

ISSN: 2548-088X

E-ISSN: 2548-088X

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

Cilt/Volume 6

Sayı/Issue 2

Aralık/December 2021

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

ISSN/E-ISSN: 2548-088X

Bilecik Seyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Sahibi/Owner

*Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Adına
(on Behalf of Bilecik Seyh Edebali University)*

Prof. Dr. Şükrü BEYDEMİR
(Rektör/Rector))

Editörler/Editorial Staff

Baş Editör/Editor in Chief

Prof. Dr. Birol AKYÜZ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Editörler/Editors

Dr. Öğr. Üyesi Gamze GÜNDÜZ MERİÇ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Gülçin AKGÖREN PALABIYIK
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Yardımcı Editörler/Co-Editors

Arş. Gör. Ertuğrul ÇAM
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Arş. Gör. Damla ERİKGENOĞLU
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Arş. Gör. Ezgi GÜLER
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

İngilizce Dil Editörü/English Language Editor

Öğr. Gör. Dr. Ayça BAKİNER ÇEKİN
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ali Murat YEL
(Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)

Prof. Dr. Aykut EKİNCİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. Erdal KARAKAŞ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. Filiz EKİNCİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. Feride HAYIRSEVER BAŞTÜRK
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. İlhami YURDAKUL
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER
(İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)

Prof. Dr. Ümmühan ASLAN
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Doç. Dr. Mehmet ALPTEKİN
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis-Türkiye)

Doç. Dr. Murat TÜRKTEKİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Doç. Dr. Mustafa Serhan YÜCEL
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Ercüment BALCI
(İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)

Alan Editörleri/Field Editors

Prof. Dr. Filiz EKİNCİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. İsmail Hakkı İŞCAN
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Doç. Dr. Murat TÜRKTEKİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Doç. Dr. Mustafa Serhan YÜCEL
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Doç. Dr. Sevgi GÖNÜLLÜOĞLU
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Cihan YEMİŞÇİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi İrfan DÖNMEZ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Serap KAMIŞLI
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Yakup ÖZTÜRK
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Zafer BAŞKAYA
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Correspondence Address / Yazışma Adresi

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Pelitözü Mah. Fatih Sultan Mehmet Bulvarı No: 27,
11230,
Merkez/Bilecik-Türkiye
Phone/Telefon: 0228 214 11 37
E-mail: ertugrul.cam@bilecik.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bseusbed>

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

(Papers and the opinions in the Journal are the responsibility of the authors.)

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.

(This is a scholarly, peer-reviewed, open-access journal published two times a year in June and December.)

Taradığımız İndeksler/Indexes

EBSCO, Academic Resource Index (ResearchBib), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific Index Service, Journal Factor, Cite Factor, Director of Research Journals Indexing (DRJI), Infobase Index, Ideal Online, Sobiad, International Institute of Organized Research (I2OR), İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veri Tabanı

Derginin Eski Adı/Journal's Past Title

ISSN/E-ISSN: 2548-088X
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Bilecik Seyh Edebali University Journal of Social Sciences Institute) (2016-2019)

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

- Prof. Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi*, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
- Prof. Dr. Bekir GÖVDERE, *Süleyman Demirel Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
- Prof. Dr. Ekrem Ali AKARTÜRK, *Yeditepe Üniversitesi*, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü
- Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ, *Erciyes Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
- Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE, *Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
- Prof. Dr. Hilmi DEMİRKAYA, *Akdeniz Üniversitesi*, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
- Prof. Dr. İbrahim Sani MERT, *Antalya Bilim Üniversitesi*, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
- Prof. Dr. Murat KAYALAR, *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü
- Prof. Dr. Mustafa ÖNER, *Ege Üniversitesi*, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
- Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA, *Süleyman Demirel Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
- Prof. Dr. Necmi KARUL, *İstanbul Üniversitesi*, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
- Prof. Dr. Özlem KÖROĞLU, *Balıkesir Üniversitesi*, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü
- Prof. Dr. Reyhan Aysen WOLFF, *Giresun Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
- Prof. Dr. Selami SEZGİN, *Anadolu Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
- Prof. Dr. Ümit AYDINOĞLU, *Mersin Üniversitesi*, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
- Prof. Dr. Yunus Emre ÖZER, *Dokuz Eylül Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü
- Prof. Dr. Zeki DEMİR, *Düzce Üniversitesi*, Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü
- Doç. Dr. Ceyhan Can ÖZCAN, *Necmettin Erbakan Üniversitesi*, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü
- Doç. Dr. Fatma KALPAKLI, *Selçuk Üniversitesi*, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
- Doç. Dr. Hakan CAVLAK, *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
- Doç. Dr. Hüseyin MARAZ, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi*, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
- Doç. Dr. Hüseyin MERTOL, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi*, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü
- Doç. Dr. Lucia Barbara ÇELEBİ, *İstanbul Üniversitesi*, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü
- Doç. Dr. Mehmet Recep TAŞ, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi*, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
- Doç. Dr. Melih DUMAN, *Aksaray Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
- Doç. Dr. Naile ÇEVİK, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*, Güzel Sanatlar Fakültesi, Heykel Bölümü
- Doç. Dr. Nergiz ÖZKURAL KÖROĞLU, *Üsküdar Üniversitesi*, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
- Doç. Dr. Nuran AKŞİT AŞIK, *Balıkesir Üniversitesi*, Balıkesir Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü
- Doç. Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ, *Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi*, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü
- Doç. Dr. Özlem ŞİMŞEK, *Kırıkkale Üniversitesi*, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
- Doç. Dr. Saniye Bilge ÇETİNTAŞ, *Hacettepe Üniversitesi*, Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü
- Doç. Dr. Semra KALCI, *İstanbul Üniversitesi*, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
- Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN, *Bartın Üniversitesi*, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
- Doç. Dr. Yasemin ÇAKIRER ÖZSERVET, *Marmara Üniversitesi*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yerel Yönetimler Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Aslihan BEYAZIT, *İstanbul Üniversitesi*, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Aykut BAŞOĞLU, *Karadeniz Teknik Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Berat AKINCI, *Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt TOYGANÖZÜ, *Süleyman Demirel Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Çağlar KARAMAŞA, *Anadolu Üniversitesi*, İşletme Fakültesi, Muhasebe-Finansman Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Eray GEMİCİ, *Gaziantep Üniversitesi*, İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÖZMEN, *Süleyman Demirel Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Gamze ORHAN, *Eskişehir Teknik Üniversitesi*, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Görkem ALTINÖRS, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Gülferah ERTÜRKMEN, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi*, Gökşun Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Hakan OLGUN, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Hakan USLU, *Adıyaman Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Hale Eda AKDURU, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*, Milas Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Halit ALKAN, *Mardin Artuklu Üniversitesi*, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Hasan Ali ERDOĞAN, *Necmettin Erbakan Üniversitesi*, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi İrem ERASA AKÇA, *Hakkari Üniversitesi*, Çölemerik Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Melih COŞGUN, *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi*, Niğde Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Memduha Candan GÜNGÖR, *Dokuz Eylül Üniversitesi*, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik ve Cam Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Yunus ŞİŞMAN, *Kütahya Dumlupınar Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Murat ERDOĞAN, *Akdeniz Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Nazlı KEYİFLİ, *Gümüşhane Üniversitesi*, Gümüşhane İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Övgü KALKAN KÜÇÜKSOLAK, *Yalova Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Rıza DEMİR, *İstanbul Üniversitesi*, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Salih KALAYCI, *Bursa Teknik Üniversitesi*, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Seher ÖZSERT, *Nişantaşı Üniversitesi*, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Serdar ŞİMŞEK, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi*, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Şehriban ERASLAN, *Süleyman Demirel Üniversitesi*, Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü
- Öğr. Gör. Dr. Oğuzhan KALKAN, *Afyon Kocatepe Üniversitesi*, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü

İçindekiler/Contents

1. **Mustafa Necati ÇOBAN** - The Impact of Economic Freedoms on Tourism Competitiveness: Empirical Evidence from Latin America Countries (*Ekonomik Özgürlüklerin Turizm Rekabetçiliği Üzerine Etkisi: Latin Amerika Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar*).....192-202
2. **Mehmet Recep TAŞ** - Reading Bell Hooks's "Ain't I a Woman: Black Women and Feminism" through the lens of Triple Oppression Theory (Bell Hooks'un "Ain't I a Woman: Black Women and Feminism" Kitabının Üçlü Baskı Teorisi Açısından İncelenmesi).....203-209
3. **Tamer ÇAVUŞ & Özüm EĞİLMEZ** - Sosyal Medyada Kurumsal İtibar Yönetimi: Türkiye'deki Telekomünikasyon Şirketlerinin Twitter Veri Analizi (*Corporate Reputation Management in Social Media: Twitter Data Analysis of Telecommunication Companies in Turkey*).....210-226
4. **Murat Kemal KELEŞ & İlknur Ülkü ARMAĞAN & Aşkın ÖZDAĞOĞLU** - Elektrik Enerjisi Üreten Şirketlerin Covid-19 Salgın Ortamındaki Finansal Performanslarının ROC ve SMART Bütünleşik Yaklaşımı ile Analizi (*Analysis of the Financial Performances of Electric Energy Producing Companies in The Covid-19 Epidemic with ROC and SMART Integrated Approach*).....227-235
5. **Mehmet ALPTEKİN** - Türk Mitolojisinde Hayvan Sembolizmi Çerçevesinde "Deve" ("Camel" in the Framework of Animal Symbolism in Turkish Mythology).....236-244
6. **Yusuf Ziyaettin TURAN** - Akademik/Kampüs Romana Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım: *Eating People is Wrong & Bir Bilim Adamının Romani* (A Comparative Study to Academic/Campus Novel: *Eating People is Wrong & Bir Bilim Adamının Romani*).....245-251
7. **Gündüz AKSU KOCATÜRK** - Kahraman Esnaf Süpermarkete Karşı: Bir Yerel Toplumsal Hareket Örneği (*Hero Tradesman against Supermarket: An Example of Local Social Movement*).....252-272
8. **Muhammet Fatih CANBAZ & Ender BAYKUT** - Covid-19 Pandemisinin Katılım Endeksi Üzerindeki Etkisinin Analizi (*The Effect of Covid-19 Outbreak on Participation (Islamic Index)*).....273-283
9. **Suna ŞAHİN & Avni Aykut AKDAĞ** - Uluslararası Ekonominin Covid-19'a Karşı Piyasalardaki Durumunun Yatırımlar Perspektifinden İncelenmesi (*Investigation of the International Economy Against Covid-19 in the Markets from the Investment Perspective*).....284-296
10. **Görkem ALTINÖRS** - Rethinking Populism Geopolitically: Authoritarian Populism and Migration Politics in Britain and Turkey (*Popülizmi Jeopolitik Olarak Yeniden Düşünmek: Britanya ve Türkiye'de Otoriter Popülizm ve Göç Politikaları*).....297-308
11. **Ayfer DELİKTAŞ** - Küresel İklim Değişikliği Konusuna Amerikan Yaklaşımı (*The American Approach to Global Climate Change*).....309-322
12. **Semra ALTINGÖZ ZARPLI & Abdullah DURAN** - Kamu Alacaklarının Korunmasında Hükümsüz Sayılan Tasarruflar ve Tasarrufun İptali Davası (*Non-Legal Savings in Protection of Public Receivables and Cancellation of Savings*).....323-332
13. **Hilal KAHVECİ & Makbulenur BEKAR** - Tarihi Çevrelerde Doğal Taş Kullanımı; Trabzon "Ortamahalle" Örneği (*Usage of Natural Stone in Historical Environments: Trabzon "Ortamahalle" Example*).....333-347
14. **Feyza KARATAŞ & Salih CEYLAN** - İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Mülteci Akranlarının Sorunlarına Yönelik Algılarının Öğrenci Resimleri ile İncelenmesi (*Investigation of Primary School 4th Grade Students' Perceptions of the Problems of Their Refugee Peers by Considering Student Drawings*).....348-365
15. **İsmail UKAV & Ceylan ÇETİNKAYA** - TRC1 Bölgesi'nde Kadın İstihdamının Yapısı (*Structure of Female Employment in the TRC1 Region*).....366-376
16. **Derya BİDERCİ DİNÇ** - Culture, Religion, and Nature in *A River Sutra* by Gita Mehta (*Gita Mehta'nın A River Sutra Eserinde Kültür, Din ve Doğa*).....377-390
17. **Ozan BEBEK & Müjde YÜCEL COŞAR** - Seramik Sanatında Çokgen (Poligon) Anlatımlar (*Polygon Expressions in Ceramic Art*).....391-408
18. **İsa İPÇİOĞLU & Vahit ÖKMEN** - Belediye Çalışanlarında Tükenmişlik ve İş Performansı İlişkisinde Denetim Odağının Rolü (*The Role of the Locus of Control in Relationship between Burnout and Work Performance in Municipality Servants*).....409-426
19. **Veysel EROL** - Yönetim Bilişim Sisteminin Bir Örneği Olarak Türkiye'de Elektronik Seçim Sistemi (*Electronic Selection System in Turkey as an Example of Management Information System*).....427-440
20. **Mustafa ÜNVERDİ** - İslam'da Tekfir ve Müsâmahe -Gazzâlî Örneği- (*Takfir and Tolerance in Islam -Ghazali Example-*).....441-449
21. **Sinem TÜRKTEKİ** - Kültürel Miras Potasında Bir Sosyal Sorumluluk Projesi Olarak "Çocuklar İçin Arkeoloji Atölyesi" (A Social Responsibility Project at the Crucible of Cultural Heritage: "Archeology Workshop for Children").....450-462
22. **Selçuk YEKE** - Liderlerin Motivasyonel Dil Kullanımına Yönelik Bir Araştırma: İşletmecilik Alanındaki E-Dergilerde Yer Alan Söyleşilere Yönelik Betimsel Analiz (*A Research on Motivational Language Use of Leaders: Descriptive Analysis of Conversations in Business Management E-Journals*).....463-483
23. **İsmail Hakkı İŞCAN** - İngiltere'nin Avrupa Birliğinden Ayrılış Sürecinde Göç Faktörünün Etkisi (*The Effect of Migration in the Britain's European Union Exit Process*).....484-503
24. **Pınar ÖZDEN CANKARA & Yavuz CANKARA** - Tarihsel Süreçten 2000'li Yıllara Türkiye'nin Japonya İle Olan Siyasal, Ekonomik ve Kültürel İlişkileri (*From the Historical Process to the 2000s, Turkey's Political, Economic and Cultural Relations with Japan*).....504-520
25. **Hakan CAVLAK & Selin BALIKOĞLU** - Avrupa'da Göçmen Karşiti Retorik, Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme: Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) ve Hollanda Özgürlük Partisi (PVV) (*Anti Immigration Rhetoric in Europe, Copenhagen School and Securitization: Austria Freedom Party (FPÖ) and the Netherlands Freedom Party (PVV)*).....521-541

Araştırma Makalesi - Research Article

The Impact of Economic Freedoms on Tourism Competitiveness: Empirical Evidence from Latin America Countries

Ekonomik Özgürlüklerin Turizm Rekabetçiliği Üzerine Etkisi: Latin Amerika Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar

Mustafa Necati ÇOBAN^{1*}

Received: 30/03/2021

Revised: 21/08/2021

Accepted: 01/09/2021

ABSTRACT

This study aims to investigate the relationship between economic freedoms and tourism competitiveness with respect to Latin American countries. Index of Economic Freedom published by Heritage Foundation was used as the indicator of economic freedoms. Travel and Tourism Competitiveness Index published by World Economic Forum was utilized as the indicator of tourism competitiveness. In addition to government spending, which is a sub-index of the index of economic freedom, Corruption Perception Index, GDP per capita, foreign direct investments, and trade openness ratio were included in the study as control variables. Panel data analysis was carried out using data of the period 2007-2019 belonging to 18 Latin American countries. It was found out at the end of the analysis that as economic freedoms increased in Latin American countries; tourism competitiveness also increased in these countries.

Keywords- *economic freedoms, tourism competitiveness, Latin America countries, panel data analysis.*

ÖZ

Bu çalışmada Latin Amerika ülkeleri kapsamında ekonomik özgürlüklerin turizm rekabetçiliği ile olan ilişkisinin araştırılması amaçlanmaktadır. Ekonomik özgürlük göstergesi olarak Heritage Foundation tarafından yayınlanan Ekonomik Özgürlük Endeksi kullanılmıştır. Turizm rekabetçiliği göstergesi olarak ise Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayınlanan Seyahat ve Turizm Rekabetçiliği Endeksi kullanılmıştır. Ekonomik özgürlük endeksinin alt endeksi olan kamu harcamaları ve bunun dışında Yolsuzluk Algısı Endeksi, kişi başına düşen GSYİH, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ticari açıklık oranı ise açıklayıcı değişkenler olarak çalışmaya dâhil edilmiştir. 18 Latin Amerika ülkesine ait 2007-2019 dönemine ait veriler kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda incelenen Latin Amerika ülkelerinde ekonomik özgürlükler arttıkça bu ülkelerde turizm rekabetçiliğinin arttığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler- *ekonomik özgürlükler, turizm rekabetçiliği, Latin Amerika ülkeleri, panel veri analizi*

^{1*} Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, necati.coban@gop.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2839-4403>)

I. INTRODUCTION

One of the primary reasons for governments to support and promote tourism sector is the positive impact of this sector on economic growth and development. Tourism sector may have positive impacts on macroeconomic variables. It also creates employment and income, makes positive contribution to the balance of payments, enlivens the sectors supplying tourism sector, and leads increase in economic activities (Ivanov & Webster, 2007).

Today, tourism sector is described as one of the significant sectors contributing to the development of countries and regions. Therefore, it is observed that competitiveness has become a priority of countries regarding tourism policy. In this regard, the efforts to increase the competitiveness of tourism sector are of importance for achieving a success in tourism sector (Henriques, 2017).

The tourism sector is one of the fastest growing economic sectors facing the challenges and possibilities of globalization. The development of tourism sector is of paramount importance and plays an important role in the development of national economies (Karahuta et al., 2017).

Tourism competitiveness refers to optimize the attractiveness of a touristic place for its residents or non-residents, to offer quality and innovative tourism services to consumers, and to have a share in local and global markets. The tourism competitiveness also covers the efficient and sustainable use of current resources supporting tourism (Dupeyras, A, MacCallum, 2013; Širá & Pukała, 2019).

Poon (1993), who is an authority in tourism competitiveness, urges that competitive power should always consist of the following 4 principles:

- * Environment should be the first to consider in tourism planning.
- * Tourism should become a leading sector.
- * Distribution channels in the market should be strengthened.
- * A private dynamic sector should be developed (Poon, 1993).

Tourism competition consists of the capacity of a tourism product or tourism enterprise to increase its share by adding value compared to its competitors in the same market, having a voice in the market and maintains itself. Tourism competition is also a competition between destinations. Destination competition refers to all efforts of competing regions, which are geographically close or of which potential customer profile is same and having similar touristic values and resources, to increase their shares in the market (Meriç et al., 2018).

The competitiveness of tourist destinations is becoming increasingly important for countries aiming to control a large part of the rapidly growing tourism market. This is a necessity, especially for countries, where tourism sector is important for economy and which depend on tourism sector. It can be argued that the interest of countries, relying on the development in other sectors rather than tourism, have developed (Gooroochurn & Sugiyarto, 2005). For this reason, analysis of the competitiveness factors of the tourism sector is of importance in both scientific and practical respects (Navickas & Malakauskaite, 2009).

Economic freedom refers to the extent to protect acquired properties and freedom of individuals to voluntarily engage in purchase and sale transactions. The main function of governments in an economically free society is to protect private properties and enforcement of contracts. If governments fail to protect private properties or initiates restrictions limiting purchase and sale of properties, they violate their citizens' economic freedom. Institutional regulations that restrict trade, increase transaction costs, weaken property rights and causes uncertainty will lead to a decrease in revenues to be obtained by commerce and a reduction in individuals' productive activities (De Haan & Sturm, 2000).

The basic components of economic freedom are personal choice, voluntary exchange, freedom of competition, and protection of individuals and property. If a society is free in terms of economy, the choices of individuals will determine which goods and services will be produced. In order to establish economic freedoms, institutions should be operated, and necessary policies should be implemented. When governments protect their subjects' properties and property rights against those attempting to acquire these by violence, pressure and fraud, they can ensure economic freedom (Gwartney & Lawson, 2003)

It is known that economic freedom levels are higher in the countries, where free trade conditions apply, a stable currency is available, public expenditures are under control, access to a finance opportunity is easy,

competitive conditions are maintained, there are no practices such as discrimination and favoritism, and taxation is lower (Miller & Kim, 2013).

Free movement of production factors should be ensured within the scope of economic freedoms. Complete free movement of production factors, such as labor and capital should be provided. Governments should not execute restrictive implementations in use of these production factors. Conditions of free market economy should not be violated, economic freedoms of individuals should be protected and maintained (Borović, 2014).

In the economies with an established legal system, a stable currency, in which trade liberalization conditions prevail and with lots of investment opportunities, having efficient workforce and product market, accordingly with high level of economic freedom, it is clear that there will be a more stable and competitive business climate (Ali, 2003; Knack & Keefer, 1995; Mauro, 1995). The tourism sector is in a tendency to develop in stable economic and commercial environments where institutions and policies are open, consistent and free, and in countries with higher levels of economic freedom (Das & Dirienzo, 2010).

If we consider the relationship between economic freedom and tourism competitiveness by considering the basic components of economic freedom, it will be seen that this is actually nothing different from examining the economic position of the state and the effect of economic liberalization on tourism competitiveness. Economic freedoms evoke the liberal economic system (Öcal et al., 2020). When tourists decide to visit a country, they may be interested in whether the economy of that country is liberal. Entrepreneurial activities are common only in countries with a high level of economic freedom. It can be stated that the quality of tourism services is better due to the increasing competitive environment in countries where entrepreneurial activities are common (Saha et al., 2017). With the increase in entrepreneurial activities, more tourism businesses will be opened. Again, in relation to economic freedom, reducing the tax burden and high business freedom will further increase entrepreneurial activities. Freedom of trade, which is one of the important elements of economic freedom, contributes to the diversity of goods and services and increases the satisfaction level of tourists coming to the country (Öcal et al., 2020).

The aim of this study is to fill the gap in the relevant literature by investigating the effect of economic freedoms on tourism competitiveness, to emphasize the importance of economic freedom and therefore the liberal economic system for the tourism sector, and to present strong evidence with the econometric analysis. When the relevant literature is examined, it is seen that there are not enough studies on the subject. Accordingly, Travel and Tourism Competitiveness Index published by World Economic Forum was utilized as the indicator of tourism competitiveness. Index of Economic Freedom published by Heritage Foundation was used as the indicator of economic freedoms. This section is followed by literature review. Next, the data set and method of the study will be introduced. Following the data set and method section, the empirical results obtained will be reported. The last section discusses the conclusions of the study.

II. LITERATURE REVIEW

When examining studies on the relationship between economic freedom and tourism competitiveness index, it is seen that there are few studies on this topic. It was observed that there were generally studies investigating the effects of economic freedoms on economic growth. Regarding tourism competitiveness, there are studies on the relationship of tourism competitiveness with different variables. However, these studies are not adequate in number.

It is generally accepted that a country with an established and stable legal and currency system, efficient workforce and product markets, open trade and investment opportunities and which is economically free has a more stable economic structure as well as a more competitive business climate that covers tourism sector (Ali, 2003; Barro & Sala-i-Martin, 2004; Dawson, 1998; Easton & Walker, 1997; Knack & Keefer, 1995; Mauro, 1995).

Of the studies on the relationship between economic freedom and tourism competitiveness, the study conducted by Das and DiRienzo (2009) is significant. In the study examining the relationship between tourism competitiveness and freedom of press, economic freedom index was also used as a control variable. It was concluded that economic freedoms affected tourism competitiveness positively (Das & Dirienzo, 2009)

In another study by Das and Dirienzo (2010) on the relationship between tourism competitiveness and corruption, they investigated the influence of economic freedoms on tourism competitiveness. Panel regression analysis was performed in the study in which 119 countries were examined. The study reported that economic freedoms had a positive impact on tourism competitiveness (Das & Dirienzo, 2010).

Kubickova (2016) examined the impact of economic freedoms on tourism competitiveness. In the study analyzing 7 Central American countries, the data of these countries regarding the period of 1995-2007 were used. In the study performing an estimation with the vector error correction model, it was reported that the relationship between economic freedom and tourism competitiveness index was negative, but a statistically insignificant result was obtained (Kubickova, 2016).

Kubickova and Li (2017) investigated the relationship between economic freedom and tourism competitiveness in Costa Rica, Guatemala and Honduras. In the study in which data belonging to 1995-2012 were utilized, analyzes were carried out using Johansen cointegration test, Granger causality test and VECM method. Johansen cointegration test concluded that there was a long-term relationship between variables. When examining the results of Granger causality test, while a long-term causality relationship was found out between economic freedom and tourism competitiveness in Guatemala, such a relationship was not identified in Costa Rica and Honduras. VECM results showed that there was a two-way short-term causality relationship between economic freedom and tourism competitiveness in Guatemala and Honduras (Kubickova & Li, 2017).

Saha, Su and Campbell (2016) examined the impact of economic freedoms on tourism movements from abroad to domestic. More than 110 countries were investigated in the study, where the period of 1995-2012 was examined. In the study conducting an estimation with fixed effects model, it was found out that economic freedoms had a positive impact on the tourism movements from abroad to domestic (Saha et al., 2017)

Özcan, Aslan and Nazlıoğlu (2017) investigated the causality relationship between economic freedoms and foreign tourist entries. Granger causality analysis was carried out in the study in which data belonging to 17 transition economies covering the period 1996-2012 were used. When examining the results, no causality relationship was found out between two variables, the results supporting neutrality hypothesis were obtained (Özcan et al., 2017)

Muslija, Satrovic and Colakovic (2019) researched the relationship between economic freedoms and tourism industry. In the study in which balanced panel data analysis was performed, the data of 100 countries for the period 2002-2015 were used. It was concluded that economic freedoms had positive impact on tourism industry (Muslija et al., 2019)

Öcal, Altınöz and Aslan (2020) examined the relationship between economic freedoms and tourist entries. In the study subjecting the Mediterranean countries, the data of these countries for the period 1996-2016 were utilized. In the study in which the panel vector autoregression method was executed, it was found that the increase in economic freedom indices negatively affected the tourist entries in Mediterranean countries. It was reported that economic freedoms would not bring advantage for tourists without any supportive public policy in tourism sector (Öcal et al., 2020).

Lu et al. (2021) investigated the relationship between preferences under uncertainty and tourism development. Economic freedom was used as one of the control variables in the study. The data of 74 countries for the period 1995-2019 were used. It was concluded that economic freedoms had a positive impact on tourist entries and tourism revenue (Lu et al., 2021).

III. DATA SET AND METHOD

In this study, a balanced panel data analysis was carried out using annual data of 18 Latin American countries for the period of 2007-2019. The fact that the data of the variables for the countries included in the study were available between the specified years was effective in determining the time interval in the study. The high tourism potentials of these countries were effective in conducting the research within the scope of Latin American countries. Travel and Tourism Competitiveness Index published by World Economic Forum was utilized as the dependent variable. Of the independent variables, Index of Economic Freedom published by Heritage Foundation was used as the indicator of economic freedoms. In addition to public expenditures, which are a sub-index of the index of economic freedom, Corruption Perception Index published by Transparency International, GDP per capita (current USD), foreign direct investments (net inflows) and trade openness ratio were included in the study as control variables. The countries included in the analysis are demonstrated in Table 1.

Table 1. The Countries Analyzed

Countries
Argentina
Bolivia
Brazil
Dominica
Ecuador
El Salvador
Guatemala
Honduras
Colombia
Kosta Rica
Mexico
Nicaragua
Panama
Paraguay
Peru
Chile
Uruguay
Venezuela

When working with panel data, balanced panel if each unit is observed for all time; for some units, if some time is lost, an unbalanced panel is in question. In this study, balanced panel data analysis was applied as each unit was observed for all times. Stata 14 package program was used to apply panel data analysis.

The variables in the study, the abbreviations of these variables, expected impacts of the independent variables on the dependent variables and the expected signs of the coefficients are shown in Table 2. Logarithmic values of per capita GDP, foreign direct investment and trade openness ratio variables were included in the analysis.

Table 2. Variables, Abbreviation of Variables and Expected Signs of Coefficients

Name of Variable	Abbreviation of Variable	Expected Impacts on the Index of Travel and Tourism Competitiveness
Index of Economic Freedom	EFI	+
Index of Government Spending	GSI	-
Corruption Perception Index	CPI	+
GDP per capita (Current USD)	LNGDP	+
Foreign Direct Investments (Net Inflows)	LNFDI	+
Trade Openness Ratio	LNTRADE	+
Travel and Tourism Competitiveness Index	TTCI	

The hypothesis of this study is as follows:

H₀= There is not a positive relationship between Economic Freedoms and Tourism competitiveness.

H₁= There is a positive relationship between Economic Freedoms and Tourism competitiveness.

The model developed is provided below.

$$TTCI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 EFI_{it} + \alpha_2 GSI_{it} + \alpha_3 CPI_{it} + \alpha_4 LNGDP_{it} + \alpha_5 LNFDI_{it} + \alpha_6 LNTRADE_{it} + \alpha_i + \lambda_t + \varepsilon_{it}$$

TTCI_{it} refers to travel and tourism competitiveness index, EFI_{it} means index of economic freedom, GSI_{it} shows index of government spending, CPI_{it} indicates corruption perception index, LNGDP_{it} refers to GDP per capita corruption perception index, LNFDI_{it} means foreign direct investments, LNTRADE_{it} shows trade openness ratio, α₀ demonstrates fixed parameter, α_i indicates unit effect, λ_t refers to time effect and ε_{it} means error term.

First of all, the summary statistics of the variables will be provided. Later on, the presence of classic model will be investigated. After investigating the presence of the classical model, the model will be estimated by

fixed effects and random effects model. Next, heteroscedasticity, autocorrelation and cross-sectional dependence tests will be performed following the examination of which model is effective with Hausman test. After these tests are conducted, the model will be estimated with a proper resistant estimator.

IV. ECONOMETRIC ANALYSIS

First of all, the statistics regarding the variables were reported. In Table 3, descriptive statistics of the variables can be seen. GDP, FDI and TRADE variables were included in the analysis by taking their logarithms.

Table 3. Descriptive Statistics of Variables

Variables	Number of Observation	Mean	Standard Deviation	Minimum	Maximum
TTCI	234	3.869701	0.3939177	3.1	4.7
EFI	234	60.25385	9.768712	25.2	79
GSI	234	76.96709	13.94714	41.2	96.1
LNGDP	234	8.71273	0.6630623	7.191399	9.759741
LNFDI	234	21.50052	1.91654	16.21805	25.35242
LNTRADE	234	4.117301	0.4304279	3.095848	5.116187

After reporting summary information regarding the variables, the presence of multicollinearity between independent variables will be investigated.

A multicollinearity refers to linear relationships between independent variables (Shrestha, 2020; Young, 2018). Misleading results can be achieved after a multicollinearity problem is faced and the analyzes performed by ignoring this. The results obtained by a model with a multicollinearity problem may not be reliable (Harrell Jr, 2015; Hosmer Jr et al., 2013; Shrestha, 2020).

In the following table, the correlation matrix of the model is seen. When examining the correlation matrix, it is seen that the correlation relationship between the independent variables in the model is below 75%. This shows that any linear-by-linear association problem was not seen in the model.

Table 4. Correlation Matrix

	EFI	GSI	CPI	logGDP	logFDI	logTRADE
EFI	1.0000					
GSI	0.6262	1.0000				
CPI	0.6327	0.0672	1.0000			
LNGDP	0.1970	-0.1696	0.5358	1.0000		
LNFDI	0.2005	-0.2939	0.3257	0.5012	1.0000	
LNTRADE	0.2062	0.5438	-0.1442	-0.4423	-0.5389	1.0000

VIF test is one of the ways applied to test the presence of the linear-by-linear association problem. Based on the VIF test results, an estimate can be achieved regarding a linear-by-linear association problem. It is known that a VIF value greater than 10 and a tolerance value below 0.2 refer to a multicollinearity problem. When examining the following table, it is observed that the VIF values of all independent variables are below 10. Tolerance values are also below 0.2. There is no linear-by-linear association problem.

Table 5. VIF Values

Variables	Tolerance	VIF Value
EFI	0.214195	4.67
GSI	0.306375	3.26
CPI	0.330535	3.03
LNGDP	0.526422	1.90
LNFDI	0.499261	2.00
LNTRADE	0.508550	1.97

After testing the multicollinearity problem and not concluding such a problem, the presence of a classical model is investigated in the model. A classical model is valid when the data does not differ by units (Yerdelen Tatoğlu, 2016). F test is used to test the classical model. In the following table, you can see F test results. Based on these results, the model is invalid. There are unit and/or time effects in the model.

Table 6. F Test

F Statistics	35.83
Probability Value	0.0000

After examination of the presence of classic model, Hausman specification test should be carried out in order to make a decision between fixed effects and random effects estimators. It is evident that fixed effects model is used more than panel data analyses. Statistically efficient features of the fixed effects model play a great role in its preferred more. However, it should be kept in mind that random effects model provides more efficient results than fixed effects model in some circumstances. Hausman test is utilized to specify which of these models is more effective (Baltagi, 2008). In the following table, you can see the results of Hausman test. It is seen that H_0 hypothesis was rejected, and the fixed effects model is valid.

Table 7. Hausman Test

Chi square statistics	39.07
Probability value	0.0000

Heteroscedasticity, which refers to change of variance according to units, should especially be tested in panel data models before analysis. In the case of heteroscedasticity, the standard errors of estimates may not be realistic. Regression estimates conducted by ignoring heteroscedasticity may be misleading. For this reason, it is of importance to test the heteroscedasticity. In the model, Modified Wald test was carried out to test heteroscedasticity. In the following table, you can see the related results. The results indicate that the variance showed change according to the units. H_0 hypothesis was accepted. A heteroscedasticity problem was identified.

Table 8. Modified Wald Test

Chi square statistics	123.09
Probability value	0.0000

Another statistical problem frequently seen in panel data models, which is a combination of cross-sectional data and time-series data, is autocorrelation. Autocorrelation, which refers to an association of error terms with each other, prevents the efficiency of estimations. It is of importance to test the presence of an autocorrelation before an analysis. In this respect, Autocorrelation was tested by Bhargava, Franzini and Narendranathan's Durbin Watson and Baltagi-Wu's Local Best Invariant tests. The obtained results are seen in the following table. The values of both tests are highly below 2. This refers to a serious autocorrelation.

Table 9. Durbin Watson and Baltagi-Wu Autocorrelation Tests

Bhargava, Franzini and Narendranathan's Durbin-Watson Test Statistics Value	.80696271
Baltagi-Wu Test Statistics Value	1.114805

It is one of the general assumptions of panel data models is that the error terms are independent of units. However, the circumstances, violating this estimation and in which errors have concurrent correlations along cross-sectional units, may be generally seen. This prevents the correlation matrix from being a unit matrix. Therefore, it is of paramount importance to test the assumption of non-correlation between units (Yerdelen Tatoğlu, 2016). In this study, Pesaran test was conducted to examine the cross-sectional dependence. Pesaran test can be applied in cases where T is small and N is big. Due to $T = 13$ and $N = 18$, the model is proper for the Pesaran test. In the following table, you can see the results of the Pesaran test. According to the results, H_0 hypothesis is rejected while there is a cross sectional dependence.

Table10. Pesaran Test

Statistics Value	8.702
Probability Value	0.0000

As a result of the Hausman test, it was found that the fixed effects model was effective, and these three statistical problems were observed in the heteroscedasticity, autocorrelation and cross-sectional dependence tests. In the following stage, the model will be estimated in the presence of these statistical problems and by the Driscoll-Kraay robust estimator, which can also be conducted in the fixed effects model, and robust standard errors will be

produced. In the following table, you can see estimation results regarding the model. R^2 value is 0.1797. This value shows the power of independent variables to explain the dependent variable.

Table11. Estimation Results

Independent variables	Coefficient	Driscoll/KraayStandardError	Probability Value
EFI	.0111486	.0030742	0.003***
GSI	-.0056282	.0013285	0.001***
CPI	.0390467	.0363133	0.303
LNGDP	-.1713656	.0948938	0.096*
LNFDI	.0581543	.0217207	0.020**
LNTRADE	.3400127	.0761293	0.001***
$R^2= 0.1797$			
***: 1%Significance Level			
**: 5%Significance Level			
*: 10%Significance Level			

When examining the relationship between the variables EFI and TTCI, it is seen that the coefficient is positive. The probability value also refers to significance at 1% statistical significance. As the level of economic freedom increases in Latin American countries, the level of tourism competitiveness also increases.

It is seen that the coefficient of the GSI variable, which is one of the sub-indices of the Index of Economic Freedom, is negative. The probability value also refers to significance at 1% statistical significance. It is observed that as government spending increase, tourism competitiveness decreases in Latin America.

When examining the relationship between the CPI variable, which was included in the model as an indication of corruption, and TTCI variable, it has been identified that the coefficient is positive as expected. In Latin American countries, an increase in the corruption index (decrease in corruption) increases the competitiveness of tourism. However, the obtained results are statistically insignificant.

When the relationship between per capita GDP and tourism competitiveness is analyzed, it is seen that as the GDP per capita increases in Latin American countries, tourism competitiveness decreases. This is an unexpected result, and no statistically significant result was obtained.

When examining the relationship between the variables of LNFDI and TTCI, the relationship between these variables has been found to be positive. This result is also statistically significant at 5% significance level. As foreign direct investment inflows increase in Latin American countries, tourism competitiveness also increases.

When analyzing the effect of LNTRADE variable on TTCI variable, the coefficient confirms a positive relationship between the variables. As the commercial openness ratio increases in Latin American countries, the competitiveness of tourism sector increases. This result is also statistically significant at 1% significance level.

CONCLUSION

In this study, the effect economic freedoms on tourism competitiveness were investigated in Latin American countries in the period 2007-2019. To this end, balanced panel data analysis was conducted. In the model estimated, Travel and Tourism Competitiveness Index published by World Economic Forum was utilized as the indicator of tourism competitiveness. Index of Economic Freedom published by Heritage Foundation was used as the indicator of economic freedoms. In addition to government spending, which is a sub-index of the index of economic freedom published by Heritage Foundation, GDP per capita (current USD) published by World Bank, foreign direct investments (net inflows), trade openness ratio and Corruption Perception Index published by Transparency International, were included as control variables.

When examining the conclusions achieved in the study, it was found out that the economic freedoms in Latin American countries had a positive impact on tourism competitiveness. As the level of economic freedom increases in Latin American countries, tourism competitiveness increases in these countries. Accordingly, a one-unit increase in the economic freedom index will cause an increase of 0.0111486 units in the tourism competitiveness index. This result is also statistically significant. It is seen that this conclusion is in accordance with the conclusions reported in the literature (Das & Dirienzo, 2010; Das & DiRienzo, 2009).

When examining the relationship between the control variables of government spending index, one of the sub-indices of the index of economic freedom, and travel and tourism competitiveness index, a negative and statistically significant relationship was identified. In Latin American countries, tourism competitiveness decreases

as public expenditures increase. According to the findings, a one-unit increase in the government spending index will cause a -.0056282-unit decrease in the tourism competitiveness index.

As to the relationship between corruption perception index and travel and tourism competitiveness index, it was observed that as the corruption perception index increased (corruption decreased) in Latin American countries, the tourism competitiveness index also increased. A one-unit increase in the corruption perception index (decrease in corruption) leads to an increase of .0390467 units in the tourism competitiveness index. This conclusion is in accordance with the conclusions reported in the literature (Das & Dirienzo, 2010).

When examining the relationship between GDP and tourism competitiveness, the relationship between these variables was concluded to be negative. As the GDP per capita increases in Latin American countries, tourism competitiveness decreases. A one-unit increase in GDP per capita in Latin American countries leads to a decrease of -.1713656 units in the tourism competitiveness index. However, this conclusion is statistically insignificant (Significance only at 10% significance level).

When the relationship between foreign direct investments and tourism competitiveness was analyzed, it was observed that the relationship between them was positive. As foreign direct investment inflows to Latin American countries increase, tourism competitiveness also increases in these countries. A one-unit increase in foreign direct investments causes an increase of .0581543 units in the tourism competitiveness index. The coefficient is obtained as expected. Obtained conclusion is statistically significant.

When examining the relationship between tourism competitiveness and trade openness ratio in Latin American countries, it was concluded that the relationship between them was positive and the conclusion was also statistically significant at 1% significance level. A one-unit increase in trade openness in Latin American countries causes an increase of .3400127 in the tourism competitiveness index.

Based on the conclusions of this study carried out regarding Latin American countries, it can be urged that the establishment of economic freedoms is a subject that should be considered by all countries. Property rights in countries should be protected and legally secured. In addition, individuals' economic freedom should not be prevented by taxes. Levels of economic freedom should be increased by removing certain restrictions under the commercial activities of countries. In order to achieve more tourist entry and to increase the effectiveness of tourism sector, it is of paramount importance to guarantee economic freedoms and increase their protection.

REFERENCES

- Ali, A. M.** (2003). Institutional differences as sources of growth differences. *Atlantic Economic Journal*, 31 (4), 348–362.
- Baltagi, B.** (2008). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons.
- Barro, R., & Sala-i-Martin, X.** (2004). *Economic growth second edition*. Cambridge MA.: The MIT Press.
- Borović, Z.** (2014). Does economic freedom impact economic growth: Evidence from two Western Balkan countries. *Industrija*, 42 (2), 57–70.
- Das, J., & Dirienzo, C.** (2010). Tourism competitiveness and corruption: A cross-country analysis. *Tourism Economics*, 16 (3), 477–492.
- Das, J., & Dirienzo, C. E.** (2009). Global tourism competitiveness and freedom of the press: A nonlinear relationship. *Journal of Travel Research*, 47 (4), 470–479.
- Dawson, J. W.** (1998). Institutions, investment, and growth: New cross-country and panel data evidence. *Economic Inquiry*, 36 (4), 603–619.
- De Haan, J., & Sturm, J.-E.** (2000). On the relationship between economic freedom and economic growth. *European Journal of Political Economy*, 16 (2), 215–241.
- Dupeyras, A., & MacCallum, N.** (2013). *Indicators for measuring competitiveness in tourism: A Guidance Document* (2013/02; OECD Tourism Papers).
- Easton, S. T., & Walker, M. A.** (1997). Income, growth, and economic freedom. *The American Economic Review*, 87 (2), 328–332.
- Gooroochurn, N., & Sugiyarto, G.** (2005). Competitiveness indicators in the travel and tourism industry. *Tourism Economics*, 11 (1), 25–43.
- Gwartney, J., & Lawson, R.** (2003). The concept and measurement of economic freedom. *European Journal of Political Economy*, 19 (3), 405–430.
- Harrell Jr, F. E.** (2015). *Regression modeling strategies: with applications to linear models, logistic and ordinal regression, and survival analysis*. Springer.
- Henriques, C. H. N.** (2017). Measuring competitiveness in tourism. *Journal of Research on Trade, Management and Economic Development*, 8 (2), 109–116.
- Hosmer Jr, D. W., Lemeshow, S., & Sturdivant, R. X.** (2013). *Applied logistic regression* (Vol. 398). John Wiley & Sons.
- Ivanov, S., & Webster, C.** (2007). Measuring the impact of tourism on economic growth. *Tourism Economics*, 13 (3), 379–388.
- Karahuta, M., Gallo, P., Matušiková, D., Šenková, A., & Šambronská, K.** (2017). Forecast of using neural networks in the tourism sector. *CBU International Conference Proceedings*, 5, 218–223.
- Knack, S., & Keefer, P.** (1995). Institutions and economic performance: cross-country tests using alternative institutional measures. *Economics & Politics*, 7 (3), 207–227.
- Kubickova, M.** (2016). The role of government in tourism: linking competitiveness, freedom, and developing economies. *Czech Journal of Tourism*, 5 (2), 73–92.
- Kubickova, M., & Li, H.** (2017). Tourism competitiveness, government and tourism area life cycle (TALC) model: the evaluation of Costa Rica, Guatemala and Honduras. *International Journal of Tourism Research*, 19 (2), 223–234.
- Lu, Z., Li, H., Lau, C. K. M., & Isah, A. B.** (2021). Preferences and Tourism Development under Uncertainty: An Empirical Study. *Sustainability*, 13 (5), 2534.
- Mauro, P.** (1995). Corruption and growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 110 (3), 681–712.

- Meriç, S., Şahin, S., & Metin, D.** (2018). *Uluslararası Rekabet ve Turizm*. In D. Şahin & A. T. Bayram (Eds.), *Turizm Ekonomisi* (pp. 179–198). Değişim.
- Miller, T., & Kim, A. B.** (2013). *Defining economic freedom*. Miller AT, Holmes KR, Feulner EJ (Eds), 87–94.
- Muslija, A., Satrovic, E., & Colakovic, N.** (2019). Dynamic panel data analysis of the relationship between economic freedom and tourism. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 327–343.
- Navickas, V., & Malakauskaite, A.** (2009). The possibilities for the identification and evaluation of tourism sector competitiveness factors. *Engineering Economics*, 61 (1), 37-44.
- Öcal, O., Altınöz, B., & Aslan, A.** (2020). The Nexus Between Economic Freedom and Tourist Arrivals: Evidence from Mediterranean Countries. *İstanbul İktisat Dergisi*, 70 (2), 287-301.
- Ozcan, C. C., Aslan, M., & Nazlioglu, S.** (2017). Economic freedom, economic growth and international tourism for post-communist (transition) countries: A panel causality analysis. *Theoretical & Applied Economics*, 24 (2), 75-98.
- Poon, A.** (1993). *Tourism, technology and competitive strategies*. CAB international.
- Saha, S., Su, J.-J., & Campbell, N.** (2017). Does political and economic freedom matter for inbound tourism? A cross-national panel data estimation. *Journal of Travel Research*, 56 (2), 221–234.
- Shrestha, N.** (2020). Detecting multicollinearity in regression analysis. *Am J Appl Math Stat*, 8 (2), 39–42.
- Širá, E., & Pukala, R.** (2019). Competitiveness of Travel and Tourism in Selected Countries. *Czech Journal of Tourism*, 8 (1), 17–31.
- Yerdelen Tatoğlu, F.** (2016). *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı* (3rd ed.). Beta.
- Young, D. S.** (2018). *Handbook of regression methods*. CRC Press.

Araştırma Makalesi- Research Article

Reading Bell Hooks's "Ain't I a Woman: Black Women and Feminism" through the lens of Triple Oppression Theory¹

Bell Hooks'un "Ain't I A Woman: Black Women And Feminism" Kitabının Üçlü Baskı Teorisi Açısından İncelenmesi

Mehmet Recep TAŞ^{2*}

Geliş / Received: 21/05/2021

Revize / Revised: 19/08/2021

Kabul / Accepted: 19/08/2021

ABSTRACT

The concept of triple oppression theory was first coined by Louise Thompson Patterson to introduce the stratified oppression of black women. Later the concept was developed by some black socialists one of whom was Claudia Jones who popularized it with the assertion that black women synchronously encounter three kinds of oppression based on race, gender, and class. As the theory underlines that there is a relation among these three types of oppression, it considers it necessary that all three types need to be overcome at once. Considering the triple oppression theory (also referred as double jeopardy, Jane Crow, or triple exploitation) and Bell Hooks's monograph, this article aims to underline how the three malign thoughts, namely racism, capitalism, and patriarchy cooperate with each other to subjugate, colonize, oppress, and exploit their others. It concludes that the incentive of oppression, subjugation, colonization, and exploitation, which is likely to be named as 'the imperial desire' is a primordial archetype in human nature. It is a matter of the greed for the power. Hence, it is likely to assert that all the malicious and catastrophic praxes are the resultant of the pursuit for power. Accordingly, to minimize the destruction and malicious resultants stemmed from that instinctive primordial imperial desire, (desire for controlling political, economic, cultural assets of the others), it is essential to disperse and diffuse the power. As postmodern scholars put it: 'if power is everywhere, then it is nowhere'.

Keywords- *Bell Hooks, Feminism, Oppression, Black Women, Patriarchy*

ÖZ

Üçlü baskı teorisi kavramı ilk olarak Louise Thompson Patterson tarafından siyahi kadınların yaşadığı çok katmanlı baskıyı gözler önüne sermek için ortaya atıldı. Daha sonra bu kavram siyahi kadınların ırk, cinsiyet ve sınıf temelinde üç çeşit baskıyla eş zamanlı olarak mücadele ettikleri düşüncesiyle Claudia Jones'un da aralarında bulunduğu bazı siyahi sosyalistler tarafından geliştirildi. Bu teori, bu üç baskı unsuru arasında bir ilişki olduğunun ve bu baskılarla eşzamanlı mücadele edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Bu doğrultudan hareketle üçlü baskı teorisi ve Bell Hooks'un monografisini temel alan bu makale; ırkçılık, kapitalizm ve ataerkillik olarak adlandırılan üç kötücül düşüncenin, kendilerinden olmayana baskı ve buyruğu altına alıp sömürgeleştirmek için birbirleriyle nasıl iş birliği yaptığını vurgulamayı amaçlamaktadır. Makale aynı zamanda, baskı ve buyruğu altına alma, sömürgeleştirme ve boyun eğdirme içgüdüsünün, bir başka deyişle yayılmacılık ve kontrol altına alma arzusunun insanın doğasında en başından beri var olan ilkel bir arketip olduğunu kabul etmektedir. Tüm kötücül ve yıkıcı felaketler ve sorunların, gücü ele geçirme isteğinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını vurgulamayı amaçlayan bu çalışma, içgüdüsel ilkel imparatorluk arzusundan (başkalarının politik, ekonomik ve kültürel değerlerini kontrol etme arzusu) kaynaklanan yıkımı ve kötü sonuçları mümkün mertebe azaltmak için gücü yaymak ve dağıtmak gerektiğini vurgulamaktadır. Post modern bakış açısını savunanların söylediği gibi; 'eğer güç her yerdeyse o halde güç hiçbir yerdedir'.

Anahtar Kelimeler- *Bell Hooks, Feminizm, Boyunduruk, Siyahi Kadınlar, Ataerkillik.*

¹ This article is a revised and extended version of the paper that I submitted and presented at the Al Farabi 1st International Congress on Social Sciences on May 11-14, 2017 Gaziantep / TURKEY. The article has been written within the scope of the SBA-2019-7813 project code supported by the YYU Project Office.

^{2*} Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, mehmetrecep@yyu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-5838-1948>)

I. INTRODUCTION

Although most of the states and social institutions and organizations declare that women should have equal rights with men, in reality it is a fact that in all societies and social classes, women have been suppressed and forced to remain intact on social, economic and political issues. It is hard to imagine, not even one hundred years ago, that women lacked a voice not only in society but also in everyday life. Male dominance has consistently been practiced throughout the world, especially in the eastern world (Taş, 2011:417). Dictionaries such as Merriam Webster, Cambridge, Encarta and Oxford, define feminism as an organized activity on behalf of women's rights, and also as the theory of the political, economic, and social equality of the sexes (Taş, 2011: 415). Generally, the main concerns of feminism are considered to have equal rights with men in the fields of having jobs, education, the right of abortion, child care, male dominance, etc. Feminism, which is derived from the Latin word *'femine'*, is generally broken up into four waves: The first-wave feminism, which spans from the mid-nineteenth century to the early twentieth century, was mainly engaged in equality in property rights and in women's suffrage, or women's right to vote. Second-wave, which spans from the early 1960s through the late 1980s, focused on discrimination and on cultural, social, and political issues, and this wave feminists broadened the scope from the early quest for political rights to fight for greater equality in education, in workplace, and at home. The third-wave which emerged in the early 1990s was a reaction to the second-wave for its lack of attention to the differences among women due to race, ethnicity, class, nationality and religion. The fourth wave³, which spans from around 2012 up to now, struggles with sexual harassment and violence against women is well known as 'Me Too Movement'. Bell Hooks, on that account, argues that:

Feminism, as liberation struggle, must exist apart from and as a part of the larger struggle to eradicate domination in all its forms. We must understand that patriarchal domination shares an ideological foundation with racism and other forms of group oppression, and that there is no hope that it can be eradicated while these systems remain intact. This knowledge should consistently inform the direction of feminist theory and practice. (Hooks, 1989: 22)

On Hooks' account, the defining characteristic that distinguishes feminism from other liberation struggles is its concern with sexism. Hooks regards feminism as "a movement to end sexism and sexist oppression" (Hooks, 1989: 23), not as a movement to dismantle and dismiss the social institutions such as motherhood and marriage. It is obvious that feminism is regarded as a liberation struggle against patriarchy. But this struggle is exerted to construct an equality of both men and women in social, economic, and political spheres.

According to Burkett & Brunell, one of the first supporter of the feminist activities is philosopher Christine de Pisan who, in medieval France, challenged the social restrictions on women and pushed for women's education. Later, in 18th-century England, Mary Wollstonecraft's came to the scene with her seminal work "*A Vindication of the Rights of Woman*" which has been considered as a referential piece of English-language feminist philosophy. Meanwhile, in the United States, some notable activists were Lucretia Mott, Elizabeth Cady Stanton, and Susan B. Anthony. Sojourner Truth, a formerly enslaved Black woman, and Emma Goldman, the nation's leading anarchist during the late 19th century, can also be considered as notable figures of feminist Movements in America. Wollstonecraft's "*A Vindication of the Rights of Woman*" has a special place within feminist theory. It highlights that the women are not house keepers and they must be given the right to fulfill their education.

II. BELL HOOKS

Bell Hooks is best known by her influential and radical text, *Ain't I a woman*. As Claire Cook underlines, Hooks was the first woman who had written such a provocative text in which black women in America were the main interest of the analysis (2012: 1). From Cook, we learn that Hooks had violent experiences during her childhood and adolescent life because of her father's uncontrolled behaviors (2012: 1). Cook asserts that "the violent and gendered dynamics in Hooks' relationship with her parents became apparent once again when her mother was temporarily but ferociously evicted from the family home" (2012: 2). Cooks interprets this violence as a sign of masculine power. Hooks grows up in the South of America, which was characterized by separation of members of different races. First, she attends Black public schools for the majority of her secondary education, which fosters a sense of belonging and positive affirmation. Then, after she attends university, she faces classist and racist problems. Her peers mock her because of her having come from the South. As Cook asserts, "it was this mocking at Stanford that caused her to seriously begin contemplating class differences because [t]o be materially

³ Although debated, It is claimed that a fourth wave of feminism began about 2012, bringing forth sexual harassment, body shaming, and rape culture, among other issues. A key component was the use of social media to highlight and address these concerns (Burkett & Brunell, 2021).

underprivileged at a university where most folks (with the exception of workers) are materially privileged provokes such thought” (2012: 9). For example, “as hooks could not afford the travel to home during the first few holiday breaks at Stanford, she stays with the working class ‘black women who labored as maids, as secretaries’ who she had befriended in order to overcome her feelings of isolation during the semester” (Cook, 2012: 10). She remains silent in terms of race, class, and gender during her university life. One can suggest that these forms of oppressions lead her to write such a provoking piece, which lays down women’s triple oppression.

III. TRIPPLE OPPRESSION

The term triple oppression is a tenet brought forth by black women from leftist political parties of USA in 1920s. It asserts that black working-class women are oppressed by three different intersecting ways. First; by patriarchy because they are women, second; racially because they are blacks, and third; in the classic Marxian economic sense because they are workers (Martinez, 2003: 41). The term is also known as ‘double jeopardy’, ‘Jane Crow’, or ‘triple exploitation’. Louise Thompson Patterson, who coined the term ‘triple exploitation’ in her article *Toward a Brighter Dawn*, published in 1936, is considered as one of the first proponents of the theory. Later, Claudia Jones popularized the theory as triple oppression (McDuffie, 2011: 4). Claudia Jones was a staunch Marxist who “spent her entire adult life working within radical working-class and black nationalist organizations formulating an internationalist ideology that encompassed feminism, black nationalism, and Marxism” (Lynn, 2014: 2). She both combined and simplified the ‘triple oppression’ model to highlight black women’s oppression, and expressed in an articulate manner a socialist feminism that considered not just race, but the markedly different struggles of all working women. She visualized herself and other African people in a battle against capitalism and colonialism. McDuffie states that the theory emphasizes that since there are connections among racial, gender, and class oppression, the eradication of one form of oppression requires the concurrent dismantlement of all types of oppression (2011: 4). McDuffie also adds, “the conceptual framework now referred to by feminist scholars as intersectionality, is most commonly associated with black feminism of the 1970s” (2011: 4). Martinez, in her article *La Chicana*, underlines the close relationship and intersectionality of these oppressions saying that “the three types of oppression cannot be separated... they are all part of the same system, they are three faces of the same enemy” (2003: 43). Intersectionality means that people have multiple identities. Maria Egan claims it is simplistic to think of people only as women or men, black or white. As well as belonging to racial and ethnic groups, people have gender and sexual identities, and see themselves as part of a particular social class. You cannot properly understand a person without taking all these aspects of them into account (2018: 8). The term intersectionality was coined by Kimberlé Crenshaw, but one of the first feminist thinkers to articulate the ideas was Bell Hooks. In her seminal 1981 treatise *Ain’t I A Woman?*, she details how the lives of black and white women in the USA differ because while white women face only gender discrimination, black women face prejudice based on both their race and their gender. Martinez is of the opinion that the path for the oppression of colored women has started with the colonization of both the native Indian women of the Americas and Latin-American women by Europeans. She asserts, “the coming of the European, with his Catholic Church and feudal social system, was a turning point. Our roots lie in the act of rape: the rape of women, the rape of an entire continent and its people” (2003: 41). Denise Lynn underlines that “while Jones helped to synthesize triple oppression for a communist audience, her focus concentrated on the convergence of race and class as distinctive in black women’s oppression”(2014: 7). Jones was of the opinion that black women were a social class, which has been oppressed than the other classes. Lynn asserts that Jones had been central in articulating and defining a program for women’s liberation within the Communist Party by insisting that anti-colonialism and black nationalism were central to black women’s liberation (2014: 7). Lynn adds that Claudia Jones was of the opinion that “as far as black women were not liberated, white women could never know equality; therefore, she was articulating a larger feminist emancipatory analysis. Additionally, in the post-World War II era, Jones insisted that racism and sexism were the continued hang-ups of a persistent fascism within American capitalism” (2014: 7).

The book *Ain’t I a Woman: Black Women and Feminism*, written by Bell Hooks (Gloria Jean Watkins), is a monograph. It examines the category of black women’s experience from the historical perspectives. Jessie Carney Smith asserts that the book documents the experiences of black women from the years of slavery, through Black Reconstruction in the late 1860s, to the present (1996: 298). Hooks somewhat compares the 1970s women movements to the movements of the nineteenth century. Hooks underlines that she finishes the first draft of the book when she was nineteen, but the book is published ten years later (2000: XI). The monograph takes its title from the speech of Sojourner Truth, delivered at a women rights convention in Ohio in 1851. The speech is as follows:

That man over there says that women need to be helped into carriages, and lifted over ditches, and to have the best place everywhere. Nobody ever helps me into carriages, or over mud-puddles, or gives me any best place! And ain't I a woman? Look at me! Look at my arm! I have ploughed and planted, and gathered into barns, and no man could head me! And ain't I a woman? I could work as much and eat as much as a man - when I could get it - and bear the lash as well! And ain't I a woman? I have borne thirteen children, and seen most all sold off to slavery, and when I cried out with my mother's grief, none but Jesus heard me! And ain't I a woman? Then that little man in black there, he says women can't have as much rights as men, 'cause Christ wasn't a woman! Where did your Christ come from? Where did your Christ come from? From God and a woman! Man had nothing to do with Him. (Brezina, 2004: 51).

The speech sums up the general perceptions of black feminist circles as regards the white feminist women's standing point and their attitudes towards black women. Sojourner Truth's speech indicates that while white women suffer from patriarchy and high-class stratum, black women additionally have to cope with racial oppression. Torres et al underline that "many African American women have long struggled against this exclusionary feminism and have long participated in what appear to be for-whites-only feminist activity" (1999: 131). They also add, "only in some cases, some of these black women challenge the racism within feminist organizations controlled by white women" (1999: 131). Smith, underlining Bell Hooks' standpoint, asserts that Hooks "castigates both the contemporary, mostly middle and upper class white women's liberation movement and the contemporary black liberation movement as ignoring African-American women" (1996: 298). Bell Hooks considers feminism as a movement which aims to end the sexual abuse, the sexual discrimination, and oppression (2000: 1) She writes her monograph to underline that the feminist circles pay no attention to racial oppression. The extract below, taken from her book, clearly indicates where Hooks stands:

I became disillusioned as I saw the various groups of women appropriating feminism to serve their own opportunistic ends. Whether it was women university professors crying sexist oppression... to attract attention to their efforts to gain promotion; or women using feminism to mask their sexist attitudes; or women writers superficially exploring feminist themes to advance their own careers, it was evident that eliminating sexist oppression was not the primary concern. While their rallying cry was sexist oppression, they showed little concern about the status of women as a collective group in our society. They were primarily interested in making feminism a forum for the expression of their own self-centered needs and desires (Hooks, 1981: 189)

In addition, as for black men, she notes that historically, black men never viewed themselves as protectors and providers of black women. According to Hooks, "black men have always been primarily interested in self and stood idly by as black women were raped during slavery" (Hooks, 1981: 35). Looking at the twentieth century, she analyses all the women during the years of the civil rights movement and those of the emergence of the women's movement. Linda Hogan highlights that "her conclusions all point towards an alliance between sexism and racism, which ensured that black women remained outsiders to both the civil rights and the women's movement" (2016: 34). Hooks insists that black women have been the victims of the double oppression of racism and sexism by patriarchy. "This double oppression is evident even in our language. Black women are completely invisible; they are not included in either the term 'negro' or the term 'woman'" (Hooks, 1981: 91). Underlying that white feminists, in the past, drew comparison between women and blacks by saying that "The social status of women was akin to the position of blacks under slavery", she insists that "the term women refers specifically to white women and the term blacks or negroes refers to black men only" (Hooks, 1981: 147).

Hooks is convinced that she has been "disturbed by the white women's liberationists' insistence that the race and sex were two separate items" (Hooks, 1981: 12). She dismisses that insistence saying; "my life experience had shown me that the two issues were inseparable, that at the moment of my birth, two factors determined my destiny, my having been born black and my having been born female" (Hooks, 1981: 12). Hooks is of the opinion that "the battle to end racism and the battle to end sexism" are twinned together, so, to think of them as distinct issues is to overlook "a basic truth of existence" (Hooks, 1981: 12).

Thus, Hooks carries on the tradition that Sojourner Truth started in her speech delivered in 1851. Hooks juxtaposes four main ways that black women are brutalized and oppressed. According to Hooks, these ways are rape, then come flogging, reproduction and idealization of white womanhood. Hooks depict the case of rape of black women as an institution of control, for maintaining order and ensuring the obedience of black women. She claims that;

Black women's encounter with violent rape often occurred on the slave ships, which brought them from Africa to America. On these ships rape was used as a method of torture in order to subdue African women. They were considered to be available for any member of the crew who might wish to abuse them. The lot of the black woman did not improve once she reached the plantations. Again she was the target of physical and sexual abuse by owners, sons and overseers who frequently used rape or the threat of it to ensure the submission of black women (Hooks, 1981: 18).

Hooks goes on;

The slave girl is reared in an atmosphere of licentiousness and fear. The lash and the foul talk of her masters and his sons are her teachers. When she is fourteen or fifteen, her owners or his sons or the overseer or perhaps all of them, begin to bribe her with presents. If these failed to accomplish their purpose, she is whipped or starved into submission to their will” (Hooks, 1981: 24).

One can imagine that no matter where these slave black women work, they do not feel safe anywhere from sexual violence. This frequency of rape, says Hooks, is “the assumption that African women were inordinately sexual” (Hooks, 1981: 28). In the *From Women’s Experience to Feminist Theology*, Linda Hogan asserts that:

As originated from a religious tradition which views women to be seducers and temptresses, the notion of black women as the embodiment of sexuality and evil gained credence... and in contrast with which black women were thought to be sexual and lustful, white women were thought to be the embodiment of purity and virtue. Colonial women too accepted this description of black women. There are many instances recorded whereby colonial white women, on finding their husbands abusing a slave, would blame and brutalize the victim (Hogan, 2016: 35).

Hooks writes; “when an owner of a plantation was discovered by his wife to have raped a thirteen-year-old slave girl, the wife’s rage was directed entirely at the child who was flogged daily for several weeks” (1981: 37). Hooks associates this incident to the second tool of oppression of black female slaves. This second tool is flogging. Describing an incident of flogging and its reason as; “after he exhausted himself whipping her, he sent to his house for sealing wax and a lighted candle and, melting the wax, dropped it upon the woman’s lacerated back. He then got a riding whip and, standing over the woman, picked off the hardened wax by switching it” (1981: 38), Hooks claims that “flogging was used both with and without rape in order to punish or often simply to instill fear. Sadistic whipping of naked black women was a common feature of slavery (1981: 39). The third tool of oppression of black women is claimed to be reproduction. Although black women are expected to work all day in the fields or in the colonial house, their primary function was reproduction. A slave woman is valuable in direct proportion to the number of slave children she could produce (Hogan, 2016: 38). The children are either sold or raised to work on the master’s plantation. The fourth way in which black women were oppressed is the idealization of white womanhood, which was accepted as the “cult of womanhood” (Hogan, 2016: 45). Hooks thinks that white society in the years of reconstruction created and eternalized a myth, which divided black women and men. The myth is that of black matriarchy. Since black women in America have always been forced to work outside the home, this situation was manipulated as being a threat to black masculinity. Hooks underlines this as follows:

As black women were forced to work in low grade manual labour they were masculinized women who lacked the standards of womanhood. Black women were cast in a negative light. The casting of this image of the black female in sociological bold relief is both consistent and logical in racist terms, for the so called black matriarch is a kind of folk character largely fashioned by whites out of half-truths and lies about the involuntary conditions of black women (Hooks, 1981: 72).

It is likely to claim that all these four types of oppression have common relationship with the notion of power. According to Hamilton & Sharma, “violence in societies is caused by imbalances in power relations and wrong conceptions and applications of power” (1996: 21)

In general, “power is considered as being the capacity of a social entity to impose its will over the will of the powerless, or the capacity to force the others to do things they do not wish to do” (Balan, 2010: 56). In this way, power is perceived as an asset, as something owned by those in power. However, according to Foucault, “power is not an asset that can be owned, on the contrary it is something that reveals in a particular way. It is rather a strategy than a possession”. Foucault defines that strategy saying; “power must be analyzed as something which circulates, or as something which only functions in the form of a chain... [It] is employed and exercised through a netlike organization” (1980: 98). In this regard Sergio Balan underlines that “conceiving power as strategy and not as possession means to think of it as something that has to be exerted and not something that can simply be acquired. It is not localized exclusively in certain institutions or individuals, but it is rather a set of relations dispersed throughout society” (2010: 58). Considering this definition, it is likely to conclude that the more one builds the network of social relations, the more s/he gets power. Each discourse (or thesis), legitimizing and relying on his own versions of realities, tries to have the control of the necessary tools which pave the ways to the power. This vicious circle is evident in every stratum of social life. The history of humanity has shown us that the inclination towards the power is primordial in living creatures. It is this primordial instinct that has led the idea of imperium, which paved the way to colonize and subjugate more than half of the people living in the world. In other words, one can claim that although the techniques and methods of controlling the other peoples and their territories may have been different, the primordial instinct, the thought of imperium (the instinct to command) has always been existed through the history of humankind. As a result, imperialism, colonialism, or neocolonialism have always been performed consecutively, the latter (colonialism and neocolonialism) as being methods or techniques

of the imperial thought. It is a matter of the greed for the power. Hence, it is likely to assert that all the malicious and catastrophic praxes are the resultant of the pursuit for power. Accordingly, to minimize the destruction and malicious resultants stemmed from that instinctive primordial imperial desire, (desire for controlling political, economic, cultural assets of the others), it is essential to disperse and diffuse the power. As postmodern scholars put it: 'if power is everywhere, then it is nowhere'.

IV. CONCLUSION

It is evident that the study of colored people, especially of black women had not been fostered, in other words, had been neglected by the theorists, scholars and academics of the field till Hooks published her treatise. Feminist circles were much engaged with the patriarchal and classist problems and oppressions. It was Sojourner Truth's famous speech, which brought forth that black women, beside patriarchal and classist oppressions, were oppressed by racism, too. This is the reason that Hooks decides to title her treatise with Truth's question which reads *Ain't I a Woman*. The book explicitly lay down the social status of black American women. In this book, Bell Hooks underlines that black women have been decentralized and devaluated first by both black and white men and later by white women. The book is consisted of five chapters. In the first chapter, Hooks highlights the days of slavery, and goes on the black women's experiences up to the modern days. She furnishes the book with an outstanding vision, which analyses the ongoing degradation of black women in society. Throughout the chapters, one can see that Hooks is in search of providing an understanding of oppressed and disgraced black women's struggles in feminist movements.

Hooks' conclusion is not that feminism is irrelevant to black women. She feels that the majority of black women, historically and today, sympathize with and wish to belong to some kind of feminist movement. In other words, they consist of women who wish merely to be the staunch followers of the men who block their way instead of devising alternative social structures. They have ignored the condition of the women who belong to some other classes or different ethnicities. In fact, looking at the timeline of feminist agenda, it is obvious that the feminist movements have been conducted mostly by white middle and upper class women or some white men from the same social classes. Moreover, lower class women, in other words, black women have never been the main interest and focus of this upper class women or men. So, logically, it can be claimed that feminism, to some certain degrees, have been both racist and classist. Another indication for the claim that feminism is racist and classist might be the fact that white "American women are socialized to be racist, classist and even sexist due to the patriarchal thoughts within the class they belong" (Hogan, 2016: 37). They have mostly been engaged by the problems they encounter within their class. Hooks propounds that instead of acting as surrogates of men, white women should seek further growth and change, and should consider all women irrespective of their class and ethnic identity. As Hooks finally suggests: "the sisterhood that is necessary for the making of feminist revolution can be achieved only when all women disengage themselves from the hostility, jealousy and competition with one another that has kept us vulnerable, weak and unable to envision new realities" (1981: 154).

REFERENCES

- Balan, S.** (2010). *M. Foucault's View on Power Relations*. Cogito. Multidisciplinary Research Journal. II. 55-61.
- Brezina, C.** (2004). *Great Historic Debate and Speeches / Sojourner Truth's Ain't I a Woman Speech* Rosen Publishing Group.
- Burkett, E., & Brunell, L.** (2021). *Feminism*. Encyclopedia Britannica. [Erişim: 01.05.2021, <https://www.britannica.com/topic/feminism>]
- Cooke, C.** (2012) Violently Silenced? The Role of Violence in bell hooks' Development as a Writer. *Limina: A Journal of Historical and Cultural Studies*, 18 (1), 1-12.
- Egan, M.** (2018) Intersectionality and Feminism. *Politics Review*, 28 (1), 8–10.
- Foucault, M.** (1980), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*, Ed. Colin Gordon. New York, Pantheon Books.
- Hamilton, T., & Sharma, S.** (1996). Power, Power Relations, and Oppression: a perspective for balancing the power relations. *Peace Research*, 28 (1), 21–41.
- Hogan, L.** (2016). *From Women's Experience to Feminist Theology*. London: Bloomsbury Publishing.
- Hooks, B.** (2000). *Feminist Theory: From Margin to Center*. London: Pluto Press. Second Edition.
- Hooks, B.** (2000) *Feminism is for Everybody: Passionate Politics*. Cambridge: South End Press.
- Hooks, B.** (1981). *Ain't I a woman: Black women and feminism*. Boston, South End Pres.
- Lynn, D.** (2014). Socialist Feminism and Triple Oppression: Claudia Jones and African American Women in American Communism. *Journal for the Study of Radicalism*, 8 (2), 1–20. doi:10.14321/jstudradi.8.2.0001
- Martinez, E.** (2003). "La Chicana" in *Feminist Theory Reader: Local and Global Perspectives*. Edited by Carole R. Mccann and Seung-Kyung Kim. New York: Routledge, 41–45.
- McDuffie, E. S.** (2011). *Sojourning for Freedom: Black Women, American Communism, and the Making of Black Left Feminism*. Durham: Duke University Press.
- Perkins, L. M.** (1983). Ain't I a Woman: Black Women and Feminism. *Political Science Quarterly*, 98 (1), 145–146.
- Smith, J. C.** (1996). *Notable Black American Women*. Detroit: Gale Research.
- Taş, M. R.** (2011) Kate Chopin's The Awakening in the Light of Freud's Structural Model of the Psyche. *The Journal of International Social Research*. 4 (19), 413–418.
- Torres, R. D. et al.** (1999). *Race, Identity and Citizenship: A Reader*. Malden: Wiley-Blackwell.

Araştırma Makalesi- Research Article

Sosyal Medyada Kurumsal İtibar Yönetimi: Türkiye'deki Telekomünikasyon Şirketlerinin Twitter Veri Analizi

Corporate Reputation Management in Social Media: Twitter Data Analysis of Telecommunication Companies in Turkey

Tamer ÇAVUŞ^{1*} & Özüm EĞİLMEZ²

Geliş / Received: 16/09/2021

Revize / Revised: 13/10/2021

Kabul / Accepted: 15/11/2021

ÖZ

Çift yönlü ve hızlı bir iletişim sürecinin hâkim olduğu sosyal medyanın artan önemi kurum ve işletmelerin bu alandaki varlığını tercih olmanın ötesinde bir zorunluluk haline dönüştürmüştür. Ancak bu var olma durumunun, sosyal medya hesaplarının yönetilmesindeki başarıya bağlı olarak kurumsal itibar bağlamında bir takım fırsatları ve tehditleri beraberinde getirdiği bilinmektedir. Bu çalışmada sosyal medya kullanımı ve kurumsal itibar arasındaki ilişkiye dayanılarak, Türkiye'deki telekomünikasyon şirketleri Turkcell, Türk Telekom ve Vodafone TR'nin sosyal medya aracı Twitter paylaşımları üzerinden kurumsal itibar yönetimindeki eğilimlerinin analizi amaçlanmıştır. Fombrun tarafından geliştirilen kurumsal itibar ölçeğinin referans alındığı çalışmada ilgili şirketlerin 01 Mart 2020 ile 31 Temmuz 2020 tarih aralığında yapmış oldukları toplam 303 paylaşım (tweet/re-tweet) incelenmiştir. İçerik analizi yöntemiyle, referans alınan kurumsal itibar ölçeğinin altı ana başlığı altında sayısallaştırılan sonuçlara göre; üç şirketin de paylaşımlarının itibar aktarımına ilişkin dengeli bir dağılıma sahip olmadığı görülmüştür. Buna göre kurumsal itibar aktarımına ait bileşenlerin ayrı birer kazanım unsuru olarak bütün halinde ele alınması gerektiği tavsiye edilmiş ve gelecekteki çalışmalar için öneriler paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler- *Kurumsal İtibar, Sosyal Medya, Twitter, Telekomünikasyon.*

ABSTRACT

The increasing importance of social media, dominated by a two-way and fast communication process, has transformed the presence of institutions and enterprises in this field into a necessity beyond preference. However, it is known that this existence brings with it a number of opportunities and threats in the context of corporate reputation, depending on the success in managing social media accounts. In this study, based on the relationship between social media use and corporate reputation, it is aimed to analyze the trends of telecommunication companies Turkcell, Turk Telekom and Vodafone TR in corporate reputation management through social media tool Twitter posts. In the research, which is based on the corporate reputation scale developed by Fombrun, a total of 303 posts (tweet/re-tweet) made by the relevant companies between 01 March 2020 and 31 July 2020 were examined. According to the results digitized under the six main headings of the referenced corporate reputation scale by content analysis method; it has been observed that all three companies do not have a balanced distribution of the reputational transfer of their shares. Accordingly, it was recommended that the components of corporate reputation transfer should be considered as a separate acquisition element as a whole, and suggestions for future studies were shared.

Keywords- *Corporate Reputation, Social Media, Twitter, Telecommunication.*

¹ *Sorumlu Yazar, Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Tezli İ.Ö. Programı, tamercavus75@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-0230-6727>)

² Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ozum.egilmez@bilecik.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5251-5629>)

I. GİRİŞ

Sosyal medya araçları, henüz yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde sadece internet dünyası ile ilgili olanların ve özellikle gençlerin kullanım alanı olarak görülmekteyken günümüzde, hemen her bireyin en az bir sosyal medya mecrasını kullandığı sürece evrilmiştir. Artan bu kullanım oranı ile sosyal medya gerek kamu kurumlarını gerekse de şirketleri hedef kitlelerine ulaşmada en önemli araçlardan biri haline getirmiştir. Öte yandan sosyal medya, her an canlı ve işleyen bir mekanizma olmasının yanı sıra çift yönlü iletişim sürecine de dayalıdır. Bu durum şirketlerin lehine ya da aleyhine ortaya çıkacak bir bilginin önü alınamayacak hızda yayılmasına zemin hazırlayabilmektedir. Dolayısıyla sosyal medyada var olmanın kurum ve işletmeler için bir tercih olmanın ötesinde zorunluluk olduğu gerçeği tartışılmaktadır.

Liberal ekonomi anlayışının küresel ölçekte yaygınlaşması ile birlikte tek el piyasa hâkimiyeti ortadan kalkmış, sert rekabet anlayışının yaygınlaştığı piyasa modeli egemen olmuştur. Böylesi bir ortamda rekabet edebilmek için kaliteli ve ucuza mal veya hizmet sunmanın ötesinde tüketicinin tercihinde belirleyici olan farklı bir ölçüt ortaya çıkmıştır. Bu ölçüt, şirketlerin müşteri zihnindeki algısı olarak ifade edilen kurumsal itibardır. Yapılan halkla ilişkiler ve reklam kampanyalarının da söz konusu algının oluşturulması stratejisine uygun olarak şekillendirildiği görüşü de mevcuttur. Diğer bir ifade ile akıllarda yer edebilme meselesi sadece mal veya hizmet ile değil aynı zamanda markanın değeri ve kurum kimliği oluşturabilmeden de geçmektedir. Bardağın üzerinde amblemi bulunan statü göstergesi bir markanın kahvesini içmenin ya da güçlü hissettiren bir otomobil markasına sahip olmanın tüketicide mutluluk uyandırarak kendini iyi hissettirmesi bu kapsamda ifade edilebilmektedir. Sağlanan bu itibarın devamlılığı ile zedelenmesinin önlenmesi ise kurumsal itibarın yönetimi kavramını ortaya çıkarmıştır. O nedenledir ki; sosyal medyanın yukarıda ifade edilen önemi ile kurumsal itibar yönetiminin gerekliliği bu iki kavramın amaç-aracı iş birliği çerçevesinde değerlendirilmesini kaçınılmaz kılmıştır.

2019 yılının son çeyreğinde Çin'de ortaya çıkarak tüm dünyaya yayılan Koronavirüs (Covid-19) salgınının yayılımını en aza indirmek amacıyla küresel çapta ve uzun süreli kapanma tedbirleri uygulanmıştır. Türkiye'de de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020'den itibaren çeşitli ölçütler çerçevesinde kapanma tedbirleri uygulanmış ve sokağa çıkma kısıtlamaları getirilmiştir. Okullarda da yüz yüze eğitimden uzaktan (çevrimiçi) eğitime geçildiği bu süreçte toplumsal etkileşim en düşük seviyeye indirilmiştir. İnsanların evlerine kapanması ile birlikte artan iletişim ihtiyacı, telekomünikasyon altyapılarının kullanımında yoğunluğa sebebiyet vermiştir. Artan talep, hizmet kalitesinde bazı sorunları beraberinde getirmiş ve telekomünikasyon şirketleri için bu süreç zor bir sınav haline dönüşmüştür. Ülkemizde de bu durum ilgili alanda faaliyet gösteren Turkcell, Türk Telekom ve Vodafone TR şirketleri için söz konusu olmuştur. Gelişen süreç, ifade edilen hizmet kalitesinin ve buna bağlı olarak şirketlerin sahip oldukları kurumsal itibarın sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu noktadan hareketle araştırmada; Türkiye'de telekomünikasyon altyapısı sağlayıcısı üç şirketin, Twitter verileri kullanılarak sosyal medya kullanımı ve kurumsal itibar yönetimi ilişkisi varsayımı altında ayrıntılı analizi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında öncelikle kurumsal itibar tanımları ile ölçümüne yönelik geliştirilen bazı ölçüklere yer verilmiştir. Ardından sosyal medyanın tarihsel gelişimi ve kullanım oranlarının gösterildiği istatistiki bilgiler sunulmuştur. Devamında ise sosyal medyada kurumsal itibar yönetiminin önemine değinilerek alanyazındaki çalışmalar açıklanmıştır. Araştırma bölümünde ise elde edilen bulgular içerik çözümlemesine tabi tutulmuş ve araştırma ölçeği olarak belirlenen Fombrun'un altı ana başlıktan oluşan kurumsal itibar ölçeği bağlamında değerlendirilerek önerilerde bulunulmuştur.

II. KURUMSAL İTİBAR

İtibar kelimesi "saygınlık ve güvenilir olma durumu" şeklinde açıklanmaktadır (TDK, 2019). Bu nitelikler ise parayla sahip olunamayan ve kazanılması zaman almakla birlikte kaybedilmesi anlık olabilen bir nitelik olarak değerlendirilmektedir. Kurumsal itibar bağlamında kullanıldığında ise; müşteriler ve kamuoyu tarafından algılanan marka değeri, iç ve dış paydaşların işletmeye ilişkin değerlendirmeleri gibi birçok farklı nitelemeyi içeren soyut bir kavram olarak görülmektedir (Artantaş & Gürsoy, 2020: 354). Genel anlamda ise kurum veya işletmelerin kendileri hakkında oluşan izlenimlerin kontrol edilmesi ve şekillendirilmesi olarak ifade edilebilir (Taşdelen & Taşlı, 2019: 101).

Üretim süreçlerinde yaşanan değişim ve dönüşümler herhangi bir ürün veya hizmetin birçok üretici tarafından piyasaya sunulmasına olanak tanımaktadır. Bu çeşitlilik şirketler arasında rekabet ortamını oluşturmaktadır. Bazı işletmeler bu rekabet ortamında varlıklarını koruyarak daha çok gelir elde ederken bazıları da tutunamayarak yok olmaktadır. Benzer ürünler sunulmasına rağmen talep konusunda yaşanan farklılıklar işletmeleri yeni yol arayışlarına yöneltmiştir. İşletmelerin rakiplerine rekabet üstünlüğü sağlayarak piyasada tutunmalarını sağlayacak başarı faktörü olarak anılan bir kavram da kurumsal itibar ve onun yönetiminden

geçmektedir (Bilbil, Sütcü, & Kıyat, 2013: 163). Bu noktadan hareketle işletmelerin tercih edilebilir olmalarında sahip oldukları güvenin en az sunulan ürün veya hizmetlerin kalitesi kadar etkili olduğu ifade edilebilir. Amerikalı iş adamı Warren Buffett çalışanlarına; *“Eğer kötü bir karar sonunda firmanın parasını kaybederseniz çok anlayışlı olabilirim, fakat eğer firma bu kararınız sonucunda itibar kaybederse son derece zalim olurum”* şeklindeki değerlendirmesiyle, kurumsal itibarın bir işletme için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır (Ural, 2012: 8).

Kurumsal itibar, kamu veya özel sektör fark etmeksizin önem arz etmektedir. Bu önem: başarılı çalışanları ve ortakları bünyesine çekme, yeni piyasalar sunma, işletme ve ürünler için marka değeri oluşturma, kriz zamanlarında savunma görevi görme ve rekabet avantajı sunma şeklindeki kazanımlarla açıklanabilir (Artantaş & Gürsoy, 2020: 355).

Kurumsal itibar kavramına ilişkin alanyazında birçok tanımla karşılaşmaktadır. Kadıbeşegil (2013: 18) kurumsal itibarı kamuoyu tarafından beğenilen ve takdir edilen işletme olmanın kazanımı şeklindeki somut olmayan değerler olarak tanımlamaktadır.

Fombrun’un (1996) alanda geniş etki uyandıran kurumsal itibar tanımı; kurumun geçmişteki etkinlikleri ile gelecekteki hedeflerini betimleyen soyut bir unsur olduğu şeklindedir (Fombrun, 1996’dan akt. Aydın, 2015: 79).

Diğer bir tanım ise; kurumsal itibarın paydaşların zaman içerisinde oluşan geniş çaplı değerlendirmesi olduğu şeklindedir (Gotsi & Wilson, 2019’dan akt. Tokatlı, Özbükerci, Günay, & Vural, 2017: 38).

Nguyen ve Leblanc’a (2001) göre kurumsal itibar; işletme ile iletişim halinde olan farklı unsurların o işletmeye dair algılarını ifade ederken, Carmeli ve Tishler’e (2005) göre işletmenin hâlihazırda sahip olduklarının ölçümlemesini ve ileride hedeflenen kazanımları nitelendiren soyut bir araçtır (Nguyen & Leblanc, 2001 & Carmeli & Tishler, 2005’den akt. Aydın, 2015: 79).

Whetten ve Mackey (2002) ise; bir kurumun veya markanın sahip olduğu güvenilirliğe ilişkin olarak müşteriler ile iç ve dış paydaşlardan alınan geribildirim şeklinde kurumsal itibarı tanımlamaktadır (Whetten ve Mackey, 2002’den akt. Eğilmez, 2017: 49).

Alanyazında kurumsal itibar kavramına ilişkin tanımlardan bazılarını yukarıda yer verilmiştir. Görüleceği üzere birçok farklı bakış açısına sahip tanımlamalar mevcuttur. Bu durumun temel sebebi ise kurumsal itibar kavramının farklı disiplinler tarafından incelenmesidir. Bu geniş tanımlamalar içerisinde kurumsal kimlik, kurumsal imaj ve kurumsal marka gibi genellikle kurumsal itibar ile aynı anlama gelecek tanımlamalar da yer alabilmektedir. Ancak bu kavramların kurumsal itibarı oluşturan alt bileşenler olduğu ve kurumsal itibarın bu bileşenlerden meydana geldiği göz ardı edilmemelidir (Eğilmez, 2017: 49).

Serbest piyasa ilişkilerinin hâkim olduğu dünya pazarında kurumsal itibarın doğru yönetilmesinin rekabet üstünlüğü sağlayacağı bilinmektedir. Bu yaklaşım, sadece akademik anlamda değil, işletmeleri de kurumsal itibarlarına ilişkin araştırmalar yapmaya sevk etmektedir. Her ne kadar soyut bir kavram olsa da kurumsal itibarın ölçümüne ilişkin birçok ölçek geliştirilmiştir. Bunlardan bazıları ise Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Kurumsal İtibarın Ölçümünde Kullanılan Bazı Ölçekler

İtibar Ölçeği	Ölçüm Kriterleri
Fortune İtibar Endeksi	a. İşgücünü Cezbetme b. Yönetim Kalitesi c. Kurumsal Sosyal Sorumluluk d. Yaratıcılık ve Yeniliklere Açık Olma e. Ürünlerin veya Hizmetlerin Kalitesi f. Şirket Varlıklarının Akılcı Kullanımı g. Finansal Güç ve Sağlamlık h. Uzun Vadeli Yatırım Değeri
Aeker (1997)	a. Samimiyet b. Heyecan c. Yeterlik d. Çok Yönlülük e. Sağlamlık
Davies ve Chun (2002)	a. Uygunluk b. Kabiliyet c. Girişimcilik d. Şıklık e. Bencillik/Acımasızlık f. Maçoluk g. Formalitesizlik
Global Reprtruck Pulse	a. Ürün ve Hizmetler b. Yenilikçilik c. Çalışma Ortamı d. Vatandaşlık e. Yönetim f. Liderlik g. Finansal Performans
Cravens vd. (2003)	a. Üretim Kalitesi b. Çalışanlar c. Dış İlişkiler d. Değişim ve Değer Yaratma e. Finansal Güç ve Kapasite f. Şirket Kültürü g. Maddi Olmayan Yükümlülükler

Kaynak: (Özbay & Selvi, 2014)

ABD merkezli bir yayın olan Fortune Dergisi, Tablo 1’de sunulan başlıklar altındaki değerlendirmeleri ile kurumsal itibar noktasında dünya kamuoyu tarafından takip edilmektedir. Ülkemizde de Capital Dergisi benzer şekilde her yıl en beğenilen şirketlere ilişkin liste yayımlamaktadır (Özbay & Selvi, 2014). Bu listelerin Türkiye ve dünya medyasında geniş yer bulduğu düşünüldüğünde çıkan sonucun yine listede yer alan işletmeler açısından bir kurumsal itibar unsuru olduğu değerlendirilebilir.

A. Fombrun’un Kurumsal İtibar Ölçeği

Kurumsal itibarın artan önemi ile beraber yukarıda da bazılarına yer verilen birçok uzman ve araştırmacı tarafından bu kavramın ölçülmesine ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada da kullanılan *Fombrun’un İtibar Ölçeği (Reputation Quotient)*, kurumsal itibarın ölçülmesi noktasında en bilinen ve tercih edilen modellerden biridir. 1999 yılında Charles Fombrun ve araştırma şirketi Harris İnteractive tarafından geliştirilen model; *duygusal çekicilik, ürün ve hizmetler, finansal performans, vizyon ve liderlik, çalışma ortamı ve sosyal sorumluluk* olmak üzere 6 farklı ölçütten oluşmaktadır (Özbay & Selvi, 2014).

1) Duygusal Çekicilik: Bu ölçüt, işletmenin kamuoyu tarafından ne kadar beğenildiği, takdir edildiği ve değer gördüğünü ifade etmektedir. Diğer bir deyişle tüketiciler tarafından duygusal bağlamda uyandırdığı etkinin ölçümüdür.

2) **Ürün ve Hizmetler:** İşletme tarafından sunulan ürün veya hizmet kalitesinin tüketici tarafından algılanışını ifade etmektedir. Ürün veya hizmetlerin sağlam, uzun ömürlü, işlevsel ve garanti koşulları bağlamında değerlendirilmesiyle ortaya çıkmaktadır.

3) **Finansal Performans:** Bu ölçüt ise işletmenin sahip olduğu finansal değer, varlıklar, hisse değeri, borsadaki işlem oranları ile kârlılığı gibi ekonomik temelli unsurları ifade etmektedir. Bütün bu özellikler ışığında oluşan tüketici algısını ölçmektedir.

4) **Vizyon ve Liderlik:** İşletmenin geniş vizyonu, sektördeki lider konumu, yenilikleri takip edebilmesi ile piyasa koşullarına uygun olarak kendini güncelleyebilmesinin tüketici tarafındaki etkisinin ölçümüdür.

5) **Çalışma Ortamı:** Bu ölçüt, işletmenin iç paydaşları olan çalışanlarının tatmin düzeylerini, örgüt kültürünü, yönetim ilişkilerini ve bunların toplum nezdindeki karşılığını ölçmektedir.

6) **Sosyal Sorumluluk:** İşletmeler için son derece önemli bir halkla ilişkiler faaliyeti olan sosyal sorumluluk projelerinin, kamuoyundaki algıyı doğrudan etkilediği ifade edilebilir. Modelin içinde yer alan sosyal sorumluluk ölçütü de işletmenin tüm paydaşlarıyla olan etkileşiminin niteliğini ölçümlemektedir.

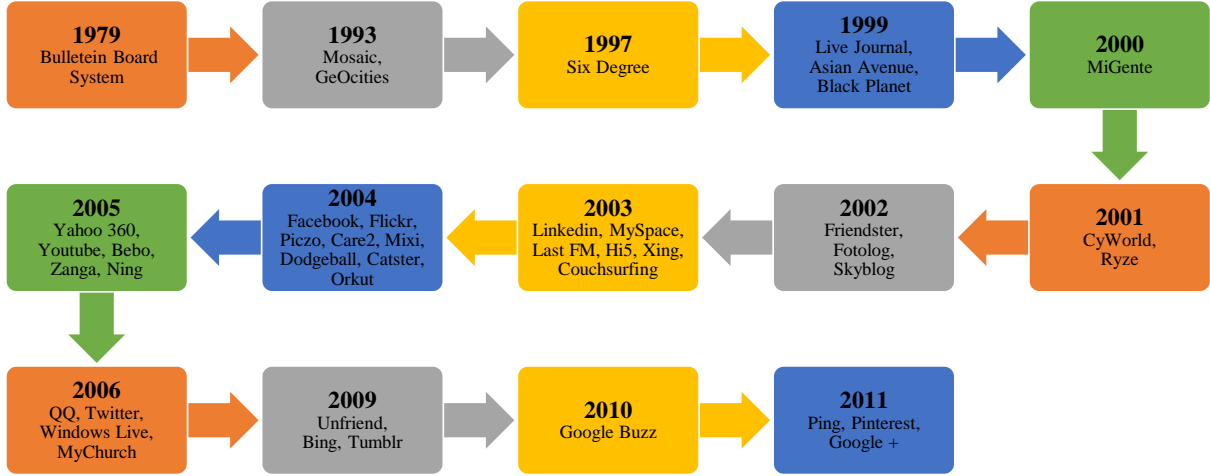
Fombrun'un itibar ölçeğini referans alarak yapılan kurumsal itibar ölçümlerinde, işletmenin kurumsal itibar başarısı yukarıda açıklanan altı farklı ölçütün ne kadar çok karşılık bulduğu ile değerlendirilmektedir (Berkup, 2015: 863). Bu çalışmada da Fombrun'un itibar ölçeğinde yer alan ölçütler bağlamında bir analiz yapılacak olup elde edilen sonuçlar yine aynı kapsamda değerlendirilecektir.

III. SOSYAL MEDYA

İletişim, sadece sözel bir süreçten ibaret değildir. İnsanların birbirleri ile etkileşimde olduğu her durumda, her ortamda ve her mecrada farklı şekillerde kodlanmış dil biçimleri şeklinde yaşanabilir (Oskay, 2011: 3). Bilgi teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü hızdaki gelişmelere paralel olarak sosyal medya mecrası da gündelik yaşamın bir parçası haline gelmiş ve iletişim sürecinin en yoğun yaşandığı alanlardan olmuştur. Öyle ki sosyal medyaya erişim noktasında ihtiyaç duyulan teknolojik altyapıya erişim sorunu olmayan her iki kişiden birinin en az bir sosyal medya hesabının olduğu görülmektedir (Bayrak, 2021). Bu durum aynı şekilde kamu veya özel fark etmeksizin hemen her kurum veya işletme için de ifade edilebilir.

Sosyal medyaya ilişkin olarak yapılan tanımlar incelendiğinde özellikle iki tanımın öne çıktığı görülmektedir. Boyd ve Ellison tarafından yapılan ilk tanıma göre sosyal medya; kullanıcılar tarafından kısıtlı ya da herkese açık olarak oluşturulan hesaplar aracılığıyla etkileşim halinde olduğu insanlardan kişi listesi oluşturdukları, görsel ve işitsel veriler üzerinden paylaşımında buldukları ve bu sürecin diğer kullanıcıların hesaplarında da görülebildiği sanal mecralardır. Diğer tanıma göre ise; sosyal medya, hesapların yöneticileri tarafından oluşturularak içerik üretimi ve paylaşımına imkân sağlayan internet altyapılı uygulamalar olarak ifade bulunmaktadır (Kara, 2013: 54). Yapılan tanımlardan hareketle temel noktanın insanların çeşitli içerik ve paylaşımlar üzerinden birbirleriyle sanal ortam üzerinden iletişim kurmalarına dayandığı görülmektedir.

Yeni arkadaşlar edinmek, ürettiği içerikleri paylaşarak sergilemek, video ve fotoğraf gibi görsel ve işitsel paylaşımlarda bulunmak gibi birçok farklı amaçla kullanılan sosyal medya uygulaması bulunmaktadır. Günümüzde bu sosyal medya uygulamalarının kullanıcı sayısı ise milyonlar ile ifade edilmektedir. Söz konusu uygulamalardan bazıları üzerinden sosyal medyanın tarihsel gelişimi Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Sosyal Medya Evreninin Gelişimi (1979-2012)
Kaynak: (Kara, 2013: 64)'dan yazar tarafından uyarlanmıştır.

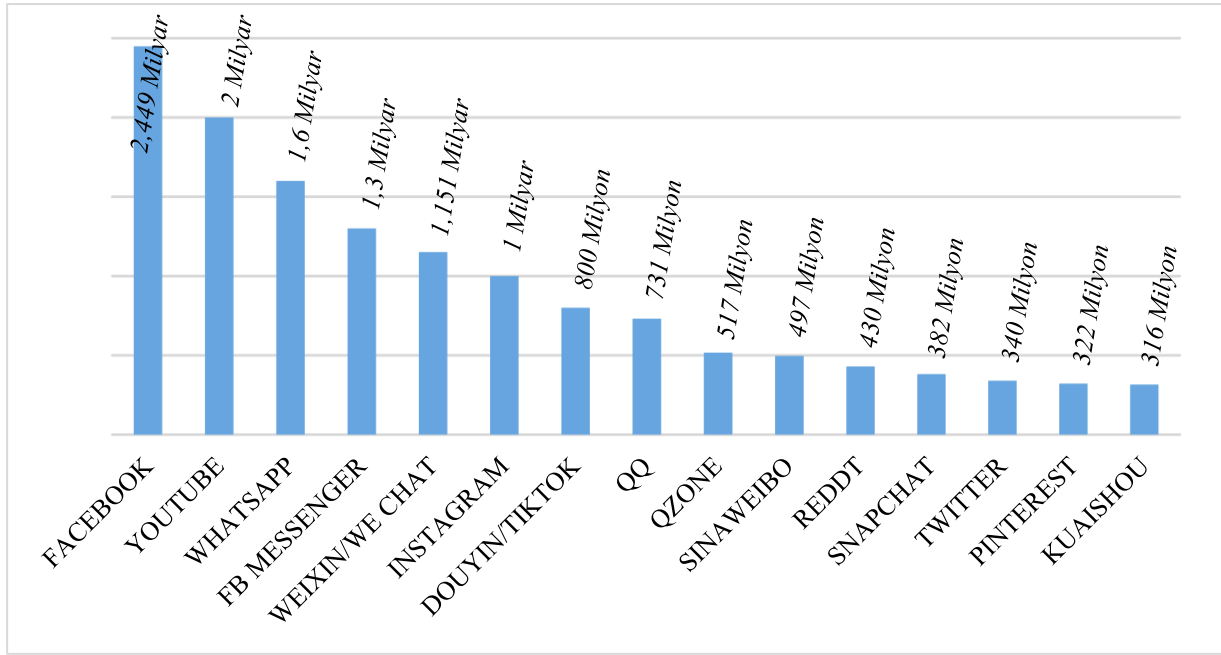
A. Sosyal Medya Aracı Olarak Twitter

Jack Dorsey tarafından 2006 yılında geliştirilen sosyal medya uygulaması Twitter, günümüze kadar olan süreçte artan kullanıcı sayısı, bilinirliği ve önemi ile internet mecrasının SMS'i olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bu uygulama; kullanıcıların her ileti için 140 karakterle bilgi, duygu ve deneyimlerini takipçileriyle paylaşmalarını ya da takip ettikleri kişilerin aynı bağlamda paylaştıklarını takip etmeleri amacına dayanmaktadır (Arık, 2013: 281). Fotoğraf ve video paylaşımına da olanak tanıyan Twitter, kullanıcılara iletileri beğenme, yorum yapma ve daha fazla kişiye ulaşmasını istedikleri iletileri paylaşma (re-tweet) gibi olanaklar da sunmaktadır. Ayrıca belli bir zaman aralığında anahtar kelime ve konu etiketleri üzerinden (hashtag) en çok konuşulan konuların görülebildiği ve *Trend Topics* olarak adlandırılan bir yöntem bulunmaktadır. Bu sayede kullanıcılar gündemde en çok konuşulan konu veya kavramları anlık olarak takip edebilmektedir.

Pazarlama, tanıtım, siyaset ve sosyal sorumluluk gibi birçok farklı amaçla kullanılan Twitter'ın genel olarak tercih edilme sebepleri; internet ağının bir parçası olmak, milyonlarca insanın fikirlerini, duyduklarını, hissettiklerini, ilgi alanlarını öğrenmek, hayatta olup bitenleri not etme yöntemi olarak tweet yazmak, düşündüklerini, okuduklarını, bildiklerini paylaşmak ve çevreleriyle temas halinde olmak şeklinde ifade edilmektedir (Fitton, Gruen & Poston, 2010'dan akt. Odabaşı vd., 2012: 95).

We Are Social ve Hootsuite'in birlikte yayımladığı 2020 Dünya İnternet Kullanımı ve Sosyal Medya İstatistikleri raporuna göre 340 milyon kullanıcı sayısı bulunan Twitter; en çok kullanılan sosyal medya platformları içinde 13. sırada yer almaktadır. Türkiye ise kullanıcı sayısı her ne kadar bir önceki yıla göre %3,2 oranında düşse de 11,8 milyon kullanıcı ile 6. sırada yer almıştır.

* Aylık aktif kullanıcı, reklam oranları ve ziyaretçi sayılarına göre

Şekil 2. En Çok Kullanılan Sosyal Medya Platformları (2020)

Kaynak: <https://dijilopedi.com/> dan yazar tarafından uyarlanmıştır.

Sıra	Ülke	Erişim
1	ABD	59.350.000
2	Japonya	45.750.000
3	İngiltere	16.700.000
4	S.Arabistan	14.350.000
5	Brezilya	12.150.000
6	Türkiye	11.800.000
7	Hindistan	11.450.000
8	Endonezya	10.645.000
9	Rusya	9.460.000
10	Meksika	9.450.000

Sıra	Ülke	Erişim
11	İspanya	7.500.000
12	Fransa	7.445.000
13	Kanada	6.880.000
14	Filipinler	6.625.000
15	Tayland	6.545.000
16	Avustralya	6.230.000
17	G.Kore	5.700.000
18	Almanya	5.245.000
19	Arjantin	4.955.000
20	Malezya	3.855.000

Şekil 3. Ülkelere Göre Twitter Kullanım Oranları (2020)

Kaynak: <https://dijilopedi.com/> dan yazar tarafından uyarlanmıştır.

IV. SOSYAL MEDYADA KURUMSAL İTİBAR YÖNETİMİNİN ÖNEMİ

2020 Dünya İnternet Kullanımı ve Sosyal Medya İstatistikleri Raporu incelendiğinde sosyal medya kullanıcı sayısının 3,80 milyara ulaştığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler'in 2020 yılına ait dünya nüfusunun yaklaşık 7,8 milyar olduğuna ilişkin veriden hareketle (UNFPA, 2020) sosyal medya kullanıcı sayısının dünya nüfusunun %49'una denk geldiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Elde edilen bu sonuç değerlendirildiğinde sosyal medya mecrasının ne derece büyük bir öneme sahip olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sosyal medyanın; arkadaş edinme, içerik sunma, aynı amaçla bir araya gelmiş insanlarla ortak paylaşımlarda bulunma gibi amaçlarının yanı sıra özellikle toplumsal olaylarda alternatif haber kaynağı olarak da kullanıldığı görülmektedir. Ana akım medyanın yönlendirildiği veya yetersiz kaldığından hareketle ortaya çıkan rahatsızlığın bu bağlamda sosyal medyanın önemini daha da arttırdığından bahsedilmektedir. Bu durumun en önemli örneklerinden biri ise Arap Baharı olarak adlandırılan süreçtir. Tunus'ta seyyar satıcılık yapan Muhammed Buazizi'nin tezgahına el konularak çeşitli engellemelere maruz kalması, bunun üzerine kendini ateşe vermek

suretiyle 04 Ocak 2011’de ölümü üzerine başlayan protestolar sürecin fitilini ateşlemiştir. Bu ve benzer birçok olayın da yaşanmasıyla birlikte artan protestolar özellikle sosyal medya üzerinden önce ülke genelinde ardından Kuzey Afrika ülkeleri ile Ortadoğu coğrafyasında giderek yayılmıştır (Çelik, 2015: 37). İç savaşların yaşandığı sürecin sonunda ise söz konusu bölgelerde yer alan ülkelerde hükümetler devrilmiş ve rejim değişiklikleri yaşanmıştır. Başlayan protestoların sosyal medya üzerinden halk hareketlerine dönüşmesi ile ortaya çıkan sonuçlar “sosyal medya devrimi” olarak da yorumlanmıştır (Babacan, Haşlak, & Hira, 2014: 77).

Sosyal medya aracılığıyla marka değeri ve karakteri oluşturmak, tanınırlığı arttırmak, hedef kitlenin istek ve beğenileri üzerinden uygun içerikte mal veya hizmet sunmak, işletme başarısını arttırarak bütün bunların kalıcılığını sağlamak şeklindeki halkla ilişkiler faaliyetleri söz konusu mecradaki itibar yönetiminin temelini oluşturmaktadır (Çelebi, 2020: 111). Herhangi bir mal veya hizmetin hemen her işletme tarafından üretilebilir olduğu günümüz piyasa koşulları ele alındığında işletmelerin kendilerini tüketici nezdinde farklılaştırması ve bunun sonucunda tercih edilebilir olması önemli bir konu haline gelmiştir. Bu kazanımların elde edilmesi için gerekli olan halkla ilişkiler ve reklam faaliyetlerine işletmeler tarafından önemli bütçeler ayrıldığı görülmektedir. Sosyal medya ise bütün bunlar için daha düşük maliyetli bir mecra özelliğine sahiptir. Ayrıca görsel ve işitsel araçların kullanımına olanak sunması bu alanı daha çekici kılmaktadır.

İletişimin tek yönlü olduğu televizyon, gazete, radyo gibi geleneksel araçların aksine sosyal medya alanı çift yönlü iletişim imkânı sunmaktadır. Kullanıcılar, maruz kaldıkları iletişim kodlarını yorumlayıp uygun olanlarını almakta ve bunlarla ilgili olumlu veya olumsuz geri bildirimde bulunabilmektedirler. Bu durum sosyal medyanın tercih edilmesindeki en önemli sebeplerden biri olarak da değerlendirilmektedir. Bununla birlikte sosyal medya; üzerinden kurumsal itibarın yönetilmesi noktasında işletmeler için bir takım fırsatlar sunmaktadır. Sosyal medya hesaplarının yönetiminden sorumlu çalışanlar ya da ajanslar aracılığıyla alınan dönütlerin doğru analizi sonucu söz konusu fırsatlar değerlendirilerek itibar yönetimine ilişkin önemli kazanımlar elde edilebilmektedir.

Sosyal medya, 7/24 etkileşimin olduğu son derece hareketli bir mecradır. Bu durum sosyal medya hesaplarının belli mesai saatlerine bağlı kalınmaksızın yönetilmesini gerektirmektedir. İşletmeye dair ortaya çıkacak yanlış bir bilgi ya da yönetilmesi gereken herhangi bir kriz çok hızlı şekilde yayılabilir. Anlık olarak takibinin yapılmadığı veya geç bilgi akışının olduğu durumlarda ise büyük çaplı olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Türkiye’nin en büyük yemek siparişi platformu olan Yemeksepeti’nin 25 Mart 2021 tarihinde uğradığı siber saldırı ise örnek olay olarak bu bağlamda değerlendirilebilir. Şirket tarafından 27 Mart 2021 tarihinde Twitter üzerinden yaklaşık 21 milyon kullanıcıya ait verinin siber korsanlar tarafından çalındığı ifade edilerek alınan tedbirlere ilişkin açıklama yapılmıştır (Hürriyet, 2021). Her ne kadar açıklamada korsanlar tarafından ele geçirilen verilere yer verilerek kredi kartı bilgilerinin bunlar arasında olmadığı ifade edilse de açıklamanın yapıldığı zamana kadar geçen sürede sosyal medyada buna ilişkin doğru olmayan haberler yayılmış, açıklamanın ardından da duyurulması noktasında neden geç kalındığına ilişkin tepkiler ortaya çıkmıştır. Bu noktada oluşan güvensizlik, kredi kartı bilgilerinin çalınmadığı yönündeki açıklamalara dair de tereddütler yaşanmasına sebep olmuştur. Yaşanan örnek olaydan hareketle sosyal medya üzerinden kurumsal itibar yönetiminde anlık takibin işletme açısından hayati öneme sahip olduğu ifade edilebilir.

Sosyal medyanın müşterilere ya da hedef kitleye doğrudan ulaşma noktasında önemli bir araç olması durumu, söz konusu mecrayı, toplam kalite yönetiminin alt dalı olan müşteri odaklılık konusunda da fırsatlar sunar hale getirmektedir. Ürün veya hizmetlere dair sosyal medya hesapları üzerinden alınan geri dönüşlerin karşılık bulması, ortaya çıkan sorunların çözüme kavuşturularak takip edildiğinin gösterilmesi tüketiciler için artı değer yaratmaktadır. Bunun sağlanması ile elde edilecek avantajın, kurumun itibar yönetiminde başarı sağlayacağı ve itibara ilişkin rekabet ortamında da üstünlük oluşturacağı değerlendirilebilir.

Sosyal medya uygulamalarının sahip olduğu geniş veri tabanı siber korsanlar tarafından bu alanı çekici hale getirmektedir. Dolayısıyla sistem güvenliği, sosyal medyanın önündeki en büyük tehdit olarak görülmektedir. Alanın sunduğu fırsatların yanı sıra sistemlerde ya da kullanıcı hesapları üzerinde oluşacak güvenlik açıkları geri kazanımı kolay olmayacak sonuçlar doğurabilir. Bunların önüne geçmek için devamlı ve etkili bir kontrol mekanizması oluşturulmalıdır (Akyazı, 2018: 90). Böyle durumlarda oluşacak krizler, sosyal medya üzerinden kurumsal itibar yönetiminde dikkat edilmesi gereken önemli bir konu olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

A. Alanyazın

Altunbaş ve Diker (2015) çalışmalarında; marka değerlendirme kuruluşu Brand Finance tarafından 2014 yılında açıklanan Türkiye’nin en değerli 5 markasının Facebook hesaplarını kurumsal itibar yönetimi bağlamında incelemiştir. Telekomünikasyon şirketi Türk Telekom ile Akbank, Türk Hava Yolları, Türkiye İş Bankası ve

Arçelik markalarının konu edildiği araştırmada Fombrun'un Kurumsal İtibar Ölçeği kaynak alınmıştır. Buna göre; 01-30 Eylül 2014 tarihleri arasındaki Facebook paylaşımlarında Türk Telekom tarafından 39 paylaşım yapılmıştır. Bu paylaşımların hiçbirinde çalışma ortamı ölçeğine ilişkin verisi bulunmayan Türk Telekom, liderlik ve vizyon ölçeğinde ise 5 marka içinde en çok paylaşım yapan marka olmuştur. Diğer ölçeklere ilişkin ulaşılan bulgulara da çalışmada yer verilmiştir.

Bilbil, Sütcü ve Kıyat (2013) tarafından yapılan çalışmada; o tarihte telekomünikasyon sektöründe varlık gösteren Avea, Turkcell, Türk Telekom ve Vodafone'un kurumsal itibarları, müşteriler üzerinde yapılan anketle araştırılmıştır. Sosyal medya üzerinden ele alınmasa da sadece telekomünikasyon sektöründeki markaların karşılaştırılması nedeniyle bu alandaki önemli bir çalışma olduğu değerlendirilmektedir. Önceki çalışmada olduğu gibi Fombrun'un kurumsal itibar ölçeğinin kullanıldığı araştırmada elde edilen sonuçlar; Turkcell'in kurum itibarı katsayısı en yüksek marka olduğunu ortaya koymuştur.

Bir başka çalışma ise kurumsal itibar bileşenlerinden biri olarak değerlendirilen kurumsal iletişimde sosyal medyanın kullanımına dair olarak Keskin ve Tanyıldız (2015) tarafından yapılmıştır. Turkcell, Avea ve Vodafone'un 15 Ekim-15 Aralık 2014 tarihleri arasındaki Facebook paylaşımlarının incelendiği çalışmada; sayfalardaki uygulamalar, beğeni sayıları, paylaşımların içerikleri, görsel kullanımları, yanıtlanma durmaları, yönlendirme ve içeriklerin takipçiler tarafından paylaşılması gibi ölçütler üzerinden ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir.

Kurumsal itibarın bir başka bileşeni olan örgütsel kimliğin internet üzerinden oluşumunu konu alan Aksak ve Duman (2014), söz konusu bileşeni sosyal sorumluluğun etkisi üzerinden incelemiştir. Turkcell, Türk Telekom, Avea ve Vodafone'un internet sitelerinin araştırma alanı olduğu çalışmada, sosyal sorumluluk etkinliklerinin örgütsel kimliği inşasındaki etkisi ortaya koyulmuştur. Buna göre; Türkiye'de faaliyet gösteren telekomünikasyon markalarının sosyal sorumluluk etkinlikleri ile farklılık ortaya koyarak bunun üzerinden marka değeri ve kimliği oluşturma gayreti içinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Kurumsal itibarın önemli bir değeri olan sosyal sorumluluk faaliyetlerinin sosyal medya bağlamında incelendiği bir başka araştırma ise Tekin'e (2017) aittir. Turkcell, Türk Telekom ve Vodafone markaları için 377 üniversite öğrencisi üzerinden yapılan araştırmada; sosyal medyayı etkin şekilde kullanan markaların sosyal sorumluluk uygulamalarının daha çok bilindiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında sosyal medyanın, sosyal sorumluluk faaliyetlerine olan desteğin oluşumunda önemli bir mecra olduğu tespit edilmiştir.

Sucu'nun (2020) Turkcell markası üzerinden sosyal sorumluluk faaliyetlerinin marka imajına etkisini incelediği çalışmasında, markanın oluşturduğu altı sosyal sorumluluk projesi üzerinden ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir. Sosyal medyanın araştırma alanı olmadığı bu çalışmada söz konusu markanın sunduğu sosyal sorumluluk etkinliklerinin kurumsal itibarın oluşumuna olumlu yansıdığı görülmüştür.

Sosyal sorumluluk etkinliklerinin sosyal medyadaki kurumsal itibar yönetimine etkisinin incelendiği bir başka araştırma ise Okur ve Vakıflı (2021) tarafından yapılmıştır. Çalışmada; Brand Finance'ın 2019 yılında Türkiye'nin en değerli beş şirketinin (Türk Hava Yolları, Ziraat Bankası, Garanti BBVA, Türk Telekom ve Turkcell) 01 Mayıs-03 Aralık 2019 tarih aralığındaki Facebook, Twitter ve Instagram paylaşımları incelenmiştir. Araştırmaya konu şirketler içinde ürün ve hizmetler ölçütünde en çok paylaşımın Turkcell tarafından yapıldığı görülürken en az paylaşımın Türk Telekom tarafından yapıldığı görülmüştür. Elde edilen sonuçlar kurumsal itibar ölçeği bağlamında değerlendirilmiştir.

Büyükdogan (2020) da; Capital Dergisi tarafından 2019 yılında Türkiye'nin en beğenilen ilk 25 şirketinden 10'unun CEO'sunun Twitter hesaplarını kurumsal itibar yönetimi çerçevesinde incelemiştir. Turkcell CEO'sunun da hesabının incelendiği çalışmada elde edilen bulgular CEO'ların yönettikleri şirketlerle ilişkilendirilerek kurumsal itibar ölçeği kapsamında yorumlanmıştır.

V. ARAŞTIRMA

A. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmada; Türkiye'de telekomünikasyon altyapısı sağlayan Turkcell, Türk Telekom ve Vodafone TR şirketlerinin sahip oldukları kurumsal itibarlarının Twitter hesaplarından elde edilen veriler doğrultusunda değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla; yapılan paylaşımların kurumsal itibar ölçeğinin hangi bileşenleri üzerinde yoğunlaştığı sorusuna cevap aranmıştır.

Araştırma, kurumsal itibar yönetiminde sosyal medya araçlarının dinamik rolünü ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Diğer taraftan kurumsal itibar yönetiminin Türkiye'deki telekomünikasyon şirketlerinin Twitter hesapları üzerinden incelendiği özgün bir çalışma olma niteliğine sahiptir.

B. Örneklem ve Veri Toplama Yöntemi

Araştırma kapsamında Turkcell (@Turkcell), Türk Telekom (@TurkTelekom) ve Vodafone TR (@VodafoneTR) şirketlerinin resmi Twitter hesapları incelenmiştir. Bunun için 01 Mart 2020 (00.00) ile 31 Temmuz 2020 (23.59) tarihleri arasındaki beş aylık süre inceleme alanı olarak belirlenmiştir. İlgili zaman aralığındaki paylaşımlar KNIME isimli açık kaynak veri madenciliği programı kullanılarak elde edilmiştir. Gerekli olan erişim izni Twitter şirketinden talep edilen Twitter API anahtarı ile sağlanmıştır. Araştırmaya konu zaman aralığında toplam 303 paylaşım (tweet/re-tweet) tespit edilmiş ve elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Fombrun'un kurumsal itibar ölçeği referans alınarak; duygusal çekicilik, ürün ve hizmetler, finansal performans, vizyon ve liderlik, çalışma ortamı ve sosyal sorumluluk olmak üzere altı farklı başlık altında konumlandırılan paylaşımlar, örneklem olarak belirlenen şirketlerin sosyal medyadaki kurumsal itibar yönetimleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

C. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma; sosyal medya araçlarından sadece biri olan ve daha çok metin (tweet/re-tweet) şeklinde bilgi aktarımı amacıyla kullanıldığı değerlendirilen Twitter üzerinden yapılmıştır. Süre kısıtı nedeniyle de beş aylık zaman dilimiyle sınırlandırılmıştır. Ayrıca paylaşımların aldığı yorumların da kurumsal itibar çerçevesinde değerlendirilmesinin araştırmayı destekleyeceği düşünülmüş ancak araştırma kapsamındaki bazı şirket hesaplarının yorumlarına erişim izni bulunmadığından ve birçok yorumun da sağlıklı sonuçlar alınmasına uygun içerikte olmadığı değerlendirildiğinden dolayı (paylaşım konusu dışında yapılan istek/şikâyet) bu düşünce gerçekleştirilememiştir.

D. Bulgular

Türkiye'de faaliyet gösteren telekomünikasyon şirketleri Turkcell, Türk Telekom ve Vodafone TR'nin, araştırma kapsamı olarak belirlenen 01 Mart 2020 ile 31 Temmuz 2020 tarihleri arasında Twitter üzerinden yaptıkları 275 tweet ve 28 re-tweet olmak üzere toplam 303 paylaşım incelenmiştir. Başka hesaplardan yapılan 28 re-tweet'in, kurumsal itibar bağlamında ortaya çıkaracağı sonuçlar bakımından şirketleri etkileyebileceği düşünüldüğünden tweet'ler ile aynı kapsamda değerlendirmeye alınmıştır. Bunun yanında, yapılan paylaşımların takipçiler tarafından beğenilme sayıları ile kullanıcıların bu paylaşımları kendi takipçilerine ulaştırmak için yaptıkları kullanıcı re-tweet sayıları da ele alınmıştır. Açıklanan verilerin ilgili tarih aralığındaki beş aylık dağılımı Şekil 4'te gösterilmiştir.

	MART			NİSAN			MAYIS			HAZİRAN			TEMMUZ			TOPLAM		
	Turkcell	Türk Telekom	Vodafone TR	Turkcell	Türk Telekom	Vodafone TR	Turkcell	Türk Telekom	Vodafone TR	Turkcell	Türk Telekom	Vodafone TR	Turkcell	Türk Telekom	Vodafone TR	Turkcell	Türk Telekom	Vodafone TR
Tweet	29	14	26	32	13	7	26	25	11	36	9	5	27	11	4	150	72	53
Re-Tweet	6	8	3	2	1	1	2	1	0	0	3	1	0	0	0	10	13	5
Beğeni	29.366	13.581	15.277	52.852	10.810	23.435	44.432	4.772	30.517	4.689	1.389	216	14.885	6.844	24.627	146.224	37.396	94.072
Kullanıcı Re-Tweet	8.277	2.080	1.302	4.549	870	4.779	4.459	623	1.618	220	106	27	715	527	1.973	18.220	4.206	9.699

Şekil 4. Şirketlerin Twitter Paylaşım Bilgileri (01 Mart-31 Temmuz 2020)

Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur.

Örneklem olarak belirlenen Turkcell Ağustos 2007’de, Türk Telekom Kasım 2011’de ve Vodafone TR Aralık 2008’de Twitter’a dâhil olmuşlardır. Twitter’ın 2006 yılında kurulduğu düşünüldüğünde Turkcell’in ilgili mecranın kullanımındaki zamanlamasının olumlu olduğu ifade edilebilir. Türk Telekom ve Vodafone TR, Türkiye telekomünikasyon sektörüne farklı markaları satın alarak sonradan girdikleri için Twitter kullanımında geç kaldıkları şeklindeki değerlendirme de sağlıklı olmayacaktır. Ancak bu durumun şirketlerin Türkiye’deki varlıklarının eski veya yeni olmasına bağlı olarak bilinirlikten kaynaklı kurumsal itibarlarına etki ettiği çıkarımında bulunulabilir. Bu noktada Turkcell’in Türkiye pazarında varlık gösteren en eski marka olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Turkcell, 2021; Türk Telekom, 2021; Hürriyet, 2021).

Şekil 4’de yer alan veriler incelendiğinde en çok paylaşımın (160) Turkcell tarafından yapıldığı görülmektedir. Bu oran ikinci sıradaki Türk Telekom’un paylaşımının (85) iki katıdır. Vodafone TR ise en az paylaşım yapan şirket olmuştur (58). Ulaşılan bu veriden hareketle Turkcell’in sosyal medya aracı olarak Twitter’ı rakiplerine oranla çok daha etkin bir şekilde kullandığı görülmektedir.

Yapılan paylaşımların beğenilme sayılarında da Turkcell’in açık ara önde olduğu, Vodafone TR’nin ise en az paylaşım yapan marka olmasına rağmen Türk Telekom’un iki katından fazla beğeni sayısına sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuç kullanıcılar tarafından paylaşımların re-tweet edilmesi sayılarına da yansımış ve Vodafone TR, en az paylaşım yapan şirket olmasına rağmen Türk Telekom’un önünde konumlanmıştır. Ulaşılan bulgudaki ters orantı takipçi sayıları ile ilişkilendirilebilir (*Araştırma tarihlerindeki yaklaşık rakamlar; Turkcell 686 bin, Türk Telekom 435 bin, Vodafone TR 570 bin*). Ancak Vodafone TR’nin paylaşım sayısı bakımından Turkcell’in yaklaşık 1/3 oranında sayıya sahip olmasına karşın aldığı beğeni ve re-tweet sayılarında Turkcell’in yarısı oranından fazla değerlere ulaşması Vodafone TR’nin rakiplerine oranla daha ilgi çekici ve takipçileri tarafından değer gören içerikler ürettiği şeklinde yorumlanmaktadır.

Paylaşımların aylara göre dağılımında Turkcell ortalama belli bir sayıda içerik sunmuşken, Türk Telekom artan-azalan oranda içerik sunmuştur. Vodafone TR ise toplamda yaptığı 58 paylaşımın 29’unu mart ayında yapmış diğer aylarda ise paylaşımlar önemli oranda düşük seyretmiştir. Turkcell’in paylaşım sayısı bakımından istikrarlı durumu Twitter kullanımını belli bir plan dâhilinde yaptığını gösterirken aynı durum Türk Telekom ve Vodafone TR için geçerli bulunmamaktadır. Vodafone TR’nin beş ay boyunca yaptığı paylaşımların neredeyse yarısını Mart 2020’de yapmasının, ilgili tarihte ülkemizde başlayan Koronavirüs kapanma tedbirleriyle artan talep artışının getirdiği şikâyetlere yönelik itibar çalışması için olduğu düşünülmektedir.

Nisan ve Mayıs 2020, her üç şirketin de yaptığı paylaşımların ortalama olarak en çok beğeni aldığı aylar olmuştur. Çıkan sonuç ilgili aylardaki özel gün veya günlerin sayısının diğer aylara oranla daha çok olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Böylesi günlerde özellikle milli ve manevi bağlamda toplumsal hassasiyet de artmaktadır. Dolayısıyla üç şirketin de özel gün veya günlere ilişkin ortaya çıkan hassasiyeti gözettiği ve buna uygun içerik üreterek duygusal çekicilik bileşenine uygun kurumsal itibar inşasına giriştikleri değerlendirilmektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen tanımlayıcı istatistiksel bulgular değerlendirildikten sonra yapılan paylaşımlar içerik analizine tabi tutularak detaylı şekilde incelenmiştir. Fombrun tarafından geliştirilen ve 6 ana başlıktan oluşan kurumsal itibar ölçeğinin referans alındığı çalışmada analiz edilen paylaşımlar, ait olduğu değerlendirilen ilgili bileşenin altına eklenmiştir. Yapılan değerlendirmelerden sonra bir paylaşımın birden fazla bileşene ait olabileceği düşünülmüş dolayısıyla aynı paylaşım iki veya daha fazla sayıda bileşenin altına eklenmiştir. O nedenle yapılan paylaşımların sayısı ile bileşenlerin altında konumlandırılan ve böylece ortaya çıkan sayılar birbirleri ile tutarlı olmayacaktır. İçerik analizi sonucunda şirketlerin Twitter paylaşımlarının kurumsal itibar bileşenlerine göre dağılımı Şekil 5’de sunulmuştur. Buna göre paylaşımlar, toplam oranın yarısına denk gelen %49,21’lik oran ile ürün ve hizmetler bileşeni çerçevesinde yapılmıştır. Duygusal çekicilik ve sosyal sorumluluk bileşenine ait paylaşım oranlarının birbirine çok yakın olduğu araştırmada; finansal performans, vizyon ve liderlik ile çalışma ortamı bileşenlerine ait paylaşımların toplam oranı ise %5’in altında kalmıştır.

	Duygusal Çekicilik	Ürün ve Hizmetler	Finansal Performans	Vizyon ve Liderlik	Çalışma Ortamı	Sosyal Sorumluluk	Toplam
Turkcell	20,41%	59,69%	0,00%	0,51%	2,55%	16,84%	100,00%
Türk Telekom	21,78%	52,48%	0,00%	0,00%	6,93%	18,81%	100,00%
Vodafone TR	34,12%	21,18%	0,00%	0,00%	3,53%	41,18%	100,00%
Toplam	23,82%	49,21%	0,00%	0,26%	3,93%	22,77%	100,00%

Şekil 5. Şirketlerin Twitter Paylaşmalarının Kurumsal İtibar Bileşenlerine Göre Dağılımı

Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur.

1) Duygusal Çekicilik Bileşeni Bulguları: Özellikle 1980'li yıllardan itibaren serbest piyasa anlayışının dünya genelinde yayılması ile birlikte herhangi bir iş kolundaki üreticilerin sayısı da artmış, bu durum tüketici tarafına ürün çeşitliliği olarak yansımıştır. Bu çerçevede işletmeler için müşteri sadakati önemli bir kazanım olarak görülmüştür. Duygusal çekicilik bileşeninin ise bu kazanımın değerli bir aracı olduğu ifade edilebilir.

Araştırmaya göre bu bileşene ait paylaşımların genel dilim içinde % 23,82'lik oran ile ikinci sırada olduğu görülmektedir. Turkcell'in; *"Bu zafere belki dünya ihtimal vermedi ama kahraman Mehmetçik için tek ihtimal zafardi! Çünkü mevzubahis vatansa gerisi teferruattır #TekİhtimalZafer"* paylaşımı, Türk Telekom'un; *"15 Temmuz gecesi demokrasi için mücadele eden milyonlara ve kahraman şehitlerimize saygıyla #DemokrasiyleAydınlığa"* paylaşımı ve Vodafone TR'nin; *"Gördüğü şiddeti maskeleyen milyonlarca kadından biri ailede, akrabalarında, apartmanında, mahallende, okulunda, aynada olabilir. Nerede olursa olsun kadınların yanında, şiddetin karşısında #BenVarım de, birlik olursak acıların maskelenmeyeceğini unutma."* paylaşımı duygusal çekicilik bileşeni kapsamında değerlendirilen ve yüksek beğeni sayısı ile öne çıkan paylaşımlardan bazılarıdır. Ayrıca ilgili bileşene dair paylaşımlar ayrı ayrı üç şirketin de en çok paylaşım yaptığı ikinci bileşen olma özelliğine sahiptir. Bu noktadan hareketle ilgili telekomünikasyon şirketlerinin sosyal medya üzerinden duygusal bağlılık oluşturmaya yönelik aktarımları ikinci planda tercih ettiği söylenebilir. Ancak bu çerçevede Vodafone TR için yapılacak değerlendirmeler farklılık göstermektedir. Duygusal çekicilik bileşenine dair paylaşımlar Turkcell ve Türk Telekom için genel ortalamaya yakın seyrederken Vodafone TR'nin paylaşımları bu oranın %12 üzerindedir (%34,12). Sağlık çalışanlarının motivasyonuna yönelik yapılan; *"Gece gündüz demeden, sağlıklı bir Türkiye için çabalayan sağlıkçılarımız #İyiKiVarsınız Onların yükünü azaltmak için #EvdeKalTR"* paylaşımı ve sokak hayvanlarının beslenmesine yönelik yapılan; *"Sokakta aç kalan dostlarımızın karnını, evinden atacağın tek tweet'le doyurmak ister misin? Dünya Sokak Hayvanları Günü'nde onları unutmadığını göster, #BuMamaBenden ile tweet'leyerek mama kaplarını doldur."* paylaşımı ise bunlardan bazılarıdır. Dolayısıyla bu başlık altındaki bulgular değerlendirildiğinde; en çok paylaşımında bulunan Vodafone TR'nin sosyal medya üzerinden kurumsal itibar yönetiminde duygusal çekicilik oluşturmaya dair paylaşımlara daha çok önem verdiği söylenebilir.

2) Ürün ve Hizmetler Bileşeni Bulguları: Günümüz dünyasının hızlı toplumsal yaşamı düşünüldüğünde insanlar için iletişim ihtiyaçlarını hızlı ve kaliteli şekilde sağlamak tercih edecekleri hizmet sunucusu noktasında belirleyici olmaktadır. O nedenle ürün ve hizmetlere ilişkin aktarımların telekomünikasyon şirketleri için son derece önemli olduğu değerlendirilmektedir. Şekil 5'deki veriler incelendiğinde Turkcell'in sosyal medya

üzerinden bu konunun aktarımında en yüksek farkındalığa sahip şirket olduğu görülmektedir. Okur ve Vakıflı'nın (2021) yaptığı ve Brand Finance'ın 2019 yılında Türkiye'nin en değerli 5 şirketinin (Türk Hava Yolları, Ziraat Bankası, Garanti BBVA, Türk Telekom ve Turkcell) 01 Mayıs-03 Aralık 2019 tarih aralığındaki Facebook, Twitter ve Instagram paylaşımlarını incelediği araştırmada da bu sonucun desteklendiği görülmüştür. Turkcell, paylaşımlarının yarısından fazlasını (%59,69) ürün ve hizmetlerinin aktarımına ilişkin olarak yapmıştır. *"Telefonunuz kapalıyken veya meşgulken sizi arayanları ve arayıp ulaşamadığınız kişinin ulaşılabilir olduğu bilgisini bir bildirimle öğrenmeye ne dersiniz? Bunun için tek yapmanız gereken UpCall+'a üye olmak!"* paylaşımı, *"Evinizden hattınızı kolayca kendi adınıza kaydedebileceğiniz Dijital Operatör'le yanınızda #TurkcellinizVar"* paylaşımı ve *"#Ramazan'da Salla Kazan hediyelerinizi ister siz kullanın, ister sevdiklerinize yollayın. Hediye sevdiklerinize ikiye katlanarak ulaşsın!"* paylaşımı bu çerçevede değerlendirilen bazı içeriklerdir. İkinci sırada yer alan Türk Telekom'un da paylaşımlarının yarısından fazlasını (%52,48) söz konusu bileşen çerçevesinde yaparak konuya gereken önemi verdiği değerlendirilmektedir. *"Siz de otomatik ödeme talimatı vererek hem faturalarınızı kolayca ödeyebilir hem de kazandığınız dakikalarla şehir içi ve şehirler arası yönere yapacağımız aramalarda sabit hatlar ile rahatça konuşabilirsiniz."* paylaşımı, *"Sinema kanalları 15 Mayıs'a kadar tüm Tivibu'lulara ücretsiz. Çünkü film izlemek #EvdenDeGüzel! #Senİste #Tivibu"* paylaşımı ve *"Efsane Tarifelere gelenlere 2020 sonuna kadar Sil Süpür'de her ay 10 GB hediye!"* paylaşımı ise bu bağlamda incelenmiştir. Ancak ürün ve hizmetler bileşeni iki şirketin de en çok paylaşımında bulunduğu başlık olmasına karşın Vodafone TR için bu bileşen 3'üncü sırada (%21,18) yer almıştır. Telekomünikasyon sektörü için yukarıda ifade edilen önemin aksine ortaya çıkan bulgunun, Vodafone TR için üzerinde durulması gereken bir konu olduğu belirtilebilir.

3) Finansal Performans Bileşeni Bulguları: Bu bileşenin kapsamına uygun olarak araştırmaya konu şirketlerin; pazar payı, büyüme oranları, yıllık bilançoları ve borsa faaliyetleri gibi birçok konuya ilişkin içerik analizi yapılmıştır. Ancak ilgili zaman aralığında üç şirketin de finansal performans bileşeni için değerlendirilecek bir paylaşımında bulunmadıkları görülmüştür. Kurumsal itibarın niteliklerinden biri de güç ve bu gücün göstergelerinden olan ekonomik güvendir. Bu ekonomik güven ile toplumsal güven arasında ise denklik bulunmaktadır (Tansala, 2005: 17'den akt. Berkup, 2015: 882-883). Etkili bir kurumsal itibar yönetimi için hedef kitleye yönelik finansal performans bağlamında bilgi aktarımında bulunulması önemlidir (İpçioğlu & Arpa, 2020: 825). Bu durum güven oluşumuna katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla kurumsal itibarın bu bileşenine dair şirketlerin hiçbir paylaşımında bulunmamasının eksiklik olduğu ve konuya dair güven artırıcı bilgi aktarımında bulunmalarının kurumsal itibarlarına olumlu kazanımlar oluşturacağı düşünülmektedir.

4) Vizyon ve Liderlik Bileşeni Bulguları: Üç şirket içinde vizyon ve liderliğe ilişkin tek paylaşım; *"2020'nin birinci çeyreğinde 679 bin faturalı abone kazanarak ailemizi büyüttük. Müşteri odaklı yaklaşımımız, yenilikçi tekliflerimiz ve eşsiz dijital servis portföyümüzle 2020'de de her zaman yanınızda"* şeklindeki içerikle Turkcell tarafından yapılmıştır. Halkın; geleceğe dair hedefleri olan, bu yolda planlı ve emin şekilde ilerleyen kurum veya işletmelere karşı daha yüksek güven duyacağı bir gerçekliktir. Finansal performans bileşeninde ifade edildiği gibi vizyon ve liderliğe dair sunulacak bilgiler de kurumsal itibar açısından artı değer yaratacağı beklenebilir. Nitekim Turkcell'in Nisan 2020'de yaptığı paylaşımın "59 beğeni" ve "3 re-tweet" ile ilgili ayda atılan 32 tweet içerisinde en çok geri dönüş alan (beğeni/re-tweet) 13'üncü paylaşım olarak ortalamanın üzerinde yer almasının bu durumu desteklediği görülmektedir. O nedenle araştırmaya konu şirketlerin vizyon ve liderlik bileşenine dair içerik sunumuna yönelmelerinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

5) Çalışma Ortamı Bileşeni Bulguları: Kurumsal itibarın oluşumunda önemli paylardan biri şirketlerin iç paydaşları olan çalışanlara aittir. Üstelik çalışanların aileleri ile etkileşimde oldukları bireylerin de bu paya dâhil olduğu düşünüldüğünde göz ardı edilemeyecek bir potansiyel ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla iç paydaşlara yönelik çalışma ortamı bileşeninin işletmeler açısından kazanıma dönüştürülmesi gerekmektedir. Ancak Şekil 5'deki veriler incelendiğinde söz konusu kazanımın sağlanamadığı görülmektedir. Buna göre; Türk Telekom rakiplerinden yaklaşık iki kat fazla paylaşım yapmakla birlikte bu oran genel toplamda %3,93'tür. Yani en düşük paylaşım yapılan 4'üncü bileşendir. Elde edilen bulgudan hareketle üç şirketin de kurumsal itibarın ilgili bileşen üzerinden aktarımında yetersiz olduğu görülmektedir. Turkcell'in; *"Mağazalarımızda sizin ve çalışanlarımızın sağlığı için gerekli tüm önlemleri almaya devam ediyoruz. AVM içerisinde yer alan mağazalarımız dışında tüm mağazalarımız, pazar günü hariç her gün 11.00-19.00 saatleri arasında hizmetinizde."* paylaşımı, Türk Telekom'un; *"Ülkemizdeki tüm iletişim sisteminin ayakta durmasının elzem bir görev olduğunun farkındalığıyla çalışmalarımızı sürdürürken; ofis ve bayilerimizde de sağlığımızı koruyacak birçok önlemi vakit kaybetmeden hayata geçiriyoruz. #BirlikteBaşaracağız"* paylaşımı ve Vodafone TR'nin; *"Vodafone mağazalarımızda 1 metre mesafeden hizmet sunarak güvenliğinizi koruyor, bütün teknolojik cihazların düzenli olarak temizliğini sağlıyoruz."*

Ayrıca bütün işlemlerinizi mağazalarımıza gelmeden gerçekleştirebilmeniz için Vodafone Yanımda uygulamasıyla her zaman yanınızdayız." paylaşımı bu bileşen çerçevesinde değerlendirilen örneklerdir.

Araştırmaya konu zaman aralığında çalışma ortamı bileşeni için önemli bir ölçüt olduğu düşünülen "1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü (2020)" bulunmaktadır. Yapılan içerik analizinde, çalışanlar açısından son derece değerli olan bu güne dair sadece Türk Telekom tarafından "*Ülkemizin gelişmesi ve kalkınmasında en önemli pay sahibi olan emekçilerimizin ve Türkiye'nin kesintisiz iletişimi için var gücüyle çalışan tüm Türk Telekom ailesinin 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü kutlu olsun.*" paylaşımı yapılmıştır. Turkcell ve Vodafone TR ise 1 Mayıs'ın öncesinde ya da sonrasında konuyla ilgili hiçbir paylaşımında bulunmamıştır. Türk Telekom'un bu konuda sahip olduğu farkındalık düzeyinin Turkcell ve Vodafone TR'den yüksek olduğu değerlendirilirken paylaşımında bulunmayan şirketlerin bu durumu kurumsal aidiyetin oluşumunda eksiklik kabul ederek, gidermeleri gerektiği önerilebilir.

6) Sosyal Sorumluluk Bileşeni Bulguları: Kurum itibarı, tüketiciler tarafından takdir gören bir kurum veya işletme olmanın yansımasıdır (Kadıbeşegil, 2013: 59'dan akt. Şardağı, 2017: 343). Sosyal sorumluluk faaliyetlerinin bu anlamda önemli bir ölçüt olduğu değerlendirilmektedir. Fombrun'un kurumsal itibar ölçeğindeki sosyal sorumluluk bileşeni ise bunun ölçülmesine dayanmaktadır. Şirketlerin sosyal sorumluluk projeleri ile toplumsal sorunlara karşı duydukları hassasiyeti yansıtan paylaşımları bu bileşen altında değerlendirilmiştir.

Genel dağılımdaki oranı %22,77 olan sosyal sorumluluk bileşeninde en çok paylaşım yapan şirket Vodafone TR (%41,18) olmuştur. Bu bileşen ayrıca Vodafone TR'nin en çok paylaşım yaptığı bileşendir. Diğer bir ifadeyle Vodafone TR'nin; sosyal medya üzerinden kurumsal itibar aktarımında en çok üzerinde durduğu alan sosyal sorumluluk faaliyetleridir denilebilir. Ancak Capital Dergisi'nin 2020 yılı kurumsal sosyal sorumluluk araştırmasına göre Vodafone TR'nin bu alandaki aktarımının halk tarafından karşılık bulmadığı görülmektedir. Kurumsal sosyal sorumlulukta en başarılı 20 şirketin belirlendiği araştırma; "halkın gözünde" ve "iş dünyasının gözünde" olmak üzere iki farklı başlıkta yapılmıştır. *Halkın gözünde* Vodafone TR ilk 20'ye giremezken, Turkcell 3'üncü ve Türk Telekom 14'üncü olmuştur. *İş dünyasının gözünde* ise Vodafone TR 11'inci olurken Turkcell 4'üncü olmuş, Türk Telekom ise ilk 20'ye girememiştir. Aynı çalışmada; eğitim, aile içi şiddet, çocuk hakları ve kadın haklarına yönelik projelerin halkın gözünde ilk sıralarda kabul gördüğü sonucuna ulaşılmış ve söz konusu alanlar yatırım yapılması gereken başlıklar olarak ifade edilmiştir (Ünal, 2020). Vodafone TR'nin Twitter paylaşımlarının yaklaşık yarısını sosyal sorumluluk bileşeni altında sunmasına rağmen halkın gözünde beklenen karşılığı bulamamasının ifade edilen içeriklerin uzağında projeler geliştirmesiyle ilişkili olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle küçük işletmeler bağlamında yaptığı atılımların daha çok iş dünyasında ön plana çıkışını desteklediği belirtilebilir. Bu bulgu doğrultusunda Vodafone TR'nin kurumsal itibar bağlamında geliştirdiği ve sunduğu sosyal sorumluluk projelerini, yukarıda ifade edilen alanlara uygun biçimde yeniden gözden geçirmesi önerilebilir. İlgili çalışmada yapılan ayırım Türk toplumunun hassasiyetlerini ön plana çıkarıcıdır; dolayısıyla böylesi bir alanın varlığı tüm telekomünikasyon şirketleri için önem arz etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'de varlık gösteren telekomünikasyon şirketleri; Turkcell, Türk Telekom ve Vodafone TR'nin Twitter hesaplarından elde edilen veriler analiz edilerek, kurumsal itibarlarını belirli boyutlar çerçevesinde nasıl yönettikleri ortaya konulmuştur. Bu amaçla şirketlerin 01 Mart 2020 ile 31 Temmuz 2020 tarihleri arasındaki (5 ay) Twitter paylaşımları Fombrun'un kurumsal itibar ölçeği çerçevesinde incelenmiştir. Söz konusu tarih aralığında üç şirketin yaptığı toplam 303 paylaşım içerik analizine tabi tutularak araştırma verilerine ulaşılmıştır.

Araştırmaya konu şirketlerden Turkcell, rakiplerinden daha önce (Ağustos 2007) Twitter'a dâhil olmuştur. Şirketin bu noktadaki liderliği kuruluş tarihiyle de paraleldir. Dolayısıyla Turkcell hem sektörde hem de Twitter'da rakiplerinden daha önce varlık göstermeye başlamıştır.

Veriler incelendiğinde; Turkcell 160 paylaşım ile ilk sırada, Türk Telekom 85 paylaşım ile ikinci sırada ve Vodafone TR 58 paylaşım ile üçüncü sırada yer almaktadır. Bu noktadan hareketle Turkcell'in rakiplerine oranla sosyal medyayı daha etkin şekilde kullandığı görülmektedir. Yapılan paylaşımların aldıkları etkileşim (beğeni ve re-tweet) incelendiğinde Turkcell, paylaşım sayısı ile orantılı olarak açık ara önde yer almaktadır. Ancak dikkat çeken bir nokta Vodafone TR'nin en az paylaşım yapan şirket olmasına rağmen etkileşim bakımından Türk Telekom'un önünde (ikinci sırada) bulunmasıdır. Bu bağlamda Vodafone TR'nin paylaşımlarının takipçiler tarafından daha ilgi çekici ve beğeniye açık içeriğe sahip olduğu değerlendirilmektedir. Yapılan paylaşımların aylara göre dağılımı incelendiğinde Türk Telekom ve Vodafone TR'nin artan-azalan bir grafik sergilediği, bunun

yanında Turkcell'in belli sayıda paylaşımı takip ettiği görülmektedir. Bu çerçevede Turkcell; sosyal medya kullanımını istikrarlı olarak ve belli bir program dâhilinde yürütürken, Türk Telekom ve Vodafone TR; aynı programdan uzak bir kullanım anlayışına sahiptir. Sosyal medyanın kullanıcılarla karşılıklı etkileşime dayanan dinamik yapısı düşünüldüğünde Türk Telekom ve Vodafone TR'nin sosyal medya paylaşımlarını markanın hafızalardaki yerinin korunmasına uygun olarak çoğaltması gerektiği düşünülmektedir. Araştırma tarihleri arasında yer alan nisan ve mayıs ayları özel günlerin yoğunlaştığı aylardır. Bu aylarda yapılan paylaşımlar, üç şirketin de ortalama olarak en çok beğeni aldığı paylaşımlar olmuştur. İfade edilen özel günlere ilişkin yüksek beğeni alan paylaşımlarda bulunulmasının üç şirketin de bu bağlamdaki hassasiyetleri gözettiği şeklinde kıymetlendirilmektedir. Paylaşımlar haftanın günlerine göre incelendiğinde üç şirketin de hafta içi, hafta sonu ya da resmi tatil ayırımı gözetmeden içerik aktarımında bulunduğu görülmüştür. Paylaşım zamanları açısından ise Turkcell ve Türk Telekom mesai sürelerine bağlı kalmaksızın paylaşımında bulunurken, Vodafone TR genel anlamda mesai süreleri içinde paylaşım yapmayı tercih etmiştir. Sosyal medyanın zaman kavramına bağlı kalmayan ve her an etkileşimin olduğu canlı bir mecra olduğu düşünüldüğünde Vodafone TR'nin söz konusu dinamizme göz önüne alındığında görece geri planda kalmasının, kurumsal itibar aktarımında eksiklik oluşturacağı düşünülebilir. Bu durum ayrıca Vodafone gibi uluslararası bir şirketin Türkiye'deki varlığı olan Vodafone TR'nin ülkede meydana gelecek toplumsal hassasiyetlerin takibinde (doğal afetler, ölümler vb.) rakiplerinden geride kalmasına ve böylesi bir durumun ise şirketin yerel itibarını zedeleyebileceği hatırlanmalıdır.

Ulaşılan verilerin kurumsal itibar ölçeği çerçevesinde incelemesiyle; üç şirket paylaşımlarının yarısının (%49,21) ürün ve hizmetler bileşeni üzerinde yapıldığı görülmüştür. %23,82'lik oran ile duygusal çekicilik bileşeni ikinci sırada, %22,77'lik oran ile sosyal sorumluluk bileşeni üçüncü sırada yer almıştır. Ölçeğin diğer bileşenleri olan finansal performans, vizyon ve liderlik ile çalışma ortamına ait paylaşımların toplamı ise %5'in altında kalmıştır. Bu sonuçtan da görüleceği üzere araştırmaya konu şirketler, kurumsal itibar aktarımında bulunurken ürün ve hizmetlerini daha ön planda tutmaktadır. Ancak kurumsal itibarın çok yönlü olması, bunun yanı sıra tek bileşen üzerinden aktarımının hedef kitle üzerinde beklenen etkiyi uyandıramaması nedeniyle izlenen politikanın tekrar değerlendirilmesi yönünde bir öneride bulunulabilir. Ayrıca şirketlerin sosyal medyayı daha çok reklam ve tanıtım amaçlı kullandıkları, dolayısıyla bu mecranın çok yönlü etkilerini yeterince göremedikleri de belirtilebilir.

Finansal veriler ile birlikte vizyon ve liderliğe ilişkin hedeflerin kamuoyuna sunulmasının güven eksenli itibar oluşumuna katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca borsada varlık gösteren bu üç şirketin değer kazanımına ilişkin finansal verileri paylaşımları özellikle yabancı yatırımcıların kendilerine çekilmesinde artı değer yaratabilir. Aynı şekilde Turkcell, Türk Telekom ve Vodafone gibi büyük ölçekli şirketlerin çalışma ortamına yönelik içerik aktarımında bulunmalarının iç paydaşların sayısı göz önünde bulundurulduğunda önemli bir itibar kazanımı oluşturacağı değerlendirilmektedir. Ancak bu şirketlerin söz konusu bileşenlere dair paylaşımları %5'in altında kalmıştır. Bu nedenle yukarıda ifade edilen kazanımların elde edilebilmesi için bu üç bileşene yönelik içerik aktarımının daha yüksek oranlarda karşılık bulması gerektiği belirtilebilir.

Kurumsal itibarın iki önemli bileşeni olan duygusal çekicilik ve sosyal sorumluluğa dair aktarımlar incelendiğinde Vodafone TR'nin rakiplerine göre açık ara önde olduğu görülmektedir. Ancak bu liderliğin Capital Dergisi'nin 2020 yılı kurumsal sosyal sorumluluk araştırmasında (halkın gözünde) karşılık bulmadığı görülmüştür. Araştırmaya göre Vodafone TR ilk 20'ye giremezken, Turkcell 3'üncü ve Türk Telekom 14'üncü olmuştur. Bu sosyal medya verisinden hareketle; Vodafone TR'nin özellikle sosyal sorumluluk proje ve etkinliklerinin niteliğini gözden geçirmesi ve toplumsal hassasiyetleri gözeterek yeniden değerlendirmesi gerektiği önerilebilir.

Sonuç olarak; kurumsal itibar ölçeğini oluşturan bileşenlerin her biri ayrı bir kazanım sunmaktadır. Diğer ifadeyle bu ölçek bir duvar gibi görülürse her bileşen de ayrı bir tuğlayı ve duvarın oluşumundaki malzemeleri temsil etmektedir. Herhangi biri ya da birilerini daha önemli görüp yoğunlaşmak diğer unsurlarda zayıflıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlayacağı için haliyle sağlam olmayan ve dış etkilere karşı dayanıksız bir yapı meydana gelecektir. Dolayısıyla kurumsal itibar aktarımında söz konusu ölçeğin bir bütün olarak görülüp, her bileşene aynı değerde yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Bu çalışmada, üç telekomünikasyon şirketinin verileri sosyal medya paylaşımları üzerinden incelenirken, diğer medya kanalları üzerinden bir itibar yönetimi analizi yapılmamıştır. İletişim temelli şirketler olmalarından yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmanın bulgularının, sadece sosyal medyada yapılan paylaşımları bağlamında bir itibar değerlendirmesine tabi tutulduğu ve dolayısıyla bulguların ilgili sınırlılığı taşıdığı altı çizilmelidir. Gelecekteki çalışmalar için, diğer medya verileri ile sosyal medya verileri karşılaştırılabilir veya gelişmekte olan ülke örnekleme ve gelişmiş ülke örnekleme ile bir karşılaştırma yapılabilir. Bunun yanında, araştırmada kullanılan

itibar bileşenleri diğer sektörlerdeki şirketlerde benzer analizlerde kullanılabilir. Son olarak kurumsal itibar kavramı üzerinde yapılan her türlü araştırma akademi ve uygulayıcılar için öngörü sağlayıcı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Aksak, E. Ö., & Duman, Ş. A.** (2014). Türkiye’de Telekomünikasyon Sektöründe İnternet Üzerinden Örgütsel Kimlik İnşasında Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Rolü. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 133-148.
- Akyazı, E.** (2018). Kurumsal İtibar Oluşturma Ortamı Olarak Sosyal Medya: Tur Şirketlerinin Sosyal Medya Hesapları Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Tourism Theory and Research*, 87-97.
- Altunbaş, H., & Diker, E.** (2015). Kurumsal İtibar Yönetimi ve Sosyal Medya: Türkiye'nin En Değerli 5 Markasının Facebook Hesapları Üzerine Bir İnceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 40-54.
- Arık, E.** (2013). Yurttaş Gazeteciliğinin Günümüzdeki Görünümü: Twitter Gazeteciliği Örneği. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Süreli Elektronik Dergisi*, 273-287.
- Artantaş, E., & Gürsoy, H.** (2020). İşletmelerde Kurumsal İtibar, Kurumsal İtibarın Yönetilmesi ve Ölçülmesi: Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 352-367.
- Aydın, A. F.** (2015). Kurumsal İtibar Açısından Sosyal Medyaya İlişkin Bir Değerlendirme. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 78-92.
- Babacan, M. E., Haşlak, İ., & Hira, İ.** (2014). Sosyal Medya ve Arap Baharı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 63-92.
- Bayrak, H.** (2021, Nisan 18). *dijilopedi.com: Dijital Pazarlamanın Ansiklopedisi*. [Erişim: 05.05.2021, <https://dijilopedi.com/2020-dunya-internet-sosyal-medya-ve-mobil-kullanim-istatistikleri/>]
- Berkup, S. B.** (2015). Fombrun İtibar Katsayısı Ölçeği Çerçevesinde Bir İtibar Vaka Çalışması: *Arçelik A.Ş. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 859-886.
- Bilbil, E. K., Sütcü, C. S., & Kıyat, B. D.** (2013). Türkiye’de Telekomünikasyon Sektöründe Kurumsal İtibar Katsayısı ve Marka Sadakati Üzerine Bir Araştırma. *Öneri Dergisi*, 163-175.
- Büyükdoğan, B.** (2020). Online Kurumsal İtibar Yönetimi: CEO’ların Twitter Kullanımı Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Selçuk İletişim Dergisi*, 378-408.
- Çelebi, E.** (2020). Sosyal Medya İletişiminin Kurumsal İtibar Algısı Üzerindeki Rolü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 108-118.
- Çelik, A. H.** (2015). Buazizi’den Rabia’ya, Trablus’tan Şam’a Arap Baharının Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 34-53.
- Eğilmez, Ö.** (2017). *Kurumsal İtibar Yönetimi: Tepe Yöneticisinin Güvenilirliğinin Kurumsal İtibar ve Çalışan Olma Niyetine Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hürriyet** (2005, Aralık 13). *Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.* [Erişim: 08.05.2021, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/telsimin-yeni-sahibi-vodafone-3642590>]
- Hürriyet** (2021, Mart 21). *Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.* [Erişim: 02.05.2021, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/yemeksepetinden-siber-saldiri-aciklamasi-41773352>]
- İpçioğlu, İ., & Arpa, D.** (2020). Marka Değeri İle Kurumsal İtibar İlişkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 821-841.
- Kadıbeşegil, S.** (2013). *İtibar Yönetimi*. İstanbul: MediaCat.
- Kara, T.** (2013). *Sosyal Medya Endüstrisi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Keskin, S., & Tanyıldız, N. İ.** (2015). Kurumsal İletişimde Sosyal Medya Kullanımı: Türkiye’deki GSM Operatörlerinin Facebook Performansları Üzerine Bir İnceleme. *Intermedia International E-journal*, 460-480.
- Odabaşı, H. F., Mısırlı, Ö., Günücü, S., Timar, Z. Ş., Ersoy, M., Som, S., . . . Erol, O.** (2012). Eğitim İçin Yeni Bir Ortam: Twitter. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 89-103.

Okur, M. E., & Vakıflı, I. (2021). Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Sosyal Medyada Kurumsal İtibar Yönetimine Etkisi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 342-362.

Oskay, Ü. (2011). *İletişimin ABC'si*. İstanbul: DER Yayınları.

Özbay, D., & Selvi, Y. (2014). Kurumsal İtibarın Ölçümü: Bir Model Önerisi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 0-0.

Sucu, İ. (2020). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kampanyalarının Marka İmajına Etkisi: Türkcell Markası Örneği. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-8.

Şardağı, E. (2017). Sosyal Medyada Kurumsal Kimlik: Türkiye'deki Vakıf ve Derneklerin Twitter Kullanımının Değerlendirmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 337-362.

Taşdelen, B., & Taşlı, H. (2019). Kurumsal İtibarın Ölçülmesi: Gümüşhane Üniversitesinin İç Paydaşları Tarafından Algılanışı. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 97-122.

TDK (2019). *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tekin, E. (2017). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinde Sosyal Medyanın Rolü: GSM Firmaları Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31-55.

Telekom, T. (2021, Mayıs 08). *Türk Telekom*. [Erişim: 08.05.2021, <https://www.turktelekom.com.tr/hakkimizda/sayfalar/kilometre-taslari.aspx>]

Tokatlı, M., Özbükerci, İ., Günay, N., & Vural, B. A. (2017). Kurumsal İtibarın Sosyal Medya Üzerinden Aktarımı: Sektör Liderlerinin Twitter Yönetimi Üzerine Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 34-57.

Turkcell (2021, Mayıs 08). *Turkcell*. [Erişim: 08.05.2021, <https://www.turkcell.com.tr/tr/hakkimizda/genel-bakis#:~:text=Bir%20D%C3%BCnya%20C5%9Eirketi&text=T%C3%BCrkiye%27de%20mobil%20ileti%C5%9Fim%2C%20C5%9Eubat,27%20Nisan%201998%27de%20T.C.&text=Hisseleri%2011%20Temmuz%2000%27de,tek%20T%C3%BCrk%20C5%9Firk>]

UNFPA (2020, Haziran 10). Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu İnternet Sitesi: <https://turkey.unfpa.org/en/publications/unfpa-state-world-population-report-2020> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 25.04.2021

Ural, E. G. (2012). Kurumsal İtibarı Ölçme Yöntemi Olarak Türkiye İtibar Endeksi ve Endeks Sonuçlarından Hareketle Türkiye'de Elektronik Sektörünün İtibarı Üzerine Bir Değerlendirme. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 7-20.

Ünal, N. G. (2020, Nisan 13). *Capital*. [Erişim: 16.05.2021, <https://www.capital.com.tr/is-dunyasi/arastirmalar/kss-liginde-son-tablo>]

Araştırma Makalesi-Research Article

Elektrik Enerjisi Üreten Şirketlerin Covid-19 Salgın Ortamındaki Finansal Performanslarının ROC ve SMART Bütünleşik Yaklaşımı ile Analizi¹

Analysis of the Financial Performances of Electric Energy Producing Companies in The Covid-19 Epidemic with ROC and SMART Integrated Approach

Murat Kemal KELEŞ^{2*} & İlknur Ülkü ARMAĞAN³ & Aşkın ÖZDAĞOĞLU⁴

Geliş / Received: 07/10/2021

Revize / Revised:18/10/2021

Kabul / Accepted: 18/10/2021

ÖZ

Gelişen teknoloji, küreselleşen piyasalar, yapısal regülasyonlar ve artan nüfus doğrultusunda artan enerji talebinin etkisi ile tüm dünyada enerji sektörü yıldan yıla büyümektedir. Enerji sektörü içinde en büyük paya da elektrik enerjisi sahiptir. Elektrik üretimi, sanayi sektörü için dolayısı ile de ülke ekonomileri için en önemli girdi niteliğindedir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de Covid-19 pandemisi nedeniyle elektrik üretimi ve elektrik tüketimi bu süreçten etkilenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul Elektrik Endeksinde (XELKT) işlem gören elektrik üretimi yapan halka açık şirketlerin Covid-19 pandemi ortamındaki finansal performansını değerlendirmektir. Değerlendirmede, Borsa İstanbul bünyesindeki XELKT endeksinde işlem gören yedi adet elektrik üreten enerji şirketine ait Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) tan alınan 2020 yılı konsolide mali tablo verileri kullanılmıştır. Çalışmanın analizlerinde çok kriterli karar verme yöntemlerinden ROC ve SMART yöntemleri bütünleşik olarak kullanılmıştır. ROC (Rank Order Centroid) yöntemi ile değerlendirme kriterlerinin ağırlıkları bulunmuş, SMART (Simple Multi-Attribute Rating Technique) yöntemi ile de elektrik enerjisi üreten yedi şirketin finansal performansı değerlendirilerek performans sıralaması yapılmıştır. 2020 yılı finansal performans sıralamasında ilk sırada AKSA Enerji Üretim A.Ş., son sırada da ZORLU Enerji Elektrik Üretim A.Ş. yer almıştır. Finansal performans değerlendirilmesi yapılan çalışmalarda çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalara sıklıkla rastlanmaktadır. Ancak elektrik enerjisi üreten şirketlerin finansal performans değerlendirmesinde ROC ve SMART yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın bu yönüyle literatüre katkı yapacağı ve sektöre fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler- Covid-19, Finansal Performans, Çok Kriterli Karar Verme, ROC yöntemi, SMART Yöntemi

¹Bu çalışma, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan 24.09.2021 tarihli (Toplantı Sayısı: 65, Karar No:07) “Etik Kurul Onayı” alınarak üretilmiştir.

²*Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Keçiborlu Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, muratkeles@isparta.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0374-6839>)

³Öğr. Gör., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Keçiborlu Meslek Yüksekokulu, ulkuarmagan@isparta.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0542-0007>)

⁴Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, askin.ozdagoglu@deu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5299-0622>)

ABSTRACT

The energy sector is growing all over the world with the effect of increasing energy demand due to developing technology, globalizing markets, structural regulations, and increasing population. Electrical energy has the largest share in the energy sector. Electricity production is the most important input for the industrial sector and therefore for the economies. As in the whole world, electricity production and electricity consumption in Turkey have been affected by this process due to the Covid-19 pandemic. The purpose of this study is to evaluate the financial performance of electricity generation companies traded in the Borsa Istanbul Electricity Index (XELKT) during the Covid-19 pandemic. In the evaluation, seven electricity generating energy companies traded in the XELKT index of Borsa Istanbul were selected. Consolidated financial statement data of companies for 2020 are taken from Public Disclosure Platform (PDP). ROC and SMART methods, which are multi-criteria decision-making methods, were used in the analysis of the study. The weights of the evaluation criteria were found with the ROC (Rank Order Centroid) method, and the performance ranking was made by evaluating the financial performance of seven electrical energy producing companies with the SMART (Simple Multi-Attribute Rating Technique) method. In the financial performance ranking of 2020, AKSA Energy Generation took the first place and ZORLU Energy Electricity Generation took the last place. Although multi-criteria decision-making methods are frequently used in financial performance evaluation, no study has been found in which ROC and SMART methods are used in the financial performance evaluation of electrical energy producing companies. It is thought that this study will contribute to the literature and will be beneficial to the sector.

Keywords- Covid-19, Financial Performance, Multi Criteria Decision Making, ROC method, SMART Method

I. GİRİŞ

Dünyada 2020 yılı toplam elektrik üretimi 25 bin 850 teravatsaat (TWh) (EMBER, 2021), Türkiye'de ise elektrik üretimi 291 milyar 552 milyon kilovatsaat (KWh), elektrik tüketimi ise 290 milyar 856 milyon KWh'tir. Türkiye'de hidrolik, rüzgâr, jeotermal, biyokütle, güneş, kömür gibi birçok kaynaktan elektrik üretimi yapılmaktadır. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK)'nın 2020 yılı sonu verilerine göre ülkemizde toplam 2528 lisanslı elektrik üretim tesisi bulunmakta ve 294.084,7 GWh lisanslı elektrik üretimi yapılmaktadır (EPDK, 2020:4-7).

Özellikle sanayi sektörünün bir göstergesi olduğu için ülke ekonomilerinde ekonomik büyümenin en önemli parametrelerden biri elektrik talebidir. Tüm diğer sektörler gibi Covid-19 pandemisinden elektrik talebi de etkilenmiştir. Fakat Türkiye'de devam eden pandemi sürecine karşı alınan tedbirler ve destek paketleri ile 2020 Haziran ayında elektrik talebi tekrar yükselişe geçmiştir. Bu olumlu gelişmede sanayi sektöründe üretimin tekrar artması ve virüsün bulaşma riskine karşı sokağa çıkma kısıtlamaları ve çalışma şekli değişiklikleri ile hane halkının evde geçirdiği zamanın artması etkili olmuştur. Böylece Türkiye 2020 yılı sonunda elektrik talebinde bir önceki yıla göre %0,8 artış sağlamış ve Covid-19 pandemisinden en az etkilenen ülkelerden biri olmuştur. (EPDK, 2020:9).

Elektrik enerjisinin çok önemli olduğu ülkemizde Borsa İstanbul'da (BIST) da Elektrik Endeksinde (XELKT) elektrik üreten halka açılmış şirketler işlem görmektedir. Bunlar Akenerji Elektrik Üretim A.Ş., AKSA Enerji Üretim A.Ş., Aksu Enerji ve Ticaret A.Ş., Ayen Enerji A.Ş., Enerjisa Enerji A.Ş., Odaş Elektrik Üretim Sanayi Ticaret A.Ş. ve Zorlu Enerji Elektrik Üretim A.Ş.'dir. Bu çalışmanın amacı da BIST Elektrik Endeksinde (XELKT) işlem gören araştırma kapsamına dâhil edilen şirketlerin Covid-19 pandemi ortamındaki finansal performansını değerlendirmektir. Çalışmada, Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)'tan alınan 2020 yılı yıllık konsolide mali tablo verileri kullanılmış ve finansal performans göstergesi rasyolarından "kaldıraç oranı", "cari oran", "likidite oranı", "özsermaye kârlılığı" ve "özsermaye devir hızı" hesaplanmıştır.

Çalışmanın analizlerinde çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden ROC (Rank Order Centroid) yöntemi ile değerlendirme kriterlerinin ağırlıkları bulunmuş, SMART (Simple Multi-Attribute Rating Technique) yöntemi ile de elektrik enerjisi üreten şirketlerin finansal performansı değerlendirilerek performans sıralaması yapılmıştır.

Çalışmada öncelikle literatür incelemesine yer verilmiş, daha sonra çalışmada kullanılan ROC ve SMART yöntemine ait adımlar anlatılmıştır. Devam eden aşamada BIST Elektrik Endeksinde işlem gören

şirketlerin performanslarının değerlendirildiği uygulama bölümü bulunmaktadır. Çalışmaya ait sonuçlar ise son kısımda verilmiştir.

Bu çalışma için, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 24.09.2021 tarihli (Toplantı Sayısı: 65, Karar No:07) "Etik Kurul Onayı" alınmıştır.

II. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Tablo 1.de, ÇKKV Yöntemlerinin kullanıldığı finansal performans üzerine yapılan çalışma örnekleri ve bu çalışmada kullanılan ROC ve SMART yöntemlerinin uygulandığı çalışmalardan çeşitli örnekler bulunmaktadır.

Tablo 1. Literatür Araştırması

Çalışmanın yazarı/yazarları	Çalışmanın konusu	Kullanılan yöntem/ler
ÇKKV Yöntemlerinin kullanıldığı FİNANSAL PERFORMANS üzerine yapılan çalışma örnekleri		
Topal (2021)	Forbes 500 listesindeki 10 elektrik üretim şirketinin 2019 yılı finansal performanslarının değerlendirilmesi	Entropi-CoCoSo
Ansari vd.. (2021)	2008 ila 2018 yılları arasında Tahran Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 172 şirketin finansal performanslarının yatırımcının risk alma davranışı açısından değerlendirilmesi	Karar Ağacı, TOPSIS, OWA
Beller Dikmen (2021)	2015 – 2019 tarihleri arasında Türkiye'de elektrik enerjisi sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin finansal performans analizi	Oran Analizi
Bae vd.. (2021)	Havayolu sektörü firmalarının finansal ve operasyonel performanslarının analizi	Bulanık AHP ve TOPSIS
Moon ve Min (2020)	Kore'deki enerji sektöründe faaliyet gösteren firmaların enerji verimliliği ve finansal performans arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi	Veri Zarflama Analizi
Mercan ve Çetin (2019)	BIST elektrik endeksindeki yedi şirketin finansal performanslarının analizi	COPRAS ve VIKOR
Bağcı ve Yiğiter (2019)	BIST'te faaliyet gösteren 15 enerji şirketinin 2008-2017 tarihleri arasındaki finansal performanslarının analizi	SD ve WASPAS
ROC YÖNTEMİ İLE YAPILAN ÇALIŞMALAR		
Günen (2021)	Kayseri'de güneş fotovoltaik (PV) santralleri kurmak için alternatif yerlerin sıralanması	Coğrafi Bilgi Sistemleri, ROC ve AHP
Ndruru (2020)	Medan bölge savcılığı için savcı seçimi	ROC ve ARAS
Ribeiro vd. (2020)	Elektronik sektörde akıllı teknolojiler için akım dönüştürücü teknolojilerinin karşılaştırılmalı analizi	ROC
Lubis vd. (2020)	Wisconsin-Madison Üniversitesi İstatistik Bölümü'ndeki asistanların performansının değerlendirilmesi	ROC, SAW ve MOORA
Erkan ve Elsharida (2020)	Libya'da havalimanı yer seçimi	Coğrafi Bilgi Sistemleri, ROC ve AHP
Mohammed vd. (2017)	Malezya'daki bir devlet üniversitesinde beş farklı e-öğrenme yönteminin sıralanması	ROC ve TOPSIS
Roszkowska (2013)	Çok kriterli analizlerde bir dizi kriterin sıralı sıralamasının sayısal ağırlıklara dönüştürmek için kullanılabilen yöntemlerin karşılaştırılması	ROC, AHP ve SAW
SMART YÖNTEMİ İLE YAPILAN ÇALIŞMALAR		
Darmowiyono vd. (2021)	Ağız yarısı ürünlerinin seçiminde tüketici bazında sıralanması	SMART

Mahdiana ve Kusumawardhany (2020)	Budi Luhur Üniversitesi Bilgi Teknolojileri Fakültesi'ndeki en iyi öğretim üyesinin seçimi	AHP ve SMART
Aksaraylı ve Pala (2019)	Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim hizmet kalitesinin değerlendirilmesi	SMART, AHP ve SERVQUAL Yaklaşımı
Arslan (2019)	Demir-çelik işletmesi için personel seçimi	SMART ve TOPSIS
Siregar vd. (2017)	SMART yönteminin bir karar destek sistemi olarak uygulanabilirliğini test etmek için yapılan bir örnek çalışma	SMART
Konidari ve Mavrakıs (2007)	İklim değişikliğini azaltma politikası araçlarının değerlendirilmesi	AHP, SMART ve MAUT
Herişçakar (1999)	Gemiler için gerekli olan ana makine seçiminin yapılması	AHP ve SMART

III. ROC (RANK ORDER CENTROID WEIGHT) YÖNTEMİ

ROC (Barron ve Barret, 1996) tarafından önerilen bir kriter ağırlıklandırma yöntemidir. Yöntemin işleyişi aşağıda denklemler eşliğinde açıklanmıştır (Bircan ve Sel, 2020: 174).

j : kriter; $j = 1, 2, 3, \dots, n$

d : karar verici; $d = 1, 2, 3, \dots, D$

İlk aşamada karar verici problemde yer alan kriterleri en önemliden en önemsiz sıralar.

k : önemliden önemsiz kriter; $k = 1, 2, 3, \dots, n$

w_{jd} : d karar vericiye göre j kriteri ağırlığı

Ardından Eşitlik 1 kullanılarak her bir karar vericinin sıralamasına göre kriter ağırlıkları bulunur.

$$w_{jd} = \frac{1}{n} \sum_{j=k}^n \frac{1}{k} \quad (1)$$

Son olarak karar vericilerin görüşlerine dayalı olarak elde edilen ağırlıklar Eşitlik 2 yardımıyla birleştirilir.

w_j : j kriteri ağırlığı

$$w_j = \sqrt[D]{(w_{j1})(w_{j2})(w_{j3}) \dots (w_{jD})} \quad (2)$$

IV. SMART (SIMPLE MULTI-ATTRIBUTE RATING TECHNIQUE) YÖNTEMİ

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan SMART yönteminin hesaplama süreci aşağıda verilmiştir (Lavik, 2020, 4; Patel, 2017: 3):

Eşitlik 3 karar verme problemi için başlangıç karar matrisini ifade eder.

i : alternatif; $i = 1, 2, 3, \dots, m$

x_{ij} : i alternatifinin j kriteri açısından değeri

$$\begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (3)$$

Eşitlik 4 fayda yönlü kriterler için normalizasyon işlemlerinde kullanılır.

u_{ij} : i alternatifinin j kriteri açısından normalize fayda değeri

$$u_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_j x_{ij}}{\max_j x_{ij} - \min_j x_{ij}} \quad (4)$$

Eşitlik 5 maliyet yönlü kriterler için normalizasyon işlemlerinde kullanılır.

$$u_{ij} = \frac{\max_j x_{ij} - x_{ij}}{\max_j x_{ij} - \min_j x_{ij}} \quad (5)$$

Eşitlik 6 genel fayda değerlerinin elde edilmesi için kullanılır.

u_i : i alternatifinin genel fayda değeri

w_j : j kriterinin ağırlığı

$$u_i = \sum_{j=1}^n w_j u_{ij} \quad (6)$$

V. UYGULAMA

Bu çalışma için, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 24.09.2021 tarihli (Toplantı Sayısı: 65, Karar No:07) "Etik Kurul Onayı" alınmıştır.

Çalışmanın amacı, Borsa İstanbul Elektrik Endeksinde (XELKT) işlem gören elektrik üretimi yapan halka açık şirketlerin Covid-19 pandemi ortamındaki finansal performansını değerlendirmektir. Bu amaca yönelik olarak Borsa İstanbul bünyesindeki XELKT endeksinde işlem gören yedi adet elektrik üreten enerji şirketine ait Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) tan alınan 2020 yılı konsolide mali tablo verileri kullanılmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan rasyoların kodları, rasyo adları ve ideal durumları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2.Rasyo Bilgileri

Rasyo Kodu	Rasyo Adı	İdeal Durumu
K1	Kaldıraç Oranı (Toplam Borç / Toplam Varlık)	Maliyet
K2	Borçlanma Oranı (Toplam Borç / Özsermaye)	Maliyet
K3	Cari Oran (Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Borçlar)	Fayda
K4	Asit Test Oranı ((Dönen Varlıklar - Stoklar) / Kısa Vadeli Borçlar)	Fayda
K5	Özsermaye Kârlılığı (Net Kâr / Özsermaye)	Fayda
K6	Aktif Devir Hızı (Net Satışlar/Toplam Varlık)	Fayda
K7	Özsermaye Devir Hızı (Net Satışlar/ Özsermaye)	Fayda

İlk aşamada kriter ağırlıklarını belirlemek üzere karar vericilerden bu rasyoları finansal performans değerlendirmesi açısından en önemliden en önemsize doğru sıralamaları istenmiştir. Bu sıralamalara göre her bir karar vericiye göre kriter ağırlıkları elde edilmiştir. Daha sonra Eşitlik 2 yardımıyla karar vericilerin görüşleri birleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Kriter Ağırlıkları

	w_{j1}	w_{j2}	w_{j3}	w_j
K1	0,3704	0,2276	0,2276	0,2677
K2	0,1561	0,1085	0,1085	0,1225
K3	0,1085	0,1561	0,0728	0,1072
K4	0,0728	0,0728	0,0442	0,0616
K5	0,2276	0,3704	0,3704	0,3149
K6	0,0442	0,0442	0,1561	0,0673
K7	0,0204	0,0204	0,0204	0,0204

Kriter ağırlıklarının belirlenmesinin ardından Borsa İstanbul bünyesindeki XELKT endeksinde işlem gören yedi adet elektrik üreten enerji şirketine ait rasyolar toplanmıştır. Kriter ağırlıklarının toplanması ile elde edilen sonuçlara göre, K5 ile tanımlanan özsermaye kârlılığı rasyosu ilk sırada, K7 ile tanımlanan özsermaye devir hızı rasyosu son sırada yer almaktadır. Söz konusu enerji şirketlerinin isimleri ve kodları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Şirket Bilgileri

Şirket Kodu	Şirket Adı
A1	AKENERJİ ELEKTRİK ÜRETİM A.Ş.
A2	AKSA ENERJİ ÜRETİM A.Ş.
A3	ENERJİSA ENERJİ A.Ş.
A4	ODAŞ ELEKTRİK ÜRETİM SANAYİ TİCARET A.Ş.
A5	ZORLU ENERJİ ELEKTRİK ÜRETİM A.Ş.
A6	AKSU ENERJİ VE TİCARET A.Ş.
A7	AYEN ENERJİ A.Ş.

Şirketlerin performanslarını değerlendirmek üzere toplanan veriler Eşitlik 3'te gösterilen başlangıç karar matrisin oluşturmaktadır. Tablo 5 başlangıç karar matrisini göstermektedir.

Tablo 5. Başlangıç Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
A1	1,0190	53,2016	0,5984	0,5679	8,4109	0,0294	-1,5364
A2	0,5133	1,0545	1,0503	1,0085	0,1206	0,1261	0,2590
A3	0,7101	2,4496	0,8268	0,8064	0,1520	0,2285	0,7884
A4	0,7683	3,3211	0,4678	0,2928	-0,3160	0,0696	0,3008
A5	0,8925	8,3065	0,4875	0,4789	0,0166	0,0701	0,6522
A6	0,7970	3,9257	0,1905	0,1726	-0,5405	0,1303	0,6419
A7	0,7378	2,8172	0,3429	0,3429	-0,1147	0,0570	0,2176

Kaynak: <https://www.kap.org.tr/tr/>

BIST bünyesindeki XELKT endeksinde işlem gören yedi adet elektrik üreten enerji şirketine ait KAP'tan alınan 2020 yılı yıllık konsolide mali tablo verileri kullanılarak finansal performans rasyoları hesaplanmıştır.

Elde edilen başlangıç karar matrisine Eşitlik 4 ve 5'te gösterilen işlemlerin uygulanması sonucu elde edilen değerler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Normalize Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
A1	0,0000	0,0000	0,4744	0,4729	1,0000	0,0000	0,0000
A2	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	0,0739	0,4854	0,7723
A3	0,6108	0,9732	0,7401	0,7583	0,0774	1,0000	1,0000
A4	0,4956	0,9565	0,3225	0,1438	0,0251	0,2017	0,7903
A5	0,2501	0,8609	0,3454	0,3664	0,0622	0,2042	0,9414
A6	0,4390	0,9449	0,0000	0,0000	0,0000	0,5067	0,9370
A7	0,5560	0,9662	0,1773	0,2037	0,0476	0,1384	0,7545

Son aşamada SMART yöntemine göre her bir şirketin genel fayda değeri Eşitlik 6 kullanılarak hesaplanır. Bu aşamada ROC yönteminden elde edilmiş olan kriter ağırlıkları devreye girmekte ve böylece ROC ile SMART yöntemleri bütünleştirilmektedir. Genel fayda değerleri ile elde edilen sıralama sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Genel Fayda Değerleri ve Sıralama

	u_i	Sıra
A1	0,3949	3
A2	0,6308	1
A3	0,5209	2
A4	0,3309	5
A5	0,2846	7
A6	0,2865	6
A7	0,3384	4

Her bir karar vericiye göre kriter ağırlıkları elde edilip, karar vericilerin görüşleri birleştirildikten sonra normalize edilerek oluşturulan karar matrisinden genel fayda değerlerine göre AKSA Enerji Üretim A.Ş. ilk sırada, ZORLU Enerji Elektrik Üretim A.Ş. ise son sırada yer almaktadır.

VI. SONUÇLAR

Enerji, bir ülke ekonomisi için en önemli kaynaklardır. Enerji kaynaklarının başında da elektrik enerjisi gelmektedir. Dünyada sanayileşmenin başlaması ile elektrik enerjisi üretiminin önemi daha da artmıştır. Elektrik enerjisi üretim potansiyeli ülke ekonomilerinin büyümesi açısından da gereklidir. Çünkü elektrik üretimi tüm sektörleri etkilemekte, özellikle de sanayi sektörünü geliştirmekte, bu gelişme de ekonomik büyümeye yansımaktadır. Ekonomik büyüme de yeni yatırımları artırmakta, bu yeni yatırımlar da daha fazla elektrik enerjisi ihtiyacı ile elektrik üretimine olan talebi artırarak, yeni elektrik üretim yatırımlarını ya da mevcut şirketlerin kapasite artırımını tetiklemektedir. Dolayısıyla elektrik üretim kapasitesi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle de elektrik enerjisi üretiminin incelenmesi mevcut durumun tespiti ve uygulanacak politikalar için önem kazanmaktadır.

Ülkemizde elektrik üretim yapan pek çok şirket bulunmaktadır, bunlardan bir kısmı da Borsa İstanbul Elektrik Endeksinde (XELKT) işlem görmektedir. Elektrik enerjisinin son derece önemli olduğu ve özellikle de olumsuz etkileri olan Covid-19 pandemi sürecininin yaşandığı günümüzde, Borsa İstanbul Elektrik Endeksinde işlem gören elektrik üretimi yapan halka açık şirketlerin finansal performanslarının tespiti daha da önem kazanmaktadır.

Çalışmada, araştırma kapsamına alınan halka açık şirketlerin Covid-19 pandemi sürecindeki 2020 yılı yıllık konsolide mali tablo verileri kullanılarak hesaplanan finansal performans rasyoları ROC ile SMART yöntemleriyle bütünlük olarak değerlendirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, AKSA Enerji Üretim A.Ş. incelenen diğer şirketlerle karşılaştırıldığında düşük borçlanma oranı ve yüksek likidite oranı ile ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca olumlu finansal performans rasyolarında şirketin yurtdışı yatırımlarından elde ettiği, kârlılığına yansıyan döviz bazlı gelirleri de etkilidir. ZORLU Enerji Elektrik Üretim A.Ş.'nin ise 2020 yılında elektrik üretiminin düşmesi ile satışlarının azalması ve riskini yükselten artan toplam borcu finansal performans rasyolarını olumsuz yönde etkilemiş ve yapılan sıralamada son sırada yer almıştır.

Çalışma kapsamında incelenen şirketlerin kullanılan yöntemle sıralanması, şirketlerin mevcut ya da potansiyel yatırımcıları, sektör yetkilileri, politika yapıcılar ve daha pek çok paydaşa bilgi niteliği taşımaktadır. Böylece ülke ekonomileri için enerji üretiminin iyileştirilmesi ve artırılması için uygulanacak stratejiler ve politikalar açısından bir yol gösterici olması beklenmektedir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda BIST'te faaliyet gösteren farklı sektörlere ait şirketlerin performansları ÇKKV yöntemleri ile değerlendirilebilir. Ayrıca bu çalışmada kullanılan ROC ve SMART yöntemleri farklı konular için gerekli olan performans değerlendirmelerinde kullanılabilir.

KAYNAKLAR

- Aksaraylı, M., & Pala, O.** (2019). Uzaktan Eğitimde Kalite İyileştirme Boyutlarının Değerlendirilmesi: SMART-AHP Tabanlı SERVQUAL Yaklaşımı. *Ege Academic Review*, 19(2), 173-187
- Ansaria, Z., Hejazib, R., Zeraatkishc, Y., & Abadid, Z. K. M.** (2021). Financial Performance Evaluation of Companies Using Decision Trees Algorithm and Multi-Criteria Decision-Making Techniques with an Emphasis on Investor's Risk-Taking Behavior. *Advances in Mathematical Finance and Applications*, 6(3), 1-12. DOI: 10.22034/AMFA.2020.1897171.1405
- Arslan, H. M.** (2019). SMART-TOPSIS Hibrit Yöntemi ile Personel Seçimi: Demir-Çelik İşletmelerinde Bir Uygulama. 4. *InTraders Uluslararası Ticaret Kongresi Kongre Kitabı*, Birinci Baskı 26 Aralık 2019 Sakarya, Türkiye, 115-126
- Bae, K., Gupta, A., & Mau, R.** (2021). Comparative analysis of airline financial and operational performances: A fuzzy AHP and TOPSIS integrated approach. *Decision Science Letters*, 10(3), 361-374. DOI: 10.5267/j.dsl.2021.2.002
- Bağcı, H., & Yiğiter, Ş. Y.** (2019). BİST'te Yer Alan Enerji Şirketlerinin Finansal Performansının SD VE WASPAS Yöntemleriyle Ölçülmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 877-898
- Barron, F.H., & Barret, B.E.** (1996). Decision Quality Using Rank Attribute Weights. *Management Science*, 42, 1515-1523
- Beller Dikmen, B.** (2021). Elektrik Enerjisi Sektörünün Finansal Performanslarının Oran Analizi Yöntemi ile İncelenmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 912-926. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1174>
- Darmowiyono, M., Yuliyanto, W., Purnomo, K. I., Marlina, W., Pratiwi, H., Windarto, A. P., & Wijaya, H. O. L.** (2021, February). Application of the Simple Multi Attribute Rating Technique (SMART) Method in the selection of thrush medicine products based on consumers. *In Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1783, No. 1, p. 012015). IOP Publishing. doi:10.1088/1742-6596/1783/1/012015
- EMBER** (2021). *Data Explorer*. Global Electricity Review [Erişim: 24.09.2021, <https://ember-climate.org/global-electricity-review-2021/data-explorer/>]
- EPDK** (2020). *2020 Yılı Elektrik Piyasası Gelişim Raporu*. [Erişim: 24.09.2021, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-24/elektrikyillik-sektor-raporu>]
- Erkan, T. E., & Elsharida, W. M.** (2020). Combining AHP and ROC with GIS for Airport Site Selection: A Case Study in Libya. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 9(5), 312. DOI: 10.3390/ijgi9050312
- Günen, M. A.** (2021). Determination of the suitable sites for constructing solar photovoltaic (PV) power plants in Kayseri, Turkey using GIS-based ranking and AHP methods. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-16. DOI: 10.1007/s11356-021-14622-x
- Herişçakar, E.** (1999). Gemi ana makine seçiminde çok kriterli karar verme yöntemleri ahp ve smart uygulaması. *Gemi İnşaatı ve Deniz Teknolojisi Teknik Kongresi*, 99, 240-256
- KAP** (2021). *Finansal Tablolar*. [Erişim: 24.09.2021, <https://www.kap.org.tr/tr/>]
- Konidari, P., & Mavrakis, D.** (2007). A multi-criteria evaluation method for climate change mitigation policy instruments. *Energy Policy*, 35(12), 6235-6257. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2007.07.007>
- Lavik, M. S., Hardaker, J. B., Lien, G., & Berge, T. W.** (2020). A multi-attribute decision analysis of pest management strategies for Norwegian crop farmers, *Agricultural Systems*, 178, doi: 10.1016/j.agsy.2019.102741. 1-11
- Lubis, A. I., Sihombing, P., & Nababan, E. B.** (2020, June). Comparison SAW and MOORA Methods with Attribute Weighting Using Rank Order Centroid in Decision Making. *In 2020 3rd International Conference on Mechanical, Electronics, Computer, and Industrial Technology (MECnIT)* (pp. 127-131). IEEE

Mahdiana, D., & Kusumawardhany, N. (2020, February). The Combination of Analytical Hierarchy Process and Simple Multi-Attribute Rating Technique for The Selection of The Best Lecturer. *In 2020 International Conference on Smart Technology and Applications (ICoSTA)* (pp. 1-5). IEEE. DOI: 10.1109/ICoSTA48221.2020.1570615695

Mercan, Y., & Çetin, O. (2019). COPRAS ve VIKOR Yöntemleri ile BIST Elektrik Endeksindeki Firmalarının Finansal Performans Analizi. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 5 (9), 123-139

Mohammed, H. J., Kasim, M. M., & Shaharane, I. N. M. (2017, November). Selection of suitable e-learning approach using TOPSIS technique with best ranked criteria weights. *In AIP Conference Proceedings* (Vol. 1905, No. 1, p. 040019). AIP Publishing LLC. DOI: 10.1063/1.5012207

Moon, H., & Min, D. (2020). A DEA approach for evaluating the relationship between energy efficiency and financial performance for energy-intensive firms in Korea. *Journal of Cleaner Production*, 255, 120283. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120283>

Ndruru, R. K. (2020, February). Penerapan Metode Additive Ratio Assessment (ARAS) dan Rank Order Centroid (ROC) Dalam Pemilihan Jaksa Terbaik Pada Kejaksaan Negeri Medan. *In Seminar Nasional Teknologi Komputer & Sains (SAINTEKS)* (Vol. 1, No. 1, pp. 367-372)

Patel, M. R., Vashi, M. P., & Bhatt, B. V. (2017). SMART-Multi-criteria decision-making technique for use in planning activities. *Proceedings of New Horizons in Civil Engineering (NHCE-2017)*, Surat India.

Ribeiro, A. M. N. C., Sadok, D. F. H., da Cruz Brito, M. E., de Araújo Cavalcanti, Á., Endo, P. T., & Kelner, J. (2020). Comparative Analysis of Current Transducers for Development of Smart Plug Through Rank Order Centroid Method. *IEEE Latin America Transactions*, 18(01), 147-155. DOI: 10.1109/TLA.2020.9049472

Roszkowska, W. (2013). Rank Ordering Criteria Weighting Methods-A Comparative Overview. *Optimum Studia Ekonomiczne NR*, 5(65). DOI: 10.15290/ose.2013.05.65.02

Sel, Ahmet (Bölüm Yazarı), (2020), *Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinde Kriter Ağırlıklandırma Yöntemleri*, Bölüm 10. ROC Yöntemi, Bircan, Hüdaverdi (Editör), Nobel Yayıncılık, Ankara

Siregar, D., Arisandi, D., Usman, A., Irwan, D., & Rahim, R. (2017, December). Research of simple multi-attribute rating technique for decision support. *International Conference on Information and Communication Technology (IconICT)*, IOP Conf. Series: Journal of Physics: Conf. Series 930, 012015. doi :10.1088/1742-6596/930/1/012015

Topal, A. (2021). Çok kriterli karar verme analizi ile elektrik üretim şirketlerinin finansal performans analizi: Entropi tabanlı Cocosso yöntemi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(2), 532-546. doi: <https://doi.org/10.15295/bmij.v9i2.1794>

Araştırma Makalesi- Research Article

Türk Mitolojisinde Hayvan Sembolizmi Çerçevesinde “Deve”

“Camel” in the Framework of Animal Symbolism in Turkish Mythology

Mehmet ALPTEKİN^{1*}

Geliş / Received: 24/10/2021

Revize / Revised: 18/11/2021

Kabul / Accepted: 02/12/2021

ÖZ

İlkel insanın düşünce gücünün ürünü olan mitler, kutsal öyküler olarak kabul edilmektedir. Dış dünyayı anlama ve anlamlandırma ihtiyacı olarak ortaya çıkan bu ürünler, insanlık tarihi kadar eski geçmişe sahiptir. Mitik ürünler, belli kuralları ihtiva ettiği için bir dönem kutsal değerler olarak kabul edilmiştir. Mitler, kâinatın ve insanoğlunun yaradılışını; hayvan ve bitkilerin geçmişini sorgulamakla birlikte bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl meydana geldiğini açıklar. Mitlerdeki kâinat, insan, hayvan, bitkiler vb. ile ilgili gerçeklik ve kutsallık beraberinde sembolleri de getirmiştir. Zaman içerisinde renk, sayı, hayvan, vb. bazı semboller toplumun kültürel kodlarıyla özdeşleşerek kültürel bellekte değer kazanır. Toplumların geçmişi ile gelecek nesilleri arasında bağ kuran semboller, kültürü yaşatan ana unsurlardandır. Develer, Arap toplumuna has öğeler arasında yer almasına rağmen zamanla Orta Asya kültür hayatından başlayarak Türk kültürü içerisinde de kendine yer edinmiştir. Bu vesileyle deve Türk kültüründe birçok unsura sembol olmuştur. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada doküman incelemesi yapılmıştır. Türk mitolojisinde hayvan sembolizmi çerçevesinde “Deve” ilgili tespitlere yer verilmiştir. Araştırma sonucunda devenin mitik dönemden beri kültür hayatımızda önemli bir sembol olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler- Türk Mitolojisi, Sembol, Hayvan, Deve.

ABSTRACT

Myths, which are the product of primitive man's thought power, are accepted as sacred stories. These products, which emerged as a need to understand and make sense of the outside world, have a past as old as the history of humanity. Mythic products were accepted as sacred values for a period because they contain certain rules. Myths, the creation of the universe and human beings; along with questioning the past of animals and plants, it explains how a behavior, an institution, a way of working came about. The universe in myths, human, animal, plants etc. The reality and sanctity associated with it brought symbols with it. Color, number, animal, etc. Some symbols gain value in cultural memory by identifying with the cultural codes of the society. Symbols that establish a link between the past of societies and their future generations are among the main elements that keep the culture alive. Although camels are among the items unique to the Arab society, they have gained a place in Turkish culture starting from the Central Asian cultural life over time. On this occasion, the camel has become a symbol for many elements in Turkish culture. In this study, in which the qualitative research method was adopted, document analysis was carried out. Within the framework of animal symbolism in Turkish mythology, “Camel” related determinations are included. As a result of the research, it has been determined that the camel has been an important symbol in our cultural life since the mythical period.

Keywords- Turkish Mythology, Symbol, Animal, Camel.

^{1*} Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehmetalptekin@kilis.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2387-2576>)

I. GİRİŞ

İlkel dönemde insanlar, evrenin işleyişini kendi yarattıkları mitlere göre yorumlayıp şekillendirmişlerdir. Burada evrenin ve insanın yaratılışı, insan davranışları, kurumların teşekkülü ve işleyişi belirli kurgular etrafında yorumlanmıştır. İlkel insanın kurgulayıp kutsal kabul ettiği öyküler, zamanla toplum hayatında kural mahiyeti kazanmış ve ilk uygarlıkların oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlamıştır.

Mitler, başta insan olmak üzere evren üzerindeki hayvanlar ve bitkilerin geçmişini sorgulamaktadır (Çaycı, 2012: 5). Mitler, esas itibarıyla yaratılışı ele almakla birlikte; bir şeyin yaşama nasıl geçtiğini ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl meydana geldiğini izah etmeye çalışır. Bu yönüyle mit adı verilen bu ürünler toplum nezdinde gerçek ve kutsal olarak kabul görülür (Taş, 2000: 58).

İlkel dönemde semavî dinlerin olmadığı dönemlerde insanların dinî ihtiyacını ya mit ürünleri ya da inanç sistemleri şekillendirmiştir. Türklerin İslamiyet’i henüz kabul etmediği dönemlerde tabiat kültürünün (dağ, ağaç, hayvan, su, ateş) etkin olduğu bilinmektedir. Bu dönemde totemizm, animizm, Şamanizm, Budizm, Manihaizm vb. (Artun, 2017: 4-22) inanç sistemleri Türk kültür hayatında etkili olmuştur. Mit, nasıl kutsal kabul edilip kültür hayatını şekillendirmişse inanç sistemleri de bu dönemde aynı hüviyete sahip olmuştur.

İnsanoğlu var olduğu günden beri duygu ve düşüncelerini izah etmek için değişik yollar denemiştir. Düşüncelerini, anlama ve yorumlama kapasitesine göre çeşitli kalıplara sokarak ifade etmeye çalışmıştır. Bazen de kullanmış olduğu günlük dilin dışında çeşitli işaret ve sembollerini kullanmak suretiyle bunu devam ettirmiştir (Aras, 2011: VIII). Kültürün dinamiklerinden olan semboller, kültürel birikimlerin gelecek nesillere değişmeden aktarılması açısından önem arz etmektedir. Bu anlamda toplumun kültürel değerlerinin ifadesi olan semboller kültürün koruyucu gücü olarak da değerlendirilebilir. Öyle ki kültür, geçmiş ve gelecek nesiller arasında semboller aracılığıyla daha kalıcı bağlantılar yaratabilmektedir (Temel Eğinli ve Nazlı, 2018: 56-57).

Toplum hayatında zaman içerisinde bazı semboller renk, sayı, hayvan vb. toplumun kültürel kodlarıyla özdeşleşerek kültürel bellekte değer kazanır. Nitekim milleti millet yapan değerler içerisinde sembollerin önemli yeri vardır. Semboller, toplumların geçmişlerinin aynası olmakla beraber gelecek nesillerle de bütünleştirici bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle semboller, toplumu bir arada tutan değerlerdendir (Koca, 2004: III). Bu semboller arasında hayvanlar özellikle atlı-göçebe kültür hayatı çevresinde hem İslamiyet’in kabulünden önceki dönemlerde hem de sonraki devirlerde yaygın bir şekilde güç, kuvvet, hükümdarlık, taht vb. sembolü olarak değerlendirilmiştir (Çatalbaş, 2011: 57). Türklerin kullandığı hayvan sembollerinden bazılarının zamanla olumsuz anlamlar çağrıştırdığı da görülmektedir. Bunda din değişimi, komşu kültürlerin ve yaşanılan coğrafyanın farklılaşmasının vb. etkisi vardır. Türk kültüründe deve etrafında oluşan inanış ve semboller buna örnek olarak gösterilebilir.

Deve, Arap kültürüyle özdeşleştirilen bir hayvan olmasına karşın, zamanla Türk kültürü içerisinde kendine yer edinmiş, nihayetinde bazı kültürel semboller çevresinde yorumlanmış ve anlamlandırılmıştır. Türkler daha önce Orta Asya bozkırlarında yaşarken deveyi ehlileştirip onlardan çeşitli şekillerde faydalanmışlardır. Nitekim Orta Asya’nın birçok bölgesinde Göktürkler zamanından kalma kaya resimlerinde develere ait resimlere rastlanması devenin önemini ortaya koymaktadır. “552-744 yılları arasında hüküm sürmüş Göktürkler zamanından kalma kaya resimlerinde atların yanı sıra develer de resmedilmiştir.” (Ögel, 2000b: 334). Orta Asya’da günlük hayatta çeşitli şekillerde faydalanılan deve; at ve geyik gibi hayvanlar kültürel hayatta arasında yerini almıştır. Öyle ki Yenisey Vadisi’nde bulunan bazı mezar taşları üzerinde at ve geyik haricinde deveye benzeyen başka hayvan figürlerine de rastlanmıştır (Kaplan, 1991: 31).

Develerden çeşitli şekillerde yararlanan Hunların ayrıca deve yarışları yaptıklarıyla ilgili kayıtlar Çin yıllıklarında yer almaktadır. Bu yarışlar, eğlence unsuru olmanın yanında gelecekle ilgili tahminlerin yapıldığı bir yerdir (Çoruhlu, 2002: 146). Çin kaynakları, Hunları sert mizaçlı savaşçılar olarak gösterse de binicilik ve deve yarışları gibi eğlencelerle de ön plana çıktıklarından bahsetmektedir (Baldick, 2010: 16).

Türkler tarih boyunca ticaret, göç, seyahat, yük taşımacılığı, tarım, kurbanlık, binek ve askeri amaçlar yanında devenin eti, yağı, derisi, sütü, idrarı, kemiği, dışkı ve tüylerinden de çeşitli amaçlarla faydalanmıştır. Orta Asya kültür hayatından günümüze uzanan süreçte göçer, yarı-göçer ve yerleşik yaşam etrafında develer ile sürdürülen iç içe yaşam ve kurulan yoğun ilişki sayesinde halk kültürünün birçok alanında deve ve devecilik yer almıştır (Davulcu, 2020: 230).

II. HAYVAN SEMBOLİZMİ ÇERÇEVESİNDE “DEVE”

A. Hayvan Ata

Türkler arasında hayvandan türeyiş (hayvan ata) efsane ve inanmaları mevcuttur. Bu efsaneler çeşitli Türk kavim ve boylarının menşeleriyle ilgili olanlar (Göktürk ve Başkurtların kurttan türemeleri), hükümdar ve hükümdar sülalesinin menşeleriyle ilgili olanlar (Macar kralı Aleksison atasının doğandan hamile kalması) ve şamanların menşeleriyle ilgili olanlar (kartal yumurtasından doğan şaman) olmak üzere üç başlıkta değerlendirilir (Aça, 1997: 80-81). Türeyişi konu alan efsane ve inanmalar genellikle totem inancına bağlı doğa ve hayvanla iç içe yaşayan toplulukların kendilerine yakın bulduğu veya korktuğu unsurlarla ilgilidir.

Jean-Paul Roux; Türk halkının inanç sistemlerinin de etkisiyle tarihi boyunca bir boyun erkek ile kadının normal ilişkisinden değil, insan doğasını aşan güçlerin birleşmesiyle var olduğuna dikkat çekmektedir. Anlatılarda ışık, su, ağaç, özel nesnelere ve özellikle hayvanlar birbirleriyle veya bir insanla buluşurlar; çoğu kez bu değişik varlıklar birbirine karışmış durumdadır. Hayvan atanın dâhil olduğu bu ilişkiden bir boy ortaya çıkar (Roux, 2011: 52).

Eski Türk boylarından bazıları, kendilerinin bir hayvandan türediklerine inanmışlardır (Doğan, 2001: 615). Altay Türklerinin önemli boylarından olan Tölöslerin ve Mundusların kökeniyle ilgili efsanede deve motifine rastlamaktayız. Bu anlatıda devenin toplum hayatındaki önemi ilgi çekicidir:

Efsaneye göre; bir ülkede savaş sonunda sadece bir kız sağ kalır. Uzun süren yağmurdan sonra kız çocuğu yanında bulunduğu dolu ve buğday tanelerini yer ve bundan hamile kalır. İkiz erkek çocuk doğuran kız bunlara *Mudus* adını verir. Daha sonra kız, arayarak diğer insanları bulur. Burada yeni evlilik yapan kızın bir oğlu daha olur. İleriki dönemlerde büyüyen üç kardeş mallarını paylaşmak isterler. Paylaşım sırasında bir koyun bir de deve fazla gelir. En küçük kardeş bu hayvanların kendisine verilmesini talep edince “Babası, fazla gelen deveyi (töö) almak istiyorsan, alacaksın ve bundan sonra sen de torunların da *Tölös* adını taşıyacak.” der (Pamyatnoe zaveşanie, 1990: 287’den Akt. Acaloğlu, 2018: 22). Tölösler hakkında anlatılan efsanede devenin bulunması ve soyun devamının onunla ilişkilendirilmesi de köken mitleriyle alakalıdır. Türklerde devenin dâhil olduğu kökenle ilgili inanış İslamiyet’in kabulünden sonra Karahanlılarda karşımıza çıkmaktadır.

Roux’ya göre Karahanlılarda Satuk Buğra Han’ın “erkek deve” anlamına gelen adı, belirgin şekilde köken/türeyiş anlatılarıyla ilgilidir. Ancak Satuk Buğra Han’la ilgili bu anlatı kısa sürede toplum hayatında unutulmuşa benziyor ki zamanla yerini aslanla ilgili farklı bir anlatı almıştır (Roux, 2011: 59). “Tüm yasaklara rağmen devenin üstünde yatan insanların onunla akraba olabilecekleri düşüncesini, Satuk Buğra Han’a ilişkin öykü ile kanıtlanmaktadır. Büyük ihtimalle Satuk Buğra Han adı onun ataları arasında bulunan deveye işaret etmektedir.” (Roux, 2011: 64-65). Roux’un ifade ettiğine göre; Satuk Buğra Han ile ilgili anlatıda Satuk Buğra Han ve onun soyundan gelenler devenin üzerinde yatmaktadır. Deve onlara bir nevi annelik yapmakta ve onları korumaktadır. Deve ile toplum arasındaki bu yakınlık hayvan ata/ana tezini güçlendirmektedir.

Jean-Paul Roux, bu temsil değerini mitolojik hayvanın ataya kadar götürülebileceği fikrine işaret ediyorsa da bu tezi ispatlayacak başka örneklerle sahip değiliz. Ayrıca Jean-Paul Roux görüşlerinin aksine, devenin kültürel sürekliliğe sahip bir totem olmadığı, dolayısıyla X. yüzyıldan itibaren Müslüman Türk boyları tarafından kurban edildiğini bilmekteyiz. Karahanlılar hükümdar sülalesini teşkil eden Buğra adının deveden ziyade, Oğuz Kağan Destanı’ndaki sığırmın buğrasıyla yani boğa ile ilişkilendirmenin daha doğru olacağı ve Oğuz adının köken efsanesiyle birleşebileceği kanaatindeyiz (Özkan, 2013: 471).

B. Ongun

Eski Türkler, kimi hayvan ve nesnelere kutsal kabul edip bu varlıklara ilgi ve saygı duymuşlardır. Kutsal saydıkları varlıklara ongun ismini veren Türkler, bu hayvanlara saygı gösterip bir simge kabul etmelerine rağmen onlara tapmamıştır (Yılar, 2020: 44). Ayrıca Türk Şamanizminde, şamanların sihirsiz yolculuğu sırasında onların işini kolaylaştırdıklarına inandıkları bazı sembolik hayvanların olduğu bilinmektedir. Bu sembolik hayvanlar ongun adı verilen hayvanlar arasından seçilmiştir.

Şamanist inanca göre; şamanlar, ongun olarak kabul ettikleri hayvanların resimlerini sembolik göksel yolculukları esnasında davullarının üzerinde resim olarak buldurmışlar (Potapov, 2012: 130) ya da o hayvanla ilgili bir objeyi vücutlarında aksesuar olarak taşımışlardır. Şamanlar, diğer taraftan bu hayvan figürlerini hem günlük hayatlarında hem de ölümden sonraki hayatlarında yanlarında buldurmaya çalışmışlardır. “Ölen bir

şaman olduğunda tahtadan keçi, at ve deve figürlerinin mezarın üstüne yerleştirilmesi gerekirdi.” (Baldick, 2010: 154).

Şamanların manevi yolculukları sırasında kullandıkları davullarının üzerinde deve resimlerinin yer alması ve sembolik binitlerinin “bura” olarak adlandırılması önemli bir husustur. Bu ismin Türk kültür hayatında develerle ilişkilendirilmesi devenin eski Türk inanç sistemlerinden Şamanizmde sembolik bir ulaşım aracı olduğunu ifade etmektedir (Acaloğlu, 2018: 21). Türkler ilk dönemlerde Şamanların ongun olarak değerlendirdikleri ve sihirsel yolculuklarında ulaşımda faydalandıklarını kabul ettikleri deveyi kurban ritüelleri ve ölü için sunulan kurbanların dışında tutmuşlardır (Roux, 2011: 64). Öyle ki İslamiyet’ten önceki Türk kültür hayatında devenin ongun olarak itibar görmesi beraberinde bazen bir ata bazen de koruyucu ruh simgesi olarak kabul edilmesine vesile olmuştur.

Mitik dünyanın tesirinde ortaya çıkan inanç sistemlerinden totemizmde toplumların atası bir hayvan, bitki ve nadiren de diğer tabiat kültürlerinden biri kabul edilmiştir. İlkel toplumlarda totem kabul edilen hayvana zarar vermek ve onu öldürmek yasaklanmıştır. Totem kabul edilen hayvanın toplumun koruyucusu ve yol göstericisi olduğuna inanılmıştır. Değişen ve gelişen yaşam şartlarına bağlı olarak toplumun totem hayvanına bakış açısı zamanla değişmiştir. J. P. Roux, “Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar” adlı eserinde devenin Orta Asya’nın doğusunda ve kuzeyinde tabu olmadığını, ancak eski bir geleneğe bağlı olarak batı ve güney geleneğinde tabu hayvan olarak kabul edildiğini söylemektedir (2005: 23).

Türklerin eski inanç sistemlerinde ve mitolojisinde kendisine yer bulan deve; Satuk Buğra Han destanında kahramanın adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buğra kelimesini, Kaşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk’te “boğra; deve aygırı (erkek deve) olarak ifade etmekte” (Atalay, 1985: 420) ve destan kahramanı Satuk Buğra Han’ın adının buradan geldiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Karahanlılarda devenin bir unvan ongunu olması ve zaman zaman kanatlı olarak tasvir edilmesi deveye ayrı bir hüviyet kazandırmıştır. Bu dönemde deve hükümdarlıkla ilgili bir sembol olarak kabul görmüştür (Çoruhlu, 1999: 165-166).

C. Tanrıların Binitleri

Türk sanatında deve, gök unsuruna tekabül eden hayvanlar arasında değerlendirilmiş ve develerin özellikle erkekleri makbul sayılmıştır (Çoruhlu, 2014: 217). Nitekim deve, bazı Şamanist tasavvurlara göre savaş ilahı Kızagan Tengere ile ilgili semboldür. Altaylı kamlar, savaş tanrısı “Kızagan Tengere”yi kırmızı yularlı erkek deve sırtında bulunan biri olarak kabul etmektedirler (Çoruhlu, 1995: 95).

Sadettin Buluç’un Banzarov’dan aktardığına göre; Kızagan Tengere, “savaş tanrısı”dır. Birçok tehlikeli geçitte orduyu yönetmek ve düşmanı yenmek bu koruyucu ruhun yardımıyla gerçekleşmektedir. Ayrıca Altay kamının göğe gerçekleştirdiği sembolik yolculukta da Kızagan Tengere kama yardımcı olmaktadır. Altaylı şamanlar Kızagan Tengere’yi kırmızı yularlı, kızıl erkek deve sırtında gördüklerini iddia etmektedirler. Bu nedenle bu devenin kırmızı renk ile simgelandiği sanılmaktadır (Buluç, 2001: 310-335).

Türkler, savaş tanrısı Kızagan Tengere’den başka şimşekler çaktıran ve yıldırımlar düşüren, sellerin meydana gelmesine neden olan yağmurlar ile deve arasında bir yakınlık kurmuştur. Bu konuyla ilgili olarak çeşitli mitolojik anlatılar ortaya koymuşlardır. Bu anlatılarda gökyüzünde uçan devenin sırtında göğü gürletme, şimşek çaktırma ve yağmur yağdırma güçlerine sahip gençlerin olduğu görülmektedir. Bu gençlerin her birisi farklı hava olaylarına yön verebilme gücüne sahip tanrılarıdır. Anlatılarda bu olayların sebebi olarak uçan deve kabul görse de esasta gök gürleten, şimşekler çaktıran ve yağmur yağdırma gücüne sahip olan tanrılarıdır. Burada uçan deve, savaş tanrısı Kızagan Tengere de olduğu gibi gök tanrılarının binitleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bahaeddin Ögel’in Potanin’den aktardığı gök gürletip, yıldırım düşürüp; dünyayı sele boğan ve yağmurlar yağdıran deve hakkında Orta Asya’da şöyle bir anlatı vardır. Anlatıya göre; uçan devenin sırtında üç yiğit vardır ve bu yiğitlerden birisi önündeki davulu çalarak gök gürlemelerine neden olmaktadır. Diğer yiğit elindeki beyaz bezi sallayarak yıldırım ve şimşekler çaktırmaktadır. Üçüncü yiğit ise ayağındaki üzengi ile deveye dokundurarak onu koşturmaktadır. Bazen devenin çok hızlı koşmasıyla ağızından köpükler çıkmakta ve bütün dünyayı sele boğan yağmurlar bundan dolayı oluşmaktadır (Ögel, 1995: 287). Kılıç’a göre, uçan/kanatlı deveyle ilgili anlatıda deve ve deve sırtındaki üç yiğidin sembolik anlamları söz konusudur (Kılıç, 2018: 177).

Yine Orta Asya’da hâkimiyet gösteren Kalmuklarda yıldırım düşüren deve ve onu bu bölgeden uzaklaştıran yıldırım tanrısıyla ilgili anlatılar mevcuttur. Kalmuklarda yıldırım düşmesi sonucunda ölen hayvanın etini yemek ve o hayvana temas etmek günah sayılmıştır. İnaniş’a göre; bu hayvana sadece Merküt boyundan biri

dokunabilirmiş. Yıldırım çarpmasıyla ölen hayvanların hepsi Merküt kavminin malı sayıldığı için ölen hayvanın etini almak isteyen kavimdekiler Merkütlere “ak deve parası” adı verilen bir para ödedikten sonra malın sahibi olup bu vesileyle etini yiyebilirmiş. Merkütler, yıldırıma neden olan deveyi bölgeden uzaklaştırma yeteneğine sahip savaşçı bir kavim olduklarından dolayı yıldırım tanrısını kovmaktadırlar ve netice olarak yaptıkları bu hizmet karşılığında diğer kavimden “ak deve parası” isimli parayı talep etmektedirler (Ögel, 1995: 287).

Bahaeddin Ögel’in ünlü gezgin Pallas’ın gezi yazılarından özet olarak aktardığına göre; Kalmuklarda da yıldırım Tanrısı ve deve arasında bir ortaklık söz konusudur. Kalmuklarda, birini yıldırım çarptığı zaman kişi ölürse onun cesedinin başında üç gün silahlı nöbetçiler beklerdi. Kalmuklar, başsız bir deve olarak tasvir ettikleri yıldırım tanrısının ölen kişinin ruhunu almaya geleceğine inanmışlardır (Ögel, 1995: 287).

Kalmuklarda görülen yıldırım tanrısı ve deve ilişkisi komşu Turgot Moğollarında da vardır. Turgot Moğollarındaki efsanede, şeytanın dişi bir deve kılığında girerek gök gürültüleri yapması önemli bir husustur. Efsaneye göre; dişi deve kılığında giren şeytan, denizin derinliklerinde yaşamaya başlar. Nefesinin çok güçlü olması sayesinde deniz altından kabarcıklar çıkararak gökyüzünde bulutları oluşturur. Bazen bulutların aşağı inmesine sinirlenen deve, bağırmasıyla da gök gürlemeleri meydana getirmektedir (Ögel, 1995: 287).

Akmayanın Sütü (Samanyolu) adlı bir Türkmen efsanesinde de Samanyolu yıldızlar grubunun nasıl oluştuğu kozmogonik bir mitle anlatılır. Efsaneye göre çölde bir “akmaya” yani bir deve yavrusunu kaybeder, dertli akmaya (deve) bağırını parçalayarak tabanları şişene kadar dolaşır. Ağlamaktan gözleri kan çanağına döner. Sonunda birisi ona, yavrusunu cinlerin kaçırıp rüzgârın kanadına bindirdiğini ve göklere götürdüğünü söyler. Akmaya (deve) rüzgârın kanadına biner ve rüzgâr ile göğün yüzüne tırmanıp gider. O zamandan sonra Akmaya yavrusunu arayıp durur, sütü ise yol boyu onun memesinden dökülür ve sütün her damlası bir yıldız olup, parlayıp nur saçar. Devenin memesinden dökülen her bir damla sütün Samanyolu yıldızlar grubunu oluşturduğuna inanılır (Erol Çalışkan, 2018: 262-263).

Yukarıdaki anlatılar devenin Türk kültüründe ve komşu milletlerde gökle ilgili bir hayvan olduğuna işaret etmektedir. Bazen devenin üzerindeki kahramanların gök /hava olaylarına neden olduğu kabul edilirken bazen de doğrudan devenin meteorolojik olayları yönlendirdiği düşünülmüştür. Bunun yanında Şamanların sihirsel yolculuklarında binit olarak deveden faydalanmaları veya bu yolculuk esnasında deveyle karşılaşmaları bu fikri destekler niteliktedir.

D. Alplık

İlk çağlarda hangi coğrafyada olursa olsun, insanoğlunun yaşamsal ve üretimsel alanda en büyük yardımcısı hayvanlar olmuştur. İnsanoğlu, doğada yalnız olmadığını, hayvanlarla birlikte yaşam sürmesi gerektiğini anlamış, önceleri ondan korkmuş, daha sonra onun gücüne büyük bir hayranlık duyarak o gücü edinmeye çalışmış ve sonra da hayvandan yararlanma yollarını aramıştır. Kuşkusuz ekonomik yapısı hayvancılığa dayanan toplumlarda, hayvan kültü daha derin izler bırakmıştır (Alp, 2009: 51). Türk toplumunda kahramanların toplum hayatına dâhil olabilmesi için öncelikle bir yiğitlik göstermesi gerekmektedir. Dede Korkut Kitabı’nda da toplum hayatına dâhil olmak isteyen kahramanda aranan hususlar arasında baş kesip kan dökmesi yani yiğitlik göstermesi gerektiği ifade edilmektedir (Duymaz, 2002: 126).

Dede Korkut Hikâyeleri’nde deve de boğa gibi kahramanın kuvvet gösterisi için yendiği hayvanlardan biri olmuştur. Boğaç Han hikâyesinde, Bayındır Han’ın bir boğa ile deveyi güreştirmesi, yine Kanturalı hikâyesinde de Kanturalı’nın Selcan Hatun ile evlenebilmek için sırasıyla boğa, aslan ve deve ile savaşması devenin de boğa gibi alplık yani güç, kuvvet ve kudret kavramlarıyla ilgili olduğunu göstermektedir (Özkartal, 2012: 70). Öyle ki Dede Korkut Hikâyeleri’nde deve, kahramanın yiğitliğini göstermek için yenmek zorunda olduğu hayvanlar arasında karşımıza çıkmaktadır.

Turgot Moğollarında, Merkütlerin yıldırım tanrısı olan deveyi kovabilme yeteneklerine nasıl sahip oldukları ve Merküt isimli kahramanın kendisini ispatlamasıyla ilgili efsane mevcuttur. Merküt isimli yiğit bir gün yıldırım çaktıran deveyi görür ve hemen devenin üzerine binerek deveyi kontrol altına alır. Deveyi Merkütlere zarar vermemesi şartıyla serbest bırakır (Ögel, 1995: 287). Merküt isimli kahramanın toplum hayatına dâhil olabilmek için gösterdiği kahramanlıklar arasında deveyle baş etmesi önemli bir husustur. Deve gibi olağanüstü özelliklere sahip bir hayvanın üstesinden gelmek alplık sembolü olarak kabul edilmiştir.

Türk mitolojisinde ilk dönemlerde totemicilik inanç sisteminin etkisiyle develer de birçok hayvan gibi alplık simgesi ya da bir ongun olarak kabul edilmiştir. Özellikle diğer hayvanların erkekleri gibi “buğra” adı verilen

erkek develer de, kahramanlar tarafından töz olarak değerlendirilmiştir (Çoruhlu, 2002: 146). Köklü bir geçmişe sahip Türk kültüründe develerin kültürel boyutta değer kazandığının ispatlarından biri günümüzde hâlen özellikle sahil bölgelerimizde devam eden deve güreşleridir. Deve güreşlerinin Türk tarihinde en az 4.000 yıllık geçmişi olduğu, Hakasya Cumhuriyeti'nde, Sulekskaya yakınlarında Margiana bulunan 4.000 yıllık çizilerden anlaşılmaktadır (Adamova, 2004: 10). Ayrıca Orta Asya'da birçok mağara resminde deve avlayıp deve güreşi yaptırıldığını gösteren figürler mevcuttur. "Ordos Bölgesi"nde ortaya çıkarılan ve Hun Türklerine ait olan eserlerde de deve resimleri yer almaktadır." (Gönüllü, 1991: 20). Deve güreşlerinin kültürel hayatımızda geçmişle günümüz arasında bağ kuran manevi özelliği vardır. Öyle ki günümüzde ülkemizin kıyı kesimlerinde devam eden bu gelenekte deve sahipleri de develer kadar bu heyecanı yaşamaktadır. Deve güreşlerinde develer hem sahiplerinin hem de kendi bölgelerinin temsilcisidir. Devenin mücadeleyi kazanması, bir nevi sahibinin kazanması anlamına gelmektedir.

E. Güç ve Hâkimiyet

İlk dönemlerde toplumlar doğada bulunan hayvan, bitki ve varlıklara maddi ve manevi anlamlar yükleyerek onları bazı sembollerle ifade etmişlerdir. Özellikle bazı hayvanlar güç ve hâkimiyetle sembolleştirilmiştir. Bu hayvanlardan birisi deve olup birçok anlatıda fonksiyonel olarak kâinatın şekillenmesinde yer almaktadır.

Mite göre; Ülker yıldızı bir zamanlar dünyada yaşayan bir hayvandır. Deveyle öküz, onu toynaklarıyla ezmek ister ve üzerine ayağını ilk basan öküz olur. Ezilen hayvanın kalıntıları öküzün toynağı arasından geçer ve göğe savrulup yedi yıldız döner (Roux, 2005: 86). Mitte ifade edildiği gibi Türk mitolojisinde deve ile öküz ilk dönemlerden beri evrenin şekillenmesinde aktif rol almaktadır. Sembolik öge ve anlamların bulunduğu mitte Ülker yıldızı, öküz ve deve evrene sahip olmak için mücadele hâlinindedir. Onların kendi aralarındaki mücadele kaosa neden olmakta ve bu durum beraberinde çeşitli hadiseleri getirmektedir. Mitik anlatıda deve belli anlamda güç ve hâkimiyet sembolleri arasında yerini almıştır.

Türk topluluklarında yırtıcılar, alıcı kuşlar ve koç, boğa, buğra, aygır gibi ehlileştirilmiş hayvanların dirayetli erkekleri çok sevilmiştir. Erkek hayvanlarla ilgili olarak mitik dönemden itibaren çeşitli inanç ve ritüellerde pratikler uygulanmıştır. Bu uygulamalardan biri de ad verme geleneklerinde yerini almıştır. Türk kültüründe deve ve bazı güçlü-kuvvetli hayvanların erkekleri buğra olarak adlandırılmaktadır. Öyle ki Oğuz Hanları arasında da "Buğra" adını taşıyanların mevcut olduğu görülmektedir. Buğra adı da, Türkistan'da bu kültürün canlı bir şekilde yaşadığı dönemden günümüze kadar gücün sembolü ve kişi adı olarak kalmıştır (Özkan, 2013: 5).

Gök unsuruna tekabül eden hayvanlar arasında kabul gören deveyle ilgili olarak her uğraşı zamanla Türk topluluklarında insanların statülerine yansımıştır. Reşidüddin'in aktardığına göre; Uygur kağanlarının develerini güden Calayır kavmi bu statüyü kullanmıştır. Calayır kavmi daha sonraki dönemlerde Moğol imparatorluğu içerisinde diğer kavimlere göre önemli bir statüye sahip olmuştur. Uygur döneminden kalma bu imtiyazları sayesinde diğer boyları küçük görmüşlerdir (Ögel, 2000a: 35). Calayır kavmi bir nevi develerin güç ve kuvvetini kendilerinde hissetmiş ve bunu ayrıcalık olarak kullanmıştır.

Atlı-göçebe Türk kültüründe deve bakımı ve deve yetiştiriciliği yapmak bir ayrıcalık sembolüydü. Öyle ki Hitay devletini kuran ve Uygur devletinin kurulma aşamasında önemli rol oynayan Kitanlar üç asır boyunca Türk kültürü tesirinde yaşamışlardır (Yasin, 2013: 317). Kitanlar deve yetiştirmede uzman boylardandır (Ögel, 1995: 540). Deve yetiştiriciliğinin ayrıcalığından faydalanan Kitanlar bunu birçok geleneğe adapte edebilmeyi de başarmıştır. Hitay devletinin ilk törenlerinde gelinin deve arabasına, güveyin de deveye bindiği belirtilmektedir (Ögel, 1995: 540).

Deve, eski Türk devletlerinde özellikle Selçuklu ve Osmanlılarda, halk ve devlet ile benzeştirilmiştir (Ögel, 1995: 538). Osmanlı İmparatorluğu döneminde deve; gıdadan spora, askerî ve ticari faaliyetlere kadar birçok yerde kullanılan önemli bir hayvandır. Eski ordularda at, harp ve süvari hayvanı olarak ne kadar önemli idiyse, deve de yük hayvanı olarak o derece çok işe yaramıştır. Bu sebepten deve yetiştirilmesine eski devirlerde devletçe de büyük önem verilmiştir (Yarkin, 1965: 100). Devlet ile bütünleşen develer bir dönem devletin bel kemiği görevini üstlenmiştir. Öyle ki devletin gücü ile sahip olduğu deve sayısı arasında ilişki kurulmuştur.

F. Ölüm

Türkler binek, et, süt ve derisinden faydalanılan hayvanları genel olarak iyilik, bereket, güç ve kahramanlık sembolleriyle özdeşleştirirken bazen aynı hayvanı, sürüngenler başta olmak üzere, kötülük ve uğursuzluk sembolü olarak betimlemişlerdir. İlk devirlerde birçok sembolle özdeşleşen deve, Erlik'le birlikte yeraltının hatta ölümün sembolü hâline gelmiştir.

Altay Türklerinin Yaratılış mitinde, Tanrı ile Erlik arasında bir mücadeleden bahsedilmektedir. Erlik'in Tanrı ile yaptığı çekişme sırasında yarattığı hayvanlar arasında deve de vardır. Bu durumda "deve" yeraltı dünyasına yani Erlik'e ait bir hayvandır. Türk düşünce sisteminde devenin yaratılış eyleminde kendine yer edinmesi kültür hayatındaki önemini göstermektedir.

Erlik "Ben, ölmüş adamların canlarını alacağım." dedi. Tanrı "Ben onları sana vermeyeceğim. Kendin yarat." dedi. Erlik eline çekiç, körük, örs aldı. Bir vurdu kurbağa çıktı; bir vurdu yılan çıktı, bir vurdu ayı çıktı; bir vurdu domuz çıktı, bir vurdu albis (fena ruh) çıktı; bir vurdu şulmus (fena ruh) çıktı; bir vurdu deve çıktı." (İnan, 1986: 18-19). Yaratılış mitinde, Tanrı kendine ait hayvanları yaratır ve dünyada onların dostça yaşamalarını ister. Ancak Erlik tabiatı gereği Tanrı'dan bu hayvanlardan bazılarını kendisine vermesini ister. Tanrı, Erlik'in bu isteğini kabul etmez. Erlik de eline geçirdiği örs, körük ve çekiçle Tanrı'nın yarattığı hayvanların benzerlerini yapmaya çalışır. Bu hayvanlardan biri de attır. Erlik, ata bakarak ona benzer bir hayvan yaratmaya çalışır ki attan çok farklı yapıda bir hayvan ortaya çıkar. Bu hayvan devedir ve Erlik'in atı olarak bilinir.

Yaratılış mitinde, Erlik'in yarattığı hayvanlar arasında yer alan deveye karşı bazen saygı bazen korku karışımı derin bir his duyulmaktadır. Altay Türklerine göre kuğu, kaz ve kartal üst dünyaya; at, inek, geyik ve koyun orta dünyaya; deve, ayı, domuz, öküz, yılan, kurbağa, sıçan, balık alt dünyaya ait hayvanlardır (Oynotkinova, 2009: 90'dan Akt. Türker, 2011: 242). İlkel insanın düşünce yapısının tasavvuru olarak çıkan mitlerin günümüz toplum hayatına etkisi vardır. Öyle ki Türk kültüründe rüyada deve görmek göç, ölüm veya bazı durumlarda da felaket simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Alptekin, 2018: 132). Destan devrinden halk hikâyeciliğine geçişin ilk ürünü olan Dede Korkut Kitabı'nda bununla ilgili bir motif mevcuttur. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy'da; Salur Kazan, avda iken rüyasında kendisine saldıran kara bir deve görür. Salur Kazan rüyayı gördüğü sırada evi Şekli Melik'in adamları tarafından yağmalanmaktadır (Ergin, 1994: 99).

Rüyada deve görmenin olumsuzluğa yol açtığıyla ilgili benzer bir motif Alpamış Destanı'nın Kazak varyantında vardır. Tayşık Han, rüyasında kara bir devenin kendisine saldırdığını ve tahtını tacını devirdiğini görür (Üçüncü, 2006: 83). İlerleyen dönemlerde Tayşık Han birçok olumsuzluk yaşar ve tahtını, malını kaybeder.

Devenin olumsuzluklardan ziyade ölümle ilişkilendirilmesinde Hz. Ali'nin kendi cenazesini deveye yükleyerek götürmesiyle ilgili rivayetler etkilidir. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte Orta Asya kökenli hayvan kültü ile İslami kaynaklı motifler kaynaşmış ve Türk kültüründe çok sesli bir hayvan sembolizmi ortaya çıkmıştır. Hz. Ali'nin kendi cenazesini deveye yükleyerek götürmesiyle ilgili rivayetler² de İslamiyet'i kabul etmiş Türk boyları arasında deveye karşı insanların bakışının değişmesine neden olmuştur. Bu motif birçok halk anlatısına ve deve ile ilgili kültürel sembole yansımıştır.

III. SONUÇ

Orta Asya Türk kültüründen başlayarak Anadolu Türk kültürüne uzanan süreçte, deve bir dönem toplum hayatı için hayati öneme sahip olmuştur. Özellikle ticari ve ekonomik faaliyetlerin sürekliliğinin sağlanmasında tartışılmaz bir yere sahiptir. Bu nedenle deve toplumsal ve kültürel hayatla ilişkili olarak mitolojik kökenli eserlere kadar yansımıştır. Bu durum devenin kültür hayatındaki önemini göstermesi açısından oldukça manidardır.

Doğa ve hayvanla iç içe yaşayan ilkel toplumların totem inancının etkisiyle kendilerine yakın buldukları veya korktukları unsurlar çevresinde oluşturdukları türeyişi konu alan efsane ve inançları vardır. Diğer kavimler gibi Türk boyları arasında ongun kabul edilen hayvanlarla ilgili olarak İslamiyet'in kabulünden önceki ve sonraki dönemlerde hayvan ata veya hayvan ana motifi kültürel hayatta yansımıştır. Devenin hayvan ata olarak benimsenmesinde Türk kavim ve boylarının menşeleri ile hükümdar ve hükümdar sülalesinin menşeleriyle ilgili olan efsaneler etkili olmuştur.

² Ayrıca bkz: Bozkurt, F. (1995). *Türklerin Dini*. İstanbul: Cem Yayınevi.s.181.

Türkler, ongun olarak kabul ettikleri hayvanları kutsal kabul etmekle birlikte onlarla ilgili sembolleri de buna dâhil etmişlerdir. Deveyle ilgili semboller daha çok günlük hayatta korku ve saygı duyulan unsurlarla iletişim kurulmasında, şamanların gökyüzüne yaptıkları sihirsiz yolculuklarda ve ölümden sonraki yaşamla ilgili pratiklerde yerini almıştır.

İlk dönem mitik anlatılarında devenin fonksiyonel olarak evrenin şekillenmesinde yer almasıyla ilgili anlatılar mevcuttur. Bu anlatılarda deve güç ve hâkimiyetin sembolü olarak yer almıştır. Bu durumda deve ile ilgili işlerde meşgul olmak toplum hayatında bir ayrıcalığı da beraberinde getirmiştir. Öyle ki deve yetiştiriciliğinin ayrıcalığından faydalanan Kitanlar bunu birçok geleneğe adapte edebilmeyi de başarmıştır.

Devenin olumsuzluklar çevresinde değerlendirilmesinde Yaratılış mitinde Erlik'in yarattığı hayvanlar arasında devenin de bulunması önemli bir husustur. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte Orta Asya kökenli hayvan kültürüyle İslami kaynaklı motifler kaynaşmış ve Türk kültüründe çok sesli bir hayvan sembolizmi ortaya çıkmıştır. Bu tesire bağlı olarak Hz. Ali'nin kendi cenazesini deveye yükleyerek götürmesiyle ilgili rivayetler etkisiyle ölümlerle ilişkili bir sembol hâlini almıştır.

KAYNAKLAR

Acaloğlu, A. (2018). Türk Deveciliğinin Kökenleri ve Kültürel Boyutları I: Arkaik Sanat ve Mitoloji. *Uluslararası Selçuk-Efes Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu Bildiriler Kitapçığı C.I Sosyal Bilimler*. (Ed: Ertürk, E. & Gökdemir, Ö.), I. Uluslararası Selçuk-Efes Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2016 Selçuk, İzmir.

Aça, M. (1997). Türk Destanlarında Aş Erme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnançıyla Bağlantısı. *Millî Folklor*, 34, 78-81.

Adamova, A. T. (2004). The Iconography of a Camel Fight, *Muqarnas*, 21, 1-14.

Alp, K. Ö. (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*. Eflatun Yayınevi.

Alptekin, M. (2018). *Türk Folklorunda Deve*. Kömen Yayınları.

Aras, H. (2011). *Dünya Dinlerinde Merkez Sembolizmi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Artun, E. (2017). *Dinî- Tasavvufî Halk Edebiyatı*. Karahan Kitabevi.

Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*. Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Baldick, J. (2010). *Hayvan ve Şaman & Orta Asya'nın Antik Dinleri*. (Çev: Şahin, N.). Hil Yayınevi.

Bozkurt, F. (1995). *Türklerin Dini*. Cem Yayınevi.

Buluç, S. (2001). "Şamanizm". *İslam Ansiklopedisi C. XI*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çatalbaş, R. (2011). Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi. *Turan-Sam Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 3 (12), 49-60.

Çaycı, A. (2012). Kavramlar ve Tanımlar. *Mitoloji ve Din* (Ed: Duran, R.), Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Çoruhlu, Y. (1995). Türk Sanatında Görülen Deve Figürlerinin Sembolizmi. *Türk Kültürü Araştırmaları (Prof. Dr. Osman Aslanapa'ya Armağan)*. (XXXI), 95-104.

Çoruhlu, Y. (1999). *Türk Mitolojisinin ABC'si*. Kabalcı Yayınları.

Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. Kabalcı Yayınları.

Çoruhlu, Y. (2014). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. Kömen Yayınları.

Davulcu, M. (2020). Antalya Yöresinde "Deve" ile İlgili Halk Veterinerliği Uygulamaları Hakkında Bir İnceleme. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), 228-255.

Doğan, L. (2001). Türk Kültüründe Hayvanlar ve Hayvan İsimleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (12), 615-659.

- Duymaz, A.** (2002). Dede Korkut Kitabında Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme. *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* (Ed: Sakaoğlu, S. & Duymaz, A.). Ötüken Yayınları.
- Erol Çalışkan, ř. S.** (2018). *Türkmen Efsaneleri (Türkmenistan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile)*. Gece Yayınları.
- Gönüllü, A. R.** (1991). Alanya Halk Kültüründe Deve Motifi. *Türk Folkloru*, 93, 20-23.
- İnan, A.** (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaplan, M.** (1991). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Tip Tahlilleri*. Dergâh Yayınları.
- Kılıç, M.** (2018). Klasik Türk Şiirinde Şütür-i Çarh ile Avesta'ya Yolculuk. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi-Tebdiz Özel Sayısı*, 2 (4), 172-186.
- Koca, S. K.** (2004). *Türk Kültüründe Ogunlar ve Semboller*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Ögel, B.** (1995). *Türk Mitolojisi C.II*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B.** (2000a). *Türk Kültür Tarihine Giriş C.I*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B.** (2000b). *Türk Kültür Tarihine Giriş C.VI*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkan, İ.** (2013). Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı. *Bengü Bitig- Dursun Yıldırım Armağanı*, (Ed: Gül, B., Ağca, F. & Gökçe, F.). Türkbilig Yayınları.
- Özkartal, M.** (2012). Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış. *Milli Folklor*, 94, 58-71.
- Potapov, L. P.** (2012). *Altay Şamanizmi*. (Çev: Ergun, M.). Kömen Yayınları.
- Roux, J. P.** (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (Çev: Kazancıgil, A. & Arslan, L.). Kabalıcı Yayınları.
- Roux, J. P.** (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. (Çev: Sağlam, M.Y.). Bilgesu.
- Taş, İ.** (2000). Mit ve Mitik Düşüncenin Yapısı. *Dinî Araştırmalar*, 3(8), 57-72.
- Temel Eğinli, A., & Nazlı, A. K.** (2018). Kültürün Koruyucu Gücü: Kültürel Semboller. *Egemia*, 2, 56-74.
- Türker, F.** (2011). *Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Üçüncü, K.** (2006). *Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı Alpamiş*. Töre Yayın Grubu.
- Yarkın, İ.** (1965). *Keçi-Deve-Domuz Yetiştirmesi*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Yasin, Y.** (2013). Kitan Devletinde Uygurlar ve Uygur Kültürü. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, 315-327.
- Yılar, M. B.** (2020). Türk Kültürü ve Türk Uygarlığı Menşei ve Gelişmesi. *Türk Kültür Coğrafyası* (Ed: Bilgili, A. S.). Pegem Akademi.

Araştırma Makalesi- Research Article

Akademik/Kampüs Romana Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım: *Eating People is Wrong & Bir Bilim Adamının Romanı*

A Comparative Study to Academic/Campus Novel: *Eating People is Wrong & Bir Bilim Adamının Romanı*

Yusuf Ziyaettin TURAN^{1*}

Geliş / Received: 01/10/2021

Revize / Revised:03/11/2021

Kabul / Accepted: 15/11/2021

ÖZ

Türk Edebiyatında pek bilinmemekle birlikte Batı Edebiyatlarında ve özellikle İngiliz Edebiyatında konusunu üniversite akademik yaşamına adayan roman türüne akademik/kampüs roman türü denilmektedir. Bu tür romanlarda genellikle başkişiler o üniversitede çalışan akademik personel olmaktadır. Bu akademik personel de genellikle İngilizce bölümünde çalışan profesörlerdir. Akademik/kampüs romanlarının ortaya çıkma sebebi dönemin üniversitelerindeki akademik düzeni ve kadroları eleştirmektir. Bu sebeple bu tür romanlarda genellikle ironik ve hicivli bir dil kullanılmaktadır. Ayrıca akademik/kampüs romanlarında yer alan karakterler genellikle kendi kişilikleriyle, içinde buldukları dönem, toplumla ve çalışma arkadaşlarıyla sorunları olan akademisyenlerdir. Bu çalışmada, birisi İngiliz Edebiyatı'ndan Malcolm Bradbury'nin *Eating People is Wrong* ve diğeri Türk Edebiyatından Oğuz Atay'ın *Bir Bilim Adamının Romanı* adlı eserleri akademik/kampüs roman türü bağlamında mukayeseli bir yöntemle incelenmekte ve tespit edilen bulgular yine mukayeseli olarak değerlendirilmektedir. Yapılan bu mukayeseli inceleme sonucu, kurgulanma formatları farklı olsa da her iki romanın akademik/kampüs roman özelliklerine sahip olduğu ve böylece bu türde örnek gösterilebilecek eserler oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler- Akademik/Kampüs roman, *Eating People is Wrong*, *Bir Bilim Adamının Romanı*, Malcolm Bradbury, Oğuz Atay

ABSTRACT

In Western literature, particularly in English literature, the kind of novel that deals with university academic life is named as academic/campus novel though it has not been known much in Turkish literature. In this kind of novels, the main character is usually an academic person who works in university. Besides, this academic person is usually a professor at English department. The main stream at the back of this kind of novels is to criticize the academic order and academic people in that period. Therefore, the language of these novels is usually ironic and satirical. Furthermore, the academic people in these novels usually have problems with themselves, the period, the society, and the colleagues. In this paper, Malcom Bradbury's *Eating People is Wrong* from English literature and Oğuz Atay's *Bir Bilim Adamının Romanı* from Turkish literature are comparatively studied in the context of academic/campus novel genre, and the findings are evaluated with a comparative method. After this comparative study, it has been identified that both novels have the academic/campus novel traits and can be given as examples of this genre.

Keywords- Academic/Campus roman, *Eating People is Wrong*, *Bir Bilim Adamının Romanı*, Malcolm Bradbury, Oğuz Atay

¹ *Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, yusufz.turan@usak.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-9551-3594>)

I. GİRİŞ

Roman tanımı gereği, belirli bir uzunluğa sahip düz yazı olarak tanımlanmakla beraber resmi olarak ilk tarih sahnesine çıktığı 18. Yüzyıldan itibaren içeriğine bağlı olarak pikaresk roman, mektup roman, tarihi roman, gotik roman, bilim kurgu, sosyal roman, modernist roman vb. gibi birçok çeşide ayrılmaktadır. Bununla birlikte, özellikle postmodern dönemle birlikte bu temel roman türlerine üstkurmaca, tarih yazımsal postmodern roman, satirik roman, bildungsroman, sömürge sonrası roman vb. gibi yeni alt roman türleri sürekli olarak eklenmektedir (Hawthorn, 1997: 53-65; Abrams, 1999: 190-196; Baldick, 2001: 173-174). Bu son dönem roman akımları içinde ‘Akademik Roman’ olarak da bilinen ‘Kampüs Roman’, özellikle İngiltere’de 1944 Eğitim Reformu (Education Act of 1944) sonrasında hızla ortaya çıkan Kırmızı Tuğla Üniversiteleri (Redbrick Universities) sayesinde günümüzde popüler bir roman türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Womack, 2002: 28). İngiliz romancılar arasında özellikle akademik/kampüs roman türünde ünlenen yazarlar Kingsley Amis, David Lodge, Howard Jacobson, Andrew Davies ve bu çalışmada eseri inceleme konusu olan Malcolm Bradbury’dır (Shaffer, 2006: 36). Belirtildiği üzere, İngiliz menşeli olarak tescil edilen akademik/kampüs roman türüne Türk Edebiyatı’ndan örnek vermek kolay değildir. Çünkü bu türde değerlendirilebilecek Türkçe eser sayısı hemen yoktur. Öyle ki, ‘kampüs roman’ terimi akademik veri tabanlarında tarandığında sadece Aytaç Ören’in ‘Kampüs Roman Ve David Lodge’un Kampüs Romanları’ adlı çalışması bulunuyor. Bu sebeple, bu çalışmada ele alınan Türk Edebiyatından Oğuz Atay’ın aynı zamanda üniversite hocası olan Prof. Mustafa İnan’ın yaşam öyküsünü anlatan *Bir Bilim Adamının Romanı* adlı eserinin kampüs roman kategorisinde, İngiliz Edebiyatından *Eating People is Wrong* romanı ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi, bu türün hem Türk Edebiyatında daha fazla tanınmasına hem de bu alanda ileride yapılacak çalışmalara şüphesiz katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada, buna bağlı olarak, öncelikle İngiliz Edebiyatından Malcolm Bradbury’nin *Eating People is Wrong* (1959), ve daha sonra Türk Edebiyatından Oğuz Atay’ın *Bir Bilim Adamının Romanı* (1975) akademik/kampüs romanı bağlamında ele alınacak ve çalışmanın sonuç bölümünde her iki eserin akademik/kampüs roman özellikleri benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırmalı edebiyat yöntem bilimi doğrultusunda değerlendirilecektir.

II. AKADEMİK/KAMPÜS ROMAN

Kampüs ya da akademik roman 20. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da ve özellikle İngiltere’de yıldızı parlayan bir edebi türdür. Bu romanların mekânı genellikle İngiltere’de kırmızı-tuğla üniversiteleri olarak tanımlanan, ama kesin olarak ismi bilinmeyen bir taşra üniversitesidir. Baş karakter genellikle bir İngilizce profesörü olup, diğer karakterler üniversite öğrencileri ve personelidir. David Lodge’un, Kingsley Amis’in *Lucky Jim* romanının giriş bölümünde belirttiği üzere, akademik/kampüs roman türü ilk olarak Amerikalı bilinmekle birlikte, daha sonra İngiltere’de üne kavuşmuştur: “Lucky Jim şimdiye kadar özellikle bir Amerikan olayı olarak bilinen roman türünün kesinlikle İngiliz versiyonudur. Benim kendi üniversite hayatıyla ilgili romanlarım, sonra Malcolm Bradbury, Howard Jacobson, Andrew Davies ve diğerlerinin büyük ölçüde ona borçludurlar” (Lodge, 2000: VII-VIII). Bu yüzden, Kingsley Amis’in *Lucky Jim* (1954) isimli romanı İngiltere’de ilk akademik/kampüs roman örneği olmakla birlikte Malcolm Bradbury’nin *Eating People is Wrong* (1959) ve David Lodge’un *Changing Places: A Tale of Two Campuses* (1975), *Small World: An Academic Romance* (1984) ve *Nice Work* (1988) üçlemesi onu takip etmiştir. Böylece hem Amis’in hem de Bradbury’nin romanları akademik romanın ilk örneklerini teşkil etmektedir. Bu romanların mekânı ve dönemi II. Dünya Savaşı hemen sonrasındaki İngiltere’dir. Bu sebeple, bu dönem yazılan akademik/kampüs romanlarının atmosferi donuk ve karamsar olup, kahramanları da tıpkı toplumun o dönemki hali gibi yersiz ve dışlanmış haldedirler. Malcolm Bradbury toplumun bu durumunu şu şekilde ifade etmektedir: “1945’te savaş bittiğinde, birçok Avrupa şehri bombardımanlar sonucu tahrip olmuş ya da yaşanılmaz hale dönmüş, kıtanın büyük bölümü harabeye dönmüş, endüstriyel faaliyetler durmuş, hasatlar olgunlaşmamış, bütün sınırlar değişmiş ve pek çok Avrupalı yersiz yurtsuz kalmış haldedir” (Bradbury, 1994: 265). Belirtildiği üzere, bu tür eserler II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere toplumunun genelde sosyal ve özelde akademik yaşamına ayna tutmaktadırlar ve dolayısıyla akademik/kampüs romanlarının kahramanları, dönemin Avrupası’nın toplum ruhunu özel ve iş hayatlarında aynen yaşamaktadırlar.

Tarihsel olarak kampüs romanın 1950 sonrasında yıldızının parlaması, İngiltere’de ortaya konan Refah Devlet (Welfare State) düzeni ve 1944’teki Eğitim Hareketi (Education Act of 1944)’ne bağlıdır. Bu düzenlemeler sayesinde birçok alt ve işçi sınıfı kökenli öğrenci Oxford ve Cambridge gibi köklü üniversitelerde hükümet bursuyla okuma fırsatı buldu. Ne var ki, bu alt ve işçi sınıftan gelme öğrenciler daha önce sadece üst sınıftan öğrencilerden oluşan bu gittikleri üniversitelerde kendilerini, yukarıda bahsedilen toplumun genel haline de paralel olarak, yabancı ve dışlanmış hissettiler. Aynı durum, öğrenim hayatlarını tamamladıktan sonra kendilerine iş ve kariyer kapısı olan Kırmızı Tuğla (Redbrick University) olarak nitelenen taşra üniversitelerinde de başlarına gelmiştir. Böylece, “birçok önemli kampüs roman bu dışlanmış kişilerin hayatta kalma ve birçok zorlukla başa

çıkma mücadelesine ışık tutmaktadır” (Connor, 2001: 70). Benzer şekilde, Sanders kampüs romandan “1970’lerin kampüs romanı dönemin hızla ilerleyen yükseköğrenim dünyasının akademik hırslarını ve gerilimlerini yansıtmaya görevi üstlendi” (Sanders, 1994: 378) şeklinde bahseder. Örneğin, Amis’in *Lucky Jim*’inde Jim Dixon karakterinde olduğu gibi, kahramanlar üstlerinin onlara davranışları sebebiyle aşağılık kompleksine kapılmakta ve akademik gelecekleri hususunda kaygıya düşmektedirler.

Böylece kuramsal olarak akademik/kampüs romanının fonksiyonunun, dönemin üniversitelerindeki çarpıklıkları, alt üst ilişkilerinden ortaya çıkan akademik güçlükleri ve aynı zamanda bu kaotik ortamda alt ve işçi sınıf kökenli akademisyenlerin kendilerine yer edinme ve hayatta kalma çabalarını, eleştirel bir yaklaşımla ortaya koymak olduğu anlaşılmaktadır. Bu işlevi icra ederken genellikle hicivli bir dil kullanılmaktadır. Böylece, akademik/kampüs roman, komik roman türünde olduğu gibi bir taraftan komik-güldürü unsurlarına sahip olurken, diğer taraftan eleştirel bir tutumla akademik dünyayı ve kişileri hicvetmektedir. Buna bağlı olarak, çalışmanın bu noktasından sonra, başkışileri üniversitede profesör olarak çalışan iki akademisyenin çelişkilerle ve güçlüklerle dolu hayatını konu edinen Malcolm Bradbury’nin *Eating People is Wrong* ve Oğuz Atay’ın *Bir Bilim Adamının Romanı* adlı eserleri akademik/kampüs roman geleneği bağlamında değerlendirilecektir. Yazım yılına göre sırasıyla önce Malcolm Bradbury’nin ve daha sonra Oğuz Atay’ın romanı ele alınacaktır.

III. AKADEMİK/KAMPÜS ROMAN OLARAK *EATING PEOPLE IS WRONG*

Eleştirmen ve romancı Malcolm Bradbury’nin kaleme aldığı *Eating People is Wrong* (1959), yukarıda belirtildiği üzere kampüs roman olmasının yanı sıra yazarının ilk romanı olma özelliğine de sahiptir. Romanın akademik olma özelliğinin yanında otobiyografik olma durumu da vardır. Çünkü Bradbury bu romanının konusunu 1950’de öğrenci olarak gittiği Leicester Üniversitesi’nden esinlenmiştir. Romanın kahramanı Stuart Treece’i de kendisinin yirmili yaşlardaki hali olarak nitelendirmektedir (Bradbury, 2021). Bunlara ek olarak, yine David Lodge’un yukarıdaki sözlerine istinaden, Bradbury bu romanı yazarken ilk kampüs roman yazarı olan Kingsley Amis ve onun eseri *Lucky Jim* (1954)’den çok etkilenmiştir. Dolayısıyla *Eating People is Wrong*’un geçtiği mekân İngiltere’de Kırmızı Tuğla Üniversitesi (Redbrick University) olarak nitelenen bir taşra üniversitesi olup dönem de savaş sonrası 1950’li yıllardır. Romanın kahramanı, Stuart Treece kampüs romanlarına uygun olarak İngilizce bölümünde bir profesördür. Treece kırklı yaşlarında bekâr bir akademisyendir. Ne var ki, Treece dönemin sosyal ve toplumsal havasına uygun olarak genel olarak hayata ve özel olarak akademik kariyerine karşı karamsar ve isteksiz bir bakış açısına sahiptir. Roman şu cümlelerle başlar:

“Dönem yeni başlamıştı. İngilizce bölüm başkanı Profesör Treece buz gibi parıldayan soğuk Ekim güneşine karşın sırtını pencereye vererek, omuzlarının üzerinden oraya buraya saçılmış kâğıt yığını arasından solgun yüzlü genç öğrencilerine doğru masasına yerleşmişti” (Bradbury, 1962: 9).

Görüldüğü üzere, daha başlangıç cümlesinden itibaren romanın genel havası okura hissettirilmektedir; hava soğuk olduğu gibi karakterler de solgun ve cansızdırlar. Karakterlerin bu ruh hali romanın ikinci sayfasında Treece üzerinden şu şekilde açıklanır:

“İnsanlar sınırlı fakat ortalıkta sinirlenecek bir şey de gözüküyor; belki de insanlar bu yüzden sınırlı. Belki de onu bu hale sokan güdü, dünyanın sürekli ilerlediği düşüncesiyle kendisini özdeşleştirme hissiyatının çökmesi. Taşrada yaşamak bu hissiyatı kuvvetlendiriyor. Yeni dönem ve yeni öğrenciler onu ne canını sıkıyor ne de heyecanlandırıyor; mevsimlerin değiştiğini bile güçlükle fark eder. Her şey rutine bağlanmış durumdadır; ne kadar umması ve çok fazlasını istememesi gerektiğini bilecek uzunlukta üniversitede bulunmaktadır” (Bradbury, 1962: 10).

Yukarıdaki alıntı, dönemin, yani 1950’lilerin özellikle üniversite mezunu genç aydınlarının topluma bakış açısını vermesi açısından dikkat çekicidir. Dönemin gençleri, buna romanın kahramanı Profesör Treece de dâhil, hayattan ve toplumdan umduklarını bulamamışlardır. O yüzden kendilerini ‘Kızgın Gençler’ (Angry Young Men) olarak nitelendirmektedirler. ‘Kızgın Gençler’ hareketinin başını tiyatrodaki ‘Look Back in Anger’ (1956) isimli ünlü oyunuyla John Osborne, romanda ise John Braine ve Alan Sillitoe çekmektedir (Head, 2002: 50). Diğer taraftan Bradbury’nin ‘Kızgın Gençler’ hareketine gönderme yapmasının asıl sebebi Treece’in karakterini daha iyi ortaya koyabilmektedir. Treece’de Kızgın Gençler gibi içinde bulunduğu dönemden, toplumdan ve çalışma ortamı olan üniversite hayatından beklentilerini bulamamış, kızmakta ama neye kızdığını kendisi de bilmemektedir. Malcolm Bradbury Treece’i karakter olarak tanımlarken, isminin de çağrışım yaptığı üzere, kendisini hala 1930’luların edep ve iyi niyetini kendisine şiar edinmiş ancak bunları yaşadığı hayatta ve çevresinde bulamadığı için boşlukta kalmış ve son bir umut kapısı olarak liberalizme sarılan birisi olarak ifade etmektedir:

“Benim sorunum şu ki diye düşündü Treece, ben doğuştan günaha inanan liberal hümanist birisiyim. Ben insanı, gücünü sadece kendisini daha medeni ve iyi olma yolunda çaba harcayan asil bir varlık olarak kabul ediyorum; ancak onun bütün çabası her şey göz önüne alındığında temelde fenadır ve ilerledikçe bu durum da büyümeye devam edecektir” (Bradbury, 1962: 12).

Bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Treece idealindeki yaşamdan beklentileri ile yaşadığı gerçek dünya arasında arada kalmış bir karakterdir. Bu arada kalmışlık onun için sadece beklenti noktasında sınırlı değildir. Bu çıkmaz onun kişilik yapısına ve belirtildiği üzere akademik yaşamına da yansımaktadır. Akademik kariyer ve çalışma ortamı olan üniversiteden artık herhangi bir beklentisi kalmamıştır. Benzer şekilde, kırk yaşında olmasına rağmen yaşamında evlilik ve mutluluk gibi kavramlara da yer yoktur. Öyle ki, sevdiğini zannettiği ve partilere birlikte gittiği Emma isimli yüksek lisans öğrencisi, onu sevmek ve kendisine layık bir koca olarak görmekten ziyade ona acımaktadır: “Zavallı, zavallı Treece diye düşündü Emma; ne de olsa o halden anlayan birisiydi” (Bradbury, 1962: 37). Profesör Treece’in hayatındaki bu olumsuzluklar, belirtildiği üzere dönemin karamsar havasıyla uyumaktadır.

Profesör Treece’i akademik/kampüs roman kahramanı yapan bir başka özelliği de onun, daha önceki akademik yapıdan farklı olarak, alt-işçi sınıf kökenli bir akademisyen olmasıdır. Belirtildiği üzere, Refah Devlet ve 1944 Eğitim Hareketi öncesi üniversitelerde akademik kadrolar üst sınıftan kişilerden oluşmaktaydı ve müstakbel akademisyenlerin de bu tip aile ve sosyal çevreden gelmeleri bekleniyordu. Ne var ki, devletin daha adil bir düzen için getirdiği bu yaklaşımlar sonucu, Treece gibi II. Dünya Savaşı sırasında kendisi itfaiyecilik yapmış ve babası duvar kâğıdı satıcısı olan birisi üniversitede profesör olmuştur:

“Aslında babasının bir duvar kâğıdı satan dükkanı vardı ve bir keresinde babasına insanların ilişkilerini sadece alıcılar ve satıcılar olarak nitelemenin yanlış olduğunu söylediğinde, babası ona boş boş bakarak, ‘Başka türlü nasıl olacak?’ diye sormuştu. Treece böyle bir aileden geldiği için hiçbir zaman utanmamıştı, ancak babasının bu karşılığına şaşırılmıştı” (Bradbury, 1962: 47).

Eating People is Wrong romanında, ana karakter İngilizce Profesörü Stuart Treece’nin kişiliği ve hayat felsefesinin yukarıdaki değerlendirilmesinden sonra, burada romanın diğer bir akademik/kampüs romanı özelliği olan üniversite ortamı ve orada eğitim gören öğrenci profilleri kısaca ele alınacaktır. Daha önce de belirtildiği üzere, *Eating People is Wrong* bir taşra kasabasındaki üniversite ortamını konu edinmektedir. Bu dönem İngiliz taşra üniversitelerinde eğitim ortamı vasatın altında kalmaktadır ve buraya gelen öğrenciler, dahi de olsalar, yeterli donanımı ve vizyonu vermekten uzaktırlar. Benzer şekilde bu üniversiteye gelen öğrenci karakter tipleri de pek iç açıcı değildir:

“Her yıl öğrenciler, bir üç yıl daha üniversite yemekhanesinden faydalanmak için, spor kulüplerine katılmak, her cumartesi akşamı düzenlenen öğrenci birliği partilerinde bulunmak, haftalık vals ve tango danslarında boy göstermek, barlarda bira içmek, ıslak banklarda öpebilecekleri kızları ayartmak, yardım toplama günlerinde polise domates atmak, üç yıl boyunca bulabildikleri kadar fazla kızla çıkmak ve son olarak da düşük bir diploma derecesi alarak ve üniversite eğitiminden yeterince nasiplenmeden öğretmenliğe ya da ticarete adım atmak için buraya gelirler” (Bradbury, 1962: 11-12).

Bu alıntıdan açıkça anlaşıldığı üzere, dönemin İngiltere’inde Kırmızı Tuğla Üniversitesi (Redbrick University) olarak tanımlanan eğitim kurumlarında akademik yaşam hem orada ders veren hocalar hem de orada eğitim alan üniversite öğrencileri için pek parlak değildir. Dönemin üniversiteleri fiziksel olarak vardır ancak içerik ve işlev olarak yeterli değildirler. Üstelik o dönem, iyi eğitim almamış öğrencileri mezun ederek, bu üniversitelerin kendi mevcudiyetlerinin sebebi ve gereği olan topluma faydalı ve nitelikli bireyler yetiştirme idealinden gün geçtikçe uzaklaşmış oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Bradbury’nin *Eating People is Wrong* romanı dönemin üniversite eğitim kadrosuna, öğrencilerine ve eğitim faaliyetlerine olumsuz eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, Türk Edebiyatından Oğuz Atay’ın *Bir Bilim Adamının Romanı* isimli çalışması akademik/kampüs roman türünde değerlendirilmesi yapılacaktır.

IV. AKADEMİK/KAMPÜS ROMAN OLARAK BİR BİLİM ADAMININ ROMANI

Bir Bilim Adamının Romanı Oğuz Atay’ın 1975’te üniversiteden hocası olan Profesör Mustafa İnan’ın hayatını kaleme aldığı biyografik bir roman denemesidir. Burada eserin ‘deneme’ olarak nitelenmesinin sebebi, bu türün Batı Edebiyatlarında kullanımının sık olmasına karşın Türk Edebiyatında ender olmasından kaynaklanmaktadır. Konu olarak, daha önce ele alınan *Eating People is Wrong* romanında olduğu gibi, eser üniversitede akademisyenlik yapmış bir profesörün hayatından kesitler sunduğu için bu çalışmada akademik/kampüs roman kategorisinde değerlendirilmektedir. Ancak, her ne kadar Oğuz Atay’ın romanının

başlığında eserin türü ‘roman’ olarak nitelense de okur bu eserden kurgusal romandan ziyade bir biyografi tadı almaktadır. Çünkü Oğuz Atay eserde anlatı tarzını, olay akışını ve karakter seçimini kronolojik biyografi formunda tercih etmiştir. Ne var ki, yazarının bu eseri roman olarak nitelemesinin ve eserin biyografik roman olarak kabul edilmesinin en büyük destekçisi, eser içinde Mustafa İnan’ın hayatını kitaplaştırma çabası içinde olan ismi belirtilmeyen anlatıcı bir profesör ile yine isminden bahsedilmeyen Adanalı genç bir öğrencinin varlığıdır. Alemdar Yalçın, *Bir Bilim Adamının Romanı*’nın konusunu şu şekilde özetler:

“Mustafa İnan 1967 yılında öldüğünde, TÜBİTAK Bilim Hizmet Ödülü’nü alacaktır. Adına 1971 yılında bir tören düzenlenir ve üniversiteye gezmeye gelen Adanalı bir genç, kendisini tesadüfen bir tören salonunda bulur. Törenin hazırlanmasından sorumlu bir öğretim üyesi ona, kendisi gibi Adanalı seyyar bir posta dağıtıcısı olan Mustafa İnan’ın hayatını anlatmaya başlar. Cumhuriyetin ilk yıllarında başarılı öğrencilerin devlet bursuyla yurt dışına gönderilmesi ve onların burada yaptıkları çalışmaları anlatan bir romandır. Yazar, hocasının uluslararası başarıları, özel hayatı, sanat, edebiyat ve ülkesine bağlılığı gibi konuları ele alarak anlatır” (2011: 529).

Burada verilen özet aynı zamanda yukarıda kuramsal olarak tartışılan, genelde Batı Edebiyatlarında akademik/kampüs romanı olarak tanımlanan türle, özeldede *Eating People is Wrong* romanıyla, *Bir Bilim Adamının Romanı* adlı eserin ne kadar örtüştüğünün bir göstergesidir. Her iki roman da, içinde buldukları akademik ortamlara karşı hiciv derecesine varan bir eleştirel yaklaşım göstermektedir. Yukarıda *Eating People is Wrong* romanında Profesör Treece’in şikâyetinde bulunduğu öğrencilerin eğitime karşı ilgisizlik ve duyarsızlık halinin bir benzerini *Bir Bilim Adamının Romanı*’nda Profesör Mustafa İnan şöyle ifade etmektedir:

“Mustafa İnan’ın hocaları da efendi insanlardı, öğrencilerde saygı uyandırıyorlardı. Hepsisi de Mustafa’yı seviyorlardı, hepsi de iyi niyetliydi: hocalar da öğrenciler de. Fakat hepsi bu kadardı ve iyi niyetlerle iyi eserler verilemiyordu. Tercüme birkaç kitapla ve derste anlama telaşı içinde tutulan notlarla ve her yıl tekrarlanan ‘beylik’ konularla ve her yıl tekrarlanan basmakalıp örneklerle mühendislik gibi ağır bir öğrenimi yürütmek çok zordu. Derslerde hocaların anlattıkları fıkralar bile yıllardır değişmiyordu: öğrenciler Bağdat demiryolunun hikâyelerini dinlemekten yorulmuşlardı. Zaten bu fıkraları bir yıl önce tutulan notlarla birlikte eski öğrencilerden temin etmek mümkündü. Bazı hocalar da herhalde kendilerini, daha doğrusu Mustafa İnan’ın deyimiyle ‘ithal malı bilimlerini’ tekrarlamaktan usanmışlardı, isteksiz görünüyorlardı. Konular gibi, imtihan sorular da beylik olduğu için ve Mustafa Bey de kendilerine yardım ettiği için, öğrenciler fire vermeden üst sınıflara geçiyorlardı” (Atay, 1998: 87).

Buradaki alıntıda, Bradbury’nin romanında olduğu gibi eğitim kalitesi düşük olmakla birlikte mühendislik fakültesinde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin yanı sıra onlara ders veren hocaların da akademik yönden kendilerini geliştirmeye kapalı ve eğitim-öğretime karşı da ilgisiz olmaları dikkat çekicidir. *Eating People is Wrong*’ta öğrenciler okula gitmek yerine kafelerde ve öğrenci partilerinde gününü gün ederlerken, *Bir Bilim Adamının Romanı*’ndaki mühendis aday öğrenciler derslerde pek bir şey öğrenmeyip sınavlarını kopyayla geçmektedirler. Diğer taraftan, *Bir Bilim Adamının Romanı*’nda, *Eating People is Wrong*’tan farklı bir şekilde akademik personel üçüncü şahıslar üzerinden eleştirilmektedir. Bilindiği gibi *Eating People is Wrong*’ta akademik eleştiri, hem öğrenciler üzerinden hem de direkt olarak romanın başkışisi Profesör Treece üzerinden yapılmaktaydı. Burada ise, biyografisi üzerinden aktarılan Profesör İnan’ın kendisi değil de diğer başka akademisyenler ve akademik dünya eleştirilmektedir:

“Allah Allah dedim, kendi kendime: bir hoca, bir rektör de güler mi? Yarı tanrılar genellikle asık suratlı olurdu; hele o tanrılar mekanik, matematik gibi çok zor şeyleri de bilirlerse. ‘Rektör güler mi, diye düşünüyordum. Dekan bile gülmezdi. Değil kürsü başkanları, doçentler bile gülmezdi.’ Eren Omay haklıydı; belki asistanlar, ilk acemilik yıllarında biraz gülümserlerdi. Gülmek, doktora verdikten sonra unutulmuş bir eylemdi. Belki eylemsiz doçentler, kadro buluncaya kadar biraz dişlerini gösteriyorlardı (gülümsemek için)” (Atay, 1998: 171).

Yukarıdaki alıntıda dikkat çeken en önemli nokta, ülkemizdeki dönemin üniversitelerindeki akademik yapılanmanın da *Eating People is Wrong*’taki gibi seçkin olmasıdır. Daha önce belirtildiği üzere, *Eating People is Wrong*’ta Profesör Treece gibi alt-işçi sınıf kökenli akademisyenler kendilerinden önce akademiye ele geçirmiş üst sınıftan gelme kişilerle mücadele etmek durumundaydılar. Benzer şekilde, *Bir Bilim Adamının Romanı*’nda Profesör İnan da emekçi bir ailenin çocuğudur ve yukarıdaki alıntıda eleştirdiği akademik seçkin sınıfı mücadele etmiş ve gayretleri sonucu, üniversitede en yüksek konum olan rektör makamına yükselmiştir. Böylece çalışmanın bu bölümünde Türk Edebiyatından Oğuz Atay’ın üniversiteden hocası Profesör Mustafa İnan için yazdığı *Bir Bilim Adamının Romanı* akademik/kampüs roman özellikleri bağlamında kısaca değerlendirilmiş oldu. Bundan sonra, sonuç bölümünde, çalışmada konu edinilen *Eating People is Wrong* ve *Bir Bilim Adamının Romanı*

eserlerinin akademik/kampüs roman özellikleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilecek ve tespit edilen unsurlar yorumlanacaktır.

SONUÇ

Daha önce giriş bölümünde belirtildiği üzere, akademik/kampüs roman Batı menşeli ve özellikle İngiliz Edebiyatına mal olmuş bir edebi türdür. Alıntılanan birçok kaynakta da görüldüğü üzere, Malcolm Bradbury'nin *Eating People is Wrong* romanı şüphesiz bu türün başarılı bir örneği ve akla gelen ilk eserleri arasında yer almaktadır. Bu sebeple, bu çalışmada *Eating People is Wrong* romanı akademik/kampüs roman normlarının temsilcisi ve yapılan mukayeseli çalışmanın ölçütü olarak kabul edilmektedir. Öyle ki, akademik/kampüs roman türü Türk Edebiyatında çok bilinen ve örneği fazla olan bir tür değildir. Üstelik daha önce de belirtildiği üzere, *Bir Bilim Adamının Romanı* edebi tür olarak biyografik roman türüne girmektedir. O yüzden bu çalışmada *Bir Bilim Adamının Romanı*'nın tasarlandığı ve genel olarak kabul edildiği edebi türden farklı bir kategoride değerlendirilmesi, edebiyat çalışmaları açısından da şüphesiz özel bir öneme sahiptir. Belirtildiği üzere, akademik/kampüs roman türü daha çok Batılı eserlerde görülse de ve yine belirtildiği üzere, *Bir Bilim Adamının Romanı* aslen biyografik roman türünde kaleme alınmış olsa da, aynı zamanda pek çok akademik/kampüs roman özelliğini de bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin romanın başkahramanı, *Eating People is Wrong*'ta olduğu gibi, bir profesördür. Benzer şekilde, roman mekân olarak bir üniversitede geçmektedir. Ve yine, Profesör Mustafa İnan, tıpkı *Eating People is Wrong*'taki Profesör Treece gibi devletin eğitim haklarından faydalanarak eğitim almış ve daha sonra üniversiteye hoca olarak geri dönmüştür. Bütün bu akademik/kampüs romanı özelliklerinin yanı sıra, yine Profesör Treece gibi, Profesör İnan da emekçi ve fakir sınıf bir aileden gelmektedir.

Yukarıda belirtilen akademik/kampüs romanı özellikleri bağlamında, *Eating People is Wrong* ve *Bir Bilim Adamının Romanı* eserlerinin benzerlikleri yanı sıra her iki eser arasında bazı farklılıklar da göze çarpmaktadır. Örneğin, *Eating People is Wrong*'da, dönem ve toplum eleştirisi daha çok romanın başkışısı özelinde öznel eleştiri şeklinde ilerlerken, *Bir Bilim Adamının Romanı*'nda akademik dünya eleştirisi üçüncü şahıslar üzerinden yapılmaktadır. Bunun en büyük sebebi, *Eating People is Wrong*'un baştan itibaren, romanın başkahramanını ve onun iş çevresini eleştirmek amacıyla kaleme alınan bir eser olmasıdır. Başka bir ifadeyle, *Eating People is Wrong* romanında öncelik, akademik başkışısı ve üniversite ortamı eleştirisi üzerinedir. Diğer taraftan, *Bir Bilim Adamının Romanı* ise baştan sona biyografik roman türünde kurgulandığı için amaç direkt olarak akademik kişi ve ortamları eleştirmek değil, başarılı bir profesörün yaşam hikâyesini kurgusal olarak aktarmaktır. Bu sebeple biyografik eserlerin genel formatına bağlı kalınarak *Bir Bilim Adamının Romanı*'nda Profesör İnan'ın olumlu ve başarılı yönleri öncelenirken, İnan'ın hayatındaki olumsuzluklar ve eleştiriler üçüncü şahıslar üzerinden ifade edilmektedir.

Son olarak her iki eser için, akademik/kampüs roman özelliklerine bağlı olarak, şu tespitleri yapmak mümkündür: hem *Eating People is Wrong* hem de *Bir Bilim Adamının Romanı*'nda, eserlerin yazıldığı dönem ve toplum özelliklerine bağlı olarak, akademisyenler mesleklerine ve verdikleri derslere karşı isteksiz ve öğrenciler de eğitimlerine karşı ilgisiz bir şekilde resmedilmişlerdir. Her iki eserdeki akademik dünyaya karşı sergilenen bu eleştirel tutum, her iki eserin konuları ele alış ve onları ifade etme biçimindeki farklılıklarına rağmen, iki eserin de akademik/kampüs roman türüne örnek teşkil edecek derecede özgün özelliklere sahip olduklarının en büyük göstergesidir.

KAYNAKLAR

- Abrams, M. H.** (1999). *A Glossary of Literary Terms*, Harcourt, Brace College Publishers.
- Atay, O.** (1998). *Bir Bilim Adamının Romanı*, İletişim yayınları.
- Baldick, C.** (2001). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*, Oxford University Press.
- Bradbury, M.** (1962). *Eating People is Wrong*, Penguin.
- Bradbury, M.** (1994). *The Modern British Novel*, Penguin.
- Bradbury, M.** (2021). *Fiction_Eating_People_is_Wrong*. [Erişim: 26.09.2021, http://malcolmbradbury.com/fiction_eating_people_is_wrong.html]
- Connor, S.** (2001). *The English Novel in History: 1950-1995*, Routledge.
- Hawthorn, J.** (2001). *Studying the Novel: An Introduction*, Arnold.
- Head, D.** (2002). *The Cambridge Introduction to Modern British Fiction, 1950-2000*, Cambridge Univ. Press.
- Lodge, D.** (2000). *Introduction. Lucky Jim*. Kingsley Amis, Penguin.
- Sanders, A.** (1994). *The Short Oxford History of English Literature*, Oxford University Press.
- Shaffer, B. W.** (2006). *Reading the Novel in English, 1950-2000*, Blackwell Pub.
- Ören, A.** (2014). Kampüs Roman ve David Lodge'un Kampüs Romanları. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 85-96.
- Womack, K.** (2002). *Postwar Academic Fiction: Satire, Ethics, Community*, Palgrave.
- Yalcın, A.** (2011). *Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, Akçağ.

Araştırma Makalesi- Research Article

Kahraman Esnaf Süpermarkete Karşı: Bir Yerel Toplumsal Hareket Örneği¹

Hero Tradesman against Supermarket: An Example of Local Social Movement

Gündüz AKSU KOCATÜRK^{2*}

Geliş / Received: 27/07/2021

Revize / Revised: 06/09/2021

Kabul / Accepted: 17/09/2021

ÖZ

Gündelik hayatın tümüne etki eden kapitalist piyasa ilişkileri ile birlikte sokak ve mahalle yaşamının bir parçası olan bakkal gibi geleneksel perakende işletmeleri eski toplumsal ve ekonomik konumunu kaybetmeye başlamıştır. Bir taraftan tüketim ilişkilerinin dönüşümü diğer taraftan küresel ölçekte artan rekabet ve tekelleşme eğilimi, geleneksel perakende işletmelerinin varlığını tehdit eder hale gelmiştir. Geleneksel perakende işletmeleri, organize perakende sektöründeki büyük işletmelere karşı mevcudiyetlerini sürdürülebilmek adına çeşitli stratejiler geliştirmeye başlamışlardır. En yaygın olan mücadele biçimi ekonomi dışı toplumsal ilişkiler geliştirmek iken bazı kentlerde bu mücadele bir adım ileri taşınarak kolektif bir hâl almıştır. Zincir marketlerin yöntem ve araçlarına benzer şekilde, bazı bakkal meslek odaları tarafından üyelerinin avantajlı ürün temin edebilmesini amaçlayan işletmeler açılmıştır. Kapitalist piyasa koşulları içerisinde geleneksel perakende sektörünün varlığını sürdürübilmesi adına Tokat'ta da meslek odası tarafından bir kampanya başlatılmıştır. "Kahraman Esnaf Süpermarkete Karşı" sloganı ile gerçekleştirilen bu yerel toplumsal hareket, çalışma dahilinde, geleneksel perakende yapısının dönüşümü kapsamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler- *Geleneksel Perakende İşletmeleri, Bakkal, Yerel Toplumsal Hareket, Kahraman Esnaf Süpermarkete Karşı*

ABSTRACT

Traditional retail businesses such as the grocery, which are a part of street and neighborhood life, have begun to lose their old social and economic position, with the capitalist market relations that affect the whole of daily life. On the one hand, the transformation of consumption relations, on the other hand, the increasing competition and monopolization trend on a global scale has become a threat to the existence of traditional retail businesses. Traditional retail businesses have started to develop various strategies in order to maintain their presence against large businesses in the organized retail sector. While the most common form of struggle is to develop non-economic social relations, in some cities this struggle is taken one step further and becomes a collective one. Similar to the methods and tools of chain markets, businesses aiming to provide advantageous products to their members have been opened by some grocery trade associations. In order to ensure the existence of the traditional retail sector within the capitalist market conditions, a campaign was started by the trade association in Tokat. This local social movement, which was carried out with the slogan "Hero Tradesman against Supermarket", was examined within the scope of the transformation of the traditional retail structure.

Keywords- *Traditional Retail Businesses, Grocery, Local Social Movement, Hero Tradesman Against Supermarket*

¹ Bu çalışma, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 29.04.2021 Karar Tarihi ve 10. Oturum numaralı toplantısında 09.09 numaralı Karar Sayısı doğrultusunda üretilmiştir.

^{2*} Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Gündüz AKSU KOCATÜRK, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, gunduz.aksu@gop.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2572-530X>)

I. GİRİŞ

Ferhan Şensoy'un 1991'de yazdığı ve sonrasında oyunlaştırdığı kitabın adıdır "Kahraman Bakkal Süpermarket'e Karşı". *Bakkal abla* diye sunulan kişinin *A Pazarı* diye sunulan serbest piyasa düzenine karşı verdiği mücadelenin anlatıldığı bu tiyatro eserinin adının 30 yıl sonra bizzat esnafların süpermarketlere karşı mücadelesini tanımlayabilmek adına kullandıkları bir slogan haline gelişini Tokat'ta gözlemleriz.

Tokat henüz kapitalist üretim ilişkilerinin yanı sıra pre-kapitalist üretim ilişkilerinin de yer yer varlık gösterdiği bir kenttir. Özellikle son 10 yıl içerisinde kapitalizmin tüm kentteki varlığını arttırması, bir önceki üretim ilişkilerinin değişime karşı direnç gösterecek refleksleri ifa etmesine dahi izin vermeyecek hızda olmuştur. Bu hızlı değişim kentin mekânsal dokusunu etkilemekle birlikte elbette ki mekândan ayrı düşünülemez toplumsal dokusunu da etkisi altına almıştır. Kapitalizmin yönlendirdiği tüketim ile birlikte mekânların dönüşümü de gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm hemen hemen tüm dünya kentlerini etkisi altına almakla birlikte, yaşamın çok daha yavaş bir seyir izlediği taşra kentlerinde, değişimin hızı ve boyutu baş döndürücü nitelikte olduğundan oldukça sancılı bir sürecin yaşanmasına da yol açmıştır. Bu sancılı sürecin yaşanmasında aynı zamanda geleneksel ilişki ağlarının merkez kentlere göre taşra kentlerinde daha yoğun izlenmesi de etkilidir.

1970'li yıllarda sermayenin içerisine düştüğü birikim krizinden çıkış yollarından biridir kentsel yapı çevre. Sermayenin kentleşmesi diye nitelendirilen bu sürecin özellikle büyük kentlerde yoğunlaşan etkileri, akademik ilginin de bu kentlere yönelmesine yol açmıştır. Toplumsal ve mekânsal ayrışma, soylulaşma, kentsel dönüşüm, yeni kentsel yoksulluk, kentleşme gibi birçok konu, özellikle büyük kentler bağlamında ele alınmıştır. Sermayenin kentleşmesi süreci büyük kentleri daha çabuk etki alanına dahil etmişken, bu etkinin Anadolu kentlerine yani taşraya uzanması tedricen olmuştur. Dolayısıyla akademik ilginin taşra kentlerine yönelmesi de gecikmeli olmuştur.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra altın çağını yaşayan kapitalizmin 1970'lerde yaşadığı kriz, çifte bir krizdir. Yaşanan birikim krizine ek olarak bir de artan üretimin yarattığı kirlilik ile çevre ülkelerin ekolojik varlık tabanına olan bağımlılığın artmasıyla ekolojik kriz ortaya çıkmıştır. Bu krizler neticesinde sermaye birikiminin coğrafyasını genişletme ve derinleştirme modelinin ideolojisi, serbest piyasa ekonomisinin küresel ölçekte egemen kılınmasını amaçlayan "küreselleşme" dir (Şengül, 2010: 370, 373). İşte böylesi bir dönemde üretim merkez ülkelerden çevre ülkelere yönelmiştir ki artık "yerel" başlı başına ekonomik bir birim halini alarak ön plana çıkmaya başlamıştır.

Bu yeni dönemin etkileri Türkiye kentlerine de sirayet etmiştir. Özellikle ülke ekonomisinin lokomotif rolünü üstlenen İstanbul'a karşı diğer kentlerde yaşanan geri kalmışlık, yeni küresel ekonominin nimetlerinden yararlanmaya başlanmasıyla bir gelişme atağı göstermiştir. Anadolu Kaplanları nitelendirmesi ile ön plana çıkan bu kentlerin başlıcaları, Denizli, Kayseri, Konya, Kahramanmaraş, Gaziantep, Balıkesir, Çorum, Samsun, Malatya idi.

Bu kentler, 1980 sonrasında uygulanan neoliberal politikalarla birlikte, ihracata dayalı üretim aracılığı ile küresel piyasaya bütünleşmeye başlamış ve bu bütünleşme neticesinde belirli bir sermaye birikimine ev sahipliği yapmışlardır. Sermaye birikiminin olduğu yıllar daha çok 1990'lar iken, 2000'li yıllar bu yeni sermayenin kentlere yansımaya başladığı dönem olmuştur. Daha öncesinde büyük kentlerde gözlemlenen alışveriş merkezleri, 5 yıldızlı oteller, güvenli siteler bu kez Anadolu Kaplanları diye nitelendirilen bu kentlerdeki "kentli orta sınıf"lar için yeni tüketim mekânları olmaya başlamıştır (Erman, 2013: 51).

Sermayeyi kendi yereline çekmek adına yarı içerisine giren bu kentlerde 2000'li yıllarla birlikte ulusal düzeydeki TÜSİAD ve MÜSİAD'a karşı yerel düzeyde sanayici ve işadamları dernekleri kurulmaya başlanmıştır. Örneğin Konya'da KONSİAD, Çorum'da ÇOSİAD, Denizli'de DESİAD, Gaziantep'te GASİAD, Kayseri'de KAYSİAD gibi. Bu kentlerdeki ihracata dayalı büyüme, kentin bir çekim merkezi olmasına yol açarak özellikle çevre köy ve kentlerden yoksul insanların kendisine çekilmesine neden olmuştur. Bu ise tıpkı büyük kentlerdeki gibi ikili mekânsal yapının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (Erman, 2013: 56). Işık ve Pınarcıoğlu'nun (2009: 62) da belirttiği gibi küresel piyasaya dahil olan kentlerde en fazla göze çarpan nitelik, varsıllık ile yoksulluk arasındaki kutuplaşmanın artışıdır. Küreselleşmenin getirisiyle zenginleşmeye başlayanlar ise ofis, konut, alışveriş merkezleri gibi talepleri ile kentlerin çehresinin değişmesine vesile olmuşlardır.

Neoliberal politikalarla birlikte sanayi ve ticaret alanlarında birikim elde etmeye başlayan Anadolu Kaplanları'nda bu birikim 2000'li yıllardan sonra kent mekânına inşaat ve emlak sektörleri aracılığı ile aktarılmaya başlanmıştır. Örneğin Gürbüz (2018: 11) tarafından Gaziantep kenti üzerinde neoliberal politikaların etkisinin incelendiği bir çalışmada, kentin varsıllar ve yoksullar şeklinde nasıl ayrıştığı örnekler üzerinden ele alınmıştır. Özellikle varsılların kentin dışında sosyal ve güvenlik kaygılarını gidermelerine yarayacak villalar şeklinde inşa

edilen “refah adacıları”-nda yaşamayı tercih ettiklerini belirten Gürbüz (2018), İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde örnekleri görülen rezidansların dahi inşa edilmeye başlandığını belirtmiştir. Yine aynı çalışmada yalnızca yaşam alanları ile değil alışveriş ve eğlence sektörleri açısından da toplumsal sınıflar arasındaki ayrışmanın yansımalarına yer verilmiştir. Örneğin daha çok varlıkların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir alışveriş merkezinin açıldığı Gaziantep’te aynı zamanda bizzat belediye, kentin dışında kayak merkezleri ile, göletler ve çevresindeki restoranlar ile orta ve üst sınıfa yönelik mekânlar düzenlemiştir.

2000’li yıllardan sonra Anadolu kentlerinde, belki büyük kentlerdeki gibi banliyöleşme eğilimi olmasa da, kent içinde aynı sınıfsal konumu paylaşanların aynı mekânsal konumu da paylaşma isteğinden doğan güvenli siteler yoğunlaşmış, küresel tüketim biçimleri kentli nüfusun büyük kısmına sirayet etmiş ve küresel tüketimin mabedi sayılan alışveriş merkezlerinin sayısı hızla artmıştır. Kentlerde yaşanan bu dönüşümü elbette küresel tüketim kültüründen ayrı ele almamak gerekir. 1980’lerden sonra tüm kültürel dinamikler piyasa mantığına dahil olmaya başlamıştır. Öncü (1999: 28), tüketim kültürünün küreselleşmesini şöyle açıklar:

“...Simmel’e gönderme yaparak, ‘paranın damgasını vurduğu tüm ilişkileri alışverişe döndürmesi’, ya da Marx’a gönderme yaparak, ‘paranın eşleştirme gücünün bütün değerleri değiş tokuş edilebilir kılmayı’ süreci olarak nitelendirilebilir. Kültürel üretimin giderek iktisadi piyasa koşullarına tâbi olduğu bir ortamda, hangi tür müzik en çok dinleniyorsa, hangi filmler en çok izleniyorsa, hangi kitaplar en çok satıyorsa vb, onlar hâkim olacaktır. Yerel kültürlerin özgün dinamikleri ve çeşitliliği, piyasa mantığının rekabet koşullarında eriyip gidecek, yerini küresel ölçekte yapılmış kültür endüstrisinin çok-satar ürünleri ya da ucuz taklitleri kaplayacaktır.”

Tüketimin toplumsal bir niteliğe bürünmesi elbette yeni bir durum değildir. Sanayi kapitalizminin ilk dönemlerinden itibaren, tüketim üzerinden toplumsal farklılaşmaya dünya sahne olmuştur. Örneğin Veblen (1918), Amerika’da zenginleşen kesimlerin kendilerini toplumun geri kalanından ayırmak amacıyla tüketimde nasıl gösterişe gittiklerini anlatır. Bu noktada itibarın temelini parasal güç olduğunu, bu gücü göstermenin yolunun da tüketim olduğunu belirten Veblen’in (1918: 84) gözlemine benzer bir gözlem bu kez Avrupa için Burke (1994) tarafından yapılmıştır: Avrupalıların toplumsal katmanlaşmada daha üst sınıflara öykünmelerinin sonucu olarak gösterişçi tüketime başvurduklarını aktarmıştır.

Üretimin artışına koşut olarak zaman içerisinde tüketim, orta sınıfları da içine alan bir toplumsal olgu haline almıştır. Böylelikle tüketim yalnızca üst sınıfların statülerini arttırmanın bir aracı olmaktan çıkmış, toplum içerisinde daha geniş kesimlerin ilişkilerine dahil olarak kültürel bir forma dönüşmüştür. Kapitalist ilişkiler ağı ile birlikte tüketim olgusu yalnızca ürün bolluğundan kaynaklanmamaktadır. Aynı zamanda tüketim üzerinden elde edilen kimliklerin cazibesi nedeniyle beslenmektedir de (Gültekin, 2004: 29-30).

Hemen hemen bütün dünya kentlerinin birbirinin izdüşümleri olmasına yol açan küreselleşme ile her kent kendine özgü dokusunu, hem fiziki hem de toplumsal bağlamda, kaybetmeye başlamıştır. Durning (1998: 32-33), dünya tüketim toplumuna yerleşmiş geleneksel toplum anlayışında yaşanan düşüşü, satış biçimlerinin geçirdiği dönüşüme bağlayarak, Carl Gardner ve Julie Shephard’ın bu ilişkiyi belirten ifadelerini şöyle aktarmıştır:

"Kasabada yaşayan ve çalışanlar için doğal bir odak olan kasaba merkezi, tek olma özelliğini ve özel geçmişiyle bağlantısını... kaybetmiştir. Artık yalnızca ülkenin her yerinde bulunan düzinelerce benzerinin bölünmüş bir versiyonudur. Alışveriş saatlerinin dışında... pek çok kasaba ve şehir merkezi, satışın tekil kültürünün bir sonucu olarak, kepenkleri kapanmış, demirleri indirilmiş, içinde yaşam olmayan yerler haline gelmiştir."

Hızla değişen yerel, ulusal ve küresel rekabet ortamında artık her kentte, müzeler, sergi salonları, parklar, iş merkezleri, alışveriş merkezleri vb. büyük ölçekli kentsel projeler hayata geçirilmektedir (Swyngedouw vd., 2002: 548). Penpecioglu’nun (2017: 173-174) belirttiği gibi kapitalist kentleşmenin son dönemine bakıldığında artık hemen hemen her kentte, “atıl” durumdaki alanlara bu büyük kentsel projeler inşa edilmektedir. Bu projelerle, bireyselleşmiş bir yaşam, tüketim özgürlüğüne sahip olmak ve tüketim vasıtasıyla özgürleşmek şeklinde bir yaşam biçimi toplumda egemen kılınmaya çalışılmaktadır. Ve artık bu büyük ölçekli kentsel projeler ve buna mukabil yaşam tarzı yalnızca büyük kentlerde değil taşra kentlerinde de görünür hale gelmeye başlamıştır.

Bu dönüşüme bizzat tanıklık edenlerden biri olan, 2000’lerin ortalarında bir uluslararası market zincirinin İstanbul’daki genel müdürlüğünde çalışan Mehmet Atlı (2017: 96)’nın kendi çalıştığı firması ile benzer teknoloji marketleri zincirlerinin, kendi deyimiyle, yerden bitircesine çoğalan “kahve” kafelerin, Kızıltepe (Mardin), Tatvan (Bitlis), Batman gibi yerlerde yatırıma yönelmesiyle birlikte bölgede ne gibi değişimlerin yaşandığını aktardığı pasaj oldukça dikkat çekicidir:

“...Lüks sitelerin, beslenme alışkanlıkları köyle kent arasında gidip gelen sakinlerinin, kiler işlevi de gören balkonlarından sarkan kurutulmuş biberler, güneşe bırakılmış salça tepsileri, rengârenk halılar, yünler... Çalışan anne

sayısındaki artış ve kreşlerin, anaokulların artması... Konut sitelerinin havuzlarında ve parklarda, kafelerde, AVM'lerin *food court*larında mahremiyet ve cinsellik tarihinde keskin bir viraj alınırken... Eşlerle, ailece yemeğe gitmelerin artması, bildik yerel lahmacuncuya, kadayıfçıya bir de AVM'deki şubesine gitmeler... Bakıcı ve gündelikçi kadın emeğine yönelik giderek yoğunlaşan talep... Bu işleri icra eden kadınlar ve –bilhassa kocaları ile- evlerine temizliğe gittikleri kadınlar ve aileleri arasında ve kapıcılar ve güvenlik görevlileri ve 'site sakinleri' arasında hissedilebilen gerilimler/kültürel farklılaşma-çatışma... Şehrin üstünde bir hayalet gibi gezinmekteyken..."

Sonuç olarak, kapitalist kentleşme dinamikleri, mekânın toplumsallığından hareketle yalnızca kentin fiziki yapısına değil aynı zamanda toplumsal yapısına da sirayet ederek çifte bir dönüşümün yaşanmasına yol açmıştır. Bu dönüşümün çarpıcılığı yalnızca büyük kentlerde değil artık taşra kentlerinde de gözlemlenmektedir. Taşranın "mahremi"-nin bozulduğunu belirten Bora (2013: 46), ulusal televizyon kanallarının nüfuzuna ek olarak artık yerel televizyon kanallarının da kentli hayatın taklidini ve reklamını yaptığını; taşranın geleneksel ortak mekânlarının (kahvehane, çarşı vb.) tahrip olduğunu ifade ediyor. Dolayısıyla artık tüm kentlerde bir benzeşme, bir aynılışma söz konusudur.

Hem toplumsal hem de mekânsal olarak bir benzeşmenin olduğu kentlerde, bu benzeşimin odak noktasını tüketim oluşturmaktadır. Tüketim ilişkilerinde yaşanan değişim geleneksel ilişki ağlarının da aşımına yol açmıştır. Bu çalışma, yaşanan değişimi geleneksel perakende yapısının dönüşümü üzerinden ele almayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda Tokat Bakkallar Manifaturacılar ve Tuhafiyeciler Odası (TBMTO) tarafından "*Kahraman Esnaf Süpermarkete Karşı*" sloganı ile başlatılan bir yerel hareket bağlamında bakkaldan süpermarkete geçiş süreci incelenmiştir. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 29.04.2021 Karar Tarihi ve 10. Oturum numaralı toplantısında 09.09 numaralı Karar Sayısı doğrultusunda yapılması planlanan uygulama ve veri toplama araçlarının etik açıdan uygun bulunması üzerine, literatür taramasının ardından oluşturulan yapılandırılmış görüşme planı üzerinden Tokat'ta tanıdık referans aracılığı ile ulaşılan 6 bakkal ile TBMTO Başkanı çalışmaya dahil edilmiştir. Gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde elde edilen bulgular ise niteliksel olarak çözümlenmiştir.

II. BAKKALDAN SÜPERMARKETE GEÇİŞ

Yemeden yaşanmıyor
Yemeden yaşanmıyor
Günümüzün yarısı
Aşır, pişir, yut!
Ye! Öğüt öğüt!
Çek, sifon çek!

....
(Şensoy, 1991: 24)

İnsanlar için yaşamsal öneme sahip olan gıdaya erişimlerinin hem fiziksel hem de ekonomik açıdan erişilebilir olması beklenmektedir. Yani gıdaya ulaşım aslında bir insan hakkıdır. Gelir ve refahın adaletsiz dağılımı, insanların gıdaya erişimlerinin de adaletsiz olmasına yol açmaktadır. Örneğin Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün 2019 yılında yapmış olduğu araştırmaya göre 2018 yılında dünya üzerinde 820 milyon insan açlık çekmektedir. Açlık çeken bölgelerin başında ise Afrika, Latin Amerika ve Batı Asya gelmektedir (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, 2019: 6). Dünya genelinde 1 milyarın üstünde insanın günlük 1 doların altında bir para ile geçinmeye çalıştığı gerçeği de göz önüne alındığında gıdaya erişimde yaşanan adaletsizlik daha net anlaşılabilir (Güzeloğlu, 2009: 301)³. Kuzey ve Güney ülkeleri arasında dünya üzerindeki kaynakların paylaşımında yaşanan adaletsizlik neoliberal politikalar ile birlikte daha da derinleşmiştir. Burada yalnızca gıdaya erişimde ekonomik ölçütten hareketle bir adaletsizlik yoktur. Aynı zamanda sağlıklı gıdaya erişimde de bir adaletsizlik söz konusudur. Örneğin 2004 yılına ait Birleşmiş Milletler İnsani Gelişim Raporu'nda dünya genelinde 1,2 milyar insanın temiz suya erişim imkanlarından yoksun olduğu belirtilmektedir (Güzeloğlu, 2009: 301). Elbette bu eşitsizlik, başlı başına bir çalışma konusu olması sebebiyle bu çalışma dahilinde yalnızca kısa bir değini ile yetinilmek durumunda kalmıştır. İnsanların sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için ihtiyaç duydukları

³ Dünya Bankası verileri, Doğu Asya ve Pasifik ülkelerinde 267,1 milyon insanın, Doğu Asya ve Pasifik (Çin dışında) ülkelerinde yaşayan 53,7 milyon insanın, Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde yaşayan 17,6 milyon insanın, Latin Amerika ve Karayipler'de yaşayan 60,7 milyon insanın, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yaşayan 6 milyon insanın, Gney Asya'da yaşayan 521,8 milyon insanın, Sub-Saharan Afrika'da yaşayan 301,6 milyon insanın günde 1 dolardan az gelire sahip olduğunu göstermektedir. Yani toplamda 1,2 milyar insan günde 1 dolardan az bir paraya yaşamını sürdürmek zorunda bırakılmıştır (Güzeloğlu, 2009: 301).

gıdaya yeterli miktarda ulaşamamaları üzerinde etkili olan neoliberal politikalar aynı zamanda gıda dağıtımını gerçekleştiren geleneksel perakende yapısının bozulmasına da yol açmıştır. Bu noktada bakkallardan süpermarketlere geçiş süreci küresel hegemonik ilişkinin belirleyiciliğinde gerçekleştiğinden dolayı burada da eşitsizliğin bir başka yönünü görmek mümkündür.

Genellikle sokak ve mahalle yaşamının bir parçası olan bakkallar, toplumun gündelik hayatına sirayet eden piyasa ilişkilerinin etkisi ile sahip olduğu ekonomik ve toplumsal konumu kaybetmeye başlamıştır. Hem tüketim kalıplarının dönüşmesi hem de küresel ölçekte ulusal ve uluslararası sermayenin artan rekabet gücü ve tekelleşme eğilimi nedeniyle bakkal gibi geleneksel perakende işletmelerinin mevcudiyeti tehlike altına girmiştir (Şengül, 2018: 15). Yazılı kaynaklarda açık bir tanımına ulaşmanın güç olduğunu belirten Şengül (2018: 17), sahip oldukları özellikleri göz önüne alarak bakkala dair şöyle geniş bir tanımlama yapmıştır:

“Bakkallar, sermaye büyüklüğü açısından hiyerarşik olarak örgütlenmiş olan perakende ticaret sektörünün en alt basamaklarında yer alan, asıl olarak kendisinin (ve hanesinin) emeğine dayalı olarak çalışan ya da az sayıda eleman çalıştıran, bulunduğu yerelin özelliklerine göre çeşitlenen taze ya da paketlenmiş gıdaları ve öteki temel tüketim maddelerini perakende olarak, mekânsal büyüklüğü 50 m² ve daha küçük dükkânlarda satan, genellikle kendin tali caddelerine ve sokaklarına (ev(ler)e en yakın alanlara) konumlanabilen, bu son özelliği ile dolaylı olarak da mahallenin/sokağın toplumsal ilişki ağlarının içine yerleşerek çalışan küçük işletmelerdir.”

Başlıca mahalle esnaflarından olan bakkallar, çoğunlukla dayanıklı ya da yarı dayanıklı gıda maddeleri satmaktadır. Süpermarketler ise gıda maddelerinin yanı sıra mutfak için gerekli olan her türlü malzemenin satıldığı; aynı zamanda kasap aynı zamanda bakkal aynı zamanda manav ve aynı zamanda züccaciye olan perakende satış yapan mekânlardır. Belki de tüm bu etkinlikleri bünyesinde toplaması süpermarketleri bakkallara göre daha tercih edilebilir kılmaktadır. Bakkal ve süpermarketler arasında fiziki açıdan da farklılıklar vardır. Örneğin bir süpermarket için en az 75 m² kapalı alana ihtiyaç varken bakkal için böyle bir alan kısıtlaması yoktur. Çoğunlukla oldukça küçük mekânsal birimlerde varlık gösteren bakkalların bu kısıtı daha az ürün yelpazesine sahip olmasına yol açmaktadır.

Yeni soğutma tekniklerinin bulunması ve konteynir taşımacılığının yaygınlaşması ile birlikte gıda maddeleri uzun süre saklanabilmiş ve aynı zamanda dünyanın bir ucundan diğer ucuna taşınabilmesi olanaklı hale gelmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren süpermarketler, dünyanın dört bir yanından gelen gıda maddeleriyle dolup taşmaktadır. Üstelik bu gıdaların çoğu artık yalnızca kendi mevsimlerinde değil her mevsimde erişilebilir olmuşlardır (Giddens, 2008: 298). Bu durum da, süpermarketlerin bakkallar karşısında tercih edilebilir olmasına vesile olan bir diğer nedendir.

Süpermarketlerin bakkallar karşısında rekabet açısından öne geçmesine yol açan nedenlerden bir diğeri ise süpermarketlerin depolama alanına sahip olma imkanlarının olası zam durumlarında bu yapılara malını piyasa fiyatının altında satma olanağı yaratmasıdır. Çünkü depolarda istiflenen mallar kısa süre içerisinde kendisini amorti etmektedir. Bakkallar açısından ise böylesi depo alanları ya hiç yoktur ya da piyasada kâr elde etmelerini sağlayacak büyüklükte değildir.

Tüm bunların yanı sıra insanların ihtiyaçlarının sınırsızlığına vurgu yapan ekonomik sistem de, süpermarketlerin lehine bir sürecin yaşanmasına neden olmaktadır. Kapitalist sistem sürekli büyüme eğiliminde olmasını tüketimin sürekliliğine bağlamaktadır. Dolayısıyla sürekli hızlandırılmaya ve devingenliğini arttırmaya muhtaç bir tüketimden söz edilmektedir. Böylesi bir durum, daha fazla ürünün piyasaya sunulmasına ve haliyle daha fazla insanın tüketim süreci içerisine çekilmesiyle mümkün olmaktadır. Daha fazla ürünün piyasaya sunulması, işletmeler açısından daha önceleri üretim sürecinde yaşanan rekabetin, daha fazla müşteriye elinde tutabilmek için yeni bir tür rekabete dönüşmesine yol açmıştır. Dolayısıyla tüketime sunulan ürünlerin daha fazla ve daha hızlı tüketilmeleri için yeni mekanizmaların oluşturulması ihtiyacı doğmuştur. Taksitli satışlar, promosyonlar, kredi kartlarının yanı sıra kitle iletişim araçları bu ihtiyacı gidermek adına önemli araçlar olmuşlardır (Gültekin, 2004: 114). Tüm bunlara karşın bakkalların, en azından azımsanmayacak oranda bir kısmının, böylesi mekanizmalara sahip olmayışları, süpermarketler karşısındaki rekabet gücünü azaltıcı etki göstermektedir. Ayrıca son dönemlerde süpermarketlerin çoğunun, kendilerine tanımlanmış kartlar eşliğinde tüketiciyi daha indirimli ürün sunmak suretiyle kendisine bağlamak gibi bir politika izlemesi de bakkalların bu yarışta oldukça geride kalmasına yol açmaktadır.

Bakkal, manav gibi esnaflar mahalle kültürünün en önemli unsurlarındandır. Özellikle eve yakınlığından dolayı herkesin uğradığı bir bakkalı, manavı veya kasabı vardı. Bu dükkanlar yalnızca fiziksel yakınlık değil aynı zamanda toplumsal yakınlık da barındırır. Çünkü bu dükkanlar büyük ölçüde aynı mahalle ölçeğinde yaşayan kişiler tarafından işletilir. Ama kentlerin ve organize perakende sektörünün büyümesi, bakkalların fiziki ve

toplumsal yakınlık avantajlarının da değişmesine yol açmıştır. Günümüzde tüketimin büyük ölçüde organize perakende sektörüne yönelmesi, bakkalların mekânsal yakınlık avantajını ortadan kaldırmaktadır. Artık bakkallar, yalnızca “küçük şeyler”in temin edildiği işletmeler halini almıştır. Bununla birlikte sermayenin kentleşme süreci ile birlikte kentsel mekânın yeniden organizasyonunda mahalle sakinleri kent mekânında yer değiştirmekte veya site türü yapılanmalar nedeniyle sokak ve mahalle kültürü ortadan kalkmaktadır. Bu yeni yapılanma biçimi de bakkalların mevcudiyetini tehdit etmektedir (Şengül, 2018: 18). Gaziantep’te kentsel dönüşümün mahalle kültürü üzerindeki etkisini irdeleyen Folklor Araştırmacısı Mesut Şirin (2017: 318), kentte her mahallenin bir bakkalı, fırını, kasabı ve kahvehanesi olduğunu; bakkalların ise mahalle sakinleri için önem taşıdığını aktarır. Hemen hemen ülkenin birçok kentinde benzer işlevlere sahip olan bakkallar, Gaziantep’te de borç almak, evin anahtarını emanet etmek gibi güven barındıran uygulamalara ev sahipliği yapmaktadır. Hatta bir mahalleden kız istemek veya bir mahalleye kız vermek gibi durumlarda da danışılan kişi çoğunlukla bakkallardır. Bu bağlamda bakkalların mahallenin veya sokağın hafızası, bekçisi olmak gibi birçok niteliği de bulunmaktadır. Bununla birlikte mahalleliye sunmuş oldukları veresiye satış hizmetleri, bu esnafların süpermarketlere karşı avantajlı olmasına yol açmaktaydı. Ama kredi kartlarının ortaya çıkışı, harcamaların kısıtlanması gerekliliğini de ortadan kaldırdığından, süpermarketlere karşı veresiye kozunun da işlevinin yitirilmesine neden olmuştur. Hatta Gültekin (2004: 120) tarafından yapılmış bir araştırmada nesnelerin, toplumsal kişilerin yerini nasıl aldığı, kredi kartları özelinde yapılan “arkadaş” tanımlaması ile kendini göstermiştir. Görüşme gerçekleştirilen 266 kişiden 221’inin, kredi kartlarını, zor dönemlerinde yanında olan bir arkadaş olarak değerlendirdiği görülmüştür.

Kredi kartlarının sunulan ürünlere ulaşımını kolaylaştırdığı günümüzde, insanların bu ürünlere ulaşma isteğini arttıran kitle iletişim araçları aracılığıyla aktarılan reklamların önemi son derece büyüktür. Topçuoğlu’nun (akt. Gültekin, 2004: 140) belirttiği gibi reklamlar, satın alma davranışını bir prestij, imtiyaz ve saygınlık kaynağı olarak sunmakta, insanlar tükettikleri üzerinden bir kimlik oluşturmaktadır. Dolayısıyla Şaylan’ın (2009: 42) ifade ettiği gibi fiziksel tüketimden ziyade önem kazanan, ürünler/nesnelere üzerinden gerçekleştirilen sembol ve imaj tüketimidir ki bu tüketim, insanların toplumsal konumlarına ve ilişkilerine işaret etmektedir. İşte reklamlar aracılığı ile insanların, fiziksel ihtiyaçlarından kaynaklanan tüketimden çok simgesel değerler barındıran tüketime yönlendirmesinin nedeni budur. Bu tüketimin gerçekleşebileceği mekânlardan biridir süpermarketler. Özellikle ulusal boyutta faaliyet gösteren süpermarketlerin kitle iletişim araçları vasıtasıyla daha geniş kitlelere ulaşabilmesi, bu mekânların sunduğu imajın yerli süpermarketlere veya bakkallara göre daha etkin olmasına yol açmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere süpermarketler arasında yalnızca sunulan ürünler açısından değil bizzat süpermarketin kendisi özelinde de hiyerarşik bir ilişki vardır. Ulusal medyada daha çok yer almalarını sağlayacak büyük bütçeleri ile kendi aralarındaki yarışta öne geçen süpermarketler, müşterilerine yalnızca ürün/nesne satmamakta aynı zamanda bir imaj da satmaktadır. Dolayısıyla bazı süpermarketler, yer seçim kararında bulunurken bölgede yaşayan insanların sosyo-ekonomik durumlarını dikkate almaktadır. İnsanlar da belirli bir gruba ait olma hissiyatı, belirli bir kimlik ve imaj edinme isteği gibi sebeplerden ötürü, bazı süpermarketlere kıyasla daha pahalı olmasına karşın sunmuş olduğu ürün yelpazesinin genişliği kadar sunmuş olduğu imajdan da pay almak adına bu süpermarketleri tercih etmektedirler.

1955 yılında kurulan Migros ile 1956 yılında kurulan Gima haricinde Türkiye’deki süpermarketlerin tarihi görece yenidir. 1980’li yıllarda uygulanmaya başlanan dışa dönük kalkınma modeli ile üretim ve tüketimde yaşanan değişimler, süpermarketlerin ülke genelinde sayısının artması ile sonuçlanmıştır. Süpermarketlerin sayısının hızla artması, geleneksel perakende yapısının olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. 1996-2008 yılları arasında, ülke genelinde süpermarketler ile hipermarketlerin sayısı 1316’dan 8252’ye çıkarken, bakkal ve küçük marketlerin sayısı ise 175121’den 128586’ya düşmüştür (Kompil ve Çelik, 2009: 93). Türkiye’de 2009 yılı itibarıyla bulunan süpermarketlere aşağıdaki tabloda (Tablo 1) yer verilmiştir:

Tablo 1: 2009 Yılı İtibariyle Türkiye’de Yer Alan Başlıca Gıda Perakende Zincirleri

Mağaza Adı	Perakende Türü	Yatırım Sahibi	Mağaza Sayısı
Migros	Hipermarket	İngiliz	50
	Süpermarket	İngiliz	203
Şok	İndirim mağazası	İngiliz	739
CarrefourSa	Hipermarket	Fransız-Türk	23
CarrefourSa exp.	Süpermarket	Fransız-Türk	143
DiaSa	İndirim mağazası	Fransız-Türk	313
BİM	İndirim mağazası	Türk-Diğer	2400
Tansaş	Süpermarket	İngiliz	283
Makro	Süpermarket	İngiliz	9
Tesco-Kipa	Hipermarket	İngiliz	33
Kipa exp.	Süpermarket	İngiliz	66
Metro	Cash&Carry	Alman	13
Real	Hipermarket	Alman	11
Yimpaş	Hipermarket	Türk	16
Kiler	Süpermarket	Türk	165

Kaynak: Kompil ve Çelik, 2009: 92.

Süpermarketlerin sayısında yaşanan bu artış yıllar itibariyle de hızlı bir ivme göstermeye devam etmiştir. Bazı süpermarketlerin başka süpermarketlerin bünyesine dahil olmasına ek olarak yeni süpermarketlerin ortaya çıkması, bakkallar ve yerel marketlerin varlığını daha tehdit eder hale getirmiştir. 2018 yılı itibariyle firmaların kendi internet sitelerinden elde edilen bilgiler ışığında ülke genelinde süpermarketlerin sayısı Tablo 2’de verilmiştir:

Tablo 2: 2018 Yılı İtibariyle Türkiye’de Yer Alan Başlıca Gıda Perakende Zincirleri

Mağaza Adı	Mağaza Sayısı
Migros	2227
Şok	7661
CarrefourSa	596
Bim	7438
Makro	64
Metro	36
A101	10001
Ekomini	705

Özellikle Bim, Şok, A101 gibi süpermarketlerin kentlerde hemen hemen her sokağa açılması ile birlikte bakkalların mevcudiyeti olumsuz etkilenmiştir. Diğer ulusal ve uluslararası süpermarketlere göre daha ucuz ürünler sunması, insanların bu süpermarketlere yönelik talebinin artmasına yol açmıştır. Ve tıpkı bakkal, manav gibi esnafların sahip olduğu mekânsal yakınlık avantajının bu süpermarketlerce de kullanılması yine insanların bu mekânları tercih etmesi için bir gerekçe olmuştur.

Dünya tüketim toplumunda yaşanan dönüşüm, yerel satıcıların sayısının hızla azalmaya başladığı bir sürece yol açmıştır ki bu durum hemen hemen tüm dünya kentlerini etkisi altına almıştır. Durning (1998: 33), bu yeni sürecin aynı zamanda yaşam hızında da bir artışa yol açtığını belirtmektedir. Robert Levine (akt. Durning, 1998: 33), ülkelerin sanayileşme ve ticarileşme hızında meydana gelen artışın, yaşam hızında da bir artışa yol açtığını göstermek üzere altı ülkede kentlerin caddelerindeki ortalama yürüyüş hızı, posta memurlarının konuşma hızı vb. birçok parametreyi ölçmüş ve Japon kentlerinde yaşayanların hızının en yüksek değerde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ardından Amerikalılar, İngilizler, Tayvanlılar ve İtalyanlar gelmektedir. Endonezyalıların ise hepsinden daha yavaş hareket ettiği gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, ülkelerin zenginleştiçe acelelerin arttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durumu süpermarket ve bakkallar bağlamında ele alırsak şayet, hız olgusunun süpermarkete özgü olduğunu düşünebiliriz. Süpermarketlerde gerek ürünlerin dizilimi gerekse bu mekânlarda tanışıklığın az olması, alışverişin daha hızlı gerçekleştirilmesine yol açarken, bakkalların, bizzat üreticilerinin tanıdık olması veya bu mekânların kullanıcılarının tanıdık olması, buradaki alışverişin süresinin de uzamasına yol açabilmektedir.

Günümüz toplumlarının en belirleyici özelliklerinden biri “tüketim” iken, artan tüketimden en az payı bakkallar almaktadır. Üretim ve tüketim ilişkilerinde yaşanan değişim ve dönüşüm, geleneksel bakkal modelinin varlık koşulunun da değişmesine ve dönüşmesine yol açmaktadır. Kapitalist modernleşmenin yaygınlaşması ve perakende piyasasında büyük sermayenin egemenliğinin artması, bakkalların varlığını olumsuz etkilemektedir.

Ama yine de bakkalların sonunun geldiğini söylemek pek mümkün değildir. Çünkü gerek sermaye büyüklüğü, ürün çeşitliliği, satış usulleri açısından esnek bir yapıya sahip olması gerekse bulunduğu yerelin koşullarına uyum sağlama kapasitesinin yüksek olması, organize perakende işletmelerinin boş bıraktığı alanlarda bakkalların varlıklarını sürdürmelerini sağlamaktadır (Şengül, 2018: 29-31).

III. BAKKALLARIN ORGANİZE PERAKENDE SEKTÖRÜNE KARŞI VARLIK MÜCADELELERİ

Tarih, devrilen ve kalan iktidarların çoğunun arkasında kasap, manav ve bakkal dükkanlarını gösterir.

Dr. İzzettin Gür (akt. Tek, 2004)

Değişen tüketim ilişkileri neticesinde bakkalların varlıklarının tehlikeye girmesi, çeşitli mücadele biçimlerinin geliştirilmesine yol açmıştır. Bu mücadelenin belki de en yaygın olanı ekonomi dışı toplumsal ilişkiler geliştirmeye yönelik olan çabalardır. Kredi kartları karşısında önemini kaybetmiş gibi gözükse de veresiye, bakkallar açısından hâlâ en önemli koz olarak kullanılmaktadır. Aşağıdaki alıntılar bu durumu örnekler niteliktedir (Bakkal Dünyası, 2009b: 48):

“Adapazarı Bakkal ve Bayiler Odası Başkanı Ahmet Akdardağan Oda merkezinde yaptığı açıklamada, bakkal esnafının devletin emniyet supabı haline geldiğini belirterek, ‘Biz oda olarak bakkallarımıza gereken desteği veriyoruz. Daha ayakta ve dimdik duruyoruz. Bakkal esnafı memur, işçi ve emekli kesimine veresiye adı altında kredi finans etmektedir. Bakkallarımız bu sayede sosyal patlamanın önüne geçmiş olmaktadır. Bakkallar, devletin emniyet sübabı haline gelmiştir’ dedi.”

Veresiye alışveriş yapılabilmesi, mahalle sakini veya bakkalın toplumsal ilişki alanının bir parçası olma koşuluna bağlıdır. Ama günümüzde mekânsal hareketliliğin artması, geleneksel toplumsal yapının ve mahalle/sokak yapılanmasının/kültürünün çözülmesi gibi gerekçeler, müşterilerin bakkalın toplumsal ilişki alanının bir parçası olma koşulunu zora düşürmektedir. Bu da veresiye satış uygulamasının eski avantajının yitimine yol açmaktadır (Şengül, 2018: 22-24). Ama yine de kredi kartı kullanımının da bir sınırının olması sebebiyle, yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi, özellikle alım gücü düşük olan işçi, memur, emekli kesimi zorunlu ihtiyaçları için yine veresiye aracılığı ile bakkallara başvurumaktadırlar. Tokat Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği (TESOB) Başkanı Mehmet Bekçi toplumun sigortası olan küçük esnafın kaybolmaması gerektiğinin altını çizerek şöyle demiştir (Bakkal Dünyası, 2009d: 53):

“... Başkan Bekçi, kredi kartları değil hatırın geçerli olduğu müesseselerin küçük esnaf ve sanatkarlar olduğunun unutulmaması gerektiğini belirterek, ‘Küçük esnaf ve sanatkarı ne kadar koruyup kollarsak o kadar kendimize geri döneceğinin bilinci içerisindeyiz. Çünkü cebinizde para, kredi kartı olmadan herhangi bir işletmede alışveriş yapmanız mümkün değil. Esnafımız iyi günümüzde de kötü günümüzde de yanımızda. Bu değerleri kaybedersek çok şey kaybedeceğimizin bilincinde olmalıyız’ diye konuştu.”

Veresiye satış uygulaması, mahalle sakinlerinin veya müşterilerin hâlimden anlayan, eğer veresiye satış yapılmaz ise evlerde mağduriyetin yaşanacağı tahayyülüne üzerine kurulu bir sistemdir. Ama aynı zamanda müşterinin sadakatini kazanıp ürün satışının da devamlılığını sağlayacak bir sistemdir (Şengül, 2018: 21). Dolayısıyla veresiye satış yapmayan organize perakende sektörüne karşı veresiye, bakkallar için görece önemini korumaya devam etmektedir.

Sermayelerinin küçük olması nedeniyle mal stoklayamayan bakkalların, mal stoklama kapasitesi olan organize perakende sektörüne karşı rekabet etmesi oldukça güçleşmektedir. Bununla birlikte büyük marketlerin de içinde yer aldıkları alışveriş merkezlerinin, tüketicileri zorunlu tüketim mallarının ötesinde tüketime yöneltecek araçlara sahip olmaları, bakkalların çekiciliğinin azalmasına etki ederek, müşteri ve bakkal arasındaki mesafenin açılmasına neden olmaktadır (Şengül, 2018: 46). Tokat Bakkallar ve Manifaturacılar Odası Başkanı İhsan Tunç bu konuda şöyle demiştir (Bakkal Dünyası, 2009d: 53):

“Halkımızda garip bir alışkanlık oluştu. Vatandaş bir paket yağ almaya girdiği marketten hiç aklında olmayan değişik ürünlerden bolca alarak çıkıyor. Lazım olanı değil gördüğünü alıyor. Bu anlamda afişte yazılı olan ‘Bakkaldan, küçük esnaftan alışveriş daha hesaplıdır’ sözü ile halkımızı uyarmak istiyoruz. İddia ediyoruz bakkaldan, küçük esnaftan alışveriş büyük alışveriş merkezlerinden daha hesaplı.”

Daha önce de belirtildiği gibi tüketim artık tüm yaşamı kuşatır hale gelmiştir. Tüketime değişime uğraması ile birlikte alışveriş mekânları da biçim, işlev ve konumları itibarıyla bir değişime uğramıştır. Artık kentsel mekânda birçok işlevin yerine getirilebildiği mekânlar büyük alışveriş merkezleri olmuştur (Tuncer, 2014:

314). Bizzat kendisi başlı başına bir kent olan alışveriş merkezleri ile ilgili Baudrillard (2017: 18-19) şunları söylemektedir:

“...Alışveriş merkezleri⁴ tüketim etkinliklerinin sentezini gerçekleştirir; alışveriş, nesnelere flört, aylak gezinti ve bunları birleştirme olanakları bu etkinliklerde önemli bir yer tutar. Bu anlamda alışveriş merkezleri, ürünlerin niceliksel merkeziliğinin oyuncu keşfe pek az yer bıraktığı, reyonların, ürünlerin yan yana gelmesinin daha faydacı bir yol izlemeyi dayattığı... modern tüketime özgüdür... Kültür, alışveriş merkezlerinde kültürelleştirilir. Eşanlı olarak metaların kendisi de (giysi, yiyecek, lokanta vb) orada kültürelleştirilir... Reklamlar buna, yeni bir yaşam sanatı, yeni bir yaşam tarzı, günümüzün modası, diyor: hoş bir alışveriş yapabilmek, aynı havalandırılmalı mekânda kocalar ve çocuklar bir film seyrederken besin maddelerini, apartman ya da yazlık için gerekli nesnelere, giysileri, çiçekleri, en son çıkan romanı... tek bir seferde satın alabilmek, oracıkta hep birlikte yemek yiyecek.. vb.”

İhtiyaçların da ötesine alışverişe sevk eden yapılanmalarıyla alışveriş merkezleri -ki çoğunlukla içerisinde konuşlanmış olan marketleri ile birlikte- bakkallar karşısında en önemli tehditlerden biridir (Bakkal Dünyası, 2009c: 49):

“Balıkesir Bakkallar ve Bayiler Odası (BALBAK) Başkanı Hasan Yançıl, ‘Önceleri; yufkayı yufkacıdan, ayakkabıyı ayakkabıcıdan ekmek ve sütü bakkaldan temin ederdik. Hatta evin camından sepeti sallardık, deftere yazdırırdık. Borç para verir, alırdık, muhabbet ederdik. Bugün ise, insanlar her şeyin satıldığı büyük yerlere kaydırıldı. Alışveriş merkezleri insanların kredi kartı sorunlarını da çoğaltıyor. Hiç ihtiyaçları olmayan şeyleri bile alabiliyorlar. Şimdi insanlar, kapıdan çıktıktan sonra, 'Ne yaptım ben' diyorlar, ama her şey geçmiş oluyor... Bizler alışveriş merkezlerinden şikâyetçi değiliz. Yeniliklere karşı da değiliz. Ancak, bizi yönetenlerin bununla ilgili bir yasa ve çalışma saati belirlemeleri gerekiyor.”

Alışveriş merkezlerinin açılabilmesinin belirli koşullara tabi olmasına karşın artık hemen hemen her kentte en az bir tanesinin varlık göstermesi, bu mekânlara karşı eleştirilerin de artmasına yol açmıştır (Bakkal Dünyası, 2009a: 43):

“Ekonomik krizin pençesindeki bakkal esnafının, bir de alışveriş merkezlerinden darbe yediğini belirten Isparta Bakkallar Odası Başkanı Mehmet Ali Babacı, geçtiğimiz yıl Valilikten bu tür alışveriş merkezlerinin açılmasına şehir merkezlerinde izin verilmemesini talep ettiklerini söyledi. Sokak aralarında dahi açılan alışveriş merkezlerinin sadece bakkallar değil, diğer esnaflarımız için de büyük sıkıntı oluşturduğuna dikkat çeken Başkan Babacı, ‘Bu marketler bizim üyemiz değil, ruhsatı da biz vermiyoruz. Ruhsat veren, resmi kurumlarımızın biraz daha duyarlı olmasını istiyoruz. Büyük alışveriş merkezlerinde 400 m²den yukarı olanlar mücavir alanlar dışına çıkacaktı. Bu konu daha önce yetkililere iletili. Ancak çözüm bulunamadı’ diye konuştu.”

Bakkalların organize perakende sektörü ile mücadele etmek adına başvurdukları yollardan bir diğeri de sermaye yapılarının küçüklüğünden kaynaklanan dezavantajlarını ortadan kaldırmaya yönelik çabalarıdır. Büyük sermaye yapıları karşısında küçük sermayeli işletmeler olarak yaşadıkları rekabet güçlüğüne aşmak adına bakkallar bir araya gelmek suretiyle sermaye büyüklüğünü arttırmaya, zincir marketlerin yöntem ve araçlarını kullanmaya başlamıştır. (Şengül, 2018: 46-47). Çeşitli illerdeki bakkal meslek odaları tarafından üyelerinin avantajlı fiyattan ürün temin edebilmeleri amacıyla “öde&götür” formatı ile hizmet veren işletmeler açılmıştır. Trabzon’da “Bakkalım A.Ş.”, Bursa’da “Bursa Bakkalım A.Ş.” ve İzmir’de “İZBAKBAY A.Ş.”, İnegöl’de BAKKOOP, organize perakende sektörüne karşı rekabet etmekte zorlanan bakkalların esnaf odaları çatısı altında kurmuş oldukları girişimlerdir (Panayır, 2015: 26).

Bursa’da, Bursa Bakkallar Esnaf Odası üyeleri tarafından kurulan Bakkalım A.Ş. ile ilgili Oda başkanı Muhammed Nuri Örs, kısa sürede yüzlerce bakkalın hisse satın aldıklarını belirterek şu ifadeleri kullanmıştır (Beyaz Gazete, 2011):

“Henüz birkaç gün önce hisse satışlarına başlamamıza rağmen 323 üyemiz hisse aldı. Hedefimiz 5 milyon lirayı bulabilmek. Şimdiden 7-8 büyük fabrikaların direkt satış firmalarıyla anlaşmaya vardık. Depomuz hazır, depomuza ilk ürünleri önümüzdeki günlerde alacağız. Bu güç birliği ile birçok bakkal arkadaşımız batmaktan kurtulacak...”

Bakkalların serbest piyasa koşulları içerisinde rekabet gücünü arttırmaya yönelik bu gibi oluşumlar, yukarıda da belirtildiği gibi organize perakende sektörü tarafından kullanılan benzer araç ve yöntemlerle gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bakkalım A.Ş., sisteme dahil olan üyelerine daha düşük fiyatlardan mal satımı yaparak, bakkalların ayakta kalmasına ve rekabet edebilmesine katkı sağlamaktadır. Bakkalların istediği her ürünü

⁴ Baudrillard (2017: 18), bu alıntısında, alışveriş merkezleri yerine drugstore tabirini kullanmaktadır. ABD’de ilaç, yiyecek, içecek, kozmetik gibi ürünlerin satıldığı bu mağazalar, çevirmenin önerisi ile alışveriş merkezi olarak nitelendirilmiştir.

satan şirket, ortaklarına yönelik her ay, büyük marketlerin yaptığı gibi 150 binin üzerinde el ilanı yapıp dağıtmaktadır (Sabah, 2012). Benzer bir oluşum Trabzon'da da karşımıza çıkmaktadır. Bakkalların zincir marketler ve alışveriş merkezlerindeki büyük marketler nedeniyle müşteri kaybettiğini belirten Trabzon Bakkallar ve Sebzedeciler Esnaf Odası Yönetim Kurulu Başkanı Başaran Maraba, bakkalların rekabet edebilmesi için Bakkalım A.Ş.'yi kurduklarını belirtmiş ve başlangıçta çay, şeker gibi temel tüketim mallarını ama sonraları ise 8000 çeşit ürünü bakkallara ucuza temin etmeye çalıştıklarını ifade etmiştir (Bakkalım a.ş., 2017). Yine İzmir'de, İzmir Bakkallar ve Bayiler Odası'nın öncülüğünde 2009 yılında kurulan ve bakkalların ihtiyacı olan her ürünü temin eden İZBAKBAY A.Ş., kredi kartı ve taksitli satışlar gibi ödeme kolaylıkları sağlamak suretiyle bakkalları haksız rekabet ortamından koruma amacı taşıyan bir diğer oluşumdur (İZBAKBAY, 2017). İnegöl'de ise başlangıçta 7 bakkalın bir araya gelerek oluşturduğu ama zamanla büyüyerek 100'ün üzerinde üye sayısına ulaşan BAKKOOP (S.S İnegöl Bakkallar Temin Tevzii Kooperatifi), altyapı, ürün çeşitliliği vs. açısından zincir marketlerin çalışma mantığına benzer bir yapılanma olarak karşımıza çıkıyor. Kooperatif Başkanı Bülent Savaşçı, insanların artık zincir marketlere gitmeye ihtiyaç duymadıklarını çünkü uygun fiyat ve çeşitleri ile bakkalların müşterilerin isteklerine yanıt verebilir hale geldiklerini belirtmektedir (Kılıçcı, 2016).

Sonuç olarak organize perakende sektörüne karşı mücadeleleri oldukça çetin olan bakkalların var olma stratejileri çoğunlukla zincir marketlerin kullandıkları araç ve yöntemlerle benzeşim göstermektedir. Diğer bakkallarla birlik kurmanın yanı sıra bireysel çabaların da görüldüğü bu çetin rekabet ortamına dair İnegöl'de bir bakkal işletmecisinin ifadeleri tüm mücadeleyi özetler niteliktedir (Kılıçcı, 2016):

"Bize gelen talep doğrultusunda hareket etmeye başladık. Yüzde 300'e yakın işimiz arttı. Zamana ayak uydurmak gerekiyor. Rekabetçi olmamız için gerek ürün çeşitliliği gerekse barkod sistemi gibi buna benzer çalışmalar yapmamız gerekiyordu. Yaptık, karşılığını da aldık. Memnunuz. Bizden büyük marketlere göre çalışma saatlerimizi de geniş tutuyoruz. Biz sabahın erken saatlerinde açıp, gecenin geç saatlerinde kapatıyoruz. Bakkal mantığından kopmadık ama zincir marketlerin çalışma mantığına ayak uydurduk."

IV. TOKAT: 'KAHRAMAN ESNAF SÜPERMARKETE KARŞI' HAREKETİ

Toplumsal olarak var olan hoşnutsuzlukları gidermek veya ihtiyaçlarını karşılamak veya yaşam alanlarına yönelik taleplerde bulunmak gibi çeşitli amaçları olan insanların bir araya gelmek suretiyle başlattıkları toplumsal hareketler, 1960'lı yıllara kadar işçi hareketleri şeklinde vuku bulurken, 1960'lı yıllardan sonra öğrenci hareketleri, çevreci hareketler, kadın hareketleri, savaş karşıtı hareketler şeklinde çeşitlilik kazanmıştır (Çetinkaya, 2008: 15). Toplumsal, siyasal, ekonomik gibi birçok nedenden kaynağını alan toplumsal hareketleri tarihsel ve toplumsal bağlamına oturtarak ele almak gerekir. Çünkü her birinin ortaya çıkış nedeni, kullandıkları araç ve yöntemler, içerisinden çıktığı toplumsal ve mekânsal yapı, yol açtığı sonuçlar birbirinden oldukça farklıdır. 1960'lı yıllar itibariyle daha çok kent mekânında hayat bulmasından dolayı kentsel toplumsal hareketler olarak literatüre dahil olan toplumsal hareketler, başlangıçta kent yaşamında meydana gelen eşitsizlikleri giderme amacına yönelik iken; 1980'ler itibariyle yeni bir boyut kazanmıştır. Bu dönem itibariyle uygulanan neoliberal politikalar, kentlerde işsizliğin, konut sorununun, yoksulluğun daha sert ve derin yaşanmasına yol açmıştır (Mayer, 2010: 1-2). 1970 birikim krizinin ardından küresel kapitalizm ile devletin "küçülmesi" ve piyasaların kuralılaşmasıyla birlikte artan toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler kentsel toplumsal hareketlere de yeni bir ivme kazandırmıştır (Şengül vd., 2017: 2190).

Toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin derinleşmesine yol açan neoliberal politikalar üretim ve tüketim ilişkilerine de etki etmiştir. Bu durumu geleneksel perakende yapısının dönüşümü üzerinden okumak mümkündür. Bakkal, kasap, manav, tuhafiyeciler, züccaciye gibi geleneksel perakende işletmeleri, piyasanın serbestleşmesi ile birlikte organize perakende sektöründeki büyük işletmelerle karşı karşıya kalmıştır. Eşitsizler arası bir rekabette kaybeden tarafın geleneksel perakende işletmelerinin olduğu bu süreçte birçok işletmeci, çeşitli stratejilerle varlık mücadelesi göstermeye başlamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye genelinde bazı esnaf odaları kendi aralarında birlikler kurarak piyasada var olmaya çalışmaktadırlar. Tokat'ta ise Tokat Bakkallar Manifaturacılar ve Tuhafiyeciler Odası (TBMTO) tarafından "*Kahraman Esnaf Süpermarkete Karşı*" sloganı ile serbest piyasa koşulları içerisinde mevcudiyeti tehlikeye düşen geleneksel perakende sektörünün sesinin duyurulması amacıyla bir kampanya başlatılmıştır. Bu bölüm içerisinde hareketin ortaya çıkış sürecine değinildikten sonra hareketin ortaya çıkışına zemin hazırlayan serbest piyasa ekonomisinin alametifarikalarından olan süpermarketlere karşı geliştirilen söylemlerin hangi kaynaktan beslendiğine yer verilmiştir. Sonrasında ise hareket kapsamında ne gibi adımlar atıldığı incelenmiştir.

Bu bağlamda öncelikle TBMTO Başkanı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. TBMTO Başkanı ile gerçekleştirilen görüşmede, başkanın temsiliyeti itibariyle tüm geleneksel perakende sektörünün, organize

perakende sektörü karşısındaki varlığı ve mücadele biçimleri belirlenmiştir. Ama çalışma doğrudan bakkallara odaklandığından, diğer görüşmeler yalnızca bakkal işletenleri ile gerçekleştirilmiştir. Tanıdık referans aracılığı ile ulaşılan 6 bakkal işleteni (Tablo 3) ile yapılandırılmış görüşme planı üzerinden görüşmeler gerçekleştirilmiştir:

Tablo 3: Görüşme Gerçekleştirilen Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Katılımcılar	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Eğitim
K1	53	Erkek	Evli	Lisans
K2	50	Erkek	Evli	Lise
K3	47	Erkek	Evli	Lisans
K4	39	Erkek	Evli	Lise Terk
K5	50	Erkek	Evli	Lise
K6	51	Erkek	Evli	Lise

Demografik bilgileri edinilen bakkal işletenlere, çalışmanın konusu itibariyle organize perakende sektörü dolayımında geleneksel perakende sektörünün mevcudiyetini belirlemeye yönelik sorular yöneltilmiştir. Bu doğrultuda geleneksel perakende sektörünün merkezinde bulunduğu mahalle ölçeği göz önüne alınarak, bakkal işletenlerin mahalle/mahalle sakinleri ile olan ilişkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Ardından bu soruyla uyumlu olarak bakkal ve marketler arasındaki farkın/farklılıkların ne/neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Marketlerin bakkalların mevcudiyeti üzerindeki etkilerinin neler olduğu belirlenirken aynı zamanda bakkal gibi geleneksel perakende sektörü üzerinde AVM, yeni tüketim kalıpları gibi başka unsurların ne gibi etkileri olduğu incelenmeye çalışılmıştır. Sonuç itibariyle organize perakende sektörüne karşı bakkalların mücadele etmek adına ne gibi yollara başvurdukları belirlenmeye çalışılmıştır.

A. “Kahraman Esnaf Süpermarkete Karşı” Hareketinin Doğuşu

1980’lerden sonra uygulanan neoliberal politikalar ile birlikte yerel, ulusal ve küresel rekabet ortamı içerisinde her kent, benzer tüketim modelleri ile benzer yaşam tarzlarına ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Toplumsal kimliğin tüketim üzerinden kurgulanmaya başladığı bu yeni dönem toplumdaki geleneksel birçok kurum ve ilişkinin dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Bu dönüşümlerden payını alan alanlardan biri de geleneksel perakende sektörüdür. Geleneksel perakende sektörünün serbest piyasa koşulları içerisindeki varlığının sürdürülebilmesi her ne kadar oldukça zorlu bir çabayı gerekli kılsa da, bu uğurda atılan her adım, gerçekleştirilen her eylem oldukça önemlidir. TBMTÖ tarafından “Kahraman Esnaf Süpermarkete Karşı” hareketi bu açıdan önemli bir çaba olarak değerlendirilmelidir. Hareket, kapitalizmin toplum ve mekân algısının dönüşümünün sonuçlarının taşra kentlerinde hissedilmeye başladığı dönemde filizlerini atmaya başlamıştır. Bu durumu, kendisi de ticaret işiyle meşgul olan TBMTÖ Başkanı Şaban Kaya’nın bizzat deneyimlerinden görmek mümkündür (Şaban Kaya, kişisel görüşme, 18 Mart 2021):

“Ben kendim sene 90’dan beri aktif ticaretin içindeyim. Toptan gıda üzerinde marketlerin, marketlerle de çalışıyoruz, ürün bazlı olarak bütün ilçelerine, Tokat’ın 11 ilçesine biz servis yapıyoruz. Küçük esnaf, büyük esnaf, orta. Sene 90’larda ben kısa ve öz olarak şunu söyleyeyim ben Reşadiye’ye servise gittiğimde 38 noktaya çalışıyordum. Küçük ilçelerden bahsediyorum. Çamlıbel’e gittiğimde de 14 tane esnafı çalışıyordum. Artova’ya giderken de Artova’da 16 tane esnafımız vardı. Niksar’da sayıları yüksekti: 800-850’ydi. Çarşı kalabalığı vardı, pazar hareketliliği vardı. Sene 2000-2001-2002 her geçen gün, şimdi yerel, ulusal mağazaların artış hızının artması, biz Reşadiye’ye gidiyoruz toplam esnaf sayısı 11, net olarak. Başçiftlik’e gidiyoruz 8 tane esnafımız var, 3 esnaf. 1 A101’in gelmesi, bir zincir mağazasının gelmesi. Ondan sonra Artova’ya gidiyoruz 6’ya düşmüş. Yeşilyurt’a gidiyoruz 19-20 bandındaki esnaf sayısı 16’ya düşmüş.”

Türkiye’de süpermarketin ortaya çıkış süreci⁵ her ne kadar 1980’li yıllara dayansa da, taşra kentlerinde bu süreç 2000’li yılları bulmuştur. Benzer bir süreci yaşayan Tokat’ta da süpermarketlerin sayısının hızla artmaya başlaması, bakkalların varlığını olumsuz yönde etkilemiştir. Yalnızca geleneksel perakende sektörü değil aslında tüm Tokat, gerek maddi gerek nüfus açısından bir kayıp ile karşı karşıya kalmıştır (Şaban Kaya, kişisel görüşme, 18 Mart 2021):

“...yerel marketlerin çoğalmasından sonra yerel esnafımız tamamen düştü. Akabinde neler oldu? Tokat’ta yöresel ürünlerde, Artova’da peynir fabrikası 3 kere kuruldu Tokat’taki Pazar payını bulamadığı için kapandı. Niksar da hakeza aynı şekilde oldu. Erbaa’da aynı şekilde oldu. Biz burda Olca salça ürettik, potansiyel yetmediği için Bursa’ya gitmek zorunda kaldık. Şu anda Tokat’ın ender markalarından biri. Eser salça ürettik. Bunlar Türkiye bazında baktığımızda yanlış anlaşılmasın çok büyük bir salça sektöründe paya sahip değil. Ama bize istihdam oluşturuyorlardı. Eser salça vardı gitmek zorunda kaldı. Tokat’ımızın marka değeri Dimes, şehrimiz güçlenmediği için mecburen

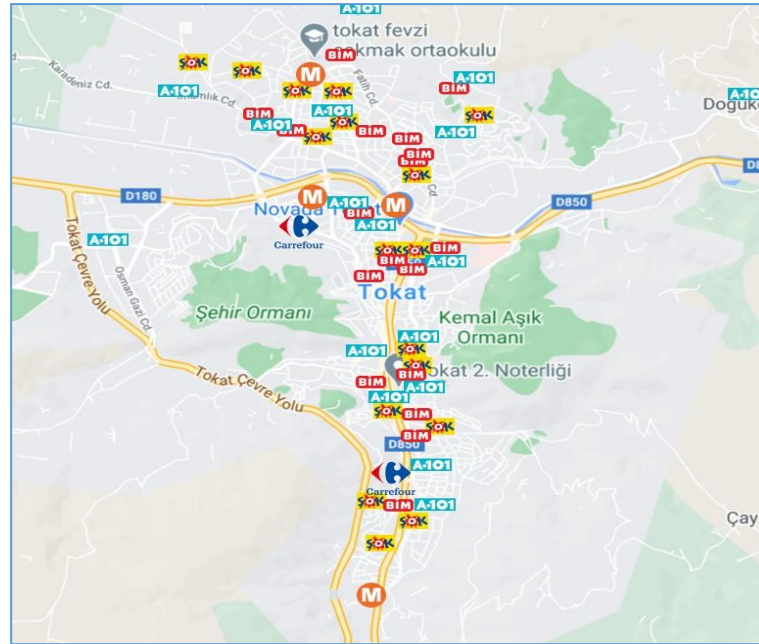
⁵ Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bkz. Şengül (2018).

İzmir'e, İstanbul'a taşınmak zorunda kaldı. Ve kendi zenginimizi, şehir zenginimizi oluşturamadık. Akabinde yöresel ürünlerde, Tokat'ın yazmacılığından, el sanatlarından, bakır işletmeciliği AVM'lerin gelmesiyle, çarşıların zayıflamasıyla da aynı oranda buna benzer bütün meslek dalları bitme, iflas aşamasına geldi.”

Günümüz kentlerinin ortak özelliklerinden biri olan ve doğrudan tüketimin merkezinde bulunduğu mekân AVM'ler, Baudrillard'ın (2017: 22) ifadesiyle, daha öncesinde kentte dağınık bulunan ve birbirine indirgenemez ve kopuk etkinliklerin birleştiği, birbirine karıştığı, nesnel yaşamın yüceltiği mekânlardır. Bali'nin (2011: 132) belirttiği gibi içerisinde her türlü etkinliğin olduğu bu mekânlarda, kentli insanın vakit geçirmek istediği uğrak alanların başında gelmektedir. Dolayısıyla bu mekânlara kendisine yer bulduğu her kentte dönüşüm kaçınılmaz olmuştur. Yalnızca bakkalların değil, geleneksel perakende işletmelerinin tümünün varlığını tehdit eden alışveriş merkezlerinin şehir dışına taşınması talebinde bulunan TBMTÖ, bu istekleri için bir imza kampanyası başlatmışlardır. İmza kampanyasına yalnızca Tokat Merkez'de bulunan Oda üyeleri değil aynı zamanda Sivas, Amasya, Sakarya, Giresun, Adana, İskenderun Bakkallar Odası Başkanları da katılmışlardır (Tokat Arayış Gazetesi, 2018). TBMTÖ Başkanı Şaban Kaya, yalnızca AVM'lerin değil, mahalle aralarına açılan zincir mağazaların da küçük esnafa zarar verdiğini belirtmiştir. Özellikle bakkal işletmelerinin ayakta durmadığını belirten TBMTÖ Başkanı, Tokat'ta birçok geleneksel perakende işletmesinin kepenk kapattığını iletmiştir. Tekelleşmeye karşı bir imza kampanyası başlattıklarını dile getiren Başkan, bu hareketin diğer illere de yayılmasını umut ettiğini belirtmiştir (Tokat Gündem, 2018). İlk imzayı atan Şaban Kaya, mevcut durumla ilgili şu ifadelerde bulunmuştur (Haber, 2018):

“İmza kampanyamız, AVM'lerin, süpermarketlerin ve zincir mağazalarının [Harita 1] orantısız bir şekilde şehirleri sarmasıyla son 5 yılda Tokat'ta 4 bin 935 esnaf kapanmıştır. Bu esnaflarımıza sahip çıkmak, mahalle cadde kültürümüzün tamamen yok olmaması için bu kampanyayı başlattık. Seçim çalışmalarımızda esnafa esnaf gerek diyerek yaptığımız araştırmalarda şuanda marketlerin verdiği zararlar kapanacak bin 200'e yakın esnaf grubumuz daha bulunmaktadır.”

Harita 1: Tokat Merkez İlçede Bulunan Zincir Marketler

Harita 1'de⁶ de görüldüğü gibi organize perakende sektörüne dahil olan işletmelerin sayısının fazla olması, bakkalların rekabet edebilme gücünü elinden almaktadır:

“Bakkalların yaşadığı en önemli sorunların başında zincir marketler geliyor. Zincir marketler, ilçeler dahil hızlı bir çoğalma içerisinde. Bu marketler kendilerine özel düşük gramajlı ya da düşük adetli ürün hazırlattırıp piyasaya nazaran fiyat kırarak daha uygun gösteriyor. Marketlerin bakkallar karşısındaki en önemli etkisi bu aslında.”

⁶ Harita 1, çalışmanın yazarı tarafından Google Haritalar uygulaması ile ilgili süpermarketlerin web sayfalarından edinilen bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur.

(K1, 53, Lisans)⁷

Özellikle sokak aralarına açılan indirim marketler (A101, BİM, ŞOK), bakkalların mekânsal yakınlık avantajını ellerinden almaktadırlar. Bu sebeple, “Kahraman Esnaf Süpermarkete Karşı” hareketi, zincir marketlerin çeşitli konularda sınırlamaya tabi olmasını talep etmiştir: Açılış ve kapanış çalışma saatleri, şube açılışları ve hafta sonlarına sınırlama getirilmesi gibi:

“Bizim en büyük sorunumuz büyük marketlerin çok olması nedeni ile bakkalların ölmesi, iş yapamamasıdır. Marketler yüzünden iş yapamaz hale geldik. Marketler, ürünleri çok fazla aldığı için hesaplı alıyor bu yüzden çok ucuz veriyor. Bu da bizim satışımızı çok etkiliyor. Marketlere karşı çalışma saatlerini erken kapatılsın geç açılsın. En uygun mücadele ancak bu olabilir.”

(K2, 50, Lise)

Başkan Şaban Kaya, özellikle zincir marketlerin Tokat’a gelmesiyle birlikte ufak çapta geleneksel perakende işletmelerinin hiçbirinin kalmadığını belirtmiş ve şöyle devam etmiştir (Yılmaz, 2018):

“Bizim ilimiz gibi küçük illerde maalesef bu büyük bir problem. Ekonomiyi kalkındıracak, göçü engelleyecek, hayatı canlandıracak olanlar ufak işletmelerdir. Kampanyamız ile buna dikkat çekmek istedik. Halkımız da bizlere destek oldu sağ olsunlar. İmza kampanyasındaki hedefimiz 100 bin imza. Kampanyamız başlayalı şu anda 35 gün oldu ve 5 bin imzayı geçtik.”

“Kahraman Esnaf Süpermarkete Karşı” sloganı ile sesini duyurmak isteyen geleneksel perakende işletmecileri 19.07.2018 tarihinde saat 11.00-12.00 arasında kepenk kapatıp satışları durdurmuştur (Fotoğraf 1). Kepenk kapatma hareketine Tokat Merkez başta olmak üzere diğer ilçelerden ve şehir dışından da birçok esnaf destek vermiştir (Şaban Kaya, kişisel görüşme, 18 Mart 2021).

Fotoğraf 1: Kepenk Kapatma Eylemi

Ferhan Şensoy’un kitabının adı olan “Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı” ifadesini başlattıkları kampanyanın sloganı olarak kullanan TBMTO’nun bu hareket içerisinde ürettikleri söylemler çoğunlukla organize perakende sektörünün pazara girmesiyle birlikte geleneksel perakende sektörünün yok oluşuna yöneliktir.

“Kahraman Esnaf’a başlamadan önce biz, önce üyelerimizi gezdik. Üyemizin sorunları neler diye. Biz çıktığımızda sorularımız vardı, anketlerimiz. Şu andaki dükkanın sermayesi senin mi diye sorduk. Sermayenin ortalama %55 ile %60’ı market sahibimizin kendisine aitti. Maliyeye borcunuz var mı? Evet var. SSK, Bağkur borcunuz var mı? Evet var. Bu saydıklarım %55’ine tekabül ediyordu. Yani şimdi anket yaptığımız esnafımızın %55’i dükkan kendine ait değil, kirada. %60 ürün kendisinin, Bağkur, SSK’ya borcu var ve sıkıntı, biz bu işi nasıl toparlayabiliriz. Geri kalanların %10 bölümü, dükkan kendisinin, arabası var, durumu iyi. Ve bir tane de gayrimenkulü var veya 2 tane. Geri kalan da, Başkanım marketler bizi bitirdi, savaştığımız gücümüz kalmadı dedi. 1 sene sonra tekrar analiz yaptık.

⁷ Çalışma kapsamında görüşme gerçekleştirilen bakkallar ‘Katılımcı’ sıfatı itibariyle ‘K’ simgesi kullanılarak aktarılmıştır. Ardından yaş ve eğitim bilgisi verilmiştir.

Aynı esnaf grubunu gezdik. %60 dükkan, ana sermayesi kendisinin olan esnafımız dedi ki, Başkanım biz batıyoruz ne yapabiliriz? Gittiğimiz bu dükkanlar için de emin olun %25'lik kesim isim değişikliğine gitti, 1 senede. Kendi sicili bozulmuş, işi götürmemiş, hanımının üstüne yapmış, annesinin üstüne yapmış. Yani bu sektörden çıkamıyor yapacak bir iş yok. Fabrikamız da yok, yani çalışacağı yer de yok. Bu sebeple esnafımızın tamamının borçlandığını gördük. Bir ailede tüm fertlerin sadece geçimini sağlamak için eşinin sicili bozuluyor, çocuğun sicili bozuluyor, annesinin ve kaynatasının sicili bozuluyor. Baktık biz ondan sonra soru sormayı esnafa kestik. Durum vahim çünkü.”

B. Süpermarkete Karşı Gelenekselliğe Vurgu

İçerisinde bulunduğumuz tüketim toplumunda üretilen yapay ihtiyaçlar neticesinde tüketiciler de imal edilmektedir. Artık ihtiyaçlar ile yaşam tarzları arasındaki mesafe kapanmaktadır (Lefebvre, 2013: 35-36). Kapitalizmin üzerinde kendisini yeniden ürettiği mekândaki örüntüler aynı zamanda kapitalist toplumsal ilişkilerin de kendisini yeniden üretmesini sağlamaktadır (Saunders, 2013: 180). Bu durum ise geleneksel yaşam tarzının ortadan kalkmasına yol açmaktadır. “Kahraman Esnaf Süpermarkete Karşı” sloganı ile yola çıkan hareket işte bu geleneksel yaşam tarzının yitimine vurgu yapmaktadır (Şaban Kaya, kişisel görüşme, 18 Mart 2021):

“Esnafımızın olmadığı yerde bir şehrin nefes alma şansı yok. Biz Anadolu’ya gelmişiz, fetih yapan bir asker var ve ondan sonra insanların gönlünü alan bir esnaf grubu var. Adaletiylen, tartısıylan, duruşuylan bir kültür olan bir şeyimiz var. Yani çoğu millete nasip olmayan bir Ahi geleneği var. Bu ahi geleneği ile gönülleri alırken bir mahalledeki yetimin, öksüzün, dul bayanın, fakir ailenin, zengin ailenin fark etmiyor, güvenini, huzurunu, o mahallede yaşamadaki, nefes alan kendi yaşam alanında kendini güvende hissetmesini sağlayan, o, bulunduğu mahallenin esnafının güçlülüğü, dürüstlüğü ve yaşanır halde olmasıdır. Bugün Tokat’ın göbeğindeyiz biz. Bizim buralar [Ana caddeye paralel uzanan Behzat bölgesi] akşam saat 7’den önce kapanıyordu. Veya 6 denince kapanıyordu. Ana caddeden hiçbir zaman için kapanmıyordu. Ardala’nın [Ana cadde ile bütünsel ve üzerinde birçok esnafın bulunduğu bir sokak] olduğu bölgelerde kapanmıyordu. Saat 7’den sonra bu arkalarda tiner içen çocuklar, birbirini bıçaklayanlar oluyor. Bir tane esnafın olmadığı aradır bu ara. Demek ki bir şehirde esnaf olmadığı zaman bizim kültürümüzde olan mahallerimiz tamamen kendine has özelliğini tamamen yitirmiş oluyor.”

Mahalle, hem sosyal hem de kültürel bir birim olarak denetimi ve bütünlüştürmeyi de beraberinde getirir (Ortaylı, 2000: 3). Bu bağlamda mahalle ölçeğinde konuşlanan geleneksel perakende sektörü, mahallenin de odağında yer almaktadır (Şaban Kaya, kişisel görüşme, 18 Mart 2021):

“Bir baba ya da anne, eğer altta tuhafiyeci varsa, bir baba eğer evdeyse sıkıldığı zaman, 60’tan 70’ten [yaş] sonra, bizim Tokat için böyle, ihtiyarlar çıkar, mahallenin bakkalına yürer [gider], 10 dakika önünde oturur. Yalnız otursun, esnafa otursun, mahalledeki biriyle otursun. O gün huzurlu geçirmiş hisseder. Bu değerlere de bu yönde sahip çıkmamız lazım. Yani esnafa baktığın zaman sadece ticari olarak aldı-sattıyla değil, sosyal ilişkilerin tamamı kopuyor bizde. Yani çocuğunuzu aşağı yollarken, ayağı takılıp düşse, bir esnafın onu kaldırıp dizini silkeleyeceğini bilmemiz lazım.”

“Mahalle halkıyla çok iyi anlaşırım. Alışveriş dışında da vakit geçiririz. Ailemle birlikte evlerine gideriz. Birisi kiralık/satılık daire arıyorsa ona aracı olup yardımcı oluruz. Kargo işlerinde yardımcı oluruz. Bakkal mahalleyle ilgili olaylardan haberdar olur vatandaşta ilk olarak gelip bakkala sorar ve öğrenir. Bakkal mahallenin bekçisidir. Mahallenin güvenliğini sağlar, örneğin markete anahtar emanet edemeyenler bakkallara emanet eder. Bakkal mahalledeki vatandaşların dostu gibi olur ve düğününe, cenazesine, hasta ziyaretine gider ama markettekiler gitmez. Bakkaldan borç para istenebilir ama marketten istenemez. Vatandaş mahalleyle ilgili önemli olayları; örneğin kiralık daire, kargo işleri, adres sorma gibi işleri bakkaldan öğrenebilirler ama marketten öğrenemezler. Bakkal veresiye yazar veresiye zamanını da uzatabilir ama marketlerde böyle bir şey yoktur. Bakkal mahallenin çocuğuna sahip çıkabilir.”

(K3, 47, Lisans)

Geleneksel perakende sektörünün organize perakende sektörüne karşı kullandığı en önemli kozu, işletmeciler ve müşteri arasındaki bu ekonomi dışı ilişkilere, Tokat’ta kepenk kapatma eylemine katılan bir esnafın dile getirdikleri de yine bu ekonomi dışı ilişkilere yöneliktir (Odabaşoğlu, 2018):

“Siz bunların neyine hizmet ediyorsunuz, neden hala büyük marketlerin, AVM’lerin yanındasınız. Yolda görse arabasıyla sizi almaz, veresiye vermez, borç vermez, onlarla pazarlık yapamazsın. Düğünü bilmez gelmez, cenazeni bilmez. Yine de millet hep oraya akın ediyor. Gariban esnaf sürünsün, onlar villa üstüne villa yapsın. Biz küçük esnaf battık gidiyoruz. Bu kampanyaya sonuna kadar destek veriyoruz. İnşallah buna bir çözüm bulunsun. Bu büyük marketlerin dışarı taşınmasını istiyoruz.”

Geleneksel perakende sektörü ile organize perakende sektörünün müşteriye bakış açısını dile getiren TBMTÖ Başkanı, bu ilişkiyi “poşet” örneği üzerinden çarpıcı bir biçimde şöyle aktarmıştır (Şaban Kaya, kişisel görüşme, 18 Mart 2021):

“...markete girdiğimizde bir haddimizi biliyoruz. Market bize haddimizi öğretiyor. Şimdi hepimiz olarak, varyet olarak aylık olarak ne kadar büyük olursak olalım. A101’e gittiğinde senin değerini 25 kuruşluk poşet kadar yok, senin haddin budur diyor burda. Haksız mıyım? 10 tane ürün düşür, ikisi kırılınsın, ikisinin parasını alır. Ve sana ters bir şekilde bakar. Bakkala gittiğinde rafı devirse çocuğun, ne kırılanın parasını alır ne de rafı biz dizeriz der. Aslında biz şimdi, nasıl cümle kursam bilemedim ama iten mıknaş gibi çekiyor bizi. Yani değerimizin olmadığı yerde bazen paranın da hükmünün olmayacağı yerde iş karışıyor. Siz de olsanız bakkala gitseniz 110 liralık bir şey alsanız, 10 liranız çıkmasa sonra vereceğim deseniz canın sağolsun der, özellikle bırakırlar. Ama bir markette bunu yaşama şansınız yok.”

Organize perakende sektörünün sayısının hızla artması ile işletmeci ve müşteri arasındaki ilişki, salt para ilişkisine evrilmiştir. Bu durumun geleneksel ilişkileri de yok etmesi, Tokat’taki hareketin vurgusunun da bu yönde olmasına yol açmıştır (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2: Esnafına Sahip Çık

Kaynak: Yarılan, 2018.

Kapitalizmin tüketici imal ettiği gerçeğine yönelik ifadelerde bulunan TBMTÖ Başkanı, süpermarketlerin ürün yelpazesinin çeşitliliğinin yerel esnafı zor durumda bıraktığından söz etmektedir. Bunun yanı sıra gerek AVM’lerin gerekse süpermarketlerin sunmuş olduğu alışveriş gezisi, insanları cezbeden taraf olarak ön plana çıkarken ekonomik kaygılar geri planda kalmaktadır (Şaban Kaya, kişisel görüşme, 18 Mart 2021):

“Bir marketin ortalama açılması kenarında 28 ila 50 esnaf grubunu yok eder. Buna züccaciye, market, hediyelik, tuhafiyeciler çünkü doymaz bir çeşit portföyü var. İnanılmaz derecede fiyatlandırma şekli var. Ürünlerin ortalama 30000 kalem üzerinde her zaman için 100 tanesi uygundur geri kalan ürün normal piyasanın üstündedir. Ha araştırmalarda da markete yönelmenin vatandaşın gitmesinin fiyat sıralamada 7. sıradadır ortalama. Vatandaş zaman geçirmek için, sosyal aktivite olarak gördüğü için, bizim gibi küçük illerde özellikle gidecek yer bulamadığı zaman eşini, çocuğunu alır zaman geçirmek için gider, fiyat sonraki sisteme gelir. A101, Bim’de biz bunu özellikle yaşlı kesimde biz bunu teyit ettirdik. Yaşlı teyzemiz giriyor, ortalama 55-60 yaşından yukardakinler, yumurta alıp çıkıyor. Yumurta kaçta aldınız dediğinizde fiyatı bilmiyorlar. Bakkal ondan ucuz verdiği halde kesinlikle bunu bilmiyorlar. Markete gittiği zaman 10 tane makarna aldığında, 10 çeşit ürün aldığında emin olun 8’inin fiyatını vatandaş bilmiyor.”

“Marketlerdeki yapılan kampanyalar insanlara daha cazip geliyor. Yine marketlerin daha büyük olmasından, raf sayılarının daha çok olmasından, daha rahat gezilip alışveriş yapılmasından dolayı insanlar marketleri daha çok tercih ediyor. Marketlerde daha uzun süre kalılabildiği içinde tüketicilerin tercihi marketler oluyor.”

(K6, 51, Lise)

C. “Kahraman Esnaf”ın Varlık Mücadelesi

Yerel halktan destek beklemediklerini her fırsatta dile getiren TBMTÖ, geleneksel perakende sektörünün varlığını sürdürmesi için çeşitli stratejiler de geliştirmiştir. Öncelikle başlatmış oldukları imza kampanyası, kepenk kapatma eylemi ve kentlinin çeşitli bölgelerine esnaf-süpermarket karşıtlığını ifade eden sözleri içeren pankartlar ile kendi sorunlarını dile getirmeye ve yerel halkın dikkatini çekmeye çalışan Oda, aynı zamanda süpermarketlerin izlediği yöntemleri de hayata geçirmeye çalışmıştır. Genellikle belirli günleri indirim günleri olarak sunan süpermarketlerin bu stratejilerine karşı TBMTÖ, esnaf ve yerel halkın bir araya gelmesini sağlayacak kampanyalar düzenlemiştir (Fotoğraf 3):

Fotoğraf 3: Çarşı Pazar İndirim Günleri Başladı

Kaynak: Fidan, 2019.

Tokat Eski Meydan Çarşısı'nda bir araya gelen Tokat Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği, TBMTÖ ve Tokat Pazarcılar Derneği başkanları, “Çarşı Pazar İndirim Günleri” kampanyası için yerel halka destek çağrısı yapmışlardır (Şaban Kaya, kişisel görüşme, 18 Mart 2021).

“Esnafımızın farkındalığı artsın diye 1500 esnafımız ile biz burada Çarşı-Pazar İndirim Günleri yaptık. Bu da Kahraman Esnaf'ın devamı. Biz varız demek yani indirimde de varız demek. Vatandaş bizi görsün, kulaklarda aşına olsun istedik. Yani Çarşı-Pazar indirimini sadece yerel esnaf yapabilir, çarşının da pazarın da esnafı yapabilir. Bi gelsin görsün, ay yerel esnafta indirim varmış desin. Biz bu konuda tuhafiyeciler ve manifatura sektöründe çok iyi cirolar yakaladık, baya iyi cirolar. Herkes çok memnun kaldı.”

Koronavirüsün yayılmaya başladığı 2020 yılının ikinci yarısından itibaren tüm sektörlerde yaşanan kriz, geleneksel perakende sektöründe daha sert yaşanmıştır. Sokağa çıkma kısıtlamasının uygulandığı günlerde, organize perakende sektörünün kuryeler aracılığı ile ev ve işyerlerine sipariş götürme uygulamasına karşın geleneksel perakende sektörünün bu imkanlarının olmayışı daha zor koşullar altında varlık mücadelesi vermelerine yol açmıştır. Bu sebeple TBMTÖ, 10 gün sürecek ikinci bir “Çarşı Pazar İndirim Günleri” kampanyası başlatmıştır. Başkan Şaban Kaya bu kampanyayı şöyle duyurmuştur (Yılmaz, 2020):

“Pandemi sürecinde esnafımız dükkanlarını açamadı, sıkıntılara girdi. Bizler de hem bayram önu olduğu için esnafımızın işlerine tekrar heyecan katmak için indirim günlerini başlattık. Şu anda 600 esnafımızla bu kampanyayı başlattık.”

Pandemi sürecinde oldukça zor duruma düşmelerine rağmen geleneksel perakende işletmelerinin yerel halkın yanında olduğunu belirten Başkan Şaban Kaya, yerel halk için geleneksel perakende işletmelerinin ne denli önemli olduğunu, yine ekonomi dışı ilişkilere haiz olan yapılarını vurgulayarak şöyle ifade etmiştir (Yıldırım, 2020):

“Pandemi sürecinde esnafımız ve halkımız bu konuda rahatsızlık yaşadı, gelirlerinde buldukları konum itibarıyla bütçesel olarak konum itibarıyla ister istemez bir deformasyona uğradı. Biz de bunu hem esnafımıza hem de halkımıza daha uygun bir şekilde nasıl sunacağımızı düşündük. Özellikle Yeraltı Çarşısı, Kuyumcular Çarşısı, Meydan yeni yoldaki deforme olan esnafımızı biraz hareketlendirmek, çeşitlerini sunabilmesi, Tokatlıya da daha uygun bir şekilde kendimizi izah etmek için çalışıyoruz. Bugün AVM'lerde yoğunluk olabiliyor, salgının yayılma riski yüksek ama bizim alanımız daha geniş ve sağlıklı. Bunu uygun bir şekilde alışverişe çevirmeye çalıştık... Bu

pandemi sürecinde her yerde sıkıntılar oldu, bizim üyelerimiz kirasını ödeyemedi ama kapısına gelen esnafı veya vatandaşı kesinlikle geri çevirmedi. Bu arada zimem hayırlarında da bulunduk. Esnafımız bu konuda da kendi veresiyelerini sildi, apartmanlarındaki insanlara poşetlerce gıda yardımları götürdü. Çok şükür güzel bir algı oldu... Tuhafiyecimiz, gıdacımız, galericimiz, pazarcımız bu süreçte biz tamamen içinde olduğumuz için emin olun kendi kirasını ödeyemezken, komşusunun ihtiyacını gören çok esnafımız oldu.”

“Çarşı Pazar İndirim Günleri” gibi uygulamalar yerel halk ve geleneksel perakende işletmecilerini bir araya getirmiştir. Bunun yanı sıra “askıda elbise”, “askıda ekmek” gibi uygulamalar da gerçekleştirilmiştir (Şaban Kaya, kişisel görüşme, 18 Mart 2021):

“Askıda ekmek olayımız şu anda Tokat’ta 70’e yakın esnafımızda yapılıyor. Net bir şekilde hâlâ şu anda veriliyor. Mesela vatandaş gidiyor alıyor. Bundan önce Tokat’ta askıda ekmek olayı yoktu. Tokat’ta biz bunu oturturduk fakir mahallelerin olduğu yerlerde. Daha çok kalabalık olan yerlerde şu an hiç kimse rencide olmadan gidip ekmeğini parasını vermiş gibi alıp çıkıyor.”

Geleneksel perakende sektörünün varlık mücadelesi gösterebilmesi adına atılan bu adımların yanı sıra TBMTÖ girişimiyle daha önce belediyenin süpermarketler aracılığı ile yoksul halka ulaştırdığı yardım paketleri bu kez geleneksel perakende işletmecileri aracılığı ile gerçekleştirilmiştir (Şaban Kaya, kişisel görüşme, 18 Mart 2021):

“Biz Belediye’ye gittik geçen sene, bizim yerel esnafımız hiç paket alamıyor. Sayın Başkanım, pandemi döneminde dedim, yerel esnaf sizden destek istiyor. Artık dedim, yapacağınız mahallelerdeki yardımları yerel esnafın çeklerinden verin. Ama biz çalıştık, ürün çeşidini arttırdık ortalama hepsinin 18000 kalem ürünü var. Fotoğraflarını çektik, çeşitlerini çektik gösterdik. Tabi onlar da inandılar çeşidi gördükten sonra. Biz 650000 liralık yardımı 13 tane esnafımıza yaptırarak Belediye’nin. Fakirlere çekler verildi, gelen fakirlere biz esnafımıza dedik, evlerine kadar götüreceksiniz. Yağmur yağdı, elemanım vardı yoktu. Arabayı tuttuk, geleni biz evlerine bıraktık, iyi ki bunlara verdiniz diye Belediye’ye de teşekkür geldi bize de teşekkür geldi. Ahi duruşumuzu sergiledik biz orda. Yani müşteri geldi marketten çıktı yok. Orda onore etmemiz lazımdı gelen ihtiyaç sahibini. İhtiyacını gördükten sonra ya sen fakirsın araban yoksa da al yürüye yürüye git. Hayır, bu olmayacak. Geldi, servis arabalarımıza bindi, evlerine kadar bıraktık. Orda ki şeyi yani marketlerde olmayan şeyi yakalamamız lazımdı.”

Serbest piyasa koşulları içerisinde karşılardaki rakibin oldukça zorlu olduğunun bilincinde olan TBMTÖ, bu zorluğun üstesinden gelebilecek adımları ileriye yönelik hedefleri arasına koymuştur (Şaban Kaya, kişisel görüşme, 18 Mart 2021):

“Bizim şimdi sahaya inip eğer üyemizin deterjan gitmiyorsa, domestosu almış, 6 ayda 1 tane satmış biz bunları üyeden kaldıracacağız. Ekip kuracağız zaten. İnşallah o ekibin de şeyleri hazır sadece pandeminin bitmesi lazım, ekonominin düzelmesi lazım. Üyemize diyeceğiz, sen artık deterjan satmayacaksın. Vatandaş senden çips, kuruyemiş, su grubu istiyor, sen bu çeşidini yok etmeyeceksin. Yani Ahi Market, Ahi Büfe üzerinde asıl projemiz o. Tek tabela sisteminde vatandaş Ahi Büfe’yi gördüğünde orada deterjanın satılmadığını bilecek; sarı renkte. Yeşil renkte Ahi Market’i gördüğünde o ulusal markette, kurumsal havada kurumsallık bize gayriihtiyari bişey veriyor, güven veriyor. Bize bi cazibe veya içeri çekme şeyi veriyor. Esnafımızı kendi içinde, Allah nasip ederse, kesinlikle kurumsallaştırma yapacağız.”

Tıpkı ülke genelinde diğer illerdeki geleneksel perakende işletmecilerinin organize perakende sektörünün izlemiş olduğu yöntemleri takip etmeleri gibi Tokat’ta da benzer adımlar atılmaya çalışılmaktadır. Ama Trabzon, İzmir, Bursa, İnegöl’deki oluşumların günümüz itibariyle hayata geçirilmesinin pek mümkün olmadığını dile getiren TBMTÖ, yukarıdaki gibi farklı yollar izleyerek varlık mücadelelerini sürdürmeye çalışmaktadırlar (Şaban Kaya, kişisel görüşme, 18 Mart 2021):

“Trabzon Bakkalım A.Ş.’yi kurarken Tokat’ta Bakkallar Odası “sigara bayiliği” yaptı. Yanlış tercih. O zaman esnafımız güçlü. 2000ler. Yani marketler bu kadar çok esnafımızın canını yakmamış, batmamış, çıkmamış. Doğal olarak bu işte sermaye ile vatandaş yöneliyordu. Şimdi sermaye ile yönelecek vatandaşımız yok. O zaman bugünün parasıyla diyorlar 50000 lirayı 100000 lira parayı gözü kapalı verecek esnafımız bugün 5 milyarını çıkarıp veremiyor. Çünkü Bağkur’unu yatıramıyor ki vatandaş. 1000 liralık Bağkur’u yatıramıyor. Yani o şirket kurulamaz. Biz onu Kahraman Esnaf ve Çarşı-Pazar İndirimleri ile iyi konuma getirdik.”

Her ne kadar, aşağıda yer alan görüşmeden de anlaşılacağı üzere, organize perakende sektörü ile benzer yöntemleri izleyen geleneksel perakende işletmelerine rastlanılsa da, bu mücadeleye girişebilmenin belirli bir ekonomik sermaye gerektirdiği gerçeği göz önüne alındığında, tüm geleneksel perakende sektörünün bu rekabet koşulları içerisinde varlık göstermesinin oldukça güç olduğu anlaşılacaktır. Dolayısıyla bu koşullar içerisinde başarıya ulaşabilmenin yolu, daha geniş bir çerçevede yürütülecek mücadele alanından geçmektedir:

“Özellikle pandemiden önce bakkalımı gece saat 2’ye kadar açık tutuyordum. Yine evlere motosikletle ücretsiz ve hızlı servis imkanı sağlıyoruz, isteyene de evde ödeme imkanını post cihazlarıyla sağlıyoruz. Ürünlerde değişim imkanı sağlıyoruz. Fazla miktarda alışveriş yapanlara ve aylık verisiye borcunu ödeyenlere hediyeler sunuyoruz.”

(K4, 39, Lise Terk)

SONUÇ

1970’li yıllarda yaşanan birikim krizi ile birlikte kentsel mekân geri dönülmez değişimlere sahne olmuştur. Krizden çıkmanın bir yolu olarak kentsel yapıyı çevreye yönelen birikim, yalnızca mekânsal değil aynı zamanda toplumsal değişimin de kaynağını oluşturmuştur. Kent tarihi boyunca gözlemlenen varsıl-yoksul mekân ayrımı, sermayenin kentleşmesi diye nitelendirilen 1980’li yıllardan sonraki dönemde çok daha sert ve derin bir ayrım halini almıştır. Üstelik bu ayrım yalnızca büyük kentlerde değil taşra kentlerinde de gözlemlenir olmaya başlamıştır. 1970’li yıllardaki krizin ardından sermaye birikiminin coğrafyasının hem yatay hem de dikey olarak genişleme stratejisi göz önüne alındığında taşra kentlerinde yaşanan dönüşüm daha anlaşılır olacaktır. Çünkü artık yerelin bizzat kendisi başlı başına ekonomik bir birim halini almıştır. Bununla birlikte tüketim artık toplumun daha geniş kesimlerini de içererek kültürel ve toplumsal bir forma dönüşmüştür. Kimliklerin ve imaj edinmenin tüketim üzerinden elde edilmesiyle birlikte, tüketim ilişkilerinde yaşanan değişim tüm gündelik hayatı etkiler olmuştur. Bu değişimden payını alan alanlardan biri de geleneksel perakende sektörüdür.

Bakkal, manav, kasap, züccaciye vb. geleneksel perakende sektörü bir taraftan tüketim ilişkilerinin dönüşmesi bir taraftan da ulusal ve uluslararası sermayenin küresel ölçekte artan rekabet gücüne karşı tehdit altındadır. Sokak/mahalle kültürünün ayrılmaz bir parçası olan bu işletmeler sahip oldukları fiziksel ve toplumsal yakınlık avantajlarını, organize perakende sektörünün sahip olduğu avantajlar karşısında kaybetmeye başlamışlardır. Günümüzde tüketim büyük ölçüde organize perakende sektörüne yönelmiştir. Bu yönelim neticesinde varlıkları tehlikeye giren geleneksel perakende sektöründeki bazı işletmeler çeşitli mücadele stratejileri geliştirmeye başlamışlardır. Oldukça az örneği olmasına karşın bakkal esnaf odaları öncülüğünde Trabzon, Bursa, İzmir ve İnegöl’de kurulan ve üyelerinin daha uygun fiyattan ürün temin edebilmesi amacıyla kurulan işletmeler, geleneksel perakende sektörünün yaşadığı zorlu rekabet gücünü aşmak adına önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte geleneksel perakende sektörünün sokak/mahalle ile bütünleşmiş yapısı, organize perakende sektörüne göre ekonomi dışı toplumsal ilişkilerin gelişmesi için uygun bir zemin sağlamaktadır ki, zorlu rekabet gücünü aşmak adına başvurulan yöntemlerden biri de bu ilişki biçimlerini sürdürülebilmeye yönelik çabalarlardır. Bu çalışmada geleneksel perakende sektörünün organize perakende sektörüne karşı vermiş olduğu varlık mücadelesi Tokat kenti örneği dahilinde Tokat Bakkallar Manifaturacılar ve Tuhafiyeciler Odası öncülüğünde gerçekleştirilen yerel toplumsal hareket örneği üzerinden incelenmiştir. “Kahraman Esnaf Süpermarkete Karşı” sloganı ile yola çıkan bu hareketin nasıl başladığı, nasıl bir gelişim seyri gösterdiği ve günümüz itibarıyla mevcut durumunun ne olduğu incelenmiştir. Bu kapsamda başta TBMTÖ Başkanı olmak üzere Tokat kentinde bulunan 6 bakkal işleteni ile yapılandırılmış görüşme planı üzerinden görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Özellikle zincir marketlerin kente gelmesiyle birlikte mevcudiyetleri tehlikeye giren geleneksel perakende işletmeleri, “Kahraman Esnaf Süpermarkete Karşı” hareketi dahilinde, organize perakende sektörü karşısında rekabet gücü elde edebilmek adına çeşitli yollar izlemişlerdir. İmza kampanyası, kepenk kapatma eylemi, esnaf-süpermarket karşıtlığına dair ifadeler içeren pankartların kent içerisinde çeşitli noktalarda asılmasının yanı sıra zincir marketlerin yöntem ve araçlarına benzer stratejiler de geliştirmişlerdir. Örneğin zincir marketlerin belirli günlerde uyguladıkları indirim günlerine benzer şekilde “Kahraman Esnaf Süpermarkete Karşı” hareketi, esnaf ve yerel halkın bir araya gelmesini hedefleyen kampanyalar düzenlemiştir. Bu yöntemler uygulanırken gerek literatür taraması gerekse gerçekleştirilen görüşmelerde en fazla vurgunun, geleneksel ilişkilere yönelik olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmada geleneksel perakende sektörü içerisinde yalnızca bakkallarla görüşmeler gerçekleştirilmiş olsa da, süpermarketlerin bünyesindeki hizmetlerin çeşitliliği göz önüne alındığında kasap, manav, züccaciye vb. diğer geleneksel perakende sektörü açısından da benzer bir vurgunun ağır basacağı düşünülmektedir. Çünkü tüm bu işletmeler hem fiziksel hem de mekânsal yakınlık avantajlarını zincir marketler ile birlikte kaybederken aynı zamanda eski toplumsal ve ekonomik konumunu da kaybetmektedirler. Ama yine de zincir marketler karşısında nicelik açısından her ne kadar kayıp yaşasa da geleneksel perakende sektörü, daha önce Şengül’den (2018: 28-31) aktarıldığı üzere, sermaye büyüklüğü, satış usulleri açısından esnek yapısı, yerele uyum sağlama kapasitesi nedeniyle var olmaya devam etmektedir:

“Bakkallık mesleği hiçbir zaman bitmez. Çünkü insanlar gıda yiyor; ekme yiyor; sigara, kola, kuruyemiş, sebze, meyve ihtiyacını nereden karşılayacak? O yüzden bakkallık mesleği hiçbir zaman bitmez. Bakkallıkta gelecek

görünmüyor olabilir ama 30 yıldır geçimimizi sağlıyor. Pırlanta gibi çocuklar yetiştirdim ben bu mesleği yaparak. Bu ülkede, bu memlekette tüm esnaflara ihtiyaç var: Berbere, kasaba, manava. Hepsine ihtiyaç var.”

(K5, 50, Lise)

KAYNAKLAR

- Atlı, M.** (2017). Diyarbakır Diclekent'in Dönüşümü Örneği: Ortaokuldan Terklerin Orta Sınıf Çocukları Kürt Orta Sınıfların Mekânsal Teşekkülü. *İnşaat Ya Resulullah*. İletişim Yayınları, 95-100.
- Bakkal Dünyası** (2009a). *Bakkal Amca zorda*, 15, s. 43
- Bakkal Dünyası** (2009b). *Bakkallar sosyal patlamayı önüyor*, 15, s. 48.
- Bakkal Dünyası** (2009c). *AVM'lere değil 'Başiboşluğa' karşıyız*, 15, s. 49.
- Bakkal Dünyası** (2009d). *Tokat'ta küçük esnafa destek kampanyası*, 15, s. 53.
- Bakkalım a.ş.** (2017). *Bakkal amcayı 'Bizim Bakkal' kurtardı*. [Erişim: 08.03.2021, <http://bakkalimas.com/bakkal-amcayi-bizim-bakkal-kurtardi/>]
- Bali, R. N.** (2011). *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*. İletişim Yayınları.
- Baudrillard, J.** (2017). *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/Yapıları*. Ayrıntı Yayınları.
- Beyaz Gazete** (2011). *Bakkal amca şirket kurdu, market zincirleriyle rekabet edecek*. [Erişim: 08.03.2021, <https://beyazgazete.com/haber/2011/1/24/bakkal-amca-sirket-kurdu-market-zincirleriyle-rekabet-edecek-445250.html>]
- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü** (2019). *Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu*. [Erişim: 21.02.2021, <https://www.google.com/search?q=fao+a%C3%A7%C4%B1m%C4%B1&oq=fao+a%C3%A7&aq=chrome.1.69i57j0i22i30i7.3090j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>]
- Bora, T.** (2013). Taşralaşan ve Taşrasını Kaybeden Türkiye. *Taşraya Bakmak*. İletişim Yayınları, 37-66.
- Burke, P.** (1994). *Tarih ve Toplumsal Kuram*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çetinkaya, Y. D.** (2008). Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler. *Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyim*. İletişim Yayınları, 15-64.
- Durning, A.** (1998). *Ne Kadarı Yeterli? Tüketim Toplumu ve Dünyanın Geleceği*. Tübitak-Tema Vakfı Yayınları.
- Erman, T.** (2013). Küresel ve Yerel Dinamikler Altında 'Anadolu Kapları' Kentleri. *İdealkent*, 8, 50-73.
- Fidan, M. E.** (2019). *Çarşı Pazar İndirim Günleri Başladı*. [Erişim: 10.03.2021, https://m.facebook.com/photo.php?fbid=10218179535973288&id=1035727844&set=a.10202256357023766&source=48&refid=17&__tn__=EH-R]
- Giddens, A.** (2008). *Sosyoloji*. Kırmızı Yayınları.
- Gültekin, M.** (2004). *Tüketim Kültürünün Yeni Yüzü: Elazığ Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Gürbüz, H.** (2018). Neo-liberal Muhafazakârlık Etkisinde Kentleşme ve Gaziantep Örneği. *Toplum ve Demokrasi*, 12(25-26), 1-18.
- Güzeloğlu, T.** (2009). Küresel Gıda Krizi ve Beslenme Hakkı (Right to Food). *TBB Dergisi*, 80, 299-314.
- Haber** (2018). *Kahraman esnaf süpermarkete karşı*. [Erişim: 10.03.2021, <https://www.habergazetesi.com.tr/haber/5251718/kahraman-esnaf-supermarkete-karsi/>]
- Işık, O., & Pınarcıoğlu, M. M.** (2009). *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*. İletişim Yayınları.

- İZBAKBAY** (2017). *Başkannın Kaleminden*. [Erişim: 08.03.2021, <https://izbakbay.com.tr/ba%C5%9Fkandan/>]
- Kılıççı, Ş.** (2016). Bunu yapmasalardı hepsi batacaktı. *Hürriyet*. [Erişim: 08.03.2021, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bunu-yapmasalardi-hepsi-batacakti-40120377>]
- Kompil, M., & Çelik, H. M.** (2009). Türkiye’de Batı Tarzı Büyük Ölçekli Tüketim Mekânlarının Gelişimi ve Kentsel Perakende Alanlarının Yasal ve Yapısal Olarak Düzenlenmesi Gayretleri. *Megaron*, 4(2), 90-100.
- Lefebvre, H.** (2013). *Gündelik Hayatın Eleştirisi II*. Sel Yayıncılık.
- Mayer, M.** (2010). *Kentsel Toplumsal Hareketlerin Değişken Sloganları Bağlamında Kent Hakkı*. [Erişim: 09.03.2021, <https://kontrahaber.wordpress.com/2010/05/04/kentsel-toplumsal-hareketlerin-degisken-sloganlari-baglaminda-kent-hakki/>]
- Odabaşoğlu, O.** (2018). Küçük Esnaf Yaşasın ve Yaşatılsın. *Güneş Medya*. [Erişim: 10.03.2021, <http://tokatgunesmedya.com/kucuk-esnaf-yasasin-ve-yasatilsin/>]
- Ortaylı, İ.** (2000). *Osmanlı Toplumunda Aile*. PAN Yayınları.
- Öncü, A.** (1999). ‘İdealinizdeki Ev’ Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul’a Ulaştı. *Birikim*, 123, 26-34.
- Panayır, A.** (2015). *Hızlı Tüketim Malları Ticaretinde Satınalma Birlikleri*. İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- Penpecioglu, M.** (2017). Yapılı Çevre Üretimi, Devlet ve Büyük Ölçekli Kentsel Projeler: Kapitalist Kentleşme Dinamiklerinin Türkiye’deki Son 10 Yılı. *İnşaat Ya Resulullah*. İletişim Yayınları, 163-180.
- Sabah** (2012). *Bakkal amca süpermarketlere karşı*. [Erişim: 08.03.2021, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2012/11/30/bakkal-amca-supermarketlere-karsi>]
- Saunders, P.** (2013). *Sosyal Teori: Kentsel Sosyoloji*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Swyngedouw, E. vd.** (2002). Neoliberal Urbanization in Europe: Large-Scale Urban Development Projects and the New Urban Policy. *Antipode*, 34(3), 542-577.
- Şaylan, G.** (2009). *Postmodernizm*. İmge Kitabevi.
- Şengül, M.** (2010). Neoliberal Bir İnsan Hakkı Olarak ‘Çevre Hakkı’. *İnsan Hakları*. Beta Yayıncılık, 363-384.
- Şengül, M., Aksu Kocatürk, G., & Bilgili, F.** (2017). Sanal Mekânda Yerel Çevre Hareketleri: Türkiye’de Hes Karşıtı Mücadeleler Üzerine Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, 2183-2207.
- Şengül, M.** (2018). *Tüketim Toplumunda Bakkal Hâlleri: Malatya’da Perakende Sektörünün Dönüşümü ve Bakkallar*. İnönü Üniversitesi Yayınevi.
- Şensoy, F.** (1991). *Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı*. Ortaoyuncular Yayınları.
- Şirin, M.** (2017). Gaziantep’te Kentsel Dönüşümün Mahalle Kültürüne Etkisi. *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, 314-320.
- Tek, Ö. B.** (2004). *Semt Pazarları ve Organize Perakendeciler*. [Erişim: 24.11.2020, <http://omerbaybarstek.org/kopyaa/yeni.htm>]
- Tokat Arayış Gazetesi** (2018). *Tokat Esnafının Gür Sesi: ‘AVM’leri Şehir Merkezinde İstemiyoruz*. [Erişim: 09.03.2021, http://tokatarayisgazetesi.com/haber_detay.asp?haberID=1160&HaberBaslik=tokat-esnafinin-gur-sesi-avmleri-sehir-merkezinde-]
- Tokat Gündem** (2018). *Tokatlı Esnaf Süpermarkete Karşı İmza Kampanyası Başlattı*. [Erişim: 09.03.2021, <http://tokatgundem.com.tr/tokatli-esnaf-supermarkete-karsi-imza-kampanyasi-baslatildi/24229/>]

Tuncer, E. (2014). İktidarın Mekânsal Fantazmagorisi Alışveriş Merkezleri. *Kentleri Savunmak: Mekân, Toplum ve Siyaset Üzerine*. NotaBene Yayınları, 313-318.

Veblen, T. (1918). *The Theory of The Leisure Class*. B. W. Huebsch.

Yarılan, C. (2018). *Tokat Bakkallar Manifaturacılar ve Tuhafiyeciler Odası Facebook*. [Erişim: 15.03.2021, <https://www.facebook.com/pages/Tokat-Bakkallar-Manifaturacılar-Ve-Tuhafiyeciler-Odasi/247216282146536>]

Yenişafak (2018). *Süpermarkete kızıp kepenk kapattılar*. [Erişim: 09.03.2021, <https://www.yenisafak.com/ekonomi/supermarketlere-kizip-kepenk-kapattilar-3385091>]

Yıldırım, H. (2020). Tokat Esnafından Ahiliğe Yakışan Girişim. *Tokat Gazetesi*. [Erişim: 10.03.2021, <https://www.tokatgazetesi.com/tokat-esnafindan-ahilige-yakisan-girisim/>]

Yılmaz, F. (2018). Tokat'ta 'Kahraman esnaf süpermarkete karşı' kampanyası. *Tokat Haber 60*. [Erişim: 10.03.2021, http://tokathaber60.com/haber_detay.asp?haberID=1326&HaberBaslik=tokatta-kahraman-esnaf-supermarkete-karsi-kampanya]

Yılmaz, F. (2020). Tokat'ta, 'Çarşı Pazar İndirim Günleri' başladı. *Habertürk*. [Erişim: 10.03.2021, <https://www.haberturk.com/tokat-haberleri/79552198-tokatta-carsi-pazar-indirim-gunleri-basladi>]

Araştırma Makalesi-Research Article

Covid-19 Pandemisinin Katılım Endeksi Üzerindeki Etkisinin Analizi¹

The Effect of Covid-19 Outbreak on Participation (Islamic) Index

Muhammet Fatih CANBAZ^{2*} & Ender BAYKUT³

Geliş / Received: 13/10/2021

Revize / Revised:10/11/2021

Kabul / Accepted: 11/11/2021

ÖZ

Korona virüs pandemisi ülke ekonomileri gibi finansal piyasaları da derinden etkilemiştir. Özellikle Mart 2020’de Dünya Sağlık Örgütü’nün korona virüs hastalığını küresel bir pandemi ilan etmesinden sonra piyasalarda yüksek oynaklıklar gözlenmeye başlanmıştır. Gelişen ülke borsalarında günlük %12’lik düşüşlerin tespiti uluslararası borsaları daha da ağır etkilemiştir. Borsada işlem gören ve yüksek borçluluk yapısına sahip şirketler, özkaynak ağırlıklı şirketlere nazaran daha fazla volatiliteye maruz kalmışlardır. Bu noktada, faizli işlemleri olmayan veya bilançosunda çok düşük bir paya sahip olan Katılım Endeksi şirketlerinin pandemi sürecinden daha az etkilenmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu çalışmada, Katılım-30 (KATLM-30) Endeksi’nin, Mart 2020-Aralık 2020 dönemine ilişkin günlük kapanış verileri üzerinden analizler yapılmıştır. Korona virüs verilerinin, KATLM-30 Endeksi üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amacıyla yapılan çalışmada, günlük vaka sayısı, günlük korona virüs kaynaklı vefat sayısı ve günlük iyileşen hasta sayısı bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. ARDL modelinin en uygun model olarak belirlendiği çalışma bulgularına göre, KATLM-30 Endeksi ile korona virüs verileri arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur.

Anahtar Kelimeler- Katılım Endeksi, Covid-19, Sermaye Piyasaları, Etki

ABSTRACT

The coronavirus pandemic has deeply affected the financial markets as well as economies. Especially after the 20th of March, 2020 when World Health Organization declared coronavirus disease as a global pandemic, high volatility began to be observed in the financial markets. 12% decrease which occurred in the stock markets of the developing countries caused even heavier loses in the developed countries stock markets. The listed companies at stock market with high borrowing rates faced more volatility comparing to equity-based companies. The companies listed on the participation index that has no interest obligations or having interest obligations that has a low share in their balance sheets being less affected from the pandemic is one of the expected results. This research was conducted by analyzing the daily closing data of KATLM-30 index, and the data belongs to the period of March 2020 – December 2020. The purpose of this research is investigating the effect of COVID numbers on KATLM-30 index by using the number of daily cases, number of daily deaths from the virus, and the daily number of people that had the virus and recovered used as independent variable. It is decided that ARDL model is the best fitted for the analysis and according to the results, there is a long-term relationship between the KATLM-30 index and the coronavirus numbers.

Keywords- Islamic Indices, Covid-19, Capital Markets, Effect

¹ Bu çalışma, 21-24 Eylül 2021 tarihlerinde düzenlenen “ICISEF 2021: Rethinking the Developmental Role of Islamic Economy and Finance: New Horizons” başlıklı kongrede, Ender AYKUT ve Muhammet Fatih CANBAZ tarafından sunulan “Covid-19 Pandemisinin Katılım-30 Endeksi Üzerindeki Etkisinin Analizi” başlıklı bildiri üretilmiştir.

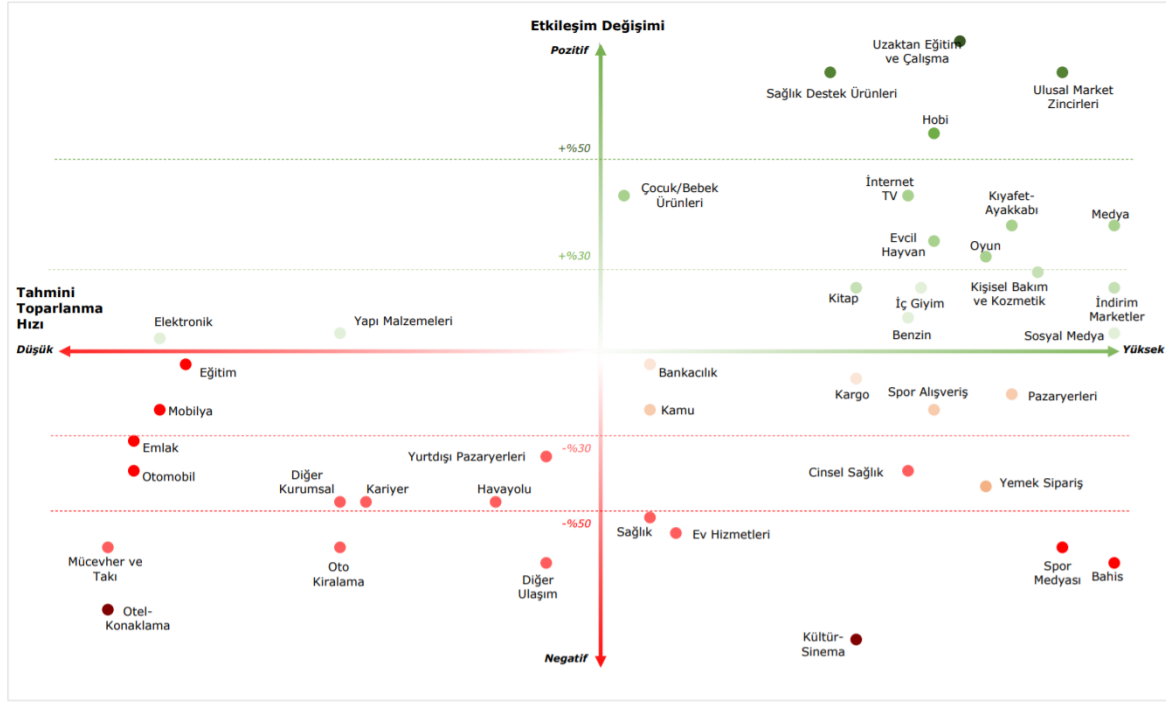
² *Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, muhammetfatih.canbaz@ibu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-4711-3489>)

³ Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ebaykut@aku.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-3908-4008>)

I. GİRİŞ

Korona virüs (COVID-19) salgını süreci dünya ekonomileri açısından ciddi bir sınav olurken reel sektörü ve finans sektörünü önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir. Tüm dünyada işletmelerin üretimlerini durdurmalarına, ithalat ve ihracatta kısıtlamalara, zorunlu olarak kepenk indirmelere ve tüketimin azalmasına yol açmıştır. Korona virüs salgınına karşı uygulanan kısıtlamalar nedeniyle çok sayıda kişi işini kaybetmiş ve aile ekonomisinde büyük düşüşler yaşanmıştır. Gelişmiş ülkeler de dâhil olmak üzere birçok ülkede işsizlik oranları ciddi seviyelere ulaşmıştır. Salgından en çok etkilenen turizm ve hizmet sektörü başta olmak üzere, istihdam kaybını önlemek adına yönetimler tarafından birçok sektöre yönelik ödenekler ve sair destekler sağlanmıştır. Diğer taraftan ev ortamında icra edilebilen iş modelleri ve internet aracılığıyla hizmet veren sektörler salgın sürecinden pozitif olarak etkilenmişlerdir. Bunların başında e-ticaret, uzaktan eğitim, kargo, ulusal market zincirleri, hobi, internet ile TV platformları gelmektedir. Bu kanaati destekleyen bir araştırma olan ve Deloitte bağımsız denetim şirketi tarafından hazırlanan “*Küresel Covid-19 Salgınının Türkiye’de Farklı Kategorilere Etkileri*” adlı rapor kamuoyuna sunulmuştur. İlgili rapora göre salgın sürecinden pozitif ve negatif etkilenen sektörler Grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1. Türkiye’de Covid-19 Salgınında Sektörlerin Etkileşim Değişimi ve Tahmini Toparlanma Hızları, Mart 2020

Kaynak: (Deloitte, 2020: 2)

Grafikten de anlaşılacağı üzere pandemi özellikle insanların bir araya gelmesini gerektiren iş modellerini ve sektörleri etkilemiştir. Yukarıda vurgulanan sektörlerin yanında finansal piyasalarda ve hisse senetlerinin alınıp satıldığı borsalarda da güven ortamının bozulmasına bağlı olarak büyük değişimler yaşanmıştır. Bu durum emeklilik fonlarının değerini ve bireysel tasarruf hesaplarını da olumsuz etkilemiştir. Covid-19 sürecinde vaka sayıları artarken Londra’daki FTSE borsası, New York Wall Street’teki Dow Jones Endeksi ve Japonya’daki Nikkei endeksinde büyük düşüşler yaşanmıştır. 2020’nin ilk çeyreğinde Dow Jones ve FTSE, 1987’deki ilk çeyrekte sonraki en büyük düşüşü görmüştür. Durumu normalleştirmek için birçok ülke tüketici harcamalarını arttırmak adına kredi maliyetlerini düşürmüş ekonomiyi canlandırmak amacıyla merkez bankaları faiz oranlarını indirmiştir. Hükümetlerin müdahalesi ile küresel piyasalarda kısmi iyileşmeler görülse de salgında ikinci ve üçüncü dalga tecrübesi, aşılmanın beklenen seviyelerde gerçekleşmemesi hala belirli endişeleri canlı tutmakla birlikte piyasaların oynaklığını da etkilemektedir.

Bu süreçte yatırımcıların finansal tercihlerinde de ciddi değişimler gözlenerek yatırımcı profilinde değişimler yaşanmıştır. Türk lirasının politik ve konjonktürel nedenlerle değer kaybetmesi nedeniyle yatırımcılar altın, gümüş, emtia vb. gibi daha az riskli yatırım araçlarına ilgi duymaya başlamışlardır. Korona virüs salgını

sürecinde yatırım fonlarından çıkışlar nedeniyle Türkiye borsası küçülmüş ancak bu küçülme, borsadan daha yüksek getiri elde edebilme ihtimalini de artırdığı için borsa yatırımcısı olma fikrini daha cazip hale getirmiştir. Normalleşme adımlarıyla beraber yatırım tutarlarında beklendiği gibi artış ve hisselerin değerlendirildiği görülmüştür. Pandeminin başlangıcı olan 2019 yıl sonu itibarıyla borsada yatırımcı sayısı 1.203.438 kişiyken 2020 Ekim sonu itibarıyla yaklaşık 671.000 artışla 1.874.395 kişiye ulaşmıştır (Merkezi Kayıt Kuruluşu, 2020). Bu değişimde bütünüyle salgının etkisi olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olmamakla birlikte ciddi bir etken olduğu anlaşılmaktadır.

Son yıllarda sermaye piyasalarında artan yatırım yapma eğilimleri, piyasa yapıcılarının alternatif araçlar üretme çabalarını doğurmuştur. Nitekim sermaye piyasalarından İslâmi hassasiyetleri gereği uzak duran tarafların piyasalara çekilmesi amacıyla yeni ürünler ortaya konmuştur. Bu ürünlerden biri de uluslararası literatürde “*shariah index*” olarak ifade edilen ve ülkemizde “*Katılım endeksleri*” veya “*İslami Endeksler*” olarak kavramsallaşan portföylerdir (Çonkar, Canbaz, & Öztürk, 2019). Ülkemizde ilk İslâmi endeks olarak nitelendirilen “*Katılım 30 Endeksi*” 2011 yılı itibarıyla Borsa İstanbul’da (BİST) işlem görmeye başlamıştır. İslâmi sermaye piyasası ürünlerinin, İslâm iktisadi ve finansı kaidelerine uygun ürünleri ve operasyonları içermesi gerekmektedir. Bu ilkeden hareketle endekste yer alacak şirketler öncelikle faaliyet alanı kriterleri açısından değerlendirilmekte ardından finansal izleme kriterlerine tabi tutulmaktadır. Her iki izleme kriterlerini karşılayabilen şirketler katılım endekslerinde kendilerine yer bulmaktadır. Endekslere dahil olan şirketler üç ayda bir mali tablo dönemlerinde tekrar bu iki izleme kriterlerine tabi tutularak güncellenmektedir. Endeksin faaliyet alanı kriterlerine göre;

- “*faize dayalı finans, ticaret, hizmet, aracılık (bankacılık, sigorta, finansal kiralama, faktöring ve diğer faize dayalı faaliyet alanlarını kapsar), alkollü içecek, kumar, şans oyunu, domuz eti ve benzer gıda, basın, yayın, reklam, turizm, eğlence, tütün mamulleri, vadeli altın, gümüş ve döviz ticareti*”

alanlarında faaliyet göstermeyen şirketlerden oluşmalıdır. İkinci aşama izleme kriterlerinde ise endekste yer alacak şirketlerin finansal açıdan aşağıdaki rasyoları sağlaması gerekmektedir.

• **Faizli Krediler / Piyasa Değeri <%30**

Aday şirketin toplam faizli kredilerinin piyasa değerine oranı %30'dan düşük olması

• **Faiz Getirili Nakit ve Menkul Kıymetler / Piyasa Değeri <%30**

Aday şirketin faiz getirisi sağlayan nakit ve menkul kıymetlerinin piyasa değerine oranı %30'dan düşük olması

• **Uygun Olmayan Sektörlerden Elde Edilen Gelirler / Toplam Gelir <%5**

Haram veya uygun olmayan sektörlerden elde edilen gelirlerinin toplam gelire oranı %5'ten düşük olması (BMD, 2021)

Katılım finans sisteminin yeni sayılabilecek araçlarından olan katılım endekslerinin katılım bankacılığının geçmiş performansından hareketle finansal kriz dönemlerinde geleneksel endekslere nazaran daha dirençli olacağı yönünde genel bir öngörü bulunmaktadır. Bu çalışma ile Covid-19 salgın döneminde ilgili endekslerin nasıl bir dalgalanma yaşadığı ve süreçten nasıl etkilendiği araştırılmıştır. Çalışma, sonuçları itibarıyla katılım endekslerinde listelenen şirketlere yatırım yapan tarafların olumlu kabullerinin test edilmesi ve katılım endekslerine yatırım yapma kararı alacak taraflara ise erken aşamada bilgi akışı sağlayacaktır.

II. LİTERATÜR TARAMASI

Korona virüs toplum sağlığını etkilediği gibi finansal piyasaları ve ülkeleri de aynı ölçüde etkilemiştir. Her ne kadar uzun yıllara sâri bir deneyim olmasa da korona virüsün finansal piyasalar ve ekonomiler üzerindeki etkisine yönelik çalışma sayısı günden güne artmaktadır. Bu çalışmalar gerek mikro düzeyde gerekse makro düzeyde etkileri ortaya çıkarmak maksadıyla yapılmaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan korona virüsün katılım endeksi üzerindeki etkileri, Türkiye’de sınırlı sayıda çalışmada ele alınmıştır. Bu açıdan çalışma literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Literatür taraması yapılırken sistematik bir yol izlenerek ilk önce korona virüsün küresel piyasalar üzerindeki etkisini ele alan çalışmalara, daha sonra ise Türkiye finansal piyasaları ve ekonomisi üzerindeki etkiyi araştıran çalışmalara odaklanılmıştır. Son aşamada korona virüs ve katılım endeksini değişken olarak ele alan çalışmalar raporlanmıştır.

Sherif (2020) çalışmasında korona virüsün (COVID-19) hızlı yayılmasının Şeriat uyumlu İngiltere Dow Jones piyasa endeksi üzerindeki kısa vadeli etkilerini araştırmıştır. 20 Ocak- 20 Mayıs dönemine ait günlük verileri

ve İngiltere'deki on endüstriyel sektör verileri kullanılmıştır. Sonuçlar COVID-19 salgını ile geleneksel borsa endeksinin performansı arasında güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Salgın süreci İngiltere Dow Jones İslâmi endeksini olumsuz şekilde etkilerken geleneksel muadillerine kıyasla etkini önemsiz olduğu tespit edilmiştir. Ek olarak, sektörler özelinde yapılan analizde bilgi teknolojileri sektörünün hisse senedi getirileri çok daha iyi performans gösterirken, ulaşım, içecek, turizm ve eğlence sektörlerinin hisse senedi getirileri önemli ölçüde daha kötü performans göstermiştir. Baek vd. (2020) ise korona virüsün, ABD borsası üzerindeki etkisini ve oynaklığını endüstri düzeyinde analiz etmiştir. Markov Switching AR modeli kullanılarak yapılan araştırma sonucunda oynaklığın belirli ekonomik göstergelerden etkilendiğini ancak COVID-19 haberlerine daha duyarlı olduğu tespit edilmiştir. Oynaklık hem olumsuz hem de olumlu COVID-19 bilgilerinden etkilenirken olumsuz haberlerin daha ciddi etkiler bıraktığı görülmüştür. Yanı sıra yazarlar piyasalarda olumsuzluk önyargısı olduğunu düşünmektedirler. Tüm sektörlerde toplam ve kendine özgü riskte önemli artışlar gözlemlenirken, sistematik riskteki değişiklikler endüstrilere göre farklılık göstermektedir. Baker vd. (2020) değişkenler olarak hisse senedi piyasası oynaklığı, ekonomik belirsizlik ve işgücü piyasaları üzerinden pandeminin ABD ekonomisindeki finansal etkilerini araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre seyahat kısıtlamalarının, iş yeri kapatmaların ve sosyal mesafenin büyük ekonomik zararlara yol açtığı savunulmaktadır. Yanı sıra Ülkenin 2020 son çeyreğinde %11-20 arasında bir küçülmeye karşılaşıcağını ifade edilmiştir. Ve bu küçülmenin %50'sinin pandemi nedeniyle ortaya çıkan belirsizliklere dayalı olduğu vurgulanmıştır. Alber (2020) pandeminin borsalar üzerindeki etkilerini 6 ülke piyasası üzerinden incelemiştir. Bu ülkeleri vaka açısından en kötü 6 ülke olarak tanımlamaktadır. Sırasıyla Çin, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve ABD olan bu ülkeler kümülatif vaka sayısı dikkate alınarak belirlenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda hisse senedi piyasalarının yeni vaka sayılarına ölüm rakamlarından daha duyarlı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca pandemi süreci Çin, Fransa, Almanya ve İspanya piyasalarını olumsuz etkilerken ABD ve İtalya'nın süreçten olumsuz etkilendiğine dair bir bulguya ulaşamamıştır. Ayittey vd. (2020) yapmış oldukları çalışmalarında pandeminin Çin ve Dünya ekonomisine etkilerini araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre Çin'in yılın ilk çeyreğinde 62 milyar dolara varan kayıp yaşayacağını yanı sıra dünyanın ise 280 milyar doların üzerinde muhtemel kayıp yaşayacağını öngörmüşlerdir. Bu sonuç Dünya Bankası'nın 2009 yapmış olduğu H1N1 virüsleri gibi daha zayıf bir grip salgınının bile küresel GSYH'nin %5'ini eritebileceği tahminiyle paralellik göstermektedir. Çalışmada literatüre bezer şekilde olumsuz etkilerin uzun süreli olacağı tahmin edilmektedir. Alfaro vd. (2020) pandeminin ABD hisse senetleri getirilerini nasıl etkilediğini araştırmıştır. Araştırma sonucunda enfeksiyonun tahminlerin dışında beklenmedik şekilde katlanarak büyümesi ABD piyasalarında %4 ile %11 oranında değer kaybına neden olduğu tespit edilmiştir. Vakalardaki belirsizlik azaldıkça hisse senedi piyasasındaki volatilitenin de azaldığına yönelik bulgular saptanırken bu eğilimin devam etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yanı sıra bu sonuçlar ülkedeki rekor seviyede işçi çıkarmalar ile de ilişkilendirilmiştir. Morales ve O'Callaghan (2020) çalışmalarında korona virüsün bir "black swan" vakası olduğunu ve Nassim Nicholas Taleb'in teorisini desteklediğini ifade etmişlerdir. Çalışmada Covid-19'un dünyanın önde gelen borsaları üzerindeki etkisi, spektral nedensellik ve Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Temel araştırma bulguları, piyasaların Şangay borsası tarafından sergilenen oynaklık seviyelerine tepki vermediğini ve Çin'in virüs salgınının merkez üssü olarak tanımlandığını göstermektedir. Avrupa tarafında ise İtalya'nın ilk vakalarını açıklamasıyla piyasalar virüsün küresel bir tehdit olduğunu farketmiştir. Vakalarla birlikte İtalyan borsasında başlayan oynaklık yansımaları Avrupa'nın korku sürecine girmesine neden olmuştur. Albuiescu (2020) COVID-19 vakaların ve ölüm oranının Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) finansal piyasalardaki nasıl bir oynaklığa sebep olduğunu ampirik olarak araştırmıştır. Araştırma bulgularına göre hem küresel rakamların hem de ABD rakamlarının S&P 500 üzerinde oynaklığı artırdığını tespit etmiştir. Sürecin uzaması halinde ise oynaklığın devam edeceğini öngörmektedir.

Koronavirüsün Türkiye'deki finansal piyasalar üzerindeki etkisi de çeşitli açılardan araştırmacılar tarafından analiz edilmiştir. Keleş (2020) çalışmasında koronavirüsün Türkiye'de ortaya çıkma ve yayılması sürecinde hisse senedi piyasasının kısa dönemli tepkilerini araştırmıştır. Bu kapsamda veri olarak BİST-30 endeksinde yer alan hisse senetlerinin Mart ve Nisan 2020 dönemine ilişkin günlük fiyatları kullanılmıştır. Çalışma bulgularına göre pay piyasası vaka, ölüm ve tedbir haberlerine belirgin tepkiler vermiştir. Özellikle 100. vaka, 1000. vaka ve 1000. ölüm haberlerine negatif tepkiler göstermiştir. Buna karşın alınan tedbirlerin pozitif etkileri beraberinde getirdiği tespit edilmiştir. Sektörler özelinde ise Otomobiller ve Bileşenleri grubu ile Taşımacılık grubunun diğer sanayi gruplarına göre en çok etkilenen taraf olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık, Özdemir (2020) Covid-19 pandemisinin Türkiye sektör endeksleri üzerindeki etkilerini araştırdığı çalışma sonucunda mali sektör endeksinin süreçten olumsuz etkilendiğini teknoloji sektör endeksinin ise olumlu etkilendiğini ortaya koymuştur. Özkan (2020) tarafından yapılan çalışmada ise Covid-19 pandemisinin Türkiye hisse senedi piyasası üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada 23 sektör endeksinin Haziran 2019 ile Temmuz 2020 arasındaki

oynaklıklarını hesaplanmıştır. Oynaklık değerlerinin analizi sonrasında Türkiye'deki vakaların ortaya çıktığı ve hızla arttığı Mart 2020'de tüm sektör endekslerinde volatilité sıçraması olduğunu; en fazla oynaklık sıçramasının spor şirketlerinin hisselerinde, en az oynaklık sıçramasının ise sigorta firmalarının senetlerinde görüldüğü; Mart 2020'den sonra bütün sektör endekslerinin oynaklık değerlerinin normale döndüğünü ifade edilmiştir.

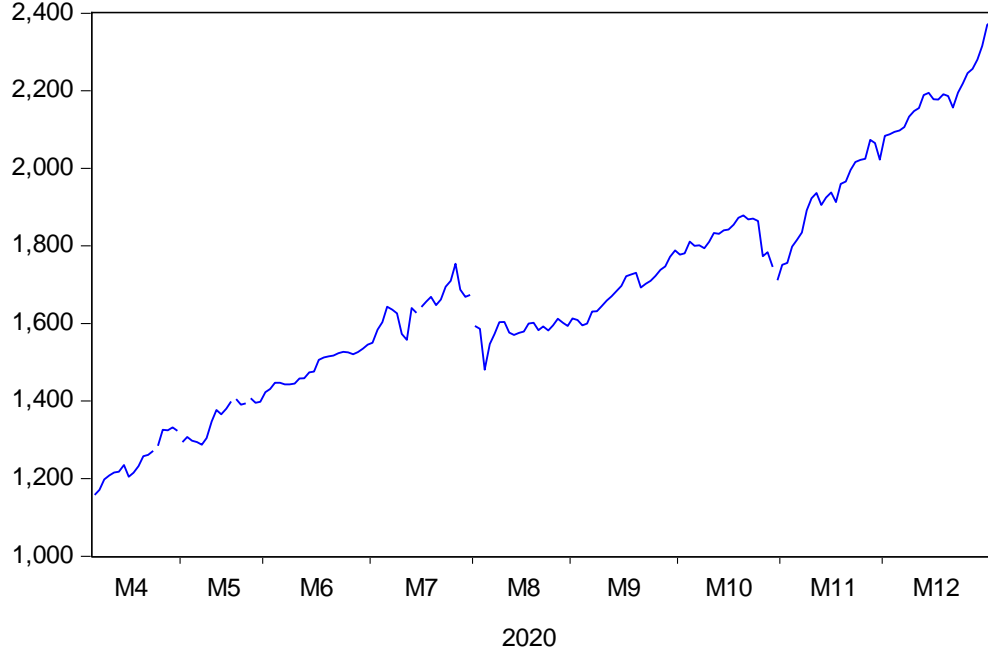
Koronavirüsün sektörler üzerindeki etkilerinin ele alındığı çalışmalar gibi Borsa İstanbul endeksleri üzerindeki etkisi de yoğun olarak analiz edilen bir başka çalışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çetin (2020) koronavirüs salgınının Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini, hisse senedi borsa endeksi ve genel ekonomik faaliyetler açısından analiz etmiştir. Çalışmada hisse senetlerinin fiyat performans olarak Borsa İstanbul BIST-100 endeksi, genel ekonomik faaliyetlerin düzeyini temsilen de "Satın Alma Yöneticileri Endeksi" kullanılmıştır. 23 Mart 2020- 24 Nisan 2020 tarihleri arasındaki günlük verilerle yapılan analiz sonucunda kısıtlamaların genel ekonomik faaliyetler seviyesini-0,708 birim düşürdüğünü ancak hisse senedi fiyatlarını olumsuz etkilemediğini ortaya koymuştur. Kayral ve Tandoğan (2020) BİST100 endeksi, Dolar, Euro ve altın fiyatlarına ilişkin getirilerin ve oynaklığın COVID-19 pandemisinde etkilenme düzeyleri ile bu değişkenler arasındaki oynaklığı araştırmıştır. 01.01.2015 – 08.07.2020 dönem verileri ve CCC-GARCH modeli kullanılan çalışma sonucunda COVID-19 pandemisinin BİST100 endeksi ve altın getirilerinde az da olsa artırıcı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Pandemi sürecinin genel olarak yatırım araçlarının volatilitelerini artırdığı tespit edilmiştir. Değişkenlerden Dolar'dan Euro'ya doğru pozitif volatilité yayılımı bulunurken, en yüksek yayılımın ABD ile yaşanan politik kriz nedeniyle 2018'de gerçekleştiği görülmüştür. Yatırım araçlarının arasındaki yayılım pandemi sürecinde sınırlı seviyede izlenmiştir. BİST100 endeksi ile altın arasındaki volatilité yayılımı negatif bulunmuş, buradan hareketle yatırımcıların bu dönemde altına yöneldikleri anlaşılmıştır. Bu iki yatırım aracı arasındaki en yüksek volatilité ise döviz kur hareketlerine paralel şekilde 2018 yılında gerçekleşmiştir. Pandemi sürecindeki volatilité ise ikinci en yüksek yayılım olarak tespit edilmiştir.

Bu çalışmaların yanında sınırlı sayıda da olsa katılım endeksi ise korona virüs arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar literatürde yer almaktadır. Şahbalı ve Kaya (2021) tarafında yapılan çalışmada, KATLM-50 endeksinin kapanış değerlerine en fazla etki eden değişkenler belirlenmeye çalışılmıştır. Altın fiyatı, Dolar ve Euro'dan oluşan döviz kuru sepeti, politika faizi ve korona virüs günlük vaka sayılarının bağımsız değişken olarak kullanıldığı çalışmada, katılım endeksine vaka sayıları ve altın fiyatlarının pozitif yönde etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Erdoğan vd. (2020) çalışmalarında Covid -19 pandemisine geleneksel ve İslâmi borsanın bulaşma ve ayrışma açısından gösterdiği tepkiyi incelemiştir. Çalışmada 10 Şubat 2011 – 02 Eylül 2020 dönemine ilişkin günlük veriler kullanılmış ve DCCGARCH yönteminden yararlanılmıştır. Bulgular sonucunda Covid -19 pandemisi şoku karşısında İslâmi borsa, geleneksel borsalara nazaran oynaklığın düşük olduğu dolayısıyla daha istikrarlı olarak tespit edilmiştir. Baykut ve Çonkar (2020) tarafından yapılan çalışmada ise, korona dönemini de kapsayan geniş bir veri seti ile konvansiyonel endeksler ile katılım endeksleri arasındaki nedensellik ve volatilité karşılaştırılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, KATLM-30 endeksi, konvansiyonel endekslere göre daha düşük volatilitéye sahip olarak tespit edilmiştir. Literatür taramasında da görüleceği üzere, KATLM-30 Endeksi ile korona virüs üzerindeki ilişkiyi ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum, çalışmanın literatürdeki hangi boşluğu dolduracağı ve özgünlüğünün ne olacağı sorularına yanıt vermektedir. Çalışmanın izleyen bölümünde analizler yapılmış ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

III. ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, korona virüs verilerinin, Katılım-30 Endeksi üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bu kapsamda Mart 2020-Aralık 2020 arasındaki döneme ilişkin günlük veriler kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Verilerin analize uygun hale getirilmesi için ilk önce veri uyumlaştırılması yapılmıştır. Katılım-30 Endeksi'ne ilişkin veriler sadece hafta içi günleri hesaplandığından dolayı, korona virüs verileri için de analizlerde sadece hafta içi rakamları kullanılmıştır. Katılım-30 (KATLM-30) Endeksi'ne ilişkin veriler, Türkiye Katılım Bankaları Birliği ve Bizim Menkul Değerler 'den temin edilmiş iken, korona virüs verileri ise T.C. Sağlık Bakanlığı veri tabanından elde edilmiştir. Katılım-30 Endeksi'nin ilgili dönemdeki getirilerine ilişkin veriler Şekil 1 yer almaktadır. Şekilde görüldüğü üzere Mart 2020 döneminde Katılım-30 Endeksi en düşük değerlere sahiptir. Şubat 2020'de elde edilen en yüksek değerden sonra yaşanan bu düşüş korona virüse bağlanabilir. Daha sonrasında korona virüs sürecinde yaşanan kontrol ve finansal piyasalardaki toparlanmanın etkisiyle, Katılım-30 Endeksi'nde yükseliş eğilimi başlamıştır.

KATLM-30

Şekil 1. Katılım-30 Endeksi Getiri Serisi

Yapılan veri uyumlaştırması sonucunda 11 Mart 2020- 31 Aralık 2020 arası dönemde analizlere dâhil edilen toplam 185 günlük gözlem serisi oluşturulmuştur. Korona virüs verileri 4 farklı başlık altında analiz kapsamına alınmıştır. Bunlar; günlük hasta sayısı, günlük vaka sayısı, günlük vefat sayısı ve günlük iyileşen hasta sayısı şeklindedir. Çalışmada kullanılan bu beş değişkene (KATLM-30, hasta sayısı, vaka sayısı, vefat sayısı ve iyileşen sayısı) ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	KATLM-30	VAKA	HASTA	VEFAT	İYİLEŞEN
Ortalama	1678.627	10240.24	2345.173	77.48108	3917.497
Maksimum	2379.900	32106	7381.000	259.0000	35511.00
Minimum	1158.220	786.0000	786.0000	14.00000	256.0000
Standart Sapma	281.7289	871.71	1632.465	68.94651	7437.064
Skewness	0.387023	13.39720	1.490884	1.353819	3.254538
Kurtosis	2.579535	181.3120	4.235106	3.818163	12.32010
Jarque-Bera	5.981193	25021.8	80.29326	61.67205	996.1654
Olasılık	0.050257	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Gözlem	185	185	185	185	185

Tablo 1 incelendiğinde, her bir değişkenin 185 adet gözleme sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Mart-Aralık 2020 arası dönemi kapsayan bu süreçte, KATLM-30 Endeksi’nin ortalama değeri 1678 olarak hesaplanırken, Türkiye’de ilk korona virüs vakasının tespit edilmesiyle beraber endeks değeri minimum değer olan 1158’e kadar düşmüştür. Yine bu süre içerisinde korona virüs mücadelesindeki başarıya paralel olarak endekste toparlanma olmuş ve 2379 değerine kadar yükselmiştir. Bu dönemde korona virüs vakalarındaki seyre bakıldığında günlük ortalama 10240 vaka sayısı tespit edilmiştir. En yüksek vaka tespiti 32106 iken en az vakanın tespit edildiği gün olarak ise 786 sayısına ulaşılmıştır. Benzer hesaplamalar hasta sayısı için de yapılmış ve 2345 ortalama sayısına ulaşılmıştır. Maksimum hasta sayısı 7381 iken minimum hasta sayısı 786 olmuştur. Günlük ortalama vefat sayısı ilgili dönemde 77 iken, iyileşen vaka sayısı ortalama 3917 olarak belirlenmiştir. Tanımlayıcı istatistiklerin belirlenmesinden sonra değişkenler arasındaki korelasyonun tespit edilmesi amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 2’de raporlanmıştır.

Tablo 2. Korelasyon Matrisi

Değişken	KATLM-30	HASTA	VAKA	VEFAT	İYİLEŞEN
KATLM-30	1				
HASTA	0.44	1			
VAKA	0.16	0.19	1		
VEFAT	0.68	0.78	0.20	1	
İYİLEŞEN	0.58	0.31	0.07	0.76	1

Tablo 2’deki sonuçlara göre, incelemeye konu olan 5 değişken arasında pozitif korelasyon mevcuttur. Korelasyon analizi sonucunda hasta sayısı ile vefat sayısı arasında nispeten daha kuvvetli pozitif bir ilişki mevcuttur. Bu sonuca göre, hasta sayısının artması vefat sayısındaki artışa çıkarmaktadır sonucunu ortaya çıkarabilir. Fakat daha isabetli çıkarımlar yapabilmek için ekonometrik modellerin uygulanması gerekmektedir. Birim kök testi sonucuna göre belirlenecek analiz tekniği için ARDL, Eş-Bütünleşme Testi veya nedensellik testleri olası teknikler olarak belirlenmiştir. Bu nedenle çalışma kapsamında, aşağıdaki denklem kurularak finansal ekonometrik analiz tekniklerinden uygun olan(lar)ı kullanılacaktır.

$$KATLM - 30 = f (HASTA, VAKA, VEFAT, İYİLEŞEN)(1)$$

KATLM-30 Endeksi’ne, korona virüs verilerinin etki edip etmediğinin tespiti amacıyla 1 nolu denklemde ifade edilen fonksiyonun analizi için 2 nolu denklem kullanılarak analizler gerçekleştirilecektir.

$$KATLM - 30_t = \alpha HASTA_t + \beta VAKA_t + \delta VEFAT_t + \gamma İYİLEŞEN_t + u_t(2)$$

2 numaralı denklemdeki modelin sınanması ve uygun ekonometrik modelin tespit edilmesi amacıyla ilk önce her bir değişkenin birim kök sınamalarının yapılması gerekmektedir. Birim kök testlerinin yapılmasının amacı sahte regresyon sorununun önüne geçmek ve serilerin birim köke sahip olup olmadığını tespit edilmesidir. Bu kapsamda Dickey ve Fuller (1979; 1981) tarafından önerilen Genelleştirilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen Phillips-Perron (PP) testleri uygulanarak serilerin birim kök testleri analiz edilmiş ve sonuçları Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Birim Kök Testi Sonuçları

Seriler	ADF			PP		
	Düzye	Birinci Fark	Karar	Düzye	Birinci Fark	Karar
KATLM-30	-1.05 (0.93)	-13.50 (0.00)	I(1)	-1.05 (0.93)	-13.50 (0.00)	I(1)
HASTA	-1.58 (0.79)	-12.60 (0.00)	I(1)	-1.89 (0.65)	-12.83 (0.00)	I(1)
VAKA	-13.38 (0.00)	-	I(0)	-13.38 (0.00)	-	I(0)
VEFAT	-0.30 (0.98)	-10.60 (0.00)	I(1)	-0.69 (0.97)	-11.28 (0.00)	I(1)
İYİLEŞEN	-1.68 (0.75)	-6.37 (0.00)	I(1)	-1.92 (0.63)	-13.08 (0.00)	I(1)

Açıklama: Parantez içinde verilen değerler olasılık değerleridir.

Tablo 3’te yer alan sonuçlar incelendiğinde ADF ve PP birim kök testi uygulaması sonrasında, KATLM-30, Hasta Sayısı, Vefat Sayısı ve İyileşen Sayısı değişkenlerinin tamamı düzeyde durağan değildir ve durağan hale gelmek için birinci farklarının alınması gerekmektedir. Dolayısıyla bu değişkenlere ilişkin birim kök testi sonucu **I(1)**’dir. Günlük vaka sayısı değişkeni ise hem ADF hem de PP tekniğinde düzeyde durağan olduğundan birim kök testi sonucu **I(0)** olarak belirlenmiştir. Bu sonuç, farklı mertebelerden durağanlığa sahip değişkenlerin arasındaki ilişkinin analizine imkân tanıyan ARDL/ Sınır Testi yaklaşımının kullanılmasını gerektirmektedir. ARDL/Sınır Testi yaklaşıma ilişkin yapılacak olan analizlerin ilk aşaması, modelin gecikme uzunluklarının belirlenmesidir. Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre, KATLM-30, hasta sayısı, vaka sayısı, vefat sayısı ve iyileşen sayısı değişkenleri için en uygun model ARDL (1,0,0,0)’dır. Bağımlı değişken olarak KATLM-30 Endeksi’nin kullanıldığı çalışmada, en ideal model olarak belirlenen ARDL (1,0,0,0) modeline ilişkin katsayılar ve model varsayım istatistikleri Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4.ARDL (1,0,0,0, 0) Modeli Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart hata	t —istatistiği	Olasılık
KATLM_30(-1)	0.988349	0.008990	109.9394	0.0000
HASTA	-0.004762	0.002608	-1.825840	0.0695
VAKA	-1.06E-05	2.08E-05	-0.510175	0.6106
VEFAT	0.264968	0.096942	2.733265	0.0069
İYİLEŞEN	-0.001062	0.000538	-1.973431	0.0500
C	21.05676	13.86904	1.518257	0.1307
Diagnostik (tanılama) testleri				
Otokorelasyon - Breusch-Godfrey LM Testi =1.197235 (0.2843)				
Değişen Varyans - Breusch-Pagan-Godfrey Testi = 1.8312943 (0.7613)				
JB Normallik Testi = 7.224897 (0.049822)				
Ramsey RESET Testi = 1.793008 (0.1132)				

Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre KATLM-30 değişkeninin, kendi bir dönem geçmiş değerlerinin yanında, hasta sayısı, vaka sayısı, vefat sayısı ve iyileşen sayısının mevcut dönem verileri, KATLM-30 Endeksi'ndeki değişimleri en iyi açıklayan modeldir. Bu modelden elde edilen sonuçları kullanarak sınır testi yaklaşımına geçmeden hemen önce bu modelin diagnostik testleri geçip geçmediği bir başka ifade ile bu modelin regresyon varsayımlarını sağladığı kontrol edilmiştir. Bu kapsamda, en uygun model olarak belirlenen ARDL (1,0,0,0,0) modelinden elde edilen artık terimlerin birbiri ile ilişkili olup olmadığının tespiti için Breusch-Godfrey LM Testi yapılmış ve elde edilen olasılık değerinin 0.28 olması artıkların ilişkisiz olduğunu ifade eden H_0 (yokluk) hipotezinin reddedilemeyeceğini göstermiştir. Dolayısıyla artık terimler arasında otokorelasyon bulunmamaktadır. Yapılan bir değer tanılama testi artık terimlerin değişen varyansa sahip olup olmadığının tespiti üzerinedir. Breusch-Pagan-Godfrey Testi sonucunda elde edilen anlamlılık (olasılık) değerinin 0.76 olması, serilerin değişen varyansa sahip olmadığını göstermektedir. Yani serinin artık terimleri sabit bir varyansa sahiptir. Bu sınamalar sonucunda uygulanan modelin uygun olduğu ortaya çıkmış ve sınır testi yaklaşımına geçilerek sonuçlara ulaşılmıştır. En uygun model olarak belirlenen ARDL (1,0,0,0,0) modeline uygulanan sınır testi sonuçları aşağıdaki Tablo 5'te raporlanmıştır.

Tablo 5. Sınır Test Sonucu

k	F - istatistiği	Kritik Değerler	$I(0)$	$I(1)$
4	3.867266	% 10	2.2	3.09
		% 5	2.56	3.49
		%2.5	2.88	3.87
		% 1	3.29	4.37

Açıklama: k modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerin sayısını göstermektedir.

Sınır testi yaklaşımında elde edilen F istatistik değerinin alt ve üst sınır değerlerinin ifade eden $I(0)$ ve $I(1)$ değerlerinin arasında olmaması gerekmektedir. Eğer tespit edilen F değeri %1, %2,5, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde $I(0)$ ve $I(1)$ değerlerinin arasından kalır ise ilişkinin tam olarak tespit edilemeyeceği, $I(0)$ değerinden küçük ise, ilişkinin olmadığı, $I(1)$ değerinden büyük ise o anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. ARDL (1,0,0,0,0) modeline uygulanan sınır testi sonucunda hesaplanan F istatistik değeri 3.867266'dır. Bu sonuç, %1 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında tam olarak bir ilişkinin olduğunun tespit edilemeyeceğini bildirirken, %2,5 anlamlılık düzeyinde ilişkinin olabileceğini fakat %5 anlamlılık düzeyinde kesin olarak incelemeye konu olan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını göstermektedir. %5 anlamlılık düzeyinde $I(1)$ değeri 3,49 olarak belirlenir iken, modelin F istatistik değeri 3.86'dır yani $I(1)$ değerinden yüksektir. Bu sonuç, korona virüs verilerinin uzun dönemde KATLM-30 Endeksi üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu uzun dönem ilişkisine ait koentegrasyon denklemi aşağıdaki 3 nolu denklemde yer almaktadır:

$$\text{Koentegrasyon Denklemi} = \text{KATLM-30} - (-0.4087 * \text{HASTA} - 0.0009 * \text{VAKA} + 22.7417 * \text{VEFAT} - 0.0911 * \text{İYİLEŞEN} + 1807.2588) \quad (3)$$

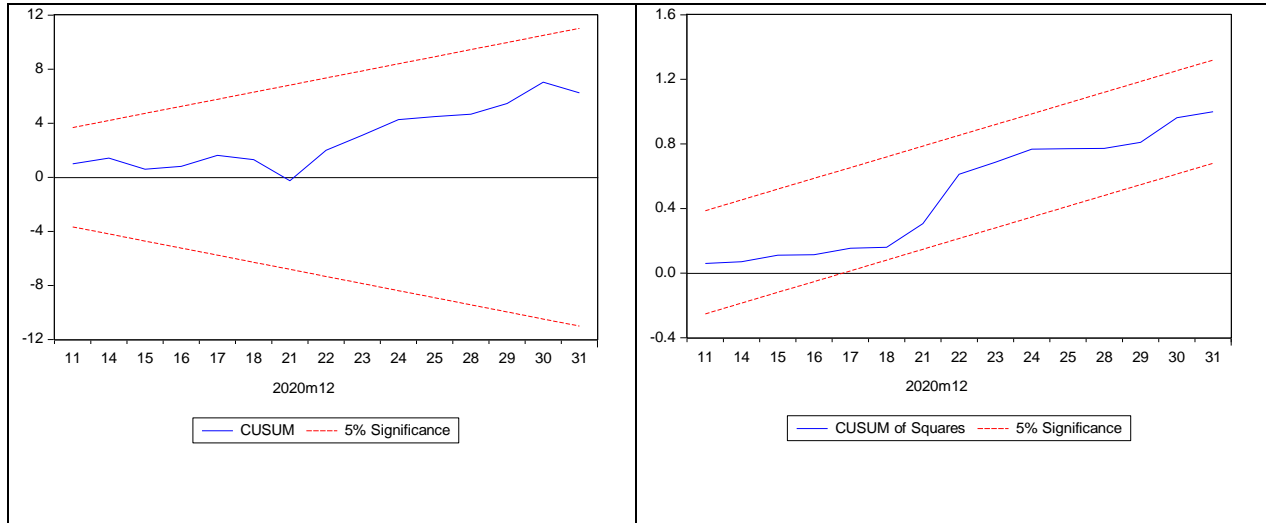
Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin tespit edilmesinden sonra uzun dönem ilişkiyi gösteren tahmin katsayı değerleri Tablo 6’da gösterilmiştir. Tablo 6’ya göre, hasta sayısı değişkeninin uzun dönem katsayısı -0.40’tır. Dolayısıyla hasta sayısı ile KATLM-30 Endeksi arasında uzun dönemde negatif bir ilişki söz konusudur. Bu sonuç hasta sayısının artması ile KATLM-30 Endeksi’nde düşüşler yaşanabileceğinin açıklamasıdır. Özellikle Mart 2020’den itibaren hasta sayısındaki artışlar, endeksin düşmesinin açıklaması olarak kabul edilebilir. Benzer bir durum vaka sayısı ile de ortaya çıkmaktadır. Çalışma kapsamında kısa dönem katsayılarına ve hata düzeltme modeline de bakılmış fakat varsayımlar sağlanmadığı için raporlanmamıştır.

Tablo 6. Uzun Dönem Tahmin Katsayıları

Değişken	Katsayı	Standart hata	t —istatistiği	Olasılık
HASTA	-0.408735	0.350418	-1.166421	0.2450
VAKA	-0.000911	0.001946	-0.468447	0.6400
VEFAT	22.741661	16.388554	1.387655	0.1670
İYİLEŞEN	-0.091130	0.082214	-1.108450	0.2692
C	1807.258828	354.875791	5.092652	0.0000

Çalışma kapsamında son olarak kurulan modelin stabil olup olmadığının tespiti için standartlaştırılmış rekursif kalıntılar için CUSUM (Cumulative Sum: Birikimli Toplam) ve CUSUMQ (Cumulative Sum Square: Birikimli Toplamlar Karesi) testleri yapılmıştır. Sonuçlar Şekil 1a ve Şekil 1b olarak aşağıda yer almaktadır. Bu sonuçlara göre, %5 anlamlılık düzeyinde, test istatistikleri belirlenen kritik değerler arasında yer aldığından, model uzun dönemde stabildir.

Şekil 2a-2b. CUSUM ve CUSUMSQ Testleri

Genel olarak sonuçlar değerlendirildiğinde, korona virüsün hem geleneksel hem de İslami borsa endeksleri üzerinde önemli ölçüde etkileri olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada ARDL modelinin uygulanması sonucunda KATLM-30 Endeksi’ne uzun dönemde özellikle hasta sayısı ve vaka sayısının artışına bağlı olarak olumsuz olarak etkilenmektedir. Elde edilen bu sonuçlar yapısal kırılmaları dikkate alan QUSUM ve QUSUMQ analiz sonuçlarıyla da teyit edilmiştir.

IV. SONUÇLAR

Korona virüsün finansal piyasalar üzerindeki etkisi özellikle Mart 2020’de olağanüstü düzeylere ulaşmıştır. Bu dönemde Avrupa Borsalarında yaşanan günlük %12’ye varan düşüşler bu etkiyi net olarak ortaya koymuştur. Bu denli etkilerin en son 2008 Küresel Finans Krizi’nde görülmesi ve korona virüsün finansal piyasalar üzerindeki tahribatının Küresel Finans Krizi’nden daha yüksek olması, yatırımcıları daha dikkatli davranmaya

itmıştır. Geleneksel hisse senedi piyasalarının yanında 2011 yılında hesaplanmaya başlanan Katılım Endeksleri de bu süreçten etkilenmişlerdir.

Katılım endekslerinde listelenen şirketlerin geleneksel endekslerden farklı olarak İslâmi faaliyet kriterlerini ve belirli finansal kriterleri sağlaması gerekmektedir. Bu finansal kriterler işletmelerin yüksek oranda kaldıraçlı işlem yapmasını engellemektedir. Buna bağlı olarak faizli işlemlerinin (kısıtlı olduğu ve/veya olmadığı) bu işletmelerin, korona virüs gibi küresel ölçekli olaylara karşı daha az duyarlı olması ve daha az etkilenmesi beklenmektedir. Bu çalışmada, Katılım-30 Endeksi ile korona virüs verileri arasındaki ilişki incelenmiştir. ARDL/Sınır testi yaklaşımı kullanılarak yapılan analizler neticesinde, Katılım-30 Endeksi ile korona virüs verileri arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuç ayrıca CUSUM ve CUSUMQ testleriyle de teyit edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, korona virüs süreci, Katılım-30 Endeksi'ni etkilemiştir.

Korona virüs tehlikesinin öngörülememesi ve olağandışı hızlı gelişen süreç, katılım endeksini oluşturan şirketlerin de bu durumdan derinden etkilenmelerine sebebiyet vermiştir. Kaldıraçlı işlemlerin yasak olduğu, faizli işlemlerden ziyade reel varlıklara dayalı sektör ve faaliyetlerin izlendiği endeksin finansal şoklara karşı hassas olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuca bağlı olarak katılım finans sistemi içerisinde yer alan bu endekslerin geleneksel endekslerle benzer şekilde ani gelişen şoklara karşı zayıf olduğu söylenebilir. Daha önce yapılan çalışmalarda ise normal piyasa koşullarında katılım endekslerinin geleneksel endekslere göre daha iyi performans sergilediği teyit edilmiştir (Yıldırım & Sakarya, 2019). Bu durum finansal şoklarda geçerliliğini kaybederek tüm endekslerde benzer davranışlara dönüşmektedir. İleriye yönelik olarak, tam normalleşme aşamasına geçilmesi sonrasında geleneksel endeksler ile katılım endeksleri performansları karşılaştırılarak performans farklılıkları tekrar test edilebilir. Bu tip bir çalışmayla hangi endeksin salgın sürecinden daha fazla etkilendiği üzerinde farklı kıyaslamalar ve değerlendirmeler yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Alber, N.** (2020). The Effect of Coronavirus Spread on Stock Markets: The Case of the Worst 6 Countries. *SSRN Electronic Journal*, 1-11.
- Albulescu, C. T.** (2020). COVID-19 and the United States financial markets' volatility. *Finance Research Letters*, 1-5.
- Alfaro, L., Chari, A., Greenland, A. N., & Schott, P. K.** (2020). Aggregate and Firm-Level Stock Returns During Pandemics, in Real Time. *National Bureau of Economic Research*, 1-31.
- Ayittey, F. K., Ayittey, M. K., Chiwero, N. B., Kamasah, J. S., & Dzuvoor, C.** (2020). Economic impacts of Wuhan 2019-nCoV on China and the world. *Journal of Medical Virology*, 92(5), 1-3.
- Baek, S., K.Mohanty, S., & Glambosky, M.** (2020). COVID-19 and Stock Market Volatility: An Industry Level Analysis. *Finance Research Letters*(37), 1-10.
- Baykut, E., & Çonkar, K.** (2020). BIST-30 ve KATLM-30 Endeksleri Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi* ,3(2) ,163 – 174.
- Baker, S. R., Bloom, N., Davis, S. J., Kost, K. J., Sammon, M. C., & Viratyosin, T.** (2020). The Unprecedented Stock Market Impact of COVID-19. *National Bureau os Economic Research - Working Paper* 26945, 1-22.
- Bizim Menkul Değerler (BMD)** (2021). *Katılım Endeks Kuralları*. Katılım Endeksi: [Erişim: 08.10.2021,https://www.katilimendeksi.org/subpage/21/endeks_kurallari]
- Çetin, A. C.** (2020). Korona virüs (Covid-19) Salgınının Türkiye'de Genel Ekonomik Faaliyetlere ve Hisse Senedi Borsa Endeksine Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(2), 341 - 362.
- Çonkar, M., Canbaz, M. F., & Öztürk, D.** (2019). Katılım Endeksi ve Dünya İslami Endeksleri Normalalarının Kıyaslanması. M. Çonkar, M. F. Canbaz, & D. Öztürk içinde, *International Congress Of Science Culture And Education Full Text Book* (s. 563-575). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Deloitte** (2020). *Küresel Covid-19 Salgınının Türkiye'de Farklı Kategorilere Etkileri*. İstanbul: Deloitte.
- Eroğan, S., Gedikli, A., & Çevik, E. İ.** (2020). The Effects of the Covid-19 Pandemic on Conventional And Islamic Stock Markets In Turkey. *Bilimname*, 2020(42), 89-110.

Kayral, İ. E., & Tandoğan, N. Ş. (2020). BİST100, Döviz Kurları ve Altının Getiri ve Volatilitesinde COVID-19 Etkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(19), 687 - 701.

Keleş, E. (2020). Covid-19 ve BİST-30 Endeksi Üzerine Kısa Dönemli Etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 42(1), 91-105.

Merkezi Kayıt Kuruluşu (MKK) (2020). *Yıllık İstatistik Veriler*. Merkezi Kayıt Kuruluşu Web Sitesi:[Erişim: 23.11.2021, <https://www.mkk.com.tr>]

Morales, L., & Andreosso-O'Callaghan, B. (2020). Covid-19 - Global Stock Markets "Black Swan". *Critical Letters in Economics & Finance*(1), 1-14.

Özdemir, L. (2020). Covid-19 Pandemisinin BIST Sektör Endeksleri Üzerine Asimetrik Etkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 546-556.

Özkan, O. (2020). Oynaklık Sıçraması: COVID-19'un Türkiye Hisse Senedi Piyasası Üzerindeki Etkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 387-397.

Sherif, M. (2020). The impact of Coronavirus (COVID-19) outbreak on faith-based investments: An original analysis. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*(28), 1-9.

Şahbalı, S. N., & Kaya, F. (2021). COVID-19 Salgın Hastalığının KAT50 Endeksine Etkisi: ARDL Sınır Testi Modeli. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 8(2), s. 38-50.

Yıldırım, H. H., & Sakarya, Ş. (2019). BİST 30 ve Katılım 30 Endeksi Volatilitelerinin Karşılaştırılması. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 167 - 174. doi:10.32951/mufider.603460

Araştırma Makalesi- Research Article

Uluslararası Ekonominin Covid-19'a Karşı Piyasalardaki Durumunun Yatırımlar Perspektifinden İncelenmesi

Investigation of the International Economy Against Covid-19 in the Markets from the Investment Perspective

Suna ŞAHİN^{1*} & Avni Aykut AKDAĞ²

Geliş / Received: 15/09/2021

Revize / Revised: 19/11/2021

Kabul / Accepted: 26/11/2021

ÖZ

2020 yılının mart ayında başlayan Covid-19 salgın krizi gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkeyi sert bir şekilde vurmuş ve dünya genelinde ortaya konulan sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleşmemesine neden olmuştur. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kalkınma hedeflerine ulaşmada engel oluşturmuştur. Covid-19 salgın krizi ülke ekonomilerinin arz ve taleplerini değişime uğratmıştır. Bu durum ise özellikle finansal piyasalarda krizler yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Gelişmiş ülkeler tarafından sağlanan yardım, zayıf ekonomileri olan ve özellikle uluslararası sermaye piyasalarına erişimi olmayan ülkeler için yetersiz düzeydedir. Ancak hali hazırda yardım etmesi gereken gelişmiş ülkelerin çoğu, ekonomik büyüme, üretim çıktısı, istihdam oranı, mali durum ve borç miktarı gibi kötüleşen makroekonomik koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Global ekonomilerin etkileşiminin hızla arttığı bir dönemde gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler yabancı kaynakları ülkelerine çekmek için çabalarını artırmaktadırlar. Büyümeleri için gerekli olan kaynaklar doğrudan yabancı yatırımlar ve sıcak para da diyebileceğimiz finansal piyasalara olan yatırımlardan oluşmaktadır. Bu ülkeler yatırımları çekmek isteseler de özellikle az gelişmiş olan ülkelerin finansal piyasaları çok az gelişmiş olduğu için çekebilecekleri yatırımlar sadece doğrudan yatırımlar şeklinde olacaktır. Burada da o ülkelerde rekabet avantajı, ucuz hammadde, ucuz iş gücü, hukuk altyapısı, güvenlik gibi çok çeşitli faktörler devreye girmekte ve istenilen yatırım tutarlarına ulaşmak mümkün olmamaktadır. Yapılan bu çalışmada, uluslararası yatırımlarda ülkelerin politik, ekonomik ve yerel faktörlerinin önemi dışında böyle bir salgın sürecinde uluslararası sermaye yatırımlarının hem dünya ülkelerinin hem de Türkiye'nin finansal tablolarına olan etkisi değerlendirilmiştir. Çalışmada salgın sürecine ilişkin durum yazarlar tarafından hesaplanan veriler ışığında anlatılmıştır. Sonuç olarak salgın ülkelere sadece sağlık alanında değil ekonomik anlamda da derin sarsıntılar yaşatmıştır. Ülkeler hem kısa hemde uzun vadeli ekonomi politikaları oluşturmalı ve küresel sistem içerisindeki karşılıklı etkileşimlerinde dikkate alarak bu süreci en az zararla, kontrollü bir şekilde ilerletmeye çalışmalıdır. Krizleri fırsata çevirmeyi başaran ülkelerin sürece karlı çıkmasında muhtemeldir.

Anahtar Kelimeler- Uluslararası Sermaye Yatırımları, Finansal Piyasalar, Küresel Salgın, Uluslararası Ekonomi.

ABSTRACT

The Covid-19 epidemic crisis, which started in March 2020, hit many developed and developing countries hard and prevented the achievement of the sustainable development goals. This situation has created an obstacle especially for the developing countries. The Covid-19 epidemic crisis has changed the supply and demand balances of the world economies. This situation caused crises especially in financial markets. Aid provided by developed countries is insufficient, especially for countries with weak economies and insufficient access to international capital markets. Most of the developed countries that should have helped already have faced worsening macroeconomic conditions such as economic growth, production output, employment rate, finances and amount

^{1*} Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, suna.sahin@yeniyuzyil.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-8241-739X>)

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, aykut.akdag@yeniyuzyil.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-2600-0784>)

of debt. At a time when the interaction of global economies is increasing rapidly, developing and underdeveloped countries are increasing their efforts to attract foreign resources to their countries. Although these countries want to attract investments, the investments they can attract will only be in the form of direct investments, especially since the financial markets of underdeveloped countries are very underdeveloped. Here, too, various factors such as competitive advantage, low cost raw materials, low wage labor, legal infrastructure and security come into play in those countries, and it is not possible to reach the minimum targeted investment goals. In this study, apart from the importance of the political, economic and local factors of the countries in international investments, the effect of international capital investments on the financial tables of both the world countries and Turkey during such an epidemic was evaluated. In the study, the situation regarding the epidemic process was explained in the light of the data calculated by the authors. As a result, the epidemic has caused deep shocks to the countries not only in the field of health but also in the economic sense. Countries should create both short-term and long-term economic policies and try to advance this process in a controlled manner with the least damage, taking into account the mutual interactions within the global system. It is likely that countries that have succeeded in turning crises into opportunities will profit from the process.

Keywords- International Capital Investments, Financial Markets, Global Pandemic, International Economy.

I. GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü, 11 Mart 2020 tarihinde tıp terminolojisinde kullanılan Pandemi terimini kullanarak dünyayı saran ve insanların sağlıklarını bozan bulaşıcı hastalığı ilan etmiştir (Türkiye Bilimler Akademisi, 2020:20). Bu salgın dünya ülkelerini etkileyerek yeni bir dünya düzenine doğru gidilmesine sebebiyet vermiştir. Ülkeler salgına yakalanmama ya da salgını en az hasarla atlatmak adına koruyucu önlemler almaya çalışmış olsalar da salgın birçok alanda etkisini hızlıca göstermiştir. Dünya ekonomilerini çöküş seviyesine getirmiş ve tüketim ile üretim kalıplarının değişmesine, istihdam oranlarının olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Salgın nedeniyle ortaya çıkan işsizlik durumunu düzeltebilmek için birçok ülke harcama artırıcı para politikaları uygulamışlardır (Mishra, 2020: 9).

Covid-19'un, 1930'ların Büyük Buhranından bu yana en derin küresel kriz olduğu göz önüne alındığında, kalkınma yardımı üzerinde önceki kriz çalışmalarında önerilenden çok daha güçlü bir etkiye sahip olması muhtemeldir. Yardım etmesi gereken gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelerin bütçelerini korumak için çaba göstereceklerine dair söz vermelerine rağmen, 2020'nin ilk beş ayı endekslerine bakıldığında Uluslararası Yardım fonlarına bildirilen ikili yardım taahhütleri 2019'un aynı dönemine göre yaklaşık yüzde 30 daha düşük durumdadır. Dünya Bankası, salgın sonucunda 2020 yılında 40 ila 60 milyon insanın aşırı yoksulluğa sürüklenebileceğini ve bunun da 2030 yılına kadar yoksulluğun sona erdirilmesini zorlaştıracağını ön görmektedir.

Gelişmiş ülkeler, pandemi süreci başladığı dönemlerde ekonomik veriler ile ilgili krize yanıt olarak uluslararası destek önlemlerini açıkladılar, ancak bu, düşük gelirli ülkelerde toparlanmayı desteklemek ve kriz öncesi finansal piyasaların seviyelerini sürdürmek için yeterli değildir. Bu yardımların yapılamamasının nedenlerinden biri beyan edilen harcamaların bazıları, aşı geliştirmeye yönelik ülke içi harcamalara aktarılmasındandır. Diğer yandan gelişmiş ülkeler tarafından Covid-19 krizine yavaş ve yetersiz yanıt verilmesi, BRICS gibi yükselen güçlerin uluslararası kalkınma yardımı çerçevesinde daha büyük bir rol oynaması için bir fırsat sunmaktadır. BRICS ülkeleri, özellikle Çin ve Rusya, küresel konularda liderlik yapmaya ve uluslararası kalkınma yardımı sağlamaya hazır olduklarını gösterdiler. Örneğin Rusya, dünya çapında 46 ülkeye Covid-19 testleri, koruyucu ve tıbbi ekipman, ilaç, sağlık personeli dağıtmış ve fon yönlendirmiştir. Rusya, ikili yardımın yanı sıra Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Kızılhaç ve Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası kuruluşlara da ek katkılarda bulunmuştur.

Bu çalışmada küresel salgın Covid-19 nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin yatırım ve sermaye piyasalarındaki durumu ele alınmıştır. Çalışmanın bu alanlarda araştırma yapan diğer alanlardaki çalışmalar içinde kaynak oluşturacağı düşünülmektedir. Covid-19 ülkelerin hem dış ticaret politikalarını hem de finans akışlarını etkilemiştir. Pandemi sürecinde ülkelerin dış ticaret politikaları hızlıca değişim göstermeye başlamıştır. Bu husus her ülkenin salgının etkisinden daha az etkilenmek adına önlemler almasına sebebiyet vermiştir. Ülkeler kendi ekonomik konjonktür ve salgının ülkelerindeki durumuna göre önlemler almaya çalışmışlardır. Merkez Bankaları para politikaları ile çeşitli uygulamalar yaparak ve maliye politikalarını kullanarak salgının ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini bertaraf etmeye çalışmaktadır. Birçok üretim kanalının üretiminin durma noktasına

gelmesi hatta birçok sektörde durması istihdam düzeyini etkilemiştir. Bankacılık sektörü ve reel sektöre likidite sağlanması amacıyla uygulamalar başlatılmak zorunda kalmıştır. Arz ve talep koşulları göz önüne alındığında salgın sürecinde hem arzın hem de talebin eşanlı düşmesi ekonomik krizin göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Üretimin azalmasıyla ortaya çıkan arz şokları ve tüketimlerin değişmesiyle ortaya çıkan talep şokları, ticaret alanında finans sektörüne etki ederek küresel bağlamda bütün ülkelere etki edebilmektedir (Loayza ve Pennings, 2020: 3). Finansal akımların yönü, işgücü piyasalarının durumu, turizm sektörünün seyahat kısıtlamaları nedeniyle durumu gibi konular küresel anlamda birbirine bağlı olan ülkelerin ekonomilerini derinden etkilemektedir (African Union, 2020: 6). Literatürde Temir (2020), Hıdıroğlu (2020), Özer ve Kaba, (2020), Soylu (2020), Güney ve Hopoğlu (2021) çalışmalarında Covid-19'un piyasalar üzerindeki etkilerini değerlendirmişler ve salgının ülke ekonomilerini derinden etkilediğini göstermişlerdir. Sermaye piyasalarında Covid-19 nedeniyle yaşanan negatif durgunluklar neredeyse ülkelerin çoğunun ekonomilerini iflasa sürüklemiştir. Küresel ekonomik kriz olarak görülen Covid-19 gelişen ya da gelişmekte olan ülkelerin resesyona yaşamasına sebep olmuştur.

II. YATIRIMLARI ETKİLEYEN UNSURLAR

Uluslararası yatırımların, kaynakların etkin ve verimlilik artışının sağlanması konusunda önemi büyüktür. Gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye yetersizliği doğrudan yabancı yatırımları ülkenin kalkınması için zorunlu kılmaktadır (Sabır, 2001: 23). Dolayısıyla özellikle sermaye yetersizliği olan ülkeler için doğrudan yabancı yatırımlar ülkenin rekabet güçlerini artırmakta, ekonomik büyüme hızını yükseltmekte, teknolojinin gelişmesini sağlayarak istihdamını artırmakta, dış ticaret açıklarının azaltılmasında katkı yapmaktadır (Bayraktar, 2003: 2). Doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörler Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) 1998 yılında hazırladığı rapora göre; “ekonomik faktörler, yatırım ortamına ait faktörler ve politik faktörler” lerdir (UNCTAD, 1998). Bu faktörlere ilaveten sosyal faktörlerde önemlidir. Sosyal faktörler arasında sağlık, eğitim, altyapı ve sivil özgürlükler önemli bir yer tutmaktadır.

Çok uluslu şirketlerin bir ülkede yatırım yapmasında ülkelerin ekonomik, sosyal göstergeleri büyük önem arz etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından değerlendirilmesi gereken önemli bir unsur olarak bilinmektedir. Bir ülkenin doğrudan yabancı yatırım performansı gerek yasal düzenlemelerle gerekse siyasi, ekonomik, coğrafik ve kültürel faktörler ile belirlenmektedir (Erdoğan ve Aydınbaş, 2020: 14). Döviz kurunun volatilitesindeki değişimler, bürokrasinin ağır işleyişi, yolsuzluk ve rüşvet, piyasasının darlığı gibi konular yatırımların kaçmasına neden olmaktadır. Buna ilaveten doğrudan yabancı yatırımları yolsuzlukların artırdığını öne süren çalışmalarda (Egger ve Winner, 2005; Vial ve Hanoteau, 2010) bulunmaktadır. Çok uluslu şirketlerin birinci amacı kar elde etmek akabinde kendine yeni piyasalar oluşturmak, ölçek ekonomilerinden yararlanmak şeklinde olduğunu belirtebiliriz. Bütün bunlara ilaveten bazen de coğrafi konumu nedeniyle diğer bir değişle ulaşım kolaylığı sağlayacak ülkelerin piyasa büyüklükleri geniş olmasa da örneğin, Hong Kong gibi yabancı yatırımları ülkelerine çektikleri görülmektedir (Akman, 1988: 28). Kurumların yapısı da yatırımları etkilemektedir. Kurumsal yapısının kaliteli ve düzenli işleyişi işlem maliyetlerini düşürerek yatırımları artırır (Daniele ve Marani, 2006: 17). Yine demokratikleşme unsuru da yabancı yatırımlar için önemli diğer bir unsurdur (Asiedu ve Lien, 2011; Paniagua - Sapena, 2014). Ülkelerin alt yapı koşullarının iyi olması yabancı yatırımların ülkeye gelmesindeki diğer bir etkidir. Şöyle ki, deniz, hava ve kara ulaşımının iyi olması ticaret ağının genişletilmesine imkân vermekte ve maliyetleri düşürmektedir (Uçar ve Arslan, 2017:8). Makroekonomik bir değişken olan enflasyon oranları da uluslararası yatırımları etkileyebilmektedir. Enflasyon oranı yüksek olan ülkelerde, yatırımcılar belirsizliklerin olduğunu düşünerek yatırımlarını kısıtlamayı tercih etmektedir. Bu ise doğrudan yabancı yatırımların azalmasına neden olmaktadır (Şahinoğlu ve Mortazavimoulou, 2017: 149). Doğrudan yabancı yatırımları sayesinde dışa bağımlı olarak yaşayan ülkelerin bu bağımlılıktan kurtulması ya da bağımlılığın azaltılması mümkün olmaktadır.

III. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN YATIRIM YAPILAN ÜLKELERE ETKİLERİ

Uluslararası yatırımlar doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve finansal yatırımlar olarak iki temel gruba ayrılmaktadır. DYY'ler üretim ve hizmet sektörlerine daha uzun süreli yatırımlar olarak değerlendirilmektedirler. Finansal yatırımlar ise genelde daha kısa süreli yatırımlar olarak kabul edilir. Bu yatırımlar o ülkede kazanma potansiyeli azalınca, kur riski artınca veya diğer sebeplerden dolayı bir ülkeyi hızla terk edebilirler. Örneğin yıllardır İstanbul Borsasında %60-70 oranında yabancı payı varken 2020 yılının temmuz ayında yabancı payı 16 seneden sonra %50'nin altına düşmüştür.

Yabancı sermayenin DYY için bir ülkeye gelmesi için araştırdığı çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlar içinde döviz kurundaki oynaklık, hukuki altyapı, sağlanan vergi avantajları, sağlanan diğer olanaklar, işgücü niteliği, iç piyasanın büyüklüğü, lojistik maliyetleri, komşu ülkelerle ilişkiler, ülkenin kredi notu ve CDS (Kredi Temerrüt Takası) primi yer almaktadır. Finansal yatırımlar da yukarıdaki kriterlere baktığı gibi hisse senedi piyasasında potansiyel kazanç ve tekrar kendi para birimine dönüş yaparken alacağı kur riski, eğer devlet tahvili gibi faizli ürünlere yatırım yapacaksa da kendi ülkesindeki faiz ile gittiği ülkedeki faiz farkının cazibesi ile kur riski arasındaki ilişki yatırım kararlarını şekillendirir. Doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörlerin durumlarına ilişkin yapılan çalışmalarda varılan sonuç genellikle ülkelerin birbirlerinden farklılık gösterdiği yönündedir (Arık vd., 2013: 101).

Büyüme ve kalkınma seviyesini artırmak isteyen gelişmekte olan ülkelerin en büyük sıkıntılarından birisi kaynakların yetersiz oluşudur. Bu nedenle de gelişmekte olan ülkeler için yabancı sermaye yatırımları oldukça önemlidir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin aralarındaki farkın kapatılması adına alt yapının, ulaşımın, iletişim ağının, teknolojinin, eğitimin ve sanayinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu durum ise yatırımların ülkeye çekilmesini zorunlu hale getirmektedir. Böylece gelişmekte olan ülkeler büyümelerini gerçekleştirebilir. Yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye çekilmesinde birçok makroekonomik göstere önem arz etmektedir. Özellikle yabancı sermaye çeşitlerinden birisi olan doğrudan yabancı yatırımlar gelişmekte olan ülkeler için dolaylı yabancı yatırımlara nazaran daha çok tercih edilmektedir. Bunun nedeni ise doğrudan yabancı yatırımların ülkelere sağladıkları finansmanları ve birçok teknolojiyi ülkeye getirerek hem ülkenin kalkınmasına hem de büyümenin sağlanmasında daha çok katkısının bulunması ve daha istikrarlı olmasındandır. Diğer açıdan özellikle kısa vadeli yabancı fonlar, spekülasyon nitelikli olmaları ve oynaklıklarının yüksek oluşu nedeniyle, olumsuz beklentilerin arttığı dönemlerde hızla ülkeyi terk etmekte ve krizleri etkileyen bir unsur olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu durum büyümeyi ve dolayısıyla iktisadi kalkınmayı olumsuz olarak etkilemektedir (Kar ve Tathısöz, 2008: 436-458).

Küreselleşme eğilimlerinin hızla arttığı ve ülkelerin giderek birbirleriyle daha çok entegrasyon içinde olmaları rekabetin artmasına ve ülke stratejilerinin sürekli değişmesine neden olmaktadır. Bu durum ticaretin her geçen gün hızla artmasına ve ticaret politikalarının uluslararası yatırımları ülkeye çekecek bir biçimde düzenlenmesini gerektirmektedir. Politikaların ticareti artırıcı yönde belirlenmesi ülkeye girecek olan doğrudan yabancı yatırımların artmasını sağlayacaktır (Küçükahmetoğlu ve Varol, 2018: 119).

Ülkelerin ekonomik ve siyasi istikrarları yatırımların ülkeye yapılmasında önemlidir. Hatta buna ilaveten ülkelerin uyguladıkları dış ticaret politikaları, vergi oranları, diğer ülkelerle olan bağlantıları çok uluslu şirketlerin yatırım yapma kararlarında etkilidir. Çok uluslu şirketleri ülkelere çekmek isteyen birçok gelişmekte olan ülke vergi oranlarını düşürmekte, dış ticaretin önündeki engelleri kaldırmaktadır. Özelleştirme politikaları sayesinde de doğrudan yabancı yatırımlar ülkelere önemli kazançlar sağlamıştır. Şöyle ki, girişimcilerin ülkeye girişi hızlanmış, getirdikleri dövizlerle beraber ödemeler dengesinin finansmanına katkı sağlamışlardır. Yabancı yatırımlar sebebiyle ulusal ve uluslararası ekonomik ve politik ilişkiler geliştirilecek, hükümetin gelirleri artırılabilecek ve mevcut sermaye daha iyi kullanılmak suretiyle kârlılık artırılabilecektir. Ülkeye çekilen yabancı yatırımlar sayesinde teknoloji girişinin sağlanması rekabeti artırarak ihracatta da artış meydana getirebilir.

Ülkeler arasında kurulan ekonomik entegrasyonlar, doğrudan yabancı yatırımlar açısından önemlidir. Ekonomik entegrasyonda, birlik üyesi ülkeler arasında ticaretin önündeki engellerin kaldırılması piyasa hacminin genişlemesine neden olarak yabancı sermaye yatırımların bölgeye girmesini sağlamaktadır. Bu nedenle entegrasyon içinde bulunmak önemlidir (Çeştepe ve Mıstaçoğlu, 2010: 94). Özellikle gelişmekte olan ülkelerin entegrasyon içinde olmaları yabancı sermayeden daha yüksek bir pay hakkı elde etmesine neden olabilir (Candemir, 2009: 668). Gelişmekte olan ülkeler eğer daha fazla doğrudan yabancı yatırımları çekmek istiyorlarsa makroekonomik performanslarını iyileştirmeli, demokratikleşme süreçlerine önem göstererek hukukun üstünlüğünü sağlamalıdır (Ağır ve Rutbil, 2019: 484).

24 Ocak 1980 kararları ile ekonomide liberalleşme sürecine geçilmesi hem Türkiye'nin dış ticaretini hem de uluslararası yabancı yatırımların Türkiye'ye girişini etkilemiştir. Küresel salgın sürecinde hanehalkı harcamaları da etkilenmiştir. Üretim ve tüketimin süreçlerden etkilenmesi GSMH ve GSYİH oranlarını da değiştirmiştir. Merkez Bankalarının ve Hükümetlerin salgın sürecindeki olumsuzlukları azaltmak adına bu süreçte çeşitli tedbirler alması doğrudan yatırımları etkilemiştir. Çünkü süreç yatırımcıların güvenini sarsmış ve istikrarsızlıkların arttığı bu dönemde yatırımlar oldukça azalmıştır. Salgın, ülkelerdeki istihdam oranlarını da hızlı bir biçimde etkilemiş ve bu süreçte çok sayıda insanın işsiz kalmasına ve bazı üretim yerlerinin kepenk

kapatmasına dolayısıyla ekonomideki Keynes'yen bakış açısıyla gelir harcama döngüsünün kısır bir noktaya gelmesine sebebiyet vermiştir. Çünkü Keynes'inde belirttiği gibi her ekonomik aktörün harcaması başka bir ekonomik aktörün gelirdir. Doğrudan yabancı yatırımlar kısaca, ülkenin sahip olduğu istihdam, ihracat, ödemeler dengesi ve enflasyon gibi ekonomik göstergeleri etkilemektedir (Koçtürk ve Eker, 2012: 35). Bu olumlu katkılarında dolayı ülkeler Çok Uluslu Şirketleri (ÇUŞ) ülkelerine çekebilmek adına yarış içerisindedirler. Ülkelere gelen yabancı yatırımların olumlu etkileri yanında olumsuz etkileri de olabilir. Olumsuz etkiler ise ülkeler açısından istikrarsızlıkların oluşmasına neden olabilir. Şöyle ki; yabancı sermayenin durumundaki değişimler daha kısa vadeli ve spekülâtif nitelikler taşıması buna ilâveten istediği zamanda ülkeden ayrılması gibi (Berksoy ve Saltoğlu, 1998: 3) nedenlerden ötürü ülke ekonomilerinin döviz piyasaları, ödemeler dengesi hesapları, finansal piyasaları gibi birçok makroekonomik parametresi bu değişimden hızlıca etkilenmektedir. Yaratacağı olumsuz etkiler ülkelerin daha yüksek maliyetlere katlanmasına neden olacaktır (Oktar, 1995: 5-12). Doğrudan yabancı yatırımların kısa vade ve uzun vadede ödemeler bilançosu üzerindeki etkisi açısından uzun dönemde pozitif bir etki için döviz kazandırıcı ithalat ikamesi ve ihracat gelirlerinin, yabancı üretim faktörleri payı, girdi ithalatı için yapılan döviz transferleri ve döviz olarak ev sahibi ülkeye gelen sermaye ile yatırımın amortisman değeri arasındaki farkının pozitif olması gerekmektedir (Alpar, 1978: 80).

IV. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmada küresel salgın Covid-19 nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin yatırım ve sermaye piyasalarındaki durumu ele alınmıştır. Çalışmanın bu alanlarda araştırma yapan diğer çalışmalar içinde kaynak oluşturacağı düşünülmektedir. Covid-19 ülkelerin hem dış ticaret politikalarını hem de finans akışlarını etkilemiştir. Bu husus her ülkenin salgının etkisinden daha az etkilenmek adına önlemler almasına sebebiyet vermiştir.

A. Yöntem

Araştırmada yöntem olarak Covid-19 süresince gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlarındaki ve sermaye piyasalarına olan fon akışlarındaki değişiklikler baz alınmıştır. Çalışma halen devam etmekte olan pandeminin başlangıcından Ekim-2021'ye kadar olan süreci incelemektedir. O tarihe kadar olan nicel veriler baz alınmış, bazıları yazarlar tarafından hesaplandıktan sonra gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasından rasgele örnekleme yaparak borsalar, kur hareketleri ve doğrudan yabancı yatırımlardaki benzer ve zıt hareketler kıyaslanmıştır.

i. Covid-19'un Dünya Borsaları Üzerindeki Etkileri

Pandeminin ülke ekonomileri üzerindeki etkileri hem arz hem de talep yönlü olarak kendini göstermektedir. Dolayısıyla sürecin kontrol altına alınmasına yönelik kısıtlamalar ve belirsizliklerin yol açtığı endişeler çeşitli sektörler üzerinde dolaylı ve dolaysız etkilerin oluşmasına neden olmuştur. Gerek çalışanlar, tüketiciler gereksede yatırımcılar ve yerel yetkililerin bu güvensiz ortamdaki yön belirsizliği piyasalarda dalgalanmalara neden olmuştur (Türk vd., 2020:626). Pandemi esnasında virüsün ekonomi ve finansal piyasalar üzerinde etkisini araştıran yayınlardan Türkiye için yapılan bir çalışma (Öztürk vd.,2020) Korona vakalarının %10'luk artışın BIST100 endeksini %1 düşürdüğü sonucuna ulaşmışlardır. Virüsün yaygınlaşmaya başlamasıyla hemen hemen bütün sektörlerin olumsuz etkileneceğini bekleyen yatırımcılar bütün borsalarda satışa geçtiler. Düşüş yönünde bütün borsalar benzerlik gösterse de çıkış yönünde ayrışmalar çok belirgin olarak görülmektedir. Borsaların hareketlerini incelemek için beş gelişmiş ülke borsası ile iki gelişmekte olan ülke borsası incelemeye alınmıştır.

Tablo 1. Ülke Borsalarının Karşılaştırılması

	2019 Sonu	2020 En Düşük	%Değişim 2019-2020	2020 En Yüksek	%Değişim 2019-2020	2020 Sonu	%Değişim 2019-2020	29.10.2021 Kapanış	%Değişim
SP500	3231	2237	-31%	3580	11%	3756	16%	4605	23%
Dax30	13249	8442	-36%	13789	4%	13719	4%	15689	14%
Nikkei250	23657	16553	-30%	24084	2%	27444	16%	28893	5%
FTSE100	7542	4899	-35%	7690	2%	6461	-14%	7238	12%
CAC40	5978	3755	-37%	6111	2%	5551	-7%	6830	23%
Bovespa	115645	63570	-45%	119527	3%	119017	3%	103501	-13%
BIST100	1144	819	-28%	1484	30%	1477	29%	1522	3%

Kaynak: www.macrotrends.net. %değişimler yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

2020 yılında gelişmiş ülkelerin borsaları %30'dan fazla bir düşüş göstermiştir. Fransız CAC40 borsa endeksi %37 ile en büyük düşüşü göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelere Brezilya ve Türkiye'de ise çarpıcı bir fark görülmektedir. Bovespa endeksi -%45 ile tablodaki en düşük değerdir. Brezilya'da vaka sayısının çok olması bunda etkili olmuştur demek kesin olarak mümkün değildir zira Bovespa endeksinin de en düşük olduğu gün 23 Mart'tır. Gelişmiş ülkelerde en düşük seviyenin görüldüğü günler de 18 Mart ile 23 Mart 2020 arasındadır. Bu düşüşte BIST100 endeksi Bovespa'dan pozitif ayrılmış görünmektedir.

Bu araştırmanın veri olarak baz aldığı son gün 29 Ekim 2021'dir. Buradaki farklılıklar daha çarpıcıdır. 2020 sonu itibarıyla sadece FTSE100 ve CAC40 endeksleri 2019 yılının altında kapatmıştır. Ekim 2021 kapanışları ise 2020 yılına göre SP500 ve CAC40 endekslerinde %23'lük bir artış göstermektedir. 2020 yılına göre ekside kalan tek endeks Bovespa olmuştur. Tek tek ülkelerdeki farklı sonuçları incelemek ayrı bir araştırmanın konusu olacaktır. ABD'nin SP500 endeksi en hızlı olarak ekşi bölgeden çıkmış bir borsa olarak gözümüze çarpmaktadır. Türk borsası ise zararlarını telafi etmiş durumdadır. SP500 endeksinin çeşitli araştırmalara konu olabilecek bir davranış gösterdiğini söyleyebiliriz. Son iki büyük düşüşü ele alırsak karşımıza bu düşüşten farklı sonuçlar çıkmaktadır. 2001 yılında SP500 endeksinin en yüksek seviyeden en düşük seviyeye düşmesi 353 gün sürmüştür, maksimum düşüş %49 civarında olmuştur. Tekrar bir önceki en yüksek değerini geçmesi ise 2269 gün almıştır. 2008 yılında ise en yüksek değerden en düşüğe inmesi 294 gün sürmüştür, düşüş %57 olmuştur. Yeni bir önceki en yüksek değerine ulaşması ise 1702 gün sürmüştür. Covid-19 krizinde ise en yüksek seviyeden en düşüğe inişi 22 gün sürmüştür, tekrar en yükseğe ulaşması ise sadece 106 gün sürmüştür. Pandemi döneminde SP500 şirketlerinin çoğunun satışları ve karları düşmüşken endeksin bu kısa sürede en yükseklere ulaşmasının nedenleri arasında ABD hükümetinin yaptığı parasal gevşeme ve faizlerin çok düşük olmasının etkisi olmuştur.

ii. Uluslararası Yatırımlar ve Kurlarda Değişim

Cari açık ülkelerin önemli problemlerinden birisidir. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke için cari açık sorununun çözümlerinden birisi olarak bu açığın finansmanı için doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesine çalışılmaktadır. İthalatın ihracattan fazla olması dolayısıyla oluşan dış ticaret açığı, yatırımcıların ülkeye yatırım yapıp yapmama konusunda tereddütlerini artırmaktadır. Türkiye'de yurtiçi tasarruf miktarları istenilen seviyelerde değildir. Cari açık hesaplarının resmi rezervler hesabı ile değil de sermaye ve finans hesabı ile kapatılmaya çalışılması sermaye ve finans hesabının da istikrarlı olmasını gerektirmektedir. Bu nedenle de yabancı sermaye yatırımlarının özellikle doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi amaçlanmaktadır. Ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımların birçok olumlu etkiyi yaratacağı düşünülmektedir. Şöyleki; doğrudan yabancı yatırımlar ülke içinde istihdam olanaklarının artırılmasında, verimlilik artışının sağlanmasında, nitelikli kalifiye işçilerin yetiştirilmesinde, teknoloji ve bilgi ağının güçlendirilmesinde, ihracat seviyesinin artırılmasında önem arz etmektedir.

Covid-19 salgını dünya piyasalarını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu etkileyiş özellikle sermaye piyasalarında gelişmekte olan ülkelerin ekonomik dengelerinin değişmesine sebebiyet vermiştir. Sermaye

girişlerinin çok fazla olmadığı gelişmekte olan ülkelerde bu salgın nedeniyle yabancı sermaye girişleri durmuş buna ilaveten sermaye çıkışları artmıştır (Durmuş ve Şahin, 2020: 927). Bu durum ödemeler dengesi açıkları sorunu yaşayan ülkelerin dış ticaret bilançolarını etkileyerek ihracatın azalmasına neden olmuştur. Dünya da hammadde ve petrol fiyatlarındaki sert düşüşler dalgalanmaları artırmıştır. Dolayısıyla finansal piyasalarda hisse senetlerinde değer düşüşüne, borsalardan kaçışa neden olmuştur. Finansal piyasaları etkileyen diğer bir durumda dolarizasyonun yarattığı etkidir. Ülkelerin para birimleri dolar karşısında değer kaybetmiştir. Ortaya çıkan negatif etki ise altın ve ABD tahvillerine yönelimi artırmıştır (Yorulmaz ve Kaptan, 2020: 24).

Borsa endekslerinden sonra kurlara bakıldığında genel beklentilerin gerçekleşmiş olduğunu söyleyebiliriz. Para ve sermaye piyasaları kriz zamanında riskli bölgelerden risksiz bölgelere kayar. Bunun temel nedeni gelişmekte olan bir ülkenin hisse senedine veya tahviline yatırım yapılırken aynı zamanda bir kur riskinin de üstlenildiği gerçeğidir. Dünya borsaları benzer düşüşler gösterse de döviz kurları gelişmekte olan ülkelerde çok daha volatildir. Aşağıdaki tablo bu durumu net olarak ortaya koymaktadır. Farklı bölgelerde olan ve farklı ekonomik problemlere sahip Rusya, Brezilya ve Türkiye'nin kur hareketleri sert olmuştur.

Tablo 2. 2019-2020 Eylül Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Kur Hareketleri

	2019 Sonu	2020 En Düşük	%Değişim	2020 En Yüksek	%Değişim	29.10.2021	%Değişim 2019-2021
EURUSD	1,1222	1,0691	-5%	1,1931	6%	1,1561	3%
USDJPY	108,62	102,35	-6%	112,08	3%	114,00	5%
GBPUSD	1,3250	1,1485	-13%	1,3882	5%	1,3691	3%
USDRUB	61,96	61,025	-2%	80,85	30%	70,95	15%
USDTRY	5,95	5,86	-2%	7,8	31%	9,6030	61%
USDBRL	4,02	4,02	0%	5,89	47%	5,6372	40%

Kaynak: www.tradingview.com, % değişimler yazarlar tarafından hesaplanılmıştır.

2019-Ekim 2021 arası Euro, sterlin ve yen'deki hareketler sterlin hariç %3 ile %5 civarında oluşmuştur. Ruble %15 değer kaybederken real ise %40 değer kaybetmiştir. Türk lirası ise negatif ayrışıp %61 değer kaybetmiştir. Bir örnek verecek olursak Brezilya Bovespa endeksine 2020 başında yatırım yapan bir ABD'li yatırımcı \$100,000'sını 4,02'den real'e çevirip hisse senedi almış olacaktı. 29 Ekim 2021'e kadar beklemiş olsaydı, portföyünün değeri \$63.823 olacaktı. Diğer bir değişle realize olmamış zararı %36,2 olacaktı. Türkiye için hesaplırsak \$100,000'i 5,95'ten çevirince elinde 595.000TL olacaktı. 29 Ekim'de ise portföyün değeri \$82,433 olacaktı. Realize edilmemiş zarar %17,6 olacaktı. Türkiye'de kur daha değer kaybettiği halde endeksin getirisi daha yüksek olduğu için yabancı yatırımcının zararı Brezilya'ya yatırım yapana göre daha az olacaktı. Yatırımcı eğer tahvillere yatırım yapsaydı tam tersi bir durum olacaktı zira tahvil getiri farkı kur zararını azaltamayacaktı.

iii. Pandeminin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkileri

Yatırımcıların ülke tercihlerinin temelinde yatan kar elde etme güdüsüdür ancak karlılığın devamının sağlanması için ülkenin ekonomi politikalarının tutarlılık ve devamlılık arz etmesi gerekir (Güçlü, 2011). Pandemi nedeniyle özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik dengeleri değişmiş ve sermaye girişleri azalmış hatta yabancı sermaye girişleri neredeyse durmuştur. Tablo 3'de görüleceği üzere DYY Giriş ve Çıkışlarında 2020 yılında önemli değişiklikler olmuştur. DYY girişlerinde Avrupa bölgesi 2020'de -%78'lik bir düşüş yaşamıştır. Kuzey Amerika -%35'lik bir düşüşle Avrupa'yı takip etmiştir. Asya'da düşüş olmadığı gibi küçük bir artış gözlenmiştir. Dünya genelinde ise -%42'lik bir düşüş olmuştur. DYY çıkışlarında ise Avrupa neredeyse içine

kapanmıştır diyebiliriz. Avrupa DYY çıkışları -%79 azalmıştır. Kuzey Amerika ve Asya'daki düşüş %15-17 bandında kalmıştır. Dünya genelinde ise düşüş -%35 olmuştur.

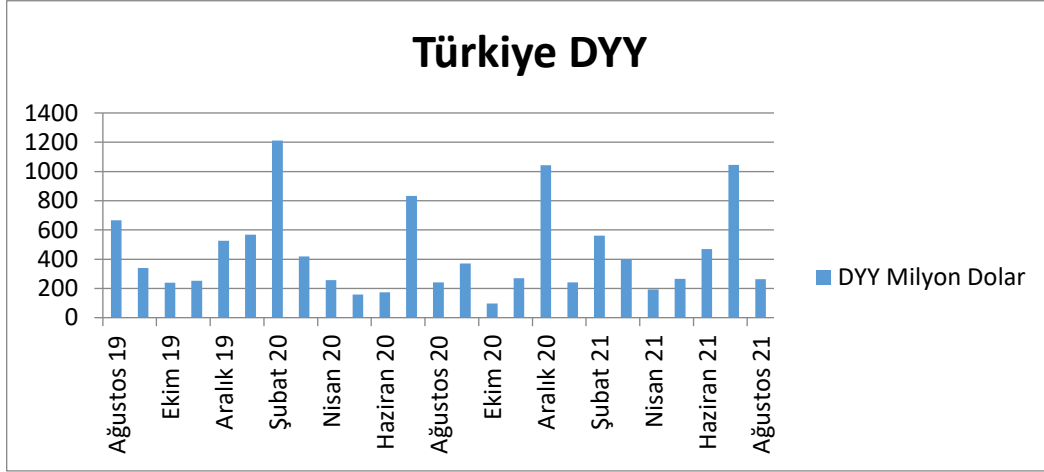
Tablo 3. Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri-Çıkışları ve Mevcut Durum

DYY Girişleri	(Milyar dolar)			
Ekonomik Bölgeler	2017	2018	2019	2020
Dünya	1647	1437	1530	999
Gelişmiş ekonomiler	858	633	718	269
Avrupa	540	371	409	89
Kuzey Amerika	318	262	309	180
Gelişmekte Olan ekonomiler	701	699	685	706
Afrika	40	45	47	40
Asya	545	537	560	578
Latin Amerika ve Karayipler	156	150	160	88
Okyanusya	48	71	55	174
DYY Çıkışları				
Dünya	1605	871	1220	789
Gelişmiş ekonomiler	943	310	559	223
Avrupa	539	447	387	81
Kuzey Amerika	404	-137	172	142
Gelişmekte Olan ekonomiler	655	552	652	507
Afrika	12	8	5	2
Asya	607	542	600	509
Latin Amerika ve Karayipler	36	2	47	-4
Okyanusya	7	9	9	10

Kaynak: UNCTAD, FDE/MNE. (www.unctad.org/fdistatistics)

Tablo 4'e bakacak olursak Türkiye'ye gelen DYY Şubat 2020 döneminden sonra Temmuz 2020'ye kadar düşüş yaşamakta, Temmuz ve Aralık 2020 girişleri ile 2020 büyük bir kayıp vermeden tamamlanmıştır. 2019 DYY toplamı 5.878 milyon dolar iken 2020 yılında 5.791 milyon dolar olmuştur. Sadece %1,5'luk bir düşüş yaşanmıştır. 2021 Ağustos sonuna kadar ise 3.441 milyon dolarlık yatırım olmuştur.

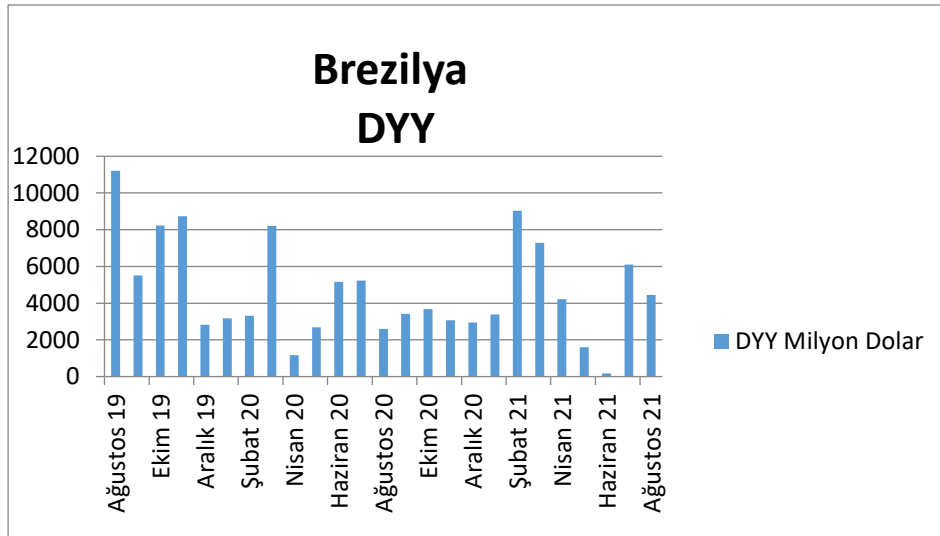
Tablo 4. Son Bir Senede Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Kaynak: <https://tradingeconomics.com/turkey/foreign-direct-investment>, TCMB

Aşağıdaki tabloda BRICS üyesi olan ve Türkiye ile ekonomisi karşılaştırılan Brezilya'nın son bir seneki DYY değişimleri gözlenmektedir. Türkiye'nin aksine Brezilya'da DYY 2019'da toplam 69.175 milyar dolarken 2020'de 44.662 milyon dolara düşmüştür. %35,4'lük bu düşüş 2021 yılında da tam toparlanacak gibi gözükmemektedir. 2021 Ağustos sonuna kadar DYY 36.245 milyon dolar olmuştur.

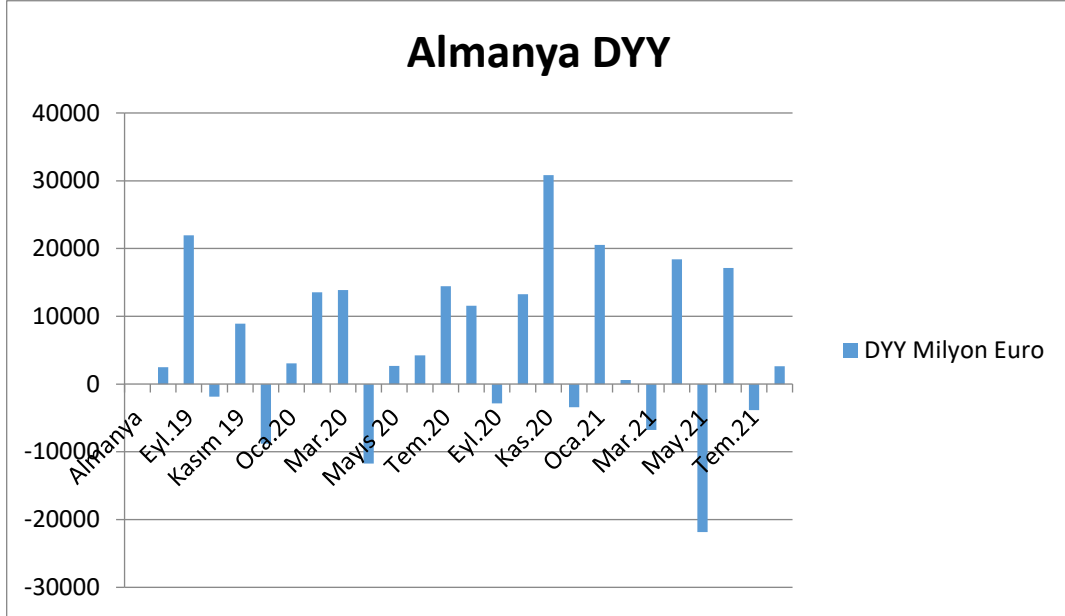
Tablo 5. Son Bir Senede Brezilya'ya Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Kaynak: <https://tradingeconomics.com/turkey/foreign-direct-investment>, Brezilya Merkez Bankası

Son olarak gelişmiş ülke olarak Almanya'nın rakamlarına bakacak olursak pandemiden DYY yönünde olumlu etkilendiğini görmekteyiz. 2019 DYY toplamı 60.471 milyon euro iken 2020'de 97.213 milyon euroya çıkmıştır. Bu %60,8'lik bir artışa denk gelmektedir. 2020 yılında gelişmiş bir ülke olarak DYY'den çok olumlu etkilendiği net olarak görülmektedir. 2021 yılında ise aynı olumluluk yerini oldukça az bir DYY seviyesine bırakmıştır. 2021 Ağustos ayına kadar toplam DYY yalnızca 26.743 milyon euro olmuştur.

Tablo 6. Son Bir Sene de Almanya'ya Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımlar

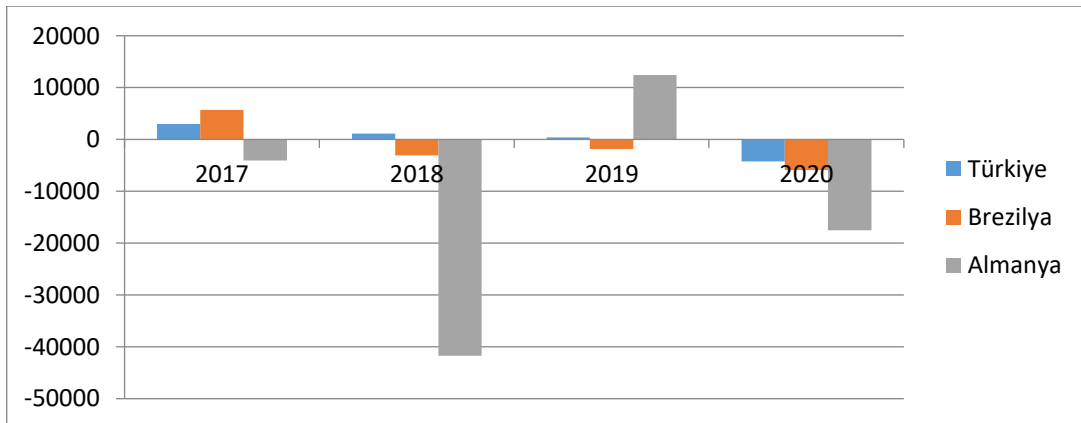
Kaynak: <https://tradingeconomics.com/turkey/foreign-direct-investment>, Alman Merkez Bankası

Tablolara farklı bir açıdan bakacak olursak durum tespitine daha katkısı olabilir. Bunun için pandemi dönemi öncesi olan Ağustos 2019-Şubat 2020 dönemindeki aylık DYY ortalamasını bulup Mart-2020 ile Temmuz-2020 arasındaki ortalama DYY ile karşılaştırıldı. Türkiye'nin ilk dönem ortalaması 543 milyon dolar iken ikinci kısımda 368 milyon dolara düşmüştür. Bu %32,2'lik bir düşüşe karşılık gelmektedir. Brezilya'nın ilk dönem ortalaması 5.916 milyon dolar iken 3.506 milyon dolara düşmüştür. Bu %40,7'lik düşüş Türkiye'den büyüktür. Almanya ise iki negatif ay yaşamasına rağmen ilk dönemde 5.611 milyon euro olan DYY ikinci dönemde 4.683 milyon euro'ya inmiştir. Bu düşüş ise sadece %16,5'lik bir düşüşe karşı gelmektedir.

iv. Portföy Yatırımlarındaki Değişimler

Türkiye, Brezilya ve Almanya'da portföy hareketlerini inceleyecek olursak farklı sonuçlar görmekteyiz. Portföy yatırımları hisse senedi, ortaklık paylarını kapsamaktadır. Tablo-7'de ülkeler arası farklar ve yıldan yıla farklar gözükmemektedir.

Tablo 7. Türkiye, Brezilya ve Almanya'da Net Portföy Yatırımları

Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com/> The Global Economy.

Almanya net olarak yurtdışına portföy yatırımı yapmaktadır. Brezilya ise 2017’de net portföy yatırımı aldıktan sonra dışarıya portföy çıkışı gözlenmektedir. Türkiye ise 2020’ye kadar net portföy yatırımı alırken 2020 yılında 5.926 milyon dolar portföy yatırımı yurtdışına çıkmıştır. Devlet İç Borçlanma Araçlarında (DİBS) yabancıların elindeki portföy büyüklüğü 2019 sonunda 82.736 milyon TL iken 2020 sonunda %25,2’lik bir düşüşle 61.860 milyon TL olmuştur. 2021 Ekim sonu itibariyle yabancı yatırımcıların DİBS portföy değeri artmış ve 70.103 milyon TL olmuştur.

V. SONUÇ

Günümüzde dünyamız küresel salgın nedeniyle hızlı bir değişim sürecine girmiş bulunmaktadır. Üretim ve tüketim kalıplarının değişime uğradığı, makro ve mikro düzeyde yaşanan değişimler dolayısıyla ülkelerin ekonomik dengelerinin değiştiği bu süreç, yeni bir dünya düzeninin oluşmasına neden olmuştur. Ülkeler salgını önlemek amacıyla gerek para gerek maliye gerekse de dış ticaret politika araçlarıyla çeşitli önlemler almaya çalışsalar da içinde bulunulan durumun salgını tamamen bitirici aşı bulununcaya kadar kaos ortamını sürdüreceği düşünülmektedir. Belirsizlikler ve geleceğin öngörülememesi birçok dengenin altüst olmasına neden olmaktadır. Elbetteki her ülkenin kendine özgü yapısından dolayı alınacak önlemleri farklılıklar taşımaktadır.

Küresel salgın finansal piyasaların işleyişinde aksaklıklar yaratmış ve doğrudan yatırımların ülkeye girmesine ya da ülkeden hızlıca uzaklaşmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler eğer uluslararası doğrudan yatırımları çekmek istiyorsa buna uygun ekonomik ortamını oluşturmalıdır. Ülkenin içinde bulunduğu mevcut koşulları, iç talep yapısı, büyüme hızı, diğer ülkelere nazaran verimlilik seviyesi bunlara ilaveten hem siyasi hem sosyal şartları oldukça önemlidir. Eğer bir ülkede süreklilik arz eden istikrarsız durumlar söz konusu ise bu ülkeden yabancı sermayenin kaçışı da hızlı olacaktır. Faiz oranlarındaki değişimler, hisselerin borsadaki durumları yabancı yatırımcıları büyük ölçüde etkileyecektir. Küresel salgın sürecinde alınan parasal ve mali tedbirler buna ilaveten sağlık tedbirleri ülke ekonomilerinin ciddi zorlukların altına girmesine neden olmuştur.

Pandeminin rakamsal sonuçlarına bakıldığında genel sonuç olarak her ülkenin olumsuz etkilendiğini söyleyebiliriz. Örnek olarak beş gelişmiş borsayı ve iki gelişmekte olan ülke borsasına baktığımızda S&P500(ABD), DAX30(Almanya) ve Nikkei250(Japonya) endekslerinin zararlarını kapattıkları görülmektedir. Bütün bu verilerin ışığında gelişmekte olan ülkelerin hasar aldığı alanlar borsa endekslerinden çok kurlarda ve DYY’lerde olmuştur. Politika yapıcılarını bu süreçte ülke ekonomisinin kötüye gidişini önlemeye yönelik kararlar almalı ve özellikle dış ticaret açığı bulunan bu yüzden de doğrudan yabancı yatırımlara büyük oranda ihtiyaç duyan gelişmekte olan ülkelerin tedbirleri elden bırakmaması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

African Union (2020). *Impact Of the Coronavirus (Covid-19) On the African Economy*. [Erişim: 04.09.2021, <https://au.int/sites/default/files/documents/38326-doc-covid19impactonafricaneconomy.pdf>]

Ağır, H., & Rutbil, M. (2019). Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İle Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2), 469-488.

Akman, A. (1988). *Yabancı Sermaye Yatırım Neden ve Etkileri*. İstanbul: YASED İnceleme Yarışması.

Alpar, C. (1978). *Çok Uluslu Şirketler Ve Ekonomik Kalkınma*. Ankara: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını.

Arık, Ş., Akay, B., & Zambak, M. (2013). Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörler: Yükselen Piyasalar Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 97-110.

Asiedu, E., & Lien, D. (2011). Democracy, Foreign Direct Investment and Natural Resources. *Journal Of International Economics*, 84 (1), 99-111.

Bayraktar, F. (2003). *Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları*. Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.S. Genel Araştırmalar.

Berksoy, T., & Saltoğlu, B. (1998). *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri*. İstanbul: Mega Ajans Basımevi.

- Candemir, A.** (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 9 (2), 659-675.
- Çestepe, H., & Mıstaçoğlu, T.** (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Ekonomik Entegrasyon: Asean ve Mercosur Örneği. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 93-102.
- Daniele, V., & Marani, U.** (2006). *Do Institutions Matter For FDI? A Comparative Analysis of The MENA Countries*. MPRA Paper.
- Durmuş, S., & Şahin, D.** (2020). Covid-19 Küresel Salgında Dünyada Ve Türkiye’de Uygulanan Ekonomi Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 15, 923-943.
- Egger, P., & Winner, H.** (2005). Evidence On Corruption as An Incentive for Foreign Direct Investment. *European Journal of Political Economy*, 21 (4), 932–952.
- Erdinç, Z., & Aydınbaş, G.** (2020). Determinant of The Factors Affecting Foreign Direct Investment (FDI): Panel Data Analysis For 11 Selected Countries. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 10 (1), 1-18.
- Güçlü, Y.** (2011). *Yabancı Sermaye Çekimi, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları*. [Erişim: 15.11.2021, <http://www.mfa.gov.tr/yabanci-sermaye-cekimi-yatirimlarin-karsilikli-tesviki-ve-korunmasi-anlasmalari.tr.mfa>]
- Güney, N., & Hopoğlu, S.** (2021). Covid-19 Salgınının Uluslararası Sermaye Hareketliliği Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 4 (1), 56-74.
- Hidroğlu, D.** (2020). COVID-19 Salgın Krizinde Etkin Bir Finansal Ortam Sağlama ve Yabancı Yatırım Projelerinin Teşviki: Kitle Fonlaması Uygulamaları. *Social Sciences Research Journal*, 9 (3), 209-216.
- Kar, M., & Tathısöz, F.** (2008). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), 436-458.
- Koçtürk, O. M., & Eker, M.** (2012). Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 1, 35-42.
- Küçükahmetoğlu, O., & Varol, N.** (2018). The Effects of Participation in To Global Value Chains on The Countries’ Economies: Panel Data Analysis. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences*, 22, 118 - 142.
- Loayza, N. V., & Pennings, S.** (2020). *Macroeconomic Policy in The Time of Covid-19: A Primer for Developing Countries*. [Erişim: 15.11.2021, <http://documents.worldbank.org/curated/en/951811585836124198/pdf/Macroeconomic-Policy-in-the-Time-of-COVID-19-APrimer-for-Developing-Countries.pdf>]
- Mishra, K. M.** (2020). *The World after COVID-19 and its impact On Global Economy*. [Erişim: 15.11.2021, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/215931/1/MKM%20PAPER%20FOR%20COVID.pdf>]
- Oktar, S.** (1995). Uluslararası Sermaye Akışı ve Sıcak Para. *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 32, 5-12.
- Özer, M. H., & Kaba, G.** (2020). Türkiye’de 2000-2001 Finansal Krizlerinde Uluslararası Sermaye Hareketliliğinin Rolü. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (19), 1-17.
- Öztürk, Ö., Şişman, M. Y., Uslu, H., & Çıtak, F.** (2020). Effect Of COVID-19 Outbreak on Turkish Stock Market: A Sectoral-Level Analysis. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13 (1), 56-68.
- Paniagua, J., & Sapena, J.** (2014). Business Performance and Social Media: Love Or Hate?. *Business Horizons*, 57 (6), 719-728.
- Sabır, H.** (2001). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Geliştirmekte Olan Ülkelere Yönlendirici Politikalar. *Hazine Müsteşarlığı Dergisi*, 26, 20- 28.
- Şahinoğlu, T., & Mortazavimoulou, M.** (2017). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Belirleyicileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 50, 145-164.

- Soylu, Ö. B.** (2020). Türkiye Ekonomisinde COVID-19 'un Sektörel Etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (5), 169-185.
- Temir, C.** (2020). COVID-19'un Sermaye Piyasaları Üzerine Etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 4 (7), 50-66.
- The Global Economy** (2021). *About the site*. [Erişim: 16.11.2021, <https://www.theglobaleconomy.com>]
- Trading Economics** (2021). *Brazil Foreign Direct Investment*. [Erişim: 14.11.2021, <https://tradingeconomics.com/brazil/foreign-direct-investment>]
- Trading Economics** (2020). *Germany Foreign Direct Investment*. [Erişim: 14.11.2021, <https://tradingeconomics.com/germany/foreign-direct-investment>]
- Trading Economics** (2020). *Turkey Foreign Direct Investment*. [Erişim: 15.11.2021, <https://tradingeconomics.com/turkey/foreign-direct-investment>]
- TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi)** (2020). *Covid-19 pandemi değerlendirme raporu*. [Erişim: 12.12.2020, <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/Covid-19%20Raporu-Final%2B.pdf>]
- Türk, A., Ak Bingöl, B., & Ak, R.** (2020). Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemilerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri. *Gaziantep Üniversitesi Journal of Social Sciences*, 612-632.
- Uçar, M., & Arslan, S.** (2017). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları. *Social Sciences Studies Journal*, 3 (4), 1-11.
- Vial, V., & Hanoteau, J.** (2010). Corruption, Manufacturing Plant Growth, And The Asian Para-Dox: Indonesian Evidence. *World Development*, 38 (5), 693-705.
- UNCTAD** (1998). *World Investment Report 1998: Trends and Determinants*, [Erişim: 28.12.2020, https://unctad.org/system/files/official-document/wir1998_en.pdf]
- UNCTAD** (2020). *World Investment Report 2020*. [Erişim: 27.12.2020, <https://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=2769>]
- Yorulmaz, R., & Kaptan, S.** (2020). *Kovid-19 ile Mücadele Sürecinde Maliye Politikalarının Rolü*. İçinde, İ. Demir (Ed.), Kovid-19 (Koronavirüs) salgınının ekonomik etkileri (ss. 24-30). Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü.

Araştırma Makalesi - Research Article

Rethinking Populism Geopolitically: Authoritarian Populism and Migration Politics in Britain and Turkey

Popülizmi Jeopolitik Olarak Yeniden Düşünmek: Britanya ve Türkiye'de Otoriter Popülizm ve Göç Politikaları

Görkem ALTINÖRS^{1*}

Geliş / Received: 18/10/2021

Kabul / Accepted: 11/11/2021

ABSTRACT

This research aims to analyse the authoritarian populism-migration nexus and to evaluate why and how authoritarian populist rhetoric vary in different geopolitical contexts. Recently, there has been a significant increase in the number of studies on populism and its impact on international politics and foreign policy. However, there is a dearth of research on the specific impact of authoritarian populist discourse on migration in different geopolitical specificities. This article will engage with two key research objectives to fill this gap. First, it examines the interaction between authoritarian populist rhetoric on managing migration in Britain and Turkey. Second, it interrogates whether the authoritarian populist impact on migration in these countries has overlapping features. This article contends that, as far as the authoritarian populism-migration nexus is concerned, populism is developed geopolitically.

Keywords- Populism, Migration, Geopolitics, Britain, Turkey

ÖZ

Bu araştırmanın amacı otoriter popülizm-göç neksusunu analiz etmek ve neden ve niye otoriter popülist retorik'in farklı jeopolitik bağlam ile değiştiğini değerlendirmektir. Yakın zamanda popülizmin uluslararası siyaset ve dış politika üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların sayısında ciddi bir artış olmuştur. Ancak farklı jeopolitik özelliklerde otoriter popülist söylemin göç üzerindeki spesifik etkisine ilişkin araştırma eksikliği bulunmaktadır. Bu makale, bu boşluğu doldurmak için iki temel araştırma hedefini ele alacaktır. İlk olarak, İngiltere ve Türkiye'de göçün yönetimine ilişkin otoriter popülist söylem arasındaki etkileşimi inceleyecektir. İkinci olarak, bu ülkelerdeki göç üzerindeki otoriter popülist etkinin örtüşen özelliklere sahip olup olmadığını sorgulayacaktır. Bu makale, otoriter popülizm-göç ilişkisi söz konusu olduğunda popülizmin jeopolitik olarak geliştiğini iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler- Popülizm, Göç, Jeopolitik, Britanya, Türkiye.

^{1*}Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gorkem.altinors@bilecik.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-7314-9349>)

I. INTRODUCTION

How can we understand authoritarian populism-migration nexus within divergent geopolitics? More specifically, why and how does authoritarian populist leaders' rhetoric towards migration vary in different geopolitical specificities? These questions are puzzling because although anti-immigration rhetoric is considered as one of the main components of the right-wing authoritarian populism around the world, this is not the case in some of the geopolitical contexts. This research aims to analyse the impact of authoritarian populism on migration and to evaluate how populist discourses generate and/or shape migration policies in different geopolitical contexts. Recently, there has been a significant increase in the number of studies on populism and its impact on domestic/international politics, foreign policy, and global governance. However, there is a dearth of research on the specific impact of populist discourses on migration within geopolitical varieties. This is a significant absence for two reasons. First, the prominence of migration and asylum in electoral politics in the global North has increased in the last decade (Fisunoğlu & Sert, 2019). Second, the immigration and refugee regimes are facing significant challenges, e.g. increasing authoritarianism (Bhagat & Soederberg, 2019), the privatisation of refugee admission services (Manunza, 2017), and the excessive exploitation of refugee labour via de-securitised and informal employment (Baban et al., 2016). Against this political and socioeconomic context, this article will engage with the following key research objectives. First of all, it will explore how the "populist surge" (Mudde, 2016) in the global North and South is affecting migration and analyse the interaction between populist discourse on managing migration. Secondly, it will interrogate whether the populist impact on migration in the global North and South have overlapping features. To do so, this project will focus on Turkey and the UK as case studies.

Critical literature on populism and migration posit that they can be understood as a result of and a response to the crisis of the neoliberal market economy in the late 2000s (Rodrik, 2018). Describing the relationship between populism and migration, on the other hand, is a double-edged sword and it is determined differently by varied geopolitical conditions. Populism is a disputed term and it is often described as a 'strategy' that juxtaposes the people against the elite, although there are varied definitions of this 'strategy' in the literature. For example, as an ideational strategy, defined as a thin-centred ideology that is attached to a thicker ideology (Mudde & Kaltwasser, 2017), as a political strategy that indicates populism as a certain way of doing things in politics by underlining the role of agency (Weyland, 2017), and as a discursive strategy reducing populism to speeches and narratives and defining it as the political (Laclau, 2005). Although this study appreciates the merits of these 'strategic' approaches, it deploys the concept of populism as a global (Moffitt, 2016) and authoritarian (Hall, 1985; Poulantzas, 2000) process. This understanding advances the critical understanding in two ways. First, it goes beyond the limits of methodological (inter)nationalism. Populism is often manifested in two analytical levels: national (e.g. Erdoganism in Turkey and Brexit in the UK) and inter-national (e.g. the Turkish Model in MENA region and Euroscepticism in the EU)². Populism as a global and authoritarian process, on the other hand, is manifested in the global political economy level and understands world politics holistically. Second, it expands the scope of 'strategy' to wider and global authoritarianism, so that it does not exclude ideational, political, and discursive strategies, nevertheless, it amalgamates them with the authoritarian tendencies in the global political economy. By doing so, it transcends the division between populist rhetoric or policy, right-wing or left-wing populism, populists in power or opposition, and populism in the Global South or North by its holistic approach.

Migration is a contested concept in the study of politics too. The term could problematically establish false dichotomies between 'economic migrants', 'refugees', and 'asylum-seekers' (İşleyen, 2018). In this article, migration is defined as global human mobility for permanent or temporary settlement. The governance of migration, on the other hand, describes the global, regional, or national policy-making to regulate this mobility and it varies geopolitically. For example, Turkey is considered as both a country of origin, transit, and destination for migrants, whereas, the UK is generally a country of destination. As a result, in 2016, Turkey was simultaneously considered as a potential EU member that would bring an influx of migrants to the UK and as a privileged trade-partner that would stop the influx of migrants to the EU. Such incompatibility demonstrates the complexity of the relationship between populism and migration within a wider international political economy. The first objective of this research is to explore how authoritarian populism is affecting the migration and to analyse the interaction between authoritarian populism and the managing of migration.

The relationship between populism and migration has been studied in the literature with respects to numerous related issues, such as foreign policy (Verbeek & Zaslove, 2017), nationalism (De Cleen, 2017), political

² Chavez in Venezuela and Chavismo in Latin America.

economy (Hogan & Haltinner, 2015), xenophobia (Ruzza, 2009), security (Lazaridis & Wadia, 2015), international security (Kadıoğlu, 2020) etc. Although these studies give an excellent overview of this complex relationship, there are two limitations appear in the literature. First, populism is predominantly understood as the populist rhetoric only and often populist rhetoric and policy are taken as two separate things. Second, populism is regularly analysed as a ‘national ’phenomenon, without acknowledging the embedded geopolitical aspects that both migration and global capitalism would bring. The complexity of this relationship brings us to the second objective of this article: to interrogate whether the impact of populism as a global and authoritarian process on migration in the global North and South have overlapping features. If so, why does it produce similar forms of migration governance in different geopolitical contexts; and if not, why does it produce different forms of governance? The relationship between populism and migration in the Global South and North is usually considered as two separate issues in two separate geographical locations. This research, however, argues that the populism-migration nexus is a geopolitical phenomenon, thus the relationship between populism and migration in the global North and South needs to be understood geopolitically.

In order to answer these research objectives, this study will analyse the nexus of populism and migration in Britain and Turkey and it will interlink this nexus with a geopolitical contextualisation by two countries that is thought to be both inside an outside of Europe. It will focus the political rhetoric towards migration and foreign policy in Turkey and the UK. This will help the research to fill the gap between populist rhetoric and populist policies, thus the relationship between populism and migration will be understood multi-laterally, rather than linearly. Finally, it will also assist the research to understand everyday practices of populism vis-à-vis the governance of migration. Therefore, the exploration and analysis of the relationship between populism and migration will be validated. Finally, by employing a comparison of British and Turkish practices, this analysis will interrogate to what extent and why geopolitics matter in understanding the relationship between populism and migration in the Global South and North.

II. GLOBAL POPULISM AND THE INTERNATIONAL

For long, social sciences had been considered within the Eurocentric ontological standpoints only. Recently, there has been an increase in the number of studies that invite Politics & IR to be more inclusive of the non-West and become a ‘global ’discipline (Acharya and Buzan, 2019). The ‘global ’has become an oft-cited analytical category³ not only in terms of ‘the retreat of the state ’(Strange, 1996) vis-à-vis the increasing relevance of globalisation in world politics, but also as a challenge to the Orientalist knowledge production (Hobson, 2020). Debates around ‘global populism ’resonates across the discipline of Politics & IR in a similar vein (Hadiz and Chrissyogelos, 2017; De la Torre, 2018; Stengel, MacDonald, and Nabers, 2019; Holliday, 2019; Wajner, 2021b; Ostiguy, Panizza, and Moffitt, 2021; Moffitt, 2016). For example, Carlos de la Torre expresses his intention very clearly in the introduction to his edited volume, *Routledge Handbook of Global Populism*: “Differently from Eurocentric studies that relegate the multiple populist experiences of the global south to footnotes, this book aims to look at populism globally” (2018, 2). In a more recent collection, Ostiguy, Panizza, and Moffitt distinguish two approaches in the post-Laclauian understanding of populism as strategic and ideational approaches, where they also argue that “[t]o understand populism adequately ... it is essential not to be cognitively restricted to Eurocentric or even Latin America-centric readings of the phenomena, but be global and truly cross-regional” (2021, 4). It is plausible to maintain that the idea of ‘global populism ’is emerged as a response to the uneven distribution of case studies among the populism studies overwhelmingly in favour of Western and Latin American examples.

However, the question of ‘what is global and what is not ’or more specifically, as Wajner points out, “the very idea of ‘global populism’” remains puzzling (2021b). What is the global? What is the relationship between the global and the international? How can we understand the recent populist surge within the debates around globalisation, the international, and methodological nationalism? I argue that as a way to develop a global understanding of populism, it is equally problematic to analyse populisms in the non-Western and non-Latin American countries as isolated case studies without embracing the relationality between the domestic and international factors. This would lead to the reproduction of methodological nationalism and/or culturalism from the other way around, in which case the analysis cannot be ‘global ’anyway. In order not to fall into the pitfalls of methodological nationalism, following Holliday’s recent conceptualisation, it is argued in this study that in order to fill the gap between Comparative Politics and IR it is imperative to focus on the “interconnectedness between the ‘domestic ’and ‘international’, or ‘internal ’and ‘external’” because “the international is integral to populism”

³ For a critique, (Anderl and Witt, 2020).

(2019, 3-4). This is closely connected to the concepts of authoritarian neoliberalism and the philosophy of internal relations where global capitalism's relationship with this 'interconnectivity' is sought within the geopolitical order.

III. INCORPORATING GLOBAL POPULISM WITHIN AUTHORITARIAN NEOLIBERALISM

The concept of authoritarian neoliberalism is coined by Ian Bruff (2014) in the aftermath of the global financial crisis in order to emphasise the increasing relevance of authoritarianism vis-à-vis the resilience of neoliberalism. By drawing on the concept of authoritarian statism/populism developed by Poulantzas and Hall, he argues that "...we are witnessing the rise of authoritarian neoliberalism, which is rooted in the reconfiguring of the state into a less democratic entity through constitutional and legal changes that seek to insulate it from social and political conflict" (2014, 113). Since the global financial crisis, neoliberalism increasingly relies on more coercive state apparatuses to constrain the popular resistance, and a qualitative shift in the inherent illiberal inclinations within neoliberalism itself (Tansel, 2017). Authoritarian neoliberalism allows us to go beyond the clear-cut dichotomies of the 'good' and the 'bad' capitalisms (Bruff, 2014: 120) and the associated populism within the same temporal disassociation as it provides us a historical overview. Overall, populism and the rise of populist far-right is commonly associated with the rise of illiberalism (Zakaria, 1997) and the crisis of the US-led liberal international order (Ikenberry, 2018). In the 2010s, the 'shift of axis' meant that global capitalism is gradually moving towards the emerging markets (BRICS, MIKTA etc.) and it started to change the core of 'liberal' capitalism with an 'authoritarian populist' one. However, limiting the rise of populism and its socio-politically contingent impacts within such a temporal span is problematic because it prevents us to see the historical embeddedness of populism, authoritarianism, and neoliberalism. Since its emergence in the late 1970s as a response to the crisis of post-war consensus, neoliberalism is attached to both authoritarian and populist form of governance. It not only required a shift towards free market, privatisation, deregulation, and de-unionisation for the 'economic' sphere; it also employed bolstering a 'strong state' (Gamble, 1994) for socio-cultural control in the 'political' sphere. It is plausible to maintain that authoritarian populism is not simply a 'paradigm shift' or the 'new phenomenon' of the last decade, it is rather inherent in neoliberalism since the 1970s.

In this article, I argue that global populism needs to be understood within the debates around the rise of authoritarian neoliberalism around the globe⁴. In an introduction to special issue, Bruff and Tansel (2019, 1) argue that there are two connected trajectories in understanding authoritarian neoliberalism. First, "the intertwining of authoritarian statisms and neoliberal reforms", and second, the "lineages of transformation of key societal sites in capitalism". This process is a crisis-ridden, conflicting set of practices that boost the potentials for resistance and domination, and resistances are necessarily progressive, "as signalled, for example, by the rise of new radical Right populism" (2019, 2). This is also closely related to what Bieler and Morton (2008) borrow from Antonio Gramsci, 'the material structure of ideology' which they then conceptualise within the 'philosophy of internal relations'. In a seminal study, they argue that global politics "...are best realised through a relational method that captures capital's internalisation through the states system of uneven and combined development, geopolitics and the global crisis..." as opposed to the ontological dualism among the extant literature of IR/IPE that "continuously separates out, in different ways, both the material *content* and/or the ideational *form* of 'the international' as well as agency and/or the structure of 'the international'" (2018, 6). Drawing on this point, I argue that we need to understand global populism without falling into the pitfalls of ontological dualism and by incorporating it within the uneven and combined development of global capitalism and the geopolitical consequences of global crisis. This is where the intertwining of global populism and authoritarian neoliberalism is realised.

IV. THE SPATIALITY OF POPULISM: BEYOND STATE-CENTRISM?

How to conceptualise populism within geopolitics? It is argued in the above that methodological nationalism and ontological dualism are the pitfalls which prevent us to comprehend populism globally. In order to understand populism globally, it is crucial to start from the geopolitics of populism. The role of nation-states in the international system is a contentious subject. On the one hand, it is argued that nation-states are still the major unit of analysis as globalisation simply means an increase in interaction between individual states, on the other, that globalisation and global governance is leading nation-state system into an extinction. As also questioned by Bieler and Morton (2018), this dichotomy is problematic because it either reproduces crude state-centrism where the nation-states are perceived as self-contained entities; or it ignores the capacity of the domestic struggles within nation-states in expense of overemphasising the role global governance. This dichotomy reproduces narratives where spatio-temporality is almost absent. I argue that it is imperative to start with the geopolitical context to

⁴ See also, (Adaman and Akbulut, 2021; Adaman, Arsel and Akbulut, 2018; Akçay, 2018; Bahçe and Köse, 2017).

understand the social change and to bridge the internal and the external, or in other words, the 'domestic' and the 'international'. The geopolitical is not necessarily an abstract field where self-contained states' relations with each other are realised; it is rather a sphere where the relationship between the domestic and international social forces interact dialectically. Populism is also not immune to this dialectical relationship. Therefore, it is important that we understand the populist surge with its geopolitical contexts.

Foreign policy is undoubtedly one of the crucial elements of the geopolitics. There are several studies published recently that incorporates populism within foreign policy analysis (Chryssogelos, 2017; Verbeek & Zaslove, 2017; Destradi and Plagemann, 2019; Plagemann and Destradi, 2018; Taş, 2020; Löfflmann 2019; Wehner and Thies, 2020; Wajner, 2021a). Verbeek and Zaslove point out a puzzling question that although the populist parties share a common distinction between the pure people and the corrupt elite, they do not have an identical populist foreign policy. They argue that "the variation in their foreign policy preferences can be understood via the specific ideology populism as a thin-centered ideology attaches itself to" (2017). Perhaps, this specification can be understood as "the varieties of populism" (Aytaç and Öniş, 2014). In this article, I focus on the governance of migration in specific countries in order to incorporate the "specific ideology populism as a thin-centered ideology attaches itself to" in understanding the impact of populism on foreign policy.

V. POPULISM, MIGRATION, AND GEOPOLITICS IN THE UK AND TURKEY

The UK and Turkey are selected as case studies in this article because of their geopolitical specificities. Geographically they are both located at the Western and Eastern 'ends' of Europe, and they both have had somewhat 'complicated' relationship with the EU as the 'otherised' nations of the continent. The UK was a member between the 1970s and 2020 and since between 2016 and 2020, Brexit occupied the central attention in the EU. Turkey is a candidate country and negotiations are very slow but still in progress since 2005. In terms of populism, both countries' leaders and politics encountered strong populisms in the last decade. The US could have been another case study since its geopolitical proximity to Mexico and Trump's way of handling the 'Mexican wall' to stop the influx. However, the EU and its relationship with the UK and Turkey is an important dimension of this article, therefore the case of US is left out.

A. Britain: Populism and Migration in the Age of Brexit

The purpose of this section is to analyse migration policies and discourses around immigration in the UK vis-à-vis the rise of populist nationalism and Brexit referendum. The interaction between migration and populism will be evaluated in this section. Finally, an overview of post-Brexit British Foreign Policy will be given to investigate the relevance of geopolitics in populist foreign policies.

Migration has been a sensitive and contested issue in the UK since the end of WWII. However, as Dennison and Geddes argue, immigration politics in the UK has become increasingly 'Europeanised' from 2004⁵ onwards because first, the number and ratio of Europeans moving towards the UK has increased extensively; second, self-identification of individuals as European has remained stubbornly low in the UK despite the high level in the rest of the EU countries, and third, "there are significant limits to the UK government's engagement with the EU's free movement, migration and asylum policy framework through non-participation in Schengen passport-free travel and various opt-outs" (2018: 1139). It is suggested that, as a 'Europeanised' matter, immigration has been as salient issue, as there is a strong correlation between the rate of immigration at the local level and higher levels of vote for Brexit and anti-immigration populism (Goodwin and Milazzo, 2017). According to the Migration Observatory at the University of Oxford, the net migration to the UK hit a record of 329k in 2015 in which 216k was from the EU countries (The Migration Observatory, 2020). For the Leave campaign, it was imperative to leave the EU to reduce the migration from the EU. It is safe to maintain that the Leave campaign's slogan "take back control" and UKIP's poster "breaking point" is closely related to anti-immigration populism. According to Dennison and Geddes, there are three ways that the issue of immigration affected the Brexit referendum campaign. First, one of the key aims was to reduce the flows of EU citizens moving to the UK. Second, the two campaigns, Vote Leave and Leave.EU, used anti-immigration rhetoric, although the latter was more explicit about it. Third, the debate over immigration took over so that public opinion about EU membership did not change during the campaign (2018: 1146-7).

⁵ In 2004, Labour government under Tony Blair allowed access to the UK labour market by 10 new EU members, mainly central and eastern European countries.

In this article, I focus on the differences and similarities between two rival campaigns, Vote Leave and Leave.EU, to understand the impact of the geopolitics of global capitalism in the UK and its relevance with populism. Although they supported the same vote, to leave the EU, the campaigns were structured around two fundamentally distinct set of ideas. Vote Leave campaign was based on the idea of Global Britain. This campaign supports the idea of Britain could be back on the global stage as a primal actor if it loses the shackles of EU membership. For example, in September 2016, they re-posted (Global Britain, 2016) a news article from Express (2016) highlighting that there are 27 countries lined up to make a free trade deal with the post-Brexit Britain. Based on neoliberal political economy, Global Britain supports free trade, deregulation, and low taxes (Gamble, 2018). For them, rather than reducing to immigration control, ‘take back control’ means a globally active and independent Britain without the anchor of the EU. However, reducing immigration from the EU is still an important part of their argument. For example, in a report published by Global Britain in 2017, *How the £30bn cost of EU migration imperils pensions & benefits: Why leaving the Single Market is vital for our public finances and to secure our pensions and benefits*, it is demonstrated that “EU economic migration represents a £30 billion per annum cost to the UK” and “[a] £30 billion annual cost is just under half the annual public spending deficit of £68.2 billion” (Lyddon, 2017: 18). The report finishes the argument by asserting “UK sovereignty means that the UK public interest in this area is no longer automatically overridden by the EU authorities as to the interests of the EU as a whole” (Lyddon, 2017: 18). In 2020, shortly after the completing of divorce, Boris Johnson said “[w]e will restore full sovereign control over our borders and immigration, competition and subsidy rules, procurement and data protection” (Gov.uk, 2020). There is clearly an emphasis on the national sovereignty over the EU economic migration; however, instead of downgrading Brexit into a matter of immigration, it actually highlights the economic independence. It is safe to argue that, although Leave voters would like to see a reduction in migration figures, Global Britain supporters are aware of the fact that the UK economy is dependent on migrant labour therefore “[s]trict control of immigration would undermine the flexible labour market and be inconsistent with the low tax, low regulation regime which the globalists sought” (Gamble, 2018: 6).

On the other hand, the rival leave campaign, Leave.EU supported the idea of Britain First. Britain First, based on economic nationalism, argued that “immigration would be reduced to very low levels, and government would intervene to bring back manufacturing jobs and the close-knit communities of the past” (Gamble, 2018: 4). For example, they clearly stated that “[w]e oppose the increasing colonisation of our homeland through uncontrolled, mass immigration” (Britain First, 2021a). For Britain First, it is important to reduce the net migration, not just economic migration from the EU, because first, there are “millions of unemployed British workers”, and second, “[their] British way of life” needs to be protected. Therefore, “[d]ue to the tiny dimensions of our already overpopulated island homeland, Britain First will halt all further immigration into our country” (Britain First, 2021b). They argue that their stance is based on the globalism versus nationalism dichotomy. Clearly, instead of reducing the net migration from the EU, this campaign is more interested in a more holistic approach to halting the immigration to the UK and they seek for a pro-active state to restore the job market for the British workers. Although it is also argued that UKIP’s term “EU Immigrant” successfully occupied the public debate during the referendum campaign (Favell and Barbulescu, 2018), UKIP and Nigel Farage’s approach to immigration is more extensive than that. In the one hand, the “Breaking Point” poster which according to Farage has transformed politics, had the subtitle “[t]he EU has failed us all” (BBC, 2019), he also advocated the Australian visa point-based system for immigration (BBC, 2015) which indicates the extent of the issue for him and his party UKIP. In 2020, Priti Patel also brought the topic up and she highlighted that the asylum regime needs urgent fixing in the UK. The Australian asylum system based on offshoring is designed for Australia’s specific conditions and does not seem applicable to the UK.

There is a very clear difference in philosophy between the two Leave campaigns. I argue that the difference in which populism is being ideologically attached to stems from the geopolitical context of the UK. On the one hand, Global Britain takes a stance where the UK’s aspiration in playing a larger role in global politics is crucial, however, this aspiration and how it shaped populism is highly relevant in terms of the UK’s proximity to the EU, such as the emphasis on the economic migration from the EU. On the other hand, Britain First and UKIP’s position vis-a-vis the immigration and their populisms are also determined by the closeness to the EU, for example UKIP’s policy, “[a]sylum will not be granted to migrants who have entered the UK illegally from a safe country like France, Belgium, or Ireland” (UKIP, 2017).

B. Turkey: Neo-Ottomanist Foreign Policy and Refugees

The purpose of this section is to analyse migration policies and discourses around immigration in Turkey vis-à-vis the rise of Erdogan’s authoritarian populism and Syrian Civil War. The interaction between migration

and populism will be evaluated in this section. Finally, an overview of neo-Ottomanist Turkish Foreign Policy will be given to investigate the relevance of geopolitics in populist foreign policies.

The Islamist AKP came into power in 2002 in the aftermath of the financial crises of 2000 and 2001 and the consecutive collapse of mainstream central right and social democratic parties that ruled the country with fragile coalitions in the 1990s. It is safe to maintain that the AKP did not start to impose Islamist and authoritarian discourse/policies in its first term until the alleged coup plots by the Kemalist army officers revealed in 2007. Until then, the AKP managed to consolidate the public opinion in favour of them as they presented themselves as a progressive, liberal and pro-EU central right-wing party. The AKP's success was often shown as an example of how Islamic values could be compatible with liberal democracy and capitalism. However, since its landslide victory in 2007, the AKP's both Islamist narrative and authoritarian practice had become more apparent. Although the 2008 Global Financial Crisis could be the beginning of the increasing populism around the world, as well as Turkey, I argue that 2013 was specifically crucial in understanding the AKP's populism. 2013 not only witnessed the Gezi Park Protests, the internal power conflict with the Gülenists which revealed corruption scandal, and the FED's monetary policy decisions that changed the global financial environment for Turkey (Akçay, 2020), it also marked a milestone in Turkey in terms of migration governance as the Directorate General for Migration Management (DGMM) was established that year as a response to the influx of refugees amidst the Syrian Civil War (Fine, 2018).

It is safe to argue that the AKP's neo-Ottomanist foreign policy has become a part of its populism in the second term (Yalvaç and Joseph, 2019). Ahmet Davutoğlu's vision of 'strategic depth' captures the essence of neo-Ottomanist moment. In this narrative, it is argued that the cultural and historical roots of the Ottoman Empire have long ignored by the Kemalist Turkey in terms of foreign policy making. In the post-war era, Turkey has become a part of the Western bloc, a member of the NATO since the 1950s, and consecutively Turkish foreign policy had been Western-oriented since then. Davutoğlu criticises this position and argues that an Eastern-oriented Turkish foreign policy has more potential because the Ottoman legacy in the Middle East and North Africa is still intact. TFP should break away from the West-looking orientation and focus on a new approach towards the MENA. This argument did not only stem from a paradigm shift in domestic politics in which case it reflects on the rising new Islamic capital and their aspiration to tackle old secular capital's dominance over European markets by expanding towards new markets in the MENA, it was also supported by the global power shift and the consecutive rise of authoritarian state capitalism, BRICS and other emerging markets, and right-wing populism globally in the aftermath of the Global Financial Crisis of 2008. The Syrian Civil War and the consecutive refugee crisis need to be understood within this pro-active neo-Ottomanist foreign policy. Turkey under Erdogan actively supported the Sunni opposition groups in Syria against the Shia Assad rule.

Bélanger and Saracoglu argue that "the unprecedented exile of Syrians in Turkey is not the source but rather a symptom of a crisis unfolding in Turkey's foreign policy with its Middle Eastern neighbours and the EU" and "xenophobic sentiments against refugees in Turkey are not simply the consequence of the large presence of Syrians" (2018b, 280). Turkey was not a passive recipient of refugees, it was rather an active agent of the crisis with its Islamist⁶, nationalist, and populist⁷ foreign policy. Therefore, it is important to understand the consecutive 'open-border policy' that Turkey adopted since the beginning of the refugee influxes. For example, in 2019, Erdoğan announced that more than 4 million Syrian refugees admitted to Turkey and \$35 Billion was spent by his government (Euronews, 2019). He often criticises the main opposition parties (CHP and İYİ) for their sceptical position towards the refugees and he emphasises the importance of Islamic sentiment in hosting the Muslim refugees in Turkey. He also associates the anti-refugee element of the right-wing populism in West with Islamophobia. Therefore, it is safe to argue that, in terms of Syrian migrant crisis, a pro-refugee position for Erdogan serves to not only his Islamist populist rhetoric in domestic politics but also his neo-Ottomanist foreign policy.

Another aspect of Turkey's 'hospitality' towards refugees lies in the state-capital nexus (Bélanger and Saracoglu, 2018a). An overwhelming majority of the Syrian refugees 'under temporary protection' in Turkey live in urban areas together with Turkish societies (Erdogan, 2020). According to Erol et al (2018), this creates an opportunity of cheap and precarious labour for capital⁸. The 2016 deal between EU and Turkey also need to be

⁶ See also (Altınors, 2016).

⁷ See also (Baykan, 2018).

⁸See also (Kaya et al 2019).

understood within the labour relations. Turkey, as a member of the customs union provides cheap goods for the EU. With such deal, the refugees would be kept outside of the union, also would provide even cheaper labour for manufacturing in Turkey.

Populism in Turkey affects discourses and policies around the governance of migration in many contradicting ways. First of all, Turkey's populist foreign policy led the AKP to maintain a paradigm-shifting policy change and to be more active in the formerly Ottoman basin. Its activeness and support to the opposition groups in Syria assisted the turmoil grow and created the refugee influx. Turkey adopted an open-door policy for the refugees and let more than 4 million refugees to enter Turkey. Rhetorically, Erdogan used a discourse to help his foreign policy as soft power towards Muslim countries, and also to domestically in terms of polarising the societal divisions. This also helped the capital in Turkey to enjoy cheaper and informal labour for its export-oriented growth. Turkey's export mainly focuses on the EU and Middle East; therefore, this situation is dialectically connected. Finally, the EU deal for refugees needs to be understood within these dialectics.

VI. CONCLUSION

As discussed above, migration has become a salient and increasingly 'Europeanised' issue in the UK in the last two decades. It is safe to argue that the rise of populist right and its relevance to the issue of migration in the UK are highly connected to UK's geopolitics vis-a-vis the European expansion and its discontents. The difference between two rival groups of Leave campaign also confirms the importance and relevance of geopolitics. On the one hand Global Britain did not reduce Brexit into an immigration issue and it highlighted the importance of national sovereignty to make Britain a globally active actor. While they supported the idea of reducing net EU economic migration, they did not oppose a constant migration flow to the UK as it is required to sustain the economic activities. On the other hand, Britain First downgraded the whole idea of Brexit into immigration and emphasised national sovereignty as a matter of defending the country against immigrants. Compared to the first campaign, they oppose immigration wholly. Currently, the Johnson government adopted Global Britain as a new chapter for post-Brexit foreign policy. In Turkey, however, populism is used in a completely opposite way. Erdogan and his party's 'hospitality' towards refugees is puzzling at first. However, in the way that AKP's populism is shaped, it is clear that first, Turkey is partly responsible of the crisis in Syria as the AKP's FP actively supported the opposition forces, second, a support for 'Muslim' Syrian refugees serves Erdogan's broader Islamist populism.

Perhaps, it is also important to mention the recent rapprochement between Turkey and the UK (Altınörs, 2020). Turkey has been a hot topic during the Brexit campaign. "Leave.EU pointed out that EU proposals to allow visa-free travel to Turkish citizens had been tabled by the Commission in relation to a deal with Turkey on accommodating people displaced by the conflict in Syria, warning citizens to 'brace yourself for another influx'" (Dennison & Geddes, 2018: 1147).

Turkey is considered as both a country of origin, transit, and destination for migrants, whereas, the UK is generally a country of destination. As it was given above, this also reflects on the quality of populism in these countries. As far as populism is concerned, this does not mean that populism in Turkey has more progressiveness towards refugees than the UK, it indicates a broader and more expansive populist strategy that has been undertaken by Erdogan's AKP as a response to the failed foreign policy towards the Middle East. Nor does it mean the right-wing populism in the UK is established on anti-immigration rhetoric only, it needs to be understood in a wider way and as a response to the crisis of global capitalism. It is also imperative that neither UK nor Turkey's 'domestic' responses to the global issues are mutually exclusive to each other, on the contrary, it represents a perfect example of how the national, the regional, and the global are symbiotically interconnected to each other. For instance, Turkey was simultaneously considered as a potential EU member that would bring an influx of migrants to the UK and as a privileged partner and arguably as an 'open refugee camp with cheap labour for the goods to be sold to the EU' that would stop the influx of migrants to the EU. Such incompatibility demonstrates the complexity of the relationship between populism and migration.

I argue that understanding populism globally is an important attempt; however, it also needs to incorporate geopolitics and historically specific foreign policies that is necessarily historical materialist moment (Bieler and Morton, 2018). For example, in order to understand the concept of "migration state", Adamson and Tsourapas (2019) suggest "a typology of nationalizing, developmental, and neoliberal migration management regimes" in the Global South.

REFERENCES

- Acharya, A., & Buzan, B.** (2019). *The Making of Global International Relations: Origins and Evolution of IR at Its Centenary*. Cambridge University Press.
- Adaman, F., & Akbulut, B.** (2021). Erdoğan's three-pillared neoliberalism: Authoritarianism, populism and developmentalism. *Geoforum*, 124, 279–289.
- Adaman, F., Arsel, M., & Akbulut, B.** (2018). Neoliberal developmentalism, authoritarian populism, and extractivism in the countryside: The Soma mining disaster in Turkey. *The Journal of Peasant Studies*, 46(3), 1–23.
- Adamson, F. B., & Tsourapas, G.** (2019). The Migration State in the Global South: Nationalizing, Developmental, and Neoliberal Models of Migration Management. *International Migration Review*, 54(3), 853–882.
- Akçay, Ü.** (2018). *Neoliberal Populism in Turkey and Its Crisis*. Institute for International Political Economy Berlin.
- Akçay, Ü.** (2020). Authoritarian consolidation dynamics in Turkey. *Contemporary Politics*, 27(1), 1–26.
- Altınors, G.** (2016). *Minarets and Golden Arches: State, Capital and Resistance in Neoliberal Turkey*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) University of Nottingham. (Available at: <http://eprints.nottingham.ac.uk/37869/>).
- Altınörs, G.** (2020). Devamlılık mı Kırılma mı? Brexit Sonrası Dönemde Birleşik Krallık–Türkiye İlişkilerinin Karşılaştırmalı Dış Politika Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 285–302.
- Anderl, F., & Witt, A.** (2020). Problematizing the Global in Global IR. *Millennium: Journal of International Studies*, 49(1), 32–57
- Aytaç, S. E., & Öniş, Z.** (2014). Varieties of Populism in a Changing Global Context: The Divergent Paths of Erdoğan and Kirchnerismo. *Comparative Politics*, 47(1): 41-59.
- Baban, F., Ilcan, S., & Rygiel, K.** (2016). Syrian refugees in Turkey: pathways to precarity, differential inclusion, and negotiated citizenship rights. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(1), 1–17.
- Bahçe, S., & Köse, A. H.** (2017). Social Classes and the Neo-Liberal Poverty Regime in Turkey, 2002–2011. *Journal of Contemporary Asia*, 47(4): 1–21.
- Barr, R. R.** (2018). 'Populism as a Political Strategy', in C. de la Torre (ed) *Routledge Handbook of Global Populism*, Routledge.
- Baykan, T. S.** (2018). *The Justice and Development Party in Turkey: Populism, Personalism, Organisation*. Cambridge University Press.
- BBC** (2015). *UKIP's Nigel Farage calls for immigration visa points system*. [Erişim: 18.10.2021, <https://www.bbc.com/news/av/uk-politics-31724979>].
- BBC** (2019). *Nigel Farage: Breaking point poster 'transformed politics'*. [Erişim: 18.10.2021, <https://www.bbc.com/news/av/uk-politics-48244663>].
- Bélanger, D., & Saracoglu, C.** (2018a). The governance of Syrian refugees in Turkey: The state-capital nexus and its discontents. *Mediterranean Politics*, 25(4): 1–20.
- Bélanger, D., & Saracoglu, C.** (2018b). 'Syrian Refugees and Turkey: Whose "Crisis"?', in C. Menjivar, M. Ruiz, & I. Ness (eds) *The Oxford Handbook of Migration Crises*. Oxford University Press.
- Bhagat, A., & Soederberg, S.** (2019). Placing Refugees in Authoritarian Neoliberalism: Reflections from Berlin and Paris. *South Atlantic Quarterly*, 118(2), 421–438.
- Bieler, A., & Morton, A. D.** (2008). The Deficits of Discourse in IPE: Turning Base Metal into Gold? *International Studies Quarterly*, 52(1), 103–128.

- Bieler, A., & Morton, A. D.** (2018). *Global Capitalism, Global War, Global Crisis*. Cambridge University Press.
- Britain First** (2021a). *Race, immigration and demographics*. [Erişim: 18.10.2021, https://www.britainfirst.org/race_immigration_and_demographics].
- Britain First** (2021b). *Principles of the Britain First Party*. [Erişim: 18.10.2021, <https://www.britainfirst.org/principles>].
- Bruff, I.** (2014). The Rise of Authoritarian Neoliberalism. *Rethinking Marxism*, 26(1), 113–129.
- Bruff, I., & Tansel, C. B.** (2019). Authoritarian neoliberalism: trajectories of knowledge production and praxis. *Globalizations*, 16(3), 1–12.
- Chryssogelos, A.** (2017). Populism in Foreign Policy. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*.
- De Cleen, B.** (2017). ‘Populism and Nationalism’, in C. R. Kaltwasser et. al. (eds) *The Oxford Handbook of Populism*, Oxford University Press.
- Dennison, J., & Geddes, A.** (2018). Brexit and the perils of ‘Europeanised ’migration. *Journal of European Public Policy*, 25(8), 1–17.
- Destradi, S., & Plagemann, J.** (2019). Populism and International Relations: (Un) predictability, personalisation, and the reinforcement of existing trends in world politics. *Review of International Studies*, 45(5), 711-730
- Erdogan, M. M.** (2020). *Syrians Barometer 2019: A Framework for achieving social cohesion with Syrians in Turkey*. Ankara: Orion Yayınevi.
- Erol, E. et al.** (2018). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’de Emek Piyasasına Dahil Olma Süreçleri ve Etkileri: İstanbul Tekstil Sektörü Örneği*. İstanbul: Birlesik Metal-Is.
- Euronews** (2019). *Erdoğan: Mültecilere 35 milyar dolar kaynak aktardık*. [Erişim: 18.10.2021, <https://tr.euronews.com/2019/01/28/erdogan-multecilere-35-milyar-dolar-kaynak-aktardik>].
- Express** (2016). *BREXIT BOOM continues: Now 27 countries around the world want trade deal with UK*. [Erişim: 18.10.2021, <https://www.express.co.uk/news/politics/694787/BREXIT-BOOM-27-countries-around-world-want-trade-deal-UK>].
- Favell, A., & Barbulescu, R.** (2018). Brexit, ‘Immigration ’and Anti-Discrimination. In: Diamond P., Nedergaard P., and Rosamond B. (eds) *The Routledge Handbook of the Politics of Brexit*. Routledge.
- Fine, S.** (2018). *Borders and Mobility in Turkey: Governing Souls and States*. Palgrave Macmillan.
- Fisunoğlu, A., & Sert, D. Ş.** (2019). Refugees and Elections: The Effects of Syrians on Voting Behavior in Turkey. *International Migration*, 57(2), 298–312.
- Gamble, A.** (1994). *The Free Economy and the Strong State: The Politics of Thatcherism*. Second Edition. Palgrave.
- Gamble, A.** (2018). Taking back control: the political implications of Brexit. *Journal of European Public Policy*, 25(8): 1–18.
- Global Britain** (2016). *Twenty-seven countries want a trade deal*. [Erişim: 18.10.2021, <https://globalbritain.co.uk/twenty-seven-countries-want-a-trade-deal/>].
- Goodwin, M. J., & Milazzo, C.** (2017). Taking back control? Investigating the role of immigration in the 2016 vote for Brexit. *British Journal of Politics and International Relations*, 19(3), 450-464.
- Gov.uk** (2020). *PM speech in Greenwich: 3 February 2020*. [Erişim: 18.10.2021, <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-speech-in-greenwich-3-february-2020>].
- Hadiz, V.** (2016). *Islamic Populism in Indonesia and the Middle East*. Cambridge University Press.
- Hadiz, V., & Chryssogelos, A.** (2017). Populism in World Politics: A Comparative Cross-Regional Perspective. *International Political Science Review*, 38 (4): 399–411.

- Hall, S.** (1985). Authoritarian Populism: A Reply to Jessop et al. *New Left Review*, I (151),115-124.
- Hobson, J. M.** (2020). *Multicultural Origins of the Global Economy: Beyond the Western-Centric Frontier*. Cambridge University Press.
- Hogan, J., & Haltinner, K.** (2015). Floods, Invaders, and Parasites: Immigration Threat Narratives and Right-Wing Populism in the USA, UK and Australia. *Journal of Intercultural Studies*, 36(5), 520–543.
- Holliday, S. J.** (2019). Populism, the International and Methodological Nationalism: Global Order and the Iran–Israel Nexus. *Political Studies*, 68(1), 3–19.
- Ikenberry, G. J.** (2018). The end of liberal international order? *International Affairs*, 94(1), 7–23.
- İşleyen, B.** (2018). Transit mobility governance in Turkey. *Political Geography*, 62, 23–32.
- Kadioğlu, İ. A.** (2020). The Rise of Populism and International Security: Populism in the UK and US. *International Journal of Eurasia Social Sciences*. 11(40), 341-357.
- Kaya, A., Robert, M. V., & Tecmen, A.** (2019). Populism in Turkey and France: nativism, multiculturalism and Euroscepticism. *Turkish Studies*, 21(3), 1–31.
- Laclau, E.** (2005). *On Populist Reason*. Verso.
- Lazaridis, G., & Wadia, K.** (2015). *The Securitisation of Migration in the EU Debates since 9/11*. Palgrave.
- Löffmann, G.** (2019). America First and the Populist Impact on US Foreign Policy. *Survival*, 61(6): 115–138.
- Manunza, L.** (2017). ‘From Mare Nostrum to Triton: Humanitarian Emergencies and Neoliberal Migration Management in the Mediterranean’ in C. B. Tansel (ed) *States of Discipline: Authoritarian Neoliberalism and the Contested Reproduction of Capitalist Order*. Rowman & Littlefield International.
- Moffitt, B.** (2016). *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. Stanford University Press.
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. R.** (2017). *Populism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press.
- Mudde, C.** (2016). Europe’s Populist Surge: A Long Time in the Making. *Foreign Policy*, 95, 25-30.
- Öniş, Z., & Kutlay, M.** (2020). The Global Political Economy of Right-wing Populism: Deconstructing the Paradox. *The International Spectator*, 55(2), 1–19.
- Ostiguy P., Panizza, F., & Moffitt, B.** (2021). *Populism in Global Perspective*. Routledge.
- Plagemann, J., & Destradi, S.** (2018). Populism and Foreign Policy: The Case of India. *Foreign Policy Analysis*, 15(2), 283-301.
- Poulantzas, N.** (1978). *State, Power, Socialism*. Verso
- Rodrik, D.** (2018). Populism and the economics of globalization. *Journal of International Business Policy*, 1(1–2), 12–33.
- Ruzza, C.** (2009). Populism and euroscepticism: Towards uncivil society? *Policy and Society*, 28(1), 87–98.
- Stengel, F.A., MacDonald, D. B., & Nabers, D.** (2019). *Populism and World Politics: Exploring Inter- and Transnational Dimensions*. Palgrave-Macmillan.
- Strange, S.** (1996). *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge University Press.
- Tansel, C. B.** (2017). ‘Authoritarian neoliberalism: Towards a new research agenda’. In C. B. Tansel (Ed.), *States of discipline: Authoritarian neoliberalism and the contested reproduction of capitalist order* (pp. 1–28). Rowman & Littlefield International.

Taş, H. (2020). The formulation and implementation of populist foreign policy: Turkey in the Eastern Mediterranean. *Mediterranean Politics*: 1–25.

The Migration Observatory (2020). *Net migration to the UK*. [Erişim: 18.10.2021, <https://migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/briefings/long-term-international-migration-flows-to-and-from-the-uk/>].

UKIP (2017). *Immigration*. [Erişim: 19.01.2021, <https://www.ukip.org/ukip-policies/immigration>].

Verbeek, B., & Zaslove, A. (2017). ‘Populism and Foreign Policy’, in C. R. Kaltwasser et. al. (eds) *The Oxford Handbook of Populism*, Oxford University Press.

Wajner, D. F. (2019). ‘Making (Latin) America Great Again: Lessons from Populist Foreign Policies in the Americas’, In F. Stengel D. B. MacDonald and D. Nabers, *Populism and World Politics*, Palgrave Macmillan, 195-225.

Wajner, D. F. (2021a) Exploring the Foreign Policies of Populist Governments: (Latin) America First. *Journal of International Relations and Development*.

Wajner, D. F. (2021b). Global Populism: Sources, Patterns, and Effects. In: *Palgrave Handbook of Populism*.

Wehner, L. E., & Thies, C. G. (2020). The nexus of populism and foreign policy: The case of Latin America. *International Relations*.

Weyland, K. (2017). ‘Populism: A Political-Strategic Approach’, in C. R. Kaltwasser et. al. (eds) *The Oxford Handbook of Populism*, Oxford: Oxford University Press.

Yalvaç, F., & Joseph, J. (2019). Understanding populist politics in Turkey: a hegemonic depth approach. *Review of International Studies*, 45(5), 786–804.

Zakaria, F. (1997). The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76(6): 22-43.

Araştırma Makalesi – Research Article

Küresel İklim Değişikliği Konusuna Amerikan Yaklaşımı

The American Approach to Global Climate Change

Ayfer DELİKTAŞ^{1*}

Geliş/Received: 08/04/2021

Revize/Revised: 29/06/2021

Kabul /Accepted: 14/07/2021

ÖZ

Küresel iklim değişikliği, günümüzde dünyanın karşı karşıya kaldığı en ciddi sorunlardan biridir. Bu sorun iş birliği içinde harekete geçilmediği sürece artarak devam edecek ve gelecekte oldukça ciddi sonuçlar yaratabilecektir. Önemli uyarı ve bilimsel kanıtlara rağmen devletlerin somut adım atmayarak iklim değişikliği sorununa farklı çıkar ve beklentilerle bakmaları süreci zorlaştırmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri de iklim değişikliği mücadelesinde oldukça kararsız bir süreç yürütmekte ve konuyu politika malzemesi haline getirmektedir. Değişen başkanlık dönemlerinde yönetimlerin konuya her zaman birbirlerinden farklı çerçeveden baktıkları ve bu sorunun küresel ve ciddi bir sorun olarak ana gündemde tutulmadığı görülmüştür. 2001 yılında yönetime gelen George W. Bush iklim değişikliği sorununu çok önemli görmemiş ve ülke Barack H. Obama dönemine kadar küresel ısınma sorununa mesafeli yaklaşmıştır. Obama dönemi tam anlamıyla ABD'nin iklim değişikliğiyle mücadelede başarılı olduğu dönem olmuştur. Fakat 2016'da yönetime gelen Donald Trump, Obama'nın iklim politikalarının tam tersi bir tutum sergileyerek ABD'yi yeniden sorumluluk almaktan kaçınan bir ülke konumuna getirmiştir. 2020'de başkanlık seçimini kazanan Biden ise göreve başlayalı çok kısa bir süre olmasına rağmen Trump dönemindeki tahribatı onarmaya çalışmış ve ülkeyi yeniden iklim mücadelesine dahil etmeye başlamıştır. Bu çalışmada iklim değişikliğine en fazla sebebiyet veren ülkelerden biri olan ABD'nin 2001 döneminden başlayarak 2021 dönemine kadar uzanan süreçte yönetime gelen başkanlarının konuya dair yaklaşımları ortaya konulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise ABD'nin küresel iklim değişikliği mücadelesinde neden olmazsa olmaz bir ülke olduğu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İklim Değişikliği, ABD, Kyoto Protokolü, Paris İklim Anlaşması*

ABSTRACT

Global climate change is one of the greatest crises that our world has ever faced. Without a global action plan, the effect of this crisis is prone to cause far greater tragedies soon. Despite the warnings from scientists, states lack to embrace responsibilities against climate change due to different policy-wise gains and aggravate the situation. Meanwhile, the struggle against climate change has become highly politicized in the US and Washington continues to lack a rigid policy agenda. Different presidential administrations attained different conceptions of the crisis and abstained to identify the issue as a global and existential threat. While the Bush Administration, which took the office in 2001, ignored the climate change crisis, his successor Barack H. Obama introduced a new policy trend. Eventually, during the Obama administration, the US has witnessed its most successful era in terms of its struggle against climate change. However, after taking over the office in 2016, the Trump administration redundant reversed the commitments pledged by the US against the climate crisis and readopted an ambiguous policy agenda. On the other hand, although Mr. Biden became the 46th president of the US less than a year ago, his administration has put a great effort to compensate for the damage given during the Trump era and re-incorporated Washington into the struggle given against climate change. This study aims to present the policy trends of the US presidents who took over the office between 2001 and 2020. Finally, the study concludes with an assessment of why the US is essential for the struggle against climate change, although it is one of the countries which expedites the damages of the crisis.

Keywords: *Climate Change, USA, Kyoto Protocol, Paris Climate Agreement*

^{1*} Sorumlu Yazar, Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, ayfer.deliktas@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-9600-8773>)

I. GİRİŞ

19. yüzyılda gün yüzüne çıkmaya başlayan ve günümüze kadar her geçen gün daha fazla etkilerini hissettiren iklim değişikliği doğrudan ya da dolaylı olarak bütün dünya ülkelerini etkileyen en önemli küresel sorunlardan biridir. Bu küresel sorunun ise en önemli nedenini insan faaliyetleri sonucu atmosfere salınan sera gazları oluşturmaktadır. Özellikle fosil yakıt kullanımındaki artış gibi birçok etken atmosferde bulunan sera gazı yoğunluğunun artmasına neden olmakta bu da küresel ısınma ve iklim değişikliği sorunlarına yol açmaktadır (Şimşek, 2020: 3-4).

Atmosferdeki sera gazı yoğunluğu 1750'lerde başlayan ilk sanayi devrimi ile artmaya başlamıştır. Bu dönemde karbondioksit oranı %40'lık bir artış göstererek 280 ppm (milyonda bir parçacık)'den 394 ppm'e yükselmiştir. Bu durum ise yerkürenin ortalama yüzey sıcaklığında farklılıklar ortaya çıkarmıştır.² İklim değişikliğinin canlılar üzerinde bıraktığı etki yalnızca sıcaklık değişimlerinden kaynaklanmamaktadır. Kuraklıkla birlikte sel olayları, şiddetli kasırgalar gibi çeşitli aşırı hava olaylarında görülen artış, deniz suyu seviyelerinde yükselme, buzulların erimesi gibi birden çok etken yalnızca insan yaşamını değil bitkiler, hayvanlar ve ekosistemler gibi canlı yaşamlarında da ciddi tehditler oluşturmaktadır. Bilim insanları bu konuda ciddi uyarılarda bulunarak, iklim değişikliğinin etkilerini minimum seviyeye indirmek amacıyla politika ve uygulamalar geliştirilmesi gerektiğini sık sık hatırlatmaktadır (WWF, t.y.)

Günümüzde sıcaklık artışı devam ederken, atmosferdeki iklim değişikliğine neden olan sera gazları arasında en belirleyici olan karbondioksit seviyesi ise son 800 bin yıl boyunca görülen seviyeden daha yüksek durumdadır (Avrupa Komisyonu, 2018: 4). Hawaii'de bulunan Mauna Loa Rasathanesi'nden paylaşılan bilgilere göre, atmosferdeki karbondioksit miktarı rekor kırarak Mayıs 2021 tarihinde 419.13 ppm olarak ölçülmüştür (NOAA, 2021). Yapılan değerlendirmelere göre yeryüzü sıcaklık artışı için kritik sınır 1,5°C'dir. Aksi halde 2050 yılına kadar sıcaklık artışı bu seviyeyi aşarsa iklim değişikliği dünyada tahmin dahi edilemeyen birçok yıkıcı etkiye neden olacaktır (Uncu, 2019: 10).

İklim değişikliği birçok aktörü ilgilendiren ve uyum ve iş birliği içinde mücadele edilmesi gereken küresel bir problemdir. Bu aktörlerden devletler, doğrudan ve dolaylı olarak çevreyi ilgilendiren konularda politika geliştirme ve uluslararası toplumu yönlendirme konusunda da önemli rollere sahiptirler (Sevük, 2017: 94). Fakat iklim değişikliği konusunda devletlerin yaklaşımları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Öyle ki bu küresel sorun ile mücadele edebilmek amacıyla bölgesel veya ulusal düzeyde gösterilen çabalar tek başına yeterli olmamaktadır. Bu doğrultuda 1970'li yıllarda küresel ölçekte alınacak tedbirlerin gerekliliği anlaşılmış, 1979-1990 Birinci ve İkinci Dünya İklim Konferansı, 1992 Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı, 1997 Kyoto Protokolü ve 2015 Paris İklim Anlaşması gibi pek çok anlaşma imzalanmış ve konferans düzenlenmiştir (Şimşek, 2020: 49). İklim değişikliği müzakerelerinin temel amacının sera gazı azaltımı olmasından dolayı yüksek emisyon payına sahip ülkelerin sorumluluk almak istememesi nedeniyle 1992 Rio Zirvesi'nden itibaren devam eden iklim değişikliği müzakereleri nihayet 2015 yılında bağlayıcı bir anlaşma ile sonuçlanmıştır (Karakaya, 2016: 11). Söz konusu anlaşma iklim değişikliği ile mücadele edebilmek için üzerinde görüş birliğine varılan ve küresel bağlayıcılığı bulunan Paris İklim Anlaşması'dır. Anlaşma küresel sıcaklık artışını 1,5 dereceye kadar sınırlandırarak iklim değişikliğinin etkilerini azaltmayı amaçlayan küresel bir eylem planı niteliğindedir. Anlaşmaya taraf olan ülkeler ulusal düzeyde çeşitli eylem planlarını uygulamaya koyarak, iklim değişikliğiyle mücadele etmektedirler (Atik, 2017: 128). Aslında bu anlaşma hukuki bakımdan bağlayıcı niteliktedir. Fakat taraflara emisyon azaltımı konusunda bağlayıcı sonuçlar doğuracak yükümlülükler vermemiştir. Bu kapsamda anlaşmaya taraf olan devletler, zorunlu ve bağlayıcı azaltım hedefleri yerine ulusal koşulları temelinde gönüllü katkıda bulunacaklardır. Ayrıca anlaşmada belirtilen yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda taraflara herhangi bir yaptırım uygulaması bulunmamaktadır. Dolayısıyla Paris Anlaşması bağlayıcı yükümlülükler yerine gönüllülüğü esas alan düzenlemeler benimsemiştir (Kaya, 2017: 102-103).

İklim İzleme Platformunun paylaştığı verilere göre, Çin, ABD, AB, Hindistan ve Rusya dünya genelinde sera gazı ve küresel emisyon üretiminde ilk beş sırada yer almaktadırlar. Özellikle Çin, ABD ve AB ülkeleri toplam sera gazı salınımının %50'sinden sorumlu olan ülkelerdir (Atvur ve Uysal Oğuz, 2018: 13-14). Bu konuyla mücadele etmek amacıyla Avrupa Birliği'nin çabası ve uluslararası alandaki liderlik konumu dikkatlerden kaçmamaktadır. Yine Çin, iklim değişikliğiyle mücadele konusunda istekli görünmekte ve bu konuda politika

² Bilim insanları iklim değişikliğinin etkilerini olabildiğince azaltmak için ortalama sıcaklıklardaki yükselişin 2°C ile sınırlandırılması gerektiğini belirtmektedir. Bu amaca ulaşabilmek ise atmosferdeki karbondioksit oranının 450 ppm'i aşmaması ile mümkün olabilecektir (WWF, t.y.).

geliştireceğine dair taahhütlerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda Çin yenilenebilir enerji teknolojilerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına oldukça önem vermektedir. Bunun için 2006 yılından beri politikalar geliştiren Çin, bu istekle yenilenebilir enerji yatırımlarına yönelmiştir. Bu amaca yönelik 2017 yılında 126,6 milyar dolar yeni yatırım yaparak, dünya genelinde yapılan yeni yatırımların %45'ini kendi başına gerçekleştirmiştir. Çin yenilenebilir enerji konusunda büyük bir üstünlükle lider konumundadır (Kaya ve Bayraktar, 2019: 178-179).

Küresel sistem içinde en etkili aktörlerden biri olan ABD ise ekonomik büyümesinin gerçekleşmesi noktasında fosil yakıt kullanımına en fazla başvuran ülke olmasından dolayı tarihsel sorumlulukları bulunan ülke durumundadır.³Fakat ne yazık ki yönetimin başına gelmiş ABD başkanları çoğunlukla bu sorumluluğu almak istemeyen taraf olmuşlardır (Oğuz, 2019: 538-539). Küresel çevre sorunları herhangi bir devletin tek başına sorumlu tutulabileceği ulusal meseleler değildir. Fakat sorumluluğa sahip olan devletlerin kayıtsız kalması da kabul edilemez. Dolayısıyla iklim değişikliğinin neden olduğu yıkıcı olumsuz etkiler yalnızca bütün ülkelerin ortak kararlar alması ve en önemlisi bu kararları uygulaması ile mümkün olabilecektir.

Bu çalışmanın amacı, iklim değişikliği ile mücadele konusunda sorumlulukları bulunan devletlerden biri olan ABD'nin başkanlık dönemlerinin konu dahilinde karşılaştırmasını yapmaktır. Çalışmanın bölümlerinde 2001 yılından başlanarak günümüze kadar ABD yönetimine seçilmiş başkanların dönemleri incelenecek, konuya dair görüşleri, geliştirdikleri politikalar, iklim değişikliği mücadelesine yaptıkları katkı anlatılacaktır. Bu amaçla çalışma giriş bölümünü takiben beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın 2001-2009 yıllarını kapsayan birinci bölümünde George W. Bush döneminin iklim değişikliği mücadelesi incelenecektir. İkinci bölümde 2009 yılında Obama'nın göreve gelmesiyle ABD'nin değişen iklim değişikliği mücadelesi açıklanacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Obama'nın iklim mücadelesinden duyduğu rahatsızlığı sık sık ifade eden ve 2016 yılında başkanlığa seçilen Donald Trump'ın küresel iklim mücadelesinde tavrı ve etkisi ele alınacaktır. Son olarak ise Biden döneminde iklim değişikliği mücadelesine yer verilecektir. Ayrıca dönemler karşılaştırılırken konunun daha anlaşılır kılınması için farklı başkanlık dönemlerinde ülkenin yaymış olduğu karbondioksit seviyesi de incelenecektir. Son bölümde ise ABD'nin iklim değişikliği mücadelesindeki önemine yer verilecek ve çalışma tamamlanacaktır.

II. 2001-2009 GEORGE W. BUSH DÖNEMİ'NDE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

ABD sahip olduğu ekonomik ve siyasi güç vasıtasıyla gerek uluslararası anlaşmaların hazırlanması gerekse küresel çevre koruma anlaşmalarının uygulanması hususunda oldukça önemli bir ülke konumundadır. Fakat sahip olduğu ekonomik güç ve küresel ekonomiyi de etkisi altına alan sayısız ekonomik bağlantısı, iklim değişikliği gibi çevrenin korunmasına yönelik müzakerelerin önündeki en büyük engel olarak da görülmektedir. Falkner'e göre bu durum çokuluslu şirketlerin oldukça geniş ekonomik ilişkileri nedeniyle fiili bir veto yetkisine sahip olmalarından ileri gelmektedir. Bu fiili veto yetkisi, ABD'nin içinde bulunduğu ve çok uluslu şirketlerin çıkarlarına ters düşen özellikle çevre kaynaklı anlaşmaların olumsuzlukla sonuçlanmasına yol açmaktadır (Falkner, 2001: 157-158).

Clinton yönetiminde onaylanamayan ve 1997 yılında Japonya'nın Kyoto kentinde imzalanan Kyoto Protokolü de bu anlaşmalardan birini oluşturmaktadır. İklim değişikliği ile mücadelede sera etkisine neden olan gazların kullanımını azaltmayı amaçlayan ve sanayileşmiş ülkelere çeşitli hedefler belirleyen Kyoto Protokolü, yerkürenin sıcaklık seviyesini düşürmeyi amaçlayan uluslararası boyutta yapılan ilk çevre anlaşmasıdır. Kyoto Protokolü'nün yürürlüğe girebilmesi ve yasal yönden bağlayıcı olabilmesi için 1990 yılı toplam karbondioksit salınımlarının en az %55'inden sorumlu olan EK1 ülkeleri ve İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olan en az 55 devlet tarafından onaylanması gerekirken, 2001 yılında göreve gelen ABD Başkanı Bush ülkesinin ekonomik menfaatlerini düşünerek anlaşmaya taraf olmayacaklarını bildirmiştir (Türkeş, 2006: 8). Ek olarak ABD protokolün geliştirmekte olan ülkelere gönüllü azaltım dışında herhangi bir taahhüt getirmediğini ve bütün sorumluluğun gelişmiş ülkeleri kapsadığını ileri sürmüştür. Bu süreçte geliştirmekte olan ülkeler arasında olan Çin'in Kyoto Protokolüne esaslı katılım sağlamaması ve büyük emisyon yayıcılar arasında sayılmaması Bush yönetiminin en fazla dikkat çektiği konular arasında olmuştur (Cohen ve Egelston, 2003: 319-320). Bu noktada

³EIA'nın yayımladığı enerji bültenine göre, yüz yılı aşkın bir süredir ABD'nin enerji tüketiminin %80'inden fazlasını kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtlar oluşturmuştur (EIA, 2011). Günümüzde hâlâ ABD enerji talebini büyük ölçüde fosil yakıtlardan karşılamaktadır. Fosil yakıt tüketimi 1985'te 66,4 katrilyon İngiliz ısı birimi (Btu) olarak kaydedilirken günümüzde en yüksek seviye 2007 yılında 85,81 katrilyon İngiliz ısı birimi olarak ölçülmüştür. 2020 yılında ise ABD'de fosil yakıtlardan fosil yakıtlardan elde edilen enerji tüketimi 72,94 katrilyon İngiliz ısı birimi olarak kaydedilmiştir (Sönnichsen, 2021).

Bush yönetimi Çin ile olan ekonomik rekabet ve ticaret savaşını göz önünde bulundurmaya gayret etmiştir. Çünkü Çin'in ekonomide giderek artan payı ABD gibi büyük bir gücü rahatsız etmektedir.

Ayrıca iklim değişikliğine karşı şüpheci bir tavır sergileyen Bush'un konuya bakışı değerlendirildiğinde daha çok lobilerin etkisi altında kaldığı görülmektedir. ABD'de bulunan endüstri lobileri iyi örgütlenmiş ve güçlü yapılarıdır. Bu lobiler, Bush yönetiminin iklim değişikliği tutumunda oldukça etkili rol oynamışlar ve Kyoto Protokolü gibi fosil yakıt kullanımına karşı oluşturulacak herhangi bir düzenlemeyi engelleyip işlevsizleştirme konusunda oldukça başarılı olmuşlardır (Giddens, 2013: 178).

Kyoto Protokolü azaltım yükümlülüklerini uygulamayan ülkelerin hiçbir yaptırıma tabi tutulmadan reddedebilmeleri ya da azaltım kredisi kullanma gibi esneklik mekanizmaları barındırması açısından zayıf görülmüştür (Hulme, 2016: 305). Fakat özellikle o dönemdeki en büyük sera gazı salınımına sahip olan ABD gibi büyük bir tarihsel geçmişi olan ülkenin protokolün dışında kalması Kyoto Protokolü'nün başarısız olarak nitelendirilmesinin en büyük nedenini oluşturmaktadır. Çünkü ABD'nin önce imza atıp daha sonra 2001'de çekileceğini açıkladığı bu geri adım Kyoto Protokolü'nün etkinliğini iyice zayıflatmıştır (Şahin, 2017: 83).

İklim değişikliği probleminin küresel sahnede yer almasından itibaren ABD her zaman diğer sanayileşmiş ülkelere göre daha az emisyon azaltma eylemini savunmuştur. George W. Bush yönetimi de küresel baskılara direnerek uzun vadeli hedefler belirleme yanlısı olmuştur (Depledge, 2005: 14). Örneğin Kyoto Protokolü müzakerelerinde ABD kendi hedeflerini gerçekleştirebilmek için 'emisyon ticareti' ve 'ortak yürütme' gibi esneklik mekanizmaları konusunu gündeme getirmiş ve desteklemiştir. Bu durum ABD'nin bu mekanizmalarından yararlanarak taahhütlerini yerine getirmeyeceği ve önlem almaktan kaçınacağı düşüncesiyle gerek AB ülkelerinin gerekse gelişmekte olan ülkelerin bu mekanizmalara şüpheyle yaklaşmasına neden olmuş ve bu uygulamaya karşı çıkmaları ile sonuçlanmıştır (Sağsen, 2017:55).

1990 yılı toplam CO₂ (karbondioksit) salınımları dikkate alındığında %36,1 gibi yüksek bir orana sahip olan ABD'nin Kyoto Protokolüne taraf olmaması 1997 yılında yürürlüğe girmesi beklenen protokolün 2005 yılına kadar ertelenmesine neden olmuştur (Türkeş, 2006: 8). Dahası Başkan Bush İskoçya'da katıldığı G8 Zirvesinde sera gazlarıyla mücadelenin sağlanabileceğini fakat Kyoto sürecinin sona erdirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kyoto Protokolü'nü kabul etmenin ekonomik açıdan ülkesine zarar vereceğini, bunun için de bu protokol yerine başka formüllerin geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir (CNN, 2005). Bu doğrultuda gelecek yıllarda ABD'nin de sürece dahil edilmesi için uluslararası alanda Kyoto Protokolü'nün yerine geçebilecek farklı bir anlaşma düşüncesi temel alınarak birçok görüşme ve müzakere yapılmış fakat başarıyla sonuçlanamamıştır (Downie, 2014: 10).

ABD küresel gücünü kullanarak salınımların azaltılması için uluslararası alanda liderlik etmeyi zaten amaçlamamış, eyaletler düzeyinde de oldukça başarısız bir iklim değişikliği politikası geliştirmiştir. George W. Bush 2002 yılında 2002-12 yılları arasında ülkedeki sera gazı yoğunluğunu 1990 yılı seviyelerine göre %18 seviyesine çekmeyi hedef olarak belirlemiştir. Bush'un bu politikasının o dönem için toplam salınımlarda %4 oranında azalma sağlayacağı ve ekonomide karbonsuzlaşma eğilimi ile uyumlu olduğu söylenebilir. Fakat bu politika yenilebilir kaynaklar, karbon yakalama ve depolama, nükleer enerji için gereken vergi teşviklerinden oldukça uzak tutulmuştur. Yine 2007 yılında Bush yönetimi otomobillerdeki yakıt verimliliğini artırmayı hedefleyen yeni bir kanun çıkartmıştır. Fakat bu tür tedbirlerin iklim değişikliğine yönelik kaygıların dışında daha çok enerji güvenliği ile ilgili olduğu görülmüştür (Giddens, 2013: 28-129). Yani Bush yönetimi her zaman ekonomik kaygılarını ön planda tutmuş ve iklim değişikliğine dair kanun çıkarma konusunda isteksiz olmuştur. 2001-2009 Bush döneminde ABD'nin karbondioksit emisyonları 5,76 milyar tondan 6 milyar tona kadar yükselmiştir (Statista, 2021).

III. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİYLE MÜCADELEDE OLUMLU KAZANIMLAR: 2009-2017 BARACK OBAMA DÖNEMİ

Başkan Obama 2008'de seçildiğinde ulusal ve uluslararası olmak üzere genişletilmiş bir iklim değişikliği politikasının gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak nükleer enerji, karbon yakalama ve depolama ile diğer teknolojiler için sübvansiyonlar öneren tasarımı içeren Amerikan Temiz Enerji ve Enerji Güvenliği kanununa destek vermiştir. Fakat yeterince radikal olmaması, maliyeti ve ABD ekonomisinde oluşturacağı hasar gibi çeşitli eleştirilere maruz kalmış ve tasarı senatoda iptal edilmiştir (Giddens, 2013: 130).

Barack H. Obama, iklim değişikliğiyle olan küresel mücadelede ülkesinin de sorumluluklarını yerine getireceği mesajlarını vermiştir. Uluslararası camia ve toplumda memnun edici etkiler bırakan Obama bu doğrultuda rapor ve doğrulamaya dayalı azaltım taahhütleri barındıran yeni bir anlaşma yapılması gerektiğini vurgulamıştır (Berberoğlu, 2011: 22). Obama yönetimindeki ABD'nin iklim değişikliğine dair değişen bu tavrının önceki başkan G. W. Bush yönetiminin uluslararası alanda bıraktığı olumsuz etkiyi düzeltmek için olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

2012 yılında geçerliliği dolacak olan Kyoto Protokolü'nün yerine yapılacak olan yeni bir anlaşma için 2007 yılında Bali'de düzenlenen toplantıda sayısal hedef belirlemek istemeyen ABD yüzünden anlaşmazlıklar çıkmış ve zirve belirli rakamların belirtilmediği bir anlaşma ile sonuçlanmıştır (Roskin ve Berry, 2014: 461). Bali zirvesinin tam olarak amacına ulaşamamasından sonra 2009 yılında Birleşmiş Milletler öncülüğünde Kopenhag'da müzakere düzenlenmesine karar verilmiştir. Kopenhag uzlaşmasında ülkeler kendi seçtikleri yılları baz alarak emisyonları azaltacaklarını belirtmişlerdir. Bu doğrultuda ABD ise 2005 yılını baz alarak ve enerji mevzuatına bağlı kalarak 2020'de %17, 2025'de %30, 2030'da %42 ve 2050'de %83 azaltım yapabileceğini belirtmiştir (Şahin, 2017: 88-89). Fakat gelişmekte olan ülkelere sorumluluk tanımlanmasına yönelik yeni bir iklim anlaşması planı üzerinde uzlaşma sağlanamayınca konferansın başarısız olduğuna dair biz izlenim oluşmuştur. Aslında Kopenhag Konferansı ülkeleri Paris Anlaşması'na taşıyan önemli bir adımdır (Yanardağ ve Bozkurt, 2017: 76). Paris anlaşmasına giden yolu açan en önemli girişim ise 2013 tarihli Varşova Konferansı'nda devletlerin 'Niyet Edilen Ulusal Katkı Beyanı' (INDC- Intended Nationally Determined Contribution) raporunun sunulmasının istenmesi olmuştur. O zaman birçok eleştiriye maruz kalan bu INDC'ler, Paris Anlaşması'nın kabul edilmesine çok önemli katkı sağlamıştır. Öyle ki Barack Obama sayesinde değişen ABD iklim politikaları sonucunda sağlanan ABD- Çin anlaşmasının bu süreçteki rolü oldukça fazladır (Sayman, 2015: 1). Çünkü INDC'lerin toplanması devletler üzerinde bir taraftan baskı oluştururken diğer taraftan iyi bir iletişim ve iş birliği ağı da geliştirmiştir (Yanardağ ve Bozkurt, 2017: 77).

İklim değişikliğinin yıkıcı etkileri ABD'yi de oldukça fazla etkilemektedir. 2012 yılında ABD tarihinde yüksek maliyetli ve hasarlı kasırgalardan biri olarak tarihe geçen Sandy Kasırgası 65 milyondan fazla nüfusu etkilemiş, can ve mal kayıplarına sebep olmuştur. ABD'nin en büyük şehirlerinin de aralarında bulunduğu 24 eyalet kasırgadan etkilenmiş ve ülke genelinde Sandy'nin maliyeti 68 milyar doları bulmuştur (Halverson ve Robenhorst, 2013: 20-21). İklim değişikliğiyle doğrudan ilişkilendirilebilecek ve kayıtlara geçen en büyük kasırga olan bu doğa olayının ABD'de yarattığı maddi ve manevi hasar Obama yönetimini daha fazla iklim değişikliğiyle ilgilenmeye ve artık kararlı tedbirler almaya yöneltmiştir (Oğuz, 2019: 529). Bu doğrultuda Barack Obama özellikle başkanlığının ikinci döneminde iklim değişikliği sorununa yönelik önemli adımlar atma gayreti içinde olmuştur. Obama bunun için önemli çalışması olan İklim Eylem Planı'nı ve bu planın temel unsurlarından biri olan Temiz Enerji Planı'nı açıklamıştır (Manioğlu, 2020: 159). İklim değişikliğine dair yeni adımlar atarken diğer yandan ülke olarak iklimin değişen etkilerine hazırlıklı olunmasının da önemli olduğunu savunmuş ve İklim Eylem Planı'nın bir diğer bölümünü bu hedeflere yönelik olarak hazırlamıştır.

Obama İklim Eylem Planı'nda iklim değişikliğine neden olan ve halk sağlığında olumsuz etkiler bırakan karbon kirliliğini azaltmaya yönelik hedeflerini vurgulamış ve temiz enerji kaynaklarına geçilmesinin üzerinde durmuştur. Ayrıca ABD'nin küresel iklim değişikliğiyle mücadele etmek için uluslararası çabalara liderlik etmesi gerektiği ve küresel bir çözüm oluşturulması için harekete geçilmesinin elzem olduğunu söylemiştir. Bu doğrultuda diğer ülkelerle iş birliğinin artırılarak temiz enerji kullanımını arttırmak ve israfı azaltmak, fosil yakıt kullanımını azaltmaya yönelmek, iklim değişikliğine karşı küresel direnç yaratmak ve finansman oluşturmak gibi hedefler belirlemiştir (Executive Office of the President, 2013: 5-21). ABD'nin iklim değişikliğiyle ortak mücadele etmek için sergilediği bu tavrı uluslararası alanda yaratılacak ortak bir mücadele için oldukça önemli bir adım olmuştur.

2015 yılında 150 ülke liderinin katılımıyla Paris'te gerçekleştirilen 21. Taraflar Konferansı (COP21) liderlerin ortak çözüm arayışlarına dair konuşmalarıyla dikkatleri üzerine çeken bir konferans olmuştur. Burada konuşma yapan Başkan Obama iklimin ilerleyişindeki bozulmalardan hiçbir devletin muaf tutulamayacağı, ülkesinin de en büyük ikinci emisyon sağlayıcısı⁴olarak bu sorundaki rolünü ve sorumluluğunu kabul ettiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda Kopenhag'da belirlendiği kriterlere uyum sağlayarak gelecek 10 yıl içinde emisyon seviyelerinde ciddi azalmalar yaratacaklarını vurgulamıştır. Dolayısıyla Paris'te de düşük karbonlu ve uzun vadeli bir strateji geliştirilmesini belirleyen bir anlaşma yapılmasını arzuladığını belirtmiştir. "İklim değişikliğine dur

⁴ Bahsedilen dönemde Çin, CO₂ emisyonlarında 10,5 milyar ton karbondioksit salınımıyla birinci sırada yer almaktadır. En fazla salınım yapan ikinci ülke konumunda olan ABD ise, 5 milyar tondan fazla emisyonu neden olmuştur (PBL, 2015).

diyebilecek son nesiliz” sözleriyle konuya dair isteğini vurgulayan Obama gelişmekte olan ülkelere de finansman desteğinde bulunacaklarını ve gelecek için geç kalmamayı umut ettiğini yinelemiştir (The White House, 2015).

İklim değişikliğine karşı verilen uluslararası mücadeleye yeni bir soluk getirme arayışıyla 2015 yılında düzenlenen Paris İklim Konferansı’nda kabul edilen Paris İklim Anlaşması gerek bağlayıcı kural ve yükümlülükler barındırması gerekse gelişmekte olan ülkelerin de azaltım eylemlerine katılması bakımından Kyoto Protokolünden ayrılmaktadır (Mazlum, 2019: 11). Paris İklim Anlaşması, küresel ortalama sıcaklık artışını 2 derecenin altına hatta 1,5 dereceye kadar düşürme amacı taşıyan evrensel bir anlaşmadır. Gelişmekte olan ülkeleri de sürece dahil eden anlaşma, gelişmiş ülkelere 2025 yılına kadar 100 milyar dolardan fazla finansman desteği sağlamalarını istemektedir (Karakaya, 2016: 3).

Bütün çabalara rağmen Kyoto Protokolüne katılmak istemeyen ABD Paris İklim Anlaşmasında önemli liderlik rolü üstlenmiştir. Başkan Obama Çin ile ABD arasındaki anlaşmazlıkları çözerek ve anlaşmayı hızla onaylayarak yürürlüğe girmesinde oldukça etkili olmuştur (Mazlum, 2019: 62). Diğer bir ifadeyle ortak bir anlaşmaya varılması ve iklim değişikliğinde gerçekten somut adımlar atılabilmesi için Obama’nın Paris İklim Anlaşması sürecinde üstlendiği rol çok önemlidir. Öyle ki emisyon salınımında ilk beş ülke arasında bulunan Çin ve Hindistan’ın ABD’nin de içinde yer alacağı bir anlaşmada bulunması Obama Yönetiminin başarısı olarak kabul edilebilecektir.

Genel olarak Obama yönetimi iklim değişikliğini önemli bir tehdit olarak görmüştür. Hatta herhangi bir önlem alınmazsa kıtlık, kuraklık ya da sel, taşkın gibi ekstrem olayların görülme sıklığında artış olacağından bu sorunun terörizm, nükleer silahlar, Ortadoğu gibi genel dış politika sorunlarından bile daha ciddi bir sorun olduğunu vurgulamıştır. İklim değişikliği konusunda iddialı hedefler ortaya koyan yönetimin bu hedefleri yerine getirebilmek için somut adımlar attığı da 2015 yılındaki Ulusal Güvenlik Stratejisi’nde açıkça görülmektedir (Manioğlu, 2020: 159). Benzer şekilde ABD’de yeni inşa edilecek olan elektrik santrallerindeki karbon emisyonlarını kısıtlamak için 2013 yılında hazırladığı iklim planı, küresel ısınmaya sebep olan karbon kirliliğini azaltmaya yönelik ilk federal girişimdir (BBC News, 2013). Gelecekteki enerji santralleriyle ilgilenen bu planla Obama bir üst sınır belirleyerek ‘sınırsız karbon kirliliği boşaltımı’ olarak adlandırdığı olaya engel olmak istemiştir (CNBC, 2013).

Obama dönemi iklim değişikliği ile mücadelede önemli adımların atıldığı bir dönem olmuştur. Genel olarak küresel ısınmayla mücadele ve karbon salınımını azaltmak Obama’nın öncelikli politika amacı olmuştur. Bu doğrultuda sekiz yıllık dönemde ABD emisyonlarına bakıldığında Bush dönemine göre başarılı olduğu görülmektedir. Zira Bush döneminde 6 milyar tona kadar ulaşan emisyonlar Obama döneminde 5,13 milyar tona düşmüştür (Statista, 2021). Söz konusu dönemde ABD’nin atmosfere saldırdığı karbondioksit 1990 seviyelerine göre % 11 oranında azalmıştır (Climate Home News, 2020).

IV. KÜRESEL İKLİM MÜCADELESİNDE 2016-2021 DÖNEMİ: DONALD TRUMP ETKİSİ

ABD’nin 44. başkanı olan Barack Obama yönetiminin ardından 2016 yılında göreve seçilen Donald Trump göreve başladığında ilk olarak Amerika Enerji Planı’nı (America First Energy Plan) uygulamaya koymuştur. İklim değişikliğine karşı adeta bir kıyım olan bu plan ABD’de kömür endüstrisinin yeniden canlandırılması ve fosil yakıt üretilmesini içermektedir (Bostanoğlu, 2018: 6). Yine bu planla ülke içinde atıl durumdaki doğalgaz, kaya gazı ve petrol kaynaklarının en yakın zamanda ekonomiye kazandırılması istenmiştir. Körfez ülkeleriyle enerji konusunda olumlu ilişkiler yürütmeyi amaçlayan Trump enerji konusunda tam bağımsız bir ülke konumuna gelmeyi amaçlamıştır. Zaten Trump yönetime geldiğinde Beyaz Saray internet sitesinden küresel ısınma başlığının kaldırılması kendisinin konuya olan tavrını ve yürüteceği politikayı açıkça ortaya koymuştur (Kavaz, 2017: 2). Trump yönetiminin aldığı bu ilk kararlar Obama’nın aktif rol oynadığı ve diğer iklim anlaşmalarına kıyasla daha fazla sayıda devlet tarafından imzalanan iklim anlaşması olarak ayrı bir öneme sahip Paris İklim Anlaşması’nın ABD’de uygulanabilirliğini bu kadar kısa bir sürede olumsuz etkileyen adımlar olmuştur.

Başkan Trump 28 Mart 2017’de ‘Enerji Bağımsızlığının ve Ekonomik Büyümenin Teşvik Edilmesi’ başlıklı bir kararname yayınlamaya Obama döneminde hayat bulmuş bütün iklim değişikliği politikalarını yürürlükten kaldırma amaçlamıştır. Obama’nın İklim Eylem Planı gibi karbon kirliliğini azaltmaya yönelik önemli iklim ve enerji hedeflerinin yer aldığı birçok önemli iklim değişikliği düzenlemesi Trump’ın kararıyla iptal edilmiştir (Ağaçayak vd., 2017: 3). Donald Trump’ın fosil yakıt kullanımını artıracak yeni politikaları ülke ekonomisini ve çıkarlarını her zaman öncelikli tuttuğunu ve iklim değişikliğini kabul etmediğini göstermektedir. Öyle ki yeni politikalarının enerji alanında fosil yakıt kullanımının artırılması üzerine

oluşturulduğunu, Trump'ın göreve başladıktan sonra yaptığı kritik atamalardan biri olan Dışişleri Bakanlığına bir petrol şirketinin eski CEO'sunu ataması ispatlar niteliktedir (Manioğlu, 2020: 159-160).

Başkanlık döneminde olabildiğince Obama'nın izlerini silmeye odaklanan Trump fosil yakıtlar üzerindeki kısıtlamaları kaldıracak politikalar belirledikten sonra iklim değişikliğinin Çin'in aldatmacası olduğunu yineleyerek Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Programına yapılan maddi katkının durdurulmasını istemiştir. Aynı şekilde geliştirmekte olan ülkelere maddi destek sağlamak amacıyla oluşturulan Yeşil İklim Fonu'na yapılan desteği de keseceğini belirtmiştir (Cengiz, 2016).

Daha seçilmeden iklim değişikliğine inanmadığını belirten Trump yaptığı bir konuşmada ABD'nin Paris Anlaşması'ndan çekilmesi gerektiğini ve en büyük arzusunun bu olduğunu açıklamıştır. Göreve geldikten itibaren enerji ve yatırım odaklı duruşunu koruyan Trump yine 2016 yılındaki konuşmasında Paris Anlaşması'nın, yabancı bürokratların ABD'nin ne kadar enerji kullanacağını kontrol edeceğine izin verdiğini, bunun da ABD çıkarları için olumsuz olduğunu ve anlaşmadan vazgeçilmesi gerektiğini vurgulamıştır (BBC News, 2016). Trump'ı Paris Anlaşması'nda en fazla rahatsız eden nokta anlaşmanın özellikle kömür kullanımını büyük miktarda azaltılmasını gerektirmesidir. Çünkü ABD, ekonomisi kömüre bağlı olan ve en fazla kömür kullanan ülkelerden biridir.⁵Bu da Trump'ın anlaşmayı neden ideal bulmadığını açıklamaktadır (Bostanoğlu, 2018: 6). Göreve başladığında ise hiç vakit kaybetmeden 1 Haziran 2017'de 2015 yılında Paris'te kabul edilen Paris İklim Anlaşması'ndan ülkesini çekme kararını bildirmiştir. Gerekçe olarak ise ABD'nin anlaşma hükümlerine uyması durumunda birçok vatandaşının işsiz kalacağını göstermiş ve anlaşmanın ekonomik çıkarlarına uymadığını savunmuştur. Anlaşmadan ayrılma sürecinin ise 2020 yılında tamamlanacağını belirtmiştir (Topçu, 2018: 128). Görüldüğü gibi Trump zaten anlaşmadan çekileceğinin sinyallerini çok önceden vermiş ve her zaman iklim değişikliği ile mücadele edilmesi gerektiği söylemlerine karşı çıkmıştır. İklim değişikliğine karşı verilen küresel mücadelenin dönüm noktası olan Paris Anlaşması'ndan da çekilerek sorumluluklarını kabul etmemiş, büyük bir boşluk yaratmış ve süreci yavaşlatmıştır.

Kömür ve petrole dayanan bir enerji üretimiyle ABD vizyonunu canlandırmayı amaçlayan Trump'ın Paris İklim Anlaşması'ndan çekilme başvurusu, Birleşmiş Milletler (BM) nezdindeki düzenlemeler tamamlanınca 4 Kasım 2020'de resmîyet kazanmış ve ABD anlaşmadan ilk çekilen ülke olmuştur (McGrath, 2020). ABD'de George W. Bush'un iklim değişikliği mücadelesinde başarısız geçen döneminden sonra Obama'nın toparladığı ve gerçekten sorumluluk aldığı olumlu ortam başkanlığa Trump'ın gelmesiyle yeniden bozulmuştur. Gelecek dönemlerde ABD Paris Anlaşması'na yeniden dahil olsa bile anlaşmada olmadığı zamanların sonuçları olacaktır. Bununla birlikte Paris Anlaşması'nın imzalanma sürecinde Obama yönetiminin üstlendiği liderlikten sonra Trump'ın oluşturduğu hayal kırıklığı anlaşmaya taraf olan diğer ülkelerde yavaş tutum sergilemesine yol açabilir.

Trump döneminde ABD'nin karbondioksit emisyonlarına bakıldığında, Obama dönemindeki düşüşler ilk üç yıl devam etmiştir. Fakat 2018'de yeniden artışa geçerek %3,4 oranında yükselmiştir (News, 2019). ABD'de 2018 yılında 5,27, 2020 yılında 4,57 milyar ton karbondioksit salınımı yapılmıştır. 2020 yılındaki bu düşüş ise endüstri ve seyahati önemli ölçüde etkileyen COVID-19 salgını nedeniyle ortaya çıkmıştır (Tiseo, 2021).

V. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİYLE MÜCADELEDE YENİ BAŞKAN: JOE BİDEN DÖNEMİ (2021-)

3 Kasım 2020'de yapılan başkanlık seçimini kazanarak ABD'nin 46. Başkanı olan Joe Biden yayınladığı dış politika beyannamesinde Trump dönemindeki hataların tekrarlanmayacağını iklim değişikliği gibi küresel sorunlarla mücadelede diğer ülkelere liderlik ederek Trump'ın istikrarsız ve geleceği tehlikeye atan politikalarından doğan hasarı onaracağını belirtmiştir. Paris İklim Anlaşması'nın önemine değinen Biden ABD'nin tekrar anlaşmaya katılacağını ve diğer ülkelere de öncülük edeceğini vurgulamıştır (Biden ve Harris, 2020). Biden'in bu beyanı, Trump dönemine göre ayrı bir rota çizileceğinin İklim değişikliği konusunda Obama dönemine benzer politikalar izleyeceğinin göstergesi durumundadır.

Joe Biden göreve başladığı ilk gün ülkesinin Paris Anlaşması'na yeniden katılacağını belirten mektubu BM'ye göndermiştir. Trump'ın resmi olarak anlaşmadan çıkmasının ardından 19 Şubat 2021 tarihinde Başkan Biden ülkesinin yeniden anlaşmaya taraf olmasını sağlamıştır (Denchak, 2021). İklim değişikliği konusunda

⁵ ABD küresel bağlamda Çin ve Hindistan'dan sonra en fazla kömür üretimi ve tüketimi yapan ülkedir. 2019 yılında ABD 639 milyon 800 bin ton kömür üretimi yaparken, 270 milyon 851 bin ton kömür tüketimi gerçekleştirmiştir (Anadolu Ajansı, 2020). Ayrıca 2019 yılı itibarıyla yaklaşık 249,5 milyar ton ile dünyanın en büyük kömür rezervine sahip ülkesi olmuştur. Ülkenin küresel rezervlerdeki payı ise %23,3'tür (Garside,2020).

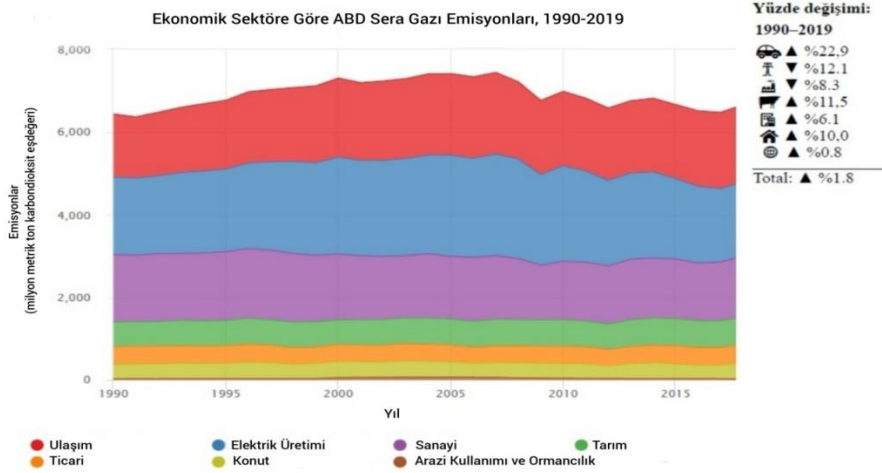
iddialı bir iklim planı oluşturan Biden 2050 yılına kadar sera gazı emisyonlarını net sıfıra indireceğini, temiz enerji altyapısı ve iklim politikalarına 2 trilyon dolar yatırım yapacağını ve karbon kirliliğini azaltmaya yönelik politikalar izleyeceğini açıklamıştır. Tabii Biden'ın ana hatlarını ortaya koyduğu bu plan kongreden geçmesiyle mümkün olabilecektir. Çünkü ABD tarihinde önemli iklim yasaları genellikle kongreden yeterli imzayı alamadığı için hayat bulamamaktadır (The Guardian, 2020).

İklim değişikliğini 'varoluşsal tehdit' olarak nitelendiren Biden iddialı iklim planlarının yanında çevre politikalarını belirleyecek ekibini de tanıtmıştır. İlk olarak Beyaz Saray İklim Politikası bölümü kurularak başına Obama'nın Çevre Koruma Ajansı yöneticisi ve oldukça tecrübeli bir isim olan Gina McCarthy'yi atayan Biden, Kuzey Karolina'nın en iyi çevre düzenleyicisi olan Michael Regan'ı da Çevre Koruma Ajansı'nın başına atamıştır. Biden bu ekibin iklim değişikliğine karşı iddialı planlar belirleyeceğini ve kendi yönetiminin politikalarının temel sütunlarından birinin iklim değişikliği ile mücadele olduğunu belirtmiştir (Deutsche Welle, 2021).

Bu önemli atamalara ek olarak aşırı hava olaylarına karşı su, ulaştırma ve enerji altyapısının modernize edileceğini, 500 bin elektrikli araç şarj istasyonu kurulacağını ve 1,5 milyon enerji dostu ev inşa edileceğini açıklamıştır (Deutsche Welle, 2021). ABD'nin genel nüfusu düşünüldüğünde bu sayılar çok basit görülebilir. Fakat Trump gibi iklim değişikliğine inanmama durumu ve küresel mücadeleyi baltalayacak adımlar atmak yerine Biden Yönetiminin göreve gelir gelmez Paris Anlaşması'na yeniden dönerek ülke içinde kararlı politikalar izlemesi oldukça umut vericidir.

VI. KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ MÜCADELESİNDE ABD'İN ÖNEMİ

Dünya'nın en büyük ekonomik gücü ve küresel sistemdeki en önemli aktör olan ABD'nin bu gücü aslında uluslararası ortamda çevresel sorunlarla mücadelede etkili olma fırsatını artırmaktadır. Fakat geçmişten bugüne atmosfere saldıran sera gazı emisyonlarıyla iklim değişikliğinde temel sorumlulardan biri olan ABD bu konuda oldukça isteksiz davranmaktadır. ABD'nin fosil yakıt bağımlılığı ve ekonomisiyle dünya genelinde en fazla sera gazı salınımına neden olan ülkelerden biri olduğu yadsınamaz bir gerçektir⁶ (Manioğlu, 2020: 157).

Kaynak:EPA (2021).Greenhouse Gas Inventory Data Explorer.

<https://cfpub.epa.gov/ghgdata/inventoryexplorer/#allsectors/allsectors/allgas/econsect/all>

ABD'nin uzun dönemli sera gazı kaynaklarının değişimine bakıldığında 1990-2019 yılları arasında ulaşım, elektrik üretimi ve sanayinin en büyük sera gazı kaynağı olduğu görülmektedir. Ulaşım sektöründen kaynaklanan emisyonlar 2019 yılında 1990 yılına göre %22,9 oranında artmıştır. 2019 yılında toplam sera gazı emisyonlarının %29'unu ulaşım sektörü oluşturmuştur. Bunu elektrik ve sanayi sektörleri takip etmektedir. Sera

⁶Statista tarafından sağlanan verilere göre, ABD yalnızca 2018 yılında 5,27 milyar ton, 2019 yılında 5,13 milyar ton ve 2020 yılında 4,57 milyar ton karbondioksit emisyonuna neden olmuştur (Statista, 2021). ABD sanayi devriminin doğuşundan günümüze kadar toplam 400 milyar ton emisyonuna neden olmuştur. Bu durum ABD'yi küresel sera gazı salınımına en fazla katkı yapan ülkelerden biri yapmaktadır (Tiseo, 2021). Günümüzde küresel emisyonların %27'sinden Çin sorumlu olurken, ikinci en büyük yayıcı ABD, küresel toplamın %11'inden sorumludur (CNBC, 2021).

gazı emisyonlarında en büyük ikinci paya sahip olan elektrik üretimi 2019'da toplam emisyonların %23'ünü oluşturmuştur ve 1990 yılına göre %12,1 oranında azalma görülmektedir. Sanayi ise 2019 yılındaki toplam emisyonların %23'ünü oluşturmuştur. Bu sektörde 1990 yılına göre %8,3 azalma görülmektedir. Diğer bir sera gazı kaynağı olan tarım ise 2019 sera gazı emisyonlarının %10'una neden olmuş ve 1990 yılına göre bu sektörden kaynaklanan emisyonlar %11,5 oranında artış göstermiştir. Ticari ve konut sektörü işletmelerden ve evlerden kaynaklanan sera gazı emisyonlarını kapsamaktadır. Bunlar sera gazı içeren ürünlerin kullanılması, atıkların işlenmesi ve ısı için yakılan fosil yakıtların kullanılmasının neden olduğu emisyonlardır. 1990-2019 yılları arasında konutlardan kaynaklanan sera gazı oranı %10, işletmelerden kaynaklanan sera gazı oranı ise %6,1 oranında artmıştır ve 2019 toplam sera gazı emisyonlarının %13'üne tekabül etmektedir. Diğer bir sektör olan arazi kullanımı ve ormancılığın neden olduğu sera gazı emisyonları ise çoğunlukla tarımsal faaliyetler ve ormansızlaşmadan kaynaklanmaktadır. 1990-2019 yılları arasında bu sektörden kaynaklanan emisyonlar %0,8 oranında artmıştır. 2019 yılı toplam emisyonlarında ise %12'lik paya sahip olmuştur (EPA, 2021). Görüldüğü gibi ABD'de salınımların en büyük nedeni fosil yakıt kullanımından kaynaklanan sera gazı emisyonlarıdır. Bu emisyonlarda en büyük payı oluşturan ulaşım, %62'sini fosil yakıtların oluşturduğu elektrik üretimi, enerji üretmek amacıyla fosil yakıtların ve belirli kimyasal reaksiyonların kullanıldığı sanayi fosil yakıtların en fazla kullanıldığı alanlardır. Yine işletme ve evlerden kaynaklanan emisyonlar, tarımsal faaliyetler, arazi kullanımı ve karbondioksiti absorbe eden ormanlık alanların azalması insan faaliyetlerinin neden olduğu sera gazı oranını önemli ölçüde artırmaktadır.

Her yıl düzenli olarak yayınlanan İklim Değişikliği Performans Endeksi (CCPI) 2020 verilerine göre; ABD'nin iklim değişikliği politikası oldukça sorunlu görülmektedir. Yenilenebilir enerjiden iklim politikasına kadar bütün kategorilerde çok düşük puan alan ABD ulusal alanda sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik politika geliştirmedikten iklim değişikliğiyle mücadelede olumsuz bir imaj sergilemekte ve endekste diğer ülkelerden sonra sonuncu olarak 61. sırada yer almaktadır (CCPI, 2020: 23). Giddens kapsamlı bir iklim değişikliği politikası geliştirmesi beklenen ve endüstriyel ülkeler arasında en başarısız olan ABD'nin ulusal düzeyde hiçbir şey yapmamasını üç sebebe bağlamıştır. İlk olarak başkanın kongre ile müzakere etmesini öngören güçler ayrılığı ilkesidir. İkinci sebep lobilerin kongre üyeleri üzerinde oluşturduğu ağırlıktır. Son olarak ise iklim değişikliğinin kutuplaştırılmış bir sorun haline getirilmesidir. Öyle ki kongredeki Cumhuriyetçi sağ konuya ilgisiz kalmaktadır. Eğer demokratların hâkim oldukları eyaletlerdeki iklim eylemleri bütün eyaletlerde uygulanmış olsa, ülke genelindeki karbon salınımı 2020 dahil olmak üzere 1990 düzeylerinin %27 gibi önemli bir seviye altına düşecektir. Fakat sürecin bu şekilde işlemesi böyle bir sonucun önündeki en büyük engellerden biridir (Giddens, 2013:131-132).

ABD eyaletlerine bakıldığında ise her eyalet iklim değişikliğinden etkilendiği ölçüde mücadeleye destek olmaktadır. Örneğin Kaliforniya, Washington, Oregon, Alaska, Hawaii gibi ABD'nin pasifik eyaletlerinde yaşayanlar iklim değişikliğinin etkilerini yaşamakta ve mücadeleyi desteklemektedirler. Fakat Montana, Utah, Colorado, Arizona gibi dağ eyaletlerinde yaşayanlar iklim değişikliğinin yalnızca belirli bölgeleri etkilediği söylemektedirler (Funk ve Hefferon, 2019). İklim değişikliği mücadelesine destek veren eyaletlere bakıldığında Kaliforniya eyaleti oldukça önemlidir. Bu eyalet sera gazı emisyonlarına sınırlama getiren ilk eyalettir ve sera gazı salınımlarını azaltmak için 2050 yılında emisyonlarını 1990 seviyelerine göre %80 azaltma gibi yüksek hedefler belirlemiştir (Arı, 2010: 94). Aynı şekilde ABD'nin Vermont eyaleti de sera gazı emisyonlarını azaltma konusunda kararlıdır. Bu doğrultuda emisyonlarını %80-90 oranında sınırlamak istemektedir. Hedefine ulaşmada oldukça başarılı ilerleyen Vermont'un emisyonları 2005 yılından beri yılda bir milyon ton azalmıştır ve azalmaya devam etmektedir. İklim değişikliğinin etkilerini hisseden eyaletlerden biri olan Hawaii ise 2015 yılında tüm eyalet elektriğini yenilenebilir kaynaklardan karşılamaya yönelik yasayı kabul eden ilk ABD eyaleti olmuştur. Zaten ABD'nin bu eyaleti yenilenebilir enerji kullanımında lider konumundadır. Yenilenebilir enerji konusunda Teksas eyaleti de oldukça başarılıdır. Öyle ki Teksas ABD'nin en yüksek rüzgâr enerjisi üretimine sahip eyalettir. Yine Iowa, Kansas ve Güney Dakota güçlerini büyük oranda rüzgâr enerjisinden sağlayan eyaletlerdendir. Ayrıca Maine, Washington, Idaho, Oregon gibi bazı ABD eyaletleri büyük ölçüde yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmişlerdir (Zulinski, 2018). Federal devletin iklim değişikliğine karşı değişen tavrı karşısında, iklim değişikliğinin etkilerini yaşayan eyaletlerin konuya bakışı ve geliştirdikleri politikalar son derece önemlidir.

ABD Enerji Bakanlığı'nın analitik ve istatistik ajansı olan ABD Enerji Enformasyon İdaresi (U.S. Energy Information Administration [EIA]) kapsamlı veri ve bilgiler ile kısa veya uzun vadeli enerji raporları yayınlamaktadır. EIA'nın 2021 Mart ayında yayınladığı son analizinde ABD'nin 2020 yılında CO₂ emisyonlarının %11 azaldığını belirtmiştir. Kurum bu düşüşü COVID-19 salgınından kaynaklanan ekonomik

daralma ve daha az enerji tüketimine bağlamıştır. Fakat tahminsel verilere bakıldığında gelecek 2 yılda CO₂ emisyonlarının artacağı tahmin edilmektedir (EIA, 2021: 4).

IPCC (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli) iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerinden korunmak ve iklim değişikliğini önlemek amacıyla ciddi adımlar atılması gerektiği konusunda uyarılarını yinelemektedir. 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarının yarıya düşürülmesi hatta 2050 yılından sonra net olarak sıfırlanması gerektiği en önemli hedef olarak belirtilmektedir. Küresel emisyonların %13'lük kısmını kendi başına üreten ABD diğer ülkelere göre daha fazla sorumluluk almalı ve küresel gücünü bu alanda daha fazla kullanmalıdır (Carlock ve Lashof, 2021). Bu konuda EIA İmalat Enerji Tüketimi Anketi'nin (EIA Manufacturing Energy Consumption Survey) tarihsel veriler ve tahminlerine dayanan raporuna göre; ABD'nin petrol, doğalgaz ve kömür üretiminin neden olduğu karbondioksit emisyonlarının toplamına bakıldığında 2020 yılında 4.583 milyar ton emisyonu sebep olmuştur. Rapora göre ABD'nin enerji kaynaklı CO₂ emisyonlarının 2021 yılı için 4.843 milyar ton ve 2022 yılı için ise 4.954 milyar ton olacağı tahmin edilmektedir (EIA, 2021: 52). Görüldüğü gibi dünya genelindeki emisyonlara bakıldığında çok yüksek emisyon değerlerine ulaşan ABD'nin sorumluluklarının bilincinde olarak, küresel mücadeleye destek olması gerekmektedir. İklim değişikliği sorunu sınır tanımadığından iş birliğiyle çözülebilecek bir problemdir. Uluslararası alanda yapılan iklim anlaşmaları bu iş birliğinin sağlanabilmesi ve olumlu sonuçlara ulaşılması açısından en önemli araçlardır.

ABD gibi büyük bir gücün bu anlaşmalarda bulunması ve hedeflere yönelik adım atması hem genel emisyonlarda ciddi azalış sağlayacak hem de diğer ülkelerin de mücadeleye katılımını artıracaktır. Ayrıca anlaşmalarda geçen iklim değişikliğiyle mücadelede gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere maddi destek sağlaması konusunda ABD ekonomisi güçlü bir finansal kaynaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Artan endüstriyel faaliyetler ve fosil yakıt kullanımıyla ciddi sonuçlar doğuran iklim değişikliği son zamanlarda etkilerini giderek artırarak 20. yüzyılın güncel sorunlarından birini oluşturmaktadır. Bu küresel sorunun doğrudan ve dolaylı etkileri ise yalnızca insanlar üzerinde değil bitkiler, ekosistemler, hayvanlar gibi birçok canlı üzerinde görülmektedir. İklim değişikliğinin yıkıcı etkilerini azaltmak ve gelecek nesillere ağır tahribatlar bırakmamak için öncelikli amacın atmosfere salınan sera gazlarını azaltmak olması konusunda hemen her kesim mutabıktır.

İklim değişikliğinin etkileri devam ettiği sürece neler olabileceği konusunda endişe verici birtakım senaryolar ortaya atılmakta ve bilim insanları devletleri bu konuda sıklıkla uyarmaktadır. Fakat her devlet sorumluluk alma konusunda istekli olmadığı gibi uluslararası anlaşmalara çıkarlarına uygun olarak katılım sağlamaktadır. Bu noktada sözü edilen devletlerden biri de ABD'dir. İklim değişikliğinin en büyük tetikleyicisi olan sera gazlarının salınımı konusunda en sanayileşmiş ülkelerden biri olan ABD'nin geçmişten gelen sorumlulukları bulunmaktadır. Fakat ne yazık ki bazı devlet başkanları bu konuyu dikkate değer görmemişlerdir. Örneğin iklim değişikliğini önlemeye yönelik ilk somut belge olan Kyoto Protokolü Bill Clinton döneminde imzalanmasına rağmen kongreden geçirilememiş ve sonrasında göreve gelen George W. Bush ise protokolü adaletsiz bulunduğunu söyleyerek, sera gazlarının salınımını kısıtlayacak olan protokolden ülkesinin çekileceğini açıklamıştır. ABD'nin 44. Başkanı olarak 2009 yılında göreve gelen Barack Obama ise konuya oldukça ilgili davranmış ve ABD'nin sorumluluklarının bilincinde olacağını ve küresel alanda iklim değişikliğiyle mücadelede liderlik rolü üstleneceklerini belirtmiştir. Obama'nın konuya dair bu tavrı özellikle diğer ülkelerin de yaklaşımlarını etkilemiş ve özellikle yüksek emisyonu neden olan diğer ülkelerin de iklim değişikliği ile mücadele konusunda ikna olmaları açısından oldukça önemli bir etken olmuştur. Bu bağlamda iklim değişikliğiyle mücadelede en önemli uluslararası anlaşma olan Paris İklim Anlaşmasının devletlerin yüksek katılımı ile imzalanması hususunda üstlendiği rol ve ABD'nin Çin ve Hindistan'ın anlaşmaya dahil olması için sergilediği ikna çabaları çok önemlidir.

Obama dönemi diğer başkanların dönemlerine göre iklim değişikliğine karşı olumlu adımların atıldığı ve ABD'nin sahnede olduğu bir dönem olmuştur. Ayrıca Obama dönemi ABD'nin iklim değişikliğiyle mücadeleye karşı koruduğu mesafeli tutumun aşıldığı ilk dönemdir. Ancak Donald Trump'ın ABD Başkanı seçilmesi tüm bu olumlu havayı dağıtmış ve dünya iklim değişikliğiyle mücadele ederken adeta Trump'ın da bu mücadele edenlerle savaş halinde olduğu bir süreç olmuştur. Trump önce ülkesinin Paris Anlaşmasından çekileceğini daha sonra fosil yakıt kullanımını desteklemeye ve kullanmaya devam edeceklerini açıklamıştır. Ayrıca Obama'nın çevre düzenlemelerini de kaldırmıştır. Paris Anlaşması'ndan çekilen ve iklim değişikliğine inanmadığı belirten Trump'ın bu tavrı iklim değişikliğini engellemeye yönelik yıllardır verilen çabaların boşa gideceği konusunda endişeleri oldukça artırmış ve uluslararası alanda adeta bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Trump, Bush

döneminden sonra Obama'nın getirdiği olumlu havayı değiştirmiş ve yeniden ABD iklim değişikliğiyle mücadeleye yanaşmayan bir ülke haline gelmiştir. Trump'ın iklim değişikliğiyle mücadelede yürüttüğü başarısız dönemden sonra 2020'de göreve seçilen Joe Biden göreve başladığı ilk hafta imzaladığı kararnamelerle iklim değişikliğine karşı vakit kaybetmeden harekete geçilmesini istemiş ve önemli atamalarda bulunmuştur. Yine Trump yönetiminin geri çekildiği Paris Anlaşması'na yeniden dahil olmak için BM'ye mektup göndererek, 2021 yılında ABD'nin anlaşmaya yeniden dahil olmasını sağlamıştır. Küresel iklim değişikliği ile mücadele konusunda ABD'nin öncü olacağını belirten Biden, genel olarak Trump döneminden uzak bir politika geliştireceğinin sinyalini vermektedir.

Obama dönemine kadar iklim değişikliği ile ilgilenen ve konuyu ciddiye alan bir ABD başkanı olmamıştır. Obama'nın yönetimde olduğu sürece bakıldığında soruna yönelik önemli somut adımlar attığı ve hedeflerini gerçekleştirmek için gerek küresel gerekse ulusal olarak çaba gösterdiği görülmektedir. Zaten bu durum ülkenin söz konusu dönemde sebep olduğu küresel emisyonlardaki azalmadan da anlaşılmaktadır. Bush döneminde 6 milyar tona kadar ulaşan karbondioksit emisyonları Obama dönemi ile azalmaya başlamıştır. Obama 2025 yılına kadar ABD'nin emisyonlarda 2005 yılına göre %25 azaltım yapması gerektiğini vurgulamıştır. Bu başarı ise tamamen yeni Başkan Biden'ın yürüteceği politikalara bağlıdır. Biden göreve gelir gelmez Trump dönemindeki hataların tekrarlanmayacağını belirtmiş ve zararı onarmaya başlamıştır. Biden'ın ilk olarak küresel mücadelede yapı taşı olan Paris Anlaşması'na yeniden katılması ülkesinin sorumluluklarının bilincinde olduğunu göstermektedir.

Görüldüğü gibi yönetime gelen her başkan farklı bir politika izlemiş ve ABD'nin iklim değişikliği mücadelesinde tutarsızlıklar ortaya çıkmıştır. Aslında ABD başkanları iklim değişikliğiyle mücadelede her zaman çıkarlarına göre hareket etme yanlısı olmuşlardır. Bununla beraber iklim değişikliği ile mücadele kapsamında politika tercihleri gerek Çin ile olan ekonomik rekabet gerekse iç siyasetteki sebeplerden ve ABD siyasetinde oldukça fazla ağırlığa sahip olan lobilerden oldukça fazla etkilenmektedir. Dünyanın en büyük ekonomisi olma özelliğini her zaman elinde bulundurmaya çalışan ABD fosil yakıtlardan zor vazgeçebilecek ülkelerden biridir. Çünkü ekonomik gücünün devamlılığı mevcut şartlarda bu enerji kaynaklarına bağlıdır. Fakat iklim değişikliği sıklıkla kendini hatırlatmakta ve daha büyük felaketlere yol açacağıнын sinyalini vermektedir. ABD fosil yakıtlardan uzaklaşmakta sıkıntı yaşasa da artık daha fazla yenilenebilir enerji kullanabilir hale gelmelidir.

Öyle ki şimdi önlem alınsa bile geçmişte yapılan hatalar önemli sonuçlara sebep olacaktır. İklim değişikliği daha fazla ekstrem hava olaylarına sebep olacak, daha fazla bitki ve hayvanın nesli tükenecek ve daha fazla doğal afet ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla değişen ekolojik gidişat kaçınılmaz bir son getirecektir. Bu yüzden ABD sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik ne kadar erken somut adım atarsa dünyanın geleceği için o kadar önemli bir rol oynamış olacaktır.

Biden Obama dönemine benzer şekilde iklim değişikliği sorununa yaklaşırsa ABD iklim değişikliği mücadelesine katkı sağlayacaktır. Şu an için Biden yönetimi olumlu bir imaj sergilemektedir ve bu konuda Trump dönemine göre oldukça başarılı olacağı açıktır. Biden'ın Avrupa Birliği'ne ve 40 ülkeye gönderdiği davet sonucunda 22-23 Nisan 2021'de gerçekleştirdiği İklim Zirvesi'nin ABD'nin çağrısı ve ev sahipliğinde gerçekleşmiş olması iklim değişikliği mücadelesinde yeniden lider olmayı istediğini göstermektedir. Dünyadaki sera gazı salınımında sorumluluğa sahip ikinci ülkesi konumunda olan ABD'nin bu tavrı dünyanın geleceği için çok önemlidir. Bundan sonra Biden bu kararlılıkta devam ederse ABD fosil yakıtlardan uzaklaşacak ve karbon emisyonunu azaltacaktır. Bunun için Biden daha fazla yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelerek fosil yakıtlardan temiz enerji kaynaklarına geçiş yapmalıdır. Ek olarak Biden diğer ülkelere de örnek olacak şekilde daha yüksek hedefler belirlemeli ve yavaşlayan süreci hızlandırmalıdır.

KAYNAKLAR

- Ağaçayak, T., Nash, Sarah L., & Şahin, Ü.** (2017). *İklim Politikalarında Trump Etkisi: Küresel İklim Mücadelesinde Zor Zamanlar*. İstanbul Politikalar Merkezi.
- Anadolu Ajansı** (2020). *Küresel Kömür Tüketimi 16 Yılın En Düşük Seviyesinde*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kuresel-komur-tuketimi-16-yilin-en-dusuk-seviyesinde/1886574>]
- Arı, İ.** (2010). İklim Değişikliği ile Mücadelede Emisyon Ticareti ve Türkiye Uygulaması. *Uzmanlık Tezi*. Ankara: Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- Atik, H.** (2017). Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde ve Türkiye’de Düşük Karbonlu ve İklim Dirençli Bir Topluma Geçiş: Ampirik Bir Analiz. *Uluslararası İlişkiler*, 14 (54), 127-147.
- Atur, S., & Uysal O., C.** (2018). The Paris Agreement: Climate Politics of Global Actors (Ed. Övgü Kalkan Küçüksolak ve Abdullah Muhsin Yıldız) *Current Debates in International Relations & Law*. Londra: IJOPEC Publication, 11-24.
- Avrupa Komisyonu** (2018). *İklim Değişikliğiyle Birlikte Mücadele Edelim*. Avrupa Birliği Yayın Ofisi.
- BBC News** (2013). *Obama proposes carbon limits on new US power plants*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.bbc.com/news/business-24181341>]
- BBC News** (2016). *Donald Trump Would ‘Cancel’ Paris Climate Deal*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.bbc.com/news/election-us-2016-36401174>]
- BBC News** (2019). *Report: US 2018 CO2 Emissions Saw Biggest Spike in Years*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-46801108>]
- Berberoğlu, N.** (2011). İklim Değişikliği: Post- Kyoto Müzakereleri ve Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (33), 18-26.
- Biden J., & Harris, K.** (2020). *The Power of America’s Example: The Biden Plan for Leading the Democratic Word to Meet the Challenges of the 21st Century*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://joebiden.com/americanleadership/>]
- Bostanoğlu, N. M.** (2018). *İklim Değişikliği ile Mücadele ile Geçen 2017*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.ikv.org.tr/images/files/%C4%B0KL%C4%B0M%20DE%C4%9E%C4%B0C5%9E%C4%B0KL%C4%B0C4%9E%C4%B0YLE%20M%C3%9CCADELE%20C4%B0LE%20GE%C3%87EN%202017.pdf>]
- Carlock, G., & Lashof, D.** (2021). *5 Reasons the US Should Cut its GHG Emissions in Half by 2030*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.wri.org/blog/2021/02/5-reasons-us-should-cut-its-ghg-emissions-half-2030>]
- CCPI (Climate Change Performance Index)** (2020). *Climate Change Performance Index*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, https://www.climate-change-performance-index.org/sites/default/files/documents/ccpi-2020-results-the_climate_change_performance_index.pdf]
- Cengiz, P.** (2016). *İklim Değişikliği Mücadelesinin Trump’la İmtihani*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://t24.com.tr/haber/iklim-degisikligi-mucadelesinin-trumpla-imtihani,371402>]
- Climate Home News** (2020). *Where are US Emissions After Four Years of President Trump*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.climatechangenews.com/2020/10/06/us-emissions-four-years-president-trump/>]
- CNBC (Consumer News and Business Channel)** (2013). *Obama Administration Pushing New Limits on Coal-Fired Power Plants*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.cnbc.com/2013/09/20/obama-pushing-new-limits-on-coal-fired-power-plants.html>]
- CNBC (Consumer News and Business Channel)** (2021). *China’s Greenhouse Gas Emissions Exceed Those of U.S. and Developed Countries Combined, Report Says*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.cnbc.com/2021/05/06/chinas-greenhouse-gas-emissions-exceed-us-developed-world-report.html>]
- CNN (Cable News Network)** (2005). *Kyoto Protokolü’nde Anlaşma Yok*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.cnnturk.com/2005/dunya/07/07/kyoto.protokolunde.anlasma.yok/109376.0/index.html>]

Cohen, J. M., & Egelston, A. (2003). The Bush Administration and Climate Change: Prospects for an Effective Policy Response. *Journal of Environmental Policy and Planning*, 5 (4), ss. 315-331.

Denchak, M. (2021). *Paris Climate Agreement: Everything You Need to Know*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.nrdc.org/stories/paris-climate-agreement-everything-you-need-know>]

Depledge, J. (2005). Against the Grain: The United States and the Global Climate Change Regime. *Global Change, Peace and Security*, 17 (1), 11-27.

Deutsche, W. (2021). *Biden: İklim Değişikliği Varoluşsal Bir Tehdit*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.dw.com/tr/biden-iklim-de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi-varolu%C5%9Fsal-bir-tehdit/a-56000871>]

Downie, C. (2014), *The Politics of Climate Change Negotiations: Strategies and Variables in Prolonged International Negotiations, New Horizons in Environmental Politics Series*. Edward Elgar Publishing.

EIA (Energy Information Administration) (2011). *History of Energy Consumption in the United States, 1775-2009*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=10>]

EIA (Energy Information Administration) (2021). *U.S. Energy Information Administration*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, https://www.eia.gov/outlooks/steo/pdf/steo_full.pdf]

EPA (Environmental Protection Agency) (2021). Sources of Greenhouse Gas Emissions. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.epa.gov/ghgemissions/sources-greenhouse-gas-emissions>]

Executive Office Of The President (2013). *The President's Climate Action Plan*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/image/president27sclimateactionplan.pdf>]

Falkner, R. (2001) *Business Conflict and US International Environmental Policy: Ozone, Climate, and Biodiversity* (Ed. Paul G. Harris). *The Environment, International Relations, and Us Foreign Policy*. Georgetown University Press, ss. 157-177.

Funk, C., & Hefferon, M. (2019). *U.S. Public Views on Climate and Energy*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.pewresearch.org/science/2019/11/25/u-s-public-views-on-climate-and-energy/>]

Garside, M. (2020). *Proven Coal Reserves of the Leading Countries World wide in 2019*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.statista.com/statistics/237096/proven-coal-reserves-of-the-top-ten-countries/#statisticContainer>]

Giddens, A. (2013). *İklim Değişikliği Siyaseti* (Çev. Evren Baltacı). Phoenix Yayınevi.

Halverson, J. B., & Rabenhorst, T. (2013). Hurricane Sandy: The Science and Impacts of a Superstorm. *Weatherwise*, 66 (2), 14-23.

Hulme, M. (2016). *İklim Değişikliği Konusunda Neden Anlaşmıyoruz?* (Çev. Merve Özenç). Alfa Yayınları.

Karakaya, E. (2016). Paris İklim Anlaşması: İçeriği ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1), 1-12.

Kavaz, İ. (2017). Küresel Enerji Denklemine Trump Değişkeni. *Seta Perspektif*, (164), 1-6.

Kaya, H. İ. & Bayraktar, Y. (2019). Hukuki Düzenlemeler, Politika Destekleri ve Mali Teşviklerin Yenilenebilir Enerjinin Gelişimindeki Rolü: Çin Halk Cumhuriyeti Örneği. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (1), 164-180.

Kaya, Y. (2017). Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek. *Uluslararası İlişkiler*, 14 (54), 87-106.

Manioğlu, O. (2020). ABD Siyasetindeki Temel Ayrışma Noktaları: Cumhuriyetçi Parti ve Demokrat Parti Arasındaki Beş İhtilafı Konu, *R&S- Research Studies Anatolia Journal*, 3 (2), 156-167.

Mazlum, S. C. (2019). *Küresel İklim Politikaları*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, http://www.iklimin.org/wp-content/uploads/egitimler/seri_02.pdf]

McGrath, M. (2020). *Climate Change: US Formally Withdraws from Paris Agreement*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.bbc.com/news/science-environment-54797743>]

NOAA (National Oceanic and Atmospheric Administration) (2021). Monthly Average Mauna Loa CO₂. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://gml.noaa.gov/ccgg/trends/mlo.html>]

Oğuz, C. U. (2019). Amerika Birleşik Devletleri'nin İklim Değişikliği Politikası: Sorumluluk ve İnkâr İkilemi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6, (2), 523-543.

PBL (Netherlands Environmental Assessment Agency) (2015). *Trends in global CO₂ emissions: 2015 report*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.pbl.nl/en/publications/trends-in-global-co2-emissions-2015-report>]

Roskin, M. G., & Berry, N. O. (2014). *Uluslararası İlişkiler: UI'nin Yeni Dünyası* (Çev. Özlem Şimşek). Adres Yayınları.

Sağsen, İ. (2017). Uluslararası İklim Değişikliği Müzakereleri: Çevre Duyarlılığı mı Yoksa Yeni Bir Uluslararası Rekabet Alanı mı? *Alternatif Politika*, (İklim Değişikliği ve Enerji Özel Sayısı), 46-69.

Sayman, R. Ü. (2015). *İklim Değişikliği ile Geçen Mücadelede Çarpan Etkisi: Paris Anlaşması*. REC Türkiye.

Sevük, H. Y. (2017). *Çevre Hukuku*. Adalet Yayınevi.

Statista (2021). *Carbon Dioxide Emissions From Energy Consumption in the United States From 1975 to 2020*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.statista.com/statistics/183943/us-carbon-dioxide-emissions-from-1999/>]

Sönnichsen, N. (2021). *Fossil Fuel Energy Consumption in the United States from 1985 to 2020*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.statista.com/statistics/183617/us-energy-consumption-from-fossil-fuels-since-1985/>]

Şahin, Ü. (2017). Başlangıcından Bugüne Uluslararası İklim Değişikliği Rejimi (Der. Gökhan Orhan, Yasemin Kaya, Semra Cerit Mazlum). *Uluslararası Çevre Rejimleri*. Dora Yayınları. ss. 67-130.

Şimşek, E. (2020). *Küresel İklim Değişikliğinin Belirleyicileri, Etkileri ve Karbondioksit Emisyonu Projeksiyonu: Dünya ve Türkiye Örneği (2018- 2027)*. Gece Kitaplığı.

The Guardian (2020). *What the US Exiting the Paris Climate Agreement Means*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.theguardian.com/us-news/2020/jul/27/us-paris-climate-agreement-exit-what-it-means>]

The White House President Barack Obama (2015), *Remarks by President Obama at the First Session of COP21*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/11/30/remarks-president-obama-first-session-cop21>]

Topçu, F. H. (2018). Düşük Karbon Ekonomisine Geçme(me): İklim Değişikliği ve Enerji Politikaları Bağlamında Bir Bakış. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 18 (2018 Özel Sayısı), 115-154.

Tiseo, I. (2021). *Global Cumulative CO₂ Emissions by Country 1750-2019*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.statista.com/statistics/1007454/cumulative-co2-emissions-worldwide-by-country/>]

Türkeş, M. (2006). Küresel İklimin Geleceği ve Kyoto Protokolü. *Jeopolitik*, (29), 99-107.

Uncu, B. A. (2019). *İklim İçin Kentler: Yerel Yönetimlerde İklim Eylem Planı*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, https://world.350.org/iklimicin kentler/files/2019/05/350_booklet_2.pdf]

WWF (World Wide Fund for Nature) (t.y.). *İklim Değişikliği*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, https://www.wwf.org.tr/ne_yapiyoruz/iklim_degisikligi_ve_enerji/iklim_degisikligi/]

Yanardağ, M. Ö., & Bozkurt, K. (2017). Bedavacılık Sorununun Paris İklim Anlaşması Çerçevesinde Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (53), 72-93.

Zulinski, J. (2018). *U.S. Leads in Greenhouse Gas Reductions, but Some States Are Falling Behind*. [Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.eesi.org/articles/view/u.s.-leads-in-greenhouse-gas-reductions-but-some-states-are-falling-behind>]

Araştırma Makalesi - Research Article

Kamu Alacaklarının Korunmasında Hükümsüz Sayılan Tasarruflar ve Tasarrufun İptali Davası¹

Non-Legal Savings in Protection of Public Receivables and Cancellation of Savings

Semra ALTINGÖZ ZARPLI^{2*} & Abdullah DURAN³

Geliş / Received: 06/10/2021

Kabul / Accepted: 12/10/2021

ÖZ

Kamu alacaklarının tahsilinde egemenlik gücünü kullanan devlet, kamu alacaklarının hızlı ve etkin bir şekilde tahsili için birtakım önlemler almaktadır. Bu önlemlerden birisi de 6183 Sayılı AATUHK kanununda da açıklandığı gibi bazı tasarrufların hükümsüz sayılmasını içermektedir. Kamu alacağının koruma yöntemlerinden biri olan bu yöntem, kamu alacağının tahsilinde cebren uygulanabileceği gibi yine alacağın tahsilinde bu alacağı müşkül kılabilecek özelliği bulunan bazı tasarruf edinişlerini de göz önüne alarak geçersiz sayabilmektedir. Kamu alacakları tahsil edilirken bir koruma metodu olarak kullanılan bu yöntem, diğer koruma yöntemlerinde olduğu gibi ortak amaca hizmet etmekte; borçluların alacaklılardan mal kaçırmasını engellemek ve kötü niyetli olarak yapmış oldukları hukuki işlemlerin hükümsüz sayılarak, alacağın temin edilmesini sağlamaktır. Bu konunun incelemesindeki amaç tasarrufun iptali davasına konu olan tasarrufların neler olduğu incelenmiş olup davanın açılabilmesi için koşulların neler olduğu, muhatabı, hangi yasal süreler içerisinde açılabilceği, bunun sonucunun nelere sebebiyet vereceği, 1998 yılından günümüze tasarrufun iptali davasının yıllar itibarıyla seyri incelenmiş ve mevzuatta görülen birtakım eksikliklere çözüm önerileri sunulmuş bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler- *Kamu Alacakları, Tasarrufun İptal Davası, Rüçhan Hakkı, Kamu Alacaklarının Tahsili*

ABSTRACT

The state, which uses sovereign power in the collection of public receivables, takes some measures for the rapid and effective collection of public receivables. One of these measures includes the deprivation of certain savings as explained in the Law No. 6183 of the AATUHK. This method, which is one of the protection methods of the public receivable, may be applied by force in the collection of the public receivable, and may also be deemed invalid by taking into account some of the savings acquisitions that may make this receivable in the collection of the receivable. This method, which is used as a protection method when collecting public receivables, serves the same purpose as other protection methods; to prevent the borrowers from smuggling goods, and to ensure that the receivables are deemed null and void. The purpose of the examination of this subject is to examine the dispositions that are the subject of the action for the annulment of the disposition, what the conditions are for the lawsuit to be filed, the addressee, within which legal period it can be filed, what the result of this will cause, the course of the action for the annulment of the disposition from 1998 to the present has been examined, and some issues seen in the legislation have been examined. Solutions to the shortcomings have been proposed.

Keywords- *Public Receivables, Lawsuit for Cancellation of Savings, Right of Rüçhan, Collection of Public Receivables*

¹ Bu makale, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalında, Dr. Öğr. Üyesi Semra ALTINGÖZ ZARPLI danışmanlığında 2019 yılında yürütülen “Kamu Alacaklarının Korunmasında Hükümsüz Sayılan Tasarruflar ve Tasarrufun İptali Davası” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^{2*} Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, semra.altingoz@bilecik.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4597-0193>)

³Yüksek Lisans Öğrencisi, Gelir Uzman Yardımcısı, İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı, abdulah4211@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0583-8879>)

I. GİRİŞ

Devletin, egemenlik gücünü kullanarak elde edeceği kamu alacaklarının öneminin artan ihtiyaçlara göre daha da artması, bu alacakların önemini arttırdığı gibi, özel hukuk kurallarına nazaran daha ağır yaptırımlarla da donatılmasına neden olmuştur. Devlet alacaklarının korunmasına yönelik tedbirler çoğunlukla Tahsili Emval Kanunu'nu örnek alarak hazırlanmıştır. Bu nedenle 6183 Sayılı Kanun da devletin egemenliğini ve üstünlüğünü sert tedbirlerle yansıtan bir mekanizmaya sahiptir.

Kamu harcamalarının finansmanı için yaşamsal öneme sahip olan kamu alacaklarının öneminin gün geçtikçe daha da arttığını görmekteyiz. Kamu alacaklarının tahsilinde egemenlik gücünü kullanan devlet, kamu alacaklarının hızlı ve etkin bir şekilde tahsili için birtakım önlemler almaktadır. Bu önlemlerden birisi de, kanunda da açıklandığı gibi bazı tasarrufların hükümsüz sayılmasını içermektedir. Kamu alacağının korunma yöntemlerinden biri olan bu yöntem, kamu alacağının tahsilinde cebri içerebileceği gibi, yine alacağın tahsilinde bu alacağı müşkül kılabilecek özelliği bulunan bazı tasarruf edinişlerini de göz önüne alarak geçersiz sayabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında devletin kamu alacaklarının tahsilinde titiz davranış sergilediği göze çarpmaktadır.

II. TASARRUFUN İPTALİ DAVASI

Tasarrufun iptali davasının amacı, borçlu tarafından kamu alacağının tahsiline imkân vermemek için yapmış olduğu birtakım işlemlerin iptal edilmesini sağlayarak, dava konusu malın cebri takip yöntemlerinin uygulanması suretiyle kamu alacağının tahsilini mümkün kılmaktır.

III. TASARRUFUN İPTAL DAVASININ HUKUKİ NİTELİĞİ

Kesinleşen kamu alacaklarının tahsili sonraki aşamalarda çeşitli nedenlerle, tahsile olanak tanımayan tasarruf işlemleri ile zora sokulmaktadır. Hal böyle olunca, yasa yapıcı amme alacaklısına bazı haklar tanımıştır. Bunlardan bazıları; üzerine düşen borçlarını ödemeyen, hacze kabil malları olmayan veya malvarlığı borcuna oranla yetersiz kalan borçlulara karşı tasarrufun iptali davası açma hakkı tanımaktadır. Hukuk dilinde tasarrufun iptali davası olarak bilinen bu davalar, 6183 Sayılı Kanun' un 24. ve 31. maddeleri arasında yer bulan bir dava türü olarak karşımıza çıkmaktadır (AATUHK md. 24-31).

6183 sayılı Kanun'da adı geçen iptal davası taşıdığı şekil şartları itibari ile tasarrufa dair bazı işlemlerin kamu alacağına zarar vermek amacı ile yapıldığının anlaşılması üzerine hükümsüz sayılmasını içeren bir dava türü olarak karşımıza çıkmaktadır (AATUHK md. 24-31).

6183 Sayılı Kanun'un da adı geçen iptal davasına ilişkin özellikleri içinde barındıran muamelelere giren amme borçlularının, birtakım işlemleri geçersiz saydırılmaktadır. Bunlardan bazıları; çeşitli borç altına girme veya çeşitli devir işlemlerini kapsamaktadır. Buna göre; zamanaşımı da göz önünde bulundurarak, amme borçlusunun yaptığı karşılıksız tasarruflar, bağışlar, belli derecedeki yakına yapılan alacak devri işlemleri kamu alacağının tahsilini mümkün kılmamak için yapılan işlemlerdir ve iptal ettirilip hükümsüz olduğuna karar verilebilir. Burada amaç yine kamu alacağının tahsilini etkin bir şekilde sağlanmaktadır. Böylece amme alacaklısı, iptal davasına konu teşkil eden değerler üzerinden alacağını tahsil etme olanağına kavuşur. (Öncel, Çağan ve Kumrulu,1985: 197).

IV. TASARRUFUN İPTALİ DAVASININ KONUSU

Tasarrufun iptaline konu olan davalar esas itibari ile borçlunun alacaklısından mal kaçırmaya yönelik yaptığı tasarruflara karşı açılan bir dava türüdür. 6183 sayılı kanun ile kamu alacağı güvence altına alınmaya çalışılmış, şüpheli durum veya kötü niyete olanak sağlayan hallerde uygulanacak bazı düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelerden biri de iptal davasına konu olan hükümsüz tasarruflardır. Kanununun 24. maddesinde bu amaçla yapılan düzenleme ile iptale konu olan tasarruflar üç grupta toplanmıştır (Özhan, 2010: 101).

- İvazsız tasarruflarla hibe olarak sayılan tasarruflar (AATUHK md. 27-28)
- Batıl olarak ele alınan diğer tasarruflar (AATUHK md. 29)

•Sonucu ise, amme alacağının tahsiline imkân tanımamak amacıyla yapılan tasarrufları içermektedir. (AATUHK md. 30). Bu maddeler geçen muameleler, bir tasarruf transferi işlemleridir ve yine düzenlenen bu işlemler, borçlu tarafın normal bir zamanda her şey yolunda iken yapacağı tasarruf işlemleri değildir.

V. TASARRUFUN İPTALİ DAVASINDA MUHATAP

Alacaklı tarafta bulunan kamu idaresi yahut alacağın tahsili ile görevlendirilmiş bir başka idare tarafından açılan iptal davası 6183 Sayılı Kanun'un 25'inci maddesi ile kimlere karşı açılacağı açıkça belirtilmiştir. Bunlar aşağıdaki gibidir:

- Borçlu taraf ile hukuki alışverişte bulunan kimselere,
- Borçlunun tarafından herhangi bir şekilde yapılan tediyeler,
- Bunların mirasçılara,
- Suiniyet taşıyan diğer üçüncü kişilere karşı açılır.

Kanunda belirtilen bu dört durumda, taraflarca geçerli olan zorunlu dava arkadaşlığı bulunmaktadır ve yine alacaklı, kanunun tanıdığı sınırlar içerisinde iptal davasını bu kişilere yöneltmek mecburiyetindedir. Hal böyle olunca iptal davası, lehte tasarruf işlemi bulunanlar veya bunların mirasçıları sıfatını taşıyanlara karşı açılması gereken bir dava türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu tür davalar yapıları itibari ile borçluyu hatta üçüncü dördüncü kişileri bile etkilemektedir. Fakat tüm bunlardan önce hükümsüz sayılacak tasarruf işlemi hakkında, borçlunun göstereceği kanıtlar doğrultusunda ilerlenmeli ve yapacağı savunmasının dikkate alınması gerekmektedir (Özhan, 2010: 107).

VI. TASARRUFUN İPTALİ DAVASINDA SÜRE

Borçluların girişmiş oldukları batıl tasarruf işlemlerinde yasa koyucu, bu işlemlerin geçersiz sayılması amacı ile açılacak iptal davalarını belirli bir süre ile sınırlamıştır. Kanunda atf yapılan maddelere istinaden, tasarrufların vukuu bulunduğu tarihten başlayarak 5 yıl sonrasında iptal davasına konu olamazlar (AATUHK md. 26).

6183 Sayılı Kanun doğrultusunda alacaklı tarafın iptal davası açma hakkı 5 yıllık süre içinde kullanılması gerekmektedir. Aksi halde zamanaşımı devreye girmekte ve bu hak düşmektedir. Bu sürenin hak düşürücü yapıda olması ile beraber borçlu tarafın, mülkünden geçersiz bir muamele ile çıkarmış olduğu mal henüz karşı tarafın tasarrufuna geçmemiş ise, açılacak olan hakediş davasında, alacaklı tarafın, süreden bağımsız olarak savunmaya giderek iptal iddiasında bulunabileceği genel olarak kabul edilmektedir. Burada üzerinde durulması gereken diğer önemli bir nokta ise, beş yıllık sürenin mi yoksa 27 ve 29'uncu maddelerde geçen sürenin mi uygulanacağı sorundur. Ancak belirtmek gerekir ki, 26'ncı maddede ki süre 5 yıl ve daha genel bir yapıda iken 27 ve 29'uncu maddelerde yer alan süre 2 yıl ve daha özel niteliktedir (AATUHK md. 26, 27, 29).

VII. TASARRUFUN İPTALİ DAVASINDA HÜKÜMSÜZ SAYILAN TASARRUFLAR

6183 sayılı AATUHK' un 24. ve 31. Maddesinde sayılan belli başlı işlemlere girişen kamu borçlusunun gerçekleştirdiği bir takım temlik işlemleriyle borç taahhütlerinin, adli yargıda açılacak davalar ile hükümsüz saydırılması suretiyle kamu alacağının tahsilinin sağlanmasına yönelik düzenlemelere yer verilmiştir. Buna göre, zamanaşımı süresi içinde kalmak şartıyla, kamu borçlusunun yaptığı bağışlar, ivazsız tasarruflar, belli yakınlıktaki kimselere temlik edilip de bağışlama sayılan tasarruflar, kamu alacağının tahsilini imkânsız kılmak için yapılan işlemler hükümsüz sayılarak iptal edilebilecektir (Özdoğan, 2014: 98).

VIII. TASARRUFUN İPTALİ DAVASININ KOŞULLARI

Kesinleşen bir kamu alacağının mevcut olması durumunda ancak iptal davası açılabilir. Açılacak iptal davası için aynı zamanda asıl borçluya yönelik yapılan takip ve kovuşturmadan sonuç alınmamış olması gerekmektedir. O halde, ilk olarak iptal davalarının, bu unsurları taşıyıp taşımadığının saptanması gerekmektedir. Çünkü bu koşullar, iptal davasının açılma koşullarını içeren önemli hususlardır. Diğer bir deyişle yapılan kovuşturma sonucunda borçlunun kayda geçmemiş bir tasarrufu bulunduğu veya istenen teminat karşılığını bulduğu takdirde iptal davasına sebep oluşturan hiçbir unsur yoktur (Gerçek,2015: 202).

A. Kamu Alacağının Kesinleşmiş Olması

Kesinleşen ve ödenebilir bir hale gelen bir kamu alacağının bulunması, iptal davasının ilk koşulunu teşkil etmektedir. Bu koşula ek olarak aynı zamanda alacağın tahsili ile görevlendirilmiş amme idaresinin, artık ödenmesi gereken kamu borcunun tahsili için yapmış olduğu kovuşturmadan eli boş ayrılması veya borçlunun teminat göstermiş olmaması gerekmektedir. Dolayısı ile bir koruma yöntemi olarak uygulanan ihtiyatı haciz kararı ile el konulmuş olan malların akıbetinin de kesin olarak belirlenmemesi nedeni ile iptal davasına da konu

olamamaktadırlar. O halde idare tarafından açılan iptal davasının, borçlu tarafın vergi mahkemesinde kamu borcunun olup olmadığının kesin bir hükme bağlaması yani davanın sonucunun beklenmesi gerekmektedir (http://www.basarmevzuat.com/dergi/2001-12/a/02.htm#_ftn12).

B. Alacağın Tahsil Olanığının Kalmaması

İptal davasının açılabilmesi için, öncelikle tahsil dairesinin tüm kanun yollarını denemiş ve alacağını tahsil edememiş olması gerekmektedir. Yapılan kovuşturma sonucunda borçlunun malvarlığının kamu alacağının tahsili için oran olarak yetersiz olduğu anlaşıldığında ancak borçlunun yapmış olduğu tasarruf işlemleri iptal davasına konu olabilecektir. Alacaklı tahsil dairesinin, tüm kanun yollarını denemesine rağmen alacağını tahsil edememesinin öncelikli nedeni; kamu borçlusunun müşkül durumda olduğunu gösteren haciz tutanağının, sonuçları açısından aciz fişi ile tam anlamı ile örtüşmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece; borçlunun müşkül durumu için düzenlenen haciz tutanağı, bu durumda geçici bir aciz belgesi niteliği almakta ve alacaklıya tasarrufun iptali davası açabilme fırsatı sunmaktadır. Haciz sırasında borçlunun mallarının borcuna yetmediği ortaya konmuş ise, düzenlenen haciz tutanağı artık geçici aciz belgesi statüsü olacaktır. Dolayısı ile iptal davası açılabilmesi için belirlenen ön koşulun yani aciz fişinin ya da aciz belgesinin düzenlenmiş olması değil, borçlunun gerçekten de müşkül durumda olmasına bağlıdır (Akın,2016: 34).

C. İvazsız Tasarrufun Geriye Doğru İki Yıl İçinde Yapılmış Olması

İptal davası açılabilmesi için diğer bir önemli husus ise tasarruf işleminin ödeme tarihinden itibaren geriye doğru iki yıl içinde yapılmış olması koşuludur. Diğer taraftan, artık ödenmesi gereken kamu alacaklarının tahsil edilme olanağının kalmaması durumunda, borçlu tarafın girişmiş olduğu tasarruf işlemleri sonucu diğer kimselerin ellerinde bulunan mallara dair tasarrufların iptali davası için; borcun tasarruf ediniş tarihinden önce vuku bulmuş olmasına ve borçlu olan tarafın karşılıksız tasarruflarının ödeme süresinin başladığı tarihten itibaren geriye doğru iki yıl içinde yapılmış olması şartına bağlıdır (Gerçek, 2015: 2004).

Amme alacaklarının ödeme tarihi ve süreleri yasalarla açıklanmış olup, özellikle açıklanmayan bazı durumlarda ise kamu alacakları kural olarak Maliye Bakanlığı'nın mükellefe bildirdiği tarihten itibaren bir aylık ödeme süresine haizdir. Kanuni olarak kamu alacağının vade günü ise ödeme süresinin son günüdür. Yukarıda belirlenen iki yıl şartından farklı olarak burada ödeme süresinin başlangıcından itibaren, vuku bulan ivazsız muameleler ve tediye niteliğindeki işlemler, borcun ortaya çıkış tarihine bakılmaksızın iptal davasına dahil edilerek hükümsüz sayılmaktadır (http://www.basarmevzuat.com/dergi/2001-12/a/02.htm#_ftn12).

IX. TASARRUFUN İPTALİ DAVASI AÇILABİLECEK DURUMLAR

İptal davasının açılabilmesi için durumlar iki ana başlık altında incelenecek olursa birincisi, borçlunun hükümsüz sayılan tasarruflarının bulunması, ikincisi ise kamu alacağının tahsiline imkânsız kılmamak için yapılan tasarrufların bulunması halidir.

A. Borçlunun Hükümsüz Sayılan Tasarruflarının Bulunması

6183 Sayılı Kanun, kamu alacaklarını güvence altına alırken, şüpheli durum veya açık olarak kötü niyet içeren durumlarda, borçlunun yapmış olduğu bazı tasarrufları batıl kılmıştır. Bu tasarrufları kendi içerisinde sınıflandırır isek; karşılıksız tasarruflar, bağışlama sayılabilecek tasarruflar ve hükümsüz olarak sayılabilecek diğer tasarruflar olarak sınıflandırabiliriz.

i. İvazsız Tasarruf Kavramı

Hukuki işlemleri, karşı edim yani bir ivaz karşılığında olup olmamasına göre ivazlı veya ivazsız tasarruflar olarak sınıflandırmak mümkündür. Buna göre, ivazlı tasarruflarda, taraflardan birinin edimine karşılık, diğer tarafın bir karşı ediminin olması gerekmektedir. İvazsız tasarruf, borçlunun herhangi bir karşılık almadan yaptığı ve sonucunda başkalarının malvarlığında zenginleşmeye neden olan bir hukuki işlemdir.

Borçlunun borcunu ödemeyeceği bilinen bir kişi lehine ipotek tesis etmesi, böyle bir kişiye kefil olması, bir derneğe yardımda bulunması gibi işlemler, ivazsız tasarrufa örnek olarak gösterilebilir. Bağışlama da ivazsız bir tasarruf olmasına rağmen, iptal hükümlerini düzenleyen maddelerde özel olarak ifade edilmiştir. Bağışlama da bir ivazsız tasarruf olmakla ivazsız tasarrufların hükümsüz sayılmasının amacı, kamu alacaklarının borçlarını ödemek istemeyen borçlulara karşı korunmasıdır. 6183 Sayılı Kanun'un 27. maddesine göre ivazsız tasarrufların hükümsüzlüğüne karar verilebilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerekmektedir. Öncelikle, madde hükmü uyarınca ivazsız tasarrufların geçersiz sayılması amacıyla iptal davası açılabilmesi için, kamu alacağının

kesinleştikten sonra istenebilir hale gelmesi ve cebri tahsil ve takip yolları sonunda kamu alacağının tahsil edilemeyeceğinin anlaşılması gerekmektedir (Akın, 2016: 49).

ii. İvazsız Tasarruflar

6183 Sayılı Kanun gereğince kamu borcunu ödemeyenlerin veya hapsen tazyikine rağmen mal bildiriminde bulunmaktan kaçınanlar ile malı bulunmadığını bildiren ya da idarenin bilgisine sunulan malların borcuna oranla yetersin kaldığı anlaşılmanın ödeme müddetinin başlangıcından itibaren geriye doğru iki yıl içerisinde veya ödeme süresinin başlamasından sonra yaptıkları tediye ve karşılıksız tasarruflara konu olan işlemler hükümsüzdür (AATUHK md.27).

İvazsız tasarruflar; herhangi bir karşılık alınmadan yapılan bir hukuki işlemlerdir. Borçlu tarafın herhangi bir kazanımı olmadan alacağından feragat etmesini, miras hissesinden vazgeçmesini veya bir mal vermeyi söz vermesi İVAZSIZ tasarrufa örnek teşkil eder (Gerçek,2015:205).

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere İVAZSIZ tasarrufların iptali bazı şartlara bağlanmıştır. Bu şartlar;

- Borçlunun kamu alacağının tamamını veya bir kısmını ödemiş olması
- Borçlunun, mal beyanında bulunmamış olması veya beyan edilen malın borcu karşılayacak düzeyde olmadığı anlaşılması
- İvazsız tasarrufun, ödeme süresinin başlangıcından önceki iki yıl içinde yapılmış olması (AATUHK md.27).

Yukarıda sayılan bu şartların hepsi aynı anda vuku bulunmalıdır. Bir şartın yokluğu, İVAZSIZ tasarrufunun hükümsüz olarak nitelendirilmesine engel teşkil etmektedir (<http://www.basarmevzuat.com/dergi/2001-12/a/02.htm>). Aynı zamanda borcun ödeme tarihinden başlayarak geriye doğru 2 yıllık süre zarfında gerçekleşmiş olması tasarruf işleminin hükümsüz kılınmasına sebep teşkil etmektedir.

B. Bağışlama

Bağışlama; bir kimsenin karşılığında bir İVaz taahhüt etmeksizin malının bir kısmını veya tamamını diğer bir kimseye devretme sözleşmesidir.

i. Bağışlama Sayılan Tasarruflar

Bağışlama; bir kimsenin karşılığında bir İVaz taahhüt etmeksizin malının bir kısmını veya tamamını diğer bir kimseye devretme sözleşmesi şeklinde yapılabileceği gibi kötü niyet taşıyarak Mal kaçırmanın kolay yolu olan bağışlamaya yönelik kanun koyucu AATUHK'un 28.maddesi doğrultusunda bazı tasarrufları bağışlama sayarak iptal davasına dahil etmiştir (Gerçek,2015:205). Buna göre;

- Borçlunun üçüncü derece de dahil olmak üzere kan hısımlarıyla, eşler ve ikinci derece de dahil olmak üzere kanun yolu ile kurulan hısımlar arasında yapılan İVazlı tasarruflar,
- Kendi verdiği malın, akdin yapıldığı sıradaki değerine göre borçlunun İVaz olarak pek aşağı bir fiyat kabul ettiği aktitler,
- Borçlunun kendisine ya da üçüncü bir kimsenin yararına ölünceye dek gelir ve yararlanma hakkı sunduğu sözleşmeler bağışlama sayılan tasarruflar arasında yer alır (Çomaklı, Ak ve Ayrangöl, 2013: 180).

C. Hükümsüz Sayılan Diğer Tasarruflar

Kamu alacağının kötü niyete açık olan borçluya karşı korumak amacı ile getirilen önlemler yapısı itibari ile amme borçlusunun mal kaçırmasını önlemek sebebi ile düzenlenmiştir. 29. maddeye uyarınca, üçüncü kişilerin iyi niyetli olmalarına bakılmadan, yani borçlu tarafın suinietinden habersiz olsalar bile, iptal davasına konu olan tasarruflar iptale tabidir (Özhan, 2010: 105-106).

İptal davasına haiz diğer hükümsüz tasarruflar şunlardır:

- Borçlunun teminat göstermeyi önceden kabul ettiği durumlar dışında, borçlunun mevcut bir borcun temini için yapmış olduğu rehinler,
- Borcuna karşılık gelen para ya da mutat ödeme araçlarından farklı şekilde yapılan olan ödemeler,
- Muaccel olmayan yani müccel bir borç için yapılacak olan ödemeler (AATUHK md. 29).

Genel çerçevede ele alındığında; ödeme zorluğu çeken borçlunun yapmış olduğu bu işlemlerin hileli ödemeler olduğunun farkına varılmaktadır. Dolayısıyla burada kamu borçlusunu elindeki varlığının kaydırılması suretiyle kamu alacağının tahsilinden kurtulmaya çalışılması söz konusudur. Bu tür durumların önüne geçmek amacıyla kanun koyucu, görüldüğü üzere çeşitli düzenleme yollarına başvurmuştur (Bozdanoğlu,2013: 116).

D. Kamu Alacağının Tahsiline İmkân Bırakmamak Amacıyla Yapılan Tasarrufların Bulunması

6183 Sayılı AATUHK'un 30. Maddesi uyarınca; borçlunun malının olamaması veya borcunu ifa edecek düzeyde olmadığı anlaşılması, kamu alacağının tamamının veya bir kısmının tahsilini imkânsız bırakmak amacı ile borçlunun yapmış olduğu tek taraflı işlemler ile borçlunun kastını bilen veya bilebilecek durumdaki kişiler ile yapılan bütün muamelelerin tarihleri ne olursa olsun geçersizdir. Belirtilen tek taraflı işlemde maksat, karşı tarafın iradesini açıklamasına ihtiyaç duyulmadan sadece amme borçlusuna yönelik yapılan hukuki işlemleri barındırır (Kılıç,2011: 65). Bu hüküm ile borçlunun açık olarak kötü niyete yer verdiği tasarrufların önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

X. ACİZ HALİNDE İKEN YAPILAN TASARRUFLAR

6183 Sayılı Kanun'un 29.maddesinde, kötü niyet taşıyan borçluya karşı amme alacağını korumaya yönelik getirilen diğer önlemler, hükümsüz sayılan diğer tasarruflar adı altında belirtilmektedir. Kanunda geçen bu önlemler, kamu borçlusunu sıfatında bulunan kişinin, kamu alacağına sahip olan kamu idaresinden haczi kabil malvarlığını kaçırmamasını önlemeye yönelik getirilen tedbirlerdir. Anılan kanunun 29. madde metninde; "Amme alacağını ödemeyen borçlulardan müddetinde veya hapsen tazyikine rağmen mal beyanında bulunmayanlarla, malı bulunmadığını bildiren veyahut beyan ettiği malların borcuna kifayetsizliği anlaşılanların ödeme müddetinin başladığı tarihten geriye doğru iki yıl içinde veya ödeme müddetinin başlamasından sonra yaptıkları tasarruflardan aşağıda belirtilenler hükümsüzdür:

- Borçlunun teminat göstermeyi evvelce taahhüt etmiş olduğu haller müstesna olmak üzere borçlu tarafından mevcut bir borcu temin için yapılan rehinler,
- Borca karşılık para veya mutat ödeme vasıtalarından gayri bir suretle yapılan ödemeler,
- Vadesi gelmemiş bir borç için yapılan ödemeler. "Tasarrufun iptali nedeni olarak sayılmıştır (Akın, 2016: 54-55).

XI. TASARRUFUN İPTALİ DAVASINDA GÖREVLİ VE YETKİLİ MAHKEME

6183 sayılı AATUHK'nun 24. maddesine göre; alacaklı kamu idaresinin, kamu borçlusunun kanunda belirtilen sebepler ile hükümsüz sayılan tasarruf ve işlemlerinin iptali için asliye hukuk mahkemesinde dava açması ve bu davanın başka işlere kıyasla ivedilikle görülmesi gerekmektedir. Kanunda tasarrufun iptali davaları yönünden herhangi bir yetki kuralı bulunmamaktadır. Bu sebeple kanunda geçen sebeplerle yapılan tasarrufların hükümsüzlüğüne karar verilmesini sağlamak için açılacak olan tasarrufun iptali davalarında yetkili mahkemenin, 6100 sayılı Hukuk Muhakemesi Kanununa göre belirlenmesi gerekmektedir. Bu kanundan anlaşılması gereken ise her dava kanunda aksine hüküm bulunmadıkça, açıldığı tarihte davalının ikametgâhı sayılan yer mahkemesinde görülmesi gerekir. Aynı nitelikte bir dava olmayan tasarrufun iptali davası sonucunda iptali istenmiş olan tasarruf bir taşınmaza ilişkin olsa bile, davanın davalının ikametgâhının bulunduğu yerde açılması; tasarrufun iptali davasında, taşınmaz malın bulunduğu yer mahkemesinde açılacağına dair kesin bir yetkiye dayanan kuralının uygulanmadığı anlaşılmaktadır (Ağar, 2015: 161).

XII. TASARRUFUN İPTALİ DAVASININ 6183 SAYILI AATUHK İLE İİK'NUNDA YER ALMASINDAKİ FARKLILIK SEBEBİ

Günümüzde mevcut kamu alacaklarının takip ve tahsiline dair hükümler, 6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun ile düzenlenmiştir. Mevcut kanun, özel hukuk borç ilişkilerinden ortaya çıkan alacakların takip ve tahsil işlemlerine dair hükümleri kapsayan 2004 Sayılı İcra ve İflas Kanunu'ndan ayrı hükümler içermektedir. Sebebi, alacaklı konumunda olan devletin, kamu hizmetlerinin finansmanında başvurulacak vergi ve diğer gelirlerden meydana gelen kamu alacaklarının hızlı ve etkin tahsil edilmesinin arzu edilmesidir. Kanun koyucu, bu sebep ile kamu alacaklarının takip ve tahsiline dair özel hükümler oluşturarak kamu alacaklısı niteliğine sahip olan tahsil dairesine önemli imkanlar tanımıştır.

6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun' un, 2004 Sayılı İcra ve İflas Kanunu'na göre ön plana çıkan önemli niteliklerinden biri kamu alacaklarının nasıl korunacağını ifade eden hükümleridir. Bu

önemli hükümler ile tahakkuk ederek borçlusu için cebri icra yoluna yönelen ya da tahakkuk etmediğinden dolayı istenebilir niteliğe kavuşmamış olan kamu alacakları tahsilinin tehlike yaratması halinde alacakların güvence altına alınması hedeflenmiştir. Kamu alacaklarının korunması için başvurulan yöntemlerden biri de tasarrufun iptali davalarıdır. 6183 Sayılı Kanun' un 24 ile 31. maddelerinde düzenlenen iptal davaları, 2004 Sayılı İcra ve İflas Kanununun' un 277 ve devamı maddelerinde düzenlenen tasarrufun iptali davalarına dair hükümler dayanak alınarak kamu alacakları kısmı düzenlenmiştir (Akın, 2016: 90).

XIII. YILLAR İTİBARIYLA TASARRUFUN İPTALİ DAVASI

Tasarrufun iptali davalarını geçmişten günümüze incelediğimizde devamlı artış eğilimi gözlenmektedir. Tablo 1'de görüldüğü gibi 2005 yılı ve sonrasında artışlar dikkat çekmektedir. Bu dikkati çeken artış miktarı vatandaşların ticari hayatlarında dürüstlükten uzaklaşmalarını göstermektedir.

Tablo 1. Yıllar İtibariyle Tasarrufun İptali Davası

Yıl	Dava Sayısı	Davacı Sayısı	Davalı Sayısı	Yıl	Dava Sayısı	Davacı Sayısı	Davalı Sayısı
1998	302	329	491	2010	2.653	3.107	7.424
1999	424	454	767	2011	2.876	3.197	8.181
2000	264	315	425	2012	3.251	3.788	10.018
2001	465	507	888	2013	3.775	4.316	11.668
2002	551	692	1.055	2014	3.792	4.514	12.102
2003	1.004	1.161	1.698	2015	4.604	5.251	13.531
2004	785	955	1.450	2016	5.780	6.452	16.313
2005	1.037	1.297	2.260	2017	6.570	7.424	18.131
2006	1.276	1.626	3.012	2018	7.350	8.225	19.721
2007	1.477	1.958	3.673	2019	8.228	9.329	22.894
2008	2.366	2.867	5.933	2020	10.682	11.749	30.003
2009	2.703	3.092	7.634				

Kaynak: <https://adlisicil.adalet.gov.tr/>

Tasarrufun iptali davası, icra takibine konu ve teminatsız kalan alacağın tahsiline bağlı olmasına rağmen açılan icra takip oranlarından daha yüksek oranda olduğu görülmektedir. Gözlemlenen bu yüksek artışın mevcut borçlu sayısını da artıracığı ve daha fazla kişinin de borç sorumluluğu altına gireceğinin göstermektedir. Davaların değerlendirilmesinde tescile dayalı varlıklar ile hakların mülkiyet devirleri nezdinde tasarrufun iptali davalarının daha fazla açıldığı ortaya çıkmaktadır (Korkmazarslan, 2018: 41-42).

XIV. TASARRUFUN İPTALİ DAVASININ SONUÇLARI

AATUHK'nun 31 Sayılı Maddesi, alacaklı kamu idaresinin açmış olduğu iptal davasının kabul edilmesi halinde ne gibi faydalar sağlayacağını içermektedir. Buna göre alacaklı kamu idaresi iptal davasını kazandığında, davaya konu olan malın kimin elinde olduğuna bakmaksızın haczettirme yetkisine kavuşur. Elde ettiği bu yetki ile davaya konu olan malı haczeder, satar ve satış sonucunda elde ettiği gelirden de alacağının tahsilini gerçekleştirmektedir (Gerçek,2015: 208).

Alacaklı kamu idaresi tarafından kazanılan iptal davası ile bu tasarruf işleminden yararlananlar elde ettikleri kazanımları, elden çıkarmışlarsa belirlenecek bedelini ödemek zorundadırlar. Karşılık olarak verilen şeyler dolayısı ile alacaklı taraf olan kamu idaresinden bir istekte bulunamazlar ve sonuçlarına katlanmak zorundadırlar (AATUHK md. 31).

Alacağın tahsiline yetecek kadar tasarrufun iptaline karar vermek aslında iptal davasının amacını oluşturmaktadır. Diğer yönden incelendiğinde, motorlu taşıtların trafığe kayıt ve tescili veya taşınmazın tapu kaydı idari bir işlem niteliğindedir; bu nedenle karar organından bu konuda bir hüküm vermesi istenemez. Aksi bir kararda, tapunun iptali ve borçlu adına yeniden tescili hali ortaya çıkmakta ve bu durumda borç miktarı alacak miktarını aşabilmektedir. Dolayısıyla, bu işlemlerin iptaline veya borçlu adına düzeltilmesi yanlış kabul edilmektedir. Burada yapılması gereken, kamu alacağının tahsiline yetecek miktardaki tasarrufun iptaline karar verilmesidir. Yargıtay kararlarına bakıldığında da aynı düşünce hakimdir.

Kamuya borçlu bulunan kişilerden mal edinimini sağlayanlar kamuya tahsil edilmeyen borçları ödemesi sonucu açılmış bulunan iptal davalarının son bulmasını talep edebilir. Borçlar ödendiği takdirde açılmış olan iptal davası son bulmaktadır. Aksi bir durum olması sonucunda ise malı satın alanın iyiniyetli olup olmamasına önemsiz olacak ve iptal davası sonucunda malın mülkiyeti malı edinende kalmakla birlikte alacaklı kamu idaresi haciz ve satış işlemini müteakip kamu alacağını tahsil eder. Satışın gerçekleşmesi sonucunda kamu alacağına karşılıktan sonra artan fazla bir para olması durumunda, bu para kamu borçlusundan malı elde edene verilmektedir. Kamu borçlusunun kamu alacağının tahsilini engellemeye ya da zorlaştırmaya yönelik tasarruf ve işlemlerde bulunması halinde, alacaklı konumunda bulunan kamu idaresine, bu tasarruf ve işlemlerin iptali için dava açma hakkı tanınmaktadır. 6183 sayılı AATUHK 'nun 24-31. maddelerinde düzenlenen tasarrufun iptali davasına ilişkin hükümler İİK'nun 277-284. maddelerinde düzenlenen iptal davasına ilişkin olan hükümlerle benzerlik göstermektedir. Kamu borçlusu bulunan kişi ile hukukî bir muameleye gerçekleştirmiş kişilerin iyi niyetli olup olmamaları durumları da İİK'dan farklı olarak kamu alacaklısı lehine olacak şekilde bazı hükümler bulunmaktadır. Hükümsüz olarak sayılacak olan tasarrufların iptalinde alacaklı kamu idaresinin davacı; üçüncü kişilerin ise, davalı olduğuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Kamu borçlusu durumunda bulunan kişilerin yaptığı tasarrufların kamu alacaklısı bakımından hükümsüz sayılmasına ilişkin açılan tasarrufun iptali davası, amme alacaklısına yönelik olmakla beraber, amme borçlusu ve üçüncü kişiler hakkında farklı sonuçlar doğurmaktadır (Ağar, 2015: 162,163).

SONUÇ

Ülkemizde devletin sahip olduğu kamu alacaklarının takibinde ve tahsilinin de uygulanacak olan hükümler, 6183 Sayılı AATUHK'un da yer almaktadır. Bahsedilen kanunda özel hukuka ilişkin borç ilişkilerinden kaynaklanan alacakların takibinde veya tahsilinde uygulanacak olan hükümleri içeren 2004 Sayılı İİK'ndan farklı olarak uygulanacak olan hükümler yer almaktadır. Bunun sebebi ise alacaklı konumunda olan devletin, sunacağı kamu hizmetlerinin finansmanında başvurulacak vergi ve diğer gelirlerden meydana gelen alacakların verimli etkin ve tutumlu bir şekilde hızlı ve etkili olarak tahsilini istemesinden kaynaklanmaktadır. Burada kanun koyucunun amacı kamu alacaklarının gerek takip gerekse tahsiline dair özel birtakım hükümler ile kamu alacaklısı durumunda bulunan tahsil dairesine birtakım önemli avantajların yanında kamu alacaklarının korunmasında da kamu idaresine yardımcı olmaktır. 6183 Sayılı AATUHK' un, 2004 Sayılı İİK'ndan en önemli farklılıklarından birisi kamu alacaklarının korunması metotlarının belirtildiği hükümlerin yer almasıdır. Mevcut hükümler vasıtasıyla tahakkuk yoluyla borçlu hakkında cebri icra yoluna başvurulana ya da tahakkuk olmadığından istenebilir niteliğe kavuşmamış kamu alacaklarının tahsilatının tehlikeli bir duruma düşebilecek olması hallerinde kamu alacaklarının tahsilatının bir ön tedbir olarak önceden güvence altına alınmasının amaçlandığı ortadadır.

Kamu alacaklarını korumaya yönelik metotlarından bir diğeri de tasarrufun iptali davasının açılma durumudur. Bu dava, şahsi nitelikli bir eda davasıdır. Tasarrufun iptali davasında amaç ise; Kamu alacağına sahip devletin borçlarını ödemeyen ya da borca yetecek kadar malvarlığı olmayan borçlunun, borçlarını ödememesi ve arka planında alacaklısına zarar verme kastı taşımasıdır. Bu yolla malvarlığından gerçekleştirdiği tasarrufların, açılacak bir dava ile kamu alacaklısı yönünden geçersizliğinin tespit edilerek ve dava konusu değerlerin cebri icra yolu satılması ile bu kamu alacaklarına sahip olan devletin alacağının güvence altına alınması sağlanabilmektedir.

6183 sayılı AATUHK' un 24 ile 31. maddelerinde hüküm altında bulunan iptal davaları borçluların alacaklarını zor duruma sokan ve zarar veren bir dava şekli olarak tanımlanmıştır. İptal davası şekli olarak diğer koruma yöntemlerinde de olduğu gibi; borçluların alacaklılardan mal kaçırmasını engellemek ve kötü niyetli olarak yapmış oldukları hukuki muamelelerin geçersiz kılınarak, alacağın tahsilini sağlamaktır. Görülüyor ki tasarrufun iptali davalarının asıl hedefi borçlunun mal kaçırmak olan girişimlere engel olmaya çalışmaktır.

Ödeme zorluğu çeken borçlunun yapmış olduğu bu işlemler borçlunun zor zamanında yaptığı işlemlerdir. Burada kamu borçlusu elindeki varlıklarını başkasına aktarımı yolu ile üzerine düşen borçtan kurtulmaya çalışmaktadır. Ancak devlet açısından önem arz eden kamu gelirleri, çeşitli müesseseler ile korunmaktadır. İste burada amme alacaklarının korunması yöntemleri devreye girmektedir.

İptal davasının açılabilmesi için kamu alacağının gerçekleşmesi, kesinleşmesi ve ödenebilir aşamaya gelmesi gerekmektedir. Tasarrufların hükümsüz kılınmasına ilişkin iptal davası için aynı zamanda bir şahsi dava niteliğindedir. Asıl borçlunun takibinin sonucunda olumlu geri dönüşler alamayan ve artık borcun ödenemez hale geldiğinin kanaatine varırsa alacaklı kamu idaresi bu aşamadan sonra borçluya karşı iptal davası açabilmektedir. O halde, tasarrufa ilişkin iptal davalarının ilk koşulu, bu unsurları taşıyıp taşımadığının saptanması gereğidir. Çünkü bu koşullar, iptal davasının açılma koşullarını içeren önemli hususlardır. Diğer bir deyişle yapılan takip sonucunda borçlunun kayıt altına alınmamış bir borcu ortaya çıkabilir ve bu durumda alacaklı idare kayıt altına alınmayan maldan ilk önce tahsil etmeye çalışacaktır. Eğer malı yok ya da ödemeye yetmiyor ise teminat

vermekten de kaçınıyor ise iptal davasının konusuna giren işlemlerde bulunmuş olmaktadır. 6183 Sayılı AATUHK' da bu durumda kendisine uygulama alanı bulacaktır.

Kamu alacağının tehlikeli bir duruma düşmesi durumunda tahsil edilme aşamasına gelmiş ya da tahsili gecikmiş alacaklarda kamu alacakları bakımından değerlendirildiğinde tahsil etme olanağının olmaması halinde cebri icra yoluyla tahsil etmeye çalışmak yerine kamu alacaklarını muhafaza edici yöntemlerin geliştirilmesi ve uygulanması bu kamu alacağını daha kısa bir surede ve tam olarak tahsil edilebilmesi durumları gibi avantaj sağlamakta ve kamu alacağı da güvence altına alınmış olmaktadır. Kamu borçlusu bakımından düşünülürse de kamu alacaklısının tahsili gerçekleştirilecek olan alacaklarını koruyucu önlemlerin alındığının bilmesi kamu borçlusu tarafında kamu borcunun ödemek zorunda olduğu borcunu zamanında ve eksiksiz olarak ödemesini sağlayıcı bir rol oynamaktadır. Kamu alacaklısının kamu alacaklarını muhafaza altına alabilmek ve de tahsilini gerçekleştirebilmek için kamu alacaklısının sahip olduğu alacağın doğumundan tahsil aşamasına kadar tüm aşamalarda kamu alacaklarını koruyucu önlemlerin uygulanması ve bu hükümlerle donatılması gerektiği aşikardır.

Sonuç olarak ülkemizde kamu alacaklarının takip ve tahsili yürürlüğe girdiği 01.01.1954 tarihinden beri AATUHK' ya göre yürütülmektedir. AATUHK yaklaşık altmış beş yıldır yürürlükte olmasına rağmen en az değişikliğe uğrayan kanunlardan biridir. Teknolojik ve ekonomik alanda meydana gelen gelişmeler sonucunda AATUHK' nın kamu alacaklarını koruma noktasında yetersiz kaldığı ve eksiklikleri görülmektedir. Yani yürürlükte olan 6183 Sayılı AATUHK 'nın günümüz ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılayamadığını görmekteyiz. Bunun için birtakım öneriler sunmak gerekirse bu belirtilen önerilerin etkin ve verimli bir şekilde uygulanması sonucunda olumlu sonuçlar alınabilecektir.

6183 Sayılı AATUHK da kamu alacaklısı ve kamu borçlusu durumunda olanların hak ve menfaatlerinin korunmasına dikkat edilmelidir. Alacakların korunma altına alınmasında, alacaklı olan tahsil dairesi ile kamu borçlusu ilişkisinde karşılıklı olarak hak ve menfaatlerin korunması noktasında henüz bir denge kurulamamıştır. Kamu alacaklısı ve kamu borçlusunun hak ve menfaatleri ön plana çıkarılsa da kamu borçlusunun aleyhine düzenlemeler halen yetersizdir. İhtiyaç duyulan düzenlemeler ile kamunun alacaklarının korunmasında belirli bir yol olmalı ve düzenlemeyi bozan uygulamalar engellenmeye çalışılmalıdır.

6183 Sayılı AATUHK günün şartları dikkate alınarak revize edilmelidir. Başvurulan bu kanun 1954 yılından beri kullanılmakta fakat günümüz koşulları itibariyle kamu alacaklarının korunması noktasında yetersiz kalmaktadır. Tabi ki bu durum mevcut kanunun alacaklı tahsil dairesi ile kamu borçlusunun ihtiyaçlarına tamamen yetersiz kaldığı anlamını da taşımamaktadır. Gerçekleştirilecek yasal düzenlemeler yoluyla 6183 sayılı kanunun günümüz mevcut koşullarına cevap verecek şekilde revize edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece yasal düzenlemeler vasıtasıyla kamu alacaklarının daha etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi mümkün olacaktır.

Kamu alacaklarını güvence altına alan yollar net bir sınıflandırmaya tabi tutulamamaktadır. Tahakkuk etmiş hem de tahakkuk etmemiş kamu alacaklarını güvence altına almak için çeşitli yollar bulunmaktadır. Bu yollar geliştirilerek ön plana çıkarılmalıdır. Ülkemizde belirli dönemlerde gündeme gelen vergi affı uygulamaları, vergi kanunlarına aykırı davranan mükelleflerin cezalarının ve hukuki yaptırımlarının yine idare tarafından büyük bir kısmının affedilmesi olarak tanımlanabilir. Türkiye tarihinde 1980' den günümüze gelindiğinde neredeyse üç yılda bir yeni vergi afları çıkarılmıştır. Mevcut 6183 Sayılı Kanun çerçevesinde vergi ve resim konularında ve cezalarında af uygulamalarından mümkün olduğunca kaçınılmalıdır. Mali yükümlülüklerini zamanında gerçekleştiren mükellefler bu yollarla cezalandırılmamalıdır. Bir yandan kamu alacaklarını tahsil etme hakkı tanırken bir yandan da kanunun vergi mükelleflerindeki etkisini olumsuz etkilemektedir.

6183 Sayılı AATUHK da yer alan kamu alacağın tahsili gerçekleştirilirken satış konusu olan varlığın değerinin tespitinde dikkatli davranmalıdır. Taşınmazların mevcut satış bedellerinden satılması önem arz etmektedir. Aynı zamanda belediye rayiç bedellerinden satışına imkân verilmemesi, bölgesel düzeyde piyasa rayiç bedelleri belirlenerek bu miktarların altında satış tutarlarının vergilenmesine müsaade edilmemesi gerek kamu gerekse özel kişileri koruma amaçlı olacaktır. Satış işlemlerinin konunun uzmanı kişiler tarafından avukatlar, hukuk büroları, gayrimenkul alım-satımı konusunda uzman kişiler vasıtasıyla ve önderliğinde yapılması, alıcının satış esnasında satıcının borçluluk vaziyeti sebebiyle ileriye yönelik beş yıl süresinde karşılaşılabilecekleri davalar ile ilgili bilgilendirilmesi olası dava zararlarına engel olacaktır.

Belirtilen bu öneriler dikkate alınıp tahsilat aşamaları tartışmalı konuları sonuca bağlayan, daha sade ve günümüz tahsilat yöntemlerine daha uygun bir kanunun düzenlenmesi yararlı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akın, B.** (2016). *Amme Alacaklarının Korunması Yöntemlerinden Tasarrufun İptali Davası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Ağar, S.** (2015). Özel Hukuk İşlemlerinin (Tasarruflarının) İptaline İlişkin Davaların Vergi Hukukuna Yansımaları, *Vergi Sorunları Dergisi*, ay,11 S: 326, 161-163.
- Bozdoğanoglu, B.** (2013). 6183 Sayılı Kanun Gereğince İptal Davasına Konu Tasarruf ve İşlemlerin Tüzel Kişiler Açısından Uygulanması. *Calisma Dünyasi Dergisi*, 1 (2), 111-120.
- Çomaklı, Ş., Ak, A., & Ayrangöl, Z.** (2013). *Vergi Hukuku*, 1.Baskı, Savaş Yayınevi: Ankara.
- Gerçek, A.** (2015). *Kamu Alacaklarının Takip ve Tahsil Hukuku*, 4. Baskı, Ekin Yayınevi: Bursa.
- Korkmazarslan, M. E.** (2018). *Tasarrufun İptali Davaları ve Bu Davalar ile Davalara İlişkin Taşınmazların Hukuki, Ekonomik ve Sosyal Yaşama Etkileri ile İyi Niyetli Şahısların Korunması*, (Yayımlanmamış Dönem Projesi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kılıç, L.** (2011). *Amme Alacaklarının Tahsilinde Teminat*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öncel, K., & Çağan, N.** (1985). *Vergi Hukuku -Genel Kısım*, C.1, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Özhan, T.** (2010). *6183 Sayılı Yasa Kapsamında Amme Alacaklarının Güvence Altına Alınması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özvatan, S. A.** (2014). *Vergi İcra Hukuku'nda Kamu Alacaklarının Takip ve Tahsilinde Haciz Uygulamasının Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Savaş, H.H.** (2001). Kamu Alacaklarında İptal Davası, *Mevzuat Dergisi* S:48 [Erişim Tarihi: 10.10.2020, <https://www.mevzuatdergisi.com/2001/12a/01.htm>]
- T.B.M.M.** (1953). Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun (1953), *T.C. Resmî Gazete*, 8469, 28 Temmuz.
- T.B.M.M.** (2011). Hukuk Muhakemeleri Kanunu (2011). *T.C. Resmî Gazete*, 27836, 12 Ocak.
- T.C. Adalet Bakanlığı** (2021). *Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü* [Erişim Tarihi: 12.05.2018, <http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/adaletistya.html>]

Araştırma Makalesi -Research Article

Tarihi Çevrelerde Doğal Taş Kullanımı; Trabzon “Ortamahalle” Örneği

Usage of Natural Stone in Historical Environments: Trabzon “Ortamahalle” Example

Hilal KAHVECİ^{1*} & Makbulenur BEKAR²

Geliş / Received: 27/10/2021

Revize / Revised: 08/11/2021

Kabul / Accepted: 15/11/2021

ÖZ

Tarihi çevreler geçmişte yaşanan sosyal, kültürel yaşamın izlerini günümüze taşıması ve insan-doğa-yapı arasında kurulan doğrudan ilişkiler nedeniyle önemli bir arşiv niteliğindedir. Kentleşmeyle birlikte bazı tarihi çevrelere yapılan müdahaleler artmış restorasyon ve koruma işlemleri ile kullanıma açılmışlardır. Tarihi dokuları oluşturan yapısal ve bitkisel bileşenler insanların belleğinde izlenimler oluşturmakta kent kimliği ve okunabilirlik algısında etkili olmaktadır. Bu dokuların yapısal elemanlarının büyük bölümü doğal taş kullanımıyla inşa edilmektedir. Tarihi sokaklar ise doğal taşın en güzel kullanım yerlerinden biridir. Bu bağlamda çalışma alanı Trabzon ilinin en eski tarihi mahallerinden olan Ortamahalle tarihi sokağı seçilmiştir. Bu çalışmanın amacı, tarihi bir sokak olan Trabzon Ortamahalle’de eski dönemlere ait yapılaşmada kullanılan doğal taş elemanların peyzaj değerini ortaya koymak ve kentsel alanların sürdürülebilirliğine katkılarını vurgulamaktır. Çalışmada estetik, özgün, işlevsel, hatırlanabilir, etkileyici, uyumlu, doğal, sürekli, algılanabilir, bütünlük etkisi parametreleri arasındaki önem düzeyini belirleyebilmek için faktör analizi, parametrelerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek için ‘One-Sample T’ testi uygulanmış, ‘One-Sample T’ testi ve parametrelerin kendi aralarındaki ilişkiyi görebilmek için de korelasyon analizi yapılmıştır. Sonuç olarak doğal taşın kullanım amaç ve alanları ile peyzaj değeri arasında $P<0,01$ değerine göre anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda gelecekte yapılacak olan tasarım, uygulama ve çalışmalara dair önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler- peyzaj tasarımı, doğal taş, tarihi sokaklar

ABSTRACT

Historical environments have an important archive value as they carry the traces of the social and cultural life in the past to the present and due to the correct relations established between human-nature-structure. With urbanization, the interventions to some historical environments have increased, and these environments have been put into use with restoration and protection processes. Structural and plant components that compose historical textures create impressions in people's memory and are effective in the perception of urban identity and readability. Most of the structural elements of these textures are built with the use of natural stone. Historical streets are one of the most beautiful places of use of natural stone. In this context, Ortamahalle historical street, which is one of the oldest historical districts of Trabzon province, was chosen as the study area. This study aims to reveal the landscape value of the natural stone elements used in the construction of ancient times in Trabzon Ortamahalle, which is a historical street, and to emphasize their contribution to the sustainability of urban areas. The factor analysis was used to determine the level of importance among the parameters of aesthetic, original, functional, memorable, impressive, harmonious, natural, continuous, perceptible, integrity effect. The 'One-Sample T' test was used to determine whether the parameters were statistically significant, and correlation analysis was used to see the relationship between the 'One-Sample T' test and parameters themselves. As a result, it was determined

^{1*} Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, hilal.kahveci@bilecik.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-4516-7491>)

² Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, mnurbekar@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-4511-1284>)

that there is a significant relationship between the purpose and areas of use of natural stone and the landscape value according to the $P < 0.01$ value. In line with the findings obtained as a result of the study, suggestions were made for future work regarding the design, implementation, and studies.

Keywords- *Landscape design, natural stone, historical street*

I. GİRİŞ

Kentsel alanlarda yer alan tarihi binalar, tarihi sokaklar ve meydanlar bir araya gelerek kentin tarihi çevresini oluşturmaktadır. Tarihi çevreler korundukları, yaşatıldıkları ve yeniden işlev kazandırıldıkları zaman geçmişle gelecek arasında hem bağ kurmakta hem de önemli bir turizme kaynak olmaktadır (Kan, 2009:1). Yüzyıllardan bu yana anıtsal tarihi yapıların çoğunun yapı malzemesinin dayanımı yüksek doğal taş olması, günümüze kadar gelen bu kültür varlıklarını ölümsüz kılan ve ayakta kalmasında etkili olan bir faktördür (Hasbay ve Hattab, 2017: 25). Bu yapılar ait oldukları dönemlerin sosyal ve kültürel yapısını yansıtarak kentlerin kimliğini oluşturma açısından önemli birikimlerdir. Tarihi yapıların ve doğal çevrelerinin birlikte korunması kentin sahip olduğu kimliği korumasına ve buldukları dokunun sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır (Büyükmihçi vd., 2015: 163). Günümüzde tarihi dokular içerisinde ayakta kalan ve bizleri hayran bırakan birçok yapıda, estetikle sanatın bütünleştiği tarihin en önemli sessiz tanıkları, görkemli ve soylu doğal taş yapılar mevcuttur (Carta vd. 2005:278; Raju ve Ravinhar, 2021: 6341). Antik kentler, anıtlar, heykeller bu açıdan değerlendirildiğinde doğal taşlar; insanoğlunun varoluşundan bugüne kadar geçen bütün dönemlerin yazılı ve görsel belgeleridir (Yavuz, 2010:69)

II. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DOĞAL TAŞ VE KULLANIM ALANLARI

Doğal taşlar, geçmişten bugüne insan hayatında vazgeçilmez bir yere sahip olmuştur. İnsan yaşamı, barınma, korunma, duygularını ve mesajlarını geleceğe aktarma, sonsuz yolculuğunda bedenini emanet etmeye kadar, sağlamlığın ve güven hissinin simgesi olan taş ile etkileşim halindedir (Hasbay ve Hattab, 2017: 25). Sürdürülebilir kent kavramının gündeme gelmesiyle geçmişte de mimari birçok alanda kullanılan dış etkilere dayanıklı, şekil verilebilir, çevreye zararlı maddeler yaymayan ve geri dönüşüm özelliği olan doğal taşların önemi artmıştır. Ekolojik bir malzeme olan doğal taşın inşa edilmiş yapılar; kısıtlı doğal kaynakların kullanımı açısından sürdürülebilir mimari akımını destekler nitelikte olup; geçmişin, bugünün ve yarının mimarisi arasındaki ilişkiyi ortaya koyar (Yavuz, 2010:144; Siegesmund ve Snethlage, 2011; Gürdal ve Acun Özgünler, 2016:27-29; Alptekin, 2021: 304-305). İlk çağlarda barınak amacıyla kullanılan doğal taşlar zaman içinde işlevsel ve estetik olarak birçok alanda kullanılan bir materyal haline dönüşmüştür (Yüksel ve Eraslan, 2019: 70). Doğal taşlar, tarihi yapılarda tasarımcı tarafından güç ve dayanıklılık sembolü olarak, kalıcı eserler yapmak üzere kullanılmış olsa da yalnızca dayanıklılık özellikleri ile değil, sahip oldukları renk ve doku çeşitlilikleri ile de estetik açıdan tercih edilmişlerdir (Gürdal ve Acun Özgünler, 2016). Bu özellikleri ile tarihi yapılarda, kolonlarda blok halinde, taşıyıcı duvarlarda örgü malzemesi olarak, dış yüzey kaplama malzemesi olarak cephelerde, zemin kaplama malzemesi olarak da döşeme kaplamalarında çokça kullanıldığına rastlanmaktadır (Hasbay ve Hattab, 2017: 25). Anadolu topraklarında da özellikle Eski Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde doğal taşın yapılmış sayısız eser bulunmaktadır (Çelik, 2003:4)

Binalarda yapı taşı olarak kullanılan doğal taşlar kesme taş ve molozlardır. Diğer önemli bir yapı elemanı olan duvar yapımında taşlarının seçiminde, dekoratif oluşunun yanı sıra aşınmazlığı, sertliği ve ucuz olması da dikkate alınmaktadır (Yavuz, 2010: 42). Yapıların döşeme ve kaplamalarında genellikle mermer, traverten, granit, andezit, bazalt ve tüf gibi doğal taş ürünleri kullanılmaktadır. İç ve dış mekânlarda döşeme ve kaplama malzemesi olarak yüzeyleri honlama, cilalama, alevle yakma, eskitme, kumlama, çekiçleme, doldurma ve asitle yıkama ile şekillendirilerek işlenen doğal taşlar daha fazla kullanılmaktadır. Moloz ve kesme taşlardan (kumtaşı, kireç taşı, andezit, kayrak vb.) karışımlar genelde binaların temelinde ve duvarlarında, şekil verilen parke ve bordür taşı olarak da yol ve kaldırımlarda kullanılmaktadır (Karahana, 2018: 11). Özellikle kentsel alanlarda yapılar, duvarlar, yer döşemeleri, çeşmeler, havuzlar, dekoratif elamanlar vb. peyzaj yapılarında kent kimliğini yansıtmaktadırlar (Çelik ve Kavuşan, 2001:77-85). Bunlara ek olarak yol ve kaldırım döşemesi, bordür taşı, kent mobilyaları, duvar yapımı, duvar kaplaması, merdiven basamağı, çatı örtüsü, iç ve dış dekorasyon, peyzaj tasarımı, bahçe adım taşı, iç mekân döşeme, mutfak ve banyolarda da kullanımı giderek artmaktadır.

III. PEYZAJ, TARİHİ ÇEVRELER VE DOĞAL TAŞ KULLANIMI

Peyzajlar aslında doğal ve kültürel imajlar olup belli şeyleri temsil eden, yapılandıran çevresel elemanlar bütünüdür denilebilir. Doğadaki birçok malzeme, yüzey, toprak, taş, vejetasyon, ölü örtü gibi doğal kaynaklarla temsil edilmektedirler (Erdoğan, 2006:69-77). Dolayısı ile kültürel peyzajlar ve tarihi çevreler birçok doğal ve kültürel öğeyi içinde barındırır. Tarih, kültür ve peyzaj bileşenleri birleşerek simgeleşir (Kap Yücel ve Salt, 2018:40-53). Barındıkları tarihi yapıların ortak özelliği ise geçmişteki teknik ve teknolojilerle inşa süreçlerinin yaşanmasıdır. Erdoğan (2006) Selçuklu döneminde doğal yapı malzemeleri olan taş ve tuğla ile inşa edilmiş anıtsal yapılar ve ilk külliye örneklerinin kent silüetindeki belirleyici yapılar olduğunu vurgulamıştır (Erdoğan, 2006:69-77). Ayrıca doğal taşların peyzaj düzenlemelerinde kullanımı, düzenlemelerin görsel kalitesini artırmakta, insan-doğa yaklaşımında da önemli bir işlev üstlenmektedir. Tarih boyunca pek çok uygarlık (Eski Mısır, Orta çağ bahçeleri, Japon bahçeleri vb.) peyzaj mimarlığı çalışmalarında doğal taşları kullanmış olup (Şekil 1-2-3), günümüzde de özellikle gelişmiş ülkelerde (Avrupa ülkelerinin kentleri gibi) bu eğilim artarak devam etmektedir (Altınçekiç, 2001: 49). Dünyada ve Türkiye de doğal taşın kullanılmış olduğu oldukça önemli yapılar bulunmaktadır. Bunlardan bazı örnekler ise görsellerde verilen Girne Kalesi, Roma Trevi Çeşmesi, Floransa meydanları ve Trabzon kent surlarıdır (Şekil 1-2-3).

Şekil 1. Girne kalesi

Şekil 2. İtalya'da doğal taş uygulamaları

Şekil 3. Trabzon tarihi surları

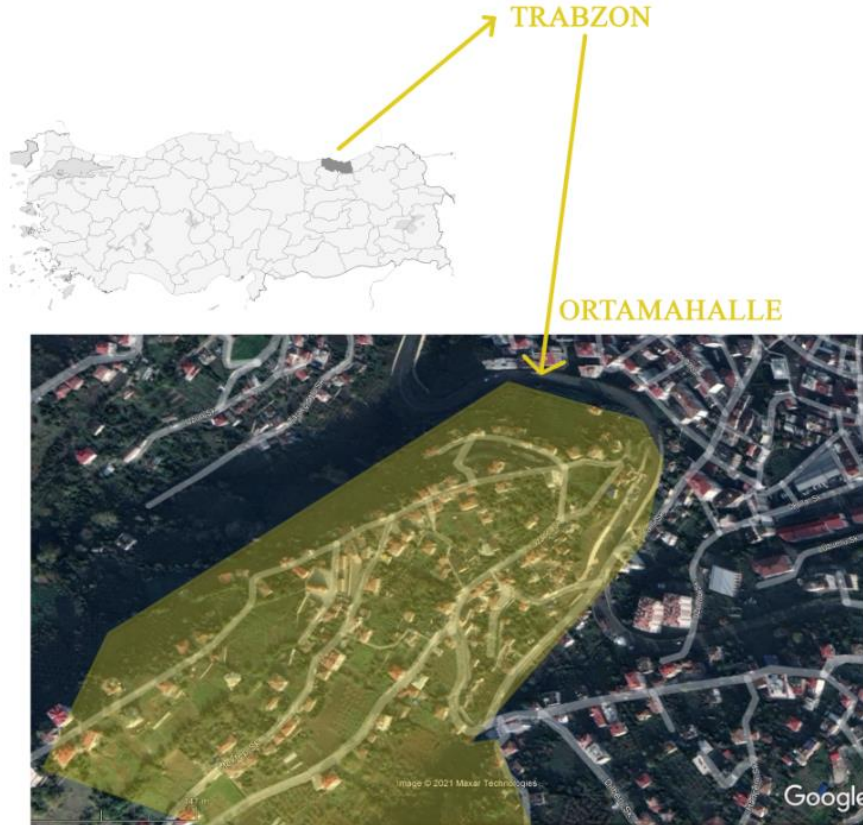
IV. ÇALIŞMA ALANI VE YÖNTEM

A. Çalışma Alanı

Çalışmanın ana materyalini Doğu Karadeniz bölgesi Trabzon ili Akçaabat ilçesinin Ortamahalle olarak isimlendirilen tarihi mekânı oluşturmaktadır. Büyük bir bölümü kentsel sit olan tarihi mahalle Trabzon'un 13 km batısında ve ilin nüfusu ile en büyük ilçesi Akçaabat İlçesi'nde yer almaktadır. Akçaabat, Trabzon ilinin 18 ilçesinden biridir (Bekar vd., 2017: 489-490) (Şekil 4).

Evleri ve tarihi sokakları ile Ortamahalle Akçaabat'ın en eski üç mahallesinden biridir. Mahallenin karakteristik özelliklerinden biri ise birbirlerinin manzarasını kesmeyen yüzyıllık konaklarla çevrili olmasıdır. Evlerin hepsi bahçe içindedir ve bu bahçeleri sokağa sırtlarını dönmüş yapıların cepheleri bol güneşli bahçelere yönlendirilmiştir. Yapı malzemesi olarak taş, ahşap ve kiremit kullanılmıştır. Genellikle evlerin zemin katları yığma taştır. Orta mahalle gerek mimari kimliği gerekse taş işçiliği açısından geleneksel Türk Mimarisinin özgün örneklerinden biridir (URL-1) (Şekil 5).

Çalışma alanı iklimik açıdan Doğu Karadeniz bölgesi kıyı kesiminin ılıman iklim özelliklerini yansıtmaktadır. Topoğrafik olarak kuzeyden güneye gidildikçe yükseklik ve eğim artmakta, yerleşim düzeninde düzlük alanlar oldukça yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle Ortamahalle'de konutlar dik yamaçlarda ve doğu yönüne doğru planlanmışlardır (Bekar vd., 2017: 489-490). Geleneksel Doğu Karadeniz Evi, taş duvarlı bir alt yapı ve üstünde genellikle ahşaptan yapılmış bir ya da iki kattan oluşmaktadır (Aydın ve Alemdağ, 2014: 396). Doğal taş kullanılan geleneksel evlere örnek Ortamahalle evleri bu kapsamda çalışma alanı olarak seçilmiştir (Şekil 4, 5).

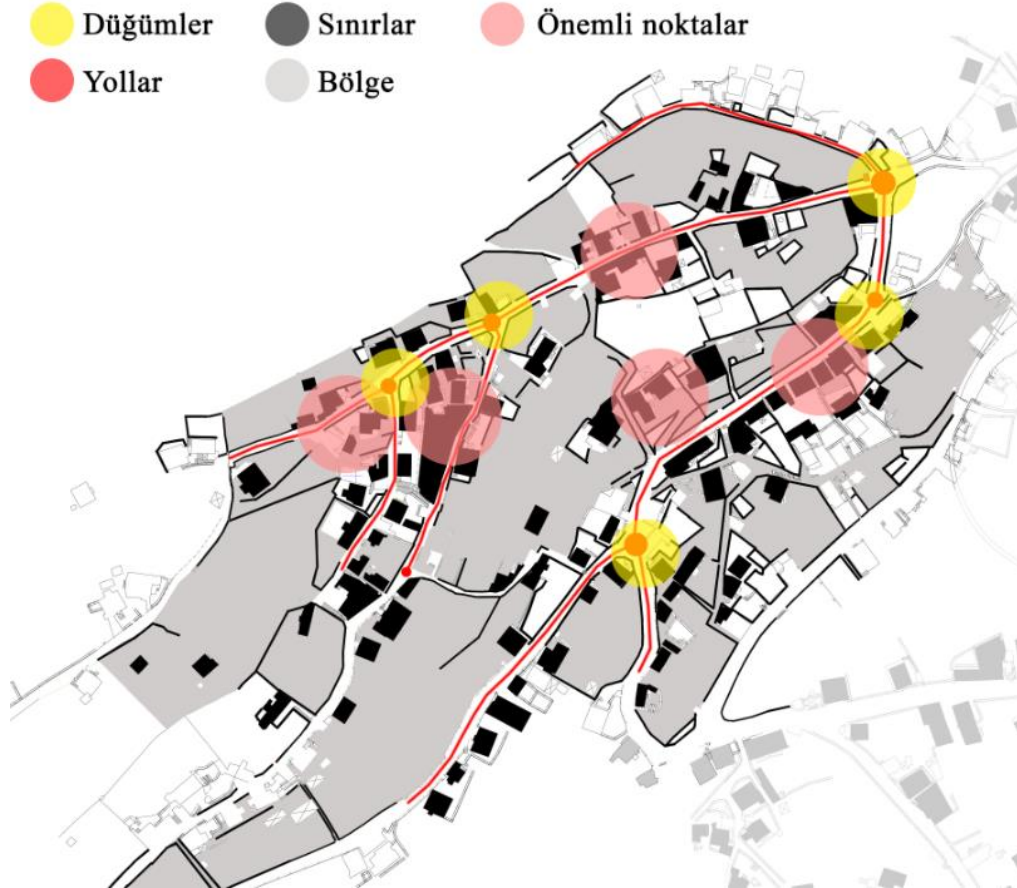
Şekil 4. Trabzon Ortamahalle haritada konumu

Şekil 5. Akcaabat Ortamahalle tarihi yapıları

Yapılan bu çalışma kapsamında çekilen fotoğrafların nerelerden çekilmesi ve hangi noktalara odaklanması gerektiğini saptayabilmek adına Lynch (2010)'in 5 elementinden faydalanılmıştır (Lynch, 2010: 20-159). Alan gözlem ve arazi çalışmaları neticesinde yollar, düğüm noktaları, sınır elemanları, önemli noktalar ve yollar tespit edilip haritalandırılmıştır (Şekil 6). Çalışmanın yöntemine uygun olacak şekilde bu bölgelerden fotoğraflar çekilmiştir.

Şekil 6. Lynch'in 5 parametresi ve orta mahalle (Lynch, 2010)

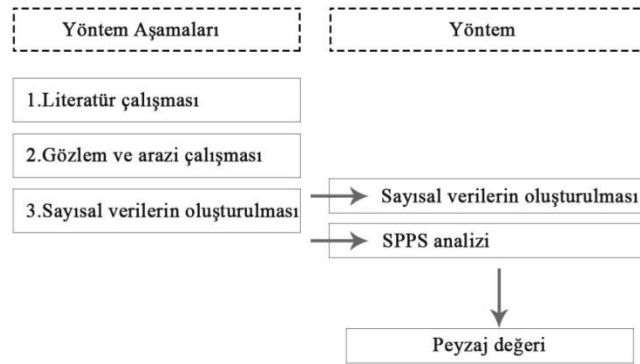
B. Yöntem

Yöntem birbirini izleyen 3 aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada; öncelikli olarak literatür çalışması yapılmış; Altınçekiç (2001), Gürdal ve Özgünler (2010), Yavuz (2010), Ertem ve Turgut (2020)'un yaptığı çalışmalar değerlendirilerek çalışmanın ana materyali olan Ortamahalle'de doğal taş kullanımları 3 başlıkta incelenmiştir (Altınçekiç, 2001; Gürdal ve Özgünler, 2010; Yavuz, 2010; Ertem ve Turgut, 2020: 2076-2089) (Tablo 1). Daha sonra gözlem ve arazi çalışmaları yapılmış, araştırma alanına ait fotoğraf ve video çekimleri

yapılmıştır. Her başlığa dair alandan 4'er fotoğraf toplamda parametrelere ait 12 fotoğraf seçilmiştir (Tablo 2). Üçüncü aşamada ise bu iki aşamanın ardından sayısal verilerin oluşturulması aşaması gerçekleştirilmiş ve peyzaj değeri ölçülmüştür. Peyzaj değeri ölçülme aşamasında Clay ve Smidt, 2004; Müderrisoğlu ve Eroğlu, 2006; Bulut ve Yılmaz, 2008; Acar ve Sakıcı, 2008; Acar ve Güneroğlu, 2009; Güneroğlu 2017'nin yaptığı çalışmalar değerlendirilerek parametreler oluşturulmuştur (Clay ve Smidt, 2004: 239-255; Müderrisoğlu ve Eroğlu, 2006: 136-146; Bulut ve Yılmaz, 2008: 121-129; Acar ve Sakıcı, 2008: 121-129; Acar ve Güneroğlu, 2009: 65-73; Güneroğlu, 2017: 10-20) (Şekil 7).

Tablo 1. Çalışma kapsamında belirlenen sınıflandırmalar

<i>Sınıflandırmalar</i>	<i>Kısaltması</i>
Yapı malzemesi olarak	YM
Yollar	Y
Sınır elamanı olarak	SE

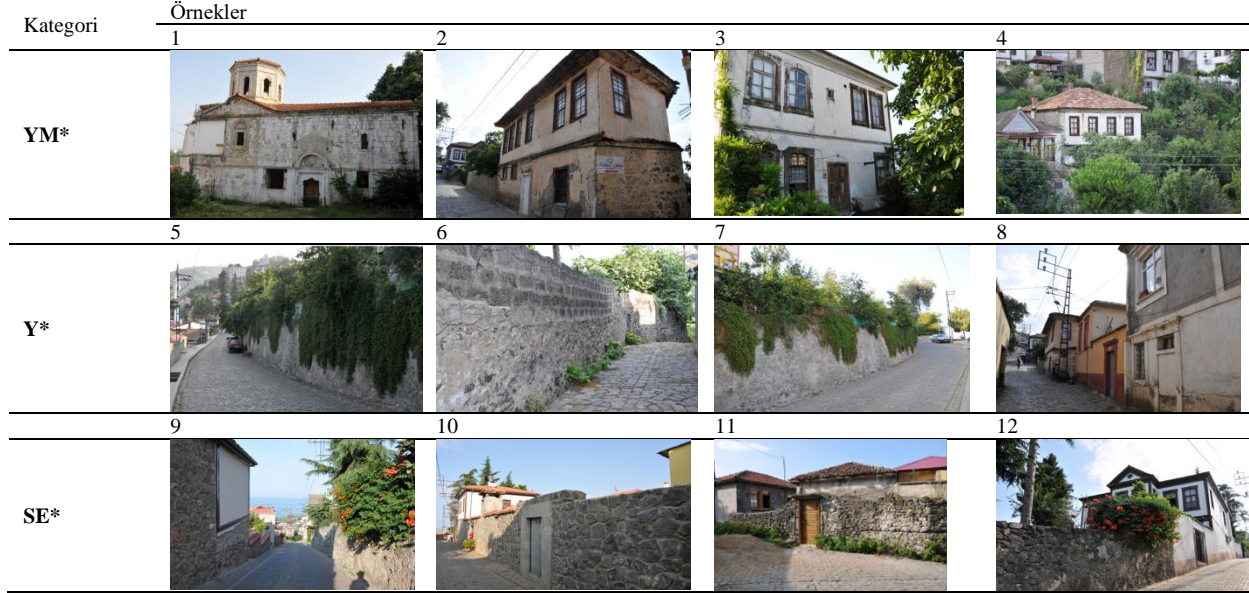

Şekil 7. Çalışma yöntem diagramı

Yöntem kapsamında öncelikli olarak her grup kendi içerisinde uzman gruba puanlatılacak, ardından her gruptan en yüksek puanı alan 1'er örnek toplamda 3 örnek için SPSS çalışması yapılacaktır. SPSS çalışmasının temel amacı en yüksek puanı alan 3 örneğin peyzaj değerinin ölçülmesidir. Yöntemin ilk aşamasını oluşturan bölümde 12 fotoğraf tasarım eğitimi almış 88 kişiye puanlatılmıştır. Uygulamalar uzman gruba puanlatılırken "resimde gördüğünüz doğal taş uygulamasını bir uzman olarak başarılı ve doğru bir uygulama olarak görmekteyim" sorusu üzerine kurgulanmıştır. Sorunun cevabında puanlamalar 5 en yüksek ve 1 en düşük puan olacak şekilde sıralanmıştır. Ardından her gruptan en yüksek puanı alan 3 örnek belirlenmiştir. Belirlenen bu örnekler uzman kişi sayısı artırılarak peyzaj değerlerini belirleyebilmek adına "likert tutum skalası" ile uzman gruba (118 kişi) tekrar sorgulanmıştır. Peyzaj değerini belirlemek adına yapılan literatür çalışmalardan yararlanılarak 10 parametre belirlenmiştir. Parametreler kendilerini ifade eden 10 soruya çevrilmiş ve her 3 grup içinde sorgulanmıştır. Sorgulanmanın ardından her birinin kendi içlerinde; parametreler arasındaki önem düzeyini belirleyebilmek için faktör analizi, parametrenin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek için 'One-Sample T' testi uygulanmış T-testi ve parametrelerin kendi aralarındaki ilişkiyi görebilmek için de korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 2. Alan çalışmasından sonra her grup için çekilen 4'er örnek

V. BULGULAR

Çalışmanın bulgularında öncelikli olarak uygulamaların görselleri puanlatılmıştır. Sonuçlardan elde edilen bulgulara bakıldığında Tablo 3'deki uygulamalar arasından en yüksek puanı alan uygulamalar yapı malzemeleri arasından "örnek 4", sınır elemanları arasından "örnek 5", donatı elemanları arasından ise "örnek 12" olmuştur (Tablo 3, 4). Uygulamalar içerisinde en yüksek puanı alan bu 3 uygulama ile diğer istatistiksel çalışmalar yapılmıştır.

Tablo 3. Uygulamaların puan tablosu

Kategori	Örnek no	Aldığı Puan
YM	1.örnek	316
	2.örnek	247
	3.örnek	273
	4.örnek	339
	5.örnek	305
Y	6.örnek	296
	7.örnek	304
	8.örnek	213
	9.örnek	344
SE	10.örnek	321
	11.örnek	298
	12.örnek	369

Tablo 4. Doğal taş uygulama görsellerinden en yüksek puan alan 3 uygulama

Tablo 4’de yapı malzemesi, yollar ve sınır elemanı arasından en yüksek puanı alan uygulamalar seçilmiştir. Ardından her 3 uygulama içinde “peyzaj değeri bulguları” elde edilmiştir. Bu bulgular aşağıda verilen başlıklar şeklinde elde edilmiştir;

- Yapı malzemesi uygulamasına dair elde edilen peyzaj değeri bulguları
- Yol uygulamasına dair elde edilen peyzaj değeri bulguları
- Sınır elemanı uygulamasına dair elde edilen peyzaj değeri bulguları

A. Yapı Malzemesi Uygulamasına Dair Elde Edilen Peyzaj Değeri Bulguları

Ortamahalle’de yapı malzemesi olarak doğal taş kullanımlarının peyzaj değerini sayısal veriler ile belirlemek için Tablo 5’de faktör analizi, Tablo 6’da korelasyon ve Tablo 7’de ‘One sample T’ testi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara bakıldığında ise Tablo 5’de faktörler ve her bir değişkenin faktörlerinin altındaki ağırlıkları verilmiştir. Bu sonuçlara bakıldığında 1. faktör grubu altındaki ifadelerin diğer gruplar altındaki ifadelerden daha fazla bir ağırlık olduğu görülmektedir. Bu faktör altındaki en büyük yükü sırasıyla “etkileyici” (.806), “hatırlanabilir” (.738), “sürekli” (.728), “bütünlük etkisi” (.720) yüksek yüklü parametreleri takip etmektedir.

Tablo 5. “Seçilen yapı malzemesi üzerinde” peyzaj değeri parametrelerinin faktör analizi sonuçları

Değişkenler	Faktör Yükleri	
	1	2
Estetik	,605	,590
Özgün	,679	,545
İşlevsel	,594	,029
Hatırlanabilir	,738	,103
Etkileyici	,806	,296
Uyumlu	,646	,295
Doğal	,689	,285
Sürekli	,728	,119
Algılanabilir	,685	,372
Bütünlük etkisi	,720	,460

Yapı malzemesi uygulaması ve peyzaj değeri arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Sonuçta parametreler arasındaki korelasyon analizi ile ilişki durumları belirlenmiştir. Pearson korelasyon katsayıları %99 önem düzeyinde hesaplanmıştır (Tablo 6). Analiz sonucunda peyzaj parametreleri arasında yer alan “süreklilik” ile beklenti düzeyi ölçüm parametrelerinden olan “uyumlu” parametresi arasında en yüksek korelasyon tespit edilmiştir ($r=.883^{**}$). Yine peyzaj değeri parametreleri arasında yer alan “özgün” ile “doğal” parametresi arasında korelasyon tespit edilmiştir ($r=.870^{**}$). Üçüncü sırada yüksek oranlı korelasyon “işlevsel” ve “etkileyici” parametreleri arasında ve “bütünlük etkisi” arasında görülmüştür ($r=.866^{**}$). Tüm verilere ait korelasyon bilgileri Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. “Seçilen yapı malzemesi üzerinde” peyzaj değeri parametrelerinin korelasyon analizi sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1*	1									
2*	,339**	1								
3*	,671**	,554**	1							
4*	,542**	,117*	,737**	1						
5*	,649**	,526**	,866**	,658**	1					
6*	,637**	,143*	,686**	,542**	,500**	1				
7*	,522**	,870**	,551**	,194**	,575**	268**	1			
8*	,498**	,097	,642**	,739**	,566**	,602**	,147**	1		
9*	,564**	,162**	,813**	,883**	,792**	,554**	,194**	,674**	1	
10*	,460**	,559**	,866**	,739**	,672**	,559**	,543**	,549**	,700**	1

1.Estetik, 2.Özgün, 3.İşlevsel, 4.Hatırlanabilir, 5.Etkileyici, 6.Uyumlu, 7.Doğal, 8.Sürekli, 9.Algılanabilir, 10.Bütünlük etkisi

Çalışma kapsamında sayısal verilerde kullanılan 10 parametrenin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek için SPSS kullanılarak ‘One-Sample T’ testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına bakıldığında “sürekli”, “doğal” ve “etkileyici” parametreleri istatistiksel olarak anlamlı çıkan parametrelerdir (p < 0.01) (Tablo 7).

Tablo 7. “Seçilen yapı malzemesi üzerinde” peyzaj değeri parametrelerinin ‘One-Sample T’ testi sonuçları

t	95% Güven aralığı				
	Standart Sapma	Ortalama Değer	Alt Sınır	Üst Sınır	
Estetik	21,164	1,10917	2,1610	1,9588	2,3632
Özgün	23,153	1,18885	2,5339	2,3172	2,7506
İşlevsel	23,719	,91983	2,0085	1,8408	2,1762
Hatırlanabilir	22,069	,95941	1,9492	1,7742	2,1241
Etkileyici	23,726	1,09415	2,3898	2,1904	2,5893
Uyumlu	23,526	,88826	1,9237	1,7618	2,0857
Doğal	23,926	,84646	1,8644	1,7101	2,0187
Sürekli	24,482	,96637	2,1780	2,0018	2,3541
Algılanabilir	21,659	,98184	1,9576	1,7786	2,1366
Bütünlük etkisi	22,729	,86676	1,8136	1,6555	1,9716

B. Yol Uygulamasına Dair Elde Edilen Peyzaj Değeri Bulguları

Çalışmada doğal taşın yol uygulamalarında kullanımlarının peyzaj değerini sayısal veriler ile belirlemek için Tablo 8’de faktör analizi, Tablo 9’da korelasyon ve Tablo 10’de ‘One-Sample T’ testi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara bakıldığında ise Tablo 8’de faktörler ve her bir değişkenin faktörlerinin altındaki ağırlıkları verilmiştir.

Bu sonuçlara bakıldığında 1. faktör grubu altındaki ifadelerin diğer gruplar altındaki ifadelerden daha fazla bir ağırlık olduğunu görebilmekteyiz. Bu faktör altındaki en büyük yükü sırasıyla “bütünlük etkisi” (.802), “doğal” (.731), “uyumlu” (.728), “sürekli” (.721) yüksek yüklü parametreler arasındadır.

Tablo 8. “Seçilen yol uygulaması üzerinde” peyzaj değeri parametrelerinin faktör analizi sonuçları

Değişkenler	Faktör Yükleri	
	1	2
Estetik	,255	,805
Özgün	,230	,810
İşlevsel	,502	-,035
Hatırlanabilir	,757	,000
Etkileyici	,439	,002
Uyumlu	,731	-,178
Doğal	,728	,111
Sürekli	,721	-,193
Algılanabilir	,665	-,139
Bütünlük etkisi	,802	-,117

Yol uygulaması ve peyzaj değeri arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Sonuçta parametreler arasındaki korelasyon analizi ile ilişki durumları belirlenmiştir. Pearson korelasyon katsayıları %99 önem düzeyinde hesaplanmıştır (Tablo 9).

Analiz sonucunda peyzaj değeri parametreleri arasında yer alan “estetik” ve “işlevsel” parametresi arasında en yüksek korelasyon tespit edilmiştir ($r=.864^{**}$). Yine peyzaj değeri parametreleri arasında yer alan “özgün” ile “doğal” parametresi arasında korelasyon tespit edilmiştir ($r=.809^{**}$). Üçüncü sırada yüksek oranlı korelasyon “hatırlanabilir” ve “sürekli” parametreleri arasında görülmüştür ($r=.686^{**}$). Tüm verilere ait korelasyon bilgileri Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. “Seçilen yol uygulaması üzerinde” peyzaj değeri parametrelerinin korelasyon analizi sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1*	1									
2*	,559**	1								
3*	,864**	,463**	1							
4*	,631**	,519**	,483**	1						
5*	-,011	,086	-,247**	,007	1					
6*	,397**	,223**	,453**	,268**	-,484**	1				
7*	,664**	,809**	,576**	,602**	-,171**	,147**	1			
8*	,800**	,608**	,786**	,686**	-,168**	,551**	,642**	1		
9*	,734**	,606**	,665**	,554**	,070	,194**	,674**	-,031	1	
10*	,006	-,235	,060	-,126	,049	,010	-,193*	-,031	-,090	1

1.Estetik, 2.Özgün, 3.İşlevsel, 4.Hatırlanabilir, 5.Etkileyici, 6.Uyumlu, 7.Doğal, 8.Sürekli, 9.Algılanabilir, 10.Bütünlük etkisi

Çalışma kapsamında sayısal verilerde kullanılan 10 parametrenin “yol uygulaması” kategorisi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek için SPSS kullanılarak ‘One-Sample T’ testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına bakıldığında “sürekli”, “bütünlük etkisi” ve “estetik” parametreleri istatistiksel olarak anlamlı çıkan parametrelerdir ($p < 0.01$) (Tablo 10).

Tablo 10. “Seçilen yol uygulaması üzerinde” peyzaj değeri parametrelerinin t-testi sonuçları

	t	Standart Sapma	Ortalama Değer	95% Güven Aralığı	
				Alt Sınır	Üst Sınır
Estetik	24,356	,93358	2,09322	1,9230	2,2634
Özgün	22,099	1,22472	2,49153	2,2682	2,7148
İşlevsel	23,904	,92814	2,04237	1,8732	2,2116
Hatırlanabilir	22,889	,93308	1,96610	1,7960	2,1362
Etkileyici	17,407	1,13703	1,82203	1,6147	2,0293
Uyumlu	23,944	,86122	1,89831	1,7413	2,0553
Doğal	22,205	,97840	2,00000	1,8216	2,1784
Sürekli	24,913	,89054	2,04237	1,8800	2,2047
Algılanabilir	22,808	,89200	1,87288	1,7103	2,0355
Bütünlük etkisi	24,387	,78893	1,77119	1,6274	1,9150

C. Sınır Elemanı Uygulamasına Dair Elde Edilen Peyzaj Değeri Bulguları

Çalışmada doğal taşın yol uygulamalarında kullanımlarının peyzaj değerini sayısal veriler ile belirlemek için Tablo 11’de faktör analizi, Tablo 12’de korelasyon ve Tablo 13’de ‘One-Sample T’ testi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara bakıldığında ise Tablo 11’de faktörler ve her bir değişkenin faktörlerinin altındaki ağırlıkları verilmiştir.

Bu sonuçlara bakıldığında 1. faktör grubu altındaki ifadelerin diğer gruplar altındaki ifadelerden daha fazla bir ağırlık olduğu görülmektedir. Bu faktör altındaki en büyük yükü sırasıyla “uyumlu” (.792), “algılanabilir” (.721), “sürekli” (.705), “doğal” (.681) yüksek yüklü parametreler takip etmektedir.

Tablo 11. “Seçilen sınır elemanı üzerinde” peyzaj değeri parametrelerinin faktör analizi sonuçları

Değişkenler	Faktör Yükleri	
	1	2
Estetik	,197	,794
Özgün	,195	,755
İşlevsel	,624	-,227
Hatırlanabilir	,674	,259
Etkileyici	,502	,420
Uyumlu	,792	-,236
Doğal	,681	,026
Sürekli	,705	-,346
Algılanabilir	,721	,014
Bütünlük etkisi	,559	-,259

Doğal taşın sınır elemanı ve peyzaj değeri arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Sonuçta parametreler arasındaki korelasyon analizi ile ilişki durumları belirlenmiştir. Pearson korelasyon katsayıları %99 önem düzeyinde hesaplanmıştır (Tablo 9).

Analiz sonucunda peyzaj değeri parametreleri arasında yer alan “etkileyici” ve “algılanabilir” parametresi arasında en yüksek korelasyon tespit edilmiştir ($r=.888^{**}$). Yine peyzaj değeri parametreleri arasında yer alan “uyumlu” ile “sürekli” parametresi arasında korelasyon tespit edilmiştir ($r=.866^{**}$). Üçüncü sırada yüksek oranlı korelasyon “estetik” ve “işlevsel” parametreleri arasında görülmüştür ($r=.856^{**}$). Tüm verilere ait korelasyon bilgileri Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. “Seçilen sınır elemanı üzerinde” peyzaj değeri parametrelerinin korelasyon analizi sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1*	1									
2*	,448**	1								
3*	,856**	,463**	1							
4*	,633**	,519**	,483**	1						
5*	,913**	,559**	,864**	,631**	1					
6*	,643**	,474**	,601**	,500**	,636**	1				
7*	-,064	,086	-,247**	,007	-,011	-,278**	1			
8*	,802**	,608**	,786**	,686**	,800**	,866**	-,168**	1		
9*	,846**	,528**	,862**	,621**	,888**	,634**	-,050	,855**	1	
10*	,445**	,202**	,220**	,488**	,531**	,371**	,424**	,400**	,445**	1

1.Estetik, 2.Özgün, 3.İşlevsel, 4.Hatırlanabilir, 5.Etkileyici, 6.Uyumlu, 7.Doğal, 8.Sürekli, 9.Algılanabilir, 10.Bütünlük etkisi

Çalışma kapsamında sayısal verilerde kullanılan 10 parametrenin “sınır elemanı” kategorisi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek için SPSS kullanılarak ‘One-Sample T’ testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına bakıldığında “işlevsel”, “sürekli” ve “algılanabilir” parametreleri istatistiksel olarak anlamlı çıkan parametrelerdir (p < 0.01) (Tablo 13).

Tablo 13. “Seçilen sınır elemanı üzerinde” peyzaj değeri parametrelerinin ‘One-Sample T’-testi sonuçları

	t	Standart Sapma	Ortalama Değer	Alt Sınır	Üst Sınır
Estetik	23,888	,94802	2,0847	1,9119	2,2576
Özgün	22,436	1,14478	2,3644	2,1557	2,5731
İşlevsel	26,282	,85464	2,0678	1,9120	2,2236
Hatırlanabilir	22,325	1,03089	2,1186	1,9307	2,3066
Etkileyici	21,303	1,19272	2,3390	2,1215	2,5564
Uyumlu	22,757	1,02345	2,1441	1,9575	2,3307
Doğal	23,595	,90518	1,9661	1,8011	2,1311
Sürekli	24,877	,97324	2,2288	2,0514	2,4062
Algılanabilir	24,266	,89152	1,9915	1,8290	2,1541
Bütünlük etkisi	20,946	1,12949	2,1780	1,9720	2,3839

Çalışmanın son aşamasında ise tarihi doku ve doğal taş uyumunu sorgulayabilmek adına 5 soru sorulmuştur. Elde edilen sonuçlar Tablo 14’de verilmiştir. Sonuçlara bakıldığında ise; neredeyse tüm sorularda “evet” yanıtı öne geçmiştir. Sonuçlarda, “Doğal taş kullanımını tarihi yapı ile özdeşleştirdiğini düşünmekteyim” sorusuna %87 “evet”, %5 ise “hayır” cevabı, “Doğal taş kullanımını modern yapılara da çok yakıştırıyorum” sorusuna %84 “evet”, %18 ise “hayır” cevabı, “Doğal taş kullanımları artırılmalıdır” sorusuna %89 “evet”, %5 ise “hayır” cevabı, “Doğal taş kullanımını daha çok tarihi sokaklarda görmekteyim” sorusuna %85 “evet”, %5 ise “hayır” cevabı, “Doğal taş kullanımını tarihi sokaklar ile özdeşleştirdiğini düşünmekteyim” sorusuna %89 “evet”, %5 ise “hayır” cevabı alınmıştır (Tablo 14).

Tablo 14. Katılımcıların doğal taş ve tarihi sokaklar arasındaki bağlantıya dair

Sorular	Evet		Fikrim yok		Hayır	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
1*	105	87	8	7	5	4
2*	84	71	16	14	18	15
3*	105	89	8	7	5	4
4*	100	85	13	11	5	4
5*	105	89	8	7	5	4

1*: Doğal taş kullanımını tarihi yapı ile özdeşleştirdiğini düşünmekteyim

2*: Doğal taş kullanımını modern yapılara da çok yakıştırıyorum

3*: Doğal taş kullanımları artırılmalıdır

4*: Doğal taş kullanımını daha çok tarihi sokaklarda görmekteyim

5*: Doğal taş kullanımını tarihi sokaklar ile özdeşleştirdiğini düşünmekteyim

VI. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Tarih, medeniyet, mimari, kültür, peyzaj vb. birçok kavramla ilişkili olan, çok yönlü kullanıma sahip doğal taşlar fiziksel özelliklerine uygun mekanlarda kullanıldıklarında işlevsel, dayanıklı ve estetik bir malzemedir. Doğal malzemelerin kullanılması açısından Türkiye de önemli doğal taş rezervlerine sahiptir. Yapılan bu çalışma kapsamında elde edilen sonuçlarda 3 grupta ifade edilmiştir. Bunlar *yapı malzemesi uygulaması, yol uygulaması ve sınır elemanı* uygulamasıdır.

A. Yapı Malzemesi Uygulamasına Dair Elde Edilen Sonuçlar;

- Faktör analizi sonucunda en büyük yükü “etkileyici (.806)” parametresi almıştır (Tablo 5). Doğal taşın kullanışlı ve doğal olması bu parametrenin sonucunu etkilediği düşünülmektedir.
- Diğer yüksek yüklü parametreler “hatırlanabilir, sürekli, bütünlük etkisi” parametrelerdir. Bu parametrelere bakıldığında fonksiyonel özellikleri simgelediği görülmektedir. Doğal taşın fonksiyonel ve işlevsel olması katılımcıların da bu cevapları vermesinde etkili olduğu ön görülmektedir. Ayrıca kent kimliğinde belirleyici eleman olduğu sonucuna varılabilir.
- Yapı malzemesi uygulaması ve peyzaj değeri arasındaki ilişkiyi belirleyen korelasyon analizi sonuçlarına göre; süreklilik/uyumlu, özgün/doğal parametresi arasında ve işlevsel/etkileyici parametreleri arasında ilişki olduğu gözlemlenmiştir (Tablo 6).
- ‘One-Sample T’ test sonuçlarına bakıldığında “doğal, sürekli, etkileyici” parametreleri istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bu parametreler doğal taşın hem estetik hem de işlevsel özellikleri arasında anlamlı bir bağ olduğunu ifade etmektedir.

B. Yol Uygulamasına Dair Elde Edilen Sonuçlar

- Yol uygulamasına dair peyzaj değeri ölçümlerinde faktör analizi sonucunda en büyük yükü “bütünlük etkisi, doğal, uyumlu, sürekli” parametreleri almıştır. Doğal taşın dokusundaki birlik ve denge unsurları bu değerlerin sonucunu etkilediği düşünülmektedir.
- Korelasyon analizi sonucunda “estetik/işlevsel, özgün/doğal ve hatırlanabilir/sürekli parametreleri arasında ilişki görülmüştür (Tablo 9).
- “Sürekli, bütünlük etkisi ve estetik” parametreleri istatistiksel olarak anlamlı çıkan parametrelerdir (Tablo 10). Bu parametreler ve doğal taş yol uygulamaları arasında bir ilişki olduğu görülmektedir.

C. Sınır Elemanı Uygulamasına Dair Elde Edilen Sonuçlar;

- En yüksek faktör yükü “uyumlu, algılanabilir, sürekli, doğal” parametreleridir (Tablo 11).
- Korelasyon analizi sonucunda etkileyici/algılanabilir, uyumlu/sürekli parametreleri arasında yüksek bir korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir (Tablo 12).
- One-Sample T’ testi sonuçlarında sınır elemanı uygulamasına dair “özgün, işlevsel, sürekli, algılanabilir” parametreleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür (Tablo 13).

D. Genel Sonuçlara Bakıldığında Katılımcılar;

- Doğal taş kullanımını tarihi yapı ile özdeşleştirdiğini düşünmektedir.
- Doğal taş kullanımını modern yapılara da çok yakıştırmaktadır.
- Doğal taş kullanımları arttırılmasını istemektedir.
- Doğal taş kullanımını daha çok tarihi sokaklarda görmektedirler.
- Doğal taş kullanımını tarihi sokaklar ile özdeşleştirdiğini düşünmektedirler.
- Doğal taş varlığı kent kimliğinin algılanabilir ve hatırlanabilir olduğunu göstermektedir (Tablo 14).

Bu sonuçlara göre böylesine tarihsel geçmişe sahip olan doğal taşlar günümüzde de halen tasarımların en temel elemanlarından biri olma özelliği sürdürülebilirliği destekler niteliktedir. Özgün ve geleneksel malzemenin korunması ve geleceğe aktarılması için yapılan bu çalışma ileride yapılacak çalışmalar için örnek teşkil etmektedir. Doğal taş yapılan bu çalışma kapsamında değerlendirilen üç seçenek için de “estetik” ve “fonksiyonel” bulunmuştur. Neredeyse peyzaj değerinin birçok parametresi yapılan uygulamalarda yüksek değerde çıkmıştır. Bu

sonuçlara göre doğal taş geçmişten günümüze gelen “modern ve tarihi çevre” arasındaki en önemli mimari unsurlardandır denilebilir. Bu kapsamda öneriler şu şekilde sıralanabilir;

- Tarihi yapıların onarımında veya modern yapı inşasında doğal taşların kullanımına ağırlık verilmeli
- Kent kimliğine olumlu katkıları peyzaj tasarımlarında öne çıkarılmalı, vurgu ya da odak nokta olarak doğal taş malzemeli yapılar seçilmeli
- Kentsel alanlarda doğal taşın samimi, sıcak ve doğal etkisinden insanların faydalanmasına yönelik peyzaj tasarımları yapılmalı
- Tasarımcı tarafından doğal taş daha iyi tanınmalı, özellikle tasarım sürecinde doğal taşın estetik ve işlevsel özellikleri öğrenilmeli
- Doğal taş uygulama ekipleri tarafından teknik uygulama yöntemleri bilinmeli
- Kısıtlı doğal kaynakların kullanımı noktasında en iyi malzeme olduğu kabul edilmelidir.

Sonuç olarak doğal taşlar sürdürülebilir tasarım konseptine uygun olarak kentsel alanlarda yapısal malzeme olarak değerlendirilebilir. Bu durum önemli doğal taş rezervlerine sahip Türkiye için ticari ve ekonomik anlamda fayda sağlayacaktır. Ayrıca doğal taş sektörünün sorumlu kurum ve kuruluşlar tarafından desteklenmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Acar C., & Güneroğlu A.N.** (2009). Trabzon kentindeki çizgisel bitki kompozisyonlarının tür çeşitliliği ile işlevsel ve görsel değerleri üzerine bir araştırma. *Ekoloji dergisi*, Trabzon, 18 (72). 65-73
- Acar, C., & Sakıcı, Ç.** (2008) Assessing Landscape Perception of Urban Rocky Habitats. *Building and Environment*. 43, 1153-1170.
- Akcaabat Belediyesi** (2021). Ortamahalle [Erişim: 2021, <https://www.akcaabat.bel.tr/turizm-rehberi-detay.aspx?id=1>]
- Alptekin, G.** (2021). Sürdürülebilirlik Bağlamında Marmara Mermeri ve Güncel Tasarım Örnekleri. *Online Journal of Art and Design*, 9(4), 303-318.
- Altınçekiç, H.** (2001). Bazı Doğal Taşların İrdelenmesi ve Peyzaj Düzenlemelerinde Kullanım Olanakları. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 51(1), 49-58.
- Aydın, Ö., & Alemdağ, E. L.** (2014). Karadeniz Geleneksel Mimarisinde Sürdürülebilir Malzemeler; Ahşap ve Taş. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (35), 394-405.
- Bekar, M., Pulatkan, M., & Güneroğlu, N.** (2017). Tarihi Bir Sokak Analizi Trabzon “Orta Mahalle” Örneği. *Akademik Sosyal Araştırma Dergisi*, 44, 487-503.
- Bulut, Z., & Yılmaz, H.** (2008). Determination of landscape beauties through visual quality assessment method: a case study for Kemalîye (Erzincan/Turkey). *Environ. Monit Assess*, 141: 121-129.
- Büyükmihçi, G., Salgın, B., & Özkan, A.** (2015). Yeşil Çatı Çözümlerinin Tarihi Dokularda Geleneksel Çatı Örtüsü Olarak Uygulanabilirliği Üzerine Bir İnceleme. *Erçiyas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 31(2): 163-171.
- Carta, L., Calcaterra, D., Piergiulio, C., Cappelletti, P., Langella, A., & Gennaro, M.** (2005). The stone materials in the historical architecture of the ancient center of Sassari: distribution and state of conservation. *Journal of Cultural Heritage*, 6, 277-286.
- Clay, G. R., & Smidt, R. K.** (2004) Assessing the validity and reliability of descriptor variables used in scenic highway analysis. *Landscape and Urban Planning*, 66 (4): 239-255
- Çelik, M.Y., & Kavuşan, G.** (2001). *Doğal Taş ve Mermerlere Uygulanan Yüzey Şekillendirme Teknikleri*, 4. Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu, İzmir.
- Çelik, M. Y.** (2003). Dekoratif Doğal Yapı Taşlarının Kullanım Alanları ve Çeşitleri, *Madencilik*, 42(1), 3-15.
- Erdoğan, E.** (2006). Çevre ve Kent Estetiği. *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 8(9), 68-77.

Ertem, Z.K., & Turgut, H. (2020). Kültürel Peyzaj Planlaması Kapsamında Tarihi Çevrelere Yönelik Kentsel Tasarım Önerileri: Tarihi İspir Kalesi ve İspir Evleri. *İğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(3): 2076-2089.

Güneroğlu, N. (2017). Akarsu Rehabilitasyonunun Peyzaj Kalitesi Üzerindeki Etkileri. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 18(1). 10-20.

Gürdal, E., & Acun Özgünler, S. (2016). Tarihi Yapıların Onarımında Doğal Taş Seçimi ve Kullanımı. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, 16, 27-35.

Hasbay, U., & Hattap, S. (2017). Doğal Taşlardaki Bozunma (Ayrışma) Türleri ve Nedenleri. *Munzur Üniversitesi Bilim ve Gençlik Dergisi*, 5 (1), 23-45.

Kan, H. (2009). *Taraklı Yerleşimindeki Tarihi Dokunun Sürdürülebilirliği Bağlamında Kentsel Koruma ve Geliştirme Stratejileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bartın Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bartın.

Kap Yücel, S. D., & Salt, E. (2018). Kültürel Peyzajların tarihsel süreç içerisindeki değişimlerinin tespiti: Bursa İznik örneği. *Planlama*, 28(1), 40-55.

Karahan, D. S. (2018). *Dünyada ve Türkiye’de Doğal Taşlar*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Fizibilite Daire Başkanlığı.

Lynch, K. (2010). *Kent İmgesi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Müderrişoğlu, H., & Eroğlu, E. (2006) Bazı ibreli ağaçların kar yükü altında görsel algılanmasındaki farklılıklar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, A (1): 136-146.

Raju, K., & Ravinhar, S. (2021). Detailed review on natural stone materials in architecture. *Materials Today: Proceedings*, 45, 6341–6347

Siegesmund, S., & Snelhage, R. (2011). *Stone in Architecture*, Springer, Berlin, Heidelberg.

Yavuz, H. (2010). *Doğal Taş Elemanlarının Peyzaj Düzenlemelerinde Kullanımı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yüksel, U., & Eraslan, Ş. (2019). Jeolojik Miras Niteliğindeki Doğal Taşların Peyzaj Tasarımında Kullanım Olanakları. *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 4 (1), 69-89.

Araştırma Makalesi- Research Article

İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Mülteci Akranlarının Sorunlarına Yönelik Algılarının Öğrenci Resimleriyle İncelenmesi¹

Investigation of Primary School 4th Grade Students' Perceptions of the Problems of Their Refugee Peers by Considering Student Drawings

Feyza KARATAŞ^{2*} & Salih CEYLAN³

Geliş / Received: 16/06/2021

Revize / Revised: 05/11/2021

Kabul / Accepted: 09/11/2021

ÖZ

Bu araştırmada ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin, sınıflarındaki mülteci akranlarının sorunlarına yönelik farkındalık düzeyleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim (fenomenoloji) deseni kapsamında yürütülmüştür. Çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim yılı Burdur ili merkez ilçede bulunan ikisinin yüksek sosyoekonomik düzeyli, ikisinin düşük sosyoekonomik düzeyli olduğu düşünülen dört farklı ilkökulda okuyan ve sınıfında mülteci akranları bulunan 21'i kız, 29'u erkek toplam 50 ilkökul dördüncü sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Veriler öğrencilerin çizdiği resimlerle toplanmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. Verilerin analizi sonucu tema ve kodlar içeren bir tablo oluşturulmuştur. Ayrıca araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetine göre ve okudukları okulların sosyoekonomik düzeyine göre iki farklı tablo daha oluşturulmuştur. Araştırmanın sonucunda çoğunlukla savaş ve göç konulu resimler çizildiği görülmüştür. Genellikle mültecilerin sığındıkları ülkelerde refaha kavuştukları bunun yanı sıra uyum problemleri de yaşadıkları resmedilmiştir. Erkek öğrencilerin resimlerinde savaş, ölüm ve esaret tasviri daha fazla yer alırken kız öğrencilerin resimlerinde sığındıkları ülkede refah içinde yaşayan mülteciler ve barış tasvirleri daha fazladır. Üst sosyoekonomik düzeyli okullarda okuyan öğrencilerin resimlerinde özgürlük, çaresizlik, korku, zorbalık, önyargı, sağlık, modernite, geri kalmışlık, temizlik, pislik ve beslenme problemi ile karşılaşmış, alt sosyoekonomik düzeyli okullarda okuyan öğrencilerin resimlerinde ise kıyafet yardımı, aile kaybı, özlem, onay, kısıtlanma, ceza ve iletişim problemi ile karşılaşmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocuk Resimleri, Mülteci Çocuklar, Mülteci Çocukların Sorunları.

ABSTRACT

In this research, the awareness levels of the students in the fourth grade of primary school towards the problems of their refugee peers were tried to be revealed. The research was conducted within the scope of phenomenological pattern which is one of the qualitative research methods. The study group consists of 50 primary school fourth grade students, 21 females and 29 males, who have refugee peers in their class in four different primary schools, two of them are thought to be high socioeconomic status and two of them are thought to be low socioeconomic status, in the 2018-2019 academic year in the central district of Burdur province. The data were collected in using drawings of students. Content analysis was used for data analysis. As a result of the analysis of the data, a table with themes and codes was created. In addition, two different tables were created according to the gender of the students participating in the research and the socioeconomic level of the schools they study. As a result of the research, it was seen that pictures were drawn mostly about war and migration. Generally, refugees are portrayed

¹ Bu çalışma Feyza KARATAŞ (2019)'ın Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı'nda kabul edilen „İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Mülteci Akranlarının Sorunlarına Yönelik Algıları: Burdur Örneği” başlıklı Yüksek Lisans Tezinin bir bölümünü oluşturmaktadır.

^{2*} Sorumlu Yazar, Sorumlu yazar, Yüksek Lisans Öğrencisi, fkaratas15@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-7447-3922>), Eötvös Loránd Üniversitesi, Budapeşte.

³ Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi ABD, sceylan@mehmetakif.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-7196-7807>).

as having prosperity in their countries of refuge, as well as adaptation problems. In the paintings of male students, the depiction of war, death and bondage is more, while in the paintings of female students, there are more depictions of refugees living in prosperity in the country of refuge and peace. In the pictures of students studying in high socioeconomic level schools were encountered the problems of freedom, helplessness, fear, bullying, prejudice, health, modernity, backwardness, cleanliness, scum and nutrition and in the pictures of students studying in low socioeconomic level schools were encountered clothing aid, family loss, longing, approval, restraint, punishment and communication problems.

Keywords: *Child, Children Drawings, Problems of Refugee Children, Refugee Children.*

I. GİRİŞ

Geçmişten bugünlere kadar çocuğun ve çocukluğun farklı tanımları yapılmıştır. Çocuk kavramı, onu tanımlayan kişilerin cinsiyetine, tanımlandığı döneme, tanımlayan toplumun düzeyine ve sınıfına göre değişiklik göstermektedir. Akgül'e (2018) göre, çocuklar saf, hassas, istekli ve ilerlemekte olan bir insan topluluğudur. Yörükoğlu'na (1992) göre, "Gelişen bir insan yavrusu, olgunlaşmamış, reşit sayılmayan küçük yurttaş", Ciravoğlu'na (2000) göre, "Gün gün, adım adım olgunlaşan, büyüyen, bu amaçla eğitilen insan, yurttaş", Oğuzkan'a (1974) göre, "İki yaşından ergenlik çağına kadar süren büyüme dönemi içinde bulunan insan yavrusu veya henüz erinlik dönemine erişmemiş kız veya erkek", Yalçın ve Aytaş'a (2002) göre ise "Bedensel ve zihinsel gelişimi bakımından insanoğlunun 0-16 yaş grubu için kullanılan temel bir kavram" olarak tanımlanmaktadır (akt. Demirel vd., 2010).

Fakat genel bir şekilde söylemek gerekirse çocuk bir toplumun temelidir. Toplumu toplum yapan bireylerdir ve bütün bireyler çocukluktan gelir. Her birey zamanında çocuk olmuştur, çocukluk yaşamıştır, büyümüştür, gelişmiştir, deneyimlemiştir, kazanmıştır, inşa etmiştir, kurmuştur, hak etmiştir. Bireyler toplumu oluştururken daha yaşanabilir olması için kurallar oluşturmuşlardır. Her bireyin uyması gereken kurallar ve doğal olarak bu kurallarla beraber gelen haklar vardır. Toplamların temelini oluşturan çocukların da tıpkı yetişkin bireyler gibi sahip olduğu haklar vardır. Fakat her yönüyle özel ve biricik olan çocuklar her zaman hak ettikleri değeri ve ilgiyi görememişlerdir. Akyüz'e (2010) göre, yüzyıllarca süren geleneksel bakış açısına göre yetişkinler, bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde, çocukları hep zayıf, beceriksiz, küçük yetişkinler olarak görmüşler, çocukluğa da bir an önce geçmesi gerekli bir dönem olarak bakmışlardır.

İnsanlar çocuklara, içinde yaşadıkları değerler düzeneğine ve sosyoekonomik şartlara bağlı olarak bir değer vermişlerdir. Toplumsal yapılar değiştiğinde bununla bağıntılı olarak çocukluk algısı da değişmiştir. Çocuğa bakış değiştiğinde, onun haklarına bakış da değişmekte ve bu değişim uzun bir tarihsel süreci kapsamaktadır (Köksal, 2012). Örneğin; Orta Çağda bugünkü anlamda çocukluk kavramı yoktur. Hatta çocuğu anlatan sözcükler bile yoktur. Çocuklar yetişkinlerin dünyasına yedi yaşından sonra girmişlerdir. Öyle ki, çocukların kendilerine özgü giysileri, oyunları, oyuncakları yoktur. Çocuklar yetişkinlerle aynı oyunları oynamışlar, aynı oyuncakları paylaşmışlar, aynı masalları dinlemişlerdir. Çocuk, yetişkinin küçük bir örneği durumundadır. Çocukluk ancak 16. yüzyılda basimevinin (matbaa) bulunuşundan sonra ortaya çıkmıştır. Rönesans'ın ürünüdür (Nas, 2006).

Çocukluğun hukuksal, toplumsal ve eğitsel kurumlar çerçevesinde korunan bir kavram halini alarak, çocuk hakları ve çocuğun korunması düşüncesi ise ancak 20. yüzyılda gelişmiştir (Ardıç Çobaner, 2015). Çocuk hakları ve çocuk haklarını koruma fikrinin hukuk alanına girmesi bu konuyla ilgili belge ve anlaşmalar hazırlanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu hakları korumak amacıyla Dünya'nın bazı devletleri tarafından belgeler hazırlanmış, sözleşmeler imzalanmıştır. Çocuk hakları ile ilgili pek çok sözleşme, bildirge ve belge olmasına rağmen savaş vb. nedenlerle dünyadaki birçok çocuk sahip olduğu haklarından mahrum kalmakta ve haklarını kullanamamaktadır. Engel olunamayan bu hak ihlalleri, ülkeler arası silahlı çatışmalar vb. nedenlerle dünyanın birçok yerinde insanlar ülkelerini terk edip daha rahat yaşayacaklarını, daha geniş haklara sahip olacaklarını düşündükleri gerek ekonomik gerekse hukuksal olarak gelişmiş ülkelere göç etmektedirler. Bu ihlal edilen hakların en önemlilerinden biri de eğitim hakkıdır. Dünyanın çeşitli yerlerinde eğitim hakkından mahrum edilerek çalıştırılan çocuklar olduğu gibi bedeninin dokunulmazlık hakkından mahrum edilerek fiziksel istismara uğrayan çocuklar, savaş alanlarında büyümek zorunda kalan ya da vatanlarından ayrılıp göç etmek zorunda kalan çocuklar da bulunmaktadır.

Özellikle son zamanların en önemli toplumsal sorunlarından biri olan göçe maruz kalan çocukların birçok sorun ve travma yaşadıkları görülmektedir. Akpınar'a (2017) göre, göç edilen ülkede çocuklar açısından barınma, beslenme, sağlık, eğitim alamama ve tarım, ormancılık, hayvancılık, sanayi, madencilik, imalat, inşaat, atık, sokak satıcılığı, taşıt onarımı gibi farklı iş kollarında yoğunlaşan çocuk işçiliği gibi birçok sosyal, ekonomik ve psikolojik

sorunlar ortaya çıkmaktadır. Çocuklar, sadece göç sonucu yeni bir ülkeye yerleştikten sonra değil; göç öncesi, göç sırası ve göç sonrası olmak üzere üç bölümde inceleyebileceğimiz tüm göç sürecinde, değişik sorunlarla karşılaşmakta ve travmalar yaşamaktadırlar. Angel, Hjern ve Ingleby'a (2001) göre, göç öncesinde, göç sürecinde ve yeni bir ülkeye yerleşme sırasında mülteci çocukların yaşadıkları travmatik olaylar, psikopatolojilerin görülmesine yol açabilmektedir. Savaş sırasında maruz kalınan doğrudan şiddet, evin kaybı, yetersiz beslenme, bakım verenlerden ayrılma, gözaltına alınma, işkenceye maruz kalma gibi çok sayıda travmatik yaşantıların da dahil olduğu birçok stres faktörleri çocukların fiziksel, zihinsel ve genel iyiliğini olumsuz yönde etkilemektedir (akt. Gümüşten, 2017).

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne (UNHCR) göre, çatışma, şiddet ve zulüm sebebiyle zorla yerinden edilen kişilerin sayısı küresel çapta rekor düzeylere ulaşırken; Türkiye dünyada en fazla sayıda mülteciye ev sahipliği yapan ülke olmayı sürdürmektedir (UNHCR, 2019). Coğrafi konumu, tarihsel arka planı ve komşu ülkelerin yaşadığı siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar Anadolu'da göç ve iltica meselelerini her dönemde farklı görünümde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye hem "hedef ülke" hem de yabancı uyrukluların Avrupa ülkelerine ulaşımında köprü görevi nedeniyle "transit ülke" konumundadır (Balta, 2018: 488).

Bir toplumun mutluluğu ve refahı ile yakından ilgili olan çocuğun korunması sorunu, tüm dünyada ve Türkiye'de günümüzün en önemli sorunlarından biridir. Bilindiği gibi, ülkelerin kalkınmışlığı ile çocuklarına verdiği değer arasında doğru orantı vardır. Bir toplumda çocuklar istismar ve ihmal edilmekte ise, o toplumun kültürü geri kalmış bir kültür olarak değerlendirilebilir. Buna karşın, çocuklara değer veren, onlara sağlıklı büyüme ve gelişme olanakları sağlayan toplumlarda ilerlemekte olan bir kültürden söz edilebilir (Karaman Kepenekçi, 2008).

Mülteci çocukların göç ettikleri yerlerde yaşadıkları sorunları o toplumun yetişkin bireyleri irdeleyebilirler ve bunlara çözümler üretilebilirler. Yetişkin bir bireyin düşünceleri kadar toplumun temeli olarak kabul edilen çocukların da sınıflarında, mahallelerinde karşılaştıkları mülteci akranları hakkında ne düşündükleri, mülteci akranlarının sorunlarına ne kadar duyarlı oldukları, bu sorunların çözümü için neler önerdikleri önemlidir. Çocukların her konuda olduğu gibi mülteci akranlarının sorunları konusunda da fikirlerinin alınması, bu sorunların çözümü için gereklidir. Çünkü, çocuklar geleceği oluşturacak ve demokrasiyi yaşatacak kitleleri oluşturmaktadır. Toplamların ve milletlerin barış içinde olması ve daha demokratik bir gelecek için çocukların kendi haklarını bilmesinin, kendilerinden farklı şartlarda büyüyen çocukların sorunlarına ve haklarına duyarlı olmasının gereği ortaya çıkmaktadır.

Çocukların kendilerini ilgilendiren konularda haklarının olduğunu bilmeleri ve kendilerini en iyi şekilde ifade etmeleri önemlidir. Ancak bu şekilde duyarlı birer vatandaş ve geleceğin bilinçli yetişkinleri olmaları mümkündür. Geleceğin yetişkinleri çocuklar olduğuna göre, onlara daha yaşanabilir bir gelecek sağlamak ve onları iyi birer vatandaş olarak eğitmek gerekmektedir. Çocuklar, onlara verilecek vatandaşlık eğitimleri ve çevrelerindeki olaylara karşı fikirlerinin dikkate alınması ile ancak duyarlı vatandaşlar olarak yetiştirilebilir. Bu amaçla her devletin eğitim ve öğretim programlarında çocuklara demokrasi ve vatandaşlık bilgilerini öğretmeyi amaçlayan çeşitli dersleri bulunmaktadır. Bu derslerin içinde İnsan Hakları ve insan haklarının bir parçası olan Çocuk Hakları da yer almaktadır. Akgül'e (2018) göre, çocuk için insan hakları eğitimi, çocuk haklarıyla başlamalıdır. Çocuk hakları eğitimi, insan hakları eğitiminin temeli ve oldukça önemli bir altyapısıdır.

Türkiye'de tarihsel süreç içerisinde okullarda değişik isimler altında vatandaşlık ve insan hakları dersleri yer almıştır. Bu derslerden biri olan ve ilkökul dördüncü sınıfta yer alan İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi (İHYD) dersi kapsamında da öğrenciler belirli bir düzeyde çocuk hakları ve mültecilik konusunda bilgi düzeyine sahip olmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), dördüncü sınıf İHYD dersi öğretim programının "Birlikte Yaşama" adlı son ünitesinde "Hayatlos ve mülteci kavramları öğrenci seviyesine uygun şekilde açıklanır" (MEB, 2018) kazanımına yer vermiştir. Mülteci kavramını öğrenen ve sınıfında da mülteci akranları bulunan ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin, mülteci akranlarının sorunlarına ve bu sorunların çözümlerine yönelik önerilerinin bilinmesi önemli görülmüştür. Bu da araştırmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

Bu araştırmanın amacı; insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi ile mültecilik kavramını öğrenen ve sınıfında mülteci akranları ile eğitim gören çocukların mülteci akranlarının sorunlarını ne kadar bildiklerini, mülteci akranlarının sorunlarına ne kadar duyarlı olduklarını ve bu sorunlara çözümlerini belirlemektir. Ayrıca araştırmada, ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin cinsiyetlerine göre mülteci akranlarının sorunlarına yönelik algıları da incelenmiştir. Buna ek olarak öğrencilerin, mülteci akranlarının sorunlarına yönelik algılarında ailelerinin sosyoekonomik durumlarının farklı olmaları açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığı da araştırılmıştır. Bu araştırma; bilinçli vatandaşlar olma yolunda eğitilen ilkökul öğrencilerinin, mülteci akranlarının

sorunlarına ilişkin görüş ve algılarının belirlenmesi ve onların sorunlarına çözüm önerileri getirecek olmaları açısından önemli görülmektedir.

II. YÖNTEM

Bu araştırmada ilkökul öğrencilerinin sınıflarındaki mülteci akranları hakkındaki algıları araştırıldığından nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2011), olgu bilimini belli bir olguya ilişkin bireysel algıların veya perspektiflerin ortaya çıkarılmasının ve yorumlanmasının amaçlandığı çalışmalar olarak tanımlamaktadır.

A. Çalışma Grubu

Araştırmada çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ile belirlenmiştir. Ölçüt örnekleme, örneklemin problemle ilgili olarak belirlenen niteliklere sahip kişiler, olaylar, nesnelere ya da durumlardan oluşturulmasıdır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak ve Akgün, 2012). Buna göre, okulda mülteci öğrenci öğrenim görmesi ölçüt olarak belirlenmiştir. Burdur il merkezinde mülteci öğrencilerin öğrenim gördüğü ilkokullardan sosyoekonomik düzeyi düşük olduğu düşünülen, SO ve SA olarak kodlanan iki okul; sosyoekonomik düzeyi yüksek olduğu düşünülen, SV ve SK olarak kodlanan iki okul üzere toplam dört ilkökul seçilmiştir. "Sınıfında mülteci öğrenci öğrenim görüyor olmak" ölçütüne uyan ve araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen SO okulundan 14, SA okulundan 8, SV okulundan 17, SK okulundan 11 olmak üzere 50 ilkökul dördüncü sınıf öğrencisi araştırmanın çalışma grubu olarak belirlenmiştir.

Tablo 1'de çalışma grubunun cinsiyet ve öğrenim gördükleri okullara göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Cinsiyete ve Okullara Göre Dağılımı

Okullar	Cinsiyet		Toplam
	Kız (f)	Erkek (f)	
SO (f)	6	8	14
SA (f)	3	5	8
SV (f)	10	7	17
SK (f)	2	9	11
Toplam	21	29	50

Tablo 1'e göre çalışma grubunu, SO olarak kodlanan okuldan 6'sı kız 8'i erkek toplam 14; SA olarak kodlanan okuldan 3'ü kız 5'i erkek toplam 8; SV olarak kodlanan okuldan 10'u kız 7'si erkek toplam 17 ve SK olarak kodlanan okuldan 2'si kız 9'u erkek toplam 11 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubunun 21'i kız, 29'u erkek öğrencidir. Alt sosyoekonomik düzeyli olduğu düşünülen okullardan toplam 22, üst sosyoekonomik düzeyli olduğu düşünülen okullardan toplam 28 öğrenci ile çalışılmıştır.

B. Verilerin Toplanması

Veriler araştırmacı gözetmenliğinde öğrencilerin okumakta olduğu sınıflarda bir ders saatinde toplanmıştır. Öğrencilere sınıflarındaki mülteci akranlarının sorunlarına yönelik algılarını yansıtan resimler yapmaları için 25x35 boyutlarındaki boş resim kağıtları dağıtılmış, istedikleri boya türüyle mülteci akranları ve mülteci akranlarının sorunları hakkında resim yapmaları istenmiştir. Resim yapmak çocuk için çok haz duyulan bir oyun ve aynı zamanda kendisini rahatça ifade edebildiği bir alandır. Çocuklar resimlerinde duygularını, düşüncelerini, iç dünyalarını, bilinçaltına attıklarını ifade edebilmektedir. Çocuk resimleri aynı zamanda çocuğu tanımanın, analiz edebilmenin en iyi yollarından biridir (Malchiodi, 2013, akt. Mol, 2018). Çocuk, resmiyle adeta kendisinin bir parçasını yansıtmakta, olaylar hakkındaki duygu, düşünce ve görüş biçimlerini dile getirmektedir. Bütün çizimlerinden çocukların kişilikleri, algıları, değer yargıları ve davranışları hakkında pek çok bilgi edinmek mümkündür (Yavuzer, 2011). Resim çalışması bittikten sonra öğrencilerden resim kağıdının arkasına yaptıkları resmi kısaca anlatan birkaç cümle yazmaları istenmiştir.

C. Verilerin Analizi

Verilerin analizi için olgu bilim desenindeki çalışmalarda kullanılan içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Olgu bilim araştırmalarında veri analizi, yaşıntıları ve anlamları ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu

amaçla yapılan içerik analizinde verinin kavramsallaştırılması ve olguyu tanımlayabilecek temaların ortaya çıkarılması çabası vardır. Ortaya çıkan temalar ve örüntüler çerçevesinde elde edilen bulgular açıklanır ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Stemler'e (2001) göre, içerik analizi yalnızca metinler üzerinde kullanılan bir teknik değildir. Öğrenci resimleri gibi görsellerin ve televizyon programlarının, çekimlerin incelenmesinde de kullanılır (akt. Büyüköztürk vd., 2016).

Öncelikle, resimlerde yer alan çizimlerin, karakterlerin, şekillerin, tercih edilen renklerin, kullanılan tonların, vurguların ve öğrencilerin resimleri hakkındaki ifadelerinin incelenmesi sonucu elde edilen veriler kodlanarak temalara ayrılmıştır. Bu işlemin sonrasında araştırma bulgularının güvenilirliğini sağlamak amacıyla, bir sanat tarihi uzmanı ile tekrar çalışma gerçekleştirilmiştir. Ortaya çıkan verilerin uyumu için Uyum = (Görüş Birliği / Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) x 100 formülü kullanılarak iki uygulamanın uyumu hesaplanmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda $(89 / 89 + 20) \times 100 = \%81,65$ oranında uzlaşma sağlanmıştır.

III. BULGULAR

İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin, sınıflarında onlarla birlikte öğrenim görmekte olan mülteci akranları ve mülteci akranlarının sorunları hakkında çizdikleri resimler analiz edilmiş, buna göre "Mültecilik, Duygular, Barınma, Uyum, Yardım, Dil ve Diğer" olarak yedi tema oluşmuştur. Tablo 2'de bu temalar, temaların altında yapılan kavramsal kodlamalar ve kodların kullanım sıklığı gösterilmiştir.

Tablo 2. İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin, Sınıflarındaki Mülteci Akranları ve Mülteci Akranlarının Sorunları Hakkındaki Resimlerinin Analizi

Temalar						
Mültecilik (f:65)	Duygular (f:36)	Barınma (f:19)	Uyum (f:19)	Yardım (f:8)	Dil (f:7)	Diğer (f:20)
Savaş (f:19)	Mutluluk (f:15)	Yıkık Evler (f:8)	Arkadaşlık (f:5)	Kızılay Yardımları (f:5)	İletişim Problemi (f:5)	Fakirlik (f:7)
Refah (f:12)	Mutsuzluk (f:11)	Çadır (f:6)	Oyun (f:4)	Kıyafet Yardımları (f:3)	Okuma Yazma Öğrenme (f:2)	Zenginlik (f:6)
Göç (f:11)	Korku (f:3)	Mülteci Kampları (f:5)	Dışlanma (f:4)			Sağlık (f:2)
Sığınma (f:10)	Yalnızlık (f:3)		Zorbalık (f:2)			Modernite (f:1)
Barış (f:4)	Çaresizlik (f:3)		Önyargı (f:1)			Geri Kalmışlık (f:1)
Ölüm (f:4)	Özlem (f:1)		Onay (f:1)			Temizlik (f:1)
Esaret (f:3)			Kısıtlanma (f:1)			Pislik (f:1)
Özgürlük (f:1)			Ceza (f:1)			Beslenme Problemi (f:1)
Aile Kaybı (f:1)						

Tablo 2'ye göre, ilkokul dördüncü sınıfta öğrenim görmekte olan öğrencilerin, sınıflarında kendileriyle beraber öğrenim görmekte olan mülteci akranları ve mülteci akranlarının sorunlarına ilişkin çizdikleri resimler (mültecilik), (duygular), (barınma), (uyum), (yardım), (dil) ve (diğer) olmak üzere 7 temada açıklanmıştır. Öğrenciler sınıflarındaki mülteci çocukların sorunları hakkında çizdikleri resimlerde daha çok kafalarındaki savaş ve ölüm sahnelerini resmetmişlerdir. Resimlerinde silahlara, bombalara, savaş uçaklarına, helikopterlere, askerlere ve ölen insan figürlerine yer vermişlerdir. Bunun yanı sıra göç ve sığınma sonrası yeni bir ülkede refah içinde yaşayan, Kızılay ya da yaşadıkları mahalle sakinleri tarafından olmak üzere gerek tıbbi gerekse kıyafet ve benzeri yardımlar alan mültecileri resmetmişlerdir. Öğrencilerin resimlerinin çoğunda da savaş, göç, esaret, özgürlüğe kavuşma gibi eylemlerin yanı sıra mültecilerin mutluluk, mutsuzluk, korku, yalnızlık, çaresizlik ve özlem gibi duygular beslediği yani duygulara yer verildiği görülmektedir. Öğrenciler, göç ettikten sonra mutlu olan ve refah içinde yaşayan, kendi ülkesinde süren savaştan dolayı mutsuz olan, vatanına ve kaybettiği ailesine özlem duyan, göç ettiği ülkede yalnızlık ve çaresizlik içinde kalan çeşitli mülteci insanları ve çocukları resmetmişlerdir. Öğrencilerin resimlerinde görülen diğer bir önemli tema barınmadır. Öğrencilerin büyük bir kısmı savaş nedeniyle yıkılmış evler çizmişlerdir. Resimlerinde kamplarda kalan ve çadırlarda yaşayan mültecilere yer vermişlerdir.

Başka önemli bir tema olan uyum temasında mülteci çocukların sığındıkları ülkelere uyumu ve yaşadıkları uyum sorunu görülmektedir. Okudukları okullarda, yaşadıkları mahallelerde dışlanma, önyargı ve zorbalığa maruz kalan çocukların yanı sıra arkadaşlıklar kurabilen ve oyunlar oynayan mülteci çocuklar da resmedilmiştir. Başka bir tema olan yardım temasında mültecilere barınma yardımı yapan Kızılay, kıyafet gibi temel yardımlar yapan insanlar resmedilmiştir. Diğer bir tema olan dil temasında mülteci öğrencilerin dil engeli nedeniyle sınıflarındaki arkadaşları ile yaşadıkları iletişim sorunları ve karşılaştıkları okuma yazma güçlükleri görülmektedir.

Öğrencilerin, sınıflarında öğrenim görmekte olan mülteci akranları ve mülteci akranlarının sorunlarına ilişkin çizdikleri resimler cinsiyetlerine göre analiz edilmiş ve Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin, Cinsiyete Göre Sınıflarındaki Mülteci Akranları ve Mülteci Akranlarının Sorunları Hakkındaki Resimlerinin Analizi

Cinsiyet	Temalar						
	Mültecilik (f:65)	Duygular (f:36)	Barınma (f:19)	Uyum (f:19)	Yardım (f:8)	Dil (f:7)	Diğer (f:20)
Kız	Savaş (f:7)	Mutluluk (f:8)	Yıkık Evler (f:3)	Arkadaşlık (f:2)	Kızılay Yardımları (f:2)	Okuma Yazma Öğrenme (f:1)	Fakirlik (f:6)
	Refah (f:8)	Mutsuzluk (f:6)	Çadır (f:4)	Oyun (f:2)	Kıyafet Yardımları (f:3)		Zenginlik (f:6)
	Göç (f:5)	Yalnızlık (f:2)	Mülteci Kampları (f:3)	Zorbalık (f:1)			Sağlık (f:2)
	Sığınma (f:5)	Çaresizlik (f:1)		Önyargı (f:1)			Modernite (f:1)
	Barış (f:3)	Özlem (f:1)					Geri Kalmışlık (f:1)
	Özgürlük (f:1)						Temizlik (f:1)
	Aile Kaybı (f:1)						Pislik (f:1)
	Erkek	Savaş (f:12)	Mutluluk (f:7)	Yıkık Evler (f:5)	Arkadaşlık (f:3)	Kızılay Yardımları (f:3)	İletişim Problemi (f:5)
Refah (f:4)		Mutsuzluk (f:5)	Çadır (f:2)	Oyun (f:2)		Okuma Yazma Öğrenme (f:1)	Beslenme Problemi (f:1)
Göç (f:6)		Korku (f:3)	Mülteci Kampları (f:2)	Dışlanma (f:4)			
Sığınma (f:5)		Yalnızlık (f:1)		Zorbalık (f:1)			
Barış (f:1)		Çaresizlik (f:2)		Onay (f:1)			
Ölüm (f:4)				Kısıtlanma (f:1)			
Esaret (f:3)				Ceza (f:1)			

Tablo 3'e göre, öğrencilerin mülteci akranları ve mülteci akranlarının sorunları hakkındaki algılarını yansıtan resimlerde mültecilik temasında erkek öğrencilerin resimlerinde savaş, ölüm ve esaret tasvirleri daha fazla yer alırken kız öğrencilerin resimlerinde sığındıkları ülkede refah içinde yaşayan mülteciler ve barış tasvirleri daha fazladır. Kız ve erkek öğrencilerin resimlerinde benzer oranda göç ve sığınma konuları görülmektedir. Öğrencilerin resimleri duygular temasında incelendiğinde; mutluluk, mutsuzluk, yalnızlık, çaresizlik gibi konularda öğrencilerin benzer oranlarda resimler çizdikleri görülmüştür. Bunlardan farklı olarak erkek öğrencilerin resimlerinde korku duygusuna, kız öğrencilerin resimlerinde özlem duygusuna rastlanmıştır. Barınma temasında kız ve erkek öğrenciler hemen hemen birbirine yakın oranda yıkık evler, çadırlar ve mülteci kampları resmetmişlerdir. Uyum temasında arkadaşlık, oyun ve zorbalık gibi konularda öğrencilerin benzer oranlarda resimler çizdikleri görülmüştür. Bunların dışında kız öğrencilerin resimlerinde önyargı, erkek öğrencilerin resimlerinde ise kısıtlanma, onay ve ceza gibi konulara rastlanmıştır. Öğrencilerin resimleri yardım temasında incelendiğinde, benzer oranlarda Kızılay yardımı ile ilgili resimler çizildiği, bunlardan ayrı olarak kız öğrencilerin kıyafet yardımları ile ilgili de resimler çizdikleri görülmüştür. Dil temasında kız ve erkek öğrenci resimlerinde

okuma yazma öğrenme ile ilgili resimlere rastlanmıştır. Erkek öğrencilerin kız öğrencilerden farklı olarak iletişim problemi ile ilgili resimler çizdikleri görülmüştür. Son tema olan diğer temasında kız öğrencilerin resimlerinde fakirlik, zenginlik, modernite, geri kalmışlık, temizlik, pislik gibi mülteci öğrencilerin kendi ülkelerindeki durumları ve yeni bir ülkeye sığındıktan sonraki halleri ile ilgili zıt durumlara yer verdikleri, erkek öğrencilerin ise beslenme problemi gibi sorunlara değindikleri görülmüştür.

Öğrencilerin, sınıflarında öğrenim görmekte olan mülteci akranları ve mülteci akranlarının sorunlarına ilişkin çizdikleri resimler öğrenim gördükleri okullara göre analiz edilmiş ve Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin, Okullara Göre Sınıflarındaki Mülteci Akranları ve Mülteci Akranlarının Sorunları Hakkındaki Resimlerinin Analizi

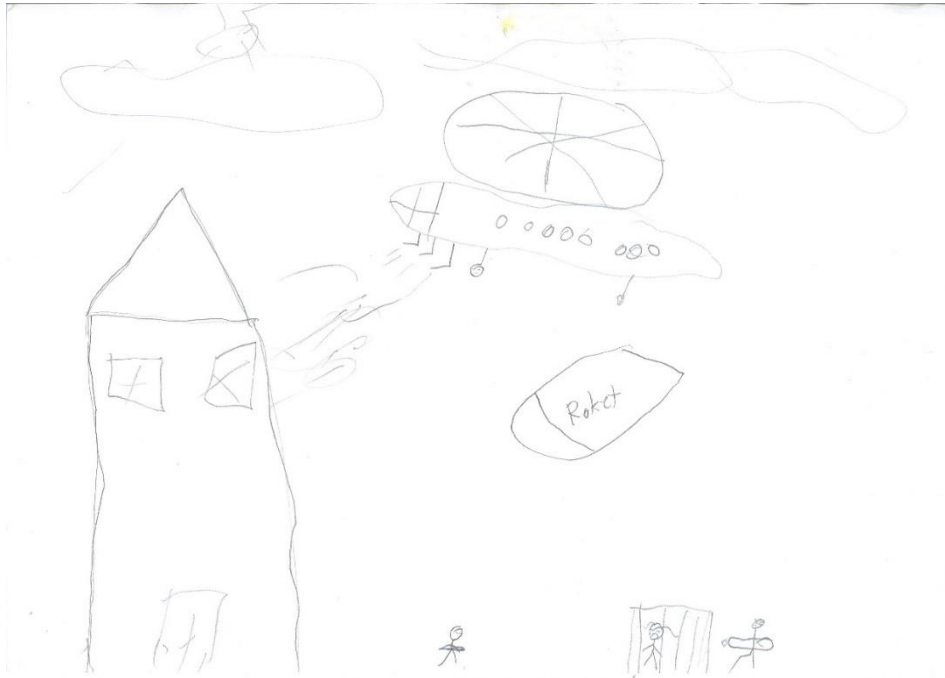
Okul	Temalar						
	Mültecilik (f:65)	Duygular (f:36)	Barınma (f:19)	Uyum (f:19)	Yardım (f:8)	Dil (f:7)	Diğer (f:20)
Alt Sosyoekonomik	Savaş (f:9)	Mutluluk (f:10)	Yıkık Evler (f:1)	Arkadaşlık (f:2)	Kızıl Yarı Yardım (f:3)	İletişim Problemi (f:5)	Fakirlik (f:3)
	Refah (f:3)	Mutsuzluk (f:4)	Çadır (f:3)	Oyun (f:1)	Kıyafet Yardım (f:3)	Okuma Yazma Öğrenme (f:1)	Zenginlik (f:3)
	Göç (f:5)	Yalnızlık (f:1)	Mülteci Kampları (f:1)	Dışlanma (f:2)			
	Sığınma (f:5)	Özlem (f:1)		Zorbalık (f:1)			
	Barış (f:1)			Onay (f:1)			
	Ölüm (f:2)			Kısıtlanma (f:1)			
	Esaret (f:1)			Ceza (f:1)			
	Aile Kaybı (f:1)						
Üst Sosyoekonomik	Savaş (f:10)	Mutluluk (f:5)	Yıkık Evler (f:7)	Arkadaşlık (f:3)	Kızıl Yarı Yardım (f:2)	Okuma Yazma Öğrenme (f:1)	Fakirlik (f:4)
	Refah (f:9)	Mutsuzluk (f:7)	Çadır (f:3)	Oyun (f:3)			Zenginlik (f:3)
	Göç (f:6)	Korku (f:3)	Mülteci Kampları (f:4)	Dışlanma (f:2)			Sağlık (f:2)
	Sığınma (f:5)	Yalnızlık (f:2)		Zorbalık (f:1)			Modernite (f:1)
	Barış (f:3)	Çaresizlik (f:3)		Önyargı (f:1)			Geri Kalmışlık (f:1)
	Ölüm (f:2)						Temizlik (f:1)
	Esaret (f:2)						Pislik (f:1)
	Özgürlük (f:1)						Beslenme Problemi (f:1)

Tablo 4’e göre, öğrencilerin mülteci akranları ve mülteci akranlarının sorunları hakkındaki algılarını yansıtan resimlerde mültecilik temasında yer alan refah konusuna, duygular temasında yer alan mutsuzluk konusuna ve barınma temasında yer alan yıkık ev tasvirlerine üst sosyoekonomik düzeyli okullarda okuyan çocukların resimlerinde daha fazla karşılaşılmıştır. Üst sosyoekonomik düzeyli okullarda okuyan öğrencilerin resimlerinde alt sosyoekonomik düzeyli okullarda okuyan öğrencilerin resimlerinden farklı olarak özgürlük, çaresizlik, korku, zorbalık, önyargı, sağlık, modernite, geri kalmışlık, temizlik, pislik ve beslenme problemi ile karşılaşılmış, alt sosyoekonomik düzeyli okullarda okuyan öğrencilerin resimlerinde üst sosyoekonomik düzeyli okullarda okuyan öğrencilerin resimlerinden farklı olarak ise kıyafet yardımı, aile yardımı, özlem, onay, kısıtlanma, ceza ve iletişim problemi ile karşılaşılmıştır.

İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin mülteci akranları ve mülteci akranlarının sorunları hakkındaki algılarını yansıtan resimlerden bazıları ve öğrencilerin resimleri hakkında yaptıkları açıklamalar aşağıdaki gibidir:

Resim 1. SA1: “Benim burada anlatmak istediğim şey yardımlaşmaktır.”

Resim 2. SA5: “Savaşın gerçek yüzü.”

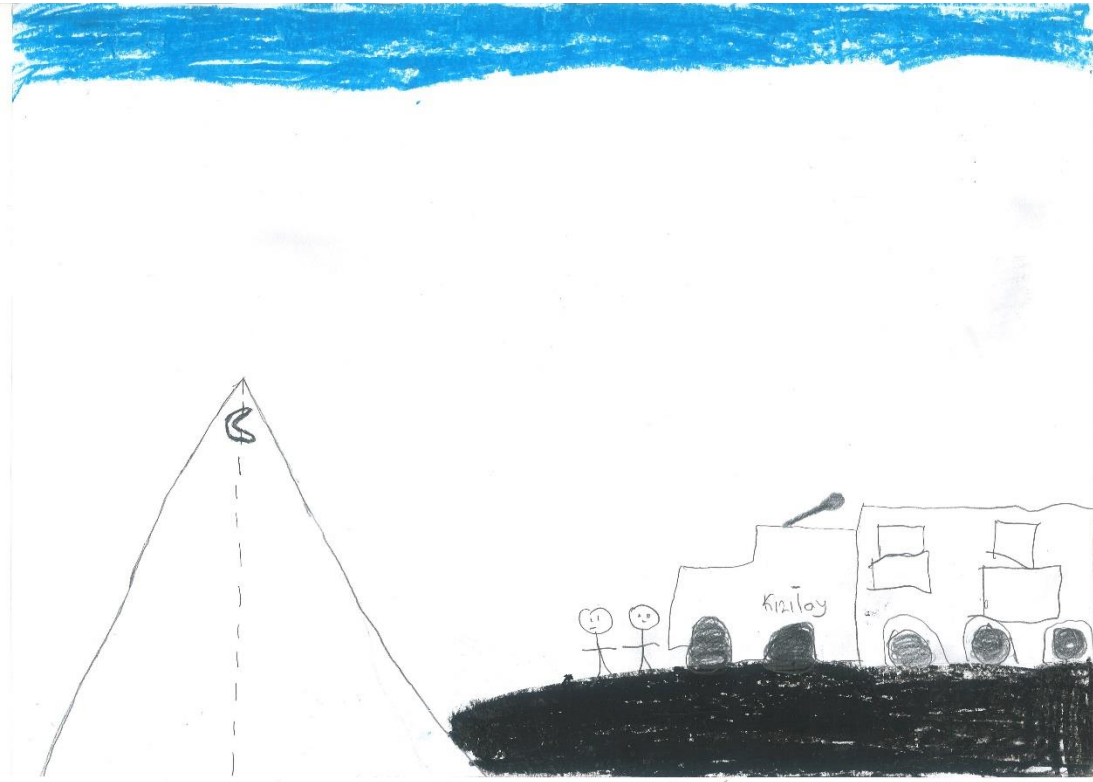
Resim 3. SA6: "Bir arkadaşına yardım etmek."

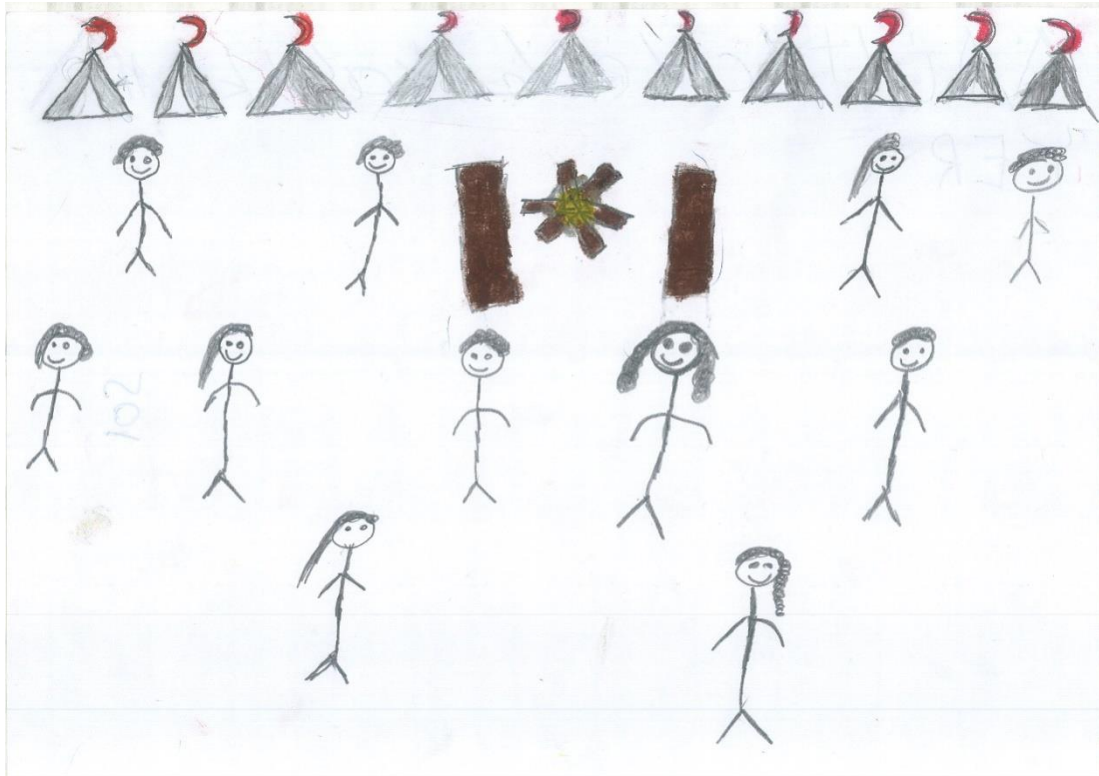
Resim 4. SA8: "Dünyada savaş olmasın, barış olsun."

Resim 5. SK1: “Arkadaki resimde çocuklar, mülteci çocukları sıkıştırıp üzüyor.”

Resim 6. SK8: “Kızılay evsizlere yardım ediyor.”

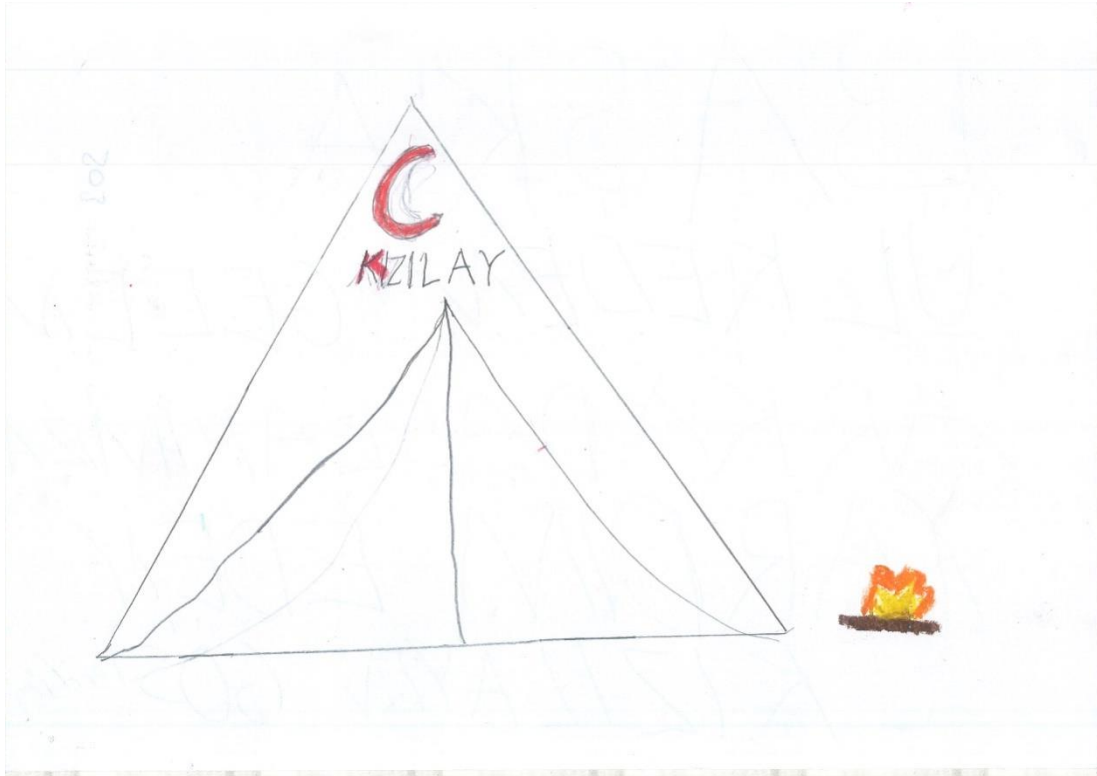

Resim 7. SO1: "Mültecilerin kaldıkları yer."

Resim 8. SO2: "Savaş olan yerlerden gelen kişiler önce kötü sonra artık çok iyi oluyorlar."

Resim 9. SO3: “Başka ülkeden gelen arkadaşlarımıza yardım eden Kızılay’ı gösterdim.”

Resim 10. SO4: “Yağmurda ıslanan ve babasını hayal eden bir kız.”

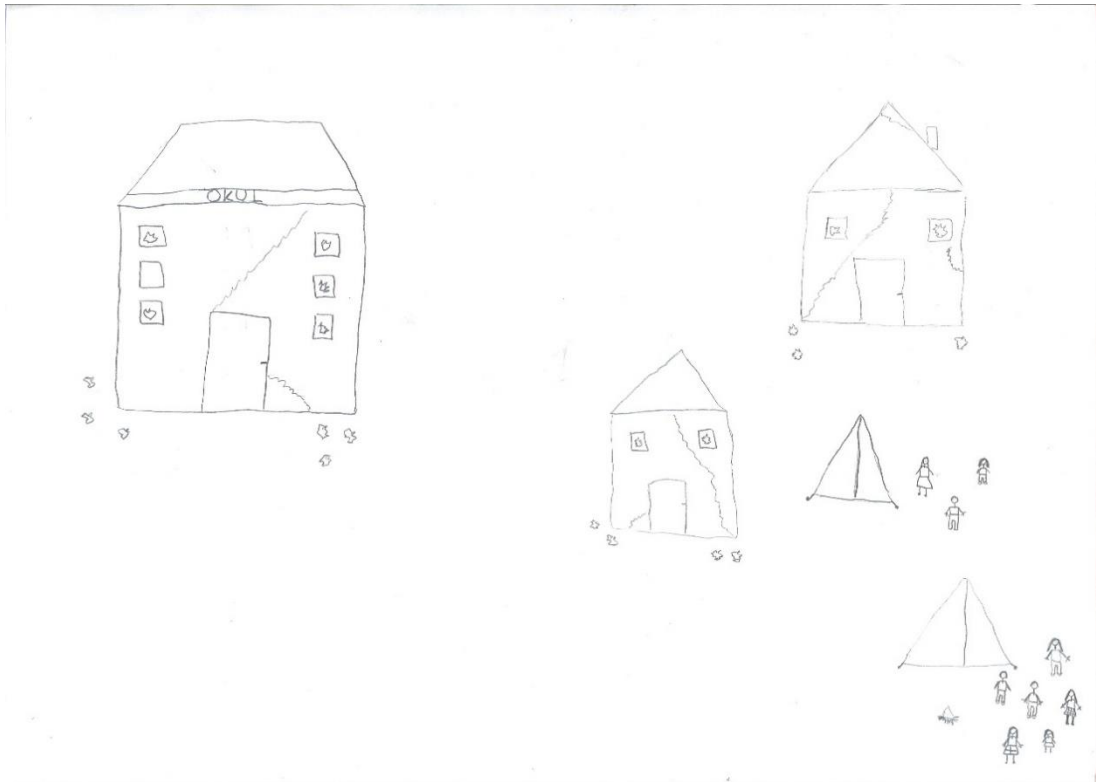
Resim 11. SO9: “Ben mülteci arkadaşlarımızın okuma yazma öğrenirken resimlerini yaptım. Bir tane arkadaşım okuma yazmayı çözmüş ve çok sevinmiş. Bir mülteci arkadaşım okuma yazmayı çözemediği için onun çok üzülmesini çizdim.”

Resim 12. SO13: “Başka ülkeden gelenler bizle anlaşamadığı için arkadaşlık kuramazlar.”

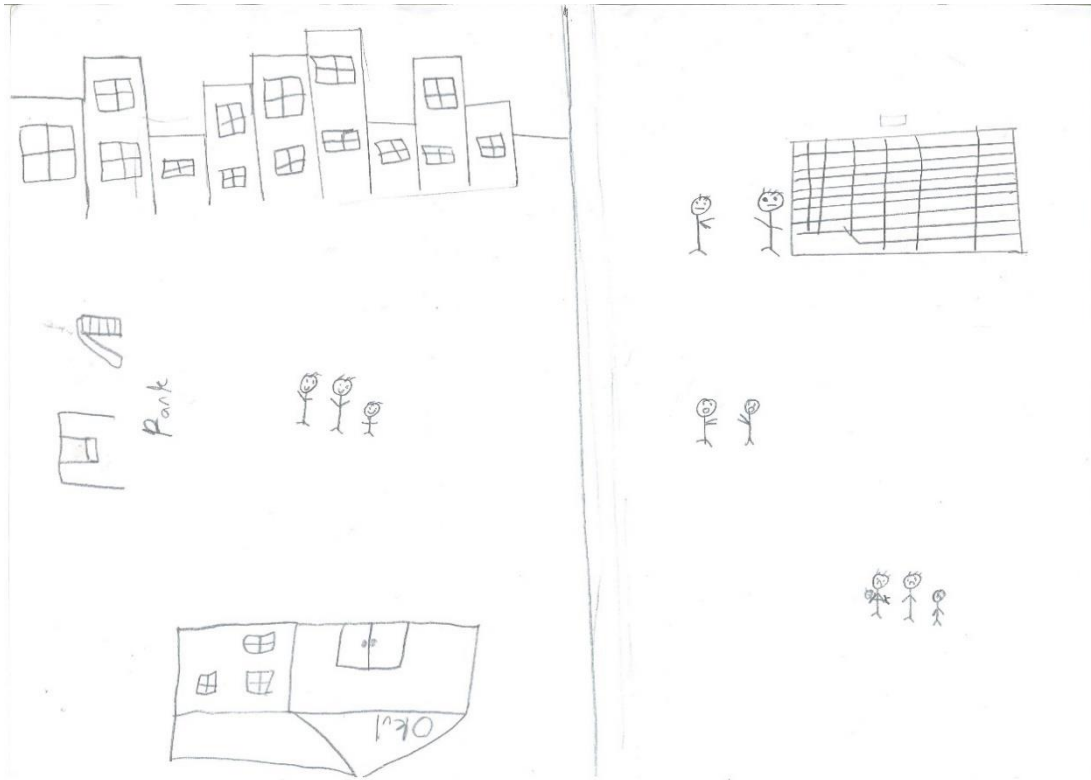
Resim 13. SV9: “Mültecilere yapılan baskı vatan özlemiyle birleşince çekilmez oluyor. Lütfen onlara baskı yapmayın.”

Resim 14. SV14: “İnsanların evleri yıkılmış ve okula gidemiyorlar, çadırda kalıyorlar.”

Resim 15. SV15: "Çocukların evleri, okulları yok olmuş ve çok üzgünler."

Resim 16. SV16: "Burada insanlar savaş yüzünden göç ediyorlar."

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada temel olarak öğrencilerin savaş, ölüm, sığınma ve göç konulu resimler çizdikleri görülmüştür. Resimlerin çoğunda silahlar, bombalar, savaş uçakları, helikopterler, askerler, mülteci kampları, mülteci çadırları, yıkılan evler, yıkılan okullar, yaralanan insanlar, ölen insanlar, esir kalan insanlar ve göç etmek zorunda kalan insanlar görülmektedir. Buradan hareketle mülteci denilince öğrencilerin aklına savaş, ölüm ve evsiz kalma geldiği söylenebilir. Öğrencilerin savaş tasvirlerinde Buyurgan ve Usal'ın (2018) Suriyeli öğrencilerle yaptığı savaş temalı resim çalışmasıyla benzer şekilde yıkılan evler, helikopterler, askerler, ölen insanlar ve silahlar görülmüştür. Resimlerin birçoğunda da mültecilerin göç ederek Türkiye'ye sığındığı ve artık refah içinde yaşadıkları görülmüştür. Mülteci çocuklara kıyafet, barınma ve benzeri yardımlar yapıldığı, burada eğitim aldıkları ve okuma yazma öğrendikleri resmedilmiştir. Resimlerde Kızılay çadırlarında kalan ve yardım gören mülteciler ya da yaşadıkları mahallelerdeki komşuları tarafından ihtiyaçları karşılanan mülteciler görülmektedir. Bazı resimlerde dil engeli yüzünden iletişim problemleri yaşandığı bu sebeple de iletişim kuramadan kaynaklanan uyum ve dışlanma problemleri, etrafındaki çocuklar tarafından zorbalığa uğrama ve bazı resimlerde de mülteci çocukların dil bilememesi ve bundan kaynaklanan öğrenme güçlüğü aktarılmıştır. Resimlerde okuma yazma güçlüğü ve dersleri anlamama problemlerine yer verilmiştir. Ayrıca resimlerden mülteci çocukların duygularıyla ilgili fikirlere de ulaşılabılır. Çoğu resimde ülkesindeki savaştan dolayı evsiz, okulsuz kalan ve mutsuz olan mülteci çocuklar yer alırken, birçok resimde de sığındıkları ülkelerde iyi koşullarda yaşamaya başlayan, eğitim alabilen ve mutlu olan mülteci çocuklar yer almıştır. Mutluluk ve mutsuzluk duygularının yanı sıra ülkelerinde savaş sırasında yaşanan korku, göç ettikleri ülkede etrafa uyum sorunları sonucu ortaya çıkan yalnızlık, içinde bulunulan durumda elinden bir şey gelmemesi sonucu ortaya çıkan çaresizlik ve ölen yakınlarına duyulan özlem gibi farklı duygulara rastlanmıştır. Mülteci çocukların yeni geldikleri ülkede yaşadıkları uyum problemi ile ilgili birçok resme rastlanmıştır. Gerek okul ortamında gerekse dışarıda mülteci çocukların dışlandığı ve zorbalığa maruz kaldıkları resmedilmiştir. Bunun yanı sıra sadece mülteci çocuğun değil Türk öğrencilerin de uyum problemi yaşayabildikleri görülmüştür. Sınıfına, kendisine herhangi bir bilgilendirme yapılmadan ve kaynaştırma süreci geçirmeden bazen kendiyile yaşıt bazen de kendinden birkaç yaş büyük mülteci bir çocuk gelen Türk öğrencilerin derslerde veya teneffüslerde iletişim ve anlaşamama problemi çıkması durumunda öğretmenleri tarafından azarlandığı resmedilmiştir. Resim analizlerinden hareketle hem Türk öğrenciler açısından hem de mülteci öğrenciler açısından olmak üzere, iki taraflı bir uyum ve iletişim problemleri olduğu ortaya çıkmıştır.

Resimler cinsiyetlere göre incelendiğinde erkek öğrencilerin daha çok mülteciliğin savaş boyutuyla ilgilendiği kız öğrencilerin ise mültecilerin refahı ve barış ile ilgilendikleri söylenebilir. Ayrıca kız ve erkek öğrenciler aynı oranlarda mülteci akranlarının duygularına da resimlerinde yer vermişlerdir. Buradan hareketle öğrencilerin, cinsiyet fark etmeksizin, sınıflarındaki mülteci akranlarını onların duygularına çıkarımda bulunacak kadar iyi gözlemledikleri söylenebilir. Resimler okulların sosyoekonomik düzeylerine göre incelendiğinde ise üst sosyoekonomik düzeyli okullarda okuyan öğrencilerin resimlerinde refah, mutsuzluk, özgürlük, çaresizlik, korku, zorbalık, önyargı, sağlık, modernite, geri kalmışlık, temizlik, pislik ve beslenme problemi gibi konularla karşılaşmıştır. Alt sosyoekonomik düzeyli okullarda okuyan öğrencilerin resimlerinde de kıyafet yardımı, aile kaybı, özlem, onay, kısıtlanma, ceza ve iletişim problemi ile karşılaşmıştır. Bunun sonucunda araştırmaya katılan öğrencilerin sosyoekonomik düzey fark etmeksizin, mülteci akranlarının maddi ve manevi birçok değişik sorununu gözlemledikleri söylenebilir.

Literatürdeki benzer çalışmalara bakıldığında Erdem (2017)'in araştırmasında sınıfta mülteci çocuk olan öğretmenlerin, mülteci öğrencilerin öğretim sürecinde temel sorunlarının dil sorunu olduğunu belirttikleri ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Başar vd. (2018)'in araştırmasında da sınıfta mülteci öğrencisi olan öğretmenler, mülteci öğrencilerin öğrenme sürecinde karşılaştığı en büyük sorunun dil olduğuna ve buna bağlı olarak verilen mesajların mülteci öğrenciler tarafından anlaşılmasına değinmişlerdir. Böylece öğrencinin kendini sınıftan soyutladığı bunun da uyum ve tutum sorunlarını ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Korkut (2018) da araştırmasında mülteci çocukların arkadaşlık kurmakta zorlanma, öğretmenler tarafından anlatılanları anlamama, kitaplardaki anlatılanları anlamama, Türkçeyi anlamakta zorlanma, Türkçe konuşmakta zorlanma, Türk öğrencilerle anlaşamama, Türk kültürüne alışamama gibi pek çok sorunlarının olduğunu saptamıştır. Bunlara ek olarak mülteci çocukların sınav kaygısı, kendisine ait odasının olmaması, eski arkadaşlarına özlem duyma, ülkesindeki mahallesini özleme, aileye kötü bir şey olmasından korku duyma, olumsuz olayların tekrarlanmasından korkma, ülkelerindeki yaşadıkları kötü olayları sürekli hatırlama, zamanı etkili kullanamama, serbest zamanlarını değerlendirme yollarını bilememesi, iş olanaklarından habersiz olma, üst öğrenim kurumları hakkında bilgisi olmama, verimli ders çalışma yöntemlerini bilmeme, başarısını artırmak için ne yapması gerektiğini bilmeme, olumsuz durumlarda yardım yollarını bilmeme, kırtasiye ihtiyaçlarının tamamlanmamış olması, sağlığından endişe

etme, ailenin çocuğun desteğine ihtiyaç duyması, çabuk sinirlenme, ülkesini hatırlayınca kendini kötü hissetme, ülkelerinde her şeyin daha güzel olduğunu düşünme, her an kötü bir şey olacak diye korku duyma, sorunlarının üstesinden gelebilmeyi bilmeme, kendisine bir şey olmasından korkma gibi sorunlarının olduğunu saptamıştır. Alpaslan (2019)'ın araştırmasına bakıldığında da sınıfında Suriyeli mülteci öğrencisi olan sosyal bilgiler öğretmenlerinin bu öğrencilerle yaşadıkları en önemli sorunun dil sorunu olduğu görülmüştür. Türkçe bilmemeden kaynaklanan, iletişim kuramama, okuma yazma yapamama, derslere katılamama, çocukların kendilerini ifade edememeleri gibi birçok sorun ortaya çıkmıştır. Öğretmenler, Suriyeli mülteci öğrencilerin dersleri anlamadıklarını ve derslerine odaklanamadıklarını haliyle derse katılımlarının da düşük olduğunu, yine bu sebeplerle sınıf kurallarına uymama, sınıfta hoş olmayan davranışlar sergileme, devamsızlık gibi davranış problemleri gösterme, sınıf içerisinde başka işlerle meşgul olma, sıkılma ya da kendini farklı bir şekilde gösterme isteği gibi çeşitli sorunlarının bulunduğunu belirtmişlerdir.

İlgili literatür incelendiğinde mülteci çocukların sorunlarını ortaya çıkarmak için genellikle yetişkinlerin ve öğretmenlerinin görüşleri alınarak araştırmalar ve çalışmalar yapıldığı, çocuklarla yapılan çalışmaların yetersizliği görülmektedir. Buradan hareketle; farklı yaş grubunda bulunan çocuklarla, farklı teknikler kullanılarak, mülteci çocuklar ve sorunları hakkında benzer çalışmalar yapılabilir.

Aynı yöntemler kullanılarak mülteci çocukların sorunlarını öğrenmek için mülteci çocukların kendileriyle çalışılabilir. Aynı şekilde mülteci çocukların sınıflarındaki Türk akranlarına karşı fikirlerini belirlemek amacıyla da benzer yöntemle farklı çalışmalar yapılabilir.

İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerine göre de büyük bir sorun olan mülteci öğrencilerin dil problemleri ve uyum problemlerine çözüm bulunması gerektiği, herhangi bir eğitim kurumuna yerleştirilmeden önce hem mülteci öğrencilere hem de Türk öğrencilere gerekli bilgilendirme ve kaynaştırma yapılması gerektiği söylenebilir. MEB'in 2018-2019 eğitim öğretim yılında mülteci öğrencilerin de yararlandığı Türkçe ve matematik yeterliliği düşük olan öğrenciler için uygulamaya koyduğu İlkokullarda Yetiştirme Programı (İYEP)'na benzer, öğrencilerin sosyal uyumlarını geliştirmek amacıyla ek programlar yürürlüğe koyulabilir.

Bunlara ek olarak Eğitim Bilişim Ağı (EBA)'nda yer alan öğretim etkinlikleri ve videoların İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi içeriğinde eksik olduğu görülmüştür. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin mülteciliğe ve mülteci akranlarına yönelik düşüncelerini geliştirmesi ve algılarına katkı sağlaması için EBA'da yer alan İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi içeriği videolar ve etkinlikler ile zenginleştirilebilir.

KAYNAKLAR

- Akgül, M. Ş.** (2018). *İlkokul 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin çocuk hakları konusundaki bilinç düzeylerinin belirlenmesi: bir ölçek geliştirme çalışması*. (Yayımlanmamış Doktora tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı.
- Akpınar, T.** (2017). Türkiye'deki Suriyeli mülteci çocukların ve kadınların sosyal politika bağlamında yaşadıkları sorunlar. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (3), 16-29.
- Akyüz, E.** (2010). *Çocuk Hukuku*. Pegem Akademi.
- Alpaslan, S.** (2019). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin Suriyeli öğrenciler hakkındaki görüşlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı.
- Ardıç Çobaner, A.** (2015). Çocuk hakları bağlamında Suriyeli mülteci çocukların haberlerde temsili. *Marmara İletişim Dergisi*, 24, 27-54. doi: 10.17829/midr.20152419996
- Balta, E. E.** (2018). Çocuk kitaplarında mülteciler ve kültürleşme stratejileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (2), 487-498.
- Başar, M., Akan, D., & Çiftçi, M.** (2018). Mülteci öğrencilerin bulunduğu sınıflarda öğrenme sürecinde karşılaşılan sorunlar. *Kastamonu Education Journal*, 26 (5), 1571-1578. doi: 10.24106/kefdergi.427432.
- Buyurgan, S., & Usal, Y.** (2018). Türkiye'de yaşayan Suriyeli ilkökullü öğrencilerinin "savaş" kavramına yönelik resimlerinin analizi. *International Journal of Social Science*, 68, 41-54.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., & Akgün, Ö. E.** (2012). *Örnekleme yöntemleri*. [Erişim: 16.10.2019, https://scholar.google.com.tr/scholar?q=nitel+ara%C5%9Ft%C4%B1rmalarda+%C3%B6rnekleme+y%C3%B6nlemleri&hl=tr&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholart]
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F.** (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Demirel, Ş., Çeçen, M. A., Seven, S., Tozlu, N., & Uludağ, M. E.** (2010). *Edebi metinlerle çocuk edebiyatı*. Pegem Akademi.
- Erdem, C.** (2017). Sınıfında mülteci öğrenci bulunan sınıf öğretmenlerinin yaşadıkları öğretimsel sorunlar ve çözüme dair önerileri. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 26-42.
- Gümüştan, D.** (2017). Mülteci çocukların eğitimi ve uyumlarına yönelik yapılan müdahale programları üzerine bir derleme. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 5 (10), 247-264. doi: 10.7816/nesne-05-10-03
- Karaman Kepenekçi, Y.** (2008). *Eğitimciler için insan hakları ve vatandaşlık*. Ekinoks Yayınevi.
- Korkut, M.** (2018). *Mülteci çocukların sorunları ve beklentileri* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı.
- Köksal, H.** (Ed.). (2012). *Yenilikçi tarih öğretimi etkinlik örnekleri*. Harf Eğitim Yayıncılığı.
- MEB** (2018). *İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programı (ilkokul 4. sınıf)*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Mol, S.** (2018). *Okul öncesi dönemdeki çocukların doğa algılarının resimler yoluyla incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı.
- Nas, R.** (2006). *Çocuk insandır (çocuk eğitimi)*. Ezgi Kitabevi Yayınları.
- UNHCR** (2019). *Türkiye'deki mülteci ve sığınmacılar*. [Erişim: 26.04.2019, <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>]
- Yavuzer, H.** (2011). *Resimleriyle çocuk*. Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H.** (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Araştırma Makalesi- Research Article

TRC1 Bölgesi'nde Kadın İstihdamının Yapısı Structure of Female Employment in the TRC1 Region

İsmail UKAV^{1*} & Ceylan ÇETİNKAYA²

Geliş / Received: 24/10/2021

Revize / Revised: 19/11/2021

Kabul / Accepted: 02/12/2021

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, TRC1 (Gaziantep, Adıyaman ve Kilis) bölgesinde kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörleri ortaya koymaktır. Çalışmada kadınların özellikle istihdam oranı, işgücüne katılma oranı ve işsizlik oranı üzerine durulmuştur. TRC1 bölgesinde kadınların eğitim düzeyi, yaş ve istihdam edildikleri iktisadi faaliyetlere göre istihdam oranlarına ait veriler analiz edilmiştir. Çalışma verileri için TUIK tarafından yayınlanan işgücü istatistikleri kullanılmıştır. Bunun yanında konu ilgili çeşitli yayınlar ve önceki çalışmalardan yararlanılmıştır. TRC1 bölgesinde kadın istihdam oranı ve işgücüne katılım oranının erkeklere oranla daha düşük, buna karşılık işsizlik oranının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Kadınların istihdama katılımlarını etkileyen faktörler; medeni durum, eğitim düzeyi, yaş ve ücretsiz aile işçiliğidir. Çalışmada kadınlarda eğitim düzeyi arttıkça istihdam oranının arttığı, 20-24 yaş grubunda işsizlik oranının en yüksek seviyeye ulaştığı, işgücüne katılmama nedenlerinin en önemlisinin ev işleri ile uğraşma olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler- *İstihdam, Kadın İstihdamı, TRC1 Bölgesi.*

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the factors affecting women's labor force participation in the TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, and Kilis) region. In the study, especially the employment rate, labor force participation rate and unemployment rate of women were emphasized. In the TRC1 region, data on the employment rates of women according to their education level, age and economic activities were analyzed. Labor force statistics published by TURKSTAT were used for the study data. In addition, various publications and previous studies on the subject were used. It has been determined that female employment rate and labor force participation rate in TRC1 region are lower than that of men, but the unemployment rate is higher. Factors affecting women's participation in employment are; marital status, education level, age and unpaid family work. In the study, it was revealed that as the education level of women increased, the employment rate increased, the unemployment rate reached the highest level in the 20-24 age group, and the most important reason for not participating in the labor force was dealing with housework.

Keywords- *Employment, Female Employment, TRC1 Region.*

^{1*} Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Kahta Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, iukav@adiyaman.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2922-6946>)

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Adıyaman Üniversitesi, ceylancetinkaya72@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0834-5906>)

I. GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik olarak büyümesinde sahip olunan üretim faktörlerinin tam ve etkin kullanılması son derece önemlidir. Bu durum gelişmekte olan ülkeler yönünden daha büyük önem taşımaktadır. Bilindiği gibi iktisat teorisinde emek, sermaye ve doğal kaynaklar üretim faktörleri olarak tanımlanmaktadır. Üretim faktörleri arasında yer alan emek faktörünün diğerlerinden ayrı bir yeri vardır. İnsanların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri için kullanılan fiziksel ve zihinsel çaba olan emek, üretim sürecinde işgücünün sahip olduğu bireyin niteliğini ortaya koyan bilgi, beceri ve deneyimleri de bünyesinde taşır. Bireyin bu nitelikleri üretim süreçlerinde öteki kaynakların verimliliğinin de artmasına yol açmaktadır (Koç, 2013). Bu durum yeni ürün, yöntem ve tekniklerin benimsenmesini ve uygulamaya geçirilmesini kolaylaştırarak ekonomik gelişmeye yardımcı olur. Bu kapsamda emek, üretim faktörleri içerisinde en vazgeçilmezi olmakla birlikte, yeni üretim süreçlerine uyum sağlama yönünden de esnek bir yapıya sahip bulunmaktadır (Karagül, 2014).

Üretim faktörlerinin verimli ve etkin kullanılması ekonomik kalkınma açısından bir gerekliliktir. Ancak özellikle gelişmekte olan ülkelerde emek faktörü cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle etkin kullanılamamaktadır. Kadınların erkeklere göre istihdam oranları düşük düzeylerde gerçekleşmektedir (Korkmaz ve Korkut 2012; Durmaz, 2016; Beken, 2020; Yavaş, 2021). Kadınların işgücü piyasasına katılmalarına engel olan birçok faktörden söz edilebilir. Bunlar arasında en çok dikkat çekenler; düşük eğitim düzeyi, yaş, medeni durum, çocuk sahibi olma, kayıt dışı istihdam, ücretsiz aile işçiliği, çalışma koşullarının zorluğu vb. nedenlerdir (Erdoğan ve Yaşar, 2018).

Toplumun yarısını oluşturan kadınların istihdam durumu günlük yaşantının her alanında etkili olmaktadır. Kadınların iş hayatında bulunmaları onların yaşam düzeylerine olumlu olarak yansımakta ve yaşam kaliteleri artmaktadır. Kadınların eksik istihdam durumunda ise bunlar gerçekleşmemekte ve birçok önemli toplumsal sorunla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu durum en somut bir şekilde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde karşımıza çıkmaktadır (Doğan ve Kaya, 2014).

Bu çalışmada Türkiye'de istihdamda mevcut durum ortaya koyularak özellikle TRC1 bölgesinde kadın istihdamı genel yapısının analiz edilmesi amaçlanmıştır. İşgücü piyasası ile ilgili olarak genel değerlendirmeler yapılmış ve kadın istihdamını etkileyen cinsiyet, yaş, eğitim vb. faktörler incelenmiştir. Adıyaman, Gaziantep ve Kilis illerinin kapsayan TRC1 bölgesi için 2010-2020 dönemine ait kadın istihdamında etkili olan unsurlar iktisadi faaliyet kollarına göre analiz edilmiştir.

II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Geniş anlamıyla istihdam, üretim faktörlerinin üretim süreçlerinde tam ve etkin kullanılmasıdır. Dar anlamıyla istihdam ise, üretim faktörlerinden emeğin ekonomik süreç içinde yer almasıdır. Bununla birlikte genel olarak literatürde istihdam dar anlamıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla istihdam kavramı ile, emek faktörü açısından çalışmak isteyen herkesin iş bulabildiği istihdam düzeyi anlaşılmaktadır. Bu kapsamda TÜİK'e göre eksik istihdam; referans haftasında istihdamda olan, esas işinde ve diğer işinde/işlerinde fiili olarak 40 saatten daha az süre çalışmış olup, daha fazla süre çalışmak istediğini belirten ve mümkün olduğu takdirde daha fazla çalışmaya başlayabilecek olan kişileri ifade etmektedir (TÜİK, 2021a). Kısaca, eksik istihdam, işgücünün normal çalışma saatinin altında ve niteliğin dışında çalıştığı durumları açıklamakta, sonuçta eksik istihdam; verimlilikte ve üretimde olumsuzluklara neden olmaktadır.

İstihdam piyasaları ülkelerin ana unsurları arasında sayılır. Üretim sistemleri kapsamında işgücü piyasalarında yer alan emek faktörü, toplumsal kalkınma yönünden son derece önem taşımaktadır. Bir toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan gelişebilmesi için işgücü piyasalarının verimli ve etkin olarak kullanılması bir zorunluluktur (Cerev ve Bulut, 2019).

İstihdam tüm ülkelerde en temel ekonomik sorunlardan biridir. Özellikle kadın istihdamında yaşanan sorunlar son yıllarda önemli gündem maddeleri arasında yerini almıştır. Ücretsiz aile işçiliği yapan, herhangi bir iş yerinde çalışan ve çalışmak için iş arayan kadınlar kadın istihdamını oluşturmaktadır. Genel olarak bakıldığında kadın işgücü, tüm dünyada erkeklere oranla daha az istihdam edilmektedir. Bunun yanında ücret düzeyinin kadınlarda erkeklere göre daha düşük olduğu da bir gerçektir.

Kadının iş yaşamı değerlendirildiğinde önemli bir bölümünün ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edildiği bilinmektedir. Ücretsiz aile işçiliği genel olarak tarım sektörü içerisinde ağırlık kazanmaktadır. Kentlerde ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilen kadınların oranı kırsal alanda çalışanlara göre daha düşüktür (Özer ve Biçerli, 2004). Kadınlar için çocuk bakımı dahil her türlü ev işi, ücret karşılığında bir işe harcanan zamandan daha fazla

zaman almakta, buna karşılık ancak parasal açıdan herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır. Ücretsiz aile işçisi olan kadının sağladığı yarar, aileye ücret tasarrufu yaratarak maliyeti düşürmektedir. Kırsal alandaki ücretsiz aile işçisi kadınlar yoğun olarak ev işlerinin yanında daha ağır olan tarımsal faaliyetlerin büyük kısmını yapmakta, ancak herhangi bir gelir elde edememektedir (Günday, 2011).

Kadının iş yaşamına katılması yalnızca iş ve aile yapılarını etkilemekle kalmamakta, bunun yanında sosyal, toplumsal ve ekonomik yansımaları da ortaya çıkmaktadır. Kadın istihdamı bir ülkenin kalkınmasında önem taşımaktadır. Bu durum kadın- kalkınma ilişkilerine yönelik farklı yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Banlardan kalkınmada kadın yaklaşımı, kadının ev dışı üretken faaliyetlere katılımına odaklanılmış olmakla birlikte kadının aşırı yük altına girmesine neden olabilecek öneriler geliştirmiştir. Bu yaklaşım, kadının ev içi üretken faaliyetlerini ve cinsiyetler arası iş bölümünü yetersiz şekilde ele alması nedeniyle zayıf yönlere sahip olmakla birlikte, kadının ekonomideki varlığına verdiği değer açısından daha sonraki yaklaşımlara öncülük etmiştir (Durmaz, 2016).

III. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde kadınların işgücüne katılımı ve kadınların işgücüne katılmalarını etkileyen faktörleri ortaya koyan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda verilmektedir.

İnce, (2010), işgücü piyasası ile ev içi sorumluluk ve çocuk bakımı arasında tercih yapmak zorunda kalan; bu bakımdan ev içi üretime, ücretsiz aile işçiliğine ve informal sektöre yönelen kadınların bölgesel bazda işgücünde olmalarına yönelik talep faktörlerini incelemiştir. Çalışmada ücretler arasındaki farklılığın, işsizlik oranının, doğurganlık oranının, erkeklerin işgücünde yer almalarının, kadınların yaşları arasındaki uçurumların ve eğitim seviyesindeki artışın kadın işgücüne olan talep üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir.

Er (2013), Türkiye’de kadın işgücünü etkileyen faktörleri çoklu doğrusal regresyon analizi ile incelemiştir. Çalışmada, ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların oranı, ortaöğretimde okullaşma oranı ve eğitimin pozitif etkiye, doğurganlığın ise negatif etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında, bir bölgedeki kadın işgücüne katılım oranının yüksek olmasının komşu bölgelerdeki kadın işgücüne katılım oranının da yüksek olmasına yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye’de kadınların işgücüne katılmalarını eğitim, medeni durum ve ücretsiz işgücü faktörleri açısından inceleyen çalışmada; kadınların işgücüne katılmalarını etkileyen en önemli unsurun eğitim olduğu, medeni durum açısından bekar kadınların evlilere oranla işgücü piyasasına daha fazla katıldıkları belirlenmiştir (Bozkaya, 2013).

TRC2 Bölgesi istihdam oranlarının incelendiği çalışmada; TRC2 Bölgesi istihdam oranının hem erkek hem de kadınlarda Türkiye genel oranının altında kaldığı, kadın istihdamının bölge genelinde azaldığı belirlenmiştir. Ayrıca, kadınların işgücüne katılım oranlarının çok düşük olmasının kadın istihdamının da düşük olmasına neden olduğu, toplamda istihdam edilen her üç kadından birinin kayıt dışı olduğu ortaya konulmuştur (Doğan ve Kaya, 2014).

Dünya’da ve Türkiye’de kadınların istihdam piyasasına giriş yolları ve işgücü piyasasında karşılaştıkları engeller (düşük ücret, çocuk sahibi olmak, evlilik, üst yönetim kademesine geçememe vb.) incelenerek genel bir değerlendirme yapılmıştır (Durmaz, 2016).

Dedeoğlu ve Şahankaya (2016), Malatya, Adıyaman ve Şanlıurfa OSB’lerinde yer alan işletme sahiplerinin kadın istihdamına ilişkin tutumlarını incelemiştir. Çalışmaya göre İşverenler belli koşullar altında kadınların istihdam edilmelerine olumlu yaklaşmaktadırlar. Buna göre kadınların toplumdaki asıl görevleri annelik ve eşlik olarak görülmekte ve ev ile özdeşleştirilmektedir. Kadınlar çalışmak için öncelikle babalarından eşlerinden izin almalıydılar. Bunların yanında kadınların genelde hizmet işleri için tercih edildiği ve benzer işleri yapmaları durumunda işletme sahiplerinin erkek çalışan istihdam etmeye yönelik tutum aldıkları belirlenmiştir.

Gelişmiş ülkelerde büyüme ve kentleşme oranının yüksek olması, kadınların işgücüne katılım oranını artırırken; gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranlarının düşüklüğü kadınların işgücüne katılım oranını olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Büyüme ile yaratılan istihdam, erkek istihdamının yanında kadın istihdamını da olumlu şekilde yansıtmaktadır. Çalışmaya göre istihdam artışı en çok hizmet sektörü ve kayıtlı sektörde gerçekleşmektedir (Zeren vd., 2017).

Bölgesel kalkınmada işgücünün öneminin ortaya koyulduğu çalışmada Bingöl ilinin işgücü piyasalarının mevcut durumu incelenmiş, bölgesel kalkınma açısından istihdamın önemi ve geleceğe yönelik planlaması üzerinde durulmuştur. Çalışma sonucunda sektörel olarak iş gücünün sanayi ve hizmet sektörlerinde zayıf, tarım ve hayvancılık sektöründe ise güçlü olduğu belirlenmiş, buna ilaveten kadın iş gücünün de arttığı ortaya çıkmıştır (Cerev ve Bulut 2019).

Genç işsizliği sorununa cinsiyet açısından bakıldığında, Türkiye’de genç kadınların genç erkeklere göre daha dezavantajlı olduğu görülmektedir. 2000’li yıllar boyunca artan genç kadın işsizliği 2019 yılında yüzde 30’u aşarken genç erkek işsizliği yüzde 22 olarak gerçekleşmiştir (Yavaş, 2021).

TR62 Çukurova Bölgesinde kadın istihdamı ve sorunlarının incelendiği çalışmada, yörede kadınların ekonomik faaliyet grupları içerisindeki istihdamının Türkiye geneline göre iyi durumda olduğu ve kadın istihdamının artması dolayısıyla bölgenin gelişmesi için yapılan yatırım harcamalarının kadın istihdamı açısından olumlu sonuçlar verdiği belirlenmiştir. Bunun yanında bölgede kadınların iş gücüne katılım oranının geliştirilmesi ve sektörler arası farklılıkların en az düzeye indirilmesi için yapılacak girişimlerin bölgenin gelişmesine doğrudan ve dolaylı olarak katkı sağlayacağı ortaya konulmuştur (Oğlakkaya ve Oğlakkaya, 2021).

IV. YÖNTEM

Literatürde konu ile ilgili yapılmış önceki yayınlar taranmış ve bunlar çalışmada kullanılmıştır. TRC1 bölgesi verileri için TÜİK bölgesel istatistikleri ile meta verileri ve İpek Yolu kalkınma Ajansı kaynaklarından yararlanılmıştır. İstihdam verileri için TÜİK hane halkı araştırmalarından yararlanılmıştır ve bu nedenle istihdam kavramından TÜİK ölçümlerinde kullanılan istihdam tanımı anlaşılmalıdır. Buna göre, işbaşında olanlar ve işbaşında olmayanlar grubuna dahil olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki tüm nüfus istihdam edilen nüfustur. İşbaşında olanları, yevmiyeli, ücretli, maaşlı, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans dönemi içinde en az bir saat bir iktisadi faaliyette bulunan kişiler oluşturmaktadır. İş başında olmayanlar ise işi ile bağlantısı devam ettiği halde, referans haftası içinde çeşitli nedenlerle işinin başında olmayan kendi hesabına ve işverenlerden oluşmaktadır (TÜİK, 2021a). Yıllık değişimleri belirlemede yüzde ve oran hesaplamalarından yararlanılmıştır.

V. BULGULAR

A. Türkiye İstihdam Piyasası

Osmanlı devletinde artan nüfusun özellikle gıda ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla göçebelikten yerleşik hayata geçilmesinde zorlayıcı uygulamalara başvurulmaktaydı. Bu süreçte kadınlar ekonomik olarak çeşitli düzeylerde istihdamda bulunuyorlardı. Balkan savaşlarından Kurtuluş Savaşı’nın sonuna kadar olan dönemde erkek nüfusun azalması kadınların istihdama katılımını artırmış, ancak savaş sonrası erkeklerin yeniden işgücüne dahil olmasıyla kadınların çoğu istihdamdan uzaklaşmak durumunda kalmıştır. Cumhuriyetle birlikte sanayileşme hamlelerinin başlaması kadın istihdamında artışa yol açmıştır. 1950’lerden itibaren kırsalda başlayan çözülme kentlere göçü artırmış, bunun sonucunda kadınlar genel olarak sıradan işlerde çalışmaya başlamışlardır. Beş Yıllık Kalkınma Planlarının uygulanmasından itibaren kadın istihdamına önem vermeye başlanmış, bununla ilgili mevzuat düzenlemeleri yapılmıştır. Bu süreçte kadınların birçok yeni meslekte istihdam edildiği görülmüştür. Ancak 1980’lerden itibaren devletin ekonomideki ağırlığının azalmasıyla birlikte kadın istihdam oranında düşüşler yaşanmıştır (Güdek-Gülçek, 2019).

Türkiye’de kadın istihdamında istenilen düzeye gelinebilmesinin en önemli nedenlerinden birisi eğitimidir. Kadınların eğitim düzeyinin düşük olması, onların daha çok emek gerektiren, yorucu, düşük ücretli işlerde çalışmalarına yol açmış, eğitim düzeyinin yükselmesi tarım sektörü dışında da uzmanlık gerektiren öteki alanlarda istihdamlarının artması anlamına gelmektedir. Günümüzde kadınların en çok istihdam edildikleri sektör olarak hizmet sektörü tarımın yerini almıştır (Erdoğan ve Yaşar, 2018). Bunun yanında, küreselleşmenin getirdiği bir sonuç olarak bazı işkollarında esnek üretim uygulamaları yaygınlaşmış, tam zamanlı çalışan yerine yarı zamanlı ve geçici çalışan tercihleri ön plana çıkmıştır. Bunun getirdiği olumsuzluklar bir yana aile sorumlulukları yüzünden tam zamanlı çalışmayan kadınlara istihdam olanağı ortaya çıkmıştır.

Çizelge 1’de Türkiye’de 2005-2020 yılları arasında sektörlere göre istihdamdaki gelişim gösterilmektedir. Sanayi sektörünün istihdamdaki payı %27 civarında iken, tarımın payı %25’lerden %17’lere düşmüş, hizmetler sektörünün payı ise, %47,3’ten %56,2’ye yükselmiştir.

Çizelge 1. İstihdam edilenlerin yıllara ve sektörlere göre dağılımı (1000 kişi)

Yıllar	Toplam	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
		Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
2005	19.633	5.014	25.5	5.338	27.2	9.281	47.3
2010	21.858	5.084	23.3	6.049	27.7	10.725	49.1
2015	26.621	5.483	20.6	7.246	27.2	13.891	52.2
2020	26.812	4.716	17.6	7.035	26.2	15.060	56.2

Kaynak: TÜİK, 2021b.

Türkiye’de tarım sektöründe erkeklerin istihdam oranı %15 seviyesindeyken, kadınların tarım sektöründeki istihdam oranı yıllar içerisinde azalarak %31,4’ten 2020 yılında %22,8’e düşmüştür (Çizelge 2). Her iki grup için sanayi sektörü istihdam oranında yıllar içerisinde önemli fark yaşanmamıştır. Hizmetler sektöründe ise dikkate değer farklılık olduğu söylenebilir. 2015’te hizmetler sektöründe erkek istihdam oranı %52,1 iken 2020 yılında %54,3 olarak gerçekleşmiştir. Kadın istihdam oranı ise 2015’te %52,5’ten 2020 yılında %60,4’e yükselmiştir.

Çizelge 2. Türkiye’de Sektörlere ve Cinsiyete Göre İstihdam Oranı (%)

Yıllar	ERKEK			KADIN			TOPLAM		
	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2015	15.9	32.0	52.1	31.4	16.2	52.5	20.6	27.2	52.2
2016	15.5	31.6	53.0	28.7	15.9	55.4	19.5	26.8	53.7
2017	15.4	31.4	53.2	28.3	15.6	56.1	19.4	26.5	54.1
2018	14.9	31,6	53.5	26.1	16.0	57.9	18.4	26.7	54.9
2019	14.9	29.7	55.4	25.1	15.9	59.0	18.2	25.3	56.5
2020	15.3	30.5	54.3	22.8	16.8	60.4	17.6	26.2	56.2

Kaynak: TÜİK, 2021b.

B. Kadın İşgücünü Etkileyen Unsurlar

İstihdam piyasalarında artan emek arzını kapsayacak bir dinamizmin olmaması, çalışma koşulları ve çalışma saatlerinin uzun olması, işverenlerin cinsiyetçi yaklaşımları, cinsiyetçi mesleki önyargılar, genç kadınların çalışmasına yönelik sosyal ve kültürel engeller vb. genç kadınların iş arama ve çalışma düzeylerini azaltmaktadır (Yavaş, 2021). Bu bağlamda; eğitim, yaş, medeni durum, ücretsiz aile işçiliği ve kayıt dışı istihdam kadın istihdamını etkileyen en önemli faktörlerdir.

Eğitim bilindiği gibi insan davranışlarında olumlu değişime yol açan faaliyetlerdir. Eğitim yoluyla emeğin daha nitelikli hale gelmesi, verimlilik ve üretime katkı sağlamakta ve bu durum ücret artışına yol açabilmektedir. Bu açıdan eğitimin en önemli etkisi; gelir dağılımındaki dengesizlikleri giderici, bir özelliğe sahip olmasıdır (İnce, 2010).

Son yıllarda mevzuatta yapılan değişiklikler (emzirme odası, yuva-kreş açma vb.) işverenler açısından mali yük getirdiğinden kadın çalışan sayısını dondurabilmektedirler. Bazı faaliyet alanlarında (maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında ve su altında çalışma) kadınların çalıştırılmasının yasaklanması gibi yasal düzenlemeler kadınların işgücüne katılma oranlarını azaltmaktadır.

Medeni durum bağlamında evli ve çocuk sahibi olma kadınların işgücüne katılımını etkileyen önemli faktörlerdendir. Çocukları okul öncesi çağda olan kadınlar genellikle evde kalmayı tercih etmekte, bu durum istihdam oranını düşürmektedir. Bunun yanında boşanmanın kadın üzerindeki olumsuz yansımaları da istihdam düzeyini etkileyebilmektedir.

Erkekler istihdamı etkileyen önemli bir faktör olan yaş düzeyinden çok fazla etkilenmezken, kadınların belli bir yaş grubunda daha fazla etkilendikleri bilinmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranlarının 20-24 yaş aralığında yükseldiği, sonraki yaş gruplarında azaldığı, kırsal bölgelerde ise işgücüne katılım oranlarının her yaş dağılımında yüksek olduğu belirlenmiştir (Özer ve Biçerli, 2004).

Tarihsel süreç boyunca kadınların ücretsiz aile işçiliği her dönemde söz konusu olmuştur. Özellikle tarımsal faaliyetlerde kadınların işgücüne katılım oranını yoğun olarak etkileyen ücretsiz aile işçiliği kentlerde de

nispeten görülmektedir. Bunun sonucunda kentsel ve kırsal alanlarda yaşayan kadınların istihdam oranlarında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kırsal bölgelerde yaşayan kadınlar ağırlıklı olarak ücretsiz aile işçisi olarak istihdamda yer alırken, kentlerde emek piyasasına çok fazla dahil olmadıkları görülmektedir (Özer ve Biçerli, 2004).

Kayıt dışı istihdam da kadın istihdamını etkileyen önemli faktörlerden birisidir. Bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları, kırsaldan kente göç ve hızlı nüfus artışı gibi faktörler işsizlik oranlarını artırmıştır. Bu yapı bireylerin iş tercihlerini azaltmış ve onları sigortasız çalışmaya mecbur kılmıştır. Birçok ülkede istihdam yaratma olanaklarının yetersizliğinden formal sektörlerde istihdam edilemeyenler, piyasaya giriş ve çıkışların kolay olduğu, eğitim ve uzmanlık gerektirmeyen, evde çalışma, işportacılık, pazarcılık, simitçilik gibi birtakım işlerin yapıldığı kayıt dışı alanlarda sigortasız olarak çalışmaktadırlar. Bütün bunlar kayıt dışı istihdam oranları artışın nedenleri olarak sayılabilir (Tunç, 2007).

C. TRC1 Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Durumu

TRC1 Bölgesinde yer alan iller Gaziantep, Adıyaman ve Kilis'tir. Bölgede ekonomik olarak temel faaliyet alanları; tekstil, gıda, kimyasal, makina, metal, plastik, ayakkabı imalatı, deri, hazır giyim, maden ve zeytinyağı sektöründen oluşmaktadır. Bu iş kolları doğal olarak istihdam yaratma potansiyeli olan sektörlerdir. Bölge nüfusu ülke nüfusunun yaklaşık %3'ünü oluşturmaktadır. TRC1 Bölgesi'nin toplam nüfusu 2.881.408'dir (TÜİK, 2021c). Bunun yanında işgücü yönünden TRC1 Bölgesinin yaş ortalamasının düşüklüğü, bölge için genç işgücü potansiyeline sahip olduğunu işaret etmektedir (İKA, 2015).

TRC1 Bölgesinde bulunan illerin demografik ve sosyo-ekonomik verilerine bakıldığında iller arasında önemli dengesizlikler dikkati çekmektedir. Gaziantep ile diğer iller arasında farklılıklar bulunmaktadır. Kalkınma Bakanlığı'nın İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'na (SEGE) göre, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında Gaziantep 30., Kilis 62., Adıyaman ise 66. sırada yer almaktadır (Acar ve ark., 2019). Buna bağlı olarak TRC 1 bölgesinin, yüksek doğurganlık hızı, kadınların işgücüne katılma oranlarının düşüklüğü, sosyal yardımlara yüksek oranda bağımlılık gibi sosyal yapı ve sosyal kalkınmaya ilişkin sorunların olduğu göze çarpmaktadır. Bunların yanında, eğitim sürecinden erken ayrılma oranının ülke ortalamasının üzerinde olması vb. göstergeler, bölgede istihdamın lise öncesi eğitimde yoğunlaşmasına yol açmaktadır.

D. TRC1 Bölgesi'nde Kadın İstihdamı

Bölge işgücüne katılma oranı uzun yıllar Türkiye ortalamasının altında kalırken, son yıllarda artış göstermiştir. 2015 yılında %46,6 olan işgücüne katılma oranı 2020 yılında ülke ortalaması olan %49,3'ün üzerine çıkarak %51,5 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 3). Bu değer bölge illerini de kapsayan Güneydoğu Anadolu Bölgesi (%41,7) ortalamasından da yüksektir. Bölgenin toplam işsizlik oranı ülke ortalamasına yakın değerler almaktadır. Toplam istihdam oranı 2015 yılında ülke ortalamasının altında kalırken 2020 yılında ülke ortalamasının üzerine çıkmıştır. Kadın istihdamı için benzer şeyler söylemek mümkün görünmemektedir. Söz konusu göstergelerde 2020 yılında 2015'e göre gelişmeler olsa da Türkiye ortalamasının altında kaldığı gözlenmiştir. 2020 yılında Türkiye genelinde kadınların işgücüne katılma oranı %30,9 iken, TRC1 bölgesinde %25,8, istihdam oranı ise ülke ortalaması %26,3 ve bölgede %22,2 olarak daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Ancak işsizlik oranı %13,9 ile Türkiye ortalamasından (%15,0) düşük çıkmıştır. Son yıllarda kadın istihdamı yönünden ortaya çıkan olumlu gelişmelerin; girişimcilerin bölgeye yönelik yatırım teşviklerinden yararlanmaları ve işgücü portföyünün yarıdan fazlasının kadın olmasına ilişkin beklentinin olmasıyla bölgede kadın istihdamının artmasının önemli bir sonucu olarak görülebilir (Dedeoğlu ve Şahankaya, 2016).

Çizelge 3. Türkiye, TRC ve TRC1 Bölgelerinde İstihdam İstatistikleri (%)

Bölge	Toplam			Erkek			Kadın		
	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı
2020									
Türkiye	49.3	13.2	42.8	68.2	12.3	59.8	30.9	15.0	26.3
TRC	41.7	20.7	33.1	64.0	21.1	50.5	20.0	19.4	16.1
TRC1	51.5	13.2	44.7	76.3	12.9	66.5	25.8	13.9	22.2
2015									
Türkiye	51.3	10.3	46.0	71.6	9.2	65.0	31.5	12.6	27.5
TRC	42.2	16.5	35.2	67.8	17.2	56.2	17.8	14.0	15.3
TRC1	46.6	10.1	42.0	72.7	9.7	65.6	20.9	11.1	18.6

Kaynak: TÜİK, 2021b.

Türkiye’de sektörler itibariyle tarımın istihdamdan aldığı pay %17-18, sanayinin payı %26 ve hizmetlerin payı ise %56 civarındadır. TRC1 bölgesinde ise bu paylar sırası ile %18-19, %31 ve %51’dir (Çizelge 4). Bölgede tarımın istihdamdan aldığı pay ülke ortalamaları civarında iken sanayi sektöründe yüksek, hizmetler sektöründe ise daha düşük olarak gerçekleşmektedir.

Bölgede sektörlere göre değerlendirme yapıldığında 2015-2020 yılları için istihdam oranlarında dalgalı bir değişim olduğu belirlenmiştir. Erkeklerin istihdama katkısı tarım sektöründe %16,3, sanayide %35,9 ve hizmetlerde %47,9 olurken, kadınların katkısı tarım sektöründe %27,0, sanayide %14,2 ve hizmetlerde %58,8 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 4). Kadınların özellikle hizmetler ve tarım sektörlerinde ağırlığı ortadır. Kadının geleneksel olarak tarım sektöründe üstlendiği rolün önemi olarak istihdamın bu alanlarda yoğunlaştığı söylenebilir.

Çizelge 4. TRC1 Bölgesinde Sektörlere ve Cinsiyete Göre İstihdam Oranı (%)

Yıllar	ERKEK			KADIN			TOPLAM		
	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2015	14.2	36.9	49.0	30.3	14.0	55.6	17.7	31.8	50.4
2016	11.2	38.0	50.8	20.6	12.0	67.4	13.1	32.8	54.1
2017	10.3	38.9	50.8	21.6	18.5	59.9	13.0	34.1	52.9
2018	12,5	38,2	49,4	23,4	16,3	60,3	15,0	33,0	51,9
2019	15,2	35,3	49,5	24,8	15,9	59,4	17,7	30,3	52,1
2020	16.3	35.9	47.9	27.0	14.2	58.8	18.9	30.6	50.5

Kaynak: TÜİK, 2021b.

Çizelge 5’te 2020 yılı TÜİK verilerine göre bölgenin kadın işgücünün eğitim seviyesine göre istihdam oranı, işgücüne katılma oranı ve işsizlik oranı verilmektedir. Kadın işgücünün eğitim durumuna göre işgücüne katılma oranı incelendiğinde eğitim düzeyi arttıkça istihdam oranının da arttığı belirlenmiştir. Okuma yazma bilmeyenlerde %23,3 olan istihdam oranı, yüksek öğretimlerde %68,3’e ulaşmaktadır. İşgücüne katılım oranında da benzer bir eğilim olduğu gözlenmiştir. İşsizlik oranı en düşük okuma yazma bilmeyenlerde ortaya çıkmıştır. Lise ve üniversite mezunlarında işsizlik oranı %14’ler düzeyindedir.

Çizelge 5. TRC1 Bölgesinde Eğitim Durumuna Göre Kadın İşgücü, (%) 2020

Eğitim Durumu	İstihdam Oranı	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik oranı
Okuma Yazma Bilmeyen	23.3	24.7	5.6
Lise Altı Eğitimler	41.6	47.7	12.9
Lise ve Dengi Meslek Okulu	45.3	52.8	14.3
Yüksek Öğretim	68.3	79.6	14.2

Kaynak: TÜİK, 2021b.

Eğitim durumları genel olarak değerlendirildiğinde ülke ortalamalarına benzer bir durum olduğu ortaya çıkmaktadır. Kadınların eğitim düzeyinin düşük olması, istihdama katılmalarına engel olabilmekte, bu durum kadın nüfusunun istihdam piyasalarında yeterince yer alamamaları yol açmaktadır. Sonuçta uygulanan eğitim sistemi işgücü talebine tam olarak cevap verememekte, kısaca eğitim-istihdam dengesizliği ortaya çıkmaktadır.

Çizelge 6'da kadın işgücünün yaş durumuna göre 2020 yılı TÜİK verileri yer almaktadır. Yaş gruplarına göre kadın istihdam oranı en düşük 55 yaş ve üzerinde (%22,5) belirlenirken, en yüksek 35-54 yaş grubunda (%52,8) olduğu ortaya çıkmıştır. İstihdam oranı 15-19 yaş grubunda %23,5, 20-24 yaş grubunda %41,4 ve 25-34 yaş grubunda %50,0 olarak tespit edilmiştir. İşgücüne katılma oranı 25-34 ve 35-54 yaş gruplarında en yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı ise 20-24 yaş grubunda en yüksek düzeye (%22,5) çıkarken, 55 yaş ve üzerinde en düşük düzeyde (%7,4) belirlenmiştir.

Çizelge 6. TRC1 Bölgesinde Yaş Durumuna Göre Kadın İşgücü, (%) 2020

Yaş aralığı	İstihdam Oranı	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik oranı
15-19	23.5	27.4	14.2
20-24	41.4	53.5	22.5
25-34	50.0	59.1	15.4
35-54	52.8	58.5	9.8
55+	22.5	24.3	7.4

Kaynak: TÜİK, 2021b.

Çizelge 7'de TÜİK verilerine göre bölgede 2015-2020 yılları arası dönem için kadınların işgücüne katılmama nedenleri incelenmiştir. 2015-2019 yılları arasında 500.000'in üzerinde ev kadını çalışmama nedeni olarak ev işleri meşguliyetlerini gösterirken, 2020 yılında önemli bir azalma göstererek 401.000 kadın bu gerekçeyi kullanmışlardır. 2020 yılında 90.000 kadın hastalık, yaşlılık ve engellilik gibi nedenlerle işgücüne dahil olmamıştır. Önceki yıllara göre bu kategoride artış olmasının nedeni 2020 yılında Covid-19 salgının etkisi olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bölge kadınlarının 81.000'i eğitim-öğretim sürecinde olduğundan işgücüne katılmadıklarını, 18.000'i ise iş bulma umutlarının olmadığını belirtmişlerdir. Önceki yıllarda iş bulma ümidi olmayan 2000 kadın sayısının 2020 yılında 18.000 kişiye çıkması dikkat çekicidir. Bunların yanında 2015-2020 döneminde iş arayıp çalışmaya hazır olan kadınların sayısı sürekli artış göstermiş, 2020 yılında 2019'a göre iki kat artarak 68.000 kişiye ulaşmıştır.

Çizelge 7. TRC1 Bölgesinde Kadının İşgücüne Katılmama Nedenleri (Bin kişi)

İşgücüne Katılmama Nedenleri	Yıllar					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
İş Bulma Ümidi Yok	2	0	1	2	2	18
İş Arayıp Çalışmaya Hazır Olanlar	15	22	22	29	34	68
Mevsimlik Çalışanlar	0	1	2	2	5	1
Ev İşleri İle Meşgul	557	569	533	531	508	401
Eğitim ve Öğretim Sürecinde	93	83	81	75	78	81
Emekli	10	7	7	9	9	9
Çalışamaz (Engelli, Yaşlı, Hasta)	60	55	67	71	64	90
Diğer	11	10	6	11	16	52

Kaynak: TÜİK, 2021b.

TRC1 Bölgesinde geleneksel yapının tam olarak çözülememesi nedeniyle kadının yaşamdaki rolleri devam etmekte, elde edilen verilerden görüleceği gibi ev işleri ile uğraşma işgücü piyasalarına girememenin en önemli gerekçesi olmaktadır. Ayrıca iş bulma umudunun azalması da bu sonuçların ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

VI. SONUÇ

Kadınlar nüfus olarak toplumun yarısını oluşturmaktadır. Kadın emeğini işgücü piyasalarında değerlendiremeyen ülkelerin kalkınmaları oldukça zordur. Bu çalışmada Türkiye'nin geri kalmış bölgelerinden olan TRC1 bölgesinde kadın istihdamını etkileyen faktörlerin ortaya koyulması amaçlanmıştır.

Kırsal alanlardan kentlere ve gelişmemiş bölgelerden gelişmemiş bölgelere yaşanan göçler kadın istihdamındaki olumsuzlukları daha da artırmaktadır. Ekonominin mevcut potansiyelinin artan emek arzını karşılayacak kapasitede olmaması, geleneksel yapılar, çalışma ortam ve koşullarının zorluğu, cinsiyetçi önyargılar kadınların istihdama katılımlarının önündeki engeller olarak sayılabilir. Bunların yanında medeni durum, eğitim, yaş, ücretsiz aile işçiliği vb. istihdam kadın istihdamını etkileyen en önemli faktörlerdir. Bu nedenlerle Türkiye genelinde kadınların dörtte üçünün işgücü piyasası kapsamı dışında kaldığı gözlenmektedir.

TRC1 Bölgesinde yer alan iller (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) arasında sosyo-ekonomik göstergeler açısından önemli dengesizlikler bulunmaktadır. Gaziantep en gelişmiş il iken onu Adıyaman ve Kilis izlemektedir. Çalışılan yörede, doğurganlık hızının yüksekliği, kadınların işgücüne katılım oranının düşüklüğü ve yüksek oranda sosyal yardımların varlığı dikkat çekmektedir.

2015-2020 yılları arasındaki dönemde bölge istihdam oranı ve işgücüne katılma oranı Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. 2020 yılı için kadın işsizlik oranı ise yaklaşık bir puan daha olumlu olarak belirlenmiştir.

TRC1 Bölgesi için sektörlere göre değerlendirme yapıldığında istihdam oranlarında incelenen dönemde inişli çıkışlı bir ivme belirlenmiştir. Kadınların ağırlıklı olarak hizmetler ve tarım sektörlerinde istihdam oranlarının yüksek olduğu gözlenmiştir. Kadının toplumdaki geleneksel yapıya uygun olarak tarımda üstlendiği rolün istihdama yansıtıldığı görülmektedir. Dolayısıyla halihazırda tarım bölgesinde kadının yoğun olarak bulunduğu bir sektör konumunda iken, hizmet sektörünün kadınların en fazla istihdam edildiği sektör olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonucun Türkiye geneli için paralellik gösterdiği bilinmektedir.

Çalışmada eğitim düzeyindeki artışın istihdam oranında artışa yol açtığı belirlenmiştir. Buradan kadın işgücünün istihdamını artırmak yönünden eğitim seviyesinin artışın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle yöre kadınlarının eğitim düzeyi yükseldikçe istihdam piyasalarındaki konumları da daha iyi olabilecektir. Bölgede genç kadın işsizliğinin diğer yaş gruplarına göre daha fazla olduğu da belirlenmiştir.

Bölgede kadınların işgücüne katılmama nedenlerinin başında toplumunun geleneksel yapısına dayalı kadının ev işlerindeki rolünün öncelikli olması gelmektedir. Bunun yanında son dönemlerde iş bulma umudunun yokluğu da önemli bir etkidir. Oysaki çalışma isteği olan kadın sayısı fazladır. Bölgedeki toplumsal yapı kadının potansiyelinin yeterince kullanılmamasında etkili bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Kısaca, kadınların işgücüne katılımlarının yetersiz olması, işsizlik oranlarının genç kadınlarda yüksek oranlarda gerçekleşmesi, istihdamın genellikle tarım ve hizmet sektöründe olması, eğitim düzeyinin istenen düzeylerde olmaması ve işsizlik olgusunun önemli bir sorun olması gibi unsurlar TRC1 bölgesinin istihdamla ilgili yapısını ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

- Acar, S., Kazancık, L. B., Meydan, M. C., & Işık, M.** (2019). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2017*, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını Sayı: 3 Araştırma Raporu Sayı: 3 Aralık 2019, 102.
- Beken, N.** (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Kadın İstihdamı: Türkiye Örneği, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Ek Sayı*, Ekim 2020, 47-74.
- Bozkaya, G.** (2013). Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Analiz, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (5), 69-89.
- Cerev, G., & Bulut, S.** (2019). Bölgesel Kalkınma ve İşgücü: Bingöl İli İşgücü Piyasası Üzerine Bir İnceleme, *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (3), 75-92.
- Dedeoğlu, S., & Şahankaya, A.** (2016). *Türkiye’de İşverenlerin Kadın İstihdam Etmeye Yönelik Tutumları: Malatya, Şanlıurfa ve Adıyaman Örneğinde Talep Yönlü Bir Analiz*, World Bank Group, [Erişim: 18.09.2021, <http://documents.worldbank.org/curated/en/873531479491075773/pdf/110381-WPP146215>]
- Doğan, B. B., & Kaya, M.** (2014). TRC2 Bölgesinde Kadın İstihdamı Sorunları ve Çözüm Önerileri, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, IJSES, 4 (2), 91-106.
- Durmaz, Ş.** (2016). İşgücü Piyasasında Kadınlar ve Karşılaştıkları Engeller, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED) 2 (3), 37-60.
- Er, Ş.** (2013). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılım Oranını Etkileyen Faktörlerin Bölgesel Analizi. *Öneri Dergisi*, 10 (40), 35-44.
- Erdoğan, S., & Yaşar, S.** (2018). Türkiye’de Kadın İstihdamının Gelişimi: Konya- Karaman Örneği, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20 (34), 18-28.
- Güdek-Gülçek, Ş.** (2019). Neoliberal Politikaların Türkiye’de Kadın İstihdamına Etkisi, *Sosyo Ekonomi*, 27 (41), 129-150.
- Günday, P. D.** (2011). *Ekonomik Kalkınmada Kadının Önemi ve Katkısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- İKA** (2015). *TRC1 GAZİANTEP-ADİYAMAN-KİLİS BÖLGE PLANI 2014-2023*, [Erişim: 10.10.2021, <https://www.ika.org.tr/assets/upload/dosyalar/trc1-bolge-plani.pdf>]
- İnce, M.** (2010). *Kadın İstihdamı ve Kadın İşgücüne Olan Talep Türkiye Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Afyon.
- Karagül, M.** (2014). Kalkınma Sürecinde Üretim Faktörlerinin Yeniden Tanımlanması, *Leges Ekonomik ve Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 1-11.
- Koç, A.** (2013). Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Maliye Dergisi*, 165, 241-258.
- Korkmaz, A., & Korkut, G.** (2012). Türkiye’de Kadının İşgücüne Katılımının Belirleyicileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 41-65.
- Oğlakkaya, T., & Oğlakkaya, M.** (2021). Kadın İstihdamının Sorun ve Çözümleri: TR62 Çukurova Bölgesi Örneği. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 3 (5), 40-67.
- Özer, M., & Biçerli, K.** (2004). Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 55-85.
- Tunç, M.** (2007). *Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler, Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri*, (Uzmanlık Tezi), T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- TÜİK** (2021a). *İşgücü İstatistikleri*, [Erişim: 25.09.2021, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucuret-108&dil=1>]

TÜİK (2021b). *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri*, [Erişim: 25.09.2021, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=102&locale=tr>]

TÜİK (2021c). *Nüfus ve Demografi*, [Erişim: 17.10.2021, <https://cip.tuik.gov.tr/#>]

Yavaş, H. K. (2021). Türkiye’de Genç Kadın İşsizliği ve İşgücü Politikaları, *Çalışma ve Toplum*, 1 (68), 151-180.

Zeren, F., & Savrul, B. K. (2017). Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Ekonomik Büyüme, İşsizlik Oranı ve Kentleşme Oranı Arasındaki Saklı Koentegrasyon İlişkisinin Araştırılması, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15 (30), 87-103.

Culture, Religion, and Nature in *A River Sutra* by Gita Mehta¹

Gita Mehta'nın *A River Sutra* Eserinde Kültür, Din ve Doğa

Derya BİDERCİ DİNÇ^{2*}

Geliş / Received: 29/04/2021

Revize / Revised: 10/09/2021

Kabul / Accepted: 15/09/2021

ABSTRACT

This paper offers a study of postcolonial novel, *A River Sutra* by Gita Mehta from an eco-spiritual perspective. It includes the analysis of the ecological implications of Indian religions in it. It aims to explore Mehta's engagement with the postcolonial issues while dealing with the environmental issues, her presentation of the relevance of nature to the divinity, and her construction of the traditional idea of the unity of diversities and self in the natural and the social world against the Narmada Valley Project. In her stories in the novel, Mehta presents various timeframes and diverse religious beliefs and practices in Indian culture. These religions have played significant roles in defining every aspect of cultural practices and cultural identity. She explores how the British global capitalist imperialists' culture-nature dualism, which has sustained imperialist rule, has damaged the traditional bond between human beings and nature in India. She reflects a concern for the Narmada Valley Development Project of global capitalist imperialists, which aims to control the nature and has created the contemporary environmental problems around the Narmada River and fractured the traditional bond between nature and human beings. She reconstructs the co-existence of culture and nature and the Narmada River as the source of physical, cultural, and spiritual identities and survival of the Indian.

Keywords- *Eco-spirituality, Postcolonial ecocriticism, Culture-Nature Dualism, Religious Identity*

ÖZ

Bu makale, Gita Mehta'nın sömürgecilik sonrası romanı olan *A River Sutra*'sını manevi ekolojik bir bakış açısıyla incelemektedir. Romandaki Hint dinlerinin ekolojik içerimlerinin analizini içerir. Mehta'nın çevre sorunları ile uğraşırken sömürge sonrası konularla ilişkisini, doğanın ilahilikle ilişkisini sunmasını ve Narmada Vadisi Projesi'ne karşı, doğal ve sosyal dünyada çeşitliliklerin ve benliğin geleneksel birliği fikrini inşa etmesini keşfetmeyi amaçlamaktadır. Mehta romandaki öykülerinde Hint kültüründe çeşitli zaman dilimlerini ve çeşitli dini inançları ve uygulamaları sunuyor. Bu dinler, kültürel uygulamaların ve kültürel kimliğin her yönünü tanımlamada önemli roller oynamıştır. İngiliz küresel kapitalist emperyalistlerinin emperyalist egemenliğini sürdüren, kültürü -doğa ikiciliğinin Hindistan'da insanlarla doğa arasındaki geleneksel bağa nasıl zarar verdiğini araştırıyor. Doğayı kontrol etmeyi amaçlayan, küresel kapitalist emperyalistlerin Narmada Nehri kıyılarında günümüz çevre sorunlarını yaratan ve insan ile doğa arasındaki geleneksel bağını kıran Narmada Vadisi Geliştirme Projesi'ne duyulan endişeyi yansıtıyor. Kültür ve doğanın bir arada varoluşunu ve Hintlilerin fiziksel, kültürel ve dini kimliklerinin ve hayatta kalmasının kaynağı olarak Narmada Nehri'ni yeniden düzenliyor.

Anahtar Kelimeler- *Manevi Ekoloji, Sömürge Sonrası, Kültür-Doğa ikiciliği, Dini Kimlik*

¹ Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında ve Dr. Öğr. Üyesi İfakat Banu AKÇEŞME danışmanlığında 2018 yılında yürütülen "A Postcolonial Ecocritical Reading of *Sea Of Poppies* by Amitav Ghosh, *An Atlas of Impossible Longing* by Anuradha Roy and *A River Sutra* by Gita Mehta" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^{2*} Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, deryabidercidinc@ayvansaray.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9443-7136>)

I. NATURE AND RELIGIOUS IDENTITY

This study intends to analyze the relationships between the natural environment and the diverse religious beliefs and practices in Indian culture. These religions have played profound roles in defining every aspect of cultural practices and cultural identity. They have had a great impact on the artistic, philosophical, and intellectual thoughts. Nature and culture have become interrelated: Indians' respect and protection of nature are part of their culture since the ancient times. The harmonious relationships between human and the Narmada River are revived in *A River Sutra*. Gita Mehta examines Indian life in terms of spiritual and ecological values. She highlights the relevance of divinity to human beings' awareness of their relationships with nature, the earth, and the universe, and to their direct experience of the natural environment. Indirectly, she protests the destruction of the culture, aesthetics, spirituality, and ecosystem by the Narmada Valley Development Project which is a symbol of rationality, science, technology, development, and globalization in post-colonial India. She creates a literary and legendary opposition to the control and management of the Narmada River. The Narmada River has spiritual significance in all Indian religions and philosophical systems such as Hinduism, Jainism, Sikhism, Buddhism and indigenous animistic religions and Islam. The banks of the Narmada are the meeting points for these religions.

Mehta is one of the Indian writers who use certain aspects of the religious heritage to remind Indians of religious tolerance and of the importance of protecting natural environment for their physical and spiritual survival. She surveys meditative and ritual practices and the ancient tradition of respecting and preserving the sacred Narmada River as prospective models for deep ecology within diverse Indian religions.

[T]raditional religious practices and inherited interpretations of the meaning of nature and human-nature relationship can provide a critique of contemporary environmental attitudes and behaviours. In India, starting in the 1970s, certain aspects of the religious heritage have been used to promote a mobilization against further environmental degradation and to initiate healing of the environment. (Taylor, 2005, p. 823)

She emphasizes the connectedness, interrelationship, interdependence, and belonging that are the fundamental concepts of ecology and the essence of spiritual existence. Religions rooted in India encourage environmentally sensitive values and behaviours. That's why they are revised and recovered to provide a remedy to the environmental destruction in India and in the other parts of the world. From the ecocritical perspective, nature-related eastern religions have been ethically better than the Christianity of the western world, as they convey environmental concern and awareness. In contrast to the Christianity's anthropocentric destructive approaches, they encourage ecologically responsible perceptions and beliefs towards nature. In addition to the Indian writers, some of the western scholars have searched for the eastern religious and spiritual values to find a solution to the barrenness and wasteland of the modern life. They have discovered that the belief of the sacredness of nature and respect to it can inspire western people's forming a new living and thinking.

In *Historical Roots of Our Ecological Crisis*, Lynn White discusses the relationship between religion and environment. White identifies monotheistic, occidental religions, especially western Christianity, as a probable cause for environmental crises. "Christianity, in absolute contrast to ancient paganism and Asia's religions [...] not only established a dualism of man and nature but also insisted that it is God's will that man exploit nature for his proper ends" (Glotfelty and Fromm, 1996, p. 10). For many ecocritics, Christianity has responsibility for environmental crises because of desacralizing nature and fostering anthropocentric ideas that draw a hard boundary between human beings and nature and sees human as superior to nature. Christian ideologies of domination and management of nature have shaped the modern science, technology, industry, and capitalism. "More science and more technology are not going to get us out of the present ecologic crisis until we find a new religion or rethink our old one" (Glotfelty and Fromm, 1996, p.12). He offered eastern religions, which maintain a proper relationship with all life forms in the universe, as alternatives to find solutions to the environmental problems. He underlines that "[s]ince the roots of our [environmental] trouble[s] are so largely religious, the remedy must also be essentially religious" (Glotfelty and Fromm, 1996, p.14). He proposes a spiritual revolution that celebrates wholeness and "the idea of the equality of all creatures, including man" (Glotfelty and Fromm, 1996, p.14). This revolution is necessary to change our attitudes and behaviours towards ecology. The rediscovery of older and alternative philosophical, religious, and spiritual traditions and re-evaluation of eastern religions have inspired ecology. The spiritual aspect of all creatures and the holistic concepts integrated into ecology.

Spirituality and ecology are related to deep ecology. Deep ecology was coined by Arne Naess who was touched by the universal self-realization in the sense used by Gandhi. He suggested developing an "ecological-self" (Harding, 2010, p.81) that identifies not only with other human beings but also with other nonhuman species and ecosystem as a whole. The human being is a part of the universe and his self-realization developed through

identification with the other livings in the universe. Ecological-self calls for love for all the things in the universe. For Arne Naess, deep ecology is also known as ecosophy. By ecosophy, he meant a philosophy of ecological harmony. It is “an evolving but consistent philosophy of being, thinking, and acting in the world that embodies ecological wisdom and harmony” (Harding, 2010, p.42). Ecological harmony underpins diversities and reducing the diversity of an ecosystem can create an imbalance in it, as all the things in the universe depend on each other for their existence.

In *Deep Ecology and World Religions*, David Landis Barnhill and Roger S. Gottlieb (2001) study the relationships between World religions and deep ecology. They point,

[i]n the recent years the ethical and religious attitude of valuing nature for its own sake and seeing it as divine or spiritually vital has been called “deep ecology” ... Deep ecology has emerged as a response to what we have done to nature. (p.1)

Deep ecologists review the anthropocentric alienation, the arrogance of stewardship, mastery over nonhumans, inappropriate use of technology, industrial growth and materialist exploitation, degradation, and destruction of the natural world. They propose a fundamental change in worldviews by expanding morality and responsibility beyond the human beings. They advocate that the human being can only satisfy his basic human needs, but he cannot destroy the diversity of life. They suggest the inherent worth and diversity of all kinds rather than their usefulness to human beings. Deep ecological awareness and values, including the recognition of the authentic and fundamental value of nature, significance of protection of the biological diversity, and holistic, close, unified and non-dominant interactions, require spiritual awareness and values.

Deep ecology has influenced the eco-spiritual approach which has been developed to achieve self-realization through sensing the essence of human beings’ existence in relation to all the things in the universe. Fritjof Capra (2014) states

[w]hen the concept of human spirit is understood as the mode of consciousness in which the individual feels a sense of belonging, of connectedness, to the cosmos as a whole, it becomes clear that ecological awareness is spiritual in its deepest essence. (p.13)

Eco-spirituality, which builds on the ethics of sacredness of nature, the earth, and the universe, and on harmonious co-existence, interconnectedness, wholeness and holism, non-violence, and sustainability, is not a new thing for the Indian. India has been home to diverse religious beliefs and practices and nature has played an essential role in Indians’ spiritual life as the source of their spiritual survival in addition to their physical survival. There has always been a spiritual dimension in sustaining the connectedness with all the creation in the universe and in respecting and protecting nature. India has been a place for various indigenous tribes with their own religious traditions, expressions, myth, rituals, magic, and sacrifices. Mehta extends the historical scope of her novel by referring to the animistic and magical beliefs of one of these ancient indigenous tribes. The narrator manages a government rest-house nearby Vano village of tribal races “which held the Aryan invasion of India at bay for centuries in the hills” (Mehta, 1993, p.5). Before the arrival and sovereignty of the Aryans and the gods of the Aryans, tribes also had a culture and a snake kingdom, they “worshipped the Naga, the snake” (Mehta, 1993, p.143). Moreover, she surveys the serpent cult of the Vano people in the story of Nitin Bose and Rima. The indigenous tealeaf-picker woman, Rima is part of this indigenous tribe whose ruling deity is the snake goddess. This ancient, pre-Aryan tribe still exists in the north-eastern part of India and in order to find employment, many of the tribe people migrated to the tea plantations of Assam. Rima, whose teeth “pierced [Bose’s] skin again and again, like the sudden striking of a snake,” (Mehta, 1993, p.125) possesses the spirit of her lover Bose by performing ritual practices. The beliefs, ritual aspects of life, myths of this indigenous tribe connect its members to a world that indicates a living example of embedded deep ecology.

Another Indian religion that provides a living example of religion embeds deep ecology in Indian life is Hinduism. Mehta exposes to the Hinduism, which is known as the world’s oldest religious and philosophical system, is descended from the Vedic religion approximately three thousand years ago. Vedic religion was the religion of Aryans or Indo-Europeans of the northwest Indians in ancient India. With their migration to India from central Asia, Aryans integrated their religious beliefs and rituals into Indian culture and have shaped it for thousands of years. They brought an oral tradition that includes stories, chants, sacred hymns, myths, and oral history. Their oral tradition reveals a holistic perception of human being and nature so the need to care and protect nature is spiritually implied.

Aryans’ religious beliefs and practices were also described in their religious literature, particularly in their Vedas. Along with Vedas, Hinduism is the sum of religious beliefs, doctrines, and rites of the Brahmans, the Upanishads, Puranas, Ramayana, and Mahabharata. In other words, it consists of a vast variety of written texts

including sacred stories and heroic epics that make up the mythology of Hinduism. Mehta makes reference to these writings, the narrator says, “[w]e Hindus revere the spiritual teachings contained in our Upanishads” (Mehta, 1993, p.12).

Mehta refers to the traditional texts’ spiritual teachings that favour an ecological awareness and the meaning of life. In order to review deep ecology in the light of Hinduism, Mehta’s reflection of Hinduism’s perception of nature and including it within rituals is analyzed. The texts of Hinduism suggest an interrelated web of life that is one of the aspects of deep ecology.

In a Hindu context, deep ecology can be affirmed through reflection on traditional texts that proclaim continuity between the human order and nature, through ritual activities, and through applying meditative techniques that foster a felt experience of one’s relationship with the elements. (Barnhill and Gottlieb, 2001, p.74)

The vast diverse species are dependent upon each other; one is related to everything in the universe. In Hinduism, everything has an intrinsic value, and thus a piece of divinity within itself, so they are respected as integral parts of the universe. Hinduism calls for the human being’s responsibility to the universe by defining his place and role in the holistic perception of the universe. To determine the dharma, which covers the entire universe, Hinduism follows

celebration of the sacredness of nature in the Vedic tradition and responsibility for the welfare of the whole world (lokasamgraha) implied in the concept of dharma. It cares teachings of caring, loving, nurturing and protecting all aspects of the natural world. (Barnhill and Gottlieb, 2001, p.60)

These texts communicate their ideas through myths that are based on various ancient Aryan divinities. These divinities are associated with the elements in nature like sea, animals, plants, months, rivers etc.... The deification of the natural elements is reflected in the novel, “in the living stones of the Narmada, God is to be found” (Mehta, 1993, p.166). Rocks, pebbles on its riverbed are also transformed into the smooth lingams, the phallus of Shiva, which symbolize the regenerative aspect of Shiva. They are worshipped in family altars and temples. Minstrel’s song expresses this transformation of Shiva’s the male reproductive fluid into stones in the Narmada River: “Even Siva’s semen/Is cooled to stone in your riverbed/Each seed becoming/An idol wrested from your blue-black waters, /Worshipped with flower garlands/In the temples on your banks”(Mehta, 1993, p. 261). Mehta makes the reader to expose to enchanting mythical world of the divine in the oral and written traditions of the Hinduism.

Hindu mythological stories in the traditional texts shape every aspect of cultural life in India, such as, philosophy, arts, architecture, literature, laws, politics and religious practices. Worshipping the Imminent Being is the fundamental principle of Hinduism. Human beings are connected to the Imminent Being, known as Universal Soul or the Supreme Being. Hinduism follows the teachings of many gods and goddesses that are believed to represent different aspects of the same Imminent Being. The Imminent Being in Hindu faith is worshipped in three aspects: Shiva the destroyer, Vishnu the preserver and Brahma the creator. Each natural element such as the sun, river, and storm are believed to be the extensions of the Imminent Being. That’s why they have been defined as divine, respected and worshipped as specific idols, gods or goddesses for thousands of years. “[M]any of the gods and goddesses manifested themselves in natural phenomena; humans were linked to nature in a religious sense and in a holistic relationship” (Taylor, 2005, p. 823). Through natural elements Imminent Being acts and dances in the world. Hindus call creation as the dance of Shiva; the dancer and dance cannot be separated. Worshipping, a way of expression of love to the Imminent Being and reconstructing meaning, consists of some ritual forms such as meditation, puja, and pilgrimage.

In a Hindu context, deep ecology can be affirmed through reflection on traditional texts that proclaim continuity between human order and nature, through ritual activities, and through applying meditative techniques that foster a felt experience of one’s relationship with the elements. (Barnhill and Gottlieb, 2001, p.74)

These rituals give meaning to the believers’ lives, invoke their place in the order of the universe, allow them to connect with the Imminent Being, reinforce the connections between them and the spirit realm, including, Sun, Moon, Earth and Waters etc...., which are divinized. As a result, the religious practices have been the ways to achieve self-awareness, inner peace and self-control and maintain ecological meanings.

In addition to Hinduism, the religious practices performed by Buddhists, Jains, Sikhs and Sufis cultivate inner peace and provide self-awareness of one’s being part of the universe and embrace the holistic relationship between human and non-human. The main virtue of Jainism is ahimsa which means non-injury and non-violence to any living beings. The principle of non-violence, harmlessness associated with religious practices such as meditation influenced the non-violent policy of Gandhi. Buddhism’s ethical principle rejects animal sacrifices and

asks for mercy towards all living being. All these religions and the religious practices in India cultivate ecological and social sustainability, biodiversity conservation, and human survival and self-awareness of being part of the ecosystem.

Even though Indian religions promote environmental responsibility, India has experienced environmental degradation. As a result of colonial exposure, political, cultural, and ecological lives in India have been reshaped. Indians have learnt from the colonizers that nature, environment, and the whole universe exist to serve human beings. Moreover, a rationalized and ordered vision of nature that has been integrated into India was reinforced by scientific and technological progress and development, and political ideologies. These instrumental and beneficial approaches to nature damage their spiritual domain. Loving, caring, and respecting nature, environment, and the universe in Hindu scriptures have lost their importance. Indians have been disconnected from nature and they have lost their ecological awareness. "India and the Hinduism approach to environmental issues operate in a caring, inventive fashion, drawing from the tradition, yet recognizing the complexity of distinguishing between human need and human greed" (Barnhill and Gottlieb, 2001, p.73). The advents of technology, modernity, globalization, and capitalism have exploited natural resources and dominated daily life of contemporary Indian. Indians have experienced a rupture with their cultural roots.

Mehta intends to cure this rupture by recovering the insights and values of India's cultural heritage in her postcolonial novel. As a postcolonial writer, Mehta also writes back to the western imperialists to reflect the essence of the cultural heritage of India that has a comprehensible harmonious and holistic perception of the universe. She deconstructs their perceptions of "the other" in order to maintain cultural identity and to revive Indian's literal and aesthetic perceptions in the postcolonial world. In colonial literature such as Joseph Conrad's *Heart of Darkness*, the region of the Congo River is described as a place of darkness and horror by imperialists who looked at the river from outside the native tradition. Imperialists negated the Congo River's cultural, aesthetic, spiritual and physical significance common to the natives. They were interested in the commercial function of the river, as it took them to the hearth of the country, to the ivory, to profit, "what greatness had not floated on the ebb of that river into the mystery of an unknown earth!...the dreams of men, the seeds of commonwealths, the germs of empires"(Conrad, 2015, p.9). To disrupt the imperialist narratives of the colonized world, Mehta reimagines the river as distant from its ideological construction in imperialist literature and accounts. She induces life and agency into the Narmada River.

Mehta is one of the Indian writers who reflect the essential importance of the rivers in India from a literary perspective. She transforms the myths and the metaphor of the Narmada River in the scriptures to her postcolonial discourse. The Narmada is one of the rivers that are the sources of cultural, spiritual, aesthetic, and physical lives in the postcolonial world, such as Ganga in *Sea of Poppies* by Amitav Ghosh, Honia, in *The River Between* by Ngugi wa Thiong'o, *Nile in Season of Migration to the North* by Tayeb Salih etc. She makes religious connotations of the river as part of her narration. The Narmada River that has been celebrated by the Indian people since ancient times dominates the narrative of the novel as central location and symbol. Through symbols, Hindus expressed their understanding of being in the world. She provides an insight into all aspects of spiritual, cultural, and social life around the Narmada River. The human being was shaped by and within their surrounding environments in Indian culture; the place was important to their identity formation. She puts Indian people back into their natural surroundings. Both human and non-human affect and shape each other. Indian people's spiritual beliefs are decisive in their relations with the Narmada. She articulates the Indian worldview by recalling Indians' own mythic forms, symbols, motifs, and traditions. She explores the ancient and pre-colonial Indian perceptions of the non-human world that are infused in myths as an exigency for environmental ethics. She recovers the sacredness of nature, the earth and the universe, to inspire people to live within the confines of the interconnectedness, wholeness, and holism and to offer as an alternative view to engage in the environmental problems of the Narmada Valley Development Project. Deep ecology in this context considers the harmful effects of this project to stimulate a sense of connectedness with the environment

Her construction of holistic perception of Indian culture is brought out by the theme of love, the Narmada River, and traditional narrative style. *A River Sutra* is not similar to a traditional novel originated in western literature. Mehta applies the traditional narrative technique, that is, the forms of sutras of Indian literature in her novel. Different stories and people are held together by the traditional sutras: the river, the narrator, and the theme of love and the secrets of the human heart. Six individual stories are brought together by the narrator. The narrator functions as a mediating force that combines the various parts and stories. Mehta recovers traditional oral manner; the narrator appears as a storyteller and an auditor from the oral tradition. He reports and cites the diverse stories, which have been narrated to him by different narrators or Tariq Mia, to his auditors. These stories and characters,

that the narrator meets, provide wisdom to him rather than dictate something. This is described by Tariq Mia, the old Muslim scholar, “such people are like water flowing through our lives, little brother. We learn something from the encounter, and then they are gone. We never find them again”(Mehta, 1993, p.245-6). Each story with its distinct concern and context is a fragment of the main story, the story of the Narmada River that reflects the significance, complexity, profoundness, and subtlety of India’s spiritual and cultural life. Various myths, legends, belief, and rituals about the river are brought together in the modern context. The Narmada River is not only a setting or a background for each story. It functions as a spiritual sutra, a thread that connects diverse people and stories. The portrayal of the Narmada in each story reflects a different aspect of it such as a site of rituals, a resting place, as a symbol of purity and unity, and permanency, a peaceful coexistence, nonviolence, console, comfort, regeneration, as a deliverer and saviour of the human soul, as a destroyer of sins and as a metaphor for woman and friend.

II. THE NARMADA RIVER AND ITS DIVINITY: CULTURAL HISTORY OF THE NARMADA RIVER

Mehta’s cultural consciousness shapes her writing. She recovers old and partially ignored sacred values that have essential meanings for the identity of Indians. She uses the cultural implications of the Narmada to articulate the significance of nature in Indian culture. She weaves different stories around the myth and rituals of the Narmada rooted in the culture. She tells the significance of the Narmada to save it from damming and to break down the dichotomy of nature/culture. Building dams on the river means the separation of nature and culture. She revives the historical and cultural worldview that prioritizes a reciprocal relationship between nature and culture. Glotfelty insists

all ecological criticism shares the fundamental premise that human culture is connected to the physical world, affecting it and affected by it. Ecocriticism takes as its subject the interconnectedness between nature and culture, specifically cultural artefacts of language and literature. (Glotfelty and Fromm, 1996, p.xix)

Ecocritical study of Mehta presents that relationship between the Narmada River and human culture.

Postcolonial ecocritics expand deep ecologists’ advocacy of respect for all forms of life to include diverse human culture, and their call for ecological sustainability to support social sustainability and human survival. Their neglect of the environment’s social aspects is recovered by postcolonial ecocritics. The need to protect or favour the respect for the universe sustains human being’s social, cultural, spiritual, and economic lives. Postcolonial people’s relationship to their environment negates the commodification of non-human world that dominates the western capitalist perception. Postcolonial ecocriticism engages with a social ecology that refers to the interconnectedness of human and all life forms for ecological and social sustainability. They believe that the richness, diversities, and co-existence in nature can be applied as a guide for co-existence of the diverse human cultures. In her insistence on the environmental welfare, Mehta reflects deep ecology’s concerns of co-existence, holism, non-violence, love, respect, and sustainability and expands these concerns to unify diverse cultures in India by using the significance of the Narmada River in these cultures.

Mehta uses the traditional spiritual and religious perceptions, concepts, views, and the image of the rivers. The connection between spirituality and nature has deep historical roots in India. From the ancient times, Indian civilizations have valued rivers that have provided their physical and spiritual needs. Along with their banks, human beings have settled, and civilizations have been grown, developed, and disappeared, fertile fields stretching for miles on its banks nurtured these civilizations. Rivers are not just sources of their physical survival; they have been sources of their spiritual and cultural identities as well. In the myths of their sacred texts such as Rig Veda, the Puranas, the Ramayana, the Mahabharata, and the Brahman, rivers of India are mentioned as parts of Indian culture, as symbols of divinities. Indian people have gone to the rivers to wash, to cleanse their souls and to pray. The Narmada River is the holiest of the seven holy rivers of India. Its valley is rich with the diversity of spiritual beliefs. Mehta reveals the significance of the Narmada River in these beliefs. Mehta presents a cultural critique of recent environmental and cultural degradation of The Narmada Valley Development Project. This project as a part of national development is not compatible with ecosystems and with the harmonious and respectful coexistence of life forms.

In the first chapter, Mehta presents ongoing relationships between the indigenous people in India and the Narmada River. Indigenous people believe that their relations with the entire universe are built on the spiritual and physical sustainability. She presents a vision of Vano tribal village which is on the riverside of the Narmada River. The river and the jungle on its banks are sources of their physical survival. Vano women collect food, water, and fuel for their cooking fires. The banks of the Narmada appear as home and shelter to Vano people that are remnants

of pre-Aryan tribal people of this region. Their relations with nature are not based upon stewardship or managing it. On his morning walk, the narrator enters the jungle that includes great trees such as teak, peepul, banyan, mango, and wild animals that were “glorying in their brief possession of the jungle” (Mehta, 1993, p.5). Even wild animals pass the way undisturbed by any tribal woman collecting firewood. All life forms in nature co-exist harmoniously. The proximity of the tribal inhabitants of the jungles to natural elements is embedded in their culture. They still use plants and animals in their traditional medicines and magic, although they have lost their significance in contemporary India due to scientific and technological progress.

Moreover, the river and the jungle on its banks are sources of the indigenous people’s spiritual survival in ancient and contemporary times. Vano people’s “philosophy was based on a profound respect for nature and their inter-dependence of all life” (Mehta, 1993, p.145) so they live in an ecologically sensitive way. They believe that all life forms in the universe including inanimate objects have spirits, so they listen, care, love, and respect all of them. They have developed ethics of non-violence and a harmonious use of natural resources. The Narmada River has been valued as the spiritual realm for Vano tribal people. They have worshipped the Narmada River as a powerful goddess who has an individual identity and recognizable attributes. In ancient times, they believed that they governed a great snake kingdom until the gods of the Aryans overthrew them. Mehta adopts the mythology of the snake goddess who resides in lakes, rivers, and sea. For thousands of years, Vano villagers have worshiped the goddess, in the form of a stone image of a half woman and half snake. Their goddess is the personification of desire. They have a faith that desire is the source of life and the principle of love. “[W]ithout desire there is no life. Everything will stand still. Become emptiness. In fact, be dead” (Mehta, 1993, p.135). They beg to their goddess to pardon the people who refused and ignored the intensity of the desire. Pilgrims chant “solutions in the morning and at night to thee, O Narmada! Defend me from the serpent’s venom” (Mehta, 1993, p.6). Serpent’s venom symbolizes the physical and spiritual pollution of rationalist human beings who deny the power of desire. Vano people believe that the Narmada can purify their souls that are corrupted by human culture and materialistic love and relations. They believe in the healing power of nature that the river can annul the effects of snakebites and cure many fatal diseases and madness. Moreover, after losing their struggle against the Aryans, they found a shelter and a refuge on its banks; the river has become a source of solace to them. Vano people have faith in the magical power of the Narmada River. It functions as a bond between human beings and the energy of their goddess. The divine embodiment of the Narmada River kept them from the annihilation. Mehta reflects the spiritual survival of the indigenous people in relation to the Narmada River in ancient and contemporary India.

In Indian culture, the Narmada River is the source of the renewal of life. It functions as a metaphor for a healer, a regenerative and purifying agent. This is reflected in *The Executive’s Story*. The indigenous legend of the Narmada River merges with Nitin Bose’s story. Nitin Bose was a well-educated and westernized tea merchant. When he was in Calcutta, he witnessed the crowdedness and dirtiness of the city and the exploitations and devastation of nature. He did not feel the suffering of crowds and the poor in the city. His lack of concern or pity for other people and the environment resulted from his lack of holistic perception in his materialistic world. He satisfied his personal desires and pleasures through the golf, drinks, Chinese meals, race, and meaningless adulteries. He had an idea “success lay in imitating the Anglicized aloofness of our superiors who assured us the city had passed the point of no return” (Mehta, 1993, p.109). That’s why he preferred the solitude of the remote tea estate. While directing plantation of tea on the deserted low hills at the bottom of the Himalayas, he became interested in tribal customs. “I discovered mythology with the very idea in which my tea estate situated, legends of a vast underground civilization stretching from these hills to the way to the Arabian sea, peopled by mysterious race half-human, half serpent” (Mehta, 1993, p.114). The indigenous people’s spiritual relationship with the river has been a part of their daily life; they present their ceremonies, rituals, prayers, and sacrifices to the river. Contemporary perception of tribal spiritual practices as “the dark forces of the jungle” (Mehta, 1993, p.92) is reflected in Nitin Bose’s story. The mythological legends and the folk tales of demons, sages, gods, lovers, cosmologies, which were described as dark forces by the rationalists, haunted him. As a result, he could not distinguish the reality from those mythical stories.

After a while, Bose fell in love with a tribal tea-leaf picker girl called Rima. Rima drew him into a world of dream. He imagined that a serpent-like woman from myths came to his bed every night to make love with him in darkness. He could not distinguish whether she was real or not. This sensual tribal girl haunted his mind and soul. He was intoxicated by the pleasure of evoking desire. “[He] was sick with love as if [he] had been pierced by all five arrows of desire” (Mehta, 1993, p.120). He became dependent on this girl for fulfilling his sexual desires. In addition to awaken his senses and desires, this girl’s body thought him the secrets of nature. He comprehended why this place was called Kamarupa, the God of Love’s kingdom. When Nitin Bose got knowledge

of her being a coolie's wife, he was disgusted at her, and he said "[t]hat I should love a coolie's wife. Waves of disgust engulfed me, and I wanted to vomit with shame" (Mehta, 1993, p.124). He rejected the power of desire and suppressed his desire, as his relationship with a coolie's wife was unacceptable in the society. After returning to the city, he was unable to tolerate his shame and desire. He believed that he was possessed by the love ballads of the tribal Rima and his soul was conjured by the magic of Rima. For him, "desire is some kind of magic performed with black arts. But desire is the origin of life. For thousands of years, our tribal people have worshipped it as the goddess" (Mehta, 1993, p.136). His ignorance of the power of desire and suppression of his desire caused his madness.

Mehta illustrates the healing power of the river in the mystic and spiritual philosophy of the indigenous people. Nitin Bose walked in the jungle to follow Rima during the eclipse of the moon by calling her name, he lost his sanity. The priest of the tribal village advised him to pray the goddess at the shrines on the riverbank of the Narmada River because the divine personification of the Narmada can cure the madness of those who are possessed. His uncle sent him to the narrator's rest house, as he thought that the tribal people near the rest house could help him liberate his possessed soul by using their ancient rituals. Vano villagers enacted their inherited pre-Aryan mystical rituals at the shrine, which is a big banyan tree. They begged their goddess to pardon Mr. Bose for his ignorance of desire under open sky. To worship, they waded in the water raising their hands and turning their faces to the west to chant "[s]alutations in the morning and at night to thee, O Narmada. / Defend me from the serpent's poison" (Mehta, 1993, p.139). Nitin Bose took refuge in the Narmada River where he immersed a mud image of the goddess of desire to free his possessed soul. This symbolizes his submerging his rejecting the power of desire into the water. The Narmada calmed down his desires and linked him to the power of Shiva. "Then he changed you into a river/ to cool the lusts of holy men/And called you Narmada, /Soothe of desires" (Mehta, 1993, p.261). With these chanting, Mehta makes reference to one of the most known myths of the Narmada's birth. According to it, when "Shiva, Creator, and Destroyer of worlds, was in an ascetic trance", his intense concentration made "rivulets of perspiration began flowing from his body down the hills" (Mehta, 1993, p.8). The overflowed sweat accumulated in a tank and started flowing in the form of a river.

The stream took on the form of a woman- a beautiful virgin innocently tempting even ascetic to pursue her, inflaming their lust by appearing at a moment as lightly as a dancing girl, at another as a romantic dreamer, at yet another as a seductress loose-limbed with the lassitude of desire. Her inventive variations amused Shiva that he named her Narmada, the Delightful One. (Mehta, 1993, p.8)

In Hindu mythology, Narmada is sacred due to its origin; it is the daughter of the Hindu God Shiva. Shiva named it Narmada that means pleasure giver in Sanskrit language. Shiva blessed her with immortality, so she is forever holy, sacred, active and endless. "O Messenger of Passing Time... You dissolve the fear of time itself" (Mehta, 1993, p.263). In addition to the healing power of the Narmada River, Mehta refers to its purification power. It is believed that a dip in this river and even a view of it cleanses all sins, "a mere glimpse of the Narmada's waters is supposed to cleanse a human being of generations of sinful births" (Mehta, 1993, p.144).

For the desperate and miserable people and social outcasts, the river provides a shelter, refuge, and home from their busy and corrupted materialistic lives. It is a place of respite, recreation, and repose for those who want to remain alone and experience spiritual peace. Ecospirituality deals with human being's escape from a consumerist and materialistic society. *A River Sutra* begins with the nameless narrator; he was one of the people who came on the banks of the Narmada for consolation. He was a retired bureaucrat, and he was assigned as the manager of a rest-house on the riverside of the Narmada River. After his wife's death, he intended to pass his remaining life in the natural environment. He headed to the upper reaches of the river to live his forest retreat stage of life. "The bungalow's proximity to the Narmada River was its particular attraction" (Mehta, 1993, p.2). He was withdrawn into nature with a profound desire to retreat from the corruption of the technological and materialist world. He said, "[b]ureaucrats belong too much to the world and I have fulfilled my worldly obligations. I am now a Vanaprasthi, someone who has retired to the forests to reflect" (Mehta, 1993, p.1). Vanaprastha is one of four stages of human life stated by Hindu scriptures. After completing the phases of the infantile, the student, the householder, he enters the stage of hermits in the forest "to seek personal enlightenment" (Mehta, 1993, p.7). In Hinduism, if one lives in all stages according to the rules, duties, and responsibilities, he will obtain salvation.

The narrator searched for spiritual restoration, peace, respite, and solitude, so he chose the banks of the Narmada. He appreciated the river as he is on a spiritual quest. "[T]he purpose of the journey is to attain a new relation to nature as the springhead of energy, peace and a meaningful life" (Kundu, 1999, p.5). On his journey, he questioned his own beliefs and searched for an authentic identity that was related to nature. "[T]he river has become the object of [The narrator's] reflections" (Mehta, 1993, p.3). That's why, he meditated looking at it every

morning to free his soul, “a great aid to [his] meditations is the beauty of [their] location” (Mehta, 1993, p.3). In his meditations, he frequently heard the river’s heartbeats from the deep in underground. He mediated to free himself from the cycle of rebirth and death and achieve a holistic existence. “Ritual worship performed by meditators and temple priests includes veneration and internalization of the elements, a sanctification of the body that leads to identity with divine power” (Barnhill and Gottlieb, 2001, p.63). He is one of the characters who feel nature and the energy of the universe by means of the rituals of ascetic withdrawal and meditation.

In addition to his withdrawal and his meditations, the narrator’s encounters with the other characters and their stories are significant to perceive a holistic existence. In Hinduism, the places that have sacred associations are regular destinations for pilgrimages. The narrator’s rest house is near The Narmada River which has holy pilgrimage sites and temples all along its banks. Pilgrimage to the Narmada is a spiritual practice so there is always a flow of pilgrims passing through its banks. Although the narrator came to this place to meditate and forget all worldly ties and issues, he encountered many different persons or their stories on his spiritual journey. Mehta presents the rituals of pilgrimage to the Narmada.

Sacred places, objects, or forms of art. However, are more than just tools or techniques to facilitate the experience of belonging? They are always integral parts of rituals, and it is those rituals that are the doorways to mystical experience. (Capra and Luisi, 2014, p.282)

The Narmada is the only river in India to be graced for the ritual of parikrama that allows one to experience mystical experience. Parikrama is a full circumambulation of the Narmada River on both banks. This circumambulation which begins at the mouth of the river on the Arabian Sea takes approximately two years. This is similar to the circumambulation of Muslim pilgrims around Kaaba. The pilgrim follows a clockwise journey on foot around the holy Narmada at his right hand by maintaining some challenging and arduous formalities and rules in a humble manner. He can take only essential things with him; he can survive by begging for food. However, the consequences of their parikrama are noble and prosperous.

[W]ith clear resonance of Chaucer, [the novel] compromises the tales of visitors (most of them pilgrims) at a remote rest house on the Narmada river; these stories are interwoven with the framing narrative presented by the resident hostel overseer- a bend then, of the figures of ‘Chaucer-the-pilgrim’ and ‘the host’ in the Canterbury tales-whose voice ensures that the individual tales fall into one coherent pattern and collaboratively evoke a multi-religious India held together by the common denominator of convivial spirituality (Wiemann, 2013, p.160).

One of the temples dedicated to Lord Shiva is visible from narrator’s terrace. At sunset, white-robed pilgrims descended from the stone-steps of the Mahadeo temple to reach the river’s edge, they walked on the banks, and they floated their clay lamps downstream for the evening devotions. “As the twilight deepens, [the narrator and bungalow guests] can see the water at Mahadeo stars flickering with tiny flames as if catching fire from the hundreds of clay lamps floated downstream for the evening devotions” (Mehta, 1993, p.4). They were surrounded by the harmony of the river. Every dawn the narrator sat in the darkness and faced the underground spring of the river, Amarkantak. He imagined the ascetics devotees reached out the holy tank of Amarkantak to the birth and the origin of the river because they believed even a sight of the river cleanses their souls. He imagined the ascetic devotees sitting in the dark like himself, and imitating their god, Shiva with their ash- stained naked bodies and their matted hair. Shiva is represented in various forms; one of them is as a naked ascetic. This is part of their self-realization as the extension of Shiva. He imagined their meditations on Shiva by chanting, “Shiva-o-ham, Shiva-o-ham, I that am Shiva, Shiva am I” (Mehta, 1993, p.5). This mantra is repeated in the novel. Ascetic devotees’ selves are elevated to Shiva, and they identify themselves with the source of energy from which the whole universe emerged through asceticism. The holism of the entire universe is articulated, and all human beings are part of that creative source since Shiva is seen in all forms of life.

While going to Tariq’s village, the narrator met one of the Jain travellers as there are ancient Jain caves on the road. The Jain monk, Ashok “who had only recently renounced the world” (Mehta, 1993, p.9) told his story to the narrator. The monk represents Jain devotee; he told about Mahavira, the pioneer of the Jain religion whose principle of non-violence affected eco-spiritualists. The monk was a slender figure robed in white muslin; he wore a mask in order not to kill some blameless insects by sudden inhalation. He hesitated to harm a tiny living thing of the web of creation. He disclosed how he had become tired of the materialist world that offered him a luxurious life in his past life. “My life of unremitting pleasure ceased to satisfy me, leaving me exhausted from the last indulgence while anticipating the next” (Mehta, 1993, p.27). He sacrificed his wealth, comforts of luxurious living, family, and friends to follow Mahavira’s principles, to renounce the world.

Through *The Monk’s Story*, Mehta refers to the exploitation and manipulation of natural resources. She traces the reality of diamond mining, the story of human desire to control nature and “the other” for profit. The

monk was a wealthy diamond merchant's eldest son; he would inherit one of the biggest diamond companies in the world. This included the diamond mines, cutters, auctions trading houses, and bank accounts all around the world. His merchant father symbolizes wealth, pleasure, and power. While travelling over the world with his father to understand the diamond trade, he witnessed the hard life-conditions of the diamond miners, he saw twisting streets, open gutters, dingy wooden shack, and squalor of the bazaars. He was distressed by the dehumanizing prosperity of diamond trade; the poverty, hunger, and death of miners were in contrast to the non-violence of Jainism. He realized that their wealth has sustained by violence and his father, the follower of Jainism, was a cynical and insensitive materialistic person. He criticized his father's hypocrisy, "how can you worry about a dead insect more than you care about a human being?" (Mehta, 1993, p.23) He told the narrator, "for the first time I had recognized that wealth had excised my father's emotions, freeing him to examine people as if they were abstractions" (Mehta, 1993, p.23). Since then, his attitude to his father has changed. The inhuman nature of his father's philanthropy during renunciation ceremonies frightened him.

The monk hesitated to inherit his father's business and his inhuman and cynical life. "He could never return to anaesthesia of wealth that numbed [him] to the suffering that could make [him] human" (Mehta, 1993, p.33). He was eager to experience Mahavira's teachings and sufferings. Without suffering, he could not understand the non-violence of ahimsa or be free from the corrupted world. He "longed for the freedom to find this state of bliss" (Mehta, 1993, p.19). He wished to be free from doubt, delusion, extremes. He believed that renunciation could release his energy "like a dammed river waiting to be released" (Mehta, 1993, p.29). If he was bounded to the role which society required him, he could not be free. He chose to be a social outcast and he avoided human vanity, denied human shame, and survived on charity. It was hard for him to prefer ascetic renunciation from the world of material prosperity. However, he could be free to pursue the secrets of the human heart, "[t]he human heart has only one secret. The capacity to love" (Mehta, 1993, p.45). He searched the capacity to love. He realized his connection to other things in the universe by leading a simple life away from the materialistic world. The monk's renunciation did not simply mean the rejection of the materialist world; it disclosed his experience of ahimsa and his holistic perception of life. His remorse for his decision that hurt his family and his discomfort for the extravagancies of renunciation ceremonies brought out his compassion for everyone and everything. He said "I was overcome by compassion for him [his father], for myself, for my concerned and curious wife, for the human helplessness that linked us all. It was my first experience of ahimsa." (Mehta, 1993, p.32). His feeling of compassion for them was his first experience of ahimsa. This eco spiritual perception is applied for self-realization and global humanism.

The monk followed parikrama, gained complete devotion and veneration for the Narmada on his walk, and identified himself with ascetic Mahavira who endured extreme hardships as a divine beggar. In his journey for the discovery of spiritual truth and his true inner self, his relationship with the river is significant. "[P]ilgrimage is endurance. Through this endurance, pilgrims hope to be bound to the energy of the universe, as the Narmada River is thought to link mankind to the energy of Shiva" (Mehta, 1993, p.7). He regained the energy of universe and holism through his ritual of visiting the river; it provided a link with the deities, a spiritual renovation, inspiration, and solace, that he would be directed to the next Creation. Christopher Key Chapple describes a similar journey, "this journey through the relationship between body and the elements to the point of unity with the goddess brings the mediator to a point of visionary immersion, a form of profound and deep ecological awareness" (Barnhill and Gottlieb, 2001, p.64). The monk tried to get the meaning of his existence isolated from the greed of materialist world and took a journey into his inner world that found a connection and harmony with the cosmos.

The narrator does not understand the meaning of his renunciation due to his faith and desire, as his own withdrawal from his active social life was guided by reason. And Tariq Mia commented that the monk's story reflects the secrets of the human heart. Tariq Mia was the Muslim mullah of a mosque adjoining the tomb of Amir Rumi in a Muslim village beyond the valley. He tried to teach him that desire was the source of life and the interaction in the web of creation brought peace and solace Mehta presents Islam's tolerance for other beliefs, its relationship with nature, especially with the Narmada. For example, Nawab of Shahbag, the Muslim ruler, also honoured the holiness of the Narmada by chanting, "the Narmada purifies with a single sight of her waters. Salutations to thee, O Narmada" (Mehta, 1993, p.155). She enriches the narrative of the novel through the references to Sufi mystics, teachings, and songs. "Indo-Sufism based on the concept of mystical love with two central tenets: striving to unite with God by following the Way under the direction of a spiritual guide, and ecstatic intuition of divinity through God's illumination" (Mehta, 1993, p.275). One's love for other human or non-human beings relates him to Allah as all the web of creation is the reflections of Allah. Amir Rumi was a Sufi devotee of the sixteenth century. His cult of love has embraced all the communities. From all over India, Qawwali singers

come to Rumi's tomb to sing their ecstatic songs. These songs intensify love and move their listeners to dance with the religious rapture in which God is found. Through music, they experienced holism.

Mehta presents the power and magic of music that has a soothing, healing effect on the characters. In *The Teacher's Story*, Tariq Mia reported the tale of Master Mohan, a music teacher, and a gifted blind singer. Master Mahon had an unhappy life as his greedy wife always mocked him for being poor. She blamed his weakness and stupidity for their poverty. He took a blind boy, Imrat, as his pupil as Imrat's sister requested him to look after her brother for a while. His love for the boy was based on the master-pupil love that reminds the love of Rumi and Shams. On the other hand, his wife and children tortured, abused and shrieked the boy; he was unable to endure their rudeness, so he leaves the house with the boy to practice in the great park that is the centre of Calcutta. The boy sang his Sufi songs of love to God, "can you not see / Only love disfigures me?" (Mehta, 1993, p.68) Moreover, he instructed him to sing the songs of Kabir, Mirabai, Khusrau, Tulasidas, Chisti, and Chandidas. "Sings Kabir, 'O seeker, find God / in the breath of all breathing'" (Mehta, 1993, p.69). Kabir invited the devotee to seek God not in the temple or mosques but in all livings created by God. Sufism builds on love and sympathy for all beings and non-human because God exists in all things, everything in the universe is the extension and reflection of God. This echoes Yunus Emre's mystic song, "I love the web of creation for the sake of the creator." These songs remind that one can achieve self-realization, through their love of other beings and care for them. Imrat sang the devotional songs to the people around to praise God and his creation, as well as these songs helped them to endure the corruption and indignities of materialist world. His singing drew the attention of music recording companies. When his song made the hall full of pleasure and mysticism, one of the owners of them cut his throat. After the death of Imrat, Mohan fled from the cruel, loveless, and greedy modern society and he came to the roadside tomb of Amir Rumi near the riverside of the Narmada. Even though the Narmada is the giver of solace and peace to the suffering people, he committed suicide by throwing himself under the train to release himself from the miserable cycles of life and from the evil of human beings: "it is only a story about the human heart" (Mehta, 1993, p.86).

Besides the innocent devotional Sufi music that attracted people and drove them into the trance in which God is found, Mehta presents insights into the devotional classical music of Hinduism that includes several songs of the Narmada with the theme of holism, unity, desire, and consolation in *The Musician's Story*. In this story, she refers to the significance of the Narmada in human being's spiritual, intellectual, and musical development. The musician's daughter told her own story to the narrator. Her father was a famous, talented, and devoted music teacher. He did not teach his art of music to anybody. He accepted to teach his disciple how to play music if he promised to marry his daughter who was very ugly. The disciple and daughter created a dialogue of desire through music. However, the desire was manipulated, and the disciple cheated her by marrying another girl. The Musician, her father, reminded her of the mythological story that The Narmada is cheated by her lover, Lord of Rivers and remained virgin. He recommended her to console her pain and search for true love that was not moved by human passion. He encouraged his daughter to channel her sorrow into a richer music: "[r]emember, if I teach you the raginis I will be giving you as wife to my gods, the gods of music. Such a contract cannot be broken. It will be a marriage sealed by Shiva himself" (Mehta, 1993, p.203). He told about the expression of desire for a lover, grief for the loss of the beloved in the music along with the legends of Shiva and Parvati, Barari, Lilavati, Bhairav, Madhu-Madhavi. The stories include Veena and the seven notes of the music maintain the spirituality of the love. He said,

[t]here was no art until Shiva danced the Creation... Music lay asleep inside a motionless rhythm-deep as water, black as darkness, weightless as air. Then Shiva shook his drum. Everything started to tremble with the longing to exist. The universe erupted into being as Shiva danced. The six mighty ragas, the pillars of all music, were born from the expressions on Shiva's face and through their vibrations, the universe was brought into existence. (Mehta, 1993, p.195)

These six ragas encouraged the harmonious co-existence of all living things. Music and life could not exist without desire so six wives were given to them to teach them love, live and multiply. The music highlighted the creation of a composition from their union. "The world is envisioned as the interplay or "dance" of male and female energies" (Taylor, 2005, p.828). Like music, nature has a rhythm in accordance with the wholeness. Through music, she could understand the universe and the true power of nature.

The father taught his daughter to listen to nature to learn music. He made her sit in the woods and find the notes in nature.

Listen to the birds singing. Do you hear the half notes and microtones pouring from their throats? ...how that song ended on a single note when the birds settled into the tree? The greatest ragas must end like that, leaving just one note's vibrations on the air. Their songs are the spontaneous response to the world. That is truly music. (Mehta, 1993, p.203)

The music embedded in nature had perfection and beauty. She could love beauty wherever it existed, despite she did not find the beauty in her mirror image. Her attachment to the musician boy caused desire and sorrow when she withdrew her senses from the boy, and she could achieve peace.

Her father told her to meditate on the Narmada River which represents Shiva's forgiveness until she felt free from her attachment to her lover. She came to the river to get rid of her sufferings. The Narmada offered consolation to the musician's daughter who suffered from the selfish and materialistic world. "You release the wheel of suffering /you lift the burdens of the world. / O holy Narmada" (Mehta, 263). In addition to exorcising her grief, the Narmada would provide inspiration to her by evoking her desire in my music. "Evoker of Narma, lust, /Be known as Narmada" (Mehta, 1993, p.259). It has the power to heal her dead feelings. Love and desire are purifying emotions that can carry her beyond the worldly and materialistic frames.

In *The Minstrel's Story*, The Narmada appears as a nurturing and comforting motherly figure. This story is about Naga Baba, a martial ascetic, and Uma, a minstrel whose songs praised the Narmada. After going several tests of penances, the endurance of human limitations and training that longed for years, Naga Baba became an ascetic of a sect; he was respected and feared for his supernatural powers. He wandered the countryside and begged for food, bathed in the ashes of the cremated. On the night of Shiva, the Nagas begged at unclean, untouchable, or blasphemous houses, so he begged alms from a brothel house and accepted a little girl, Chand as alms. He saved this girl from prostitution and a miserable life of corruption. Naga Baba withdrew from the society and came to a dense jungle near the Narmada with this girl. The jungle on the banks of the river functioned as home and refuge for those who wanted to be protected from the violence of the corrupted world. The girl learnt harmonious co-existence with trees, animals and sustaining her life in nature. She learnt to drink fresh water directly from the teats of wandering goats, collecting pats of cow dung to be left in the sun to dry, looking for water snakes to find pure water to drink. Naga Baba re-named this girl as Uma, the daughter of Narmada. He immersed the girl into the water that became her new mother, and he said, "[t]he Narmada claims all girls as hers. Tonight, you become a daughter of the Narmada" (Mehta, 1993, p.241). Symbolically, the river washed off her past and she re-emerged from the holy river, her new mother, the Narmada. Uma was also identified with the goddess Narmada who was born from Shiva's penance and love. Uma's birth included the aspects of love and penance. "You are twice-born, /Once from penance, /Once from love" (Mehta, 1993, p.260). Naga spent years in teaching the songs of the river to the girl. She grew up to be a renowned minstrel of the Narmada under the guidance of Naga Baba and she was accepted to the temple festivals on the riverside of The Narmada as a singer-saint, she travelled from one temple to another. As a river minstrel, she chanted to the river that various animals such as turtles, river dolphins, herons, fishes, and crocodiles and various people such as bards, ascetics, gamblers, cheats, and dancers gathered in Narmada's embrace. The Narmada, like a mother, provides refuge and solace to all without considering their differences.

In *The Courtesan's Story*, The River appears as consoler of the pain and purifier of the sins. "You remove the stains of evil. / You release the wheel of suffering. /You lift the burdens of the world. / O holy Narmada" (Mehta, 1993, p.263). In this story, Mehta presents two victims of the corrupted society who created a world of love in the depth of the forest. Courtesan's daughter was kidnapped by Rahul Sing, known as the most dangerous bandit in the Vindhya. On the other hand, he was a victim of the corrupted society. When he returned from the Pakistani wars, his family was dead, and his lands were taken by a man whom local politicians supported. To justify his being a bandit who rebelled against the corrupted authority, Courtesan's daughter stated,

[d]enied justice, Rahul Singh only did what a man of honour would do. He swore vengeance on his family's murderers and killed them all. Of course, he has become a hunted man. But he has never harmed anyone who did not deserve it. (Mehta, 1993, p.174)

And Courtesan's daughter was also an innocent victim of the corrupted society. She was young, beautiful, joyful, and lively like an angel, presented love to everyone, and was not aware there were increasing indignity ugliness, evil, and corruption around her. Rahul Sing kept the daughter in captivity in a cave in the depth of the jungle. He restrained his desire, and he did not force himself upon her, he wanted to win her heart with respect. He believed that she had been his wife in many births before this one. She realized that he was right, she said, "guided by his touch, I learned I had known his body in a hundred lifetimes before he took me again a virgin on the thin cotton quilt which was all that shielded our bodies from the ground" (Mehta, 1993, pp.175-6). They fell under the spell of love and desire. They lived a happy life in the jungle. He decided to live like a common person but his deeds as a bandit could not be forgotten by the society. He risked his life for his love when he went to the bazaar to get something for her; he was killed in a police encounter. The girl ended her life in the water of the Narmada because she could not return to society as a bandit's wife; the Narmada claimed one of her daughters to console her sorrows

and protect her from the society. Her mother felt relieved that the Narmada would take away all her sins. The Narmada River cleanses sins, “the criminal offense of attempted suicide is often ignored if the offender is trying to kill himself in the waters of the Narmada” (Mehta, 1993: p.2).

In addition to the spirituality of the Narmada River, Mehta presents its significance in contemporary secular India. The river exists at the crossroads of the sacred and secular worlds. It is holy and loaded with religious myths and spirituality, and its physical power and interaction with the civilizations attract the people. Professor Shankar wrote his book, *The Narmada Survey*. He conducted an archaeological dig at the banks of the Narmada as “[t]his river is an unbroken record of the human race” (Mehta, 1993, p.254). Professor cared for the river’s immortality, which comes from its un-changeability rather than its holiness. Its permanence in its course makes it the same river for ancient and contemporary people: it flows without changing its course since its creation; it is a symbol of the flux of human life. It carries the traces of many civilizations. The sage Vyasa dictated the Mahabharata on the Narmada’s bank in ancient times; also, this riverbank became a setting for *Jungle Books* by R. Kipling. Professor only loved the river rather than worshipping it. He did not believe in the holiness of the river. He said, “[m]ere the mythology! A waste of time! If anything is sacred about this river, it is the individual experience of human beings who have lived here” (Mehta, 1993, p.253).

The novel is a journey for self-realization. The narrator’s self-realization implies eco-spiritual wholeness. Everything in this universe is related to each other, and human beings are only a part of the web of the creation. The narrator withdrew from the world before he learnt it. His friend old mullah Tariq Mia accused him of leaving the world without understanding it; he said “[h]ow can you say you have given up the World when you know so little of it?” (Mehta, 1993, p.47) His journey’s ending is prosperous: The essential self of the narrator developed, evolved, changed through the stories. The people he encountered since he came to the rest house were “like water flowing through [their] lives to teach [them] something” (Mehta, 1993, p.255). Professor Shankar stated that “you have chosen the wrong place to flee the world, my friend...too many lives converge on these banks” (Mehta, 1993, p.254). The narrator achieved knowledge by being exposed to the people whose stories filled out his knowledge of the traditions of the river and the world. Rather than passive withdrawal from the people and the world and choosing an isolated life; being in an active relationship with all things in the universe could provide knowledge, enlightenment for him to reason out the meaning of life. Tariq Mia reminded him that “you were brought [the banks of the Narmada] to gain the world, not forsake it” (Mehta, 1993, p.216). His renunciation from the world did not provide enlightenment to him. In the end, he wished to belong to the world he left. He preferred the action, “the rhythm of [his] previous life” (Mehta, 1993, p. 257) rather than a still and isolated life that is “untouched by the events of a larger world” (Mehta, 1993, p.256).

Throughout her novel, Mehta focuses on the theme of desire and love of a larger world; human love leads to divine love. The narrator was influenced from the power of love that motivated him to feel related to other human beings and non-human world. The epigraph repeats the love songs of Chandidas “Listen, O brother. / Man is the greatest truth. /Nothing beyond” (Mehta, 1993) in order to generate a specific context for the novel and to function as a summary. The end confirms the humanist value in the love song that favours the man who is in a relationship with other human beings rather than detached from them. Man can achieve enlightenment when he is attached to the society. This song stresses the interrelations of all creations, unlike the western humanism. Mehta combines reason, instinct, and spirituality in the modern world.

III. CONCLUSION

This study offers an analysis of *A River Sutra* from an eco-spiritual perspective. It examines the ecological implications of Indian religions. This paper examines religious traditions in India which considers nature as important entity and part of the whole creation. While building an Indian identity in the context of cultural roots and traditions, Mehta highlights the relevance of nature to the divinity and human beings’ awareness and experience of their relationship with nature, the earth, and the universe. She surveys the meditative and ritual practices and the ancient tradition of preserving sacred river. This novel is a journey to the centre of the Indian spirituality that has inspired eco-spirituality with its perception of a sense of wholeness, holism, and self-realization. Living in peace with one’s surrounding is at the centre of spiritual life in India. The holy Narmada River plays an important role in Indian’s spiritual life. She highlights its significance in constructing cultural identities as well as being the source of the physical life. Six stories in *A River Sutra* include the stories that reflect aspects of the river. Six stories have the stories of a Jain monk, the murder of a talented musician, the seduction of an executive by a tribal woman, the abduction of a courtesan by a bandit, the physically disfigured musician girl and anthropologist who turned a Naga and saved a child from prostitution. The narrator functions as a sudradhar,

a storyteller and bound all these stories around the theme of the river. Deep ecology is more than a love of nature, it is a self-awareness that makes references to the connections between human beings and the nature and also it is an awareness that we live in the age of environmental crisis. Since the independence from Britain, India has exposed to huge irrigation projects, these projects function to destroy the traditional life in India, disrupt ecological and social justices. With the Narmada Dam Project, ancient deep-ecology based on traditional economy of living, the sense of interconnectedness of human and nature will be lost. Moreover, building dams could destroy important places of pilgrimage along the course of the river, which could wound their spiritual life. As a response to development, progress, science, and technology that create the cultural and environmental crisis, Mehta surveys Indian religions to be aware of co-existence of human and all the things in the universe, harmonious use of natural resources and maintaining the diversity of ecosystems.

REFERENCES

- Barnhill, D. L., & Gottlieb, R. S.** (2001). *Deep Ecology and World Religions: New Essays on Sacred Ground*. State University of New York Press.
- Capra, F., & Luisi, P. L.** (2014). *The Systems View of Life*. Cambridge University Press.
- Conrad, J.** (2015). *Hearth of Darkness*. Sis Publishing.
- Glotfelty, C., & Fromm, H.** (1996). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. GA: U of Georgia P.
- Harding, S.** (2010). *Gaia Theory and Deep Ecology*. Green Spirit: Path To a New Consciousness, edited by Marian Van Eyk McCain, O Books, 36-50.
- Kundu, R.** (1999). *Surfacing and a River Sutra: A Comparative Study of Two Pilgrimages*. Comparative English Literature edited by Manmohan Krishna Bhatnagar, Atlantic Publishers and Distributers.
- Mehta, G.** (1993). *A River Sutra*. Penguin.
- Taylor, B.** (2005). *The Encyclopaedia of Religion and Nature*. Continuum, A-J. Vol.1.
- Wiemann, D.** (2013). ...*What Will Count as the World: Indian Short Story Cycles and The Question of Genre*. Locating Postcolonial Narrative Genres, edited by Walter Goebel and Saskia Schabio, New York, 155-170.

Araştırma Makalesi- Research Article

Seramik Sanatında Çokgen (Poligon) Anlatımlar¹

Polygon Expressions in Ceramic Art

Ozan BEBEK^{2*} & Müjde YÜCEL COŞAR³

Geliş / Received: 28/04/2021

Revize / Revised: 23/08/2021

Kabul / Accepted: 26/08/2021

ÖZ

Çokgenler, Antik Yunan döneminden bu yana, matematiksel çalışmalar için önem teşkil eden bir konu olma niteliğini korumaktadır. Platon ve Arşimet, çokgen formlardan oluşan çok yüzlü cisimlere ilişkin, matematiksel çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Geometrinin çalışma alanlarından biri olan topolojide, bu cisimler, Platonik katılar ve Arşimet cisimleri olarak anılmaktadır. Düzenli, çok yüzlü cisimler olarak anılagelen bu cisimler, matematik ve geometri alanlarında geniş bir araştırma alanı sunmasının yanı sıra, mimarların ve sanatçıların üretimleri için de bir ilham kaynağı olarak görülebilmektedirler. Özellikle de bilgisayar teknolojileriyle üretilen sanat ve tasarım ürünlerinde, düzenli olmayan çok yüzlü cisimlere ilişkin, farklı birçok varyasyonun daha üretilebileceği gözlemlenmektedir. Geometri alanında, form türetimi olarak adlandırılan bu durum, sanatsal üretimler bağlamında, sağladıkları farklı bakış açıları dolayısıyla birçok tasarıma yön vermektedir. Çalışma kapsamında dijital ortamda ve plastik sanatlarda çokgen yapılar ele alınmış; resim, heykel ve seramik başlıkları altında ulusal ve uluslararası sanatçılara ait örnek eserler incelenmiştir. Resim, heykel ve seramik eserlerin karşılaştırılması sonucunda, çokgenlerin, seramik eserlerde kullanımının daha az olduğu tespit edilmiştir. Seramik eserlerde, kullanılan malzeme ve tekniklerin, keskin kenarlı ve köşeli olan çokgen yapıların form türetimi için güçlü meydana getirdiği görülmüştür. Araştırmada ayrıca, çok yüzlü cisimlere dayanarak gerçekleştirilen kişisel seramik heykel uygulamalarına yer verilmiş, uygulama aşamasında kullanılan yöntemlere, yaşanan aksaklıklara ve çözüm önerilerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seramik, Sanat, Poligon, Tasarım, Çokgen.

ABSTRACT

Polygons, since the Ancient Greek era, remain as a significant subject for mathematical studies. Plato and Archimedes carried out mathematical studies on polyhedrons that were shaped by polygonal forms. In topology, which is one of the study areas of geometry, these objects are mentioned as Platonic solids and Archimedes objects. These, known as regular polyhedrons, can also be seen as a source of inspiration for the productions of architects and artists, alongside offering a wide range of research opportunities in the fields of mathematics and geometry. Particularly, in art and design products that are created via computer technologies, it is observed that many different variations with regards to irregular polyhedrons can be produced. In geometry, this is called form derivation and it steers numerous designs in the context of artistic productions because of diverse perspectives it provides. Within the scope of this study, polygonal structures in digital platforms and plastic arts were evaluated; under the themes of painting, sculpture and ceramic, work samples of local and foreign artists were examined. As a result of the comparison of painting, sculpture and ceramic artworks, it was determined that the utilization of polygons in ceramic artworks is fewer. Moreover, it was analyzed that the materials and techniques used in ceramic works cause difficulties for representing polygonal structures with sharp edges and corners. In this research, personal ceramic sculpture implementations based on polyhedrons were included, in conjunction with the practice, methods used throughout the implementation phases, problems encountered and recommendations for solutions were addressed.

Keywords: Ceramic, Art, Polygon, Design.

¹ Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Seramik Anasanat Dalında ve Dr. Öğr. Üyesi Müjde Yücel COŞAR danışmanlığında yürütülen “Seramik sanatında poligon (Çokgen) anlatımlar” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^{2*} Sorumlu Yazar, Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Seramik ve Cam Bölümü, oznbk@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3292-4403>).

³ Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik ve Cam Bölümü, mujdeyucel@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0327-0765>).

I. GİRİŞ

Poligon kavramı, çokgen kavramıyla aynı anlama gelmektedir. Poligonlar olarak anılan çokgenlere, geometri alanındaki çalışmalarda rastlanması, Antik Yunan dönemine dek dayanmaktadır. Antik Yunan döneminde, Platon'un ve Arşimet'in çokgen yüzeylerden oluşan, çok yüzlü cisimlere dair çalışmaları olduğu bilinmektedir. Düzenli çok yüzlü cisimler, Platon'un çalışmalarından dolayı, günümüzde halen Platon katı cisimleri olarak anılmaktadır. Yarı düzenli (semiregular) çok yüzlü cisimler ise, Arşimet katı cisimleri olarak anılmaktadır.

“Seramik Yüzeylerde Çokgen (Poligon) Anlatımlar” başlığı kapsamında, matematik bilim dalında konu edilen çokgen formların, geometrik soyutlama yöntemleriyle oluşturulan sanatsal çalışmalar dahilinde kullanımı incelenmektedir. Bu çalışma ile, çokgen formların kullanımının farklı sanat dallarındaki yansımaları genel bir çerçeveye sunulurken, çeşitli örnekler kapsamında, seramik sanatında yer alma şekillerinin irdelenmesi hedeflenmektedir.

Çalışmada, çokgen türleri açıklanarak, gündelik yaşamda sıklıkla karşılaşılan nesnelerin geometrik yapılarını içeren örnekler, çokgen kavramı başlığı altında analiz edilerek sunulmaktadır. Çokgen yapıların görsel sanatlardaki yansımaları, dijital ortamda ve plastik sanatlarda gerçekleştirilen sanatsal çalışmalar çerçevesinde ele alınmaktadır.

Plastik sanatlar başlığı altında, resim sanatında bulunan iki boyutlu çokgen örnekler ile heykel ve seramik alanında yapılmış üç boyutlu, çok yüzlü (polihedron) sanatsal örneklere yer verilmektedir. İncelenen seramik eserler, seramik heykel formundaki örnekler arasından tercih edilmiştir. Seramik karo, mozaik ve çini uygulamalarına, çok yüzlü cisim özelliklerini tam anlamıyla karşılamadığı için detaylı bir biçimde değinilmemiştir.

Seramik sanatı bağlamında, çok yüzlü cisimlere dayanarak oluşturulan formların kullanıldığı kişisel uygulamalara yer verilmektedir. İncelenen örnekler ve ortaya konulan kişisel uygulamalar arasında kurulan ilişki, sonuç bölümünde değerlendirilmektedir.

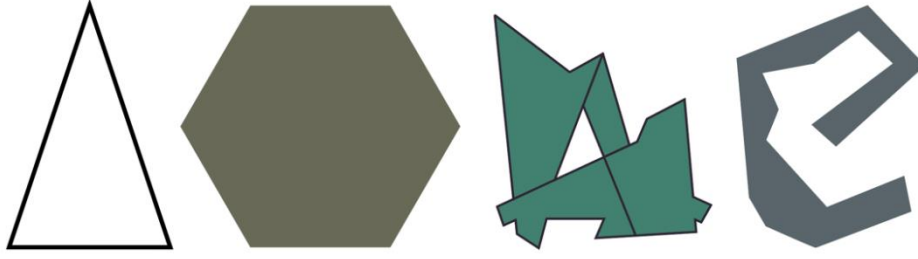
Makale kapsamında yer alan konu başlıkları, farklı disiplinlere ait basılı kaynaklar olan kitaplar, modern sanat dergilerindeki makaleler ve bunlara ek olarak, güncel sanata ilişkin çevrimiçi kaynaklar ışığında belirlenmiştir. Sanat alanına ilişkin kaynakları kullanmanın yanı sıra, çokgenler üzerinde temel bir kavrayış geliştirilebilmesi amacıyla, matematik bilimine ait basılı ve çevrimiçi kaynaklardan da yararlanılmıştır.

II. ÇOKGENLER

Matematik bilimine ait farklı kaynaklarda, poligon kavramına ilişkin farklı tanımlar görülmektedir. Ortak kaniye göre, poligonlar genellikle, 'kenarları düz olan kapalı bir şekil' (Gellert vd., 1989: 573), 'düz çizgi parçaları tarafından sınırlandırılmış kapalı bir şekil' (Bronshtein vd., 2003) veya 'köşe çiftlerinin aynı sayıdaki düz kenarlar tarafından sınırlandırıldığı ve düz çizgilerin köşeleri oluşturan noktalar dışında başka bir noktada kesişmediği kapalı bir şekil' olarak tanımlanmaktadır (Gellert vd., 1989: 573). Bu tanımların ortak yönü, poligonların bir dizi çizgi parçasından oluşan bir bütün olduğu ve kapalı bir bölgeden oluşan bir şekil olduğu fikridir. Tanımlarda yer almakta olan 'kapalı bir şekil' ifadesiyle kastedilen fikir tam olarak tanımlanmamakla birlikte, poligonlar evrensel olarak, belirtilen kapalı bölgenin içerisinde hiçbir gölge alanı bulunmayan, çevresi kapalı olan bir siyah çizgiler birleşimi olarak tasvir edilmektedir.

Çokgen (Poligon) kavramı, 'birden fazla, çok' şeklinde tanımlanan 'πολύς (polús)' sözcüğü ile, 'köşe' veya 'açı' anlamına gelen 'γωνία (gōnía)' sözcüğünden türetilmiştir (Craig, 1849: 404). Geometrik bir nesne olarak poligon, köşelerden (noktalardan) ve eşit uzunluklardaki kenarlardan (çizgi bölümlerinden), dolayısıyla döngüsel olarak düzenlenmiş bir dizi noktadan oluşmaktadır (Coxeter ve Greitzer, 1967: 51).

Poligonları oluşturan tüm çizgiler birbirlerine bağlandığı için, poligonlar 'kapalı' formlardır. Üçgenler, dörtgenler, beşgenler ve altıgenler, poligon örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. 'Şekil 1'de yer alan tüm şekiller birer poligondur. Bu şekilleri poligon yapan özellik, düz çizgilerin birleştirilmesiyle oluşan kapalı şekiller olmasıdır. Yanıltıcı formuna rağmen en sağda yer alan on bir kenarlı biçim, hala kapalı bir form olma özelliğini korumaktadır ve bir poligondur. Bu poligon, basit olmayan bir poligon örneği olarak diğer örneklerden ayrılmaktadır.

Şekil 1. Poligon Örnekleri. [Kişisel arşiv(çizim), 2021]

Köşe sayısı 'n' (ve kenar sayısı 'n') olan bir poligon, 'n-gen' olarak adlandırılmaktadır. Yani, terim sözcüklerinin bildirdiği sayılar, şeklin kaç kenarı bulunduğunu ifade etmektedir. Örneğin, 'üçgen' sözcüğünün bildirdiği 'üç' sayısı, üçgen formun üç kenarı bulunduğunu işaret etmektedir. Bu yüzden, üç düz çizginin birleştirilmesiyle oluşturulabilecek form, 'üçgen' olarak anılmaktadır.

Doğada ve günlük yaşamda, poligonlara yaygın bir biçimde rastlanılmaktadır. Örneğin, arı peteği formuna ait her bir birim, 'altıgen (hexagon)' biçiminde birer poligondur. Arı peteği formunda yer alan her bir poligon, düzenli poligon örneğidir. Doğada, birbirinden farklı, sayısız poligon varyasyonuna rastlanabilmektedir. Zürafaların üzerinde yer alan desenler de bunlardan yalnızca biridir. Ayrıca endüstriyel üretimle üretilen ve günlük yaşamda kullanılan metal somun ve 'Dur Levhası' gündelik hayatta sıklıkla rastlanılan düzenli poligon örnekleri arasındadır.

2.1. Çok Yüzlü Cisimler (Polihedronlar)

Birden çok kenardan ve köşeden oluşan geometrik formlar, iki boyutlu uzayda 'poligon', üç boyutlu uzayda 'çok yüzlü cisim'⁴ ve dört boyutlu uzayda 'polikoron' olarak adlandırılırken, tüm bu geometrik formların genel adı 'politop'tur. Politop kavramı, geniş bir nesne sınıfını kapsamaktadır. Matematiksel literatürde farklı tanımlarına rastlanan politop kavramı, farklı nesne kümelerine karşılık gelmektedir.

Magnus J. Wenninger, 'Çok yüzlü nedir?' sorusuna yanıt aradığı 'Polyhedron Models' adlı kitabında, geometrinin kendisinin bir mekan veya alan çalışması olarak tanımlanabileceğini ve iki boyutlu formlarla ilgili kısmının düzlem geometrisi, üç boyutlu formlarla ilgili kısmının uzay geometrisi olarak adlandırılabilirliğini belirtmektedir. Wenninger, tek boyutlu uzay ile üç boyutlu uzay ilişkisinin, bir dizi çizgi parçasının iki boyutlu bir alanı çevrelediği ve bu çizgilerin birbirine bağlanmasıyla bir poligonun oluştuğu ve sonrasında, bir dizi düzlem parçasının bir araya gelmesiyle de üç boyutlu bir cisme geçiş yapıldığından bahsetmektedir. Wenninger'a göre, çok fazla çeşitliliğe sahip bu çok yüzlü cisimlerin bazıları, son derece karmaşık geometrik yapılar barındırmaktadır (Wenninger, 1971).

Çok yüzlü cisimlerin, düz kenarlardan ve keskin köşelerden oluşan üç boyutlu geometrik şekiller olduğunu söylemek mümkündür. Bu çok yüzlü cisimlerin yüzeyleri, poligonlar tarafından sınırlandırılmaktadır. Çok yüzlü cismin yüzeyleri olan poligonlar, üç veya daha fazla kenarlarının kesiştiği noktalar aracılığıyla, cismin köşelerini meydana getirmektedir.

Çok yüzlü cisimlerin doğadaki örnekleri olarak ise, farklı biçimleriyle dikkat çeken kristalleri vermek mümkündür.

Düzgün Çokyüzlüler (Platonik Katılar): Platonik cisimler, çoğunlukla 'düzenli (regular)' sıfatını alarak adlandırılmaktadırlar (Pottman vd., 2007). Düzenli bir 'çok yüzlü cisim', tek bir poligonal yüzeyin kendisini tekrar etmesinden oluşan, üç boyutlu, kapalı, simetrik bir geometrik cisimdir ve kenarlardan, köşelerden veya yüzeylerden oluşabilmektedir. Klasik geometri bağlamında, çok yüzlü cisimleri açıklamak amacıyla, birçok farklı tanım kullanılmaktadır. Yaygın bir tanımda, yüzeylerin, her bir köşenin etrafına, kesişecek biçimde kurgulanan poligonlar bulunduğu vurgulanmaktadır.

Platonik cisimlerin isimlerinde yer alan ön ekler, çok yüzlü cisimleri oluşturan yüzey sayılarını belirtmektedir. 'Tettares' ön eki 'dört', 'hex' ön eki 'altı', 'okto' ön eki 'sekiz', 'dodeka' ön eki 'on iki' ve 'eikosi' ön

⁴Klasik Yun. *Polyhedron*. Çok yüzlü cisim. Antik Yunan'da, keskin köşeli, düz kenarlı ve çok yüzeyli geometrik cisim. Çoğul karşılığı "polihedra" veya "polihedrons" olarak adlandırılmaktadır.

eki 'yirmi' anlamına gelmektedir. Yüzey sayısı aynı olan çok yüzlü cisimler, çoğunlukla, bu sayıya göre adlandırılan başlıklar altında sınıflandırılmaktadır.

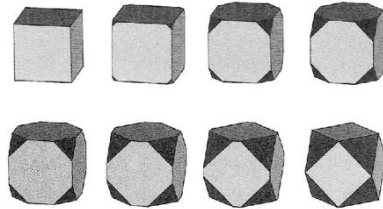

Şekil 2. Paolo Uccello, San Marco Katedrali'nden bir mozaik, Mermer plaka, Venedik, 1425-1430.

[Erişim: 03.05.2020, http://farm3.static.flickr.com/2244/1517206669_1745edeb9a.jpg?v=0]

Düzenli, çok yüzlü cisimler kategorisi, Platon katılarından ibaret değildir. Örneğin Kepler-Poinsot katıları olarak anılan, yıldız biçimli düzenli çok yüzlü cisimler de bulunmaktadır. Paolo Uccello'nun San Marco Katedrali'nde gerçekleştirdiği mozaik uygulaması, yıldız biçimli düzenli çok yüzlü cisimlerin tasviri için bir örnek teşkil etmektedir (Şekil 2). Bu makalede yer alan düzenli çok yüzlü cisimlerde, Platon katıları referans alınmaktadır. Bunun yanında, 'Semi-Regular (Yarı Düzenli)' olarak nitelenen Arşimet cisimleri ele alınmaktadır.

Yarı Düzgün Çokyüzlüler (Arşimet Cisimleri): Arşimet cisimleri, ilk olarak Arşimet (MÖ 287-212) tarafından keşfedildiği düşünüldüğü için, bu adlandırılmayla anılmaktadır (Senchal, 2013:8). Arşimet cisimleri, birbirinden farklı iki veya daha fazla dışbükey, düzenli poligonlardan oluşan çok yüzlü kapalı cisimlerdir. Platon cisimleri ve Arşimet cisimleri arasında form türetimi bakımından bir kural ilişkisi bulunmaktadır. Platon cisimleri, her biri aynı olan düzgün poligonlardan oluşmakta iken; Arşimet cisimleri, birbirinden farklı olan iki veya ikiden fazla türde düzgün poligonlardan oluşmaktadır.

Şekil 3. Platonik cisimden Arşimet cisimlerine dönüşüm aşamaları

[Kinsey ve Moore, 2002:231-232].

Platonik cisimlerin Arşimet cisimlerine dönüşümü, farklı türlerde yeni formlar türetilmesinin sağlamaktadır. Örneğin, Platonik cisimlerden biri olan 'tetrahedron' adlı çok yüzlü cisme, 'kesim (truncation) tekniği'nin uygulanması (Şekil 3), 'tetrahedron'u oluşturan dört adet üçgen yüzeyin, dört adet altıgen yüzeye evrilmesiyle, altıgenleri bağlayan üçgen yüzeyleri meydana getirmektedir. Bu yöntem kullanılarak, beş adet Arşimet cismi yaratılmaktadır. Bu cisimler, 'kesik dört yüzlü'⁵, 'kesik altı yüzlü'⁶, 'kesik sekiz yüzlü'⁷, 'kesik on iki yüzlü'⁸ ve 'kesik yirmi yüzlü'⁹ olarak adlandırılmaktadır (Wenninger, 1971:231-232).

Arşimet cisimlerinin oluşturulmasında, farklı türlerde geometrik yöntemler kullanılmaktadır. Bu geometrik yöntemlerden biri olan 'kesim (truncation) tekniği'nde, Platonik cisimlerin yüzeylerinin bir kısmının, köşeleriyle birlikte kesilerek kaldırılması yoluyla, Arşimet cisimleri oluşturulmaktadır. Bu yöntem, Platonik cisimlere yeni poligon yüzeyler eklenmesini sağlarken, aynı zamanda, Platonik cisimlerdeki eski yüzeylerin de

⁵Klasik Yun. Truncated Tetrahedron.

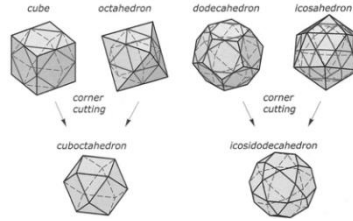
⁶Klasik Yun. Truncated Hexahedron.

⁷Klasik Yun. Truncated Octahedron.

⁸Klasik Yun. Truncated Dodecahedron.

⁹Klasik Yun. Truncated Icosahedron.

yeni düzgün poligonal yüzeyler oluşturmasını sağlamaktadır. Böylece, Platonik cisimleri oluşturan poligonal yüzey, farklı geometrik yapılarda, iki farklı türde poligonal yüzeyin oluştuğu, yeni bir geometrik senteze dönüşmektedir. Bu yöntem, iki farklı yol kullanılarak uygulanabilmektedir. Birinci yol, orijinal poligonun köşelerinin kesilmesi ve kenar sayısı aynı bırakılarak, düzgün poligon üretiminin gerçekleştirilmesi yöntemidir. İkinci yol, orijinal bir poligonun kenar sayısını iki katına çıkararak, 'doğrusal kesim yöntemi'dir (Şekil 4) (Pottman vd., 2007).

Şekil 4. Platonik katların köşe kesim tekniği ile Arşimet cisimlerine dönüşümü.

[Pottman vd., 2007:92].

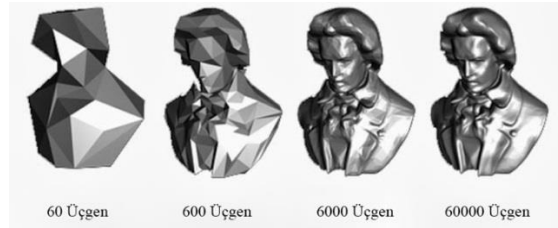
III. POLİGONAL ANLATIMLAR

Dijital ortamda ve plastik sanatların resim alanında poligon anlatımlardan, heykel ve seramik sanatında ise çok yüzlü cisimler olan polihedronlardan (çokyüzlü) yaratım süreçlerinde farklı biçimlerde ve farklı amaçlarda faydalandığı görülmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, sanatsal çalışmalarda anlatım unsuru olarak kullanılan poligonal yapıların sanat eserlerinde yer alış biçimleri incelenmektedir. Plastik sanatlar başlığı altında resim, heykel ve seramik alanında yapılmış sanatsal örnekler yer verilmektedir.

3.1. Dijital Ortamda Poligonal Anlatım

Dijital ortamda poligonların en yaygın kullanıldığı alanın oyun endüstrisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Oyun tasarımlarında rastlanılan grafik unsurların tümü, poligonlardan oluştuğundan, poligon ve "low poly"¹⁰ terimleri bilgisayar oyunlarında sıkça yer almaktadır. Gelişmiş bilgisayarların ve grafik işlemcilerin, daha gerçekçi görünen oyun tasarımlarına olanak sağlamasıyla poligon teriminin oyun endüstrisinde kullanımı günden güne yaygınlaşmaktadır.

Şekil 5. Dijital Ortamda Modellenen Görsellerin İçerdiği Poligon Sayıları.

[Erişim: 03.05.2020, <http://cdn1.sbnation.com/assets/3695053/polygon-count-diminishing-returns-panels.jpeg>]

'Şekil 5'de, dijital ortamda poligonal yapılardan faydalanılarak gerçekleştirilen bir insan figürü tasarımı görülmektedir. Verilen büst örneğinde, poligon sayılarının artmasıyla, poligonal yüzeylerin alanları küçülmekte ve tasarım daha gerçekçi bir görünüm kazanmaktadır.

Poligonal formların dijital ortamda kullanımı, oyun endüstrisindeki etkisiyle birlikte sanatsal üretim pratiklerini de etkilemiştir. Güncel sanatın ifade biçimlerinden biri olan dijital sanat, poligonal formların kullanıldığı anlatım biçimlerinden faydalanmıştır.

¹⁰ Poligon sayısı yüksek olmayan poligonal imgeler.

Şekil 6. Elyse Dodge, Fitz Roy, 60x91 cm, Dijital İllüstrasyon (Resimleme), Amerika Birleşik Devletleri, 2019.

[Erişim: 02.05.2020, https://pro2-bar-s3-cdn-cf6.myportfolio.com/b4706521667fb928f4de7a24d516627d/7ce9b3b3-fff5-4a20-8b88-fa12bce6cf95_rw_1920.jpg?h=9b2f19d7926418791cf0f79f130d7fcb]

Sanatın birçok alanında eserler veren Elyse Dodge, dijital ortamda ürettiği resimlemelerde geometrik soyutlama yöntemini kullanmaktadır. Sanatçının üretimleri, çokgen anlatım için örnek teşkil etmektedir.

Şekil 7. Thomas Voillaume, Révélations, 2018.

[Erişim: 02.05.2020, <https://www.thomasvoillaume.com/2018/01/revelations/>]

Thomas Voillaume'nin projeksiyon sistemi aracılığıyla sokaklardaki bina cephelerine yansıtılan 'Révélations' adlı gösterisi, güncel sanat pratiğini yansıtan nitelikli örnektir. Dijital imgelerden yararlanılan fütüristik çalışmada, poligonal formlar kullanılmaktadır. Yansıtılan görüntülerin yanında, projektörler de gösterinin bir parçası olarak sunuma dahil edilmektedir.

3.2. Plastik Sanatlarda Poligonal Anlatım

Plastik sanatlarda poligonal anlatımlardan faydalanılarak üretilmiş olan eserlerin konu edildiği bu bölümde; incelenen örnekler, resim, heykel ve seramik kategorileriyle sınırlandırılmaktadır.

Resim Sanatında Poligonal Anlatım: 19. yüzyılda natüralist (doğacı) ve gerçekçi anlayışlardan kopuşun başlamasının ardından, 20. yüzyılda resimsel ifadeye bir kırılma noktası olarak görülen ve Soyut Sanat olarak adlandırılan sanat akımı, sanat çevrelerini etkileyerek, resimsel ifadeyi geleneksel sanat anlayışından uzaklaştırmıştır.

Kazimir Malevich, Mondrian ve Doesburg'un oluşturduğu kompozisyonlar, poligonal anlatımın sanat yapıtının ana unsurlarından biri olarak kullanıldığı, ilk tarihsel örnekler arasında yer almaktadır. Bu sanatçıların yanı sıra, soyutlama yaklaşımında poligonal yapıları kullanan ilk sanatçılar arasında Wassily Kandinsky ve El Lissitzky de bulunmaktadır.

John Storrs'un yapıtlarında (Şekil 10), yalnızca düz çizgilerden oluşan geometrik biçimler görüldüğü için, sanatçının çalışmaları, poligonal anlatım örnekleri olarak değerlendirilebilmektedir.

Şekil 10. John Storrs, Uzaydan Formlar (Forms in Space), Mermer Üzerine Bakır, Çelik ve Piriç, 30.5 x 7 x 7 cm, Museum of Modern Art, Amerika Birleşik Devletleri, 1924.

[Erişim: 13.05.2020,

<https://www.moma.org/media/W1siZiIsIjIwOTU1MCJdLFsicCIsImNvbnZlcnQiLCItcXVhbGl0eSA5MCAtemVzaXplIDIwMDB4MjAwMFx1MDAzZSJdXQ.jpg?sha=29412bc63bada1ac>]

Şekil 11. Thomas Voillaume, Face à Face (Yüz Yüze), 2019.

[Erişim: 19.05.2020, <https://www.thomasvoillaume.com/wp-content/uploads/sites/2/2019/10/DSC06602.jpg>,
https://www.thomasvoillaume.com/wp-content/uploads/sites/2/2019/09/DSC_2981-1.jpg]

Thomas Voillaume tarafından, anıtsal boyutlarda üretilen 'Face à Face' adlı heykel, doğa manzarasına uyarlanmış olan bir figürün başını temsil etmektedir. Ormanda yer alan bu heykelin, gözlük tasviri dışındaki kısmı, yalnızca düz çizgiler tarafından sınırlanmış geometrik biçimlerin oluşturduğu yüzeyleri nedeniyle, poligonal anlatım örneği olarak kabul edilmektedir.

Şekil 12. Antony Gormley, Tahta Parçaları (Batten), Döküm Demir, 286.6x61.8x42.2 cm, White Cube Masons Yard, Birleşik Krallık, 2019.

[Erişim: 19.05.2020,
<http://www.antonygormley.com/uploads/images/5df12e832693e.jpg>]

Şekil 13. Xavier Veilhan, Richard Rogers, Poliüretan Reçine, Epoksi Boya, 174x55x35 cm, Kişisel Koleksiyon, 2009.

[Erişim: 19.05.2020,
<http://media.veilhan.com/8/85/85f/85fc37b18c57097425b52fc7afbb6969/small.jpg>]

Antony Gormley'in on üç adet döküm demir bloktan oluşan 'Batten' adlı eseri (Şekil 12) ile, çok yönlü çalışmalarıyla bilinen sanatçı Xavier Veilhan'ın 'Richard Rogers' (Şekil 13) adlı eserinde benimsediği poligonal anlatım yaklaşımlarının birbirine benzediği gözlemlenmektedir. Birbirinden farklı sayılarda poligonal yüzey barındıran bu iki ayrı eserde, poligonal yüzeylerin sayısı, -dijital imge örneklerinde olduğu gibi- çalışmanın daha gerçekçi görünmesini büyük oranda etkilemektedir.

Şekil 14. Christian Eckart, Camdan Çokgen Karmaşası (Glass Hexagonal Perturbation), 96x113x38 İnç, Alüminyum Armatürlü Dikroik Cam, ABD, 2011-2017.

[Erişim: 19.05.2020, <https://images.squarespace-cdn.com/content/>]

'Glass Hexagonal Perturbation' adlı eserinde Christian Eckart, üçgen biçimindeki poligonal yüzeylerden oluşan dikroik¹¹ camları alüminyum armatürlerle birleştirerek, bu biçimlerden çokgen yüzeyler türetmiştir. Sanatçı, yerleştirme kullandığı dikroik cam materyalinin ışık geçirgenliği niteliğinden yararlanarak, mekanda poligonal yansımalar oluşturmuştur.

Seramik Sanatında Poligonal Anlatım: Poligonal anlatım, resim ve heykel sanatında olduğu gibi, seramik sanatında da geometrik soyutlama yaklaşımının çatısı altında, karakteristik özellikler gösteren bir anlatım biçimi olarak görülmektedir. Seramik sanatında eser üretilirken, geometrik birim ve formlar, sanatçının üslubuna da bağlı olarak, sıklıkla kullanılmaktadır. Seramik sanatı tarihinde poligonal biçimlerin kullanıldığı pek çok örnek

¹¹ Bazı maddelerde görülen, iki ayrı gözlem yönüne göre iki yarı renge bürünme özelliği.

bulunmaktadır. Ayrıca, yirminci yüzyıl sanat akımlarından etkilenen eserlerde de, poligonal seramik örneklerine rastlanmaktadır.

İslam sanatında, geometrik desen örnekleri, çeşitli anlatım biçimleriyle ifade edilmiştir. Bu çeşitlilik, köklü bir anlayışı ortaya çıkarmaktadır. İslam sanatında süsleme, kaligrafi, geometri ve çiçek motiflerinin bulunduğu üç temel tasarım unsuru olarak kendisini göstermektedir (Hillenbrand, 1994:8). Bu tasarım unsurları arasında bulunan geometrik desenler, genellikle poligon örneklerini içermektedir.

İran'daki İsfahan Cuma Camii'nde yer alan, kesme karo mozaik panelinde (Şekil 15), üçgen veya kare gibi poligonal birimler, önceden tasarlanmış olan izometrik veya dikey ızgaralardaki boş hücrelere yerleştirilerek, geometrik desenler elde edilmiştir. İsfahan Cuma Camii'nde yer alan bu mozaik panel, on beşinci yüzyıla tarihlenmektedir. Örneğinde, iki ayrı katman dikkati çekmektedir: Arka plandaki katmanda yer alan geometrik desende, yıldız ve beşgen formlarında poligonlar, ön plandaki katmanda ise, dört kenarlı, altı kenarlı ve yıldız formunda poligonlar bulunmaktadır. Ön plandaki katmanda yer alan formlar, dört kenarlı bir poligonal formun parçalara ayrılması halini temsil etmektedir (Bonner, 2017:144).

Şekil 15. Ak Koyunlu Kesme Karo Mozaik Paneli Örneği, İsfahan Cuma Camii, İran.

[Bonner, 2017:144].

Jay Bonner, bu mozaik panele, 'Islamic Geometric Patterns' adlı kitabında yer vermiştir. Jay Bonner'ın kitabında, benzer bir yaklaşımla elde edilen, çeşitli geometrik desen de örnekleri yer almaktadır. İzometrik veya dikey ızgaralardan referans alınarak tasarlanan geometrik desenler, köşeli formların bulunduğu desenler olmaları sebebiyle, poligonal anlatımı temsil eden örnekler arasında bulunmaktadır (Bonner, 2017:144).

Şekil 16. Jan van der Vaart, "Multiples", Vazo Çifti, 14x10x9.7 cm, Bronz Sırlı Stoneware(pekışmiş çini), Hollanda, 1992.

[Erişim: 22.05.2020, <https://www.kunstconsult.com/Ceramics/Jan-van-der-Vaart.-Pair-of-vases.-multiples.-design-1989.-execution-1992>]

Seramik sanatçısı Jan van der Vaart tarafından, 1989 yılında tasarlanarak, 1992 yılında üretilen 'Multiples' adlı vazo çifti (Şekil 16), sanatçının kendi ifadesine göre, Piet Mondrian ve Theo van Doesburg'un temsil ettiği 'De Stijl'¹² hareketinin etkisiyle üretilmiştir. Jan van der Vaart'ın çalışmaları, işlevselliğe odaklanmaktadır. Vrije Akademisi'nde, Just van Deventer ve Theo Dobbelman'ın derslerini takip eden Jan van der Vaart, Amsterdam'daki atölyesini 1960'da kurarak, çalışmalarını sürdürmüştür. Rietveld Akademisi'nde bir süre

¹² 1917'de Hollanda'da ortaya çıkan sanat akımı.

ders veren sanatçı, soyut geometrik anlayışla seramik eserler üretimi konusunda öncü sanatçılardan biri olma niteliği taşımaktadır (Jan van der Vaart, 2020).

Şekil 17. Bodil Manz, On Altı Kenarlı Form, 17x15x15 cm, Porselen, Döküm Yoluyla Şekillendirme, Danimarka, 1997.

[Erişim: 22.05.2020, <http://www.capriolus.nl/en/content/bodil-manz-dk-very-thin-and-translucent-sixteen-angle-form>]

Bodil Manz'ın, ışık geçirgenliği olan porselen form, on altı kenarlı formu (Şekil 17), çok yüzlü cisim olma niteliği göstermektedir. Manz, ürettiği çok yüzlü eserinde, serigrafi tekniğini kullanarak, formun üzerine poligonal biçimleri kullandığı geometrik kompozisyonu aktarımıştır. Poligonal yüzeylerden oluşan eserin, üzerinde kullanılan desenlerde de poligonal yapılardan faydalanmış olması sanatçının, kendine özgü oluşturduğu geometrik soyutlama anlayışını ön plana çıkartmaktadır. Eserde faydalanılan ışık geçirgenliği sebebiyle, formun dış yüzeyinde yer alan poligonal desenler, formun iç yüzeyinden de görülmektedir. Malzeme ve soyut geometrik anlatım biçiminin birlikteliğiyle öne çıkan bu durum, eseri dikkat çekici kılmaktadır. Işık geçirgenliği, çizgisel kompozisyon anlayışı ve açık tonların göze çarptığı eserde, formun ağız kısmında yer alan koyu renk kontur, eserin genel görünümüne karşın, zıtlık ve vurgu yaratan bir detay olarak göze çarpmaktadır.

Şekil 18. Enric Mestre, Mimari Görünüm (Architecture for the Look 01), 35,3x26x21 cm, İspanya, 2004.

[Erişim: 22.05.2020, <http://enricmestre.com/en/arquitectura-para-la-mirada/>]

Seramik sanatçısı Enric Mestre, 'Architecture for the Look 01' adlı eserini (Şekil 18) biçimlendirirken kullandığı soyut geometrik yaklaşım, form türetimi kavramında olduğu gibi, farklı poligonal form çeşitlemeleri tasarlama konusunda, yalın ve bir o kadar da ilham verici bir yaklaşım sergilemektedir. 'Architecture for the Look 01' adlı çalışmanın da yer aldığı eser serisinde, 'stoneware' pekişmiş çini ve 'kalsine' çamur bir araya getirilmiştir. Seramik yüzeylerde sır uygulaması yapıldığı görülmektedir.

Şekil 19. Lale Demir Oransay, Strüktür 5 Varyasyon 2, 55x32x48 cm, Döküm Yöntemi ile Şekillendirme, Eskişehir, 2006.

[Oransay, 2006:140]

Lale Demir Oransay'ın 'Strüktür 5 Varyasyon 2' adlı yapıtında (Şekil 19), dört yüzlü olarak anılan altı adet çok yüzlü cisim, 'tekrar' ilkesini kullanarak bir araya getirdiği görülmektedir. Parçaların bir araya getirilmesiyle, üçlü kompozisyon halinde, sekiz yüzlü olarak anılan 'octahedron' adlı çok yüzlü cisim ortaya çıkmaktadır. Dört yüzlü formlardan oluşan bu eserde, birimler çoğaldıkça, farklı biçimlerde çok yüzlü cisimlerin ortaya çıkabileceği ve bu soyut geometrik yaklaşımın çeşitlenmeler üretmek için elverişli bir yöntem olduğu izlenimi oluşmaktadır.

Şekil 20. Bowie Croisant, Oblutak Çaydanlık, 21x10x12,5 cm, Porselen, Soda Pişirim, ABD, 2009.

[Erişim: 22.05.2020, https://bowiecroisant.com/section/153113_Geometric_Teapots.html]

Bowie Croisant tarafından üretilen seramik çaydanlık serisi, sanatçının kendi ifadesine göre, çaydanlık formunun yönü belirlendikten sonra, sezgisel bir anlayışla, merkezde yer alan geometrik modüllere ayak, kulp ve emzik gibi bölümlerin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Geometrik soyutlama yaklaşımıyla oluşturulan bu çaydanlık serisine ait modüller, 'Alibre Design' adlı bilgisayar destekli çizim programının yardımıyla tasarlanmıştır. Modüller, tasarım aşamasının tamamlanmasının ardından, seramik çamuru kullanılarak şekillendirilmiştir. Şekillendirme işlemi tamamlanan çaydanlık serisi için, görsel açıdan etkili bir sonuç veren soda fırınında pişirim tercih edilmiştir (Geometric Teapots, 2020).

Sanatçı Leah Jensen'in çalışmalarında, kendisi tarafından 'anti-dijital' olarak anılan, bireysel bir üretim stratejisi görülmektedir. Jensen, elle gerçekleştirdiği üretimlerinin, mekanik teknikler yoluyla üretilmiş gibi görünmesi hususunda bir yanılsama yaratmak amacıyla, çalışmalarında kullandığı poligonal yapılarıdaki dokuları, karmaşık detaylar kullanarak şekillendirmektedir. Sanatçının bu denli hassasiyet gösterdiği detay anlayışı, sanatsal üretimde meditatif bir süreci işaret etmektedir (Leah Jensen, 2020).

Şekil 21. Leah Jensen, Primavera, Birleşik Krallık, 2015.

[Erişim: 22.05.2020, https://static.wixstatic.com/media/5fbd4_5f97638d20754fbf8079bf026c0c95fb.jpg]

Jensen'in 'anti-dijital' olarak yorumladığı elle üretim tekniği, sanatçının ifadesine göre, Rönesans döneminde kullanılan resimsel tekniklerle benzerlik göstermektedir. Rönesans dönemiyle ilgili olan bu referans, sanatçının diğer çalışmalarında, dönemin resimsel içeriklerine yapılan atıflarla sürdürülmektedir. 'Primavera' adlı çalışma (Şekil 21), toplamda yüz bir saat süren seanslar sonucu tamamlanmıştır.

Şekil 22. Velimir Vukicevic, Yüzen Rüya (Floating Dream), 48x32x30 cm, Porselen, 2019.

[Erişim: 22.05.2020, http://www.velimirvukicevic.com/galerie_oeuvres.html]

Seramik sanatçısı ve eğitimci Prof. Velimir Vukicevic'in, çalışmalarında optik unsurlar dikkati çekmektedir. Tornada, döküm ya da plaka yöntemiyle şekillendirdiği çalışmalarında genellikle porselen malzeme kullanmaktadır. Sanatçının, likit porselen çamuruna kağıt ekleyerek elde ettiği kağıt katkılı porselen ile ürettiği çalışmaları da bulunmaktadır. Vukicevic, çalışmalarının çoğunda geometrik biçimlerden faydalanmaktadır. Sanatçı, sırüstü boyalar, renkli astarlar ve dekal(çıkartma) tekniğini kullandığı dekorlamalarla farklı görüntüler elde etmektedir. Sanatçının 'Şekil 22'daki benzer biçimlere sahip çalışmaları çok yüzlü seramik formlar için nitelikli birer örnek oluşturmaktadır.

Şekil 23. Karen Bennicke, İstasyon (Station), 48x50 cm, Terracotta(pişmiş toprak) Birleşik Krallık, 2018.

[Erişim: 09.05.2020, <https://www.erskinhallcoe.com/exhibitions/karen-bennicke-2019/works/KB-0018/>]

Doğa manzaralarından, kentsel manzaralardan ve mimari yapılardan ilham alan seramik sanatçısı Karen Bennicke, 'Station' adlı yapıtında (Şekil 23), karmaşık yapıli bir geometrik form temsili oluşturmuştur. Sanatçının ürettiği geometrik form, form türetimi kavramında olduğu gibi, sayısız çeşitlemeyi oluşturulabilecek poligonal yapılara bir örnek teşkil etmektedir. İtalyan Fütürizmi, Süprematizm akımları ve Bauhaus ekolü gibi sanat hareketlerinin geometrik soyutlama yaklaşımlarından etkilenen Karen Bennicke'nin eserleri, Londra'daki Albert Müzesi ve Gifu'daki Modern Seramik Sanatı Müzesi gibi müzelerin koleksiyonlarında yer almaktadır. Bu durum, günümüz sanatında, poligonal formlara dayalı olarak yapılan sanatsal üretimin, sanat kurumları tarafından, geniş kitlelere hitap ettiğini göstermektedir. Sanatçı ve yazar Edmund de Waal'ın değerlendirmesine göre, Karen Bennicke'nin eserlerinde yer alan birimler, karmaşık geometrik yapısından dolayı, tanınmış bir koleksiyonun içinde yer aldığı dahi, gözün aşına olduğu formların dışında çeşitlemeler sunması nedeniyle, izleyici tarafından tahmin etme güdüsünü tetikleyen ve merak uyandıran özellikte formlardır (Karen Bennicke, 2020).

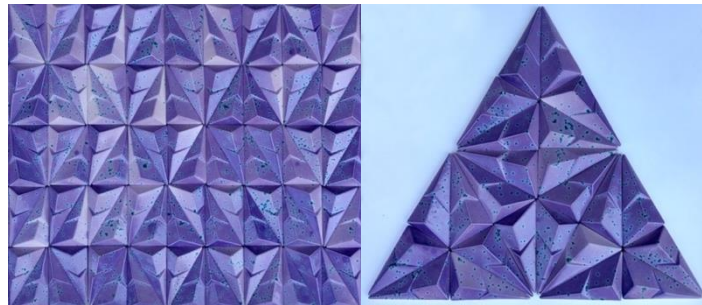

Şekil 24. Curt Hammerly, Fil (Elephant), 20 cm, Porselen, Döküm Yoluyla Şekillendirme, ABD, 2020.

[Erişim: 12.05.2020, <https://www.hammerlyceramics.com/collections/elephants/products/273-8-inch-tall-porcelain-elephant-statue>]

Curt Hammerly tarafından üretilen 'Elephant' adlı porselen heykel (Şekil 24), dekoratif bir tasarım oluşturma kaygısıyla, elle şekillendirme yöntemiyle üretilmiş, bir figür heykelidir. Hammerly, heykeli üretirken, '3B modelleme' tekniğini kullanarak bir model oluşturmuştur. Yazılım aracılığıyla oluşturulan bu model, porselen heykelin kalıbını almak için kullanılmıştır (Hammerlyceramics, 2020).

Çok yüzlü cisimlerin biçimlerinden yola çıkarak yeni tasarımlar elde edebilmek için, formların üst üste binmeleri veya farklı simetri kuralları kullanılarak bir araya getirilmeleri gibi yöntemler kullanılabilir. Kişisel uygulamalardan biri olan 'Modüler Pano' adlı çalışmada (Şekil 25.), bu yöntemlerin yanında, düzenli çok yüzlü cisimler ile farklı formlarda çeşitlemeler oluşturulmuştur.

Şekil 25. Ozan Bebek, 'Modüler Pano', Her Birim 12x7x3.5 cm, 2017. [Kişisel arşiv, 2017]

Birimlerin simetrik olarak bir araya getirilmesiyle oluşturulan bu çalışma, altıgen formunun on ikide birinden oluşan, birbirine eşit, modüler parçalardan meydana gelmektedir. 'Modüler Pano' adlı çalışma gerçekleştirilirken, modüllerin tasarımı, vektörel çizim programında yapılmış, bilgisayar destekli çizim programından yararlanılarak '3B modelleme' tekniği kullanılmıştır. Bu teknik, tasarlanan modüllerin dizilimlerindeki çeşitlilik konusunda çok sayıda denemeler yapılabilmesine olanak sağlamıştır.

Şekil 26. Ozan Bebek, Modüler Pano Alçı Kalıpları Düzenleme, 2018. [Kişisel arşiv, 2018]

Endüstriyel üretimde kullanılan alçı kalıpların şekli, ortaya çıkan ürünün yapısını etkilemektedir (Şekil 26). Özellikle poligonol formlarda, bu etkinin önemi daha da artmaktadır. Kalıpların kalınlık farkları, döküm yoluyla şekillendirilme sırasında seramik bünyenin farklı kalınlıklar almasına ve formun deformasyona uğramasına neden olabilmektedir.

Uygulama aşamasında, alçı malzeme ile kalıpları hazırlanan modüllere, döküm yapılarak birimlerin üretimi sağlanmıştır. Rötüş ve kurutma işlemlerinin ardından, bisküvi pişirimi gerçekleştirilmiştir. Bisküvi pişiriminden çıkan ürünler sırlanarak, 1040° C’de ikinci kez fırınlanmıştır.

Şekil 27. Ozan Bebek, Yanılsama Serisi, 25x7x35 cm, 2018.

[Kişisel arşiv, 2018]

Şekil 28. Ozan Bebek, Yanılsama Serisi, 25x8x32cm, 2019.

[Kişisel arşiv, 2019]

‘Yanılsama’ adlı seriden olan ‘Şekil 27’deki çalışmada, düzlemsel poligonol şekiller, yüzeysel kazımlar şeklinde aktarılmaya çalışılmıştır. Yukarıdaki görselde yer alan form, vektörel çizim programında tasarlandıktan sonra, çalışmanın üretimini kolaylaştıracak bir şablon oluşturulmuştur. Çalışma, oluşturulan şablon dikkate alınarak, plaka yöntemi ile şekillendirilmiştir. Çeşitli kum oranlarına sahip olan, farklı kalınlıklardaki sünger zımparalar ile yüzey üzerindeki istenmeyen detaylar düzeltilmiştir. Çalışmanın sol üst kısmında bulunan birkaç geometrik şekil ve ortasındaki boşluğu sınırlayan iç yüzeyde kısmi olarak sır uygulaması yapılmıştır. Çalışma, 1300°C’de gerçekleştirilen odun pişirimiyle sonlandırılmıştır. ‘Şekil 28’deki çalışmada, daha önceki çalışmalarda kullanılan, basit poligon formlarıyla boşluğu temsil etme yaklaşımı bu çalışmada bu yaklaşımdan uzaklaşmıştır. Düzenli poligonların ve düzenli çok yüzlü cisimlerin kullanımının dışına çıkmıştır. Plaka yöntemi ile, elde şekillendirilen seramik formun üzerindeki dokuları ön plana çıkarmak için mangan oksitten faydalanılmıştır. Sür sil yöntemiyle yüzeye oksit uygulanmasının ardından çalışma 1100° C’de fırınlanarak tamamlanmıştır.

Şekil 29. Ozan Bebek, Harabeler (The Ruins), 11 x 22 x 9 cm, Elle Şekillendirme, 1205°C, 2020.

[Kişisel arşiv, 2020]

Şekil 30. Ozan Bebek, Harabeler (The Ruins), 9 x 32 x 8 cm, Elle Şekillendirme, 1205°C, 2020.

[Kişisel arşiv, 2020]

‘Şekil 29’ ve ‘Şekil 30’da yüksek dereceye dayanıklı stoneware çamur (pekişmiş çini) kullanılmıştır. 1205° C’de herhangi bir deformasyon olmadığı gözlemlenmiştir. Formu oluşturan parçalar (Şekil 29) ayrı ayrı pişirilip sonradan birleştirilmiştir. ‘Şekil 30’da ise pişirilmeden önce elle şekillendirilip tek pişirim yapılmıştır. Her iki formda da bir deformasyon gözlenmemiştir. Çokgen (Poligon) anlatım anlayışından ilham alınarak gerçekleştirilen kişisel uygulamalarda, çok yüzlü cisimlere dair yeni varyasyonlar geliştirilebileceği, tasarlanabileceği fikrine atıf yapılmaktadır

IV. SONUÇ

Geometride çok yüzlü cisimler, sınıflandırılarak edilerek tanımlanmışlardır. Buna rağmen, doğada daha karmaşık, yeni çeşitlenmelerin ortaya çıkması veya keşfedilmesi olasılığı, gerek geometrik biçimlerin kullanıldığı tasarım çalışmalarında, gerekse form türetimi yöntemlerinin geliştirilmesinde büyük olanaklar sağlamaktadır.

Poligonal anlatım anlayışını benimseyen sanatsal tasarımlarda kullanılan yöntemlerin bilgisayar teknolojilerine olan yatkınlığı ve çözüm üretme olanağı, dijitalleşme ile estetik beğeni arasında yakın bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Bilgisayar teknolojilerinin, artarak devam eden etkisi, estetik beğeniye etkileyerek, sanatsal ifade biçimlerini farklılaştırmaktadır.

Farklı disiplinler bağlamında, poligonal anlatımın yer aldığı, iki boyutlu ya da üç boyutlu eserlerde, tercih edilen soyutlama yöntemlerinin de etkisiyle, kullanılan malzemeler farklılık göstermektedir. Poligonal anlatımın hakim olduğu sanatsal çalışmalarda poligonal yüzeylerin sahip olduğu keskin hatlar ve sivri köşeler sebebiyle, genellikle sertliği yüksek, sağlam, dayanıklı olan malzemelerin kullanımı tercih edilmektedir.

Seramik sanatı bağlamında, poligonal anlatıma dayalı eser üretimi gerçekleştirilecek olduğunda, seramik çamurunun hal değişimlerinin ve yumuşaklığının, poligonal yüzeyler üretmek için bir engel taşıdığı görülmektedir. Ancak heykel sanatında da bir yöntem olan döküm yöntemi kullanılarak yapılan poligonal yüzey üretimleri, seramik malzemenin deformasyonu üzerindeki kontrolü arttırmaktadır.

Deformasyona bağlı sorunların, tek parçadan oluşan büyük boyutlu ürünlerde daha fazla yaşandığı saptanmıştır. Aynı zamanda, tek parçadan oluşan, büyük boyutlu bu ürünlerde, deformasyona bağlı oluşan eğrilikler daha fazla göze çarpmaktadır. Değişen deformasyon miktarlarıyla farklılık gösteren bu sorunlar, poligonal yüzeylerin üretimine, seyredilmesine ve sergilenmesine yönelik, estetik beğeni bağlamındaki aksaklıkları beraberinde getirmektedir. Seramik malzemenin poligonal yüzeyler oluşturma hususundaki dezavantajlarını azaltan yöntemlerinden biri küçük boyutlarda üretim tercih etmek iken, bir diğeri ise, modül olarak adlandırılan parçalardan oluşan, modüler tasarım yönteminin kullanılmasıdır. Modüler panolar şeklinde tasarlanan poligonal anlatıma dayalı ürünlerde deformasyon miktarı oldukça azaltılabilmektedir.

Teknik olanaklarla ilgili gerekçelerin yanı sıra, poligonal yüzey üretimlerinin modüller halinde gerçekleştirilmesini avantajlı kılan bir diğer gerekçe ise, anlatım anlayışı açısından değerlendirilebilmektedir. Poligonal anlatıma dayalı sanatsal ifadelerde, modüllerin, poligonal yüzeylere ilişkin çeşitlenmelerin artırılabilmesi için son derece elverişli olduğu görülmektedir.

Poligonal anlatıma dayalı eserlerin üretildiği farklı disiplinler, birbiriyle kıyaslandığında seramik sanatının, plastik sanatlar arasında, poligonal anlatım anlayışından daha az etkilenmiş olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu durumun temel nedeni -kişisel uygulamalar üzerinde de bahsedildiği üzere- minimum miktarda deformasyonun mevcut olabileceği ürünleri elde etmenin teknik anlamda zorluğundan kaynaklanmaktadır.

Poligonal anlatıma dayalı olarak üretilen seramik örneklerin, genellikle deneysel çalışma anlayışıyla, küçük boyutlarda veya modüler olarak üretildiği ya da bu örneklerde bir dekor tekniğinin kullanıldığı gözlemlenmiştir.

KAYNAKLAR

Bennicke, K. (2020). *İstasyon (Station)*, [Erişim: 09.05.2020, <https://www.erskinehallcoe.com/exhibitions/karen-bennicke-2019/works/KB-0018>]

Biskup, T. (2020). *Kıyamet Döngüsü #19 (Doom Loop #19)*, [Erişim: 10.05.2020, <https://www.artcollectorz.com/assets/managed/images/cache/ABFCWAAAQQA7IAIAAAAABBAB6QA7777774AAAAAA2EAVQAQA.jpg>]

Bonner, J. (2017). *Islamic Geometric Patterns: Their Historical Development and Traditional Methods of Construction*, New York: Springer.

Bronshtein, I. N., Semendiyev, K. A., Musiol, G., & Muehlig, H. (2003). *Handbook of Mathematics*. Berlin: Springer.

Coxeter, H. S. M., & Greitzer, S. L. (1967). *Geometry Revisited*. Washington, DC: Mathematical Association, 51.

Craig, J. (1849). *A New Universal Etymological Technological, and Pronouncing Dictionary of the English Language*. Oxford University.

Croisant, B. (2020). *Geometric Teapots*, [Erişim: 07.05.2020, https://bowicroisant.com/section/153113_Geometric_Teapots.html]

Croisant, B. (2020). *Oblutak Çaydanlık*, [Erişim: 22.05.2020, https://bowicroisant.com/section/153113_Geometric_Teapots.html]

Dodge, E., & Roy, F. (2020). [Erişim: 02.05.2020, https://pro2-bar-s3-cdn-cf6.myportfolio.com/b4706521667fb928f4de7a24d516627d/7ce9b3b3-fff5-4a20-8b88-fa12bce6cf95_rw_1920.jpg?h=9b2f19d7926418791cf0f79f130d7fcb]

Eckart, C. (2020). *Camdan Çokgen Karmaşası (Glass Hexagonal Perturbation)*, [Erişim: 19.05.2020, https://images.squarespace-cdn.com/content/v1/56a6b275a12f44c0eecef1db/1453777950744-1XJQP9EULI2HBUKF51C8/ke17ZwdGBToddI8pDm48kBeijRT73n49MFGrgnbsgxn7gQa3H78H3Y0txjaiv_ofDoOvxdMmMKkDsyUqMSsMWxHk725yihCCLfrh8O1z5QHYNQqBUUEtDDsRWrJLTmTL_ALRZE0UkEheIF40jl8iJlyWjMNRCCwnWYJw7orpTo-SEv4jeaMaONXrLVBWl/_17+Dichroic+Glass+Hexagonal+Perturbation.jpg?format=2500w]

Gellert, W., Gottwald, S., Hellwich, M., Kästner, H., & Künstner, H. (1989). *VNR Concise Encyclopedia of Mathematics*. İkinci ed. New York: Van Nostrand Reinhold, 573.

Gormley, A. (2020). *Tahta Parçaları (Batten)*, [Erişim: 19.05.2020, <http://www.antonygormley.com/uploads/images/5df12e832693e.jpg>]

Hammerly Ceramics (2020). *Hammerly ceramics*, [Erişim: 09.05.2020, <https://www.hammerlyceramics.com/collections/unsold/products/273-8-inch-tall-porcelain-elephant-statue>]

Hammerly Ceramics (2020). *Fil (Elephant)*, [Erişim: 12.05.2020, <https://www.hammerlyceramics.com/collections/elephants/products/273-8-inch-tall-porcelain-elephant-statue>]

Hillenbrand, R. (1994), *Islamic Architecture: Form Function and Meaning*. New York: Columbia University Press, 8.

Jensen, L. (2020). *Primavera*, [Erişim: 22.05.2020, https://static.wixstatic.com/media/5f97638d20754fbf8079bf026c0c95fb.jpg/v1/fill/w_887,h_1192,al_c,q_90/5f97638d20754fbf8079bf026c0c95fb.jpg]

- Jensen, L.** (2020). Statement. [Erişim: 07.05.2020, <https://www.leahjensen.co.uk/statement>]
- Kinsey, L., & Moore, T. E.** (2002). *Symmetry, Shape, and Space: An Introduction to Mathematics Through Geometry*. New York, Emeryville, CA: Key College Publishing in cooperation with Springer Verlag.
- Kordic, A.** (2019). *Geometric Abstract Art Today- The Return to the Angular*, [Erişim Tarihi: 20.11.2019, <https://www.widewalls.ch/geometric-abstract-art/>]
- Kuntconsult** (2020). *Jan van der Vaart*, [Erişim: 17.04.2020, [https://www.kunstconsult.com/Artists/\(jan-van-der-vaart-2133\)](https://www.kunstconsult.com/Artists/(jan-van-der-vaart-2133))]
- Manz, B.** (2020). *Bodil Manz, On Altı Kenarlı Form*, [Erişim: 22.05.2020, <http://www.capriolus.nl/en/content/bodil-manz-dk-very-thin-and-translucent-sixteen-angle-form>]
- Mestre, E.** (2020). *Mimari Görünüm (Architecture for the Look 01)*, [Erişim: 22.05.2020, <http://enricmestre.com/en/arquitectura-para-la-mirada/>]
- Mondrian, P.** (2020). *Kırmızı, Sarı ve Mavili Kompozisyon (no. III)*, [Erişim: 10.05.2020, <https://uploads8.wikiart.org/images/piet-mondrian/composition-c-no-iii-with-red-yellow-and-blue-1935.jpg>]
- Oransay, L.** (2006). *Doku, Strüktür ve Tekrar İlkelerinin Seramik Alanında Kullanım Olanakları*, (Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pottman, H., Asperl, A., Hofer, M., & Kilian, A.** (2007). *Architectural Geometry*. Exton, Pennsylvania, USA: Bentley Institute Press.
- SBNATION** (2020). *Dijital Ortamda Modellenen Görsellerin İçerdiği Poligon Sayıları*, [Erişim: 03.05.2020, <http://cdn1.sbnation.com/assets/3695053/polygon-count-diminishing-returns-consoles.jpeg>].
- Senechal, M.** (2013). *Introduction to the Polyhedron Kingdom*; (Ed.: M. Senechal), *Shaping Space: Exploring Polyhedra in Nature, Art, and the Geometrical Imagination*. New York: Springer Verlag.
- Storrs, J.** (2020). *Uzaydan Formlar (Forms in Space)*, [Erişim: 13.05.2020, <https://www.moma.org/media/W1siZiIsIjIwOTU1MCJdLFsicCIsImNvbnZlcnQiLCItcXVhbGl0eSA5MCAtemVzaXplIDwMDB4MjAwMFx1MDAaZSJSJdXQ.jpg?sha=29412bc63bada1ac>]
- Uccello, P.** (2020). *San Marco Katedrali'nden bir mozaik*, [Erişim: 03.05.2020, http://farm3.static.flickr.com/2244/1517206669_1745edeb9a.jpg?v=0]
- van der Vaart, J.** (2020). *Multiples*, [Erişim: 22.05.2020, <https://www.kunstconsult.com/Ceramics/Jan-van-der-Vaart.-Pair-of-vases.-multiples.-design-1989.-execution-1992>]
- Veilhan, X.** (2020). *Richard Rogers*, [Erişim: 19.05.2020, <http://media.veilhan.com/8/85/85f/85fc37b18c57097425b52fc7afbb6969/small.jpg>]
- Voillaume, T.** (2019). *Face à Face (Yüz Yüze)*, [Erişim: 19.05.2020, <https://www.thomasvoillaume.com/wp-content/uploads/sites/2/2019/10/DSC06602.jpg>, https://www.thomasvoillaume.com/wp-content/uploads/sites/2/2019/09/DSC_2981-1.jpg]
- Voillaume, T.** (2018). *Révélation*, [Erişim: 02.05.2020, <https://www.thomasvoillaume.com/2018/01/revelations>]
- Vukicevic, V.** (2020). *Yüzen Rüya (Floating Dream)*, [Erişim: 22.05.2020, http://www.velimirvukicevic.com/galerie_oeuvres.html]
- Wenninger, M.** (1971). *Polyhedron Models*. London: Cambridge University Press.

Araştırma Makalesi - Research Article

Belediye Çalışanlarında Tükenmişlik ve İş Performansı İlişkisinde Denetim Odağının Rolü¹

The Role of the Locus of Control in Relationship between Burnout and Work Performance in Municipality Servants

İsa İPÇİOĞLU^{2*} & Vahit ÖKMEN³

Geliş / Received: 24/10/2021

Revize / Revised: 17/11/2021

Kabul / Accepted: 02/12/2021

ÖZ

Bu çalışmada bir kamu kuruluşu olan belediyelerin hizmet kollarında yer alan çalışanların tükenmişlik durumlarının, iş performansı üzerindeki etkisinde denetim odağının düzenleyici rolünün araştırılması amaçlanmıştır. Buna göre araştırmanın bağımsız değişkeni "Tükenmişlik Düzeyi"; araştırmanın bağımlı değişkeni "İş Performansı"; araştırmanın düzenleyici değişkeni ise "Denetim Odağı" olarak belirlenmiştir. Araştırmada veri toplama amacıyla nicel araştırma yöntemleri veri toplama araçları arasında yer alan anket kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS.20 istatistik programı kullanılmıştır. Sonuç olarak belediye çalışanlarının fiziksel tükenme düzeylerinin iş performansına etkisinde kişisel kontrol durumlarının düzenleyici rolü olduğu tespit edilmiştir. Yine belediye çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin iş performansı üzerindeki etkisinde oluşturulan modellere göre şansa inanma ve kadercilik durumlarının düzenleyici etkisinin olmadığı, fiziksel tükenme düzeylerinin iş performansı üzerindeki etkisinde adil olmayan dünya inancına sahip olma durumunun düzenleyici etkisinin olduğu, ayrıca zihinsel tükenmenin adil olmayan dünya inancı ile birlikte iş performansına etkisi bulunurken, adil olmayan dünya inancının düzenleyici bir rolünün olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler- *Tükenmişlik, İş Performansı, Denetim Odağı.*

ABSTRACT

In this study, it was aimed to investigate the regulatory role of the locus of control in the effect of burnout of employees in the service branches of municipalities, which are public institutions, on their job performance. Accordingly, the independent variable of the research is "Burnout Level"; the dependent variable of the research is "Job Performance"; the Moderator variable of the research was determined as "Locus of Control". The questionnaire, which is among the data collection tools of quantitative research methods, was used to collect data. The questionnaire form consists of 4 parts. SPSS20 statistical program was used to analyze the data obtained in the study. As a result, it has been determined that personal control situations have a regulatory role in the effect of physical exhaustion levels of municipal employees on job performance. Again, according to models created in the effect of burnout levels of municipal employees on work performance, belief in chance and fatalism has no regulatory effect, unfair world belief has a regulatory effect on the effect of physical exhaustion levels on work performance, and mental exhaustion has an unfair world belief and work performance. It has been determined that unfair world belief does not have a regulatory role.

Keywords- *Burnout, Job Performance, Locus of Control*

¹ Bu çalışma, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalında ve Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU danışmanlığında yürütülmüş olan "Kamu Çalışanlarında Tükenmişlik ve İş Performansı İlişkisinde Denetim Odağının Rolü: Bilecik Belediyesi Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^{2*} Sorumlu Yazar, Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, isa.ipcioglu@bilecik.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-6912-3290>).

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, okmenvahit@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-6643-7761>).

I. GİRİŞ

Tükenmişlik evresi, çalışma hayatını ve aile yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. Tükenmişlik; işi gereği yoğun duygusal taleplere maruz kalan ve sürekli diğer insanlarla yüz yüze çalışmak durumunda olan kişilerde görülen fiziksel bitkinlik, uzun süreli yorgunluk, çaresizlik, umutsuzluk duygularının yapılan işe, hayata ve diğer insanlara karşı olumsuz tutumlarla yansıtılması ile oluşan bir sendromdur. İşini hayatının merkezi yapan ve kendisini yaptığı işle tanımlayan kişilerin iş ortamında mutlu olmaması, onun çaresiz ve umutsuz olmasına neden olacaktır. Bu durumda tükenmişliğin oluşması kaçınılmazdır. Tükenme, özünde bir hastalık olarak görülebilmektedir. Kişi, bu hastalıkla karşılaştığı zaman işe yönelik hevesi ve coşkusu azalmaktadır. Tükenmişlik sendromunun göz önüne alınmaması, yaşanan olumsuz durumun ilerlemesine ve iyileştirilmesinin zorlaşmasına neden olur. Bu nedenle çalışanların süreçleri gözlenmeli ve gerektiği yerlerde acil müdahalelerde bulunulmalıdır. Tükenmişlik sendromu kişiden kişiye farklı yaşansa da belirtileri bedensel psikolojik ve davranışsal olarak kategorize edilebilmektedir.

Tükenmişliğin etkiyebileceği konulardan biri ise iş performansıdır. Performans, bir işi yapan bireyin, bir grubun ya da bir örgütün, o işle amaçlanan hedefe yönelik olarak neye ulaşabildiğini nicel ve nitel olarak belirten bir kavramdır. Performans, belirlenen koşullara göre bir işin yerine getirilme düzeyi veya iş görenin davranış biçimi olarak tanımlanabilmektedir. Başka bir ifadeyle performans, bir çalışanın belirli bir zaman kesiti içinde kendisine verilen görevi yerine getirmek suretiyle elde ettiği sonuçlardır. Bu sonuçlar olumlu ise, personelin kendisine verilen görev ve sorumlulukları başarıyla yerine getirdiği ve dolayısıyla yüksek bir performansa sahip olduğu anlaşılır. Sonuçlar olumsuz ise, iş görenin başarılı olmadığı veya performans düzeyinin düşük olduğu kabul edilmektedir.

İş süreçlerini ve tükenmişliği etkileyip etkilemediği sorgulanan diğer bir husus ise denetim odağıdır. İnsanlar kendilerine olanların sorumluluğunu kendilerine ya da kendileri dışındaki güçlere yüklemek eğiliminde olabilmektedirler. Ödül ve cezaları denetleyen güç ya da odak bireyin içinde ya da dışında algılanabilir. Bu gücün kaynaklandığı yere denetim odağı adını verilmektedir. Bu araştırmada bir kamu kuruluşu olan belediyelerin hizmet kollarında yer alan çalışanların tükenmişlik durumlarının onların iş performansı üzerindeki etkisinde denetim odağının düzenleyici rolünün araştırılması amaçlanmıştır.

II. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür taramasında; tükenmişlik, iş performansı, denetim odağı ve tükenmişlik-iş performansı-denetim odağı ilişkileri üzerine yapılan araştırmalar incelenmiştir.

A. Tükenmişlik, İş Performansı ve Denetim Odağı Değişkenlerinin Kullanıldığı Araştırmalar

Hem ulusal hem de uluslararası düzeyde çok fazla sayıda bilimsel çalışma yapılan tükenmişlikle ilgili bazı çalışmalar şu şekildedir. Cordes ve Dougherty (1993) yaptıkları çalışmada tükenmişlik durumlarının, hizmet verilen kişi ile olan ilişkinin sıklığına ve yoğunluğuna göre ortaya çıkacağını belirtmişlerdir. Friedman (1997) tarafından İsrail genelinde toplam 821 ilk ve orta seviye okul yöneticisi üzerinden yapılan çalışmada, tükenmişlik ve stres yaratan unsurların görev çatışması, aşırı iş yükü, teknik ve idari destek yetersizlik meydana getirdiği; yönetici ve aile etkileşimleri ile birlikte insan gücü ve baskı gibi unsurları stresör şeklinde tespit etmiştir. Taycan vd.'nin (2006) yürütmüş olduğu çalışma ile hemşirelerin depresyon ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Cemaloğlu ve Şahin (2007) tarafından gerçekleştirilen çalışmada örneklem grubunda yer alan öğretmenlerin birtakım değişkenler üzerinden mesleki tükenmişlik düzeylerinin değerlendirilmesi amacı ile hareket edilmiş ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nden yararlanılmıştır. Tatlıcı ve Kırımoğlu (2008) tarafından yürütülen çalışmada ise atletizm antrenörlerinin belirli değişkenlere bağlı olarak mesleki tükenmişlik düzeyleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Kutanis ve Karakiraz (2013) tarafından yürütülen çalışmanın örneklem grubunda 119 akademisyen yer almış ve akademisyenlerin tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi amacı ile Kopenhag Tükenmişlik Ölçeği'nden yararlanılmıştır. Çalışma ile elde edilen sonuçlar incelendiğinde akademisyenlerin tükenmişlik duygu durumları üzerinde ders yükü, üstlenilen görev, ikinci öğretimde görev alma gibi değişkenlerin anlamlı bir farklılığa sahip olduğu anlaşılmıştır. Gerek ulusal gerek uluslararası alanda yapılan bu çalışmalar bize gösteriyor ki, hizmet verilen kişilerin yoğunluğu, aşırı iş yükü, stres, depresyon ve yalnızlık gibi unsurlar tükenmişlik düzeyini negatif yönde etkilemektedir.

Mowday (1984) tarafından, örgüte duygusal bağlılık ile iş performansının arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır. Kram (1996), tarafından mentoring (rehberlik) uygulamalarının astların performansını ve olumlu iş

tutumlarını arttırdığı bildirilmiştir. Allen ve Griffeth (1999) çalışmalarında, bireysel iş performansı ile iş gören devrinin arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu ileri sürülmüş, performansın üç farklı yolla iş gören devrine sebep olduğunu iddia eden bütünleştirici bir ilişki modeli önerilmiştir. Van Scotter (2000) tarafından, görev performansı ve bağlamsal performansın iş gören devriyle ilişkisi, iş tatmini ve duygusal bağlılık üstünde durulmuş; bağlamsal ve görev performanslarının iş gören devrinin, terfi olanaklılığının, iş tatmininin ve örgütsel bağlılığın belirleyicisi şeklinde kullanılıp kullanılmayacağı araştırılmıştır. Ertan (2008) ise çalışmasında, Türkiye’de otel işletmelerinde iş görenlerin iş motivasyonu ve iş performansı düzeylerini ve aralarındaki ilişkileri incelemiştir.

Denetim odağı kavramının ilk kez J. B. Rotter tarafından kullanıldığı 1954 yılından günümüze kadar, birçok değişken ile ilişkilendirilerek araştırmalar yapılmıştır. Örneğin; Ören (1991), denetim odağı ve özünü kabul etme arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında dıştan denetimli kişilerin kendileri kabul seviyelerinin içten denetimli bireylere göre daha düşük olduğunu saptamıştır. Tükel ve Gök (1996), “Kontrol Odağının Yaş, Anksiyete ve Depresyon ile İlişkisi” adlı araştırmalarında, 15-24, 25-34, 35-65 yaş gruplarına yaptıkları değerlendirmede, 35-65 yaş grubundaki bireylerin denetim odağı puanlarının diğer yaş gruplarına göre daha düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Vanderzee vd. (1997) tarafından yapılan araştırma içten denetimli bireylerin daha fazla sosyal destek gördüğünü, dıştan denetim odağına sahip olmanın özellikle kadınlarda psikolojik iyilik hali ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Coleman vd. (1999)’ne göre denetim odağı ve organizasyonel bağlılık arasında yapılan bir araştırmada ise denetim odağı ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Steptoe ve Wardle (2001) tarafından merkezi batı ve doğu Avrupa ülkelerinde yapılan kültürler arası araştırmanın sonuçları, denetim odağının kültürler arasında farklılaştığı bulgusuna ulaşılmıştır. Haye vd. (2003), zorbalık-mağdurluk ile denetim odağı ve saldırganlığın ilişkisini inceledikleri araştırmanın sonuçları, mağdur ve zorba/mağdur grubunda olan öğrencilerin daha dıştan denetimli olduklarını göstermiştir. Taylor’ın (2010) genç yetişkinler ile yaptığı araştırmada elde edilen sonuçlara göre, içten denetimli bireylerin çözüm odaklı bir strateji kullandıkları, dıştan denetimli bireylerin ise kaçınmacı bir strateji kullandıkları bulunmuştur. Cinsiyetler arasında ise anlamlı bir fark elde edilmemiştir. Bilgin (2010), denetim odağı ile problem çözme becerisi algısı arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, dıştan denetimli bireylerin içten denetimli bireylere göre daha düşük düzeyde problem çözme becerisi algısına sahip oldukları ortaya konmuştur. Chhabra (2013)’nin çalışmasının sonuçlarına göre iş doyumu ve örgütsel bağlılık arasında denetim odağının moderatör rolünde olduğuna işaret etmektedir. Aziz ve Tariq (2013)’a göre ise yüksek hiyerarşide bulunanların daha çok iç denetim odaklı oldukları ve iç denetim odaklıların dış denetim odaklılara göre daha az kararlarını ertelediklerini göstermektedir. Ahn (2015)’in yaptığı araştırma ise iç denetim odaklıların dış denetim odaklılara göre arama yoğunluklarının ve bununla birlikte işten-işe geçiş oranlarında daha fazla olduğunu göstermiştir. Arslan (2016) çalışmasında genç bireylerin yaşlılığa dair bakış açıları ile dışa dönük-içe dönük kişilik yapısı ve dış denetim- iç denetim odaklılık arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmiştir.

B. Tükenmişlik, İş Performansı ve Denetim Odağı İlişkisi

Günümüz iş dünyasında hızla artan rekabet koşulları, örgütlerin hayatta kalabilmeleri için alanında uzmanlaşmış, takım çalışmasında uyumlu ve örgütte üstün performans gösterebilecek çalışanlara sahip olmasını gerekli kılmaktadır. İş koşullarının çalışanlara yüklediği farklı roller, toplumun ve ekonomik çevrenin oluşturduğu baskılar ve yoğun rekabetin de etkisiyle örgütlerin çalışanlarından beklentilerindeki aşırı artış, iş stresi gibi çeşitli olumsuzluklara neden olabilmekte ve çalışanlar mesleki bir hastalık olarak nitelendirilen tükenmişlik sendromu tehlikesi ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Görevlerini yaparken sorumluluğun kendilerine ait olmaması veya taşıyabileceklerinden fazla sorumluluğun verilmesi çalışanların işlerini kontrol etmede ve işin yapılışı ile ilgili bazı sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Bu durum çalışanların; işlerinden uzaklaşmalarına, performanslarının azalmasına ve kişisel başarı duygusunda azalmaya neden olarak tükenmişlik yaşamalarıyla sonuçlanmaktadır (Maslach vd., 2001: 414). Çalışanlara kapasitesinin çok altında veya çok üstünde sorumluluğun verilmesi kendilerini yetersiz, beceriksiz hissetmelerine neden olarak özgüvenlerini kaybetmelerine neden olabilecektir. Öz güvenini yitiren çalışan kendini işten soyutlayacak, mutsuzlaşacak ve umutsuzluğa kapılarak zamanla tükenmişlik yaşayabilecektir. Tükenmişlik ilk olarak bireysel düzeyde ortaya çıksa da bulaşıcı bir hastalık gibi diğer bireylere de yayılan, zamanla çalışma hayatını da olumsuz yönde etkileyen; performansta düşme, işe devamsızlık, işe değıştirme, müşterilere ve işe karşı ilgisizlik gibi sonuçlar doğuran bir durum olabilmektedir. İşine karşı umursamazlığı, çalışanların başarılı olma kaygısını ortadan kaldırarak işi için çaba göstermemesine, hizmet niteliğinin bozulmasına, müşterilere karşı ilgisizleşmesine neden olarak hem çalışanın hem de örgütün performansını ve verimliliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Öztürk, 2014: 57).

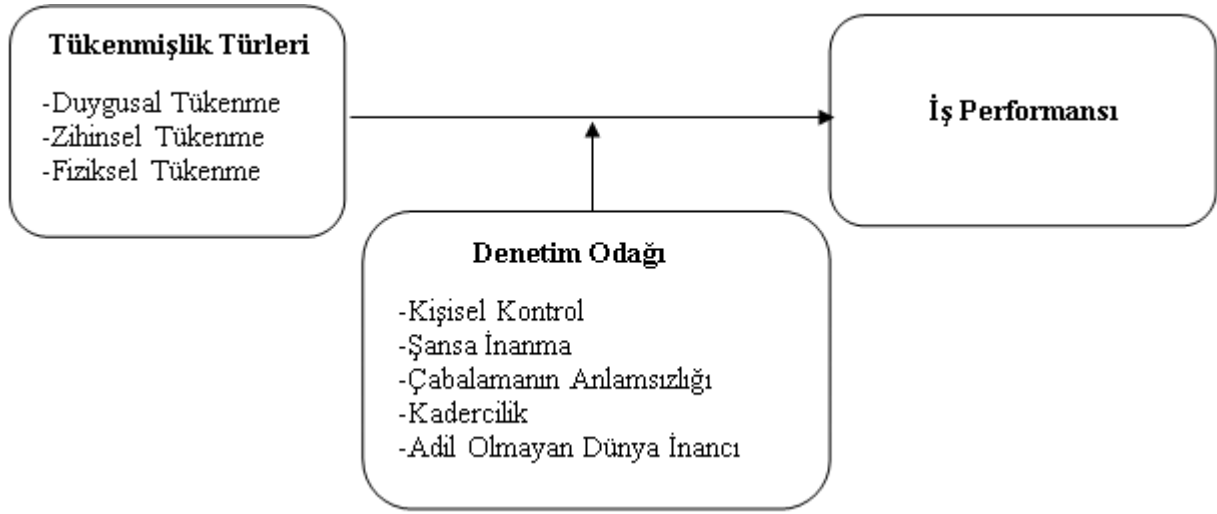
Kişilerin sahip olduğu özellikler tükenmişliği etkileyen önemli bir faktör olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla denetim odağı kişiliğin bir boyutu olarak değerlendirildiğinde sahip olunan kişisel özellikler tükenmişliğe yatkın olma derecesini belirlemektedir. Lunenburg ve Cadavid (1992), 191 öğretmen üzerinde denetim odağı ve tükenmişlik arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, Rotter iç-dış denetim odağı ve Maslach tükenmişlik ölçeği uygulaması sonucunda dış denetim odağına sahip öğretmenlerde duyarsızlaşma ve kişisel başarısızlığın daha fazla olduğu belirtmiştir. Tükenmişlik ve denetim odağının işten kaynaklı strese etkisinin inceleyen Young ve Cooper (1995), 427 çalışan üzerinde yürüttükleri çalışmada neticesinde, tükenmişlik düzeyi yüksek bireylerin daha fazla stres yaşadığını, major problemlerinin olduğu ve dış denetim odağı eğilimine sahip olduklarını belirlemiştir. Tümkaya (2000), örneklemini ilkökul öğretmenlerinin oluşturduğu denetim odağı ile tükenmişlik arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere göre denetim odağı puanlarının daha düşük olduğunu tespit etmiştir. Derelioğlu (2004), 793 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasına göre öğrencilerin eleştirel düşünme puanları ile denetim odağı puanları arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Dibekoğlu (2006), örneklemini devlete bağlı ilköğretim okullarında görev yapan 326 tane müdür ve müdür yardımcısının oluşturduğu "Okul Yöneticilerinin Denetim Odaklarına Göre Tükenmişlik Düzeyleri" adlı çalışmasında okul yöneticilerinin yaşı ile denetim odağı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Kişilik özelliği olan iç ve dış denetim odaklılık, kişinin yaşanılanların sorumluluğunun kaynağını nerede arandığına göre şekillenmektedir. Dolayısıyla çalışma hayatındaki iş performansı da bu kişilik özelliklerine göre etkilenmektedir. Bu doğrultuda yapılan birçok araştırma olmuştur; Yapılan araştırmalarda (Demirkol, 2006; Mazur ve Lynch, 1989; McIntyre, 1984) performans, stres ve dışsal denetim odağı düzeyleri arasında negatif, içsel denetim düzeyi arasında ise pozitif; stresle başa çıkma stratejilerinden kaderci yaklaşım, çaresiz yaklaşım, kaçınma yaklaşımı ile içsel denetim düzeyi arasında negatif, performans ve dışsal denetim düzeyi arasında ise negatif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Demirkol (2006) araştırmasında, avukatların iş performansını ve denetim odağını bazı demografik değişkenlerin ne düzeyde etkilediği incelenmiştir. Mazur ve Lynch (1989) yaptığı araştırmada dış denetim odağı yüksek olan bireylerin düşük iş performansı gösterdiklerini belirtmiştir. McIntyre (1984) ise araştırmasında dış denetim odağı ile iş performansı arasındaki ilişkiyi incelemiş, iç denetim odaklı olanların daha yüksek iş performansı gösterdiklerini ortaya koymuştur.

Denetim odağı, iş performansı ve tükenmişlik arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışan araştırmalar dış denetim odağı yüksek olan bireylerin daha düşük performansa sahip olduklarını ve daha fazla tükenmişlik gösterdiklerini bildirmektedirler (Mazur ve Lynch, 1989: 234). Örneğin bireylerde görülen tükenmişlik ile denetim odağı arasındaki ilişkiyi araştıran McIntyre (1981) bireylerin daha çok dış denetim odaklı olduklarını ve iç denetimli meslektaşlarına göre daha çok tükenmişlik belirttiklerini bulmuştur. Byrne (1992) yaptığı çalışmada kişisel faktörlerin tükenmişliğe katkısı olup olmadığını araştırmıştır. Genel olarak bu konudaki sonuçları değerlendirildiğinde bireylerin denetim odağına bağlı olarak, tükenmişlik yaşamalarının birçok olumsuzlukları da beraberinde getirebileceği söylenebilir. Tükenmişlik ile birlikte performans kaybı, işe devamsızlık, iş doyumsuzluğu, stres ve uygun olmayan başa çıkma davranışlarına (alkol, sigara, dayak, vb.) yönelme bunlardan yalnızca birkaç tanesi olarak örnek verilebilir (Kyriacou, 1987: 123; Mazur ve Lynch, 1989: 232; Byrne, 1992: 89).

III. METODOLOJİ

Bu araştırmanın temel amacı, bir kamu kuruluşu olan belediyelerin hizmet kollarında yer alan çalışanların tükenmişlik durumlarının onların iş performansı üzerindeki etkisinde denetim odağının düzenleyici rolünün araştırılmasıdır. Ayrıca belediye çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin iş performansı üzerindeki doğrudan etkisinin tespit edilmesi diğer bir amacı oluşturmaktadır. Buna göre araştırmanın bağımsız değişkeni "Tükenmişlik Düzeyi"; araştırmanın bağımlı değişkeni "İş Performansı"; araştırmanın düzenleyici değişkeni ise "Denetim odağı" olarak belirlenmiştir. Araştırmanın modeli Şekil 1.'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın amacı ve modeli doğrultusunda hazırlanmış olan hipotezler şu şekilde belirlenmiştir.

H1: Belediye çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri iş performansını negatif yönde etkilemektedir.

H2: Belediye çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin iş performansına etkisinde denetim odağı algısının düzenleyici rolü bulunmaktadır.

A. Araştırma Kapsamı ve Sınırlılıklar

Bu çalışma; Bilecik Belediyesin’de çalışan toplam 533 personeli kapsamaktadır. Çalışanların tamamına ulaşmak amaçlansa da belediyelerin genel yapısından kaynaklı nedenlerle birçok çalışan araştırmaya katılmak istememiş, bir kısım çalışana ise sahada çalıştığından dolayı ulaşılamamıştır. Araştırmada elde edilen bulgular yalnızca Bilecik Belediyesi personeli ile sınırlandırılmış olup, diğer belediyelere genelleştirilememektedir. Araştırmada elde edilen sonuçlar araştırmada kullanılan veri toplama araçları ile sınırlandırılmıştır.

B. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Bilecik Belediyesindeki toplam 533 çalışan oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan ankete cevap veren herkes örnekleme dahil edilmiştir. Belediye çalışanlarından 217 kişiye ulaşılmış olup geri dönen anketlerden eksik ve hatalı olan anketler çıkarıldığında 205 anket değerlendirilmeye alınmış ve üzerlerinde istatistiksel işlem yapılmıştır.

C. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama amacıyla nicel araştırma yöntemleri veri toplama araçları arasında yer alan anket kullanılmıştır. Araştırmaya katılım gösteren belediye personelleri ile 2019 yılı Kasım ve Aralık aylarında kuruma gidilerek yüz yüze görüşme sağlanmış ve araştırma verileri elde edilmiştir. Anket formu 4 bölümden oluşmaktadır.

1-Demografik ve Çalışma Hayatı ile İlgili Özellikler Bölümü

2-Tükenmişlik Ölçeği

3-İş Performansı Ölçeği

4-Denetim odağı Ölçeği

Demografik ve Çalışma Hayatı ile İlgili Özellikler Bölümünde katılımcıların cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, medeni durumu, aylık geliri, kurumdaki pozisyonu ve kurumdaki çalışma süresi hakkında bilgi edinilmesi için toplamda 7 adet soru yer almaktadır. Tükenmişlik Ölçeği, Pines ve Aronson (1988)’un çalışmasında geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılarak Çapri (2006) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Ölçek toplamda 21 ifadeden ve 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek maddeleri 5li likert tipi derecelendirme ile değerlendirilmiştir. Ölçeğin alt

boyutları "Duygusal Tükenme (7 ifade)", "Zihinsel Tükenme (7 ifade)" ve "Fiziksel Tükenme (7 ifade)" şeklindedir. Orijinal ölçeğin Cronbach Alpha katsayıları sırasıyla 0,83; 0,75; 0,88 olup, genel güvenilirlik katsayısı 0,93'tür. Ölçeğe ait alt boyutlara yer alan ifadelerin araştırmamızın anketinde dağılımı şu şekildedir:

Duygusal Tükenme: 2-5-8-12-14-17-21

Zihinsel Tükenme: 3-6-9-11-15-18-19

Fiziksel Tükenme: 1-4-7-10-14-16-20

Ölçeğin alt boyutlarından alınan puanların yüksek olması katılımcıların tükenme düzeylerinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir (Çapri, 2006).

İş Performansı Ölçeği olarak, Sigler ve Pearson (2000) tarafından Kirkman ve Rosen (1999)'ün çalışmasından uyarlanan ifadeleri ve Çöl (2008)'ün çalışmasında Türkçe'ye çevrilen ölçekten yararlanılmıştır. Ölçek 4 ifadeden ve tek alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek maddeleri 5'li likert tipi derecelendirme ile değerlendirilmiştir. Ölçeğin orijinalindeki Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,85 olarak bulunmuştur. Katılımcıların ölçekten almış oldukları puanların yüksek olması iş performansları algılarının yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Denetim Odağı ifadeleri ise, Dağ (2002) tarafından Rotter'in İç-Dış Denetim odağı Ölçeğinden daha kapsayıcı bir ölçek geliştirilmek amacıyla yapılan geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları sonrasında literatüre kazandırılmıştır. Ölçek toplamda 47 ifadeden ve 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek maddeleri 5'li likert tipi derecelendirme ile değerlendirilmiştir. Ölçeğin alt boyutları "Kişisel Kontrol (18 ifade)", "Şansa İnanma (11 ifade)", "Çabalamanın Anlamsızlığı (10 ifade)", "Kadercilik (3 ifade)" ve "Adil Olmayan Dünya İnanıcı (5 ifade)" şeklindedir. Ölçeğin alt boyutlarına ait Cronbach Alpha katsayıları sırasıyla 0,87; 0,79; 0,76; 0,74; 0,61 şeklinde Dağ (2002)'in çalışmasına belirlenmiştir. Ölçeğin genel güvenilirliği ise 0,92 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin alt boyutlarında yer alan ifadelerle ait numaralandırma şu şekilde olmuştur:

Kişisel Kontrol: 17-18-19-21-27-28- 29- 31-32 33-34-36-37-41-43-44-45-47

Şansa İnanma:1-6-9-11-12-15-16-23-26-30-40

Çabalamanın Anlamsızlığı: 2-4-5-8-10-14-22-24-25-35

Kadercilik:3-39-42

Adil Olmayan Dünya İnanıcı: 7-13-20-38-46

Ölçeğin alt boyutlarında alınan puanların yüksek olması ilgili alt boyutların başlıklarının barındırdığı kavramların doğru durumlarının yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

D. Verilerin İstatistiksel Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS.20 istatistik programı kullanılmıştır. Belediye çalışanlarının demografik özellikleri yüzde ve frekans ile gösterilmiştir. Belediye çalışanlarının ölçeklerden ve alt boyutlarından almış oldukları puanların dağılımında ortalama ve standart sapma değerleri kullanılmıştır. Ölçeklerin geçerliliğinin kontrol edilmesi için açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeklerin ve alt boyutlarının güvenilirliğinin kontrolü Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı ile yapılmıştır. Ölçeklerden ve alt boyutlardan alınan puanların normallik dağılımının kontrolü basıklık ve çarpıklık değerleri ile yapılmıştır. Ölçeklerin alt boyutlarından alınmış olan puanların birbiri arasındaki ilişkisi Pearson Korelasyon katsayısı ile incelenmiştir. Katılımcıların tükenmişlik düzeylerinin iş performansları üzerindeki etkisi çoklu doğrusal regresyon ile incelenmiştir. Denetim odağı alt boyutlarının düzenleyici rolünün incelenmesinde bağımsız değişkenin ve düzenleyici değişkenin standart değerleri alınıp, birbiri ile çarpılarak yeni bir değişken yapılmış ve regresyon modeli oluşturulmuştur. Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde %95 güven düzeyi dikkate alınmıştır.

IV. ARAŞTIRMA BULGULARININ ANALİZİ

Araştırmaya katılım gösteren belediye çalışanlarının demografik özelliklerinin dağılımları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Belediye Çalışanlarının Demografik Özelliklerinin Dağılımı

Özellikleri		n	%
Cinsiyet	Kadın	57	28
	Erkek	148	72
Yaş	18-25 yaş	23	11,2
	26-33 yaş	57	27,8
	34-41 yaş	69	33,7
	42 yaş ve üzeri	56	27,3
Eğitim Durumu	Lise ve altı	99	48,3
	Ön lisans	39	19,0
	Lisans	54	26,3
	Lisansüstü ve üstü	13	6,3
Medeni Durum	Evli	139	67,8
	Bekar	66	32,2
Aylık Gelir	2000-3500 TL	95	46,3
	3501-5000 TL	50	24,4
	5001 TL ve üstü	60	29,3
Pozisyon	Memur	76	37,1
	İşçi	108	52,7
	Yönetici	21	10,2
Kurumda Çalışma Süresi	0-1 yıl	55	26,8
	2-5 yıl	52	25,4
	6-9 yıl	45	22,0
	10 yıl ve üstü	53	25,9

Araştırmaya katılım gösteren belediye çalışanlarının %72,2'si erkek; %33,7'si 34-41 yaş arasında; %48,3'ü lise ve altı okul mezunu; %67,8'i evli; %46,3'ü 2000-3500 TL arasında aylık geliri; %52,7'si işçi; %26,8'i 0-1 yıldan bu yana belediye bünyesinde çalışmaktadır.

Araştırmada belediye çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin ölçülmesi için kullanılan Tükenmişlik Ölçeği'ne ait geçerlik ve güvenilirlik çalışması sonuçları Tablo 2'de belirtilmiştir. Ölçek için gerçekleştirilen ilk faktör analizi işleminde ifade 14, 0,40 faktör yükünden daha düşük değer aldığından ve ifade 15 ise birden fazla faktörde 0,1 değerinden daha düşük değer aldığından ölçek maddeleri arasından çıkarılmıştır. Faktör analizinde varimax döndürme rotasyonu kullanılmıştır.

Tablo 2. Tükenmişlik Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlik ile Faktör Analizi Sonuçları

Alt Boyutlar	İfadeler	Faktör Yüğü	Faktör Açıklayıcılığı (%)	Güvenirlik Katsayısı (Cronbach Alpha)
Fiziksel Tükenme	13	0,812	23,686	0,771
	7	0,810		
	20	0,766		
	16	0,736		
	4	0,728		
	1	0,723		
	10	0,600		
Zihinsel Tükenme	6	0,752	20,782	0,644
	9	0,737		
	3	0,707		
	11	0,655		
	18	0,633		
	19	0,626		
Duygusal Tükenme	12	0,812	13,515	0,707
	8	0,748		
	17	0,722		
	5	0,690		
	2	0,653		
	21	0,486		
Toplam Varyans			57,983	0,891
KaizerMeyer Ölçek Geçerliliği			0,823	
Barlett'sSphericity Test ki-kare			2167,814	
sd			171	
p değeri			0,000	

Ölçeğin geçerliliğinin test edilmesi için yapılan faktör analizi sonucunda açıklanan toplam varyans oranı %57,983'tür. Ölçekte yer alan maddelerin faktör yükleri 0,40'tan daha büyüktür. Ölçekte yer alan alt boyutların Cronbach Alpha güvenirlik katsayıları 0,644 ve 0,891 arasında değişmektedir. Bu sonuçlara göre ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu belirtilebilir.

Araştırmada belediye çalışanlarının iş performansı düzeylerinin ölçülmesi için kullanılan İş Performansı Ölçeği 'ne ait geçerlik ve güvenirlik çalışması sonuçları Tablo 3'te belirtilmiştir.

Tablo 3. İş Performansı Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlik ile Faktör Analizi Sonuçları

Alt Boyutlar	İfadeler	Faktör Yüğü	Faktör Açıklayıcılığı (%)	Güvenirlik Katsayısı (Cronbach Alpha)
İş Performansı	1	0,945	81,674	0,924
	3	0,910		
	4	0,883		
	2	0,876		
Toplam Varyans			81,674	0,924
KaizerMeyer Ölçek Geçerliliği			0,836	
Barlett'sSphericity Test ki-kare			653,935	
sd			6	
p değeri			0,000	

Ölçeğin geçerliliğinin test edilmesi için yapılan faktör analizi sonucunda açıklanan toplam varyans oranı %81,674'tür. Ölçekte yer alan maddelerin faktör yükleri 0,40'tan daha büyüktür. Ölçekte yer alan alt boyutların Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0,924'tür. Bu sonuçlara göre ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu belirtilebilir.

Araştırmada belediye çalışanlarının denetim odağı düzeylerinin ölçülmesi için kullanılan Denetim odağı Ölçeği'ne ait geçerlik ve güvenirlik çalışması sonuçları Tablo 4' te belirtilmiştir. Yapılan ilk faktör analizi sonucunda ifade 20, 34, 43 ve 44 0.40 faktör yükünden daha düşük değer aldığından; 5 ve 8 nolu ifadeler birden fazla faktörde 0,1'den daha düşük değer aldığından ölçekten çıkarılması kararlaştırılmıştır. Faktör analizinde varimax döndürme rotasyonu kullanılmıştır.

Tablo 4. Denetim odağı Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlik ile Faktör Analizi Sonuçları

Alt Boyutlar	İfadeler	Faktör Yüğü	Faktör Açıklayıcılığı (%)	Güvenirlik Katsayısı (Cronbach Alpha)
Kişisel Kontrol	31	0,756	15,018	0,881
	32	0,734		
	28	0,663		
	29	0,623		
	33	0,610		
	27	0,603		
	19	0,568		
	47	0,557		
	17	0,541		
	41	0,499		
	37	0,496		
	21	0,491		
	36	0,487		
	45	0,456		
18	0,418			
Şansa İnanma	6	0,691	13,546	0,712
	15	0,673		
	11	0,670		
	12	0,663		
	40	0,613		
	26	0,612		
	30	0,591		
	23	0,588		
	9	0,507		
	16	0,453		
1	0,409			
Çabalamanın Anlamsızlığı	22	0,740	9,392	0,714
	10	0,725		
	24	0,631		
	14	0,629		
	4	0,567		
	2	0,479		
	25	0,447		
	35	0,438		
Adil Olmayan Dünya İnancı	46	0,607	7,410	0,802
	13	0,563		
	7	0,540		
	38	0,501		
Kadercilik	42	0,745	5,551	0,709
	3	0,558		
	39	0,442		
	Toplam Varyans		50,917	0,772
KaizerMeyer Ölçek Geçerliliği			0,773	
Barlett'sSphericity Test ki-kare			4231,426	
sd			820	
p değeri			0,000	

Ölçeğin geçerliliğinin test edilmesi için yapılan faktör analizi sonucunda açıklanan toplam varyans oranı %50,917'dir. Ölçekte yer alan maddelerin faktör yükleri 0,40' tan daha büyüktür. Ölçekte yer alan alt boyutların Cronbach Alpha güvenirlik katsayıları 0,709 ve 0,881 arasında değişmektedir. Bu sonuçlara göre ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu belirtilebilir.

Araştırmaya katılım gösteren belediye çalışanlarının Tükenmişlik Ölçeğinden aldıkları puanların dağılımı Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Tükenmişlik Ölçeğinden Alınan Puanların Dağılımı

Alt Boyutlar	N	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Fiziksel Tükenme	205	2,25	0,64	0,496	0,070
Zihinsel Tükenme	205	2,14	0,65	0,479	-0,436
Duygusal Tükenme	205	2,15	0,73	0,751	0,470
Tükenmişlik Ölçeği	205	2,18	0,60	0,543	0,092

Araştırmaya katılım gösteren belediye çalışanlarının Fiziksel Tükenme alt boyutundan almış oldukları puanların ortalaması $2,25\pm 0,64$; Zihinsel Tükenme alt boyutundan almış oldukları puanların ortalaması $2,14\pm 0,65$; Duygusal Tükenme alt boyutundan aldıkları puanların ortalaması $2,15\pm 0,73$; Tükenmişlik Ölçeği genelinden almış oldukları puanların ortalaması $2,18\pm 0,60$ olarak bulunmuştur. Ölçeğin ve alt boyutların basıklık ve çarpıklık değerleri -2 ve +2 arasında olduğundan (Ak, 2009) verilerin normal dağılım gösterdiği belirtilebilir.

Araştırmaya katılım gösteren belediye çalışanlarının İş Performansı Ölçeğinden aldıkları puanların dağılımı Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. İş Performansı Ölçeğinden Alınan Puanların Dağılımı

Alt Boyutlar	N	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
İş Performansı	205	4,16	1,00	-1,412	1,112

Araştırmaya katılım gösteren belediye çalışanlarının İş Performansı ölçeğinden almış oldukları puanların ortalaması $4,16\pm 1,00$ olarak bulunmuştur. Ölçeğin basıklık ve çarpıklık değerleri -2 ve +2 arasında olduğundan (Ak, 2009) verilerin normal dağılım gösterdiği belirtilebilir.

Araştırmaya katılım gösteren belediye çalışanlarının Denetim odağı Ölçeğinden aldıkları puanların dağılımı Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Denetim odağı Ölçeğinden Alınan Puanların Dağılımı

Alt Boyutlar	N	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Kişisel Kontrol	205	2,78	0,70	0,327	1,391
Şansa İnanma	205	2,78	0,43	-0,252	-0,114
Çabalamanın Anlamsızlığı	205	2,53	0,79	0,604	0,190
Kadercilik	205	3,28	0,90	-0,096	-0,039
Adil Olmayan Dünya İnanıcı	205	2,73	0,83	0,465	0,379
Denetim odağı Ölçeği	205	2,76	0,31	-0,629	0,974

Araştırmaya katılım gösteren belediye çalışanlarının Kişisel Kontrol alt boyutundan almış oldukları puanların ortalaması $2,78\pm 0,70$; Şansa İnanma alt boyutundan aldıkları puanların ortalaması $2,78\pm 0,43$; Çabalamanın Anlamsızlığı alt boyutundan aldıkları puanların ortalaması $2,53\pm 0,79$; Kadercilik alt boyutundan aldıkları puanların ortalaması $3,28\pm 0,90$; Adil Olmayan Dünya İnanıcı alt boyutundan aldıkları puanların ortalaması $2,73\pm 0,83$; Denetim odağı Ölçeği genelinden almış oldukları puanların ortalaması $2,76\pm 0,31$ olarak bulunmuştur. Ölçeğin ve alt boyutların basıklık ve çarpıklık değerleri -2 ve +2 arasında olduğundan (Ak, 2009) verilerin normal dağılım gösterdiği belirtilebilir.

Araştırmada yer alan ölçeklerin alt boyutlarının birbiri arasındaki ilişkinin incelenmesi için yapılan Pearson Korelasyon analizi sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Korelasyon Analizi Sonuçları

Alt Boyutlar		İş Performansı	Kişisel Kontrol	Şansa İnanma	Çabalamanın Anlamsızlığı	Kadercilik	Adil Olmayan Dünya İnancı
Fiziksel Tükenme	R	-,063	-,108	,128	,170*	,047	,298**
	P	,372	,122	,068	,015	,502	,000
Zihinsel Tükenme	R	-,143*	,054	,019	,104	-,060	,067
	P	,041	,443	,787	,138	,394	,341
Duygusal Tükenme	R	,014	-,101	,164*	,244**	,021	,250**
	P	,845	,149	,019	,000	,766	,000
İş Performansı	R	1	-,131	,020	,120	-,021	-,195**
	P		,062	,777	,085	,766	,005

*p<0,05 **p<0,01

Araştırmada belediye çalışanlarının Fiziksel Tükenme durumları çabalamanın anlamsızlığı algıları (r=0,170; pozitif yönlü), adil olmayan dünya inancı algıları (r=0,298; pozitif yönlü) arasında istatistiksel bakımdan anlamlı ilişki bulunmuştur (p<0,05). Araştırmada belediye çalışanlarının Zihinsel Tükenme durumları ile; iş performansı algıları (r=-0,143; negatif yönlü) arasında istatistiksel bakımdan anlamlı ilişki bulunmuştur (p<0,05). Araştırmada belediye çalışanlarının Duygusal Tükenme durumları ile; Şansa inanma durumları (r=0,164; pozitif yönlü), çabalamanın anlamsızlığı (r=0,244), adil olmayan dünya inancı (r=0,250; pozitif yönlü) arasında istatistiksel bakımdan anlamlı ilişki bulunmuştur (p<0,05). Araştırmada belediye çalışanlarının İş Performansı algıları ile; Adil olmayan dünya inancı durumları (r=-0,195; negatif yönlü) arasında istatistiksel bakımdan anlamlı ilişki bulunmuştur (p<0,05).

Araştırmaya katılım gösteren belediye çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin iş performansı üzerindeki etkisinin incelenmesi için çoklu doğrusal regresyon analizi Tablo 9' da gösterilmiştir.

Tablo 9. Tükenmişlik Düzeylerinin İş Performansı Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Unstandardized Coefficient		β	t	p	F	Model (p)	Adjusted R ²
		B	Std. Hata						
İş Performansı	Sabit	4,612	0,268		17,225	0,000	3,330	0,021	0,330
	Fiziksel Tükenmişlik	-0,271	0,213	-0,173	-2,370	0,020			
	Zihinsel Tükenmişlik	-0,348	0,145	-0,226	-2,400	0,017			
	Duygusal Tükenmişlik	-0,422	0,183	-0,307	-2,303	0,022			

Yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda Tükenmişlik alt boyutlarından kurulmuş olan modelde çalışanların fiziksel, zihinsel ve duygusal tükenmişliklerinin iş performansı üzerinde istatistiksel bakımdan anlamlı bir etkisinin olduğu bulunmuştur (F=3,330; p=0,021; R²=0,330). Buna göre belediye çalışanlarının duygusal tükenmişlik düzeylerinin (B=-0,422) en büyük negatif etkiye sahip olduğu, sonrasında zihinsel tükenmişlik (B=-0,348) ve fiziksel tükenmişlik (B=-0,271) durumlarının geldiği görülmüştür. Buna göre araştırmanın H1 nolü hipotez kabul edilmiştir.

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların tükenmişlik kavramı altında yer alan fiziksel, zihinsel ve duygusal tükenmişlik durumlarının iş performansı üzerindeki etkisinde denetim odağı alt boyutlarının düzenleyici rolü incelenmiştir. Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin incelenmesi durumunda bağımsız ve düzenleyici değişkenin birlikte belirtildiği yeni değişkenin hesaplanmasında bağımsız ve düzenleyici değişkenlerin standart değerleri çoklu bağlantı sorunun oluşmaması için kullanılmıştır.

Belediye çalışanlarının tükenmişlik durumlarının iş performansları üzerindeki etkisinde Kişisel Kontrol durumunun düzenleyici rolü Tablo 10'da incelenmiştir.

Tablo 10. Kişisel Kontrol Alt Boyutunun Düzenleyici Rolünün İncelenmesi

Bağımsız Değişken		İş Performansı				
	Model	B	Standart Hata	β	t	p
Fiziksel Tükenme	Fiziksel Tükenme	-0,207	0,113	-0,133	-1,928	0,049
	Kişisel Kontrol	-0,288	0,105	-0,203	-2,755	0,006
	Fiziksel Tükenme* Kişisel Kontrol	-0,167	0,067	-0,189	-2,490	0,014
	R ²	0,152				
	F	3,694				
	P	0,013				
Zihinsel Tükenme	Zihinsel Tükenme	-0,205	0,107	-0,134	-1,922	0,056
	Kişisel Kontrol	-0,181	0,099	-0,127	-1,818	0,070
	Zihinsel Tükenme* Kişisel Kontrol	-0,026	0,059	-0,030	-0,434	0,664
	R ²	0,022				
	F	2,530				
	P	0,058				
Duygusal Tükenme	Duygusal Tükenme	-0,039	0,099	-0,028	-0,394	0,694
	Kişisel Kontrol	-0,235	0,104	-0,165	-2,267	0,024
	Duygusal Tükenme* Kişisel Kontrol	-0,106	0,064	-0,123	-1,654	0,100
	R ²	0,016				
	F	2,091				
	P	0,103				

Tablo 10'a göre belediye çalışanlarının fiziksel tükenme düzeylerinin iş performansına etkisinde kişisel kontrol durumlarının düzenleyici rolü olduğu tespit edilmiştir (F=3,694; p=0,013; R²=0,152). Buna göre belediye çalışanlarının fiziksel tükenmişlik düzeyleri tek başına "B=-0,207" oranında iş performansı üzerinde olumsuz etkiye sahipken, bu etkide belediye çalışanlarının kişisel kontrol düzenleyici rol sergileyerek bu etkiyi bir miktar daha azaltmaktadır (B=-0,167).

Yine Tablo 10'a göre zihinsel tükenme ve duygusal tükenme düzeylerinin iş performansı üzerindeki etkisinde kişisel kontrol durumlarının etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Belediye çalışanlarının tükenmişlik durumlarının iş performansları üzerindeki etkisinde Şansa İnanma durumunun düzenleyici rolü Tablo 11'de incelenmiştir.

Tablo 11. Şansa İnanma Alt Boyutunun Düzenleyici Rolünün İncelenmesi

Bağımsız Değişken		İş Performansı				
	Model	B	Standart Hata	β	t	p
Fiziksel Tükenme	Fiziksel Tükenme	-0,084	0,110	-0,053	-0,756	0,450
	Şansa İnanma	0,002	0,166	0,001	0,013	0,990
	Fiziksel Tükenme* Şansa İnanma	-0,140	0,076	-0,132	-1,850	0,066
	R ²	0,021				
	F	1,464				
	P	0,226				
Zihinsel Tükenme	Zihinsel Tükenme	-0,220	0,107	-0,143	-2,053	0,041
	Şansa İnanma	0,035	0,162	0,015	0,215	0,830
	Zihinsel Tükenme* Şansa İnanma	0,058	0,072	0,057	0,807	0,421
	R ²	0,009				
	F	1,648				
	P	0,180				
Duygusal Tükenme	Duygusal Tükenme	0,025	0,100	0,019	0,254	0,800
	Şansa İnanma	0,029	0,166	0,012	0,171	0,864
	Duygusal Tükenme* Şansa İnanma	-0,040	0,076	-0,038	-0,519	0,604
	R ²	0,020				
	F	0,124				
	P	0,946				

Tablo 11'e göre Tükenmişlik düzeylerinin iş performansı üzerindeki etkisinde oluşturulan modellere göre şansa inanma durumunun düzenleyici etkisi bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Belediye çalışanlarının tükenmişlik durumlarının iş performansları üzerindeki etkisinde Çabalamanın Anlamsızlığı durumunun düzenleyici rolü Tablo 12'de incelenmiştir.

Tablo 12. Çabalamanın Anlamsızlığı Alt Boyutunun Düzenleyici Rolünün İncelenmesi

Bağımsız Değişken		İş Performansı				
	Model	B	Standart Hata	β	t	p
Fiziksel Tükenme	Fiziksel Tükenme	-0,127	0,114	-0,081	-1,110	0,268
	Çabalamanın Anlamsızlığı	0,168	0,091	0,132	1,835	0,068
	Fiziksel Tükenme* Çabalamanın Anlamsızlığı	-0,016	0,068	-0,017	-0,239	0,811
	R ²	0,007				
	F	1,501				
	P	0,215				
	Zihinsel Tükenme	Zihinsel Tükenme	-0,242	0,107	-0,158	-2,267
Çabalamanın Anlamsızlığı		0,177	0,089	0,139	1,991	0,048
Zihinsel Tükenme* Çabalamanın Anlamsızlığı		0,019	0,062	0,022	0,310	0,757
R ²		0,025				
F		2,741				
P		0,044				
Duygusal Tükenme		Duygusal Tükenme	-0,021	0,101	-0,015	-0,204
	Çabalamanın Anlamsızlığı	0,156	0,094	0,123	1,654	0,100
	Duygusal Tükenme* Çabalamanın Anlamsızlığı	-0,008	0,068	-0,008	-0,114	0,910
	R ²	0,010				
	F	1,009				
	P	0,390				

Tablo 12' de göre Tükenmişlik düzeylerinin iş performansı üzerindeki etkisinde oluşturulan modellere göre çabalamanın anlamsızlığı durumunun düzenleyici etkisi bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Belediye çalışanlarının tükenmişlik durumlarının iş performansları üzerindeki etkisinde Kadercilik durumunun düzenleyici rolü Tablo 3.13'te incelenmiştir.

Tablo 13. Kadercilik Alt Boyutunun Düzenleyici Rolünün İncelenmesi

Bağımsız Değişken		İş Performansı				
	Model	B	Standart Hata	β	t	p
Fiziksel Tükenme	Fiziksel Tükenme	-0,140	0,113	-0,090	-1,247	0,214
	Kadercilik	-0,028	0,078	-0,025	-0,357	0,722
	Fiziksel Tükenme* Kadercilik	0,114	0,069	0,119	1,648	0,101
	R ²	0,003				
	F	1,195				
	P	0,313				
	Zihinsel Tükenme	Zihinsel Tükenme	-0,222	0,108	-0,144	-2,061
Kadercilik		-0,033	0,078	-0,029	-0,418	0,677
Zihinsel Tükenme* Kadercilik		-0,001	0,066	-0,001	-0,020	0,984
R ²		0,007				
F		1,451				
P		0,229				
Duygusal Tükenme		Duygusal Tükenme	-0,011	0,101	-0,008	-0,114
	Kadercilik	-0,023	0,078	-0,020	-0,287	0,774
	Duygusal Tükenme* Kadercilik	0,067	0,064	0,077	1,040	0,300
	R ²	0,009				
	F	0,404				
	P	0,751				

Tablo 13' te göre Tükenmişlik düzeylerinin iş performansı üzerindeki etkisinde oluşturulan modellere göre kadercilik durumunun düzenleyici etkisi bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Belediye çalışanlarının tükenmişlik durumlarının iş performansları üzerindeki etkisinde Adil Olmayan Dünya İnancı durumunun düzenleyici rolü Tablo 14'te incelenmiştir.

Tablo 14. Adil Olmayan Dünya İnancı Alt Boyutunun Düzenleyici Rolünün İncelenmesi

Bağımsız Değişken	İş Performansı					
	Model	B	Standart Hata	β	t	p
Fiziksel Tükenme	Fiziksel Tükenme	-0,208	0,115	-0,133	-1,904	0,043
	Adil Olmayan Dünya İnancı	0,281	0,086	0,234	3,256	0,001
	Fiziksel Tükenme* Adil Olmayan Dünya İnancı	0,003	0,066	0,003	2,253	0,031
	R ²	0,140				
	F	3,819				
	P	0,011				
Zihinsel Tükenme	Zihinsel Tükenme	-0,240	0,105	-0,156	-2,284	0,023
	Adil Olmayan Dünya İnancı	0,245	0,083	0,205	2,948	0,004
	Zihinsel Tükenme* Adil Olmayan Dünya İnancı	-0,005	0,072	-0,005	-0,069	0,945
	R ²	0,148				
	F	4,452				
	P	0,005				
Duygusal Tükenme	Duygusal Tükenme	-0,143	0,120	-0,132	-2,436	0,033
	Adil Olmayan Dünya İnancı	0,245	0,085	0,204	2,862	0,005
	Duygusal Tükenme* Adil Olmayan Dünya İnancı	-0,027	0,064	-0,029	-0,416	0,678
	R ²	0,126				
	F	2,799				
	P	0,041				

Tablo 14' e göre belediye çalışanlarının fiziksel tükenme düzeylerinin iş performansını üzerindeki etkisinde adil olmayan dünya inancına sahip olma durumunun düzenleyici etkisinin olduğu belirlenmiştir (F=3,819; p=0,011; R²=0,140). Ayrıca zihinsel tükenmenin adil olmayan dünya inancı ile birlikte iş performansına etkisi bulunurken, adil olmayan dünya inancının düzenleyici bir rolünün olmadığı belirlenmiştir (p>0,05). Benzer şekilde duygusal tükenmenin adil olmayan dünya inancı ile birlikte iş performansına etkisi bulunurken, adil olmayan dünya inancının düzenleyici bir rolünün olmadığı belirlenmiştir (p>0,05).

V. SONUÇ VE ÖNERİLER

Hayatın sürdürülebilir kılınabilmesi için bireylerin iş yaşamında yer alma mecburiyeti beraberinde çeşitli psikolojik süreçleri de ortaya çıkarabilmektedir. Çalışma koşullarından dolayı devamlı ve yoğun stres durumu çalışanların duygusal açıdan tükenmesine ve performanslarında düşüşe sebep olabilmektedir. Araştırmada belediyede çeşitli pozisyonlarda çalışan katılımcıların tükenmişlik durumları, iş performansını algıları ve denetim odağı algıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Belediye çalışanlarının fiziksel tükenme düzeylerinin iş performansına etkisinde kişisel kontrol durumlarının düzenleyici rolü olduğu tespit edilmiştir. Tükenmişlik düzeylerinin iş performansını üzerindeki etkisinde oluşturulan modellere göre şansa inanma ve kadercilik durumlarının düzenleyici etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Yine belediye çalışanlarının fiziksel tükenme düzeylerinin iş performansını üzerindeki etkisinde adil olmayan dünya inancına sahip olma durumunun düzenleyici etkisinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca zihinsel tükenmenin adil olmayan dünya inancı ile birlikte iş performansına etkisi bulunurken, adil olmayan dünya inancının düzenleyici bir rolünün olmadığı belirlenmiştir. Benzer şekilde duygusal tükenmenin adil olmayan dünya inancı ile birlikte iş performansına etkisi bulunurken, adil olmayan dünya inancının düzenleyici bir rolünün olmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışma alan yazına denetim odağının düzenleyici değişken olarak ele alınması ile katkıda bulunmaktadır.

Araştırmada belediye çalışanlarının fiziksel tükenme durumları ile çalışanların çabalamasının anlamsızlığına dair olan inançları ve adil olmayan dünya inanç algıları arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Belediye çalışanlarının zihinsel tükenme durumları ile iş performansları arasında negatif yönlü ilişki saptanmıştır. Katılımcıların duygusal tükenme durumları ile şansa inanma durumları, çabalamanın anlamsızlığı inançları ve adil olmayan dünya inancı arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Son olarak belediye çalışanlarının iş performansı algıları ile adil olmayan dünya inancı durumları arasında negatif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı ilişki bulunmuştur.

Yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda Tükenmişlik alt boyutlarından kurulmuş olan modelde çalışanların fiziksel, zihinsel ve duygusal tükenmişliklerinin iş performansı üzerinde istatistiksel bakımdan anlamlı bir etkisinin olduğu bulunmuştur. Kır (2018)'ın yapmış olduğu çalışmada çalışanların tükenmişlik düzeylerinin arttıkça iş performansının azalacağı sonucu bulunmuştur. Bakker vd.. (2004) ve Demerouti vd.. (2014)'nın çalışmasında da tükenmişliğin çalışma performansı üzerinde olumsuz yansımalarının olduğu bulunmuştur. Buna göre belediye çalışanlarının duygusal tükenmişlik düzeylerinin en büyük negatif etkiye sahip olduğu, sonrasında zihinsel tükenmişlik ve fiziksel tükenmişlik durumlarının geldiği görülmüştür.

Bundan sonra yapılacak benzer çalışmalar için farklı il/ilçe belediyelerinde örneklem grubuna dahil edilmesi ve örnekleme birim sayısının artırılması tavsiye edilebilir. Araştırma daha çok duygusal ve zihinsel emeğe yoğunlaşmış olup fiziksel emeğin daha çok kullanıldığı atölye, fen işleri, park bahçeler vb birimler bazında yapılması tükenmişliğe farklı bir bakış açısı kazandırabilir. Ayrıca bu araştırma nicel yöntemlerle dizayn edilmiştir. İleriki çalışmalarda nitel yöntemlerin kullanılması değişkenlerin derinlemesine anlaşılmasında yararlı olabilir. Araştırmada elde edilen bulgular yalnızca araştırmaya katılan belediye personeli ile sınırlandırılmış olup, diğer belediyelere genelleştirilememektedir.

KAYNAKLAR

- Ak, B.** (2009). *Verilerin düzenlenmesi ve gösterimi*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Ahn, T.** (2015). Locus of control and turnover. *Economic Inquiry*, 53 (2), 1350-1365.
- Allen, D. G., & Griffeth, R. W.** (1999). Job performance and turnover: A review and integrative multi-route model. *Human Resource Management Review*, 9 (4), 525-548.
- Arslan, S.** (2016). Genç İnsanların Yaşlılığa Dair Bakış Açısının Denetim Odağı ve Dışa Dönük Kişilik Yapısıyla İlişkisinin İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Aziz, S., & Tariq, N.** (2013). Role of organization type, job tenure, and job hierarchy in decisional procrastination and perceived locus of control among executives. *Pakistan Journal of Psychological Research*, 28 (1), 25-50.
- Bakker, A., Demerouti, E., & Verbeke, W.** (2004). Using the Job Demands– Resources Model to Predict Burnout and Performance. *Human Resource Management*, 43(1), pp: 83-104.
- Bilgin, A.** (2010). *Üniversite öğrencilerinin çeşitli değişkenlere ve denetim odağına göre problem çözme beceri algıları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Byrne, B. M.** (1992). Investigating causal links to burnout for elementary, intermediate, and secondary teachers. San Francisco, CA: *American Educational Research Conference*.
- Cemaloğlu, N., & Şahin, D.** (2007) Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15 (2): 465-484.
- Chhabra, B.** (2013). Locus of Control as a moderator in the relationship between job satisfaction and organizational commitment: a study of Indian IT Professionals. *Organizations and Markets in Emerging Economies*, 4 (8), 25-41.
- Coleman, D. F., Irving, G. P., & Cooper, C. L.** (1999). Another look at the locus of control-organizational commitment relationship: it depends on the form of commitment. *Journal of Organizational Behavior*, 20, 995-1001.
- Cordes, C. L., & Daugherty, T. W.** (1993). A Review and An Integration of Research on Job Burnout. *Academy of Management Review*, 18 (4), 621-656.

- Çapri, B.** (2006). Tükenmişlik Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 62-77.
- Çöl, G.** (2008), Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkileri, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9 (1), 35-46.
- Dağ, İ.** (1991).Rotter'iniç-dış control odağı ölçeğinin (RİDKOÖ) üniversite öğrencileri için güvenilirliği ve geçerliği. *Psikoloji Dergisi*, 7(26):10-16.
- Demerouti, E., Bakker, A., & Leiter, M.** (2014). Burnoutand Job Performance: The Moderating Role of Selection, Optimization, and Compensati on Strategies. *Journal of Occupational Health Psychology*. 19(1), 96-107
- Demirkol, İ.** (2006). *Avukatlarda İş Doyumu, Tükenmişlik ve Denetim Odağının Bazı Demografik Değişkenler Bağlamında İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Mersin: Mersin Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dereioğlu, Y.** (2004). *Üniversite Öğrencilerinde Eleştirel Düşünme ile Denetim Odağı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dibekoğlu, Z.** (2006). *Okul Yöneticilerinin Denetim Odaklarına Göre Tükenmişlik Düzeyleri (Sakarya İli Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Ertan, H.** (2008). *Örgütsel bağlılık, iş motivasyonu ve iş performansı arasındaki ilişki: Antalya'da beş yıldızlı otel işletmelerinde bir inceleme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Friedman, N., Geiger, D., & Goldsmith, M.** (1997). Bayesian network classifiers. *Mach Learn*, 29, 131–163.
- Haye, K. M., Swearer S. M., Brey, K. M., & Turner, R. K.** (2003). Examining locus of control and aggression along the bully/victim continuum. *Annual meeting of American Psychological Association*, Toronto, Canada.
- Kır, A.** (2018). *Örgütsel sessizlik, tükenmişlik sendromu ve çalışan performansı ilişkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Kirkman, B. L., & Rosen, B.** (1999). Beyond self-management: antecedents and consequences of teamempowerment. *Academy of Management Journal*. 42 (1), 58-74.
- Kram, K. E.** (1996). *A relational approach to career development*. In D. T. Hall (Ed.), *The career is dead-long living the career: A relational approach to careers*.
- Kutanis, R. Ö., & Karakiraz, A.** (2013) Akademisyenlerde Tükenmişliğin Kopenhag Tükenmişlik Envanteri (CBI) ile Ölçülmesi: Bir Devlet Üniversitesi Örneği. *İşletme Bilimi Dergisi*, 1 (2), 13-30.
- Kyriacou, C.** (1987). Teacher stress and burnout: An international review. *Educational research*, 29 (2), 146-152.
- Lunenburg, F. C., & Cadavid, V.** (1992). Locus of control, pupil control ideology, and dimensions of teacher burnout. *Journal of Instructional Psychology*, 19 (1), 13.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P.** (2001). Job Burnout. *Annual Review of Psychology* (52), 397- 422.
- Mazur, P. J., & Lynch, M. D.** (1989). Differential impact of administrative, organizational, and personality factors on teacher burnout. *Teaching and Teacher Education*, 5(4), 337-353.
- McIntyre, T. C.** (1984). The relationship between locus of control and teacher burnout. *British Journal of Educational Psychology*, 54(2), 235-238.
- Mowday, R. T.** (1984). Strategies for adapting to high rates of employee turnover. *Human resource management*, 23(4), 365-380.

Ören, N. (1991). Denetim odağı ve kendini kabul arasındaki ilişkiler. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 1 (2), 20-28.

Öztürk, H. (2014). *İstanbul'daki Özel Hastanelerde Çalışan Hemşirelerin Mobbing ve Tükenmişlik Sendromu Düzeylerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

Pines, A., & Aronson, E. (1988). *Career burnout: Causes and cures*. Free press.

Sigler, T. H., Pearson, C. M. (2000). Creating an Empowering Culture: Examining the Relationship Between Organizational Culture and Perceptions of Empowerment. *Journal of Quality Management*, 5, 27-52.

Steptoe, A., & Wardle, J. (2001). Locus of control and health behaviour revisited: a multivariate analysis of young adults from 18 countries. *British Journal of Psychology*, 92 (4), 659-672.

Tatlıcı, M., & Kirimoğlu, H. (2008). Atletizm Antrenörlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 34-47.

Taycan O, Kutlu L., Çimen S., & Aydın N. (2006). Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerde Depresyon ve Tükenmişlik Düzeyinin Sosyodemografik Özelliklerle İlişkisi, *Anatolian Journal of Psychiatry*, 7, 100-108.

Taylor, M. (2010). Does locus of control predict young adult conflict strategies with superiors? An examination of control orientation and the organizational communication conflict instrument. *North American Journal of Psychology*, 12 (3), 445-458.

Tükel, R., & Gök, Ş. (1996). Kontrol Odağının Yaş, Anksiyete ve Depresyon ile İlişkisi, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 7 (1), 11-16.

Tümkaya, S. (2000). İlkokul Öğretmenlerindeki Denetim Odağı ve Tükenmişlikle İlişkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (8), 61-68.

Van Scotter, J. R. (2000). Relationships of task performance and contextual performance with turnover, job satisfaction, and affective commitment. *Human resource management review*, 10 (1), 79-95.

VanderZee, K. I., Buunk, B. P., & Sanderman, R. (1997). Social support, locus of control, and psychological well-being. *Journal of Applied Social Psychology*, 27 (20), 1842-1859.

Young, K. M., & Cooper, C. L. (1995). Occupational stress in the ambulance service: a diagnostic study. *Journal of Managerial Psychology*. 10 (3), 29-36.

Araştırma Makalesi- Research Article

Yönetim Bilişim Sisteminin Bir Örneği Olarak Türkiye’de Elektronik Seçim Sistemi

Electronic Selection System in Turkey as an Example of Management Information System

Veysel EROL^{1*}

Geliş / Received: 02/11/2021

Revize / Revised: 12/11/2021

Kabul / Accepted: 02/12/2021

ÖZ

Son yıllarda teknolojinin hızlı bir ivmeyle gelişmesiyle birlikte, elektronik seçim sistemleri, klasik kâğıt oy pusulaları ile yapılan seçimlerin yerini almaktadır. Elektronik seçim sistemi, seçmenlerin kullandıkları oyların elektronik makinelerle toplanıp değerlendirilmesini sağlayan bir sistemdir. Elektronik seçim sistemi ile birlikte, oy verme işleminin daha hızlı ve daha kolay bir şekilde yürütülmesi sağlanmakta ve bu sistemle, klasik kâğıt oy pusulalarında yaşanan sorunların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Elektronik seçim sisteminin önemli avantajları bulunmakla birlikte, bu sistemde önemli sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. Elektronik seçim sistemi uygulaması, dünyanın birçok ülkesinde başarılı bir şekilde uygulanmakta ve yakın gelecekte de bu uygulamayı kullanacak ülke sayısının artması beklenmektedir. Birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de elektronik seçim sistemi ile ilgili önemli çalışmalar yapılmakta ve bu çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu çalışmada, öncelikle yönetim bilişim sisteminin önemli bir örneği olan elektronik seçim sistemi uygulamasının kavramsal çerçevesine değinilmekte ve bu uygulamayı kullanan ülkelerden örnekler verilmektedir. Çalışmada, ayrıca, elektronik seçim sisteminin Türkiye’de uygulanması halinde nasıl bir yol izlenmesi gerektiği ortaya konulmakta ve karşılaşılabilecek sorunların çözümü konusunda öneriler getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim Bilişim Sistemi, Klasik Seçim Sistemi, Elektronik Seçim Sistemi, Seçmen, Güvenlik

ABSTRACT

In recent years with the rapid development of technology electronic election systems are replacing traditional paper ballots. The electronic election system is a system that enables the votes of the voters to be collected and evaluated by electronic machines. With the electronic election system, the voting process is carried out faster and easier, and with this system, it is aimed to prevent the problems experienced in traditional paper ballot papers. Although the electronic election system has important advantages, important problems may arise in this system. Electronic election system application is successfully implemented in many countries of the world and the number of countries that will use this application is expected to increase in the near future. As in many countries, important studies are carried out on the electronic election system in Turkey and the number of these studies is increasing day by day. In this study, first of all, the conceptual framework of the electronic election system application, which is an important example of the management information system, is mentioned and examples from the countries using this application are given. In the study, it is also revealed how the electronic election system should be implemented in Turkey, and suggestions are made for the solution of the problems to be encountered.

Keywords: Management Information System, Classical Election System, Electronic Selection System, Voter, Security.

^{1*} Sorumlu Yazar, Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, veysel.erol43@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-6949-768X>)

I. GİRİŞ

Demokrasinin vazgeçilmez temel unsurlarından birisi olan seçimler, bireylerin geleceklerini belirlemede başvurdukları en etkili siyasi katılım aracıdır. Seçimler, ülkeler için hayati bir öneme sahip olmasından dolayı, büyük ilgi görmektedir. Seçim sistemleri ise seçim sürecinde uygulanan yöntem ve teknikleri kapsamaktadır. Seçim sistemleri belirlenirken “temsilde adalet” ve “yönetimde istikrar” ilkelerine dikkat edilmektedir. Birçok ülkede uzun yıllardır klasik kâğıt oy pusulası seçim sistemi uygulanmaktadır. Ancak, bilişim sistemlerinin gelişmesiyle birlikte, klasik seçim sistemi yerini elektronik seçim sistemine bırakmaktadır.

Elektronik seçim sistemi, yönetim bilişim sisteminin önemli bir örneğini oluşturmakta ve bu sistemle birlikte, seçimlerin daha kolay ve daha hızlı bir şekilde yapılması sağlanmaktadır. Elektronik seçim sistemi hem zaman açısından hem de seçim maliyetlerinin azaltılması açısından önemli kazançlar sağlamaktadır. Ancak, her sistemde olduğu gibi, elektronik seçim sisteminde de başta özel güvenlik sorunları olmak üzere çeşitli sorunlar yaşanabilmektedir. Dolayısıyla bu seçim sistemi bir yandan desteklenirken, diğer yandan da bazı yönleriyle eleştirilerek büyük tartışmalara yol açabilmektedir.

Elektronik seçim sistemi ile ilgili önemli tartışmalar olmasına rağmen, bu sistem başta Brezilya, Hindistan ve Venezuela olmak üzere birçok ülkede başarılı bir şekilde uygulanmaktadır. Özellikle halkın bilgisayar okuryazarlığının düşük olduğu ülkelere biri olan Hindistan’da, bu seçim sisteminin uygulanması, diğer ülkeler içinde örnek teşkil etmektedir. Birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de elektronik seçim sistemine yönelik son yıllarda önemli çalışmalar yapılmaktadır.

Türkiye’de elektronik seçim sistemlerine yönelik ilk çalışma Seçim Bilişim Sistemi (SEÇSİS) projesidir. SEÇSİS projesi, 22 Temmuz 2007 seçimlerinden beri uygulanmakta, ancak, bu projenin geçmişi 1986 yılına kadar uzanmaktadır. Bu durum, Türkiye’nin de diğer ülkelere olduğu gibi, teknolojiden uzak olmadığını göstermektedir. Seçim ile ilgili işlemlerin hızlı yürütülmesini sağlayan ve siyasi partilerin de erişimine açık olan SEÇSİS projesi, elektronik seçim sistemine geçiş aşamasının ön çalışması olarak görülmektedir.

Türkiye’de uygulanabilecek elektronik seçim modeli ise, Hava Elektronik Sanayi (HAVELSAN) tarafından tasarlanan elektronik seçim sandığı (e-sandık) gösterilebilir. İlk defa Türkiye Bilişim Derneği’nin seçimlerinde kullanılan elektronik seçim sandığı büyük beğeni toplamıştır. Elektronik seçim sandığı uygulaması, birçok eleştiriye sebep olsa da bu uygulamanın ilerleyen yıllarda yalnızca yerel seçimlerde değil, genel seçimlerde de kullanılması beklenmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de elektronik seçim sisteminin uygulanabilirliği konusunda önerilerde bulunmaktır. Çalışmada, öncelikle yönetim bilişim sisteminin kavramsal çerçevesine değinilmektedir. Daha sonra elektronik seçim sisteminin kavramsal çerçevesi ele alınmakta ve bu seçim sistemini uygulayan ülkelere örnekler verilmektedir. Sonrasında ise Türkiye’de elektronik seçim sisteminin uygulanabilirliği ele alınmakta ve karşılaşılabilecek sorunlara çözüm önerileri getirilmektedir.

II. YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMİ

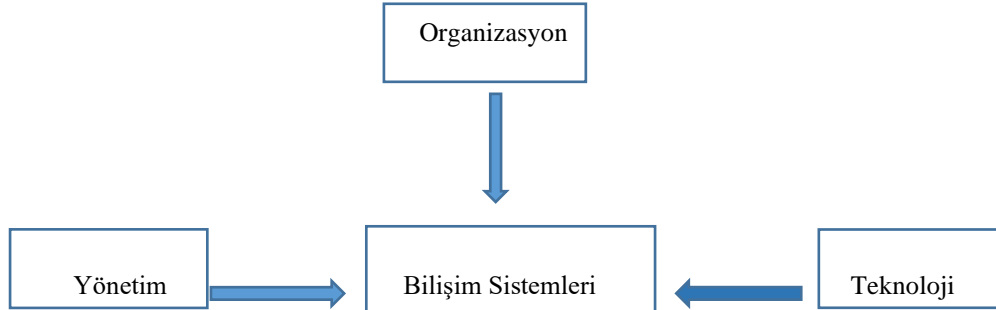
20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve özellikle küreselleşme ve bilgi toplumuna geçiş süreciyle birlikte, başta bilişim sistemleri olmak üzere birçok alanda önemli gelişmeler yaşanmış ve bu gelişmeler 21. yüzyılda da halen artarak devam etmektedir. Bilişim sistemlerinin gelişmesiyle birlikte, bilgi işlem sürecinin hızı artmaya başlamış ve bu durum her geçen gün daha da önemli bir noktaya gelmektedir.

Bilişim sistemleri, genel olarak, “veri, bilgi ya da işlenmiş bilginin rakam, sayı, yazı, resim, ses ve görüntü biçiminde elde edilmesini, depolanmasını, düzenlenmesini, geri çağırılmasını, istenilen formata dönüştürülmesini, bir yerden başka bir yere iletilmesini sağlayan, teknoloji, yazılım ve insan kaynaklarının bir araya gelmesiyle oluşan bir bütün” (Güleş ve Özata, 2005: 36) şeklinde tanımlanmaktadır.

Günümüzde, etkin ve hızlı bilgi akışını sağlayan bilişim sistemlerinin hem kamu yönetiminde hem de özel sektörde kullanılması zorunluluk haline gelmiştir. Ancak, bilişim sistemlerinin etkin bir şekilde kullanılması

için organizasyon, teknoloji ve yönetime de hâkim olmak gerekmektedir. Aşağıdaki şekilde de görüldüğü üzere, organizasyon, teknoloji ve yönetim, bilişim sistemlerinin temel öğelerini oluşturmaktadır.

Şekil 1. Bilişim sistemlerinin temel öğeleri

İşletmelerin yönetsel birimlerinde kullanılan yönetim bilişim sistemleri ise yönetimlerin bilgi işlem sürecini daha kolay ve hızlı bir duruma getirmektedir. Eklektik bir yapıya sahip olan yönetim bilişim sistemleri, yönetimi, bilgiyi, teknolojiyi ve sistemi bir araya getirmektedir. Dolayısıyla yönetim bilişim sistemleri, disiplinler arası bir inceleme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlk kez 1960'lı yıllardan sonra kullanılmaya başlanan yönetim bilişim sistemi kavramının, herkes tarafından kabul edilen evrensel bir tanımı bulunmamaktadır. Dolayısıyla yönetim bilişim sistemleri hakkında farklı görüşler bulunmakta ve genellikle bu konuda ayrı tanımlar yapılabilmektedir.

Yönetim bilişim sistemi, genel olarak, işletme planlarının ve yönetim işlevlerinin etkinliğini artırmak amacıyla insan ve bilgisayar tabanlı kaynakların toplanması, saklanması, değerlendirilmesi, iletişimi ve kullanımı olarak ifade edilmektedir. Yönetim bilişim sistemleri, yönetime düzenli olarak bilgi sağlayan sistemlerdir ve organizasyonlarda bilgi sistemi geliştirilmesini ve verimli kullanılmasını ifade etmektedir. Yönetim bilişim sistemi içinde yönetim kelimesi bulunmasına rağmen yalnızca yönetimi değil, işletmenin bütün kademelerini içermektedir (Yozgat, 1998: 155).

Yönetim bilişim sistemleri, idarecilere karar verebilmeleri için bilgi sağlayan, bilgisayar kullanan bilgi ağlarıdır. Bu sistemin temel amacı, doğru kişiye, doğru zamanda kullanılabilir bilgiyi ulaştırmaktır. Sistem, bir organizasyonda işleri, yönetimi, analiz ve karar işlevlerini desteklemek amacıyla bilgi sağlayan bilgisayar ve kullanıcılarından oluşan, bütünlük bir sistemdir. Yönetim bilişim sistemlerinin temel fonksiyonu; yönetimin hedeflerine en etkin bir şekilde ulaşmasını sağlayacak, insan, makine, sermaye, hammadde ve malzeme unsurları arasındaki karşılıklı ilişkileri en uygun şekilde düzenleyecek olan karar organlarına doğru zamanlı ve anlamlı bilgi ulaştırmaktır (Yozgat, 1998: 155-156). Dolayısıyla yönetim bilişim sistemleri, işletme içindeki organlara doğru ve anlamlı bilgi ulaştırarak verimliliği ve etkinliği artırmayı amaçlamaktadır.

Yönetim bilişim sistemlerine ait temel özellikler şu şekilde sıralanabilir (Özgen ve Yalçın, 1992: 251-252; Gümüştekin, 2004:130-131):

- *Yönetim Bilişim Sistemi, Bütünlük Bir Sistemdir.* Yönetim bilişim sistemindeki bütün alt sistemlerin çalışmalarının birbirleriyle ilişkili olması durumu alt sistemlerin bütünlük olduğunu göstermektedir. Bu bütünlük alt sistemler arasındaki iletişim ile sağlanmaktadır. Yönetim bilişim sisteminin bütünlük bir sistem olmasından dolayı, yönetim için gerekli olan bilgiler de ortak bir veri tabanından sağlanmaktadır.

- *Yönetim Bilişim Sistemi, Verimliliği Artıran Bir Sistemdir.* Yönetim bilişim sistemi, çeşitli yollarla verimliliği artırabilmektedir. Doküman hazırlama gibi olağan olan işlerin daha hızlı ve daha iyi işlemesine yardımcı olmaktadır. Yönetim bilişim sistemi, örgüt içi sorunlar ve dış tehditler konusunda önceden uyarı yapmaktadır. Ayrıca, işletme için önemli sayılabilecek fırsatlara da dikkat çekmektedir.

• *Yönetim Bilişim Sistemi, Bilgisayar Temeline Dayanan İnsan-Makine Sistemidir.* Bilgisayar desteği olmadan da yönetim bilişim sistemi oluşturulabilir. Ancak, yönetim bilişim sisteminin etkin bir şekilde işleyebilmesi için bilgisayarın kullanılması zorunludur. Bilgisayar, yönetim bilişim sistemine gerekli olan bilgilerin, doğru, tutarlı ve hızlı bir şekilde işlenmesini sağlamaktadır.

• *Yönetim Bilişim Sistemi, Bilgi Desteğini Sağlayan Bir Sistemdir.* Yönetim bilişim sisteminde, günlük işlemlere yönelik birçok bilgi işlenmekte ve bu bilgiler hayati önem taşıyan bilgi yığınına girdi sağlamaktadır. Böylece idareciler için veriler ya da bilgiler, daha yararlanabilir ve düzenli şekilde saklanmış olmaktadır.

• *Yönetim Bilişim Sistemi, Karar Sürecine Bir Destektir.* Yönetim bilişim sistemi için gerekli görülen ve bir kararı oluşturabilecek şekilde toplanan bilgilerin, işlenmesi, incelenmesi ve sunulması gerekmektedir. Bunun içinde, çeşitli karar durumlarına ulaşan sayısal olan ya da olmayan örneklerden faydalanılarak, karar almaya destek olacak karar örnekleri oluşturulmaktadır.

• *Yönetim Bilişim Sistemi, Koordine Edilmiş Bir Sistemdir.* Bir işletmede, yönetim bilişim sisteminin parçaları tek bir merkezden yönetilmemektedir. Bütün bölümlerin yönetim bilişim parçaları üzerinde kullanma yetkisi bulunmaktadır. Ancak, yönetim bilişim sistemi, ofis otomasyonu, bilgi işlem, haber alma ve karar destek sistemlerinin kurulup geliştirilmesini sağlamak için tek bir merkezden koordine edilmektedir. Bu koordinasyon sistemi, bilgi işlem yöneticisi ya da ayrı bir komite tarafından yürütülmektedir.

Yönetim bilişim sisteminin birçok örneği bulunmakla birlikte, bu örnekler arasında en çok dikkat çekenlerin başında ise elektronik seçim sistemi gelmektedir. Elektronik seçim sistemi, birçok ülkede uygulanmakta ve bu sistem, seçimlerin daha hızlı sonuçlanmasını sağlamaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, yönetim bilişim sisteminin bir örneği olan elektronik seçim sisteminin kavramsal çerçevesi, bu seçim sistemini uygulayan ülkelerden örnekler ve bu sistemin Türkiye’de uygulanabilirliği üzerinde durulacaktır.

III. ELEKTRONİK SEÇİM SİSTEMİ

Bilgisayarların ve elektronik araçların hayatımızın her alanında kullanıldığı bu çağda bireyler tüm işlemlerini elektronik ortamda yapabiliyorken, bu süreçte elektronik demokrasi (e-demokrasi) kavramının da doğal bir ihtiyaç olduğu ortadadır. Günümüzde e-demokrasi yolunda e-referandum, e-seçim, e-oylama, e-sandık, e-noter, e-dilekçe gibi birçok konudan gelecekte çok daha fazla söz edileceği düşünülmektedir. Ancak, vatandaşların yani kullanıcıların kişisel bilgilerinin gizliliği açısından, sistemin aktif ve pasif olmak üzere her türlü saldırılara karşı daha açık olmasından ve sonuçların bütün vatandaşları doğrudan ilgilendirmesi açısından, e-seçim (elektronik seçim), e-demokrasi konuları arasında en çok önem gösterilmesi gereken konuların başında gelmektedir (Çetinkaya ve Çetinkaya, 2006: 123).

E-demokrasi yolunda yapılan çalışmalarla birlikte tartışılmaya başlanan elektronik seçim sistemi, kısaca, vatandaşların siyasi bir konu hakkında elektronik araçlar ile oy kullanması ve seçim sonuçlarının bu sistemden yayımlanması (Buchsbaum, 2004: 32) şeklinde tanımlanabilir. Bu seçim sistemi ile birlikte, seçim dönemlerinde daha hızlı ve daha kolay bir şekilde oy kullanılabilir.

Elektronik seçim sistemlerinin şaşırtıcı derecede uzun bir geçmişi vardır. ABD’de, mekanik kollu oylama makineleri ilk kez 1892 seçimlerinde kullanıldı ve 1990’lı yıllara kadar ABD seçimlerinde bu makineler sıkça kullanılmaktaydı. Elektronik teknolojiler ise 1960’larda yumruk kartlı makinelerle ortaya çıkmaya başladı. Sonraki yıllarda, DRE (Doğrudan Kayıt Sistemi) oy verme makineleri, oy pusulası tarama makineleri ve internet oyları gibi teknolojiler ortaya çıkmaya başladı. Bu teknolojileri benimseyen ülkelerin başında ABD gelmekteydi. 1990’dan sonra ise dünyada birçok ülkede bu teknolojiler benimsendi. Son yapılan araştırmalar, dünya çapında 31 ülkenin seçimlerde uzaktan olmayan elektronik oylama makinelerini kullandığını göstermiştir. Bu ülkelerden bazıları elektronik oylama makineleri denemiş ve kullanmaya devam etmeyeceklerini açıklamışlardır. Elektronik oylama makineleri 20 ülkede kullanılmakta ve altı ülkede bu teknolojiyi denemek için hala çalışmaktadır. Elektronik seçim sistemlerinde, küresel olarak farklı bölgelerde farklı eğilimler görülmektedir. Avrupa ve Kuzey Amerika, elektronik oylama makinelerinin kullanımından uzaklaşırken, Güney Amerika ve Asya’da elektronik oy

teknolojilerinin kullanılması konusundaki ilgi artmaktadır (NDI, 2013). Türkiye’de ise elektronik seçim sistemine yönelik çalışmalar son yıllarda hız kazanmaya başlamıştır.

Bilgi ve iletişim teknolojisinin geliştiği bu dönemde, elektronik seçim sistemleri de gün geçtikçe daha çok ön plana çıkmaktadır. Elektronik seçim sistemi için gerekli olan kriterlere, bu sistemin avantajlarına ve bu sistemden yaşanan sorunlara değinmeden önce, Türkiye’de uygulanan klasik seçim sistemi üzerinde kısaca durmak gerekmektedir. Böylece elektronik seçim sistemi ile klasik seçim sistemi arasındaki fark görülmüş olacaktır.

Demokrasinin kalbi olarak ifade edilen seçimler, hemen her siyasal sistemde en önemli konular arasında yer almaktadır. Birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de seçimler hayati önem taşımaktadır. Türk siyasal hayatında ilk seçim ise çok partili hayata geçilmesinin ardından 1946 yılında yapılmıştır. Türkiye’de 1946-1960 yılları arasında çoğunluk seçim sistemi uygulanırken, 1960 yılından sonra ise çoğunluk seçim sistemi terk edilerek nispi temsil sistemine geçilmiştir. Günümüzde uygulanan mevcut klasik seçim sistemi de nispi temsil sisteminin bir çeşidi olan d’Hondt usulüdür.

Türkiye’de uygulanan klasik seçim sistemi, Yüksek Seçim Kurulu tarafından mevzuata uygun şekilde gerçekleştirilmektedir. Genel, yerel ya da referandum gibi seçimlerde uygulanan seçim sistemini kısaca özetlemek gerekirse; öncelikle seçim günü kararlaştırmakta, ardından seçmen yoklamaları, aday belirleme işlemleri, seçim gününde görev alacak sandık görevlileri, sandık ve oy pusulaları belirlendikten sonra seçim işlemi başlatılmaktadır. Sandık görevlileri seçime yönelik daha önce almış oldukları eğitimleri tamamladıktan sonra sandığın başına geçmekte ve vatandaşların seçme işlemini güvenilir bir şekilde yapmalarına yardımcı olmaktadır. Vatandaşlar kendilerine gelen seçmen kâğıdı ile ya da kimlikleriyle birlikte oy kullanacağı sandığa gitmekte (Erzurumlu ve Koloğlu, 2017: 2) ve kapalı oy verme yerinde oy verme işlemini gerçekleştirmektedir. Sandık görevlisi, oyunu kullanan seçmene kimliğini iade ederken aynı zamanda seçim listesinde adının bulunduğu yerde imzasını da atırarak oy kullanma işlemini tamamlamaktadır. İmza atamayanlar ise sol elinin başparmağının izi alınmasıyla oylarını kullanabilmektedir (Aydın, 2015: 333). Seçmen listesinde yer alanların tamamının oylarını kullanması ya da oy verme süresinin dolmasından sonra gerekli önlemler alınarak oyların sayımı ve dökümü açık şekilde gerçekleştirilmektedir. Oyların sayılıp ilan edilmesinden sonra da seçim sonucu açıklanmaktadır.

Türkiye’de yıllardır klasik seçim sistemi uygulanmasına rağmen bazı sorunlarında yaşandığını belirtmek gerekmektedir. Klasik seçim sisteminde, fazla oy pusulasının çıkması, ciddi sayıda geçersiz oylardan bahsedilmesi, ölmüş vatandaşların yerine oyların kullanılması ve oy sayımı için saatlerce beklenmesi gibi sorunlar ilk akla gelenlerdir. Ancak, bu sistemde yaşanan sorunlara rağmen, seçmenlerin ve kullandıkları oyların gizliliğinin sağlanması açısından ve sayımlarında bilindiği ve inanıldığı kadar doğru yapılıyor olması açısından, klasik seçim sisteminin güvenilir olduğu söylenebilir (Çetinkaya ve Çetinkaya, 2006: 126). Dolayısıyla uygulanabilecek bir elektronik seçim sisteminin hem en az klasik seçim sistemi kadar güven vermesi hem de birtakım kolaylıklar sağlaması gerekmektedir.

A. Elektronik Seçim Sistemi İçin Kriterler

Elektronik seçim sistemine geçmedeki en önemli etkenlerin başında, kâğıt oy pusulalarında yaşanan sorunlar gelmektedir. Yeni seçim sistemi ile birlikte, klasik seçim sisteminde yaşanan sorunların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Bilindiği üzere, oy sayımı sırasında seçmenlerin bilmeden yaptıkları hatalar, geçersiz sayılan oy pusulaları, aynı seçmenin birden fazla oy kullanması ya da başkası adına oy kullanması gibi sorunlar yaşanabilmektedir. Bunun yanı sıra, vatandaşların yapılan hatalara itirazları, yapılan hataların isteyerek yapıldığına dair şikâyetleri, seçim sürecini olumsuz etkilemektedir. Bunlar göz önüne alındığında, yeterli güvenlik önlemleri alınarak uygulanabilecek olan bir elektronik seçim sistemi, seçim sonuçlarına klasik seçim sistemine oranla çok daha hızlı şekilde ulaşmamıza yardımcı olabilecektir (Erzurumlu ve Koloğlu, 2017: 3). Ancak, elektronik seçim sisteminin güvenli bir şekilde uygulanabilmesi için bu sistemin, belli kriterlere göre tasarlanması gerekmektedir.

Elektronik seçim sistemlerinde gizli ve güvenli oy kullanılması için uyulması gereken kriterler şu şekilde gösterilebilir (Internet PolicyInstitute, 2001: 11):

- *Uygunluk ve Kimlik Doğrulama*: Yalnızca oy hakkı olan seçmenler oy kullanabilmelidir.
- *Teklilik*: Hiçbir seçmenin birden fazla oy kullanmaması gerekmektedir.
- *Doğruluk*: Kullanılan oylar doğru bir şekilde kaydetmelidir.
- *Bütünlük*: Oylar tespit edilmeden değiştirilmemeli, kopyalanmamalı ya da silinmemelidir.
- *Doğrulanabilirlik ve Denetlenebilirlik*: Kullanılan tüm oyların doğru bir şekilde hesaplandığını doğrulamak mümkün olmalı ve güvenilir bir şekilde gerçeği ispat edilebilir seçim kayıtları tutulmalıdır.
- *Güvenilirlik*: Seçim sırasında, oy verme makinelerinin arızalanması ve internet iletişiminin tamamen kesilmesi dâhil olmak üzere çok sayıda arıza olması durumunda bile, herhangi bir oy kaybı olmadan sistemin sağlam bir şekilde çalışması gerekmektedir.
- *Gizlilik ve Zorlamama*: Seçmenin kullanmış olduğu oyu kimse öğrenmemeli ve seçmenlerin baskı altında olmamaları için nasıl oy kullandıkları ispat edilmemelidir.
- *Esneklik*: Çeşitli oy seçenekleri formlarının (örneğin adayların isimlerinin yazılması, anket soruları, çoklu dil) kullanılmasına izin verilmeli, çeşitli standart platformlarla ve teknolojiler ile uyumlu olmalı ve engellilere erişim olanağı sağlanmalıdır.
- *Kolaylık*: Seçmenler, oylarını en az sayıda ekipmanla ya da hızlı bir şekilde kullanabilmelidir.
- *Onaylanabilirlik*: Seçim sistemleri, seçim görevlileri tarafından gerekli kriterleri karşıladıklarına dair güven duymaları için test edilebilir olmalıdır.
- *Şeffaflık*: Seçmenler, oy verme süreci hakkında genel bir bilgiye sahip olmalı ve oylama süreci de şeffaf olmalıdır.
- *Maliyet etkinliği*: Seçim sistemlerinin fiyatı uygun ve verimli olmalıdır.

Elektronik seçim sisteminin güvenli bir şekilde uygulanabilmesi için söz konusu kriterlerin neredeyse tamamının karşılanması gerekmektedir. Yeni seçim sisteminde, bu kriterlerin sağlanması ve güvenli bir denetim yapılabilmesi halinde hem zaman hem de maddi açıdan önemli kazançlar elde edilebilecektir.

B. Elektronik Seçim Sisteminin Avantajları

Seçimlerde kullanılan her oyun sonuca önemli etkisi olabilmektedir. Türkiye’deki son seçimde de (24 Haziran 2018) 1 milyonun üzerinde geçersiz oy çıktığı düşünüldüğünde, uygulanabilecek güvenli bir elektronik seçim sisteminin önemi de ortaya çıkmaktadır. Elektronik seçim sisteminin başlıca avantajları şu şekilde sıralanabilir:

- Elektronik seçim sisteminin doğru ve güvenilir bir şekilde tasarlanması halinde, klasik seçim sistemlerinde yaşanan “geçersiz oy” kullanımının önüne geçilebilir.
- Klasik seçim sisteminde oylar elle sayılmasından dolayı eksik oylar çıkabilmektedir. Elektronik seçim sisteminde ise oylar otomatik olarak sayılmasından dolayı, elle sayım sırasında ortaya çıkan hatalar önlenir.
- Elektronik seçim sisteminde kullanılan oylar klasik seçim sistemine göre çok daha hızlı bir şekilde açıklanabilir (Türkiye’de 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde bunun önemi bir kez daha görülmüş oldu).
- Seçim güvenliği sağlanabilir. Oylama elektronik ortamda yapılacağı için tüm oylar güvenli bir yerde saklanabilir ve bu güvenliğin sağlanması halinde oyların kaybolması ya da yok edilmesi söz konusu olmayacaktır.

- Seçim maliyetleri önemli derecede azaltılabilir.
- Seçim gizliliği sağlanabilir.
- Engelli seçmenlerin daha kolay oy vermesi sağlanabilir (örneğin, oy pusulasına yüksek sesle okuyan yazılım eklenerek görme engelli olanlar için kolaylıklar sağlanabilir).
- Elektronik seçim sistemi tamamen yeşil bir uygulama olduğu için hem kağıt hem de mürekkep israfının önüne geçilebilir.
- Elektronik seçim sistemi tamamen görsel olduğu için de okuryazar olmayanlar bu sistemi kolay bir şekilde kullanabilir.
- Elektronik seçim sisteminin güvenli bir şekilde uygulanması halinde, seçimlerde öne sürülen “yolsuzluk” iddialarının da önüne geçilebilir.

C. Elektronik Seçim Sistemlerinde Yaşanan Sorunlar

Elektronik seçim sisteminin önemli avantajları bulunmakla birlikte, bu sistemde önemli sorunlar da yaşanabilmektedir. Yalnız elektronik seçim sistemlerinde değil, tüm elektronik oylama sistemlerinde hatalar meydana gelebilmektedir (Barlow, 2003: 6). Nitekim herkesin ortak noktada birleştiği güvenilir standart bir elektronik seçim sistemi bulunmamaktadır. Dolayısıyla elektronik seçim sisteminde sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

Elektronik seçim sistemlerinde doğru ve güvenilir sonuç elde edebilmek için aşılması gereken üç temel sorun bulunmaktadır. Bu üç temel sorun; teknik sorunlar, hatalı kullanım ve sahtekârlık olarak sıralanabilir. *Teknik Sorunlar*: Elektronik seçim sistemi oyları hatalı ya da eksik kaydedebilir. Bu sistemde oluşabilecek geçici ya da kalıcı bir sorun karşısında oyların bir kısmı ya da tamamı kaybolabilir. Bu sorunun fark edilmesi halinde en iyi olasılıkla oylama tekrar yapılabilir. *Hatalı Kullanım*: Sandık görevlilerinin ve seçmenlerin elektronik oylamaya yönelik yeterli şekilde eğitilmemeleri durumunda oyların kaydedilmesiyle ilgili hatalar oluşabilir. Bunun yanı sıra, oylamadan önce daha önce kullanılan oylar silinmemiş olabilir, seçim işleminden sonra da oylar tutanağa geçirilmeden eksik ya da tamamen silinebilir. *Sahtekârlık*: Elektronik seçim sisteminin donanımı ve yazılımı görüldüğünden farklı şekilde tasarlanabilir ya da tasarım hatalarından dolayı sistemde yaşanabilecek açıklar üçüncü şahıslar tarafından kötü niyetle kullanılabilir (Akın, 2006: 34-35).

Elektronik seçim sistemlerine yönelik çeşitli saldırılar yapılabilmektedir. Bu saldırılar dokuz kategoride sıralanabilir (Norden, 2005: 25-27):

- *Seçim Günü Öncesinde Makinelere Bozuk Yazılım Yüklenilmesi*: Elektronik oylama makinelerine, yazılımlara ya da makineye bağlı yazıcı ve bellek kartlarına erişimi olan biri, makinenin bir şekilde arızalanmasına sebep olabilecek bozuk yazılımlar yükleyebilir.
- *Kablosuz ve Diğer Uzaktan Kontrol Saldırıları*: Bu saldırı, oylama makinesine doğrudan bir saldırıdır. Özellikle kablosuz bileşenlere sahip makineler bu tür saldırılara karşı savunmasız olabilmektedir.
- *Oy Sayım Sunucularına Saldırıları*: Bu saldırı, makineler oyları kaydettikten sonra gerçekleştirilmektedir. Oy sayım sunucularına doğrudan (örneğin, oyları toplayan veri tabanına) ya da dolaylı (örneğin, makinelerle sunucu arasındaki iletişime) müdahale edilebilmektedir. Her iki durumda da oylar değiştirilebilir ya da silinebilir.
- *Makinelerin Yanlış Ayarlanması*: Makineler yanlış ayarlanabilmektedir. Makinelere yapılan yanlış müdahale sonucunda, tüm oyların yanlış ya da doğru kullanılmasına bakılmaksızın tek bir adaya gitme durumu söz konusu olabilir.

• *Oy Verenlere Yardımcı Olmak İçin Konulmuş Olan Özelliklerin Kapatılması*: Bu saldırı, makineye yönelik başka bir saldırdır. Bu saldırıyla birlikte, oylama makinesinin bazı özellikleri devre dışı bırakılarak bazı oyların yanlış şekilde kaydedilmesine yol açılabilir.

• *Hizmet Reddi Saldırıları*: Bu geniş bir saldırı yelpazesini kapsamaktadır. Bu saldırı, oylama makinesinde oy vermeyi zorlaştırarak ya da imkânsız hale getirerek, seçmenlerin oy kullanmasını engelleyebilmektedir.

• *Seçim Yerindeki Yolsuz Sandık Görevlileri ya da Diğer Kişiler Tarafından Oylamayı Etkileyecek Faaliyetler*: Bu tür faaliyetler arasında, oylama makinesinin yazılımında değişiklik yapılması, oylama makinesinin bazı özelliklerinin kapatılması, belli seçmenlere yanlış talimatlar verilmesi ya da oy sayım merkezlerine yanlış bilgilerin verilmesi sayılabilir.

• *Oy Satın Alma Planları*: Oylama makinelerine doğrudan saldırıların yapılması durumunda oyların satın alınması da mümkün olabilecektir.

• *Oy Pusulalarına Saldırıları*: Bu tür saldırılar, birçok noktada gerçekleştirilebilir. Oy pusulaları, oy sayma merkezine ulaşmadan saldırılara maruz kalabilir.

Elektronik seçim sistemlerinde sorun yaşayan ülkelerden örnek vermek gerekirse; Amerika da uzun yıllardır elektronik seçim sistemleri ile ilgili önemli çalışmalar yapılmasına rağmen, 2000 ve 2004 yılında gerçekleştirilen elektronik seçimlerde sahte oy kullanılmasının önüne geçilememiştir. Test için kullanılan elektronik ortam ve yazılımın, seçimlerde kullanılanlardan farklı şekilde olduğu ortaya çıkmış ve bu durum büyük tartışmalara yol açmıştır (Çetinkaya ve Çetinkaya, 2006: 131). Kaliforniya'da 2004 seçimlerinde 6692 yabancı oy olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebi olarak, işaret algılayan sistemlerin yeterli şekilde deneyden geçirilmemesi gösterilmiştir. Florida'da 2002 seçimlerinde bazı kongre üyeleri, sonuçlara etkisi olabilecek yazılım hatalarını tespit etmişlerdir. Virjinya'da da 2003 seçimlerinde oylama makineler durmuş ve 953 oy kullanma makinesinde modem trafiği sıklığı yaşanmış ve sonuçlar ertesi güne kadar alınamamıştır. Çok sayıda seçmen, oyunu kullanmadığı düşüncesiyle itiraz etmiştir (Telciler, 2007: 240). Dolayısıyla, doğru ve güvenilir bir elektronik seçim sisteminin kurulmaması halinde önemli sorunlar yaşanabilmektedir.

D. Elektronik Seçim Sistemlerinde Önerilen Modeller

Elektronik seçim sistemlerinde yaşanan tartışmaların önüne geçilmesi adına, bu sistemlere kâğıt pusulalarını üretecek özellikte modeller önerilmektedir. Bu özellik ile birlikte, seçmenler gerektiğinde kullanmış oldukları oyların görebileceklerdir. Genel olarak bu sisteme uygun bir şekilde tasarlanan iki önemli model önerilmektedir. Bunlar, mercuri ve chaum modelidir.

Mercuri Modeli: Elektronik seçim sistemlerine yönelik en kapsamlı çalışma yapanların başında Rebecca Mercuri gelmektedir. Mercuri modelinin oylama sisteminde bilgisayarda kullanılan oyları içeren bir kâğıt pusulası bulunmaktadır. Bu modelde, seçmen oyunu kullandıktan sonra cam ya da ekran aracılığıyla oyunu kontrol etme şansı bulunmaktadır. Seçmen, herhangi bir sebepten dolayı kullanmış olduğu oyun kâğıt pusulasında yanlış seçenekte işaretlendiğini fark etmesi durumunda, sandık görevlilerine haber verebilmekte ve sandık görevlileri de böyle bir durumda seçmenin kullanmış olduğu oyu iptal ederek, tekrar oy kullanma imkânı sağlayabilmektedir. Seçim sonuçları için bilgisayarda kullanılan oyların ön sonuçları açıklanabilir, ancak, seçimin resmî sonuçları kâğıt pusulası kayıtlarından yapılması gerekmektedir (Mercuri, 2002).

Mercuri modeli, seçmenin kullanmış olduğu oyu görebilmesi ve seçim sonuçlarına herhangi bir itiraz olması durumunda oyların tekrar elle sayılabilmesinden dolayı, elektronik seçim sistemi arayışında olan ülkeler için en önemli seçenek olarak gözükmektedir.

Chaum Modeli: Elektronik seçim sistemlerine yönelik geliştirilen diğer önemli bir model ise chaum modelidir. Bu model, mercuri modeline göre daha karmaşık bir pusula yöntemi önermektedir. Chaum modelinde, bazı şifreleme sistemi kullanılarak seçmene oyunu kullandıktan sonra yanında götüreceği bir pusula verilmektedir.

Pusulanın üstündeki bilgiler şifreli olmasından dolayı seçmenin kime oy verdiği bilinmemektedir. Ancak, her seçmen için tek üretilmektedir. Seçimden sonra makinenin kaydetmiş olduğu oylar bir web sitesinde gösterilmekte ve seçmen gerektiğinde kullanmış olduğu oyun, bu oylar arasında olup olmadığını, kendisine verilen pusulayla karşılaştırılarak denetleyebilmektedir. Ancak, bu sistemin hem karmaşık olması hem de seçmenin denetim yapabilmesi için internet erişimine ihtiyaç duyulmasından dolayı kısa zamanda uygulanabilir görünmemektedir (Akn, 2006: 38).

IV. DÜNYADA ELEKTRONİK SEÇİM UYGULAMALARINDAN ÖRNEKLER

Dünyada elektronik seçim uygulamasını gerçekleştiren ülke örneklerinin arasında, Brezilya, Hindistan, ABD, Venezuela, İngiltere, Kanada, Estonya, Belçika, Fransa, Avustralya, İsviçre, Norveç, İspanya ve İrlanda örnekleri verilebilir. Ancak, her ülkeyi incelemek çalışmanın sınırını aşacaktır. Bu yüzden, tüm ülke çapında elektronik seçim sistemini uygulayan Brezilya, Hindistan ve Venezuela örnekleri üzerinde durulacaktır. Bu örnekleri incelemek, Türkiye’de elektronik seçim sisteminin uygulanabilirliğini değerlendirmek açısından son derece önemlidir.

A. Brezilya

Brezilya’da elektronik seçim makineleri 1995 yılında geliştirildi ve ilk olarak 1996 yılında belediye seçimlerinde kullanıldı. Brezilya’daki bu makineler, seçmen tanımlama, oy verme ve oyları toplama için kullanılmaktadır. Siyasi partiler, denetim için bu makinelere erişebilmektedirler. Oylama sistemi, oy sayısını büyük ölçüde hızlandırdığı için dolandırıcılığın önüne geçilmekte ve bundan dolayı bu elektronik makineler yaygın olarak kabul görmektedir. Başlangıçta, bu elektronik makine sistemlerine bir kâğıt izi eklenmiştir. Daha sonra yazıcılarla ilgili teknik sorunlar çıkmasından dolayı kâğıt izinden vazgeçilmiştir. Oy denetiminin imkânsız olduğu düşünüldüğünden, kâğıt izinin eksik olması bazen eleştiri almaktadır (ACE, 2016). Aşağıdaki şekilde de Brezilya’da kullanılan elektronik oy makinesi gösterilmiştir.

Şekil 2. Brezilya’da kullanılan oy verme makinesi

Brezilya Yüksek Seçim Mahkemesi, bu makinelerin güvenliğini artırmaya yönelik araştırmaları düzenli olarak finanse etmektedir. Örneğin, 2009’da teknolojiye ek güven sağlamak için bir bilgisayar korsanlığı yarışması düzenlendi. 2011 yılında ise yeni biyometrik tabanlı seçim makineleri geliştirildi. Yüksek Seçim Mahkemesi, 2012 yılında da seçim sürecinde biyometrik tanımlama uygulamasını başlatmıştır (ACE, 2016). Biyometrik tanımlama sistemi, seçmenlerin kimliğini teyit etmekte ve böylece seçimlerin güvenilir bir şekilde yapılmasını sağlamaktadır.

Brezilya Yüksek Seçim Mahkemesi, 2014 genel seçimleri için 2013 yılında Biyometrik Kimlik Seçmen programının üçüncü aşamasını da hayata geçirmek için çalışmalar başlatmıştır. Brezilya’da 2014 yılında yapılan seçimlerde, 16 milyon seçmen göz önüne alınarak tüm federal bölgelerden ve eyaletlerden 23.7 milyon seçmenin biyometrik tespiti yapılmıştır. Bu sistemin birçok avantajı olmasının yanı sıra, Brezilya seçmenleri için başka amaçlara da hizmet edebilecek şekilde tasarlanmıştır. Aşamalı olarak hayata geçirilmeye çalışılan bu çalışmaların hem Brezilya nüfusu hem de seçmen sayısı göz önüne alındığında daha çok mesafe kat edilmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır (Aydın, 2015: 145).

B. Hindistan

Hindistan genel seçimlerinde Electronic Voting Machines (EVM) sistemi kullanılmaktadır. Hindistan'daki EVM' ler 1990 yılından itibaren önce deneme amaçlı kullanıldı ve 1998 seçimlerinden itibaren de genel seçimlerde kullanılmaya başlandı. EVM' ler oy pusulası birimi ve denetim birimi olmak üzere iki birimden oluşmaktadır. Bu iki birim 5 metrelik bir kabloyla birbirine bağlıdır. Oy pusula birimi seçmenin oy kullandığı sandık odasındadır, denetim birimi ise seçim sandık görevlisinin yanındadır (Telciler, 2007: 241-242). EVM sistemi ile birlikte, kâğıt pusulası kullanılarak yapılan seçimlerde ortaya çıkan hilelerin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Aşağıdaki şekilde de Hindistan seçimlerinde kullanılan EVM sistemi gösterilmiştir.

Oy Pusula Birimi

Denetim Birimi

Şekil 3. Hindistan'da oy verme makinesi

EVM sistemde oy verme işlemi şu şekilde özetlenebilir (Telciler, 2007: 241): Seçim başlamadan önce seçim görevlisi, sonuç düğmesine basarak daha önce kullanılmış ya da hileli oyların olup olmadığını gösterir. Seçim görevlisi, diğer görevlilere de deneme amacıyla oy kullanmalarını söyler ve sonuç düğmesine basılarak oy verme işleminin gerçek sonuçları verdiğini gösterir. Daha sonra “temizle” tuşuna basılarak daha önce yapılan bütün sonuçlar iptal edilir ve gerçek oy verme işlemi başlatılır. Seçmen, oylama makinesinde partisini ya da adayını seçip işaretledikten sonra “mavi düğmeye” bastığı anda kırmızı ışık yanmaya başlar ve bip sesi gelir. Bu ses seçmenin kullandığı oyun kayda geçtiği anlamına gelir. Son seçmen de oyunu kullandıktan sonra, sandık sorumlusu “kapat” düğmesine basar. Bu işlemden sonra artık EVM' ler hiçbir oyu kabul etmeyecektir. Daha sonra, oy pusula birimi, denetim biriminden ayrılarak güvenliğe alınır. Gerekli önlemler alındıktan sonra, seçim birimi başkanı ile diğer görevliler birlikte sayım işlemine başlar. Herhangi bir çelişki olması durumunda oy pusula birimleri gözden geçirilir.

Hindistan'da ilk zamanlarda EVM' lerde ayrı bir kâğıt pusula üretilmemesi oylamanın doğrulunu denetlenmesinin önüne geçmekteydi ve bu durum büyük eleştirilere yol açmaktaydı. Hem eleştirilerinin önüne geçmek hem de siyasi baskılardan kurtulmak adına, 2014 yılında bir kâğıt denetim izi getirilmesine karar verilmiştir.

C. Venezuela

Venezuela, tüm seçimlerde elektronik oy kullanan yalnızca dört ülkeden biridir (diğerleri Hindistan, Brezilya ve Butan'dır). Elektronik oylama, Venezuela'da ağır şekilde denetlenen bir süreçtir (NDI, t.y.). Venezuela seçimlerinde kullanılan elektronik oylama işlemi, Smartmatic Auditable Elections Systems (SAES) adı verilen makinelerle gerçekleştirilmektedir. SAES sistemi tamamen denetlenebilir bir özellikte olduğu için diğer oylama makinelerinden ayrı bir öneme sahiptir. Aşağıdaki şekilde de bu sistemin şekli gösterilmiştir.

Şekil 4. Venezuela'da oy verme makinesi

Venezuela'da seçmen, oyunu kullanmak üzere oylama makinesinin başına gelir ve parmak izini makineye doğrulattıktan sonra, direkt oy kullanılabilmesi için makine aktif hale getirilir. Daha sonra seçmen, partiler ya da adaylar arasında seçimini gerçekleştirir. Seçmenin tercihi ekrana gelir ve seçmen oy seçeneği tuşuna basmasıyla oyunu onaylama imkânına sahip olur. Seçmenlerin kullandığı oylar rastgele sistemde depolanır ve sonrasında toplam kayıtların çıktısına yansıtılır. Seçmenlerin kullandığı oylar, geri denetimde makbuz kutusunun fiziki kanıtına karşı kontrol edilebilmektedir (Aydın, 2015: 141). Seçmenlerin birden fazla oy kullanmasını engellemek adına alınan parmak izi, ulusal veri tabanındaki parmak izleriyle karşılaştırılabilmektedir. Böylece seçimlerin güvenilir bir şekilde gerçekleştirilmesi noktasında, önemli başarılar elde edilebilmektedir.

V. TÜRKİYE'DE ELEKTRONİK SEÇİM SİSTEMİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ

Türkiye'de 22 Temmuz 2007 seçimlerinden beri uygulanmakta olan Seçim Bilişim Sistemi (SEÇSİS) projesi, bilinen ilk elektronik seçim sistemi çalışmasıdır. Yüksek Seçim Kurulu tarafından uygulanmakta olan SEÇSİS projesi, seçime yönelik her türlü işlemlerin yürütüldüğü bir elektronik sistemdir. SEÇSİS projesi ile ilgili yapılan ilk çalışmaların 1986 yılına kadar uzanması, Türkiye'nin teknoloji konusunda elektronik seçim sistemine çok ta uzak olmadığına bir göstergesidir. Bu proje, teknolojinin daha da gelişmesiyle birlikte, günümüzün şartlarına göre tasarlanmış ve bugünkü halini almıştır.

Seçim ile ilgili bilgi ve işlemlerin elektronik ortamda hızlı ve kolay bir şekilde yürütülmesini sağlayan SEÇSİS projesi, bir elektronik seçim sistemi değildir. Bu proje, elektronik seçim yönetimi ve bilgi portalı olarak çalışmaktadır. Ancak, bu proje, Türkiye'de elektronik seçim sistemine geçiş aşamasına ön ayak oluşturmaktan dolayı oldukça önem arz etmektedir.

Türkiye'de elektronik seçim sistemi ile ilgili önemli çalışmalar yapılmasına rağmen, bu sistemin Türkiye'de uygulanması halinde ciddi bir kesim tarafından olumsuz karşılanacağı ve büyük tartışmalara sebep olacağı düşünülmektedir. Bunun en büyük sebepleri arasında teknoloji ve teknoloji okuryazarlığı seviyesinin Türkiye'de düşük olması gösterilebilir. Ancak, dünyada ilk elektronik seçim sistemini uygulayan ülkelerden biri olan Hindistan'da halkın bilgisayar okuryazarlığı seviyesinin Türkiye'ye göre daha düşük olmasına rağmen, bu sistemin seçimlerde başarıyla uygulanması Türkiye için ümit vericidir. Bilindiği üzere, Türkiye'de 15-50 yaş arasında olan bireyler, çoğunlukla işlerini internet üzerinde yapabilmektedir. 50 yaş üzerinde olan bireylerin ise işlemlerini genellikle klasik yöntemler ile gerçekleştirdiği, teknolojiyi kullanmak istemedikleri ve hatta teknoloji mağduru olma ihtimalleri gibi düşüncelerinin olduğu bilinmektedir. Bu düşünceye sahip bireylerin her yaşta olacağı düşünüldüğünde, Türkiye'de uygulanabilecek bir elektronik seçim sisteminin, güvenilir olması, kolay ve anlaşılır olması, seçimde hiç endişe uyandırmaması, klasik yöntemlere göre daha fazla iş yükü olmaması ve denetlenebilir olması gerekmektedir (Erzurumlu ve Koloğlu, 2017: 4).

Türkiye’de uygulanabilecek elektronik seçim sisteminin, daha önce (çalışmanın *A. Elektronik Seçim Sistemi İçin Kriterler* başlığında) belirtilen kriterlerin yanı sıra, ülkenin koşulları göz önünde tutularak şu özelliklere sahip olması gerekmektedir (Akın, 2006: 43-44):

- **Kullanım Kolaylığı:** Elektronik seçim sistemine geçilebilmesi için öncelikle bu sistemin hem görünüş hem de kullanılış açısından alışılan klasik oy pusulasına benzer şekilde tasarlanması gerekmektedir. Bu sistem, seçim günü kolayca kurulup kaldırabilir özellikte olmalı ve seçim işlemi başlamadan önce de test edilebilmelidir. Yeni sistemde kullanılacak oylama makineleri, birden fazla seçimde kullanılacağı için kolayca depolanabilmeli ve taşınabilmelidir.

- **Sürekli Çalışma:** Elektronik seçim sisteminde kullanılacak olan oylama makineleri, seçim gününde oy verme işleminin başlangıç ve bitiş saatine kadar sorunsuz bir şekilde çalışabilmelidir. Elektrik kesintisi olması halinde bile bu makineler, çalışmaya devam edebilmeli ve kullanılan oylar hafızada tutulabilmelidir.

- **Kâğıt Pusula Üretimi:** Elektronik seçim sisteminde kullanılacak oy makineleri, bir kâğıt oy pusulası üretebilmeli ve seçmenin onayından sonra bu pusulalar el değmeden seçim sandığında arşivlenmelidir. Herhangi bir itiraz olması halinde kâğıt oy pusulaları kullanılabilir.

- **Ağ Bağlantısı:** Elektronik oylama makinelerinin ağ bağlantısı olmamalıdır. Böylece dışarıdan yapılabilecek müdahaleler sonucu seçimin sabote edilmesi ya da oylarının değiştirilmesinin önüne geçilebilir.

- **Güvenlik:** Elektronik oy verme makineleri, dışarıdan fiziksel ya da elektronik müdahaleye imkân vermemeli ve oy verme işlemi dışarıdan takip edilmemelidir. Her makine özel bir anahtarla açılmalı ve bu anahtarlar seçim kurullarında olmalıdır. Bu oylama makinelerinin birden fazla seçimde kullanılmaları amaçlandığı için güvenli bir şekilde depolanmaları için özel yerler hazırlanmalıdır.

- **Açık Kod:** Oy verme makinelerinde kullanılacak olan yazılımların kaynak kodları seçmenlerin denetimine açık olmalıdır.

- **Makine Standardı:** Oy verme makinelerinin özellikleri, Türk Standardları Enstitüsü’nün bir standardı ile belirlenmeli ve bu standarda uygunluk iddiasında bulunan makinelerin testleri için Yüksek Seçim Kurulu’nun denetiminde olan teknik bir birim kurulmalıdır.

Türkiye’de uygulanabilecek elektronik seçim modeli olarak ise Hava Elektronik Sanayi (HAVELSAN) tarafından tasarlanan elektronik seçim sandığı (e-sandık) gösterilebilir. Yukarıda sayılan özelliklerin çoğunu karşılayan elektronik seçim sandığı projesi ilk defa Türkiye Bilişim Derneği’nin 30. Olağan Genel Kurulunda kullanıldı ve oldukça başarılı bulundu.

12. Uluslararası Savunma Sanayi Fuarında elektronik seçim sandığını tanıtan HAVELSAN Seçim Sistemleri Proje Yöneticisi İsmail Göktaş, bu projeye 2010 yılında başladığını ve 2013 yılında tamamlandığını ifade etmiştir. Elektronik sandık projesinin amacı, seçmenlerin elektronik ortamda oy vermesini sağlamaktır. Göktaş’ın verdiği bilgiye göre, oy pusulası, dijital bilgi kullanılarak hazırlanmakta ve normal bir oy pusulasından hiçbir farkı bulunmamaktadır. Bu dijital bilgilerde seçmen ve sandık bilgileri içermektedir. Bu proje ile birlikte hem geçersiz oyların engelleneceği hem de 5-10 dakika içinde Türkiye genelindeki tüm sandıkların sayılabileceği belirtilmektedir (Memurlar.net, 2015).

Elektronik sandık projesinin oldukça güvenilir olduğu iddia edilmekte ve seçim süresince oylama makinesi çalışırken herhangi bir ağ bağlantısı bulunmayacağı öne sürülmektedir. Bu proje ile birlikte, oylarla ilgili yapılan itirazlar, çöplerden çıkan oylar ya da seçim sonuçlarının haftalar sonra açıklanması durumunun sona ereceği ifade edilmektedir. Yeni seçim sistemiyle hem zamandan ve paradan tasarruf yapılacağı hem de harcamaların büyük oranda düşeceği belirtilmektedir. Bu sistemle birlikte, yurt dışı oyların Türkiye’ye uçakla taşınmasına da gerek duyulmayacağı öne sürülmektedir. Elektronik seçim sandık projesinin kullanımı da oldukça kolay görünmektedir. Seçmenler, öncelikle makineyi kullanabilmek için kimliklerini gösterecek ve sandık kurulundan rastgele tanımlı olan karekod fişlerini alacaktır. Ardından almış oldukları karekodu makineye tuttuktan

sonra ‐oylamayı başlat‐ sekmesine tıklayarak, istediği partiye oyunu verebilecektir. Seçmenler, oy verme işlemini tamamladıktan sonra makineden alacakları pusulayı, bu kez gerçek sandıklara atacaktırlar (Memurlar.net, 2015). Böylece seçim sonuçlarına itiraz olması durumunda, sandıklara atılan oy pusulaları sayılabilecek ve bu oy pusulaları elektronik makinelerde kullanılan oylarla karşılaştırılabilecektir.

Türkiye’de elektronik seçim sisteminin uygulanması halinde büyük bir kesim tarafından tepkiyle karşılanması ve büyük tartışmalara sebep olması beklenmektedir. Ancak, teknolojinin geliştiği bu dönemde birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de elektronik seçim sistemi uygulanabilir. Bilindiği üzere, son yıllarda Türkiye’de teknoloji alanında önemli çalışmalar gerçekleştirilmekte ve bu çalışmaların sayısı gün geçtikçe de artmaktadır. Dolayısıyla değişen ve gelişen bir teknolojik dönemde, doğru, güvenilir ve denetlenebilir bir elektronik seçim sisteminin, Türkiye’de uygulanması mümkün görünmektedir. Türkiye’de elektronik seçim sisteminin uygulanması halinde ilk seçenek olarak da HAVELSAN tarafından geliştirilen elektronik seçim sandığı uygulamasının tercih edilebileceği söylenebilir.

VI. SONUÇ

Son yıllarda başta bilişim sistemleri alanı olmak üzere, birçok alanda önemli bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Bu değişim ve dönüşüm süreciyle birlikte, birçok hizmet elektronik ortamda verilmekte ve bu hizmetlerin sayısı gün geçtikçe de artmaktadır. Özellikle, yazılım ve donanım alanındaki ilerlemelerle birlikte, elektronik seçim çalışmalarının da olumlu etkileneneceği düşünölmekte ve bu alanda yaşanan gelişmelerin etkisiyle, daha hızlı ve daha güvenli oy kullanılacağı öne sürölmektedir.

Elektronik seçim sistemlerine yönelik yapılan çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu seçim sistemi, bir yandan desteklenirken, diğer yandan da büyük tartışmalara yol açabilmektedir. Ancak, bu sistemin, özellikle Brezilya ve Hindistan gibi kalabalık ölkelerde başarılı bir şekilde uygulanması, başta Türkiye olmak üzere birçok ölkeye örnek teşkil etmektedir.

Türkiye’de elektronik seçim sisteminin uygulanabilmesi için, çalışmada belirtilen teknik sorunlar, hatalı kullanım ve sahtekârlık gibi temel sorunlara çözüm bulunmalı ve iyi bir planlama yapılmalıdır. Yüksek Seçim Kurulu öncülüğünde yapılacak bir elektronik seçim sistemi hem seçimlerde maliyetlerin azaltılması hem de hızlı sonuç alınması açısından son derece önem arz etmektedir. Bu seçim sisteminde birçok şekilde ve farklı alanlarda sorunlar yaşanabilir, ancak, seçimlerin bir ölkenin kaderini belirleyebilecek kadar önemli olması sebebiyle yapılacak seçim için her türlü tedbirin alınması ve gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Türkiye’de uygulanabilecek elektronik seçim modeli olarak, HAVELSAN tarafından tasarlanan elektronik seçim sandığı uygulaması tercih edilebilir. Elektronik seçim sandığı uygulamasının, dünyada tercih edilen elektronik oylama makineleri ile yakın standartta olduğu görölmektedir. Kullanımı oldukça kolay görölen elektronik seçim sandığı, herhangi bir ağ içinde olmadığı için uzaktan erişim yoluyla oylar üzerinde değişiklik yapılması zor görölmektedir. Ayrıca, bu uygulamada oy verme işlemini tamandıktan sonra, makineden alınacak olan pusula sandıklara atılmakta ve elektronik ortamda yapılan sayımlara itiraz olunması halinde sandıklar açılarak oylar karşılaştırılabilmektedir. Elektronik seçim sandığı uygulamasının doğru ve güvenilir bir şekilde uygulanması halinde seçim sonuçları hızlı bir şekilde elde edilebilecektir.

Türkiye’de elektronik seçim sisteminin uygulanması halinde, bu uygulamanın önemli bir kesim tarafından olumsuz karşılanacağı beklenmektedir. Ancak, gelişen teknoloji ile birlikte yasal ve yapısal bir dönüşümle seçim güvenliği sağlanarak, bu uygulamaya olan güven artırılabilir. Dolayısıyla elektronik seçim sistemi uygulamasına yönelik iyi bir planlama yapılması, halkın eğitim ve bilinç düzeyinin artırılması halinde, bu uygulama ilerleyen süreçte, toplumun bir büyük kesimi tarafından kabul ve destek görebilecektir. Bu seçim sistemi, ilk olarak pilot bölgelerde gerçekleştirilecek, ardından da ölkede genelinde uygulanmasına geçilebilecektir.

KAYNAKLAR

- ACE** (2016). *E-voting*. [Erişim:16.09.21, <http://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/countries>]
- Akın, M.** (2006). Elektronik Oy Verme Sistemlerinde Güvenlik: Deneyimler ve Türkiye İçin Öneriler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 3, 32-47.
- Aydın, N.** (2015). *Dünya 'da ve Türkiye 'de Seçimlerin Yönetimi ve Denetimi*. Ekin Yayınevi.
- Barlow, L.** (2003). *An Introduction ro Electronic Voting*. 1-13. [Erişim:12.09.2021, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.136.2993&rep=rep1&type=pdf>]
- Buchsbaum, T. M.** (2004). *E-voting: International Developments and Lessons Learnt*, 31-42. [Erişim: 10.09.2021, <https://subs.emis.de/LNI/Proceedings/Proceedings47/Proceeding.GI.47-4.pdf>]
- Çetinkaya, D., & Çetinkaya, O.** (2006). E-Seçim Uygulamaları İçin Gereksinimler ve Tasarım İlkeleri. XI. "Türkiye'de İnternet" Konferansı Bildirileri içinde (123-133). TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi.
- Erzurumlu, K., & Koloğlu, T. F.** (2017). Türkiye'de E-Seçim Sisteminin Uygulanabilirliğiyle İlgili Çalışma ve Uygulama Geliştirme. 19. Akademik Bilişim Konferansı Bildiriler Kitabı içinde (1-7). Aksaray Üniversitesi Yayını.
- Güleş, H. K., & Özata, M.** (2005). *Sağlık Bilişim Sistemleri*. Nobel Yayınları.
- Gümüştekin, G. E.** (2004). İşletmelerde Yönetim Bilişim Sistemleri. *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 11 (1), 125-141.
- Internet Policy Institute** (2001). Report of the National Workshop on Internet Voting: Issues and Research Agenda. *Sponsored by the National Science Foundation*, 1-62.
- Memurlar.net** (2015). *E-Sandık Sistemi 5-10 Dakikada Tüm Sandıkları Sayıyor!*. [Erişim: 20.09.2021, <https://www.memurlar.net/haber/513362/e-sandik-sistemi-5-10-dakikada-tum-sandiklari-sayiyor.html>]
- Mercuri, R.** (2002). *A Better Ballot Box*. [Erişim: 15.9.2021, <https://spectrum.ieee.org/computing/software/a-better-ballot-box>]
- NDI** (2013). *Electronic Voting and Counting Around the World*. [Erişim:11.09.2021, <https://www.ndi.org/e-voting-guide/electronic-voting-and-counting-around-the-world>]
- NDI** (t.y). *E-Voting Audits in Venezuela*. [Erişim:17.09.2021, <https://www.ndi.org/e-voting-guide/examples/e-voting-audits-venezuela>]
- Norden, L.** (2006). *The Machinery of Democracy: Protecting Elections in an Electronic World*, rapor. Voting Rights & Elections Series, Brennan Center for Justice at NYU School of Law.
- Özgen, H., & Yalçın, A.** (1992). İşletmelerde «Yönetim Bilişim Sistemi» ve Yönetim Kararlarında Kullanılması. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, X (1-2), 249-264.
- Telçiler, C.** (2007) Elektronik Seçim Sistemi. *Akademik Bilişim '07 - IX. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri* içinde (237-246.) Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- Yozgat, U.** (1998). *Yönetim Bilişim Sistemleri*. Beta Yayınları.

Araştırma Makalesi-Research Article

İslam'da Tekfir ve Müsâmaha -Gazzâlî Örneği-¹

Takfir and Tolerance in Islam –Ghazali Example-

Mustafa ÜNVERDİ^{2*}

Geliş / Received: 15/11/2021

Revize / Revised: 24/11/2021

Kabul / Accepted: 09/12/2021

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Ebu Hamid el-Gazzâlî'nin görüşleri bağlamında tekfir ve müsâmaha sınırını incelemektir. İman ve küfür kategorik ayırımı insanların dini tercihlerini yansıtan en temel sınıflamadır. İslam'da imanın tanımı ve sınırları bellidir. Tekfir, imana aykırı söz ve davranışlarla söz konusu olur. Bir kimsenin İslam diniyle ilişkisini kesmek ve ona küfür hükmü vermek anlamına gelen tekfir, tarihten günümüze dini grupların yekdiğerini ötekileştirme yolu olmuştur. Hz. Peygamber döneminde görmediğimiz tekfir olgusu, İslam tarihinin ilerleyen dönemlerinde siyasi ötekileştirme aracına evrilmiştir. Konunun bu veçhesi İslam alimlerini tekfirin şartları üzerinde eserler telif etmeye sevk etmiştir. Tekfirle ilgili literatür dolaylı olarak ulemânın halka uyarısı şeklinde okunabilir. Bu meselede kaleme alınan eserlerden birisi Gazzâlî'nin *Faysalü 't-Tefrika* adlı çalışmasıdır. O, tekfirin şartları ve sınırlarını müsâmaha esasına dayalı olarak ele almış görünmektedir. Gazzâlî, tekfir gibi dışlayıcı bir hükmün verilmesini ağır şartlara bağlamıştır. Söz konusu görüşler incelendiğinde tekfirin siyasi ötekileştirme ve yok etmeyi meşrulaştıran bir ameliye olamayacağı anlaşılmaktadır. Bu makale çok yönlü bir düşünür olan Gazzâlî'nin eserlerini inceleyerek iman ve küfür sınırını ele alacak ve tekfirin sınırları ile dini özgürlüğün alanını tartışacaktır.

Anahtar Kelimeler- *Kelâm, Tekfir, Müsâmaha, Gazzâlî, İslam*

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the limit of takfir and tolerance in the context of Abu Hamid al-Ghazali's views. In the study, the issue of takfir and the field of religious freedom in the case of Ghazali are discussed with the method of source analysis. The categorical distinction between belief and unbelief is the most basic classification that reflects people's religious preferences. The definition and limits of faith in Islam are clear. Takfir is made up of words and actions that are contrary to belief. Takfir, which means cutting off a person's relationship with the religion of Islam and giving her the judgment of unbelief, has been a means of excluding other religious groups from history to the present. The phenomenon of takfir, which we could not see in the time of the Prophet, emerged mostly on political grounds in the later periods of Islamic history. This aspect of the subject has prompted Islamic scholars to write works on the conditions of takfir. The literature on takfir can be indirectly read as a warning of thinkers to people. One of the works written on this issue is Ghazali's work called *Faysalü't-Tefrika*. He examined the conditions and limits of takfir and based on tolerance while doing this. Ghazali made the imposition of an exclusionary judgment, such as takfir on harsh conditions. When his and other scholars' views on this subject are examined, it is understood that takfir cannot be a way to legitimize political marginalization and destruction.

Keywords- *Kalam, Takfir, Tolerance, Ghazali, Islam.*

¹Bu makale, 31.10.2019 tarihinde 3. Mersin Sempozyumu'nda sunulan "İslam'da Tekfir ve Müsamaha -Gazali Örneği-" başlıklı bildirden yararlanılarak kaleme alınmıştır.

^{2*} Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, mustafaunverdi@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0002-2848-4073>)

I. GİRİŞ

Günümüz inanç problemleri arasında yer alan tekfir, siyaseten araçsallaştırılan bir kavram olarak da önem kazanmıştır. Tekfir “bir kimsenin İslam’dan bağını koparmak küfür suçunu işlediğini ilan etmektir” (Watt, 2021:202). Bir başka tarife göre tekfir, kavram olarak “Allah’tan vahiy yoluyla gelip Peygamber’in tebliğ ettiği kesinlikle bilinen dinî bir esası inkâr eden kimsenin kâfirliğine hükmetmek” anlamındadır (Mâtürîdî, 2007, 9:384). İslâm âlimleri yapılan davetin ardından İslâm’ın hak din olduğuna inanmayan dehrî (ateist), müşrik, Yahudi, Hıristiyan, mürtet, münafık gibi değişik inanç ve telakkileri benimseyen bütün grupları kâfir kabul ederler (Yavuz, 2011, 40:350).

İslam geleneğinde tekfir hadisesinin Hz. Peygamber döneminde söz konusu olduğuna dair bir kayda ulaşamadık. Allah Resulü diliyle imanı ikrar eden herkesi mümin kabul etmiş, müminlerin birbirlerine küfür isnat etmelerini yasaklamıştır (Buhârî, Edeb:73). “*Kim mümin kardeşine “Ey kâfir” derse, küfür ikisinden birine döner*” sözüyle de müminleri uyarmıştır (Müslim, İman:111). Hz. Ömer, Resûlullah’ın Mekke’nin fethi için yaptığı hazırlıkları öğrenip bir mektupla aynı yerdeki yakınlarına gizlice haber vermeye kalkışan, ancak bu girişimi hemen öğrenilen Hâtib b. Ebû Beltea’nın (ö. 30/650) münafıklığına hükmederek boynunu vurmak için izin talep etmiş, Resûl-i Ekrem Hâtib’dan açıklama istemiş, o da bu işi Mekke’de bulunan akrabalarını korumak amacıyla yaptığını belirtince Hz. Peygamber, Bedir Savaşı’na katılan Hâtib’in bu davranışını sadece “hatalı” olarak nitelemiş ve onu affetmiştir (Ebû Dâvûd, Cihâd:98). Ayrıca Hz. Peygamber münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl’ün (ö. 9/631) cenaze namazını kıldırılmakta beis görmemiş, Tebuk Gazvesi’ne katılmayan ve cihat çağrısına uymamış olanları ise affetmiştir. Resûlullah’ın bu uygulamaları kâfirliğini ilân etmeyenleri İslâmlaştırma siyasetinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir (Abduh-Rıza, 1367, IV:229). Bu bir anlamda iman veya küfür durumunun kalpte olması hasebiyle hükmün zahire göre verilmesi gerektiğine ve insanların toplumsal aidiyet ve toplumsal barış açısından Müslüman olduğunu söyleyenlerin beyanlarına göre muamele edilmesi gerektiğine işaret eder.

Olgusal bir hâdise olarak tekfirin İslam tarihinde görüldüğü dönem Hz. Osman’ın hilafetinin ikinci yarısı olarak kabul edilir. O dönemde baş gösteren siyasi ihtilaflar, Hz. Ali (ö. 40/661) döneminde yaşanan iç savaşlara ve Siffin Savaşında ortaya çıkan Hakem Vak’ası’nın (Tahkîm) kaynaklık ettiği itikâdî problemlere kadar uzanır (Bağdâdî, 2001:55, Watt, 2021: 31-65). Büyük günah işleyen mümin olmadığında birleşmekle birlikte, bu kişinin kâfir, münafık ya da müşrik olmasında ihtilaf eden Hâriciler, İslam düşünce tarihinde sistematik tekfiri başlatan ilk grup kabul edilmiştir. Hz. Ali, Hz. Osman ve Hz. Ayşe gibi sahabe büyüklerine varıncaya kadar kendilerine muhalif olan herkesi tekfir etmekte bir beis görmeyen, Müslümanları küfürle itham eden, onların canını ve malını helal sayan çeşitli Hâricî zümreler ilk dönemlerden itibaren tekfir anlayışının nasıl işletildiğini müşahhas bir biçimde gözler önüne sermektedir (Griffel, 2006:277, Aydınalp, 2014:8). Ezârîka gibi uç Hâricî gruplar işlenen günahlara tövbe edip bir daha işlememeye ahdetmeyenlerin dinden çıkmış olacağını ve katlinin caiz olacağını savunmaktaydılar (Kutluay, 2003:84)

Bu yönüyle tekfirin kelâm tarihinde ortaya çıkan, siyasi ve ideolojik boyutları olan tarihsel bir kavram olduğu görülür. Mâmafih “73 fırka hadisi” olarak bilinen ve ümmetin çeşitli gruplara ayrılacağı ve bunlardan yalnızca birinin kurtuluşa ereceği bilgisini veren rivayeti de bu bağlamda okumak mümkündür (Eren, 2015:24). İftirâk hadisi olarak da bilinen bu rivayet maalesef tarihte dini ekollerin birbirini dışlama aracına dönüşebilmiştir (Gömbeyaz-Seymen, 2020:337). Mezhepler tarihine baktığımızda, mezhep taraftarlarının kendi inanç ve düşüncelerine uygun kriterleri “fırka-i nâciye (kurtuluşa eren grup)” tayin ettikleri, diğerlerini ise sapkınlık, bidat ve küfürle itham ettiklerini görürüz. Böylelikle İslam’ın ‘kurtuluş’ düzlemi, fırkaların mutlaklık iddialarıyla formüle edilen bir kurtuluş düzlemine dönüşmüştür (Esen, 2011:99)

Tekfir konusu esasen hem kelâm ilminin hem de fıkıh ilminin konusudur. Zira konunun bir yönü iman ve küfür tanımı, diğer yönü ise bunun doğurduğu pratik sonuçlarla ilgilidir. Tekfir hükmü, birtakım dünyevi sonuçlar doğurduğu için son derece kritik ve risklidir. Zira İslam hukukunda tekfir edilen kimsenin öldürülmesi, malına el konulması, nikâhının düşmesi ve cehennemde ebedi kalacağına hükmedilmesi hususu yaygın şekilde kabul görmüştür (Zühaylî, 1985: 6/183-192; Griffel, 2006:281). Bu nedenle küfre konu olan söz ve davranış sadır olmayan fakat iman-küfür arasında bir tutuma sahip olanlar hakkında sükût etmek gerektiği kabul edilmiştir (Gazzâlî, 2013:51-52).

Esasen İslam geleneğinde tekfir teşvik edilmemiş, bilakis sükût tercih edilmiştir. Kendisinde iman ikrarı olan kimse zaten tekfir edilemez. Ancak iman veya küfür yönünde belirsiz bir tutum takınan ve İslam’ın sunduğu genel bilgileri kabul edip etmediği belli olmayan kimse hakkında sükût etmek, onu tekfir etmekten evlâ görülmüştür (Gazzâlî, 2013:49). Kaynaklarda geçen meşhur kavle göre “bir kimsenin kâfir olduğuna dair doksan

dokuz; Müslüman olduğuna dair bir delil bulunsa, müftü ve kâdinin o kişinin Müslüman olduğunu gösteren delile göre amel etmeleri gerekir” demektedir (Aydımalp, 2014:9). Bununla birlikte son çeyrek asırda bazı İslam ülkelerinde kimi yazar ve düşünürler için irtidat ve küfür hükmü verildiği ve hakkında ölüm kararı yayınlandığı bilinmektedir (Griffel, 2006:278). Dolayısıyla tekfirin çerçevesini tartışmak, güncelliğini koruyan bir mesele olmaya devam etmiştir.

Tekfir konusunda yapılmış pek çok ilmi çalışma vardır. Bunların arasında Ahmet Yalçın tarafından hazırlanan “Gazzâlî ve İbn Teymiyye’de Tekfir Anlayışı” adlı yüksek lisans tezi burada anılmaya değer niteliktedir. 2010 yılında tamamlanan ve Prof. Dr. Süleyman Toprak tarafından yönetilen tez, iki mezkûr iki âlimin kelâmî ve selefî bakış açısıyla tekfira dair görüşlerini karşılaştırmalı biçimde ele almıştır. Bizim bu çalışmamızın katkısı ise benzerlerinin eksik bıraktığı yerleri tamamlamak ve Gazzâlî özelinde tekfir ile müsâmaha kavramlarını birlikte ele alarak, dini düşüncede özgürlük alanının sınırlarını tartışmaktır.

II. GAZZÂLÎ’DE TEKFİR ANLAYIŞI

A. Tekfiri Gerektiren Hususlar

Tarihte itikâdî ve siyasî mezheplerin birbirini tekfir ederek İslâm toplumunu ayrıştırdığı ve huzursuzluğa neden olduğu bir dönemde Gazzâlî tekfir meselesi hakkında *Faysalü’l-Tefrika beyne’l-İslâm ve’z-Zendeka* adlı müstakil bir risale kaleme almıştır. Bu risale tekfirin çerçevesi ve şartları, tevîlin sınırları ve ilahi rahmetin genişliği gibi konuları muhtevi, toplumu bütünleştirmeye matuf görünmektedir (Gömbeyaz-Seymen, 2020:346). Eser, Gazzâlî’nin müsâmahanın egemen olduğu bir toplum idealini gösterir niteliktedir. O iman ve küfür sınırına hassasiyeti kadar tekfirin sıradanlaşmasına karşı da duyarlıdır.

Gazzâlî tekfirin ancak yalanlama (tezkîb) ve reddetme sonucunda ortaya çıkacağını belirtmiş ve küfrü şöyle açıklamıştır: “Her kim Hz. Muhammed’i (sav) yalanlarsa o kâfirdir ve ebedi cehennemdedir.” (Gazzâlî, 2003:175) Bu, İslam inancının Allah’a, peygambere ve ahirete iman şeklinde özetlenen üç esasının inkârı ile söz konusu olur. Bu üç maddenin dışında kalan konular fer’î meselelerdir. Örneğin fıkıh ve siyaset fer’î konulara örnek olup, bu hususlarda farklı görüşler tekfira konu olmaz. Ancak bidat olarak nitelenebilir. Bununla birlikte Kur’an’a ve Hz. Peygambere aidiyeti kesin olan bir sözü inkâr etmek küfre tekabül eder. Zira bunda Allah’ı ve Resulünü yalanlamak vardır.

Te’vile ihtimali bulunan konularda, te’vil usûlüne uygun şekilde ortaya atılan görüşlerden ötürü tekfir olmaz. Mezhebi ne olursa olsun bütün İslam müçtehitlerinin te’vile başvurduğu ortada iken, bunu küfürle ilişkilendirmek imkânsızdır. Mutezile’nin Allah’ın ahirette görülmesi konusundaki görüşünde olduğu gibi, herhangi bir meselede deliller sarıh olmadığı takdirde, farklı görüşler küfürle itham edilmez. İnsanların farklı görüşlerinden dolayı hemen küfre hükmetmek akıl işi değildir. “Hacerü’l-Esved gerçekten Allah’ın sağ elidir” (Heysemî, 1992: 3/233) şeklindeki rivayeti te’vil etmiş olan Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855) gibi, Mu’tezile ve Eş’arîler de te’vil yoluna gitmişlerdir. Şu var ki te’vilin lafızdan büsbütün ayrılması ve bu konuda aşırılığa gidilmemesi gerekir (Gazzâlî, 2013:37-40).

Kendilerini dinin emirlerinden muaf kabul eden mutasavvıflar küfür içerisindedirler. Bunlar hakkındaki ihtilaf cehennemde ebedi kalıp kalmayacakları konusundadır. Zira İslam dinine mensup olup, dinin sabit olan konularında sapkın görüşlere sahip olanların dine verdikleri zarar, dinin dışında olanlara nazaran daha fazladır. Dini inkâr eden bir kimseye halk inanmaz ama kendisini Müslüman tanımlayıp da dinde tahribata neden olacak şeyler savunanların insanlar üzerindeki etkileri elbette daha büyüktür, bu yüzden bunların öldürülmeleri gerekir (Gazzâlî, 2013:51).

Şu var ki, tekfir edilen bir kimseye tövbe etme imkânı tanınmış ve buna *istitâbe* hakkı denilmiştir. İstîtâbe mürtede sanki hiçbir şey olmamış gibi ceza uygulamamak ve yeniden İslam toplumunda yaşamasına hak tanımak anlamına gelir. İstîtâbe hakkını reddeden kimse artık tekfirin hükümlerine razı olmuş demektir. Erken dönem fakihler bu durumda olanları genellikle zındık olarak isimlendirmiş ve böylece ona din dışı yeni bir toplumsal statüsünü tayin etmişlerdir. Bununla birlikte bir kimsenin dini inanç esaslarına karşı aykırı görüşler serdettikten sonra tövbe ikrarının güvenilirliği hususunda âlimler farklı görüşler savunmuşlardır. Bunlar daha çok fıkıh alanını ilgilendirdiği için bu çalışmanın sınırlarına dâhil edilmemiştir (Griffel, 2006:281-283).

B. Tekfırde Temel İlkeler ve Şartlar

Tekfır, sonucu ağır bir hüküm ve ilan olduğundan İslam geleneğinde bu konuda temel ilkeler belirlenmiş ve tekfırin ancak bu ilke ve esaslara uygun olması halinde geçerli kabul edilmiştir. Buna göre tekfırde temel ilkeler şöyledir:

- a) İslam akaidinden ve zarûrât-ı diniyyeden olduğu kat'î şekilde bilinen şeylerin yalanlanması küfürdür,
- b) Ehl-i kıble tekfır edilmez. İman veya küfür durumu şüpheli olan kimsenin yüzde bir bile imana ihtimali varsa, bu kimsenin mümin oluşuna karar verilir,
- c) Âlimler arasında ihtilafli meseleler tekfıre konu olmaz,
- d) İlzâmî (dolaylı) yöntemle insanlar tekfır edilmez. Yani bir kimse kendisi de kabul ettiğini belirtmeksizin herhangi bir görüşü nakletse, bundan dolayı küfür gerekmez,
- e) Tekfır şartları belirlenir ama kişiler tekfır edilmez. Çünkü iman kişinin kalbinde olduğuna göre, kalpte olan şey hakkındaki hükmü de Allah'a bırakmalıdır.
- f) Cehalet ve hata küfre manidir (Yavuz, 2011, 40:352).

Tekfırin şartlarına gelince, bunlar üzerinde ittifak edilen şeyler olmamakla birlikte aşağıdaki maddelerin ön plana çıktığını görmekteyiz:

- a) Failin akıllı ve ergin olması,
- b) Fiilin kasıtlı ve hür irade ile işlenmiş olması,
- c) Söz ya da fiilin küfre delâletinin kat'î olması,
- d) Bir kimsenin küfre hamledilecek herhangi bir sözü söylediğinin ya da fiili yaptığının dini bakıdan uygun bir yolla bilinmiş olması, bu konuda şüphe, zan ve ihtimale yer verilmemesi,
- e) Failin küfür fiilini kabul etmesi ve/veya adalet sahibi iki (bazılarına göre dört) kişinin bu olaya şahitlik etmesidir. (Aydınalp, 2014:9; al-Huseeini, 2016:31-34).

Tekfırin şartları yanında engelleri de mevcuttur. Üzerinde çeşitli tartışmaların da yapıldığı görülen tekfırin genel engelleri ise hata, cehalet, tevil ve ikrah şeklinde sıralanmaktadır. Burada tekfırin şartları oluşsa bile, kişinin hata, cehalet veya ikrah durumlarında tekfır edilemeyeceği kabul edilmiştir (Aydınalp, 2014:9).

Gazzâlî'ye geldiğimizde ise o, yukarıda ifade edildiği gibi tekfır konusunda tekzip kavramını öne çıkarmıştır. Gazzâlî'ye göre tekfırin oluşması Hz. Peygamberin bildirdiği ve dinin asıllarından olduğu apaçık bilinen bir esasın inkârı ile mümkündür. Yoruma açık meselelerde tekfırin söz konusu olmayacağı savunan Gazzâlî, bundan dolayı te'vîl üzerinde durur. İslam toplumu içerisinde farklı yorumların ortaya çıkması anlamına gelen te'vîlin tekfırle birlikte ele alınması kaçınılmazdır. Buna göre nas, te'vîl ve tekfır ilişkisi şöyledir:

- a) Nassın te'vîl edilmesi durumunda bunun Arap dili bakımından imkânı ve yapılan te'vîlin nassın lafzına yakınlığı ve uygunluğu önemlidir.
- b) Kur'an dışındaki haberlerin tevâtüren günümüze ulaşmış olması sorunu vardır. Özellikle mezhep taassubu dikkate alındığında, bazen bir haber her nesilde tevatür seviyesine ulaşmış olmasına rağmen kesin bilgi ifade etmeyebilir. Bu hususta icma da yeterli olmaz. Çünkü icmanın şartları ve tanımında ihtilaf vardır. Dolayısıyla icmaya muhalefet etmek kesinkes tekfıre neden olmaz.
- c) Bir kimse kendi bilgisine dayalı olarak sübut bulmadığı için bir meselede ihtilaf etse tekfır edilmez. Çünkü hangi haberlerin mütevatir olduğu ve hangisinde icma edildiği konusunu tespit etmek kolay değildir. Bir kimse bu konudaki görüşünde hatalı veya cahil de olsa tekfır edilmez.
- d) Kelimenin lafzi manasına muhalefet etmeye neden olan delilin niteliği önemlidir. Tekfır, muhalefete neden olan delilin gerekli şartları taşıyıp taşımadığına göre mümkün olur. Herhangi bir meselede zahiri manayı terk etmeyi gerektiren kesin delil varsa orada te'vîl mümkün olur. Kat'î delil olmadığı takdirde akla yatkın te'vîle imkân vardır. Dolayısıyla tekfır, nassın te'vîle uygunluğu konusunda delilin niteliğini bilmekle mümkündür.

- e) Bir sözün tekfire konu oluşu onun dine verdiği zararlar da ilişkilidir. Yanlış ve batıl da olsa dine zararı büyük olmayan sözlerden dolayı tekfir olmaz.

Yukarıdaki bilgiler dikkate alındığında Gazzâlî'nin tekfiri neredeyse imkânsız kabul ettiği görülür. Zira ona göre tekfir etme durumunda olanın yukarıdaki şartları bilmesi gerekir. Bu ise dil, tarih, mantık ve kelâm gibi ilimlere vakıf olmayı gerektirir. Sadece fıkıh bilgisiyle tekfir söz konusu olmaz. Halkın arasında ihtilaf çıkmasının bir nedeni de sadece fıkıh bilgisiyle ahkâm kesen âlimlerdir. Bunlar ortadan kalkarsa, ihtilaflar da azalır (Gazzâlî, 2013:53-55).

C. Tekfir Meselesinde Kelâm Alimlerine Eleştirel Bakış

Kelâm ilminde mezheplerin teşekkülünden sonra âlimler karşıt görüşte olanları bazen bidat bazen de küfürle itham etmişlerdir. Halku'l-Kur'an, mürtekb-i kebire, ilahi sıfatlar ve zat-sıfat ilişkisi ve kader, ecel ve rızık gibi konularda Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile; tekvin-mükevven, teklif-ü mâ lâ yutâk ve imanda istisna gibi konularda Mâtürîdî-Eş'arî ihtilafı olduğu bilinmektedir. Bunun yanında kabir azabı ve şefaet gibi konularda da farklı görüşler vardır. Şüphesiz bunlar doğrudan doğruya tekfir konusu olmamışsa da tarafların birbirlerini ehl-i bid'at olarak nitelenmesine ve ötekileştirmesine neden olmuştur. Bunların bazen karşı tarafı adeta küfre hamleden "... söyleyen helak olmuştur, ... diyen Mecusi veya Senevi olmuştur" gibi ifadelerle dile getirilmiş olması taraflar arasında tekfir eğilimine işaret eder (Esen, 2011: 100-102, Karaağaç, 2013:179). Keza Selefiyye kelâm ehlini, Şia bazı sahabeyi ve Sünnî kesimin bir kısmını, sünnî kelâmcılar da Mutezile, Havâric gibi gruplarla kimi Süfî grupları tekfir etmişlerdir (Yavuz, XL:352). Böylece kelâmda "ehl-i kible tekfir olunmaz" ilkesi benimsenmiş olmasına karşın, inanç konularında muhalif görüşlere sahip olanlar tekfir edilebilmiştir (Aliyyü'l-Kârî, 1977:411).

Gazzâlî kelâm ilminde imanın delillere dayalı olması gerektiğini savunan veya herhangi bir meselede hakikati sadece kendinde gören kelâmcıların ilahi rahmeti daralttıkları inancındadır. Cennete girmek için iman tahkikî olması ve istidlâlî yolla elde edilmiş olması gerekmez. Bilakis görülen bir rüya, akla gelen bir düşünce, kalbe doğan bir ilham veya sohbet edilen nurani bir adam imana neden olabilir. Hz. Peygamber zamanında iman etmek için deliller istenilmemişti. Kelâmcıları âlemin kâdimi veya sıfatların zat ile ilişkisi konusundaki ihtilafı görüşlerinin hiçbirisi sahih iman için gerekli değildir. Sahih iman kalpten gelen samimi tasdiktir. Kelâm, faydası inkâr olunamaz bir ilim ise de en yararlı söz nasihattir. İnsanların kelâmî tartışmadan sonra görüş değiştirdiği görülmemiştir ama özlü sözler ve öğütler kalbe tesir eder. Selefin kelâma karşı olmalarını da bu noktada aramak gerekir. Kelâmî tartışmalar tekfire konu olup, ilahi rahmeti daraltıyorsa ve insanlara yararlı olacağı yerde zarar veriyorsa bu konulara girmek haram olur (Gazzâlî, 2013:58).

Gazzâlî'ye göre kelâm âlimleri çok geniş olan Allah'ın rahmetini daraltmışlar ve ebedî saadeti sadece kendileri gibi düşünen ve inanan bir avuç kimseye inhisar etmişlerdir. Muhalifleri ise Müslüman saymamışlar ve onları cennete girmeye layık görmemişlerdir. Kelâmcıların ellerinde "Ehl-i kible tekfir olunmaz -lâ yükefferu ehlü'l-kible-" ilkesi olmasına rağmen, Müslümanlara en çok kafir diyenler onlardır (Gazzâlî, 2013:58-59). Buradan hareketle Gazzâlî'nin kelâm ilmi ve kelâmî mutlak anlamda yerdığı ve tenkit ettiği düşünülmemelidir. Nitekim o kelâm ilminin faydalarını teslim etmiş ancak onun yüksek düşünme seviyesine hitap ettiğinden avâmdan uzak tutulmasının daha doğru olacağını savunmuştur (Gazzâlî, t.y.: 1/237-239). Burada Gazzâlî'nin özellikle fırka-i nâciye ilkesinden hareketle mezheplerin hakikati tekeline alan yaklaşımlarını eleştirdiğini düşünmekteyiz. Her bir mezhep kendisini mutlak doğru, yekdiğerini bâtl gördüğünde tekfir veya en azından bid'atleştirme ortaya çıkmaktadır. Halbuki iman kalpte olan derûnî bir tecrübe olduğu dikkate alınırsa kimsenin bir başkasının kalbindeki imana dil uzatması mümkün olmaz. Maalesef İslam tarihinde ehl-i hadis, selefiyye veya Havâric gibi gruplar hakikatin sadece lafızda olduğunu savunarak, bunun dışındaki anlam ve yorumları tekfir etmeyi veya en azından bid'at kabul ederek dışlamaktan sakınmamışlardır (Şahinalp, 2017:27-38).

Bir kimse Hz. Peygamberden gelen herhangi bir şeyi tasdik ettiğinde bunun delilini bilmeseyse bile mümin olur. Kendisinde dünyevi ihtiraslar olan ve kelâmî bir bilgiyle iman etmiş olan kimsenin imanı, çocukluğundan beri dinine sıkı sıkıya bağlı olan ve imanını ibadet ve zikirle sabit kılan halkın imanından güçlü ve sağlam değildir. Çünkü kelâmcının imanı herhangi bir şüphe durumunda ortadan kalkabilir. Ama halkın imanı Allah'ın bir lütfudur: "Allah kime hidayet dilerse kalbini İslam'a açar." (En'âm 6/125). Bu nedenle imanı kelâmî delillere ve görüşlere indirgeyip, bununla tekfir yoluna gitmek doğru değildir (Gazzâlî, 2013:58-59).

Gazzâlî'nin "düşünce farklılığı ve teville açık meselelerde tekfir olmaz" ilkesine rağmen, İslam filozoflarını üç konuda tekfir ettiği bilinmektedir. İslam filozoflarının âlemin ezeliyeti, ilahi ilmin tikelleri/cüz'iyâtı kapsamadığı ve haşrin ruhaniliği görüşü, Gazzâlî tarafından küfür olarak değerlendirilmiş ve İbn Sina ile Farabi tekfir edilmiştir (Gazzâlî, 2014:444). Buna ek olarak onun kelâma dair eseri olan *el-İktisâdî'l-*

I'tikâd adlı eserinde, neredeyse yukarıda eleştirdiği kelâmcılar gibi bir düşünce sergilediği görülmektedir. O bu eserinde tekfire konu olan hususları yedi kısma ayırmış ve küfre nispet ettiği zümreleri açıklamıştır. Onun burada belirlediği temel ölçü, yukarıda belirtildiği üzere herhangi bir şekilde dinin asıllarından olduğu bilinen bir şeyin inkârıyla küfrün gerçekleştiğidir. Bununla birlikte Gazzâlî'nin burada nazari görüşlere ihtilaf anlamına gelen icmâya aykırı düşünceleri ve farklı yorumları küfürle eşitlemediği ve aykırı görüş sahibi kişi ve grupları tekfir etmemek gerektiğine dair düşüncesinin de altı çizilmelidir. (Gazzâlî, 2003:175-178).

III. GAZZÂLÎ'DE İLÂHÎ RAHMETİN GENİŞLİĞİ ve MÜSÂMAHANIN SINIRLARI

A. İlahi Rahmetin Genişliği

Gazzâlî genel olarak menkulü (nakli) dikkate alan bir düşünürdür. Onun bu özelliğini bu konuda da görmekteyiz. Gazzâlî, insanların binde 999'unun cehenneme gidişiyle ilgili rivayeti sahih kabul eder ve bunun sadece kâfirleri değil herkesi kapsadığını ifade eder. Bu hadis, Meryem 19/71. ayet ile örtüşmektedir.³ İnsanların çoğu cehenneme girecek ancak orada günahları kadar kalacaklardır. Bununla birlikte Allah'ın rahmetinin geniş olduğuna işaret pek çok rivayet de vardır. Bu rahmet sadece Hz. Muhammed'in (sav) ümmetinde değil, önceki peygamberlerin ümmetlerine de şamildir (Gazzâlî, 2013:63).

İnsanların cennete girme konusunda içinde buldukları çevrenin ve İslam'a dair bilgi sahibi olup olmama durumunu değerlendiren Gazzâlî bu konuda şu düşünceye sahiptir: "İnancıma göre inşallah Allah zamanımızdaki Rum, Hıristiyan ve Türklerin pek çoğunu rahmet-i ilahiye şümulüne alacaktır. Bunlardan maksadım uzak memleketlerde yaşayan ve kendilerine ilahi davetin ulaşmadığı Rum ve Türklerdir. Bunlar üç kısımdır:

- Hz. Muhammed'in (sav) ismini hiç duymamış olanlar.
- Hz. Muhammed'in (sav) ismini, sıfatlarını ve mucizeleri duymuş olanlar, bunlar İslam memleketlerine komşu bölgelerde veya Müslümanlar arasında yaşayan kimselerdir. Bunlar kâfir ve mülhitlerdir.
- Bu iki grup arasında bulunanlardır. Hz. Muhammed'in (sav) ismini duymuşlarsa da vasıf ve hususiyetlerini duymamışlardır. Daha doğrusu bunlara Hz. Peygamber hakkında "ismi Muhammed olan yalancı ve sahtekârın biri peygamberlik iddiasında bulunmaktadır" denilmektedir. Tıpkı bizim çocuklarımıza "ismi Mukaffa⁴ (Mukanna) olan yalancının biri peygamberlik iddiasında bulunmaktadır" dediğimiz gibi. Kanaatime göre bunların durumu birinci grupta olanlar gibidir. Çünkü bunlar Hz. Peygamberin aleyhinde şartlandırılmışlardır. Bu da insanı araştırmaya sevk etmez (Gazzâlî, 2013:63).

Öte yandan "kurtuluşa eren fırka tektir" hadisinde işaret edilen zümre, cennete sorgusuz sualsiz girecek olan kimselerdir. Mamafih bu rivayetin farklı varyantlarında değişik ifadeler ve vurgular vardır. Mesela birisinde "helak olan fırka tektir", denilirken, diğerinde bir fırka olan zındıklar hariç, hepsi cennete girer." Gazzâlî, yaptığı tevillerle bu rivayetlerin hepsinin doğru olabileceğini düşünmektedir. Mesela helak olacak olan fırka tektir, denildiğinde kastedilen "cehennemde ebedi kalacak olan grubun tek olduğudur". Kurtuluşa erecek tek fırka ise "hesapsız cennete girecek olanlardır." Çünkü kendi başına hesap bile bir azap kabul edilebilir. Bu iki uç grubun arasında kalanlar ise bir müddet cehennem azabı görüp affolanlar, cehenneme yaklaştırılıp şefaât edilenler, sadece hesaba çekilip cehenneme hiç girmeyenler gibi farklı derecedeki insanlardır. Bu ümmetten ebedi cehennemde kalacak olanlar sadece Hz. Peygamberi yalanlayan veya maslahat için yalan söylemeyi caiz görenlerdir (Gazzâlî, 2103:64)

Gazzâlî insanların dünya işlerine dalıp Allah'ı unutmalarını mazur kabul etmez. Ehl-i kitap Hz. Peygamber hakkında bilgi sahibi olduktan sonra artık inanmaması için bir mazereti kalmamıştır. Onların hakikati bulmak için araştırma isteği içinde olmaları gerekir. Böyle bir araştırmadan uzak kalmaya neden olan dünya sevgisi ve bağlılığı küfre engel değildir. Bununla birlikte hakikat yolunda araştırma yaparken ölen kimse ilahi rahmete dâhil olabilir. Onun rahmeti maddi şeylerle ölçülmez.

Allah'ın insanlara rahmeti değişmez. Nasıl ki dünyada insanların çoğu rahmet ve nimet içerisindeyse ahirette de öyle olacaktır. Cehennemde ebedi kalacaklar pek azdır. Bunun dayanağı Hz. Peygamberin şu sözüdür: *Allah kitabın en başında şunu yazmıştır: "Ben kendisinden başka ilahın olmadığı Allah'ım. Rahmetim gazabımı*

³"İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür." (19/71).

⁴Mukanna el-Horosânî (ö. 161/778), Abbasiler döneminde yaşamış ve peygamberlik iddiasında bulunmuştur.

geçmiştir. Lâ ilâhe illallah Muhammedünabdühû ve rasûlühû diyen bir kimse cennete girecektir” (Buhârî, Tevhid:15, Müslim Tevbe:15).

Dini naslarda hatalı yoruma gitmiş olanların tekfir edilmesinde aceleci olmamalı ve bir Müslümanı hata ile tekfir etmekten sakınmalıdır. Zira bin kâfirin hata ile hayatta kalması, bir Müslümanın hata ile öldürülmesinden evladır. (Gazzâlî, 2003:176). Bu sebeple Gazzâlî tekfiri ele aldığı çeşitli eserlerinde “tekfirci” olarak adlandırılabilir zümreyi sert bir şekilde eleştirir ve tekfirciliği cehaletle eşitler (Yalçın, 2010:29-31). Gazzâlî’nin şu ifadesi dikkat çekicidir: Batıl olduğu açıkça bilirse de her hezeyan sahibini tekfir etmemelidir (Gazzâlî, 2013:55).

İman ve küfür sınırında genel ilkeleri koyduktan sonra muayyen şahsın lanetlenmesi ve tekfirinden sakınılmalıdır. Küfür üzere olduğu sabit olan kişi hariç, hiç kimse hakkında “Allah’ın laneti onun üzerine olsun, o kâfirdir” dememelidir. Kâfire bile lanetten sakınmalıdır. Çünkü onun ileride Müslüman olma ihtimali vardır. Hatta Müslüman bir yakını rahatsız olacak ve üzülecekse, kâfir olduğu belli olan birisine bile lanet okumak doğru değildir. Bu nedenle insanlar ismen tekfir ve lanet etmekten sakınmalıdır (Gazzâlî, t.y.: 3:280-283).

B. Müsâmaha Sınırı

Müsâmaha kelimesi aynı kökten gelen tesâmuh ve semâha ile birlikte ahlâk terimi olarak insanlara yükümlülükler konusunda kolaylık göstermeyi, toplumsal yapıyı sarsıcı mahiyette olmayan hata ve kusurları hoş görmeyi, çeşitli düşünce, inanç ve davranışları özgürce dile getirmeyi ifade eder (Çağrı, 2006:71). Tesâmuh “bir başkasının sözüne ve görüşüne kulak vermek, onu anlamaya çalışmak ve önyargılı olmamak”, müsâmaha ise dışlamamak ve ötekileştirmemektir. (Cürcânî, 2013:61, 210). Kur’an’da müsâmaha kelimesi geçmez. Bununla birlikte müsâmahanın anlam alanı rıfk-refik, ref’et-raûf, rahmet, merhamet, hilim, halîm, selim gibi kelimelerde mevcuttur. Hadislerde ise müsâmaha “semha” ifadesi ile zikredilir. Bunların bazıları şöyledir:

- Allah katında en makbul din kolaylaştırılmış/müsâmahalıhanîf dinidir. (Buhârî, İman: 29, Hanbel, Müsned: 5/216, 6/116)
- Hz. Peygamber: Şüphesiz ki ben müsâmahalı bir hanif diniyle gönderildim (Hanbel, Müsned: 5/216, 6/116)
- Müsâmaha göster ki müsâmaha göresin (Hanbel, Müsned, 1/218, 1/5)
- Müsâmahalı kişi Allah’ın rahmetinde olsun (Buhârî, Buyû’:16, İbnMace, Ticaret: 28)

Müsâmaha insanların birbirlerine zorluk çıkarmadan uyumlu biçimde yaşamalarıdır. Genel olarak insanlara fırsat vermek, başkasının işine karışmamak, ufac-tefec hatalara göz yummak gibi anlamlara gelir. Buna karşın hoşgörü müsâmaha ile eşit değildir. Çünkü kelimenin etimolojisi insanların farklı inançlarını hoş görmek anlamına gelir. Halbuki İslam, farklı inançlara özgürlük tanımakla birlikte onları hoş görmez. Hoş görülen şey gönül rahatlığıyla kabul edilir. Bu bağlamda tolerans da hoşgörü ile eşit değildir. Tolerans müsâmaha ve tahammül kelimelerini kapsar. Bu, dinin aykırı görmediği inanç ve tutumları müsâmaha ile karşılamak ve farklı görüşlere tahammül etmek anlamı taşır (Uludağ, 2013: 12).

Gazzâlî itikâdî yönden sorunlu olanın durumunu ve bunlara nasıl muamele edilmesi gerektiğini şöyle açıklamıştır:

- Kâfirler: Bunlar müminlerle savaşıyorlarsa, buna karşılık verilir. Bunun dışında İslam toplumunda yaşayan gayri Müslimlere (zimmî) gelince onlara eziyet edilmez ve kötü muamelede bulunulmaz. Ancak onlarla araya belirli bir mesafe koymak ve sıkı ilişkilerde bulunmamak gerekir.
- Bid’at ehli olup, insanları sapkınlığa davet edenler: Bunlar iki kısım: Küfrü gerektiren bir bidate düşmüş olanlar. Bunlar zimmîlerden kötüdürler. Bunlarla dostluk kurulmaz. Küfrü gerektirmeyen bidatçilere gelince bunları da reddetmek gerekir. Zira bunların dine verdiği zarar kâfirden daha kötüdür. Bunları bidatlerinden men etmek mümkünse o yönde çaba sarf edilir. Aksi takdirde bunlardan uzak durulur.
- Bidat ehli olan avam halk: Bunlara güzel ve tatlı dille nasihat etmek gerekir (Gazzâlî, 1987: 2/418-420).

İslam’ın müsâmaha alanı iman ve salih amelle kayıtlıdır. Bu iki özellik ahirette mutlak kurtuluşa götüren iki vasıftır. Tasdik bakımında kesin bir duyguya sahip olan ancak dini nasları tevilde hata edenlerin ahirette durumlarını belirleyen şey ahlaktır. Bunların amelleri durumlarını belirler. Bunlar ya bir müddet cezalandırılır ya

da bir şefaatinin şefaatiyle kurtulur. Çalış ki Allah seni şefaate muhtaç etmesin. Eğer iş şefaate kalırsa durum tehlikelidir, demektir (Gazzâlî, 2013:66).

İnsanların İslam dininde statüleri aynı değildir. Mesela Hz. Ebubekir'in imanı diğer insanların imanı gibi değildir. Hz. Peygamber bu gerçeği yağmur metaforuyla anlatır. Buna göre din toprağa düşen yağmur damlası gibidir. Verimli toprak parçası bu damlayı özümserken, çorak veya sert zemin yağmur damlasını almaz. Kimi toprak çeşidi de bu damlaları biriktirir ve adeta başkalarının istifadesine sunar. İşte dinde de insanlar böyledir (Buhârî, İlim:20). Bu yüzden tasavvuf gerçek İslam'ı temsil etmesine karşın, tasavvufun dışında kalanlar tekfir edilmezler (Gazzâlî, 1997:457)

Öte yandan Gazzâlî'nin tekfirle ölümü zorunlu olarak ilişkilendirdiğinin altını çizmek gerekir. Sıradan bir Müslümanın toplumu etkileme açısından durumu belki önemsiz görülebilir. Hatta böyle birisinin düşüncelerini kolaylıkla değiştirebilmesi de mümkündür. Bu yüzden buna istitâbe hakkı tanınır. Ancak yöneticiye açık isyan anlamı taşıyan küfür mutlak surette ölümle cezalandırılmalıdır. Küfür eğer kişisel bir tercih olmaktan çıkmış ve misyonerlik ya da propaganda aracı haline dönüşmüşse bu kimsenin öldürülmesi vaciptir. Gazzâlî'nin hukuki görüşü bu noktada mürtede ve kâfire hayat şansı tanıyan bir müsâmaha taşımaz (Griffel, 2006:293). Gazzâlî'nin bu konudaki sert tutumu, o dönemde yayılmakta olan bâtinî İsmailî harekete tepkiselliği içerdiği gözden kaçırılmamalıdır. Zira Gazzâlî bu hareketin Sünnî İslam devleti için bir tehlike olduğuna inanıyordu. Bu yüzden Gazzâlî -dolaylı olarak- dini hukuka saygı göstermeme anlamına gelen küfrü, bir anlamda siyasi bir başkaldırı olarak görmüş ve bu nedenle tekfir ile ölüm kararı arasındaki zorunlu ilişkinin arkasında durmuş görünmektedir.

SONUÇ

Kelâm ve fıkıh alanlarının ilgilendiği bir kavram olarak tekfir, çağdaş dönemde siyasi ayrıştırmanın ve ötekileştirmenin bir aracı niteliğindedir. Muhalifin dinden çıktığını ilan etmek sadece dini değil, hatta daha çok politik ve ideolojik boyutları olan bir iştir. Bu genellikle karşı tarafta olanı dini, siyasi ve hatta ekonomik açıdan saf dışı bırakmanın bir yolu olarak kullanılmıştır. Bu dışlayıcı yaklaşım, etkisini ve hegemonyasını, hizip, parti, mezhep, ekol vb. isimler ve lakaplar altında sürdürmüştür.

Bu esef verici durum sadece günümüzde değil, geçmişte de vakî olmuştur. Nitekim Gazzâlî böyle bir atmosferde İslam toplumunu bütünleştirme adına kaleme aldığı eserinde tekfir konusunu detaylı şekilde işlemiş ve ilahi rahmetin genişliğine yer vermek suretiyle tekfirin toplumda yayılmasına mâni olmak istemiştir. Bu sebeple tekfiri zorlaştıran bir yoruma sahip olmuş, ihtilaflı ve teville açık meselelerde kesinkes küfre karşı çıkmıştır. Onun tekfiri ele alırken tevil kavramına ağırlık vermesi önemlidir. Zira dini metinlerin sübût ve delalet yönünden sıhhatini belirlemek, onlar üzerindeki yorumun da imkânını ve sınırlarını belirler.

Bununla birlikte Gazzâlî, tekfir hükmünün işlevselliğini reddetmemiştir. O siyasi anlamı olan ve devlete zarar verecek nitelikteki küfür ve irtidâta karşı müsâmahakâr değildir. Hatta onun bu konuda selefi İmam Şâfiî'den daha katı olduğunu söylemeliyiz. Zira Şâfiî irtidat eden kimseye istitâbe hakkı tanınması gerektiği görüşünderken, Gazzâlî, avamın dışındaki insanlar için bu hakkın olmadığı görüşündedir. Onun bu konudaki tutumunun siyasi mülâhazalarla geliştiğini söyleyebiliriz. Bunun dışında Gazzâlî'nin tekfiri bir siyasi söylem haline getirmeye karşı olduğunu belirtmeliyiz.

Netice olarak dinin apaçık hükümlerine aykırı söz ve davranışlar küfre konudur. Ancak müteşabih ayetler ve buna benzer yoruma açık konularda farklı görüş sahipleri asla küfürle itham edilemez. Bunun dışında bilgisizlik ve hata da tekfire konu değildir. Siyaseten devlet otoritesine ve dinen zarûrat-ı diniyyeye zarar vermeyen görüşler ve muhtelif/muhalif yorumlar küfürle itham edilmez. Dini özgürlük, naslarda apaçık belirlenmiş ilkeler üzerine inşa edilir. İnsanın yaşatılması, dini kutsalların korunması, malın, neslin ve aklın korunması, dini ritüellerin kolaylaştırılması, insanın maslahatının esas alınması, dini hükümlerin zaman ve mekanla güçlü ilişkisi... Tüm bu ilkeler İslam dininin temelleri ve inanç ve ifade özgürlüğünün teminatıdır. Tarihte özellikle bazı dönemlerde Endülüs, Abbasi ve Osmanlı örneklerinde gördüğümüz gibi hür düşünce ortamının oluşması için dinin bu ilkeleri güçlü bir şekilde yaşatılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Abduh, M., & Rıza, R.** (Hicrî 1367). *Tefsirü'l-Menar* (I-XII). 3. Baskı. Dârü'l-Menâr.
- Aliyyü'l-Kârî, A.** (1977). *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, çev. Hüseyin S. Erdoğan. Hisar Yayınevi.
- Aydınalp, H.** (2014). Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt-Sayı 46, Nisan, 5-36.
- Bağdâdî, A.** (2001). *el-Fark beyne'l-fırak*. Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, (Mezhepler Arasındaki Farklar). 2. Baskı. TDV Yayınları.
- Cürcânî, S.** (2013). *Et-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Basel Uyûn es-Sûd. 4. Basım. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Çağrı, M.** (2006). "Müsâmaha". 32:71-73. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Eren, M.E.** (2015). İslam Toplumunda Ayırıştırıcı/Ötekileştirici Söylemin Oluşmasında İftirâk (73 Fırka) Hadisinin Rolü. *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme Sempozyumu Mart 2015*. Ed. Hayati Hökelekli-Vejdi Bilgin. Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 331-347.
- Esen, M.** (2011). Tekfir Söyleminin Dini ve İdeolojik Boyutları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 52 (2), 97-110.
- Gazzâlî, Ebu H.** (1987). *İhyâü'Ulümü'd-Din* (I-IV), çev. Ahmed Serdaroğlu. Bedir Yayınevi.
- Gazzâlî, Ebu H.** (1997). *el-Munkizü Mine'd-Dalâl*. Haz. Abdülhalim Mahmud, çev. Salih Uçan, 2. Basım. Kayihan Yayınları.
- Gazzâlî, Ebu H.** (2003). *el-İktisâdî'l-İ'tikâd*, thk. İnsâf Ramazan. Dârü'l-Kuteybe.
- Gazzâlî, Ebu H.** (2013). *Faysalü't-Tefrika beyne'l-İslâm ve'z-Zendeka*, çev. Süleyman Uludağ, *İslam'da Müsâmaha*. Dergah Yayınları.
- Gazzâlî, Ebu H.** (2014). *Tehâfütü'l-Felâsife*, çev. Mahmut Kaya-Hüseyin Sarıoğlu. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Gömbeyaz, K., & Seymen, S.** (2020). 73 Fırka Hadisi "Allah'ın Geniş Rahmetini Daraltır" mı?". *Tevilat*, 1/2. Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 335-348.
- Griffel, F.** (2006). Hoşgörü ve Dışlama: Şafi'î ve Gazzâlî'nin Mürted Konusundaki Görüşleri. çev. Şükrü Selim Has. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. Sayı:7. Nisan, 227-296.
- Heysemî, H. N.** (1992). *Mecmeu'l-Bahreyn fî Zevâidi'l-Mu'cemeyn*, thk. Abdulkuddûs b. Muhammed Nezîr. Mektebetü'r-Rüşd.
- Huseini, M.** (2016). *Din ve Siyaset Bağlamında Tekfir*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karağaç, H.** (2013), Ehl-i Sünnette Tekfir Problematigi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı:40, 163-186.
- Kutluay, Y.** (2003). *İslâmiyette İtikâdi Mezheplerin Doğuşu*. Pınar Yayınları.
- Şahinalp, H.** (2017). İndirgemeci Yaklaşımların Bir Ürünü Olarak Tekfir. *Birey ve Toplum Dergisi*. 7/13, 23-57.
- Watt, M.** (2021). *İslam Düşüncesinin Teşekkül Dönemi*. Çev. Osman Demir. Ketebe Yayınları.
- Yalçın, A.** (2010). *Gazzâlî ve İbn Teymiyye'de Tekfir Anlayışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, Y. Ş.** (2011). "Tekfir" 40:350-356. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Zühaylî, V.** (1985). *el-Fıkhü'l-İslâmiyyi ve Edilletühü*. 2. Basım. Dârü'l-Fikr.

Araştırma Makalesi- Research Article

Kültürel Miras Potasında Bir Sosyal Sorumluluk Projesi Olarak “Çocuklar İçin Arkeoloji Atölyesi”

A Social Responsibility Project at the Crucible of Cultural Heritage: “Archeology Workshop for Children”

Sinem TÜRKTEKİ^{1*}

Geliş / Received: 27/10/2021

Revize / Revised: 08/12/2021

Kabul / Accepted: 13/12/2021

ÖZ

Günümüz ile geçmiş arasında bağlantı kurarak, eski çağlarda var olan toplulukların yaşayış biçimleri hakkında bilgi edinmemizi sağlayan arkeoloji, aynı zamanda kazılarda bulunan eserlerin yorumlanması ve korunmasına da hizmet etmektedir. Yaşadığımız coğrafyadaki kültür çeşitliliği sadece bu topraklarda yaşayan insanların değil tüm insanlığın ortak kültür mirasıdır. Arkeoloji biliminin bir başka misyonu da söz konusu bu kültürel mirasın sahiplenilmesini sağlayarak, gelecek kuşaklara doğru ve sağlıklı biçimde aktarmaktır. Kültürel mirasına sahip çıkan, bulunduğu coğrafyadaki çeşitliliğin değerini içinde bulunduğu doğa ile algılayan nesillerin yetişmesi, kültürel mirasını koruyan ve geliştiren bir bilince sahip kuşakların oluşmasına da olanak sağlamaktadır. Yaşadığımız coğrafyanın arkeolojik zenginliğine karşın, topluma yönelik çalışmalar yetersiz olmakla birlikte son senelerde toplum için arkeoloji eğitimi konusunda kazı ve üniversitelerin yürüttüğü eğitim projeleri hazırlanmış ve konu ile ilgili ilerleme kaydedilmiştir. Bu bağlamda, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Deneysel Arkeoloji ve Uygulama Merkezi çatısı altında “Çocuklar İçin Arkeoloji Atölyesi” faaliyetleri yürütülmekte, bu proje etkinlikleri ile projeye katılan çocukların, tarihi olguları daha iyi kavramaları, kültür mirasını koruma bilincinin artması ve arkeolojik kazı çalışmaları hakkında bilgi edinmeleri sağlanmaktadır. Aynı zamanda, arkeologların çalışma şartlarını deneyimleyerek öğrenen çocuklar, görev ve sorumluluk gibi kavramları da ekip çalışmasının içerisinde tecrübe etme olanağı bulmaktadırlar. Bu proje ile, çocukların, görebilme, hissederek, algılayarak ve yaparak öğrenme yöntemiyle, kültürel mirasa karşı duyarlılıklarının gelişmesi, eğitimin ve bilimin gücünü kavraması, edindikleri bilgileri yakın çevreleriyle paylaşması ve kazanımlarının kalıcı davranış değişikliklerine dönüştürmesi hedeflenmektedir. Bu çalışma, aktif uygulama olanağı bulunan “Çocuklar İçin Arkeoloji Atölyesi” eğitimleri ile çocuklardaki olumlu geri bildirim ve kazanımların ne olduklarını ayrıca kültürel miras, arkeoloji bilinci kazandırma ve sosyal sorumluluk alanlarında çocuklar için yapılabilecekleri anlatmaktadır. Ülkemizde bu tür çalışmaların yetersiz olması sebebiyle arkeoloji literatüründe referans alınabilecek yayın sayısının da az hatta neredeyse hiç olmaması, bu çalışmanın, ileride bu tür bir projeyi hayata geçirmek isteyen bilim insanlarına katkı sağlayacağını ümit etmekteyiz.

Anahtar Kelimeler- Arkeoloji, Kültürel Miras, Sosyal Sorumluluk, Eğitim, Çocuk

ABSTRACT

Archeology enables us to obtain information about the lifestyles of the communities that existed in ancient times by establishing a connection between the present and the past and at the same time serves science by interpreting and preserving the artifacts found in excavations. The cultural diversity in the geography we live in is not only the common cultural heritage of the people living in these lands, but also of all humanity. Another mission of archeology is to ensure the embrace of this cultural heritage and to transfer it to future generations in a correct and healthy way. Raising generations that protect their cultural heritage and perceive the value of the diversity in their geography with the nature they live in also enables the formation of generations with a consciousness that preserves and develop their cultural heritage. Despite the archaeological resources of the land we live in, education of the society on the matter was insufficient until recently. The progress has been achieved lately with the excavations and educational projects at universities for the society. In that regard, a “Workshop of Archaeology for Kids” project is undertaken by the University of Bilecik Şeyh Edebali Center of Experimental Archaeology and

^{1*} Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, sinem.turkteki@bilecik.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-3918-8050>)

Implementation, where attending children are aimed to better understand historical events, increase their awareness to historic preservation and learn about archaeological excavation work. Children learn by practicing the working conditions of archaeologists as well as have the opportunity to experience concepts such as duty and responsibility in teamwork. Children learn by practicing the working conditions of archaeologists as well as have the opportunity to experience concepts such as duty and responsibility in teamwork. This project aims to develop children's awareness of cultural heritage through viewing, touching, perceiving and making as well as grasping the power of education and science. It aspires to have them share this knowledge with their circle of friends and cause a permanent change in behavior. The present study examines the positive feedbacks and benefits for children through "Archeology Workshop for Children" courses as well as what can be done for children to raise awareness in the fields of cultural heritage, archeology and social responsibility. Due to the lack of such studies in our country, the number of publications that can be referenced in the archeology literature is also few to almost none, which suggests that this study may contribute to scientists who will organize such workshops in the future.

Keywords- *Archaeology, Cultural Heritage, Social Responsibility, Education, Child.*

I. GİRİŞ

Anadolu arkeolojik değerler açısından ele alındığında, oldukça önemli bir yere sahip olmasına rağmen ülkemizde arkeoloji bilimi ve tarihi eserlere gösterilen ilgi genellikle arkeologlar ve tarihçiler ile sınırlı kalmaktadır. Bununla birlikte, yaşadığımız coğrafyanın arkeolojik zenginliğine karşın, arkeolojiye yönelik toplumsal çalışmaların da yetersiz kaldığı görülmektedir. Söz konusu bu bilimi yalnızca akademik çalışmalarla sınırlamak yerine, ulaşılan bilgileri toplumun geri kalanına en uygun yöntemlerle aktarmak için sosyal sorumluluk projeleri üretmek nihai amaçlardan biri olmalıdır. Kültürel mirasın korunması, tanıtılması ve gelecek nesillere aktarılması bilinci ile -sınırlı sayıda da olsa- kazılarda buna yönelik örnek projelerin gerçekleştirildiği izlenmektedir. Antik kentler dışında bu projelere verilebilecek örnekler arasında, Türkiye'de ilk açık hava müzesi olarak 50'li yılların sonunda düzenlenmiş olan Karatepe-Aslantaş yerleşmesi başı çekmektedir. Söz konusu yerleşme, dönemin olanakları düşünüldüğünde ulaşımı güç bir yerde, bugünkü uygulamalara ilham kaynağı olacak açılımları içeren, özgün bir proje olarak ortaya çıkmaktadır. Ardından Çorum Boğazköy ile Diyarbakır Çayönü yerleşmesinde gerçekleştirilen sergileme ve düzenleme çalışmaları, söz konusu alandaki diğer örnekleri oluşturmaktadır. Devam eden yıllarda bunları, Troya, Çatalhöyük, Aşağı Pınar, Kanlıgeçit, Aktopraklık, Aşıklı Höyük, Güvercinkaya, Arslantepe ve Yeşilova gibi projeler izlemiştir (Karul, 2018: 183). Yukarıda bahsedilen projelerin arasında özellikle, çocuklar için eğitim alanları oluşturmuş olan, Aktopraklık yerleşmesi öne çıkmaktadır.

Anadolu'daki köklü geçmişe dayanarak, toplumun ihtiyacı olan "kültürel miras bilinci" kazandırma amacını, çocuklara eğitimler vererek gerçekleştirilmeyi öngören bir yaklaşımla yola çıkılan "Çocuklar için Arkeoloji Atölyesi" ile, çocuklara arkeolojinin nasıl bir bilim dalı olduğu hakkında bilgi vermek, ülkenin tarihi ve arkeolojik zenginliği ile ilgili farkındalık yaratmak ve eğitime katkı sağlamak öncelikli amaçlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, çocuklara tarih bilinci aşılamayı, kültür varlıklarının ve bu varlıkların korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasının önemini de söz konusu bu projenin kazandırdıklarındandır. Bu çalışma ile, "Çocuklar İçin Arkeoloji Atölyesi'nin, Deneysel Uygulama ve Araştırma Alanı'nda gerçekleştirilen uygulamalı eğitimleri kapsamında, izlenen yol, materyaller, kullanılan yöntemlerle birlikte, çocuklar ve öğretmenleri tarafından sonrasında bildirilen geri dönüşümün kazanımları ile ülkemizde belli bir sayıda bulunan arkeoloji ve çocuk atölyelerine, bu veriler baz alınarak örnek teşkil etmesi amaçlanmaktadır.

II. KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA EĞİTİMİN ÖNEMİ

Aynı coğrafyada yaşayan toplulukların kökenlerine ait olan kültür ve kültürel miras kavramı kültürü yansıtan eserler ile gelecek nesillere bu eserlerin ortaya çıktıkları tarihleri gösteren tanıklar olarak ifade edilmekte ve kültürel mirasın korunması insanlık tarihinin de korunması anlamına gelmektedir (Köroğlu vd. 2000: 99). Günümüze kadar değişim ve gelişim gösteren kültürel miras kavramı, en genel ifadeyle, bir bölgenin kültürüne ait verileri içeren tarih, arkeoloji, etnografya, sanat, mimari gibi alanlarda varlık gösteren (Aşılıoğlu & Memlük 2010: 185) ve kuşaktan kuşağa aktarılan maddi ve manevi kültürel ürünler olarak tanımlanabilmektedir (Çetin, 2010: 183). Kültürel Miras, temel olarak geçmişten gelen kültürel birikim olarak açıklanabilmektedir. 1945'de kurulan UNESCO'nun (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu) 1972 yılında yürürlüğe soktuğu Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde, Kültürel Miras kavramı, "eski kuşaklar tarafından hayata geçirilmiş ve evrensel değerlere sahip olan eserler ile dil, kültür, adet, gelenek ve göreneklerden günümüze kalanlar için tanımlanan genel bir isimdir" şeklinde belirtilmektedir (Taşkın-Külcü, 2015: 28).

Kültür varlıkları geçmişten günümüze nasıl gelindiğini göstermeleri bakımından önemlidir. Özdoğan, kültür varlıklarının bize sağladığı en önemli sorumluluğun, bilgiyi ortaya çıkartmak ve dolayısıyla tüm insanlığın yararına sunmak olduğunu söylemektedir (Özdoğan, 2006: 35). Kültürel mirasın korunması, bir topluma ait olan kültür öğelerini gelecek nesillere aktarılırken bir köprü görevi üstlenip, bilgiyi yansıması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple, kültürel miras bilincinin çocukluk döneminden itibaren öğretilmesi önemlidir.

Yaşanılan coğrafyanın kültürel mirasına sahip çıkmak gelişmenin kuşkusuz ön koşullarından biridir. Kültür ve sanat eğitimi, okul öncesinden üniversiteye dek sürecek önemli eğitim alanlarından biridir (Şimşek, 2011: 919). Bir ülkenin sahip olduğu tarihi ve arkeolojik mirasa sahip çıkması, koruması ve kendinden sonraki nesillere aktarması ancak kültürel miras bilincinin eğitim sistemi içine alınması ile gerçekleşebilmektedir. Çocuklara kültürel miras bilincinin kazandırılması, yaşadıkları toplumun geçmişini tanımalarını ve kendilerini bütünü bir parçası olarak hissetmelerini sağlaması açısından son derece önemlidir. Çocuğun geçmiş yaşantıları zihninde canlandırmasının yanında arkeoloji biliminin kullandığı yöntemler, çocukların mantıksal düşünme ve araştırma becerilerini tanımaları ve geliştirmelerine de katkı sağlamaktadır (Black, 2001: 104).

III. SOSYAL SORUMLULUK PROJELERİ KAPSAMINDA ARKEOLOJİNİN YERİ

Toplu yaşamın sonucu olarak ortaya çıkan sosyal sorumluluk kavramı, tüm bireylerin ve yönetimlerin, içinde yaşadıkları toplumun yaşam kalitesini iyileştirmek ve yerel halk ve bütün toplumla birlikte yaşatılabilir bir dünya için, üretebilen, ekolojik, kültürel ve sosyal gelişime destek verme sorumluluğu olarak açıklanabilir (Uzun, 2010: 17). Bununla birlikte iyileştirilmesi hedeflenen bu yaşam kalitesi bir hak olarak da değerlendirilebilmektedir. Bir başka ifade ile iyi bir çevrede yaşamak insan hakları çatısı altında yer almaktadır. Bu çerçevede “*dayanışma hakları*” ya da “*kollektif haklar*” olarak da ifade edilen “*üçüncü kuşak insan hakları*” kapsamında; çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı ve insanlığın ortak varlığına saygı hakkı gösterilebilmektedir. Dolayısıyla söz konusu sosyal sorumluluk yaklaşımını bir insan hakkı olarak değerlendirmek de mümkündür (Olgun ve Işık, 2017: 35). Aynı zamanda, en önemli amacının toplumsal fayda olduğu sosyal sorumluluk faaliyetleri ile aynı toplulukta yaşayan insanların, toplumsal konularda bilgi, beceri ve deneyimlerinin yine topluma geri verilmesini hedeflenmektedir (Ergül ve Kurtulmuş, 2014: 228).

Bu bağlamda, sosyal sorumluluk projeleri kapsamında arkeolojinin yeri, arkeolojik alanların sadece bilim insanları için bir veri bankası olarak görülmeyip miras olarak korunması ve ortaya çıkan bilginin toplumla paylaşılması, eğitim sistemi içine alınması, başka bir deyişle arkeolojik mirasın topluma sunulması olarak tanımlanabilmektedir.

Türkiye’de özellikle antik kentlere uyarlanmış olan açık hava müzeleri ve arkeoparklar dikkati çekmektedir. Ancak, son yıllarda höyüklerin konumlandıkları alanlar da bu bağlamda değerlendirilmeye başlanmıştır. Özellikle, Türkiye’deki örnek projelerden biri olan Aktopraklık Arkeopark ve Açık hava Müzesi Avrupa’nın en büyük tarihöncesi parkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu bu yerleşmede, kazı alanından çıkarılmış olan atık toprağa bir höyük görüntüsü kazandırılmış ve üzerinde çocukların kazı yapabilecekleri havuzlar oluşturulmuştur. Bu havuzlarda, Aktopraklık’ta ele geçirilen kalıntılara benzer yapılar inşa edilerek, belgeleme teknikleri gibi uygulamaların da yapılmasına ortam sağlanmıştır. Yapay kazı alanının hemen yanında, çocuk kazı evi ve atölyeleri ile sergileme alanları yer almaktadır (Karul, 2015: XX).

Ören yerleri dışında, üniversite bünyesinde ilk kez Mersin Üniversitesi Çocuk Eğitimi Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından başlatılan “Çocuk Üniversitesi” kapsamındaki “Çocuklar İçin Arkeoloji Okulu” hayata geçirilmiştir. Yıl boyunca çeşitli etkinliklere ev sahipliği yapan bu proje ile öncelikle, arkeoloji eğitimiyle kazanılan bilgi ve deneyimin paylaşılması ve yaşa uygun olarak aktarması amaçlanmaktadır (Mersin Üniversitesi Arkeoloji Topluluğu (Mart)).

Türkiye’de Mersin Üniversitesi’nin öncülüğünde üniversite bünyesindeki ikinci arkeoloji ve çocuk eğitim temalı “Çocuklar İçin Arkeoloji Atölyesi” -ayrıntılarını sonraki bölümlerde değinilecektir-, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Deneysel Arkeoloji ve Uygulama Merkezi altında faaliyetlerini sürdürmektedir.

IV. BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ DENEYSEL ARKEOLOJİ VE UYGULAMA MERKEZİ

Deneysel arkeoloji, kazılar neticesinde elde edilen verilerin orjinaline yakın koşullar oluşturularak yorumlanması açısından önemli bir çalışma alanıdır. Arkeoloji bilimdalına ait olan konuların açıklığa kavuşturulması için kullanılan tüm deneyleri kapsayan deneysel arkeolojinin (Renfrew ve Bahn, 2013: 88), öncelikli amacı, eski dönemlerdeki yaşamışlıkları yeniden kurgulayarak geçmişteki yaşamlar hakkında kuramlar oluşturmayı içermektedir (Andreotti, 1993: 45). Bu yöntem, doğruluğundan şüphe duyulan hipotezleri kontrol edebilmek veya düzenli olarak bilgi edinmek için eski eserlerin veya geçmişte yapılan uygulamaların çoğaltılmasını ve yenilenmesini kapsamaktadır (Flores ve Paardekooper, 2014: 7, 8). Ancak, deneysel arkeoloji, sadece geçmiş uygulamaların nasıl gerçekleştiğini değil aynı zamanda nasıl değiştiğini anlaşılmasına ve bugün bulunan arkeolojik verinin de tanımlanabilmesine yardımcı olmaktadır (Türkoğlu, 2019: 67, 68).

Tüm eğitim senesi boyunca, öğrendikleri teorik bilgileri uygulamalı olarak pekiştirecekleri yerler olan kazı çalışmalarına, kazı kampındaki sınırlı kapasite sebebiyle öğrencilerin tamamı katılamamaktadır. Mesleki anlamda öğrendiklerini pratiğe dökebilme fırsatına sahip olamayan öğrenciler için hayata geçirilen Deneysel Arkeoloji ve Uygulama Alanı, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Rektörlüğü ve Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'nın teşvikleriyle 2013 yılında D. Sarı tarafından kurulmuştur. 2017 yılından itibaren ise faaliyetlerini Deneysel Arkeoloji ve Uygulama Merkezi adı altında Arkeoloji eğitiminde bir araştırma yöntemi olarak deneysel arkeolojinin uygulanması ve geliştirilmesi amacıyla sürdürmeye devam etmektedir (BŞEÜ Den. Ark. Uyg. Arş. Merk., 2021).

Merkez faaliyetlerinin ana konusunu arkeolojik buluntular ışığında, eski toplumları yeniden canlandırabilmek, tarih öncesi teknolojileri dolayısı ile sosyal ve ekonomik sistemleri anlayabilmek ve bugünkü sistemler ile ilişkilendirebilmek için insanın kültür tarihini oluşturan ilk ve en eski nesnelere olan taş ve kemik alet teknolojileri ile madencilik, dokumacılık, çömlekçilik ve mimari yapılar gibi her türlü buluntunun yeniden canlandırılmasına yönelik araştırma yöntemlerinin uygulanması ve geliştirilmesini içeren araştırmalar ve deneysel çalışmalar oluşturmaktadır.

Türkiye'de ilk kez Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi bünyesinde kurulmuş olan Deneysel Arkeoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde yürütülecek çalışmaların iki odak noktası vardır. Bunlar;

- Deneysel Arkeoloji'nin **bir araştırma yöntemi olarak** tanımlı bir hale gelmesi ve eğitim sistemine kazandırılması

ve

- **Toplum için arkeoloji ve kültürel miras** çalışmalarıdır.

Bu amaçlar kapsamında, yaklaşık 200m²'lik bir alana oturtulan Arkeoloji Uygulama Alanı'nda 5x5'lik sistemde her biri 25m²'lik dört adet plankare açılmıştır. Plankarelerden birinin içine, Küllüoba yerleşmesi megaron planlı bir yapısı örnek alınarak ve yapının orijinalliğine sadık kalınarak inşa edilen binada, taş temel üzeri kerpiç tuğlalar kullanılmıştır. Taş temeller ve kerpiç tuğlalar Bilecik'te yer alan kerpiç evlere ait yıkıntılardan taşınmıştır. Bir diğer plankarede sadece taş temellerin korunageldiği varsayılarak oluşturulmuş yapı temelleri ile farklı yaşam evrelerini göstermek amacıyla, bir üst evreye tarihlendiği varsayılan bir çöp çukuru yerleştirilmiştir. Çöp çukurunun içi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nin kazan dairesinden getirilen küllerle doldurulmuştur. Alanın dört tarafı ve çatısı iklim şartlarından etkilenmemesi için kapatılarak korumaya alınmıştır (Sarı, 2013: 161-164). Plankarelerden bir tanesi ise kazılmamış olarak bırakılıp sadece toprağın üst kısmı yumuşatılmış ve çocuklarla gerçekleştirilecek olan eğitim faaliyetleri için ayrılmıştır.

Arkeoloji Uygulama Alanı'nda kazı teknikleriyle ilgili uygulamalı derslerin yapılmasının yanı sıra, (Şekil 1) eğitim seminerleri, çeşitli atölye faaliyetleri ve çocuklar için uygulamalı arkeoloji çalışmaları da gerçekleştirilmektedir. Bunlardan bazıları;

- Deneysel Arkeoloji Uygulamaları ile Tarih Öncesi Dönem Çanak Çömlek Yapım Yöntemleri (Şekil 2),
- Deneysel Arkeoloji Uygulamaları ile Tarih Öncesi Metalurji Teknikleri (Şekil 3),
- Tarihöncesi Dönemlerde Okçuluk ve Ok Yapımı (Şekil 4),
- Deneysel Arkeoloji Eğitim Seminer ve Atölyesi: Kemik Alet Teknolojisi (Şekil 5),

- Deneysel Arkeoloji Seminer ve Uygulama Atölyesi: Tunç Çağı Çanak Çömlek Teknolojisinin Yeniden Canlandırılması (Şekil 6),
- Çocuklar İçin Arkeoloji Etkinliği (Şekil 7, 8) olarak sayılabilir.

V. ÇOCUKLAR İÇİN ARKEOLOJİ ATÖLYESİ

Yaşadığımız coğrafyanın geçmişi ve buna bağlı olarak oluşan arkeolojik zenginliği için ortak bir bilinç oluşturmak, arkeoloji bilimini tanıtmak, öğretme ve sevdirmeye yönelik olarak ortaya çıkan bu proje, Deneysel Arkeoloji ve Uygulama Merkezi'nin uygulama birimi olan Arkeoloji Uygulama Alanı'nda gerçekleştirilmektedir.

"Çocuklar İçin Arkeoloji Atölyesi" projesi ile anaokulu sınıflarında eğitim gören çocuklara, arkeolojik kazı yaparken kullanılan kazı teknikleri, eserlerin topraktan nasıl çıkartıldığı ve belgeleme gibi bilimsel yöntemlerin uygulamalı olarak öğretilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu bu proje ile şimdiye kadar üç tanesi Arkeoloji Uygulama Alanı'nda diğer iki tanesi de çocukların kendi okullarında olmak üzere toplam beş eğitim faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bunlar;

- Çocuklar İçin Arkeoloji
- Çocuklar İçin Arkeoloji Etkinliği
- Çocuklar İçin Arkeoloji: Atatürk İlkokulu Arkeoloji ile Tanışıyor
- Çocuklar İçin Arkeoloji: TED Koleji Anaokulu Arkeoloji ile Tanışıyor (1)
- Çocuklar İçin Arkeoloji: TED Koleji Anaokulu Arkeoloji ile Tanışıyor (2) olarak sayılabilir.

Çocukların okullarından alınan izinle, öğretmenlerinin sorumluluk ve gözetiminde ilk olarak Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Arkeoloji Bölümüne gelen çocuklara öncelikle üniversite, arkeoloji bölümü derslikleri ve bölüm kitaplığı gezdirilerek tanıtılmaktadır. Ardından, Prof. Dr. Turan Efe Laboratuvarı'nda, arkeolojik malzemeleri inceleme fırsatı bulan çocukların sorularına cevap verilmekle birlikte, arkeolojinin tanımı, ilk insanların yaşamı, kıyafetleri, yemek yedikleri kaplar, kullandıkları aletler, yaşadıkları evler, ilk ateşi buluşları, yemeklerini elde ediş biçimleri, tekerleğin icadı gibi konular ile ilgili bir sunum altında genel bilgiler verilmektedir. Sunumda ayrıca, bir arkeoloğun kazıda geçirdiği bir gün, kazı teknikleri, belgeleme yöntemleri ve müzenin tanımı da anlatılmaktadır (Şekil 9).

Soru-cevap şeklinde gerçekleştirilen bu sunum ile çocuklara genel ve temel bilgiler vermenin yanı sıra farklı bakış açıları da kazandırılması amaçlanmıştır. Böylece arkeoloji bilimi hakkında fikir sahibi olan çocuklar, etraflarında yer alan ve hergün kullandıkları eşyaların aslında bir geçmişi olduğunu farketmekte ve geçmiş ile bugün arasında somut bir bağ kurabilmektedir. Böylelikle daha önce hiç fikir sahibi olmadıkları bir bilim dalı olan arkeoloji artık onlar için anlamlandırması zor bir bilim dalı olmaktan öteye geçmektedir.

Kazı yapmak ve toprağın altından birşeyler çıkartmak bir çocuk için son derece ilginç ve keyif verici bir aktivitedir. Bu sebeple, hem kazı teknikleri hakkında bilgi vermek hem de bir eserin toprak altından nasıl çıkarıldığını uygulamalı göstermek için projenin ikinci basamağı olan Arkeoloji Uygulama Alanına geçilmektedir (Şekil 10).

Öncesinde söz konusu alana pişmiş topraktan yapılmış eserlerin replikaları gömülmüş olup, plastik kürek, minik çapa, kova ve fırça gibi arkeologların kazı alanlarında kullandıkları malzemeler getirilmiştir. Çocuklar laboratuvarında gerçekleştirilen sunumda öğrenmiş oldukları teorik bilgileri uygulamaya dökebilecekleri Arkeoloji Uygulama Alanına vardıklarında, aslında bir höyüğün üzerindeki kazılmış bir alanın küçük ölçekli bir benzerine gelmiş olmaktadır. Burada bir kazıda nasıl plankarelerin oluşturulduğunu öğrenmekte, taş temel üstü kerpiçle yapılmış megaron planlı evi tanımakta, çöp çukurunun ne olduğunu hakkında bilgi edinip, onlara ayrılmış alanda, toprağın altındaki esere zarar vermeden nasıl kazı yapılacağı hakkında da fikir sahibi olmaktadır (Şekil 11, 12). Aynı zamanda, toprak altından çıkartılan eserlerin, ölçülüp kaydedilmesinin gerekliliğini ve gerçek bir kazıda olduğu gibi bu malzemeler üzerinde ayrıntılı incelemelerin nasıl yapıldığı hakkında bilgilendirilmektedirler. Tüm bu faaliyetler, çeşitli oyunlar, soru-cevap çalışmaları ve drama teknikleriyle pekiştirilmektedir ve çocukların yaş düzeylerine uygun dil kullanılmaktadır.

Üniversite dışında yine bir sosyal sorumluluk projesi olarak, TED Eskişehir Koleji Anaokulu'nda Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Arkeoloji Bölümü adına, "Çocuklar İçin Arkeoloji Atölyesi" kapsamında etkinlikler düzenlenmiştir. Hedef kitlesi 5 yaş öğrencileri olan etkinlik için önceden eser replikaları okul yönetimine verilmiş

ve okulun bahçesinde yer alan kum havuzuna gömülerek, kürek, kova ve fırça gibi aletlerin hazır bulundurulması sağlanmıştır. Her sınıfın kendi bünyesinde gerçekleştirilen arkeoloji nedir, nasıl yapılır ve eski dönemde insanlar nasıl yaşamışlardır temalı mini sunumun ardından, kum havuzundan eserlerin arkeolojik yöntemlere uygun tekniklerinin gösterilerek çıkartılması, temizlemesi ve korunması uygulamalı olarak öğretilmeye çalışılmıştır.

TED Eskişehir Koleji, söz konusu bu projenin devamı olarak kültürel miras bilincini pekiştirebilmek amacıyla öğrencileri ile müze ziyaretleri gerçekleştirmiştir.

VI. SONUÇ

Geryk'in "*Are Universities Socially Responsible? (Üniversitelerin Sosyal Sorumlulukları Var mıdır?)*" isimli makalesinde üniversitelerin yalnızca eğitim kurumları mı oldukları, yoksa bunun dışında toplum için daha önemli misyonlarının da bulunup bulunmadığı tartışılmakta ve bilgi odaklı olan üniversitelerin, toplumların gelişimine katkı sağlamaları ve gerçekliklerimizi sorgulamaları gibi nedenlerle önemli sosyal sorumlulukları olduğu ifade edilmektedir (Geryk, 2011). Buradan yola çıkılarak, üniversitelerin, sosyal sorumluluk bilinci ile faaliyetler gerçekleştirmesinin de yükümlülükleri arasında yer alması gerekliliğinden bahsedilebilmektedir. Bir toplumun eğitim anlamındaki en üst kademesi olan üniversitelerin görevi elbette yalnızca bünyesinde bulunan öğrencilerine eğitim hizmeti sağlamak değildir, üniversiteler, aynı zamanda, sosyal sorumluluk bilinci ile içinde buldukları toplum yararına bilgiyi kullanan ve bu gayede faaliyetler üreten kurumlar olmalıdır.

Türkiye’de özellikle ilköğretim okullarında okutulan ders kitaplarının arkeoloji ve kültürel miras konusunda yetersizlikleri olduğu düşünüldüğünde üniversitelerin arkeoloji bölümlerine, söz konusu bu açığı kapatmak için çok daha fazla sorumluluk düşmektedir.

Bu temele dayandırılarak hayata geçirilen “Çocuklar İçin Arkeoloji Atölyesi” projesinin, çocukların arkeoloji bilimi ile tanışmaları, projenin faaliyetlerine katılarak deneyimleme yolu ile öğrenme, öğrendiklerini eyleme geçirmek için beceri edinmeleri ve dolayısıyla bilinçli ve aktif bireyler olma yolunda ilk adımı atmaları ana odak noktasıdır. Söz konusu projenin diğer bir amacı da, çocukları aktif görev almaya özendirme ve bunun için gerekli bilgi ve becerileri onlara kazandırma olarak açıklanabilir.

“Çocuklar İçin Arkeoloji Atölyesi” projesi, deneyimsel öğrenme ile düşünme, yansıtma, uygulama ve hissetme adımlarının tamamını içererek bütüncül bir öğrenme süreci kapsamında yürütülmektedir. Bu bağlamda verilen arkeoloji ve kültürel miras eğitimlerinin, görerek ve deneysel çalışmalarla anlatılması, çocukların geçmiş ile bugün arasında bağ kurmalarına yardımcı olmaktadır. Arkeolojik ve kültürel geziler kapsamında ise çocuğun arkeolojik kalıntı gibi somut kanıtlar üzerinde ve gerçek bir araştırma ortamına dahil olması, onun, tarihin gerçek olduğu duygusunu yaşamasına daha fazla imkan vermektedir. Buna bağlı olarak, çocuklar için, geçmiş ile bağlantısı olan eşyaları tanımak ve onlara dokunabilmek, eski dönemlerde yaşıyor olmanın ve orada bulunmanın empati yoluyla hissettirilebilmesi açısından son derece önemlidir (Kyving ve Marty, 2000: 91).

Sonuç olarak, arkeolojik alanların korunması, sahiplenilmesi ve geleceğe aktarılması bağlamında ülkenin arkeolojik değerlerine ve kültürel mirasına sahip çıkmanın en önemli yolu erken yaşlardan itibaren verilecek eğitimlerden geçmektedir.

KAYNAKLAR

- Andreetti, K.** (1993). *Teaching History from Primary Evidence*. David Fullton Publisher.
- Aşlıoğlu, F., & Memlük, Y.** (2010). Frig Vadisi Kültür Mirası Alanlarının Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 185- 197.
- Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Deneysel Uygulama ve Araştırma Merkezi (DUAM)** (2021). *Anasayfa*. [Erişim:14.08.2021, <http://w3.bilecik.edu.tr/deneyselarkeoloji/>]
- Black, M. S.** (2001). Maturing Gracefully? Curriculum Standarts for History and Archaeology, *The Social Studies*, 92 (3), 103–108.
- Çetin, T.** (2010). Cumalıkızık Köyünde Kültürel Miras ve Turizm Algısı, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 22 (87), 181- 190.
- Ergül, H. F., & Kurtulmuş, M.** (2014). Sosyal Sorumluluk Anlayışının Geliştirilmesinde Topluma Hizmet Uygulamaları Dersine İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüşleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (49), 221-232.
- Flores, J. R., & Paardekooper, R.** (2014), *Experiments Past Histories of Experimental Archaeology*, Published by Side Stone Press.
- Geryk, M.** (2011). Are Universities Socially Responsible? *EFMD Global Focus*, 5 (3), 61-63.
- Karul, N.** (2015). Aktopraklık Açık hava Müzesi ve Arkeoloji Okulu, *Arkeoloji ve Sanat*, 150 (Eylül-Aralık), XI-XXII.
- Karul, N.** (2018). Bursa – Aktopraklık Höyük Kültürel Miras Projesi, E. U. Tümer (Ed), *Arkeolojik Alanlarda Koruma ve Alan Yönetimi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları. İstanbul, 183-201.
- Kyving, D., & Marty, M. A.** (2000). *Yanıbaşımızdaki Tarih*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mersin Üniversitesi Arkeoloji Topluluğu** (Mart) (2021). *Çocuk Üniversitesi Çalışmaları Kapsamında Çocuklar İçin Arkeoloji Okulu Açıldı*. [Erişim:05.08.2021, <http://mart.mersin.edu.tr/page5.html>].
- Olgun, H., & Işık, V.** (2017). Bir “İnsan Hakkı” olarak “Çevre Hakkı” ve Türk Hukukundaki Yeri, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3 (1), 33 – 52.
- Özdoğan, M.** (2006). *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Köroğlu, Ö., Ulusoy-Yıldırım, H., & Avcıkurt, C.** (2000). Kültürel Miras Kavramına İlişkin Algıların Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi, *Turizm Akademik Dergisi*, 5 (1), 98-113.
- Renfrew, C., & Bahn, P.** (2013). *Arkeoloji Anahtar Kavramlar*. İletişim Yayınları.
- Sarı, D.** (2013). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi “Arkeoloji Uygulama Alanı”, *Arkeoloji ve Sanat*, 143 (Mayıs-Ağustos), 159-164.
- Şimşek, A.** (2011). Geçmişin Nesnesini Arayan Bilim Arkeoloji: Türkiye’de Tarih Öğretimindeki Durumu, *Turkish Studies (International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, 6/2, 919-934.
- Taşkın Külcü, Ö.** (2015). Kültürel Miras Kavramının Eğitim Açısından Önemi, *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 27-32.
- Türkoğlu, Ü.** (2019), Experimental Archeology and Cultural Life, *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 5 (2), 66-74.
- Uzun, B.** (2010). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projesi Olarak “Gönül Köprüsü” Projesinin Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Şekil 1. Arkeoloji Uygulama Alanı'nda İşlenen Çizim Dersi (Den. Ark. Uyg. Arş. Merk. Foto. Arşivi)

Şekil 2. Deneysel Arkeoloji Uygulamaları ile Tarih Öncesi Dönem Çanak Çömlek Yapım Yöntemleri
(Den. Ark. Uyg. Arş. Merk. Foto. Arşivi)

Şekil 3. Deneysel Arkeoloji Uygulamaları ile Tarih Öncesi Metalurji Teknikleri
(Den. Ark. Uyg. Arş. Merk. Foto. Arşivi)

Şekil 4. Tarihöncesi Dönemlerde Okçuluk ve Ok Yapımı
(Den. Ark. Uyg. Arş. Merk. Foto. Arşivi)

Şekil 5. Deneysel Arkeoloji Eğitim Seminer ve Atölyesi : Kemik Alet Teknolojisi
(Den. Ark. Uyg. Arş. Merk. Foto. Arşivi)

Şekil 6. Deneysel Arkeoloji Seminer ve Uygulama Atölyesi:
Tunç Çağı Çanak Çömlek Teknolojisinin Yeniden Canlandırılması
(Den. Ark. Uyg. Arş. Merk. Foto. Arşivi)

Şekil 7. “Çocuklar İçin Arkeoloji” Etkinliği
(Den. Ark. Uyg. Arş. Merk. Foto. Arşivi)

Şekil 8. Bilecik Müzesi ile birlikte ortaklaşa gerçekleştirilen “Çocuklar İçin Arkeoloji” Etkinliği
(Den. Ark. Uyg. Arş. Merk. Foto. Arşivi)

Şekil 9. Prof. Dr. Turan Efe Laboratuvarındaki “Arkeolojini Tanıtımı” Sunumu
(Den. Ark. Uyg. Arş. Merk. Foto. Arşivi)

Şekil 10. Arkeoloji Uygulama Alanı'ndaki Kazı Çalışması
(Den. Ark. Uyg. Arş. Merk. Foto. Arşivi)

Şekil 11. Çocuklar Buldukları Eserleri Temizlerken
(Den. Ark. Uyg. Arş. Merk. Foto. Arşivi)

Şekil 12. Eseri Fırça Yardımıyla Açma Çalışması
(Den. Ark. Uyg. Arş. Merk. Foto. Arşivi)

Araştırma Makalesi- Research Article

Liderlerin Motivasyonel Dil Kullanımına Yönelik Bir Araştırma: İşletmecilik Alanındaki E-Dergilerde Yer Alan Söyleşilere Yönelik Betimsel Analiz

A Research on Motivational Language Use of Leaders: Descriptive Analysis of Conversations in Business Management E-Journals

Selçuk YEKE^{1*}

Geliş / Received: 02/11/2021

Revize / Revised: 10/12/2021

Kabul / Accepted: 14/12/2021

ÖZ

Bu çalışma liderlerin kullandıkları dilin motivasyonel dil açısından incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda Harvard Business Review Türkiye, Capital, Business Life ve Fortune Turkey dergilerinin liderlik başlığı altında 2016-2021 yılları arasında yayınlanmış söyleşilerde liderlerin çalışanlarla ilgili verdikleri mesajlar motivasyonel dil boyutları açısından analiz edilmiştir. Araştırma yöntemi olarak betimsel analizden yararlanılmıştır. Araştırmanın sözel verilerine ulaşırken e-dergi platformlarından yararlanılmış ve sadece liderlik başlığının (sekmesinin) yer aldığı dergiler araştırma kapsamına alınmıştır. Yapılan analizlerin sonucunda liderlerin yönlendirici dil ve empatik dil unsurlarına daha çok yer verdiği, anlam verici dil unsurlarını ise pek kullanmadığı tespit edilmiştir. Liderlerin verdikleri mesajlardan yapılacak işlere yönelik açıklamalar yaptığı, geçmiş ve gelecekteki değişime yönelik bilgi verdiği, çalışanların iş tatmini ve iyi oluşuyla ilgilendiği, profesyonel gelişimine/kariyerine önem verdiği, çalışanları takdir ettiği ve cesaretlendirdiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler- Lider, Motivasyonel Dil, Yönlendirici Dil, Empatik Dil, Anlam Verici Dil.

ABSTRACT

This study was carried out to examine the language used by the leaders in terms of motivational language. In this direction, the messages given by the leaders about the employees in the interviews published between 2016-2021 under the leadership title of Harvard Business Review Turkey, Capital, Business Life and Fortune Turkey magazines were analyzed in terms of motivational language dimensions. Descriptive analysis was utilized as research method. While reaching the verbal data of the research, e-journal platforms were utilized and only the journals with the leadership title (tab) were included in the research. As a result of the analysis, it was determined that the leaders gave more place to direction-giving language and empathetic language dimensions, but did not use the meaning-making language elements much. From the messages given, it is understood that the leaders make explanations about the work to be done, give information about the past and future change, are interested in the job satisfaction and well-being of the employees, give importance to employees' professional development/career, and appreciate and encourage the employees.

Keywords- Leader, Motivational Language, Direction-Giving Language, Empathetic Language, Meaning-Making Language.

^{1*} Sorumlu Yazar, Arş. Gör. Dr., Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, selcukyeke@ardahan.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-1953-6222>)

I. GİRİŞ

Modern işletmecilik dünyasında çalışanlar en önemli kaynaklardan birisi olarak kabul edilmektedir. İçinde bulunduğumuz çağ dijitalleşmenin yoğun bir şekilde işletme süreçlerinde yer aldığı, yeniliklerin sıkça gerçekleştirildiği ve bilginin öneminin oldukça arttığı bir süreci ortaya koymaktadır. Çalışanların dijitalleşme süreçlerine hâkim olabilmesi, yeniliklere açık olması, yaratıcı fikirleri ortaya koyabilmesi, yenilikçi iş davranışına sahip olabilmesi, bilgiyi üretebilmesi ve işletmenin diğer paydaşlarıyla ürettiği bilgiyi paylaşabilmesi için motive edilmeleri gerekmektedir. Çalışanların motivasyon kaynakları genel olarak iş, organizasyon, yönetici, iş arkadaşları, iş dışındaki yaşam ve liderden kaynaklı olabilmektedir. Günümüzdeki çalışanlar daha yaratıcı ve dinamik işleri yerine getirmeyi tercih etmektedir. İşin yapısı ve zorluk derecesi çalışanların motivasyonu üzerinde etkili olmaktadır. Organizasyonların kademe sayılarının azalması, bürokratik süreçlerin ortadan kaldırılması, çalışanlara sorumluluk verilmesi yine motivasyon düzeyleri üzerinde etkilidir. Yönetici desteğinin olması, yetki devrinin uygulanması ve yöneticilerin çalışanları güçlendirmesi motivasyonu artıran diğer bir faktördür. İş arkadaşlarıyla kurulan ilişkiler, iş arkadaşlarının desteği ve bilgi paylaşımı da çalışanların motivasyonunu etkilemektedir. Çalışanların iş dışındaki yaşamının kaliteli olması ve çevresindeki insanlara zaman ayırabiliyor olması işe yönelik motivasyonu etkileyen bir başka faktördür. Son olarak liderlerin özellikleri, davranışları, düşünceleri ve yaklaşımları da çalışanların motive olması sürecinde etkili olmaktadır.

Bu çalışma kapsamında da işletmecilik alanındaki e-dergilerde yer alan söyleşilerde liderlerin verdikleri mesajların motivasyonel dil kapsamında incelenmesi amaçlanmıştır. Türkçe literatür incelendiğinde liderlerin kullandıkları dilin çalışanların motivasyonu üzerindeki etkisine yönelik akademik çalışmaların pek yapılmadığı görülmüştür. Liderlerin çalışanlar üzerindeki etkileri genel olarak sahip oldukları özellikleri, sergiledikleri davranışları ve ortaya koydukları yaklaşımları neticesinde ortaya çıkmıştır. Oysa, liderlerin eylemleri, davranışları ve düşünceleri kadar kullandıkları dilin de çalışanları etkilediğini belirtmek gerekir. Nitekim liderler dil yordamıyla çalışanları yönlendirebilir, çalışanlarla empati kurabilir ve anlam içeren durum ve olguları çalışanlara aktarabilir. Çalışanların liderlerin özelliklerine, davranışlarına ve yaklaşımlarına önem verdiği kadar kullandıkları dile de önem verdiklerini unutmamak gerekir. Kullanılan dilin motivasyon üzerindeki etkisi tahmin edilmekle birlikte, ilgili yazında liderlerin kullandıkları dilin diğer liderlik fonksiyonları kadar ele alınmaması bu çalışmayı önemli kılan bir unsurdur.

II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Rekabetçi çevrede faaliyet gösteren işletmelerin yaşamını sürdürebilmesi ve büyüebilmesi için maddi kaynaklar kadar insan kaynakları da oldukça önemlidir. İşletmelerin etkinliğini artırmak için çalışanların davranışları ile işletmelerin amaçlarını uyumlaştırmak gerekmektedir. İşletmelerin amaçlarına ulaşma sürecinde liderlerin çalışanların davranışları üzerinde etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir (Sun vd., 2016: 264). Liderler çalışanların çabalarını ve davranışlarını organizasyonel amaçlar doğrultusunda yönlendirmektedir. Çalışanların işlerini benimsemesi ve istekli olması liderlerin onları motive etmesine bağlı olmaktadır. Bu doğrultuda liderler çalışanları motive ederek organizasyonel verimliliği de artırmayı hedeflemektedir (Önen ve Kanayran, 2015: 44). Motivasyon kavramı ise bireyleri belirli bir yöne veya amaca doğru devamlı olarak harekete geçirmek için yapılan çabaların bütünü olarak açıklanmaktadır. Bu doğrultuda motivasyonun niteliğini açıklamaya yönelik birçok teori geliştirilmiştir (Ergül, 2005: 69). Literatürde yer alan motivasyon teorileri liderlerin kullandıkları dil yordamıyla çalışanların davranışlarını şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Motivasyon teorilerinin temelinde yatan varsayıma göre dil, çalışanların sahip olduğu bilgi düzeyini artırarak daha az belirsizlik yaşamalarına imkân sağlamaktadır. İş sorumlulukları hakkında sadece genel bir fikre sahip olan çalışanlar kendilerinden ne beklendiğini daha iyi anlayabilmek için daha spesifik amaçlar belirlemektedir. Amaç belirleme teorisine göre insanlar var olan inançlarını mükemmel bilgiye dönüştürmek için çaba sarf etmektedir. Bu doğrultuda sosyal bilimler alanındaki teorisyenler insanları bilgi ediniciler olarak tanımlamaktadır. Motivasyon teorileri de bu tanıma kapsayacak şekilde dilin bilgi edinme sürecinde önemli bir işlevinin olduğunu varsaymaktadır. Belirsizlik düzeyini azaltan dilin çalışanların motive edildiği iş ortamlarında birincil iletişim biçimi olduğu ifade edilmektedir (Sullivan, 1988: 105).

Yönetim araştırmacıları son zamanlarda dil ile liderlik arasındaki bağlantıyı vurgulamaktadır. Günümüzde bir organizasyonu emir-komuta yoluyla şekillendirmek ve değiştirmek oldukça zordur. Daha eğitilmiş, nitelikli ve içsel motivasyona sahip işgücünün bulunduğu işletmelerde daha etkili liderlik yetkinliklerinin olması gerekir. Bu yetkinliklerin sağlanması sürecinde dilin önemi son zamanlarda ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışanların motivasyonlarını artırmak için de liderlerin kullandığı dil anahtar bir rol üstlenmeye başlamıştır. Liderlerin sözlü iletişiminin ve kullandığı dilin çalışanların performansı ve iş tatmini üzerinde etkisinin bulunduğu ifade edilmektedir (Conger, 1991, 31; Mayfield vd., 1998, 235). Mert vd., (2011: 250-252) gerçekleştirdiği çalışmada motivasyonel dil ölçeğinin Türkçeye uyarlamasını gerçekleştirmiş ve motivasyonel dilin iş tatmini, görev performansı, örgütsel bağlılık ve yöneticiden duyulan memnuniyet üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla liderlerin kullandığı dilin çalışanların iş tatminini, görev performansını, organizasyona olan bağlılığını ve yöneticisinden duyduğu memnuniyet düzeyini artırabileceği ifade edilmiştir. Mert (2011:199) iletişimde kullanılan dilin çalışanların motivasyon gücünü artırması yoluyla performans düzeyleri üzerinde de pozitif bir etki meydana getireceğinin ileri sürmektedir. Bu noktada, çalışanların performansını artırabilmek için öncelikli olarak motivasyon düzeylerinin dil yordamıyla yükseltilmesi gerekmektedir.

Liderler tarafından kullanılan motive edici dil çalışanların motivasyonu ile birlikte ilişkisel ve psikolojik durumlarını da daha iyi hale getirerek lider ile çalışanların etkileşim sürecini güçlü bir şekilde etkilemektedir (Ling ve Guo, 2020: 2). Liderlerin söylemlerindeki çeşitlilik arttıkça çalışanların motivasyonunu etkileme olasılığı da yükselmektedir. Kullanılan dil çalışanların motivasyonunu yükseltmesi için birden fazla özelliğe sahip olması gerekmektedir (Wang vd., 2009: 134). Bunun yanında motive edici dilin etkili olabilmesi için davranışsal bütünlüğün ve güvenilirliğin liderler tarafından sağlanması da oldukça önemlidir (Holmes ve Parker, 2017: 72). Nitekim liderlerin iletişim sürecinde çalışanlara sağladığı bilgiler belirli bir oranda liderlik tarzını yansıtmakta ve liderlik etkinliğine de tesir etmektedir (Sun vd., 2016: 267).

Çalışanların motivasyonunu artırabilmek için liderlerin dili üç farklı şekilde kullanabileceği belirtilmektedir. Liderler dili yönlendirici olmak, empati kurmak ve anlam yüklemek için kullanabilmektedir. Yönlendirici şekilde sözlü iletişim gerçekleştiğinde çalışanların yaşayacağı belirsizlik düzeyinin azalması ve görev odaklı davranışların teşvik edilmesi beklenmektedir. Sözlü iletişim empatiyi kapsadığında çalışanların duygu ve düşüncelerinin farkına varılarak sağlıklı bir ilişkinin kurulması sağlanmaktadır. Çalışanların işe yönelik unsurları ve bileşenleri daha iyi anlamasını sağlamak için metaforlar, hikâyeler ve sembollerden yararlanıldığında ise anlam verici dil söz konusu olmaktadır (Sullivan, 1988, 110; Ling ve Guo, 2020, 4). Yönlendirici dil kapsamında yapılacak işlere yönelik yararlı ve anlaşılabilir açıklamaların yapılması beklenmektedir. Ayrıca işlerin nasıl yapılacağını belirten açıklamalar da söz konusudur. İşleri etkileyen geçmiş ve gelecekteki değişime yönelik çalışanlara bilgi verilmesi, şirket başarısından ve finansal durumdan çalışanlara bahsedilmesi, işe yönelik problemlerin çözülmesine yardım edilmesi ve çalışanların işteki gelişimine ilişkin tavsiyeler verilmesi, ödüllendirilmek için ne yapılması gerektiğine dair açıklamaların yapılması ve performans değerlendirmenin nasıl yapılacağına ilişkin bilgi verilmesi yönlendirici dil kapsamında yer almaktadır. Empatik dil kapsamında çalışanların takdir edilmesi ve cesaretlendirilmesi, profesyonel gelişimine ve kariyerine destek verilmesi, iş tatminiyle ve profesyonel iyi oluşuyla ilgilenilmesi söz konusudur. Anlam verici dil kapsamında ise şirketten ayrılan/daha önce başarı kazanmış/hayranlık duyulan kişilerin hikayelerinin çalışanlara anlatılması ve şirketteki diğer kişilerle uyum sağlamları için çalışanlara öğüt verilmesi beklenmektedir (Mayfield vd., 1995: 343). Yönlendirici dil, empatik dil ve anlam verici dil boyutlarından oluşan motivasyonel dilin temelinde bazı varsayımların olduğu belirtilmektedir. İlk varsayıma göre, üç farklı motive edici dil biçimi liderden çalışana kadar birçok sözlü ifadeyi kapsamaktadır. İkinci varsayıma göre liderlerin söylemleri ile davranışlarının uyumu durumunda kullanılan dil çalışanların motivasyonunu artırmaktadır. Üçüncü varsayıma göre, kullanılan dil liderden çalışana doğru gerçekleşen iletişim için geçerli olmasına rağmen, çalışanların liderlerin ilettiği mesajları algılayabilmesi gerekmektedir. Son varsayıma göre ise, arzu edilen çıktılara ulaşmak için motivasyonel dil boyutlarını stratejik düşünce yapısıyla harmanlayarak kullanmak gerekmektedir (Mayfield vd., 1995, 332; Wirsching vd., 2015, 1240). Yukarıdaki bilgiler ışığında, liderlerin kullandıkları dili sergileyecekleri davranışlarla desteklemesi oldukça önemlidir. Aynı zamanda motivasyonel dilin kullanılması nihayetinde iletişim sürecinin bir parçası olduğundan dolayı mesajı ileten liderler ile mesajı alan çalışanların mesajın aynı şekilde algılandığından

emin olmaları gerekmektedir. Motivasyonel dilin günümüzde daha değerli hale gelmesine bağlı olarak, bu araştırma kapsamında da işletmecilik e-dergilerindeki lider söyleşilerinde yer alan mesajların motivasyonel dil açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda liderlerin çalışanlarla ilgili mesajları motivasyonel dil açısından analiz edilmiştir.

III. METODOLOJİ

A. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Kısıtları

Harvard Business Review Türkiye, Capital, Business Life ve Fortune Turkey dergilerinin liderlik başlığı altında 2016-2021 yılları arasında yayınlanmış söyleşilerde liderlerin çalışanlarla ilgili verdikleri mesajların motivasyonel dil boyutları açısından incelenmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda toplam 34 söyleşide yer alan içerik motivasyonel dil boyutlarından olan yönlendirici dil, empatik dil ve anlam verici dil açısından analiz edilmiştir. Mayfield vd., (1995: 337)'nin geliştirdiği motivasyonel dil ölçeğinde yer alan boyutlar ve ifadeler ile Mert vd., (2011: 251)'nin Türkçeye uyarlamasını yaptığı motivasyonel dil ölçeğindeki boyutlar ve ifadeler göz önüne alınarak her boyuta ilişkin kategoriler elde edilmiş ve söyleşilerde yer alan içerikler bu kategorilere göre analiz edilmiştir. Yönlendirici dil boyutuna yönelik 6 kategori, empatik dil boyutuna yönelik 3 kategori ve anlam verici dil boyutuna yönelik 2 kategori oluşturulmuştur.

Araştırmanın sözel verilerine ulaşırken e-dergi platformlarından yararlanılmış ve sadece liderlik başlığının (sekmesinin) yer aldığı dergiler araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırma kapsamında incelenen söyleşiler spesifik konu bağlamında yayınlanmamış olup, işletmelerin geçmişteki ve gelecekteki tüm süreçlerine yönelik mesajları içermektedir. Çalışanları ilgilendiren mesajlar araştırmanın sözel veri kaynağını oluşturmuştur. Bu çalışmada liderler ile çalışanlar arasında gözlemlenen iletişime bağlı olarak kullanılan dilin motivasyonel dil açısından incelenmesi mümkün olmamıştır. Liderlerin söyleşilerde çalışanlarla ilgili mesajları göz önüne alınarak motivasyonel dilin varlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla liderler ile çalışanlar arasındaki ilişkinin gözlemlenememesi ve sadece söyleşiler yordamıyla motivasyonel dilin varlığının ortaya konulma çabası araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır.

B. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Elde edilen sözel veriler betimsel analiz yöntemine göre çözümlenmiş ve yorumlanmıştır. Sığı (2018: 276-277) betimsel analiz yöntemini kullanabilmek için kavramsal çerçeve doğrultusunda önceden belirlenmiş temaların olması gerektiğini ve elde edilen sözel verilerin bu temalar altında organize edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Sonraki aşamada organize edilen sözel verilerin okunması ve tanınması gerekmektedir. Son aşamada ise ortaya çıkan bulguların açıklanması, ilişkilendirilmesi ve anlamlandırılması gerçekleştirilmektedir.

Bu çalışma kapsamında da liderlerin söyleşilerinden elde edilen sözel veriler motivasyonel dil boyutları (temaları) altında organize edilmiştir. Daha sonra organize edilen sözel verilerin okunması ve tanınması gerçekleştirilmiş ve ortaya çıkan bulgular yorumlanmıştır. Dolayısıyla araştırma sürecinin betimsel analiz yöntemine uygun olduğu düşünülmektedir.

C. Bulgular

Harvard Business Review Türkiye, Capital ve Business Life dergilerinin liderlik başlığı altında 2016-2021 yılları arasında yayınlanmış olan söyleşiler dikkate alınarak betimsel analiz gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda farklı liderlerle yapılan 34 söyleşi araştırma kapsamında incelenmiştir. Fortune Turkey dergisinde liderlikle ilgili bir söyleşi bulunmuş, ancak motivasyonel dil bağlamında sözel veriye ulaşamadığı için dikkate alınmamıştır. Söyleşiler motivasyonel dil boyutları olan yönlendirici dil, empatik dil ve anlam verici dil bakımından irdelenmiştir. Yönlendirici dili açıklayan 6 kategori, empatik dili açıklayan 3 kategori ve anlam verici dili açıklayan 2 kategori bulunmaktadır. Dolayısıyla söyleşilerden elde edilen veriler bu alt kategorilere göre analiz

edilmiştir. Liderler ve görev yaptıkları şirketlere ilişkin genel ve tanımlayıcı bilgilere de ulaşılmış olup, bu bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Liderlerin Görev Yaptıkları Şirket, Şirketteki Görev Süreleri, Toplam Çalışma Süreleri, Şirketlerin Çalışan Sayıları ve Şirketlerin Faaliyet Sürelerine İlişkin Bilgiler

Lider	Şirket	Şirketteki Görev Süresi	Toplam Çalışma Süresi	Çalışan Sayısı	Şirketin Faaliyet Süresi
Soner Canko (CEO)	BKM Ekspres	9 Yıl	30 Yıl	159	8 Yıl
Erkan Kafadar (CEO)	Borusan Holding	5 Yıl	29 Yıl	7500	76 Yıl
Mehmet Kalay (Genel Müdür)	Borusan Lojistik	2 Yıl	20 yıldan fazla	1359	21 Yıl
Aslan Saranga (Kurucu)	Domino's Pizza Türkiye	24 Yıl	26 Yıl	7500'den fazla	24 Yıl
Pınar Abay (Genel Müdür)	ING Bank Türkiye	9 Yıl	22 Yıl	4003	12 Yıl
Süer Sülün (İcra Kurulu Başkanı)	Mercedes-Benz Türk	32 Yıl	32 Yıl	6723	53 Yıl
Selim Kervancı (İcra Kurulu Başkanı)	HSBC Türkiye	4 Yıl	20 Yıl	2471	30 Yıl
Mehmet Göçmen (CEO)	Sabancı Holding	2 Yıl	38 Yıl	60000	54 Yıl
Faruk Eczacıbaşı (YK Başkan Yard.)	Eczacıbaşı Holding	25 Yıl	41 Yıl	12500	69 Yıl
Bülent Eczacıbaşı (YK Başkanı)	Eczacıbaşı Holding	Bilgi yok	47 Yıl	12500	69 Yıl
Mustafa Seçkin (YK Başkanı)	Unilever	3 Yıl	32 Yıl	4500	100+ Yıl
Bobbi Brown (CEO)	Estée Lauder Companies	21 Yıl	41 Yıl	48000	75 Yıl
Sabri Sözen (Genel Müdür)	Volvo Car Turkey	3 Yıl	28 Yıl	Bilgi Yok	23+ Yıl
Dani Reiss (CEO)	Canada Gross	25 Yıl	25 Yıl	1000	64 Yıl
Caner Dikici (CEO)	TAB Gıda	2 Yıl	17 yıldan fazla	14750	27 Yıl
Pablo Isla (CEO)	Inditex	16 Yıl	33 Yıl	162450	36 Yıl
Ahmet Kırman (Genel Müdür ve YK Başkan Vekili)	Şişecam	10 Yıl	39 Yıl	22000	86 Yıl
Doug McCillan (CEO)	Walmart	7 Yıl	37 Yıl	2.200.000	59 Yıl
Jeffrey R. Immelt (CEO)	General Electric	17 Yıl	39 Yıl	205000	145 Yıl
Engin Aksoy (CEO)	Vodafone Türkiye	3 Ay	27 Yıl	3300	16 Yıl
Jim Whitehurst (CEO)	Red Hat	12 Yıl	32 Yıl	8300	28 Yıl
Zeki Konukoğlu (YK Başkanı)	Sanko Holding	6 Yıl	42 Yıl	14000	117 Yıl
Sami Kariyo (YK Başkanı)	Penti	40 Yıl	40 Yıl	2500	50 Yıl
Hayrettin Çaycı (YK Başkanı)	Sarkuysan	10 Yıl	54 Yıl	984	49 Yıl
Cemalettin Sarar (YK Başkanı)	Sarar	27 Yıl	38 Yıl	5000	77 Yıl
Öget Kantarcı (Genel Müdür)	GittiGidiyor	6 Yıl	22 Yıl	300	20 Yıl
Colman Deegan (CEO)	Vodafone Türkiye	4 Yıl	23 Yıl	3300'den fazla	16 Yıl
Ali Ülker (YK Başkanı)	Yıldız Holding	1.5 Yıl	36 Yıl	63500	77 Yıl
Nihat Kırmızı (YK Başkanı)	Doğa Sigorta	8 Yıl	Bilgi Yok	269'dan fazla	7 Yıl
Zeynep Bodur Okyay (YK Başkanı ve CEO)	Kale Grubu	14 Yıl	29 Yıl	5000'den fazla	64 Yıl
Ömer M. Koç (YK Başkanı)	Koç Holding	5 Yıl	36 Yıl	95920	95 Yıl
Ali Kibar (YK Başkanı)	Kibar Holding	7 Yıl	39 Yıl	7500'den fazla	49 Yıl

Yönlendirici dil kapsamında elde edilen sözel veriler Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7’de ayrı kategoriler altında yer almaktadır.

Tablo 2. Yönlendirici Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- Yapılacak İşlere Yönelik Açıklamalar (Yararlı, anlaşılabilir açıklamalar, işin nasıl yapılacağını belirten açıklamalar)

Lider	Röportaj Yılı	Yapılacak İşlere Yönelik Açıklamalar (Yararlı, Anlaşılabilir Açıklamalar, İşin Nasıl Yapılacağını Belirten Açıklamalar)
Soner Canko	2018	<p>“Değişim motoru birtakım inisiyatiflerle devam etti. Kurum içi girişimcilik yapalım hepimiz bir girişimci gibi davranalım dedik. Bu gençlerin dört kişiyle yaptığı işi biz niye burada 10 kişiyle yapıyoruz?”</p> <p>“Değişimin varmak istediği noktaları belirleyip herkesle iletişime geçerek bu noktalar konusunda aynı çizgide olduğumuzdan emin olduk. Varmak isteyenlerin hakkını korurken varmak istemeyenlere teşekkür etmesini bildik.”</p> <p>“Şirketimiz şu anda 150 kişilik, o zaman 100 kişiyiz. Hepimizde mobilde alışveriş yapacağız diye bir seferberlik. Pil bile alsak mobilden alacağız. Gömlek mobil, her şey mobil, tamamen mobil deneyimlemek istiyoruz. Sadece kendimiz değil, tüm ekosistem. Öyle bir kampanya yaptık ki bizim resepsiyon kargolardan yıkılıyor artık şirkete giremiyorsunuz.”</p> <p>“Dürüst çalışkan ve zamanında hizmet sunarsan; özel bir çaba sarf etmene, özel yeteneklerle donanmış olmana gerek yok.”</p>
Mehmet Kalay	2020	<p>“Veri bilimcilerinin çalıştığı bir startup'u ekosisteme dâhil etmek çok önemli. Bu sayede örneğin fiyat algoritmasını optimize etmek için şirketimizde çalışan yazılımcının bu startupta çalışması gerekli. Kısacası, platform işine girdiğinizde ekosistemi çalıştırmak zorundasınız”</p>
Aslan Saranga	2018	<p>“İşe 2013 yılında başladığımızda ki nispeten e-ticarete geç başlamış sayılırız. Yemeksepeti'nin epey yoğun çalıştığı dönemlerdi, bizim IT departmanımızda 1 kişi çalışıyor ve sadece bilgisayar tamiriyle uğraşıyordu. Günümüzde 40-50 kişilik bir IT ekibimiz var. Biz ona Domino's Teknoloji diyoruz, küçük bir startup şirketi gibi. Biz kendi yazılımımızı yazıyoruz, kendi uygulamamızı yapıyoruz, ihtiyacımız olan herhangi bir inovasyonu yapabiliyoruz.”</p>
Pınar Abay	2019	<p>“Ön ofis ile arka ofis arasındaki bariyerleri azalttık. Şubede gişede görev yapan arkadaşlarla bizzat çalıştık.”</p>
Süer Sülün	2019	<p>“Bizde normalde bir proje ortaya atılır, proje takımı oluşturulur, proje lideri belirlenir, bütçe belirlenir... Ya da tıpkı bunun gibi bir görev gücü oluşturulur, herkese belirli görevler verilir ve bir işi tamamlamaları beklenir. Artık bunu yapmıyoruz. “Arkadaşlar bir sorunumuz var” diyoruz. Biri gönüllü oluyor, “Ben bunu hallederim” diyor ve kendi ekibini oluşturarak sorunu birlikte çözüyorlar.”</p> <p>“Bu çabalardan en etkili şekilde faydalanmak için “sprint” tekniğini kullanıyoruz: Çok hızlı ataklar şeklinde yapılan toplantılar. Örneğin dört gün üst üste dört toplantı yapıyoruz. Bunu uluslararası arenada da uyguluyoruz. Brezilya'dan, Meksika'dan Arjantin'den, Türkiye'den gelen ekipler olarak bir yerde toplanıyoruz ve üç gün süren bir workshop yapıyoruz.”</p>
Selim Kervancı	2018	<p>“Bir toplantı düzenleyerek arkadaşlarımıza yeni stratejimizi, neden buna inanmamız ve güvenmemiz gerektiğini anlattık.”</p>
Caner Dikici	2018	<p>“Müşteriye iyi operasyonla, güler yüzlü ve hijyenik bir şekilde hizmet vermek ve onlara eğlenebilecekleri, kendini güvenli ve rahat hissedeceği ortamlarda sunum yapmak başarımızın temel yapıtaşlarından.”</p>
Doug McCillon	2017	<p>“Bu işe ilk başladığımda tüm çalışanlarıma The Everything Store kitabını vermiştim. Onlara bu kitabı okumalarını ve anlamalarını söyledim, sonrasında toplantılarda hep birlikte üzerine konuştuk.”</p>

Yapılan betimsel analiz sonucunda “yönlendirici dil” kategorisinden olan “yapılacak işlere yönelik açıklamalar” toplam 8 söyleşide yer almıştır. Bu söyleşilerdeki mesajlar analiz edildiğinde işlerin nasıl yapılacağına yönelik liderlerin tercih ettikleri birtakım yöntemlerin olduğu anlaşılmaktadır. Liderlerin işin yapılış şekline ve işleri yaparken çalışanların nasıl davranması gerektiğine yönelik açık bir iletişimi tercih ettiği görülmektedir. Çalışanların kimlerle iş yapacağı, mevcut ihtiyaçların ne olduğu ve iş yaparken hangi değerlere uyulması gerektiğinin liderler tarafından net bir şekilde dile getirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca liderlerin işin nasıl yapılacağını çalışanlara net bir şekilde gösterebilmek için fiili olarak işin başına geçtikleri, yazılı ve görsel kaynaklardan faydalandıkları ve belirli aralıklarla toplantı ve workshop düzenledikleri söylenebilmektedir. Diğer bir bulgu ise kimi liderlerin çalışanlara işin nasıl yapılacağını açık açık söylemek yerine, onlara yetki vererek işin nasıl yapılması gerektiğini fark etmelerini sağlamak yönündedir.

Tablo 3. Yönlendirici Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- İşleri Etkileyen Geçmiş ve Gelecekteki Değişime Yönelik Bilgi Vermek

Lider	Röportaj Yılı	İşleri Etkileyen Geçmiş ve Gelecekteki Değişime Yönelik Bilgi Vermek
Soner Cankö	2018	<p>“Böyle bir dönemde bu zorunluluk bizi öyle bir noktaya götürdü ki Türkiye’de dijitalleşmeye dair tüm paydaşlarla oturup, riski minimize eden ama internetten yapılan ödemeyi de hızlandıran ortak bir çözüm üretmek üzerine düşündük. Ve bu anlattığım çerçevede ve tüm bu sürecin sonunda, bugün adına BKM Express dediğimiz ve altı seneyi geride bıraktığımız dijital cüzdan fikrini bulduk.”</p> <p>“Ben göreve ilk başladığımda buraya kamu bankasından gelmiştim. Her gün sadece beyaz gömlek, lacivert takım elbise giyiyor ve bunun dışında hiçbir şey tercih etmiyordum. Öyle bir durumda dijital cüzdan anlatan birisi olarak bir yere varamıyorsunuz. O kıyafet bile bir sınır, bir engel teşkil ediyor; çünkü paydaşlara, örneğin dört kişinin kurduğu bir startup’a gidiyorsunuz, dijital cüzdana BKM Express entegre edelim diyorsunuz. Fakat orada bir garip karşılanıyorsunuz. O çocuklar şortla tişörtle, sen lacivert takım elbise ve beyaz gömlek giyen, kravatlı bir adamsın. Ne kadar şirin olursan ol hiç dijital değilsin. Kendi dünyalarından değil gibi duruyor. Anlamak ve anlamlandırmak çok önemliydi. Hemen dedik ki kelimelerimizi, cümlelerimizi, kıyafetlerimizi, her şeyimizi değiştirmemiz lazım.”</p> <p>“Girişimciliğin, geleceğe damga vuracağına olan inancımızla tek amacı Startup ekosisteminin büyümesine katkı sağlamak olan StartupDostu.com’u, kurumlara startup dostu olmaları için ilham vermek ve cesaretlendirmek üzerine hayata geçirdik.”</p> <p>“Her değişimin önce içte başlayacağını düşünüyoruz. Bu bağlamda BKM’de “deneyim” kültürüne son derece önem veriyoruz. Şirketimizde toplantı odalarımız dâhil pek çok ofis içi alanda ve hatta kahve otomatlarında dahi başlığı teşvik ediyoruz.”</p>
Erkan Kafadar	2020	<p>“Portföyümüz birçok farklı sektörden şirketi içinde bulundurduğu için şirket bazında uzmanlarımız çalışan profillerine, iş modellerine ve şirketin fiziksel şartlarına uygun şekilde alınması gereken önlemleri belirledi ve uygulamaya aldı.”</p> <p>“Dijital alandaki mevcut yatırımlarımıza devam etmek, şirketler bazında dönüşüm adımlarına odaklanıp şirketlerimizin finansal sağlığını korumak ve müşteri memnuniyetini en yüksek seviyede tutmak asli hedeflerimiz.”</p>
Mehmet Kalay	2020	<p>“Buranın kodlama ekibi buranın kodlama ekibi olacak, buradaki ürün müdürü buranın ürün müdürü olacak ancak insanlar birlikte çalışacak” mantığıyla hareket ettik.”</p>
Aslan Saranga	2018	<p>“Bizim asıl hedefimiz GPS teknolojisi üretmek değil, onu kullanarak müşteri deneyimini iyileştirmek, GPS teknolojisi yalnızca IT departmanının değil şirketteki herkesin hedefinin parçası olmalı.”</p>

Tablo 3. Yönlendirici Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- İşleri Etkileyen Geçmiş ve Gelecekteki Değişime Yönelik Bilgi Vermek (Devamı)

Lider	Röportaj Yılı	İşleri Etkileyen Geçmiş ve Gelecekteki Değişime Yönelik Bilgi Vermek
Pınar Abay	2019	“Çalışanlarınızın kendilerini en rahat hissettiği şekilde işlerini yapmalarını sağlayacak bir kurum kültürü yaratamazsanız çoğunlukla başarısız olursunuz. Biz bu nedenle işe ING’nin duvarlarına “Kendin ol, turuncu ol” yazarak başladık.”
Mehmet Göçmen	2019	“Ben dijitalleşmeyi daima fırsat olarak görüyorum. Biz bunu önce kendi şirketlerimizde yaşam biçimi haline nasıl getiririz? Dijitali ve veriyi, kendi şirketlerimiz arasında sinerji ortamı olarak kullanarak nasıl yeni bir ekosistem oluştururuz?” “Biz sürekli değişime açık, cesur, çok kararlı ve katılımcı yönetimi destekleyen, değerlere sahip çıkan insanlardan oluşan bir topluluk olmak istediğimizi çok açık bir şekilde ortaya koyduk.”
Mustafa Seçkin	2019	“Yaptığımız her inovasyonu sadece ürün faydası açısından değil, sosyal ve yaşamsal fayda açısından değerlendiriyoruz. Önümüzdeki dönemde, bu düşünce sisteminin hayata geçeceğini düşünüyorum. Bu noktada biz, ana damarlarımızdan küçük kılcal damarlara kadar genişletebileceğimize odaklanıyoruz. Dönüşüm sürecindeki en büyük meydan okumalardan biri de bu... Zira bu işi tüm süreçlere dahil etmek, tüm organizasyonda benimsenmesini sağlamak ve kültüre entegre edebilmek kolay bir iş değil. İlk adım; iş modeliniz, çalışanlarınız, kurum kültürünüz gibi unsurları kapsıyor.”
Bobbi Brown	2014	Çalışanlarımdan biri beğenmediğim bir şeye verdiğim tepkiden dolayı bana gülüyor. Bir şeyi beğenmediğimde, “Alınma ama...” diye söze başlıyorum.
Ahmet Kırman	2019	“Dijitalleşme, kurumun her üyesinin benimsemesi gereken bir kültür.”
Doug McCillon	2017	“İşimizin en eski alanlarını yöneten insanlar da dijitalleşmeli. Çok sayıda insanın alışkanlıklarını değiştirmesini sağlamaya çalışıyoruz.”
Jeffrey R. Immelt	2017	“Organizasyonda dört veya beş seviye altındaki kişilere temas etme şansı yakaladım. Orada ders verirken, “Arkadaşlar eğer dünyanın en iyi teknoloji şirketi haline gelemezsek yandık, öldük, bittik” diyordum. Dijital sanayi alanıyla ilgili konuşurken de “B Planı yok. Bunu başarmak dışında şansımız yok. Bu mesajları her fırsatta tekrarladım.”
Engin Aksoy	2021	“Dijitalleşmeyi kullanarak toplumsal dönüşüme katkı sağlamak gibi hayati bir misyonumuz var. Bunun ilk adımını, kendimizi dönüştürmekten geçiyor. Amacımız, çalışanlarımızın ve organizasyonumuzun geleceğe hazır olmasını sağlamak.”
Colman Deegan	2019	“Hem çalışanlarımız hem de müşterilerimiz nezdinde daha dijital, daha çevik, daha hızlı ve daha basit bir şirket olmayı hedefliyoruz”

“İşleri etkileyen geçmiş ve gelecekteki değişime yönelik bilgi vermek” kategorisinin içeriğine yönelik mesajlara toplam 13 söyleşide rastlanmıştır. Bu söyleşilerin analizi sonucunda liderlerin genel olarak işleri etkileyebilecek gelecekteki değişimlere odaklandıkları ve bu doğrultuda çalışanlara mesaj verdikleri görülmektedir. Çalışanların ve organizasyonların geleceğe hazır olmaları, çalışanların alışkanlıklarını ve iş yapış şekillerini değiştirmeleri, teknolojinin takip edilmesi ve değişimin kültürün bir parçası olması gerektiğine yönelik mesajlar bu boyutun temel içeriği olarak göze çarpmaktadır. Liderlerin tüm paydaşlarla geleceğe yönelik fikir alışverişinde bulunacağı, yeniliklere açık olacağı, girişimciliği ve inovatif faaliyetleri destekleyeceği ve geleceğe yönelik önlemler alacağına dair mesajlar da ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, liderlerin değişime açık olduklarını ve geleceğe yönelik öngörülerini kararlı bir şekilde çalışanlara iletme arzusu içinde oldukları algılanmıştır. Ortaya çıkması muhtemel olan değişime yönelik gündelik eylemlerin geliştirilmesi, farklı fonksiyonlardaki çalışanların birlikte hareket etmesi, çalışanların kendilerini rahat hissedecek iş ortamlarına erişmesine yönelik ihtiyacın da liderler tarafından vurgulandığı görülmektedir. Esasında tüm bu mesajların içeriğinde liderlerin gelecekte ortaya

çıkabilecek fırsatların iş yaşam biçimi haline getirilmesine ve sinerji ortamı olarak kullanılmasına imkân vereceklerine dair görüşler yatmaktadır.

Tablo 4. Yönlendirici Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- Şirket Başarısı ve Finansal Durum Hakkında Çalışanlara Bilgi Vermek

Lider	Röportaj Yılı	Şirket Başarısı ve Finansal Durum Hakkında Çalışanlara Bilgi Vermek
Soner Canko	2018	“Söyleyeceğim tanımı bulmuştum. ‘Dijital cüzdan’. ‘Bugün size dijital bir cüzdan anlatmaya geldim.’ diyerek başladım konuşmaya ve bitirirken de ‘Bugün size dijital cüzdanı anlattım.’ diyerek bitirdim. Aradan altı sene geçti, bu tanım hâlâ geçerliliğini ve gücünü koruyor. Başına bir de ‘Türkiye’nin’ ekleyip, ‘Türkiye’nin dijital cüzdanını’ elde ettik. Amacımız orada bunun yerel, Türkiye sınırları içinde bir cüzdan oluşunu, yani sınırlarımızı vurgulamak oldu.”

“Şirket başarısı ve finansal durum hakkında çalışanlara bilgi vermek” kategorisine yönelik mesajlar toplam 1 söyleşide yer almıştır. Liderlerin mesajlarında çalışanlara şirket başarısının nasıl ortaya çıktığına yönelik anekdotları aktarmadığı görülmüştür. Sadece bir söyleşide şirketin başarıya ulaştığı ürünün nasıl ortaya çıktığına yönelik çok kısa bir hikâye paylaşılmıştır. Bu söyleşi dışında şirketlerin başarısına ve finansal durumuna yönelik mesajlara rastlanmamıştır.

Tablo 5. Yönlendirici Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- İşe Yönelik Problemlerin Çözülmesine Yardım Etmek ve İşteki Gelişime Yönelik Tavsiyeler Vermek

Lider	Röportaj Yılı	İşe Yönelik Problemlerin Çözülmesine Yardım Etmek ve İşteki Gelişime Yönelik Tavsiyeler Vermek
Mehmet Kalay	2020	“Unvan bağımsız bu toplantılarda, çalışanların iş hayatına dair karşılaştıkları problemleri ilk ağızdan dinliyoruz. Toplantılarda kadın çalışanlardan alınan bu öneriler ve kulak verilen sorunlara yönelik, üç ay gibi kısa bir süre içinde çözüm geliştiriyoruz.”
Selim Kervancı	2018	“Şube ve Genel Müdürlük arasında iletişimi güçlendirmek için ‘Bugün Şubem Genel Müdürlük, Bugün Ofisim Şube’ ismini verdiğimiz bir proje hayata geçirdik. Bu kısaca, şubedeki çalışanın gelip Genel Müdürlük ekipleri ile vakit geçirmesi ve Genel Müdürlük çalışanlarının da şubelerde çalışmasıdır ki ne zorluklar yaşıyor ekipler bunları görüp daha hızlı çözebilirler. Bu vakte kadar çok iyi geri dönüşler oldu. Orada yaşanan sorunların çoğu çözüldü diyebiliriz.”
Faruk Eczacıbaşı	2018	“Kitapta da şunu anlatmaya çalıştım, dört tane faktör var ki endüstriyel yapılar bunları tanımıyor ve yeteri kadar geliştirmediler. Bunların yeni kuşak kurumların, hatta bireylerin kendisi için de şart olduğunu ve geliştirilmesi gerektiğini düşünüyorum.”
Mustafa Seçkin	2019	“Önümüzdeki döneme baktığımızda eski yöntemlerimizden birçoğunun atıl kalacağı farkındayız. Şu anda onlardan tamamen vazgeçmedik, fakat yeniliklere ihtiyacımız olacağını da biliyoruz. Bu durum, çalışanlarımızın da farklı bir yeteneğe sahip olmalarını gerektiriyor. Yani eski dünyanın medya planına hâkim olup aynı zamanda dijitalleşmenin getirdiği pazarlama yeniliklerinin çok önünde olmak. Bu, iki farklı dilde ana dili gibi konuşabilen insanlar yetiştirmeye benziyor ve biz de bunu yapabilen pazarlamacılar yetiştirmeye çalışıyoruz.”
Zeki Konukoğlu	2019	“Sorumluluk verilmesini beklemeyin, siz üstlenin”

“İşe yönelik problemlerin çözülmesine yardım etmek ve işteki gelişime yönelik tavsiyeler vermek” kategorisine yönelik mesajlar toplam 5 söyleşide mevcuttur. Bu mesajlarda liderlerin hem problemlerin çözümüne yönelik hem de işteki gelişime yönelik tavsiyeler verdiği görülmektedir. Çalışanların problemlerinin dinlenmesi ve en kısa sürede problemlere çözüm getirilmesi liderlerin önem verdiği konuların başında gelmiştir. Problemlere yönelik uygulamalı ve somut çözümlerin bulunması ve çalışanların empati kurabilme yeteneğinin artırılması gerektiğine yönelik mesajlar dikkat çekmiştir. Liderlerin çalışanların işteki gelişimine yönelik tavsiyeler

vermekten kaçınmadıkları söylenebilir. Bu doğrultuda liderlerin çalışanlara verdiği en önemli mesaj, mevcut iş yöntemleriyle birlikte gelecekteki iş trendlerine uygun şekilde kendilerini geliştirmesine yönelik olmuştur.

Tablo 6. Yönlendirici Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- Ödüllendirilmek İçin Ne Yapılması Gerektiğini Açıklamak

Lider	Röportaj Yılı	Ödüllendirilmek İçin Ne Yapılması Gerektiğini Açıklamak
Mehmet Kalay	2020	“Müşterilerimiz de pizzasının nerede olduğunu gerçek zamanlı görebiliyor ve uygulama üzerinden motorcusunu notlandırabiliyor, biz de buna bağlı olarak iyi puanlar alan motorcularımıza daha fazla teşvik vereceğiz.”
Ahmet Kırman	2019	“Şişecam’ın geleceğine yön verecek fikirleri de ödüllendiriyoruz.”

“Ödüllendirilmek için ne yapılması gerektiğini açıklamak” kategorisine ilişkin ifadeler toplam 2 söyleşide rastlanmıştır. Liderlerin çalışanların ödüllendirilmek için ne yapmaları gerektiğine yönelik mesajların yoğun şekilde olmadığı söylenebilmektedir. Analizi yapılan 2 söyleşi sonucunda, çalışanların ödül elde edebilmesi için iki hususa önem vermesi gerekmektedir. Bu hususlar müşteri memnuniyeti ve fikir üretimidir. Bu doğrultuda müşterilere eksiksiz hizmet sunan ve işletmelerin geleceğine yön veren fikirler üretebilen çalışanların ödül elde edebileceğine yönelik mesajlar bulunmaktadır.

Tablo 7. Yönlendirici Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- Performans Değerlemenin Nasıl Yapılacağını Açıklamak

Lider	Röportaj Yılı	Performans Değerlemenin Nasıl Yapılacağını Açıklamak
Soner Canko	2018	“Burada iş yaparsan değişimi yaşarsan bunun bir parçası olursun, ben dâhil artık şartlar bunun üzerine kurgulanmış durumda. Değişecek misin değiştirecek misin? Yoksa bu oyunda sana yer yok.”
Pınar Abay	2019	“Performans ölçümlerinin son derece şeffaf bir şekilde günlük bazda kontrol edilmesini sağlayan “Başarı Vitriini” programını da devreye aldık. Organizasyonu sorumluluk ve hedefle tüm birimlere dağıtarak, anlık olarak takip etmeye başladık.”
Süer Sülün	2019	“Yılsonundaki performans ve potansiyel değerlendirmelerimizi de değiştirdik. Artık tüm yöneticiler 360 derece değerlendirmelere tabi.”
Selim Kervancı	2018	“Örneğin, Bireysel Bankacılık ve Birikim Yönetimi’nde çalışanlarımıza gelir hedefi vermiyoruz, müşteri ihtiyacı karşılama hedefi veriyoruz.”
Ahmet Kırman	2019	“Performans Gelişim Sistemi “We for Success” kapsamında ise stratejimiz tüm çalışanlarımıza yön birliği sağlayan kurumsal ve bireysel performans hedefleri belirlemek.”
Jeffrey R. Immelt	2017	“Her bir şirketin içinde özel bir dijital organizasyon var. Şirketin ve dijital bölümün yöneticileri maaşlarına etki eden bazı ortak ölçütlere sahipler. Her 60 günde bir değerlendirme yapıyoruz. Şirketlerin dönüşüm süreci herkesin sorumluluğunda. Küreselleşme açısından bakıldığında her şirketi geliştirmekte olan pazarlarda kaç yöneticisi olduğuna göre değerlendiriyoruz.” “Temel odağı insanları notlamak olan performans yönetimi sistemimizi değiştirerek performans geliştirme yaklaşımını benimsedik. Bu yaklaşımda odak noktamız insanlara müşterilerimiz için daha iyi çıktılar ortaya koyabilmeleri için ihtiyaç duydukları ve istedikleri geri bildirimleri verebilmek.”

“Performans değerlemenin nasıl yapılacağını açıklamak” kategorisine yönelik ifadeler ise toplam 6 söyleşide yer almıştır. Liderlerin performans değerlemenin nasıl yapılacağına yönelik mesajları analiz edildiğinde genel olarak çalışanlara farklı türde hedeflerin verildiği ve performans sisteminde değişikliklere gidildiğine yönelik bulgular ortaya çıkmıştır. Liderlerin çalışanlara birtakım sorumlulukları ve hedefleri yüklemek istediği

görülmektedir. Bu hedefler hem bireysel hem de kurumsal içeriktedir. Çalışanlara müşteri ihtiyacını karşılama hedefinin de verilebileceğine yönelik mesajlar söz konusudur. Çalışanların performansının değerlendirilmesi için çalışanlara verilen bu hedeflerin ve sorumlulukların takip edilmesi gerektiğine ilişkin mesajlar da ortaya çıkan diğer bir bulgudur. Çalışanların performans değerlendirmesini etkileyen bir diğer unsur dijital dönüşüme sağlayacağı katkıyla ilgilidir. Bunun yanında değişime açık olup olmadıkları ve proaktif yaklaşım sergileyip sergilemedikleri de performans değerlendirmesini etkileyecek bir unsurdur. 360 derece değerlendirme sisteminin geçerli olduğuna ve son zamanlarda performans geliştirme yaklaşımının benimsendiğine dair görüşler söz konusudur. Liderlerin şeffaflığı sağlayan programlar oluşturularak performans değerlendirmesini tercih edeceği söylenebilmektedir. Son olarak şirket performansının değerlendirilmesi sürecinde ise, şirketlerin global pazardaki yönetici sayısının bir ölçüt olarak kabul edilebileceği mesajlarda yer almıştır.

Empatik dil kapsamında elde edilen sözel veriler Tablo 8, Tablo 9 ve Tablo 10'da ayrı kategoriler altında yer almaktadır.

Tablo 8. Empatik Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- Çalışanı Takdir Etmek ve Cesaretlendirmek

Lider	Röportaj Yılı	Çalışanı Takdir Etmek ve Cesaretlendirmek
Mehmet Kalay	2020	"Dijital dönüşümü nasıl yaptığımız çalışma arkadaşlarımıza bağladığımız önemli bir başarı hikâyesi."
Pınar Abay	2019	"Bu modelin yapıtaşlarından olan kurum içi girişimcilik yaklaşımımızın temelinde inovasyon kültürü yer alıyor. Esnek İK uygulamalarımız, bu kültürü besleyen en güçlü yanlarımızdan biri. Bu uygulamalarımız sayesinde ING'de artık yaratıcılığa ket vurmaya aksine geliştiren, girişimi özendirilen, hayal kurmanın önünü açan, adım atma cesaretini gösterebilen bir ruh yakalamış durumdayız." "Banka içinde yeni fikirleri PI-Platform for Innovation platformunda buluşturup geliştiriyoruz. Global olarak düzenlediğimiz bir Yenilikçilik Kampı'mız ve İnovasyon Fonu'muz var. Türkiye'deki çalışanlarımızın projeleri, ING bünyesindeki 40'tan fazla ülke arasında düzenlenen bu kamptan birincilik ödülleriyle, yatırım olarak dönüyor." "Her çeyrek gerçekleştirdiğimiz ve tüm banka çalışanlarını buluşturan bilgilendirme toplantılarında Turuncu Koltuk'ta oturan ben dâhil tüm yöneticilere açıklıkla her sorunun yönetilebileceği, Hodri Meydan denilebilen bir platform yarattık. Buna ek olarak, Turuncu Koltuk kavramını üst yönetim toplantılarına da taşıdık. Çalışanlar, İcra Kurulu toplantılarına katılmayı talep edebiliyor ve unvan bağımsız seçilen bir arkadaşımız toplantıya aktif katılım sağlayabiliyor. Yeni bir uygulama olarak, bankadaki genç yeteneklerle de üst yönetimi bir araya getirmek için buluşmalar düzenlemeye başlıyoruz. Tüm bu yenilikçi uygulamalarda amaç hiçbir hiyerarşi içermeyen açık iletişim kültürünü yerleştirebilmek."
Süer Sülün	2019	"Mekatronik ekibinin bu denli büyük bir başarıya imza atmış olması hepimiz için büyük bir gurur kaynağı." "Y kuşağı çalışanlarımız üst düzey yönetim kademesine, direktörlere "yeni teknoloji trendleri, dijitalleşme" gibi yapılandırılmış konular üzerine mentorluk yaptılar. 2019 yılında tersine mentorluk sürecinde yeni katılımcılarla ikinci tura başladık. Alışılmış mentorluk programlarını tersine çeviren yeni nesil bu yaklaşımı Türkiye'de sayılı şirket uyguluyor." "Tamamen gönüllülük esasına dayanan, Swarm ile oluşturulmuş bir kuluçka merkezimiz var. İnternet üzerinde çalışanlarımıza açık bir platformumuz var. Dönem dönem herkes fikrini koyuyor ve yönetimden hiçbir müdahale olmadan, çalışanlar bu fikirleri oyluyor. Son oylamada 2 bin kişinin oy verdiğini görüyoruz. Bu müthiş bir rakam." "Yine gönüllülüğe dayalı "Kamp" dediğimiz ve şirket dışında yapılan eğitimlerimiz var. Çalışanlarımıza, tıpkı startup programımızdaki gençler gibi eğitimler veriyoruz. Daha sonra işin en zor kısmı geliyor: "Shark Tank" (köpek balığı havuzu). Fikirlerini ve bunları gerçekleştirmek için gereken noktaları bize anlatıyorlar. Aslında bizden Venture Capital istiyorlar, biz de aklımıza yatanlara bu desteği sağlıyoruz."

Tablo 8. Empatik Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- Çalışanı Takdir Etmek ve Cesaretlendirmek (Devamı)

Lider	Röportaj Yılı	Çalışanı Takdir Etmek ve Cesaretlendirmek
Selim Kervancı	2018	<p>“Ben her ay bankanın farklı seviyelerinden genç arkadaşlarla bir araya geliyorum. Bir buçuk saatlik fikir alışveriş toplantıları dediğimiz toplantılar yapıyoruz. Onları dinliyoruz, onlar bankayı nasıl görüyor, neleri daha iyi yapabileceğimizi düşünüyorlar, beklentileri neler... Tüm bunları biz de onlardan öğrenmiş oluyoruz.”</p> <p>“Lider olarak benim en önem verdiğim şeylerden biri visible yani görünür olmak. Çalışanların bana kolayca ulaşabileceği mesajını ve izlenimini vermek.”</p> <p>“Kültür dediğimiz zaman bizim en fazla önem verdiğimiz diğer bir konu da “Speak up-Görüşleri Açıkça Dile Getirme”. Mesela Mart ayında Doğru Davranış-Conduct haftası gerçekleştirdik. Bu kapsamda müşteriye adil davranma, müşterilerin güvenliğini koruma, çalışanlarımızın gördükleri herhangi bir yanlış uygulamayı cesurca dile getirmeleri konularını konuştuk. Bizim kurum içerisinde HSBC-Confidential isminde bir ihbar hattımız var. Buradan herhangi bir çalışanımız herhangi bir konuda yanlış gördüğü bir uygulamayı bildirebilir.”</p>
Mustafa Seçkin	2019	<p>“Unilever olarak gençlerin katılımcı oldukları ortamlarda çalışmalarını sağlamak istiyoruz. Bilginin belirli bir kesimde olduğu, gücün yönetim kurullarında toplandığı veya kıdemle ifade edildiği dönemi geride bırakıyoruz. Çalışanlarımızın daha katılımcı bir yapıyla kararların ve çözümlerin içinde oldukları, kültürel ve organizasyonel bir yolculuk içindeyiz.”</p> <p>“Benim için önemli olan basamaklar ise organizasyon ve kültür üzerine inşa ediliyor. Bu anlamda hiyerarşik yapıları sonuna kadar zorlayarak herkesin en iyi versiyonunu ortaya çıkarabileceği ve enerjilerini, kalplerini ortaya koyabileceği katılımcı bir yapıya sahip olmak.”</p>
Bobbi Brown	2014	<p>“Mükemmel bir fikirle geldiklerinde de onları kucaklayan ilk kişi benim. Onlara kesinlikle itibar veriyorum çünkü görüşmeler dışında tek başıma yaptığım bir iş yok. Bu yüzden çalışanlarımla iyi bir ilişkim var.”</p>
Pablo Isla	2016	<p>“İnsanlar karar verme konusunda daha özgür.”</p>
Ahmet Kırman	2019	<p>“Çalışanlarımızın fikirlerini özgürece ifade edebilecekleri yeni alanlar oluşturuyor ve onlara etkili değerlendirme sistemleri sunarak fırsat eşitliği ve güvene dayalı bir kurum kültürünü tesis ediyoruz.”</p> <p>““NAR” adını verdiğimiz öneri geliştirme platformuyla çalışanlarımızı fikirlerini paylaşmaya teşvik ediyor, bu sayede şirketin geleceğinde söz sahibi olmalarını sağlıyoruz.”</p>
Jeffrey R. Immelt	2017	<p>“İnsanların çekincelerini ve kaygılarını ifade etmesine imkân tanımam ama sürece katılmayı isteğe bırakmam. Kimseyi dışarıda bırakmam.”</p>
Engin Aksoy	2021	<p>“Çözüm odaklı olmayı sağlayan ve çalışanları motive eden çevik çalışma şekli, çalışanlarımızın daha fazla inisiyatif almasına izin veriyor.”</p>

Tablo 8. Empatik Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- Çalışanı Takdir Etmek ve Cesaretlendirmek (Devamı)

Lider	Röportaj Yılı	Çalışanı Takdir Etmek ve Cesaretlendirmek
Jim Whitehurst	2016	<p>“Eğer iş birliği istiyorsanız insanları karar verme sürecine dâhil etmelisiniz.”</p> <p>“Açık organizasyon her seviyedeki çalışana sorumluluk duygusuyla hareket etmesi yönünde güç ve ilham verir.”</p> <p>“Örneğin birkaç yıl önce 3-5 yıllık stratejik hedeflerimizi belirlerken öncelikle takım liderleriyle konuşarak işe başladık. Onlar da daha sonra kendi takımlarıyla bağlantıya geçti. Sonuç olarak şirketin gideceği yere, kıdemli liderlerin beyin fırtınasıyla değil cepheye çok yakın, süreci etkin bir şekilde yönetmeye yardımcı olacak en yeni bilgiye haiz insanlardan geri bildirim olarak karar verdik.”</p> <p>“Açık organizasyon gerektiğinde temel kuralları belirlemek konusunda çalışanlarına güvenir ve bu “öz yönetim” kendini beklenmedik şekillerde gösterebilir.”</p> <p>“Geleneksel organizasyonların aksine açık organizasyonlarda kararlar konuya hâkim kişiler tarafından verilir, organizasyonun veya takımın dışından genel olarak sorumlu kişi tarafından değil.”</p> <p>“Liderin görevi çalışanların şirketin misyonuna inanmasını sağlamak ve onlara inisiyatif sağlayabilecek bir yapıyı yaratarak imkânsız gibi görünen hedeflere ulaşmalarını sağlamaktır.”</p>
Nihat Kırmızı	2019	<p>“Müşteriye yakın olma, hızlı karar alabilme, olaylara göre davranış biçimi geliştirme, tüm ekibin aynı amaca odaklanmasını sağlama ve bunun için dayanışma ve güven doğamızda var.”</p>
Zeynep Bodur Okyay	2019	<p>“Ortak aklı kullanmaya önem veriyoruz. Kolektif liderliğe geçiş ile birlikte katılımcı yönetim anlayışı devreye giriyor. Bu da ekiplerin önemini artırıyor. Gruptaki herkesin tüm potansiyellerini etkin ve verimli kullanmaya; bilgi, birikim, bilinç, bakış açısı üretme gücünü işe katmalarını sağlamak için ortam yaratmaya çalışıyoruz.”</p>
Ali Kibar	2019	<p>“Geleceğimizi planlarken çalışma arkadaşlarımızı dinliyor, onlardan gelen geri bildirimleri değerlendiriyoruz. En alttan en üst kademeye kadar çalışma arkadaşlarımızın fikirlerine değer veriyor ve ortak akılla hareket etmeyi önemsiyoruz.”</p>

“Empatik dil” kategorisinden olan “çalışanı takdir etmek ve cesaretlendirmek” toplam 14 söyleşide yer almıştır. Bu söyleşilerin analiz edilmesi sonucunda genel olarak çalışanların fikirlerinin ve önerilerinin ortaya çıkmasına yönelik ortamın hazırlanması gerektiği ifade edilmiştir. Yaratıcılığın, girişimlerin ve yeniliklerin özendirilmesi de bu hususta ortaya çıkan bir bulgudur. Çalışanların kaygılarını ve endişelerini ifade edebilecekleri, yanlış gördükleri uygulamaları ve hataları yöneticilerine çekinmeden aktarabilecekleri bir iş ortamının oluşturulması liderler tarafından arzu edilen bir durumdur. Liderlerin üzerinde durduğu diğer konu çalışanların karar ve çözüm süreçlerine katılması ve kendilerine özerklik sağlanması gerektiğine yöneliktir. Çalışanlarla fikir alışverişinin yapılması, hiyerarşinin söz konusu olmadığı açık iletişimin sağlanması, işletmelerin geleceğini kurgularken çalışanlardan geri bildirimler alması ve bu süreçte çalışanların bilgi, birikim ve bakış açılarından yararlanılmasına yönelik gereklilik liderler tarafından vurgulanmıştır. Çalışanların kendilerini yönetmesine izin verilmesi, yöneticilere ulaşımının kolaylaştırılması, üst yönetim toplantılarına katılmalarına imkân tanınması ve yöneticilere sorularını yöneltebilecekleri platformun oluşturulması gerektiğine yönelik görüşler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte tersine mentorluk uygulaması ile çalışanların da yöneticilere belirli konularda mentorluk yapabileceğine ilişkin mesajlar da söz konusudur. İşletmelerin elde ettiği başarılarında çalışanların katkısının ve çabasının takdir edildiğine yönelik bulgu da elde edilmiştir.

Tablo 9. Empatik Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- Profesyonel Gelişime/Kariyere Destek Vermek

Lider	Röportaj Yılı	Profesyonel Gelişime/Kariyere Destek Vermek
Erkan Kafadar	2020	“Bu yeteneklerin yüksek performansa dönüşmesini sağlamak için kariyer gelişim ihtiyaçlarına uygun gelişim fırsatları sunmak gerekir.”
Mehmet Kalay	2020	“Bizim 2. en önemli özelliğimiz de kendi içimizde mutfakçı motorcu olan kişileri franchise’larımız yapmamız. Haliyle, işi bilen kişiler aynı zamanda yönetimi de devraldığı için operasyonel maliyetler düşüyor. Bizim 120-130 tane franchise’ımız var. 1996 senesinden beri sistemde olan franchise’ların 50’ye yakını bu modelle oldu. Bu da demek oluyor ki sistemin yüzde 35- 40’ı motorculuktan mutfakçılıktan franchise’lığa geçmiş kişilerden oluşuyor.”
Pınar Abay	2019	“Avrupa, Kuzey ve Latin Amerika, Asya ve Avustralya’da toplamda 40 ülkede bireysel ve kurumsal müşterilerine hizmet sunan ING Grubu’na birçok kilit pozisyon için yönetici ihraç ediyoruz. Üst ve orta kademelerde 2014 yılından bugüne 106 çalışan, kısa ve uzun dönemli olmak üzere ING Grubu ülkelerinde görevlendirilerek yurtdışına gönderildi.” “Bugün artık yüzde 50’nin üzerinde kadın çalışan oranına sahip bankamızda, grup müdürü ve üzeri seviyede kadın oranı yüzde 39. Genel Müdür Yardımcısı düzeyindeki kadın oranımız ise yüzde 44. Ayrıca memnuniyetle söylemeliyim ki yönetim kurulundaki kadın oranımız yüzde 50. Bu gurur verici rakamlara nasıl ulaştık? Kadın çalışanlarla etkin bir iletişim kanalı kurarak, onları dinleyerek ve iş-özel yaşam dengelerine katkıda bulunmaya çalışarak, kariyer yollarını destekleyerek bu sonuca ulaştık.”
Süer Sülün	2019	“Yetki devrini özendiriyoruz. Çalışanlarımız hedefleri ve istekleri doğrultusunda çalışmak istedikleri pozisyonlara aday olabiliyor.”
Mehmet Göçmen	2019	“Sabancı İleri Veri Analitiği Akademisini kurduk. Orada üniversiteyle birlikte, mevcut insanlarımıza bu işler konusunda değişik kademelerde eğitim veriyoruz. Şimdiye dek 62 arkadaşımız oradan mezun oldu. Bu sayı, artarak devam edecek.”
Bülent Eczacıbaşı	2019	“İş dünyası ve Topluluğumuz açısından baktığımızda ise tablo aslında oldukça net. Kadınların iş hayatında sayı ve ağırlıklarının yükselmesi, topluma karşı önemli bir sorumluluğu yerine getirmenin mutluluğundan öte, iş hayatına kadınların katılımıyla oluşan çeşitlilik karar kalitesini de artırıyor.”
Dani Reiss	2019	“Winnipeg’de mevcut olan 1.250 kişilik işgücünün üzerine Manitoba’da 770’den fazla kişiye eğitim verdik ve onları işe aldık.”
Caner Dikici	2018	“Burger King kurum kültürünün arkasında sürekli eğitim yer alıyor. Eğitime ve insan yetiştirmeye çok önem veriyoruz.”

Tablo 9. Empatik Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- Profesyonel Gelişime/Kariyere Destek Vermek (Devamı)

Lider	Röportaj Yılı	Profesyonel Gelişime/Kariyere Destek Vermek
Ahmet Kırman	2019	<p>“Geleneklerimizden güç alırken “birlikte gelişir ve geliştiririz” anlayışıyla bilgi seviyeleri, deneyimleri ve yetkinlikleri açısından alanlarında uzmanlaşmaları için çalışanlarımızın gelişimini yaptığımız çalışmalar ve sunduğumuz imkânlarla destekliyoruz.”</p> <p>““Dijital Dönüşüm Okulu”nda çalışanlarımıza dijital dönüşüme yönelik birçok eğitim veriyor, dijitalleşme ve inovasyon konularında önde gelen uzmanların katılımıyla çalışanlarımıza yönelik çeşitli etkinlik ve seminerler düzenliyoruz.”</p> <p>“Çalışanlarımızı ve çalışan adaylarımızı Şişecam Topluluğu’nda profesyonel yaşamı deneyimlemeye davet ediyoruz.”</p> <p>“Yetenek yönetimi sürecimizi bir başarı yolculuğu olarak tanımlayan Global Yetenek Yönetimi Sistemi “Journey” sayesinde çalışanlarımızı potansiyellerini en yüksek seviyede gerçekleştirmeleri ve gelişimlerini sağlamaları için destekliyoruz.”</p> <p>“Çalışanlarımızın gelişimine destek olmak ve yetkinliklerini artırmak için “Şişecam Akademi” çatısı altında kişisel gelişim, kurumsal gelişim ve liderlik odak alanlarında iş okullarımız var.”</p>
Doug McCillon	2017	<p>“Sürekli devam eden bir eğitim sürecimiz var. İnsanlara, okumaları için, içinde HBR parçalarının da olduğu kaynaklar veriyoruz. İnsanlar farklı şekillerde öğreniyorlar. Bazıları bir vaka çalışmasıyla durumu gerçekten iyi anladıklarını söylerken bazıları içinse durum çok daha kavramsal.”</p> <p>“Çalışanların kariyerlerine ilk başladığı alt kademeyi, başlangıç noktasını doğru seviyede belirlemelisiniz ki böylece bir öğrencinin ya da kariyer inşa etmek isteyen birinin bir giriş noktası olsun. Sonrasında ise kademeleri uygun aralıklarla ayırmalıyız ve doğru desteği vermelisiniz ki böylece insanlar istediği kadar yükseğe çıkabilsin.”</p>
Engin Aksoy	2021	<p>“Bir diğer aksiyonumuz ise kariyer yönetimi yaklaşımımızda “beceri” odaklı bir yapıya gitmek oldu. Özellikle ReSkilling ve UpSkilling akademilerimiz ile hem mevcut rollerinde çalışanlarımızı güçlendirmeye hem de onların yeni rollere hazırlanmalarına destek oluyoruz.”</p>
Ömer M. Koç	2019	<p>“Topluluğumuzu geleceğe taşıyacak insan kaynağımızı ve kurumsal yetkinliklerimizi geliştirmeye devam ediyoruz.”</p>
Ali Kibar	2019	<p>“Çalışma arkadaşlarımızın sahip olduğu potansiyeli ortaya koyabileceği imkânlar yaratıyoruz.”</p> <p>“Çalışma arkadaşlarımızın kendilerini geliştirebileceği eğitimler düzenliyor, onlara grup içinde farklı kariyer imkânları sunuyoruz.”</p>

“Profesyonel gelişime/kariyere destek vermek” kategorisine ilişkin ifadeler toplam 13 söyleşide yer almıştır. Bu ifadeler analiz edildiğinde liderlerin, çalışanlara kariyer ihtiyaçlarına yönelik gelişim fırsatlarının ve yeni iş imkânlarının tanınması gerektiğine yönelik algıları söz konusudur. Bu doğrultuda çalışanların kariyer yollarının desteklenmesi, iç terfi imkânlarına sahip olması, yeteneklerini en üst düzeyde ortaya koyabilmeleri için destek verilmesi gerektiğine yönelik mesajlar ortaya çıkmıştır. Çalışanların güçlenmesi, yeni iş rollerine hazır olması, yetkiye sahip olması, vak’a yöntemleri gibi farklı kaynaklar aracılığıyla öğrenme imkânlarına sahip olması liderler tarafından önemsenen diğer başlıklardır. Bununla birlikte çalışanların bilgi, deneyim ve yetkinlik açısından gelişiminin sağlanması ve çalışanlara işe yönelik eğitimlerin verilmesine yönelik gereklilik diğer önemli bir mesaj niteliğindedir. Ayrıca liderler, çalışanların yurtdışında görev yapma imkânına sahip olacağı uygulamaları da gündeme getirmiştir. Daha spesifik bağlamda ise, kadın çalışanların kariyer yollarının desteklenmesi ve kararlara katılımının sağlanmasına yönelik ihtiyacı da liderler vurgulamıştır.

Tablo 10. Empatik Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- Çalışanın İş Tatminiyle ve Profesyonel İyi Oluşuyla (İş Ortamındaki İnsanlar, Para ve Dışarıdaki Hayatın Kalitesi) İlgilenmek

Lider	Röportaj Yılı	Çalışanın İş Tatminiyle ve Profesyonel İyi Oluşuyla (İş Ortamındaki İnsanlar, Para ve Dışarıdaki Hayatın Kalitesi) İlgilenmek
Erkan Kafadar	2020	<p>“Borusan Grubu olarak çalışanlarımızın sağlığı en temel önceliğimiz. Devlet organlarından ve uzmanlardan aldığımız yönlendirmeler doğrultusunda çalışanlarımızın ve paydaşlarımızın sağlığını korumak için tüm önlemleri alıyor ve onların güvenliğini tehlikeye atmadan işlerimizin sürekliliğini koruyoruz.”</p> <p>“Üretim lokasyonlarına ya da ofise gitmesi gerekmeyen çalışanlarımız evden çalışma yöntemine geçiş yaptı.”</p> <p>“Müşteri odaklı servis/ürün anlayışı artık tüm dünyada sağlam bir yer edindi. Aldığımız klasik yöntemlerin yanı sıra çalışanlarımızı bir iç müşteri gibi değerlendirerek alınan önlemlerle ilgili memnuniyetlerini ve kendilerini güvende hissedip hissetmediklerini aşama aşama ölçtük.”</p> <p>“Bunun yanı sıra devam eden süreci aktif şekilde yönetmek adına çalışanlarımızı fiziksel ve psikolojik sağlıklarını nasıl koruyabilecekleriyle ilgili yönlendirecek etkinlik ve eğitimlerimizi sürdürüyor, çalışanlarımızı yakından takip ediyoruz.”</p>
Pınar Abay	2019	<p>“Yeni nesiller artık çok daha esnek ve yaratıcılığı destekleyen ortamıyla ve iş yapış biçimiyle ilham veren, dönüşüme liderlik eden kurumlarda çalışmak istiyor. Biz ING’de bunu sağladık.”</p> <p>“Çalışanlarımız artık işe “kendilerini” getirebiliyor, kendileri gibi davranabiliyorlar. Herhangi bir kalıba uymak gibi bir zorunlulukları yok. İş ortamımızdan çalışma koşullarına sektörümüzde bu alanda ezber bozduk. Bugün artık işten bunaldığımızda ofisimizde gitar çalabilir, bisiklete binebilir, basketbol ya da masa tenisi hatta PlayStation oynayabilirsiniz. Bunları yapmak için mesai dışı saatlerini beklemenize gerek yok. Çalışma saatlerinizi kendiniz belirleyebilirsiniz. Yine bankacılık sektöründen ve genel olarak özel sektörden farklı olarak haftada iki gün, ofise hiç gelmeksizin istediğiniz yerden çalışabilirsiniz. Ya da isterseniz yazları İzmir ofisimizden çalışabilirsiniz.”</p> <p>“Biz ING’de kıyafetleri de serbest bırakıyoruz. Kıyafet politikamız “Tarzın ne ise o.” Toplantılarımız da tek tipten oldukça uzak. Çalışanlar ayrıca, merak ettikleri departmanlarda geçici süreyle çalışabiliyor.”</p>
Selim Kervancı	2018	<p>“Stratejiyi hayata geçirmek için üstünde durulması gereken en önemli konulardan biri de kültürel dönüşümdü. Çalışma arkadaşlarımızın nasıl daha rahat bir ortamda ve daha yüksek motivasyonla çalışabileceğini bulmaktı. Bu bağlamda, binamıza, çalışma alanlarımıza yatırım yaptık. Açık alan konsepti getirdik. Bugün HSBC Türkiye’de ben dâhil hiç kimsenin kapalı ofisi yok. Hepimiz açık ofiste çalışıyoruz. -Benim alanım yok, bizim alanımız var- diyoruz.”</p> <p>“Kimsenin masası yok, çalışanlarımız bilgisayarlarını alıp işlerini ortak alanlarda yapıyor, başka bir departmandaki arkadaşını görüyor ve onunla sohbet ediyor, ondan birtakım şeyler öğreniyor. Bu da insanların birbirini daha iyi tanımasını sağlıyor.”</p> <p>“Ayrıca çalışanlarımıza haftada bir gün uzaktan çalışma imkânı verdik. Dolayısıyla iş-yaşam dengesini de ön plana çıkardık. Kısa bir süre önce esnek çalışma saatleri uygulamasını hayata geçirdik. Çalışanlarımız, çalışma saatlerini tercihlerine göre ayarlayabiliyorlar.”</p> <p>“Banka içinde “HSBC On Air” isimli bir sosyal ağ oluşturduk ve burada da tüm şube ve Genel Müdürlük çalışanları fotoğraflarını koyabiliyor, hislerini ve önerilerini paylaşıyorlar. Facebook’un HSBC versiyonu gibi düşünebilirsiniz. Bunları sadece iş odaklı olarak verimlilik açısından değil, çalışanların duygusal durumunu da beslemek için yapıyoruz.”</p>
Mustafa Seçkin	2019	<p>“Unilever’de genç yetenekleri elde tutmak için izlediğimiz bir strateji klasik çalışma biçimlerinden uzaklaşmamız.”</p>

Tablo 10. Empatik Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- Çalışanın İş Tatminiyle ve Profesyonel İyi Oluşuyla (İş Ortamındaki İnsanlar, Para ve Dışarıdaki Hayatın Kalitesi) İlgilenmek (Devamı)

Lider	Röportaj Yılı	Çalışanın İş Tatminiyle ve Profesyonel İyi Oluşuyla (İş Ortamındaki İnsanlar, Para ve Dışarıdaki Hayatın Kalitesi) İlgilenmek
Sabri Sözen	2019	<p>“Volvo Cars şirketlerinde doğum sonrasında kanuni haklarınızın üzerine, maaşınızın yüzde 80’ini alarak 6 ay izin alabilirsiniz. Ve bunu sadece anneler değil, babalar da kullanabilir. Volvo Car Turkey olarak biz de bu uygulamaya keyifle dâhil olup yasal doğum izni süresiyle birlikte, aynı imkanları tüm çalışanlarımıza sunmaktan mutluluk duyuyoruz.”</p> <p>“Belirli günlerde ofisi kapatıyoruz ve çalışanlarımıza istedikleri yerden çalışma özgürlüğü veriyoruz. Örneğin Day at Work konseptimizde, 100 kişi çalışıyorsa 80 adet masa var ve kimsenin standart bir masası yok. Üst düzey yöneticiler de dâhil olmak üzere herkes, sabah geldiğinde boş olan bir masaya geçip orada çalışıyor.”</p>
Ahmet Kırman	2019	<p>“İnsan kaynakları süreçlerimizde küresel entegrasyon ve adaptasyon çalışmalarına çok önem veriyoruz.”</p> <p>“Farklı kuşakların birbirinden kolaylıkla öğrenebildiği bir çalışma ortamımız var. Ayrıca geleneklerinden beslenen kurum kültürümüzü farklı kuşakların beklentilerini karşılayacak şekilde adapte ediyoruz.”</p> <p>“İş yerinde çalışma barışının ve takım ruhunun geliştirilmesini sağlayan sosyal ortamları destekliyor, çalışma arkadaşlarımızı sanat, spor gibi ortak paydalarda bir araya getirecek çalışmaları hayata geçiriyoruz.”</p>
Engin Aksoy	2021	<p>“Büyüme hedeflerimizi gerçekleştirirken ana odağımız “mutlu paydaşlar yaratmak” olmaya devam edecek. Başka bir deyişle, mutlu müşteri, mutlu iş ortağı ve mutlu çalışan hedefiyle çalışmalarımızı sürdürüceğiz.”</p>
Jim Whitehurst	2016	<p>“Açık organizasyon içsel motivasyona, yani para ya da güç gibi dış teşviklerin tam tersine insanların içinde onları motive eden şeylere dokunur.”</p>
Ali Ülker	2021	<p>“Yeni Normal”le birlikte çalışma ortamı çok fazla değişti. Arkadaşlarımızın yalnızca üçte biri ofiste. Bu noktada sosyal aidiyet konusu önem arz ediyor. Toplantılar daha hedef odaklı ve kısa tutulmalı, uzun vadede mümkün olduğu kadar azaltılmalı.”</p>
Nihat Kırmızı	2021	<p>“Doğa Sigorta, tamamen evde çalışma modeli ile bu süreci başarıyla yürütüyor. Teknolojiye yaptığımız yatırımlar ve personelimizin bu konudaki eğitimine verdiğimiz önem sayesinde uzaktan çalışmanın devamına karar verdik.”</p>
Zeynep Bodur Okyay	2021	<p>“İletişimi hiç kesmedik. Hem kulağım, gözüm hep onlardaydı hem de sürekli bilgilendirme yaptık. Kaygıyı azaltmanın en iyi yollarından biri bilgilenmek kadar, insanlık hallerini paylaşmak. Benim çalışanlarla bir araya gelip onları dinlediğim periyodik CEO kahvaltıları var. Bu toplantıları online platforma taşıdık. Bu buluşmalar, bir nevi kuşaklararası buluşma gibi oluyor. Gençlerin bakış açısını duymak, onların derinlerini, çözüm önerilerini dinlemek, birbirimizden öğrenmek ve beslenmek her zaman çok önemliydi, pandemi döneminde daha bir anlam kazandı. Birlikte olma duygumuzu, dijitalde de olsa yaşamaya gayret ettik ve sanırım başardık da...”</p>
Ali Kibar	2019	<p>“Gerek çalışma arkadaşlarımız gerekse de paydaşlarımızla ilkeler doğrultusunda kalıcı ve sağlam ilişkiler geliştiriyoruz. Çünkü biliyoruz ki, mutlu olmayan bir ekipten, memnuniyet verici bir sonuç beklenemez.”</p> <p>“İş dışında da bir arada olabileceğimiz etkinlikler düzenliyoruz. Örneğin üç yıldır düzenlediğimiz spor şenlikleriyle birlikte mücadele etme ve takım olarak çalışma kültürünü pekiştiriyoruz.”</p>

“Çalışanın iş tatminiyle ve profesyonel iyi oluşuyla (iş ortamındaki insanlar, para ve dışarıdaki hayatın kalitesi) ilgilenmek” kategorisine yönelik ifadeler toplam 12 söyleşide yer almıştır. İş yapış şekillerinden iş ortamına kadar çalışanların mutluluğunun ve memnuniyet düzeyinin artmasının önemli olduğuna yönelik ifadeler vardır. Çalışanların sağlığı ve güvenliği liderler için öncelikli konumdur. Esnekliği ve yaratıcılığı destekleyen iş

ortamlarının ve iş yapış şekillerinin oluşturulması, esnek çalışma sisteminin uygulanması, uzaktan çalışma sistemine geçiş yapılması, çalışanların işletme içinde hangi fiziksel alanda çalışacağına karar vermesi ve işini yerine getirirken arkadaşlarıyla sohbet etmesine yönelik ihtiyaçlar liderler tarafından vurgulanmıştır. Benzer şekilde açık alan konseptinin getirilmesi, kıyafet serbestliğinin tanınması, öğrenmeyi mümkün kılan iş ortamlarının oluşturulması ve rotasyon uygulamasıyla çalışanların istediği departmanda görev yapmasına yönelik mesajlar da söyleşilerde yer almıştır. Çalışanlar iç müşteri gibi görülerek işe ve organizasyona adaptasyon süreçlerinin takip edilmesi gerektiğine ilişkin ifadeler bulunmaktadır. Bunların dışında, çalışanların sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sosyal ağların oluşturulması, sanatsal ve sportif faaliyetlerin gerçekleştirilmesi de liderlerin üzerinde durduğu diğer bir konudur.

Anlam verici dil kapsamında elde edilen sözel veriler Tablo 11 ve Tablo 12’de ayrı kategoriler altında yer almaktadır.

Tablo 11. Anlam Verici Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- Şirketten Ayrılan/Daha Önce Başarı Kazanmış/Hayranlık Duyulan Kişilerin Hikâyesini Anlatmak

Lider	Röportaj Yılı	Şirketten Ayrılan/Daha Önce Başarı Kazanmış/Hayranlık Duyulan Kişilerin Hikâyesini Anlatmak
Sami Kariyo	2019	“1980’li yılların ortası, iş hayatına yeni başladığım dönemlerdi. Çok iyi bir tüccar olan amcamın müşterileri takip ettiği kendine özgü bir sistemi vardı. Her müşteriye özel bir dosya bulunuyordu. Amcam her müşterinin cari hesabını kurşun kalemle bu dosyalarda tutardı. Normal şartlarda dosyanın girişinde müşterinin ismi, iletişim bilgileri, carisi gibi genel bilgiler yer alırken, amcamın sisteminde durum bambaşkaydı. Amcam müşterileri değerlendirirken ilk sıraya o müşterinin karakter değerlendirmesini yazardı. O kişiyi karakteriyle tasnif ederdi. İlk başta, büyük ciroya sahip müşteriden ziyade neden düşük cirolu ancak çok düzgün karakterli müşteriye farklı bir eğilim gösterdiğini anlayamamıştım. Gerçekten de ödemelerine en sadık insanlar o düzgün karakterli insanlar arasından çıkıyor ve bu insanlar sizleri asla hayal kırıklığına uğratmıyor.”
Hayrettin Çaycı	2019	“Rahmetli Koç ilk yatırımlarda tasarrufa çok önem verilmesi gerekliliğini vurgularken, arsanın ihtiyaca ve ilerideki büyümelere uygun seçilmesi gerektiğini anlatır.” Binanın ihtiyaçtan 1 metrekare dahi büyük olmamasına dikkat edilmesi gerektiğini belirtir. En çarpıcı sözü de şu olur: ‘Yatırımda arsa altındır, üzerine bina yapılıncaya gümüş olur, içerisine makine konulunca değeri tenekeye dönüşür.’
Cemalettin Sarar	2019	“Saray fabrikasını Eskişehir Organize Sanayi Bölgesi’ne taşımak ve arsasını almak için babamla beraber randevu alıp Eskişehir Organize Sanayi Müdürlüğü’ne gittik ve Ankara yolu üzerinde bir yer beğendik. Ben orada konuşmalara dâhil oldum. Müdür Bey’e, ‘Bu arsanın yan tarafını bize verin’ dedim. O, ‘Buraya İstanbul’dan bir giyim firması gelecek’ deyince ben, ‘Yan yana konfeksiyon fabrikası olur mu?’ diye sordum. Babam da ‘Oğlum yan yana fabrikalar olsun ki Eskişehir konfeksiyon şehri olsun, hatta 100 tane olsun ki giyim sanayi şehrimizde oluşmuş olsun’ dedi. Daha sonra o yan taraftaki arsa da bize nasip oldu. İlk fabrikamızı Sarar olarak yaptık. Yandaki arsaya da ilk yaptığımız fabrikanın aynısını CCS fabrikası olarak 3 kardeşin adına kurduk. Bu benim için bir gurur oldu. 1983’te babamın söylediği sözler hala kulağımda çınlıyor. Tabii ki kaliteli yaparsan dünyanın neresinde olursan ol, o müşteri seni bulur ve gelir ziyaret eder.”
Öget Kantarcı	2019	“Koç Üniversitesi’nden mezun oldum, Peugeot’da ticari araç sorumlusu olarak işe başladım. İyi bir üniversiteden mezun olmuştum, çok iyi derecede yabancı dilim vardı. Dolayısıyla masa başında bir iş yapacağımı düşünüyordum. Ancak üç ay boyunca Peugeot’da görevim ticari araç teslimatı yapmak oldu. Hatta teslim edilecek araçları bana yıkattılar. Bu durumu sorguladığımda, o dönemki yöneticim Yüksel Sungurtekin bana çok önemli bir hayat dersi verdi, ‘Çalışırken ismini bir ceket gibi düşünüp her sabah kenara asacaksın’ dedi. Bu ders bana çalışma hayatında hiçbir şeyi kişisel olarak almamayı öğretti.”

“Anlam verici dil” kategorisinden olan “şirketten ayrılan/daha önce başarı kazanmış/hayranlık duyulan kişilerin hikâyesini anlatmak” toplam 4 söyleşide yer almıştır. Liderler başka kişilerin hikâyelerini anlatarak çalışanlara mesaj vermeyi pek tercih etmemiştir. Tespit edilen mesajlarda liderler, başarılı olmuş kişilerin düşünce yapısının, eylemlerinin ve kalıplaşmış söz öbeklerinin çalışanlara iletilmesi hususunda istekli olabilmektedir. Bunun yanında, yaşanmış hikâyelerden çıkarılan derslerin ve değerli kişilerle yaşanmış anekdotların çalışanlara aktarılacağı söylenebilmektedir.

Tablo 12. Anlam Verici Dil Kapsamında Elde Edilen Sözel Veriler- Şirketteki Diğer Kişilerle Uyum Sağlamak İçin Ögüt Vermek

Lider	Röportaj Yılı	Şirketteki Diğer Kişilerle Uyum Sağlamak İçin Ögüt Vermek
Pınar Abay	2019	“Ben hep başarılı insanların başarılı insanları çektiğine inanırım. Bu nedenle de oluşturduğumuz ekibin sadece birbirine saygı duyması değil, aynı zamanda birbiriyle iyi anlaşması da önemliydi. Bunu sağlamak için yönetim ekibimizi bir liderlik koçu ile birlikte İskoçya’da gözlerden uzak bir yere götürdük. Orada geçirdiğimiz zaman ve birbirimizle paylaştıklarımız çok kısa sürede aramızda çok güçlü bir bağ oluşmasını sağladı.”
Jeffrey R. Immelt	2017	GE Aviation’dan biri bir keresinde bana “Predix şu anda bende olan fonksiyonların tamamını içermiyor.” diye serzenişte bulunuyordu. İyi bir yazılım geliştirmenin iteratif yani adım adım şekillenen bir süreç olduğunu bildiğimden dolayı kendisine şunu hatırlattım: GE Aviation Boeing’in 747-8 jet uçağına ve 787 Dreamliner’ına yönelik GENx motorunu geliştirirken ilk aşamada düşük basınç türbinini hatalı tasarlamıştı. “Çalışma arkadaşlarına karşı daha destekleyici olmalısın.” dedim kendisine.

“Şirketteki diğer kişilerle uyum sağlamak için ögüt vermek” kategorisine yönelik ifadeler toplam 2 söyleşide yer almıştır. Söyleşi sayısının az olmasından da anlaşılacağı üzere, liderlerin, çalışanların diğer kişilerle olan uyumuna yönelik pek mesaj vermediği tespit edilmiştir. Mevcut söyleşilerde ise diğer kişilerle uyum sağlamak için saygılı olmanın yanında, iyi anlaşmanın önemine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, çalışanların iş arkadaşlarına karşı daha destekleyici olması durumunda uyumun sağlanabileceğine yönelik mesajlar tespit edilmiştir.

Liderlerin verdikleri mesajların içeriği görev süreleri kapsamında da analiz edilmiştir. Tek bir işletmede en fazla 10 yıla kadar görev yapan liderlerle yapılan söyleşi sayısı 21’dir. Bu söyleşiler incelendiğinde liderlerin genel olarak yapılacak işlere yönelik açıklamalar yaptığı, işleri etkileyen geçmiş ve gelecekteki değişime ilişkin bilgi verdikleri, çalışanların profesyonel gelişimine/kariyerine destek vermeye çalıştıkları, çalışanların iş tatminiyle ve profesyonel iyi oluşuyla ilgili oldukları, çalışanları takdir etmeye ve cesaretlendirmeye yönelik mesajlarının olduğu, performans değerlendirmenin nasıl olacağına dair bilgi verdikleri, işe yönelik problemlerin çözülmesine yardım etmeye çalıştıkları ve çalışanların işteki gelişimine ilişkin tavsiyeler verdikleri görülmektedir. Bununla birlikte ödüllendirilmek için ne yapılması gerektiğine yönelik bilginin aktarıldığı iki söyleşi bulunmaktadır. Şirket başarısı ve finansal durum hakkında bilginin verildiği bir söyleşi söz konusudur. Bunun dışında, şirketteki diğer kişilerle uyum sağlamak için ögütün yer aldığı yine bir söyleşi bulunmaktadır. En fazla 10 yıla kadar görev yapmış olan liderlerin şirketten ayrılan/daha önce başarı kazanmış/hayranlık duyulan kişilerin hikâyesini anlatmadığı tespit edilmiştir.

Tek bir işletmede 10 yıldan fazla görev yapmış liderlerle yapılan söyleşi sayısı 12’dir. Söyleşilerde yer alan liderlerin görev süreleri 12 yıl ile 40 yıl arasında değişmektedir. En az 12 yıldan bu yana tek bir işletmede görev yapan liderlerin mesajları incelendiğinde, şirketin başarısı ve finansal durumu ile çalışanların ödüllendirilmesi için ne yapmaları gerektiğine yönelik mesajlarının bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu liderlerin verdikleri mesajlar ağırlıklı olarak çalışanların takdir edilmesi ve cesaretlendirilmesi, profesyonel gelişime/kariyere destek verilmesi, çalışanların iş tatmini ve profesyonel iyi oluşuna yönelik bilgilerin verilmesi, yapılacak işlerin açıklanması, işleri etkileyen geçmiş ve gelecekteki değişime ilişkin bilgilerin verilmesi ve şirketten ayrılan/daha önce başarı kazanmış/hayranlık duyulan kişilerin hikâyesinin anlatılmasıyla ilişkilidir. Bunun dışında, performans değerlemenin nasıl yapılacağı iki farklı lider tarafından ifade edilmiştir. İşe yönelik problemlerin çözümü ve işe yönelik tavsiyeler bir lider tarafından ifade edilmiştir. Şirketteki diğer kişilerle uyum sağlamak için ögüt vermeye yönelik mesajlar yine bir lider tarafından ifade edilmiştir.

IV. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma işletmecilik alanındaki e-dergilerde yer alan lider söyleşilerinden yola çıkarak, çalışanlarla ilgili mesajların motivasyonel dil açısından incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda motivasyonel dil boyutlarından olan yönlendirici dil, empatik dil ve anlam verici dil çerçevesinde liderlerin söyleşileri analiz edilmiştir. Söyleşiler kapsamında liderlerin şirketin başarısı ve finansal durum hakkında çalışanlarına yönelik bilgi verme çabası içinde olmadığı algılanmıştır. Şirketin başarısı ve finansal durum hakkında bilgi veren sadece bir lider mevcuttur. Genel bağlamda, liderlerin şirketin başarısının nasıl ortaya çıktığına ve içinde buldukları finansal duruma yönelik içerik paylaşmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer bir husus çalışanların ödüllendirilmesiyle ilgilidir. Söyleşiler kapsamında liderlerin çalışanların ödüllendirilmek için ne yapmaları gerektiğine ilişkin pek fazla bilgi aktarmadığı görülmüştür. Bu kapsamda bilginin yer aldığı sadece iki söyleşi mevcuttur. Ortaya çıkan bu durum, ödüllendirilmeye ilişkin işletme kurallarının, politikalarının ve prosedürlerinin açık ve net olmasıyla ilişkili olabilir. İşletme politikasına ve insan kaynakları uygulamalarına dayanarak çalışanlar ödül elde edebilmesi için ne yapması gerektiğinin farkında olabilir. Dolayısıyla, ödüllendirilmenin çalışanlar tarafından bilinen ve farkına varılan bir süreç olduğu düşünüldüğünde, liderlerin bu hususa yönelik açıklamalarda bulunmaması anlaşılır olabilir.

Liderlerin genel olarak yönlendirici dil unsurlarına söyleşilerde yer verdiği görülmüştür. Yönlendirici dil boyutunda liderlerin özellikle yapılacak işlere yönelik açıklamalarının olduğu ve işleri etkileyen geçmiş ve gelecekteki değişime yönelik bilgi verdiği ortaya çıkmıştır. İşlerin doğru ve eksiksiz bir şekilde yapılması, işe yönelik ihtiyaçların neler olduğunun belirlenmesi ve iş yapış sürecinde hangi değerlere uyulması gerektiğinin netleştirilmesi liderlerin önem verdiği bir konudur. İşlerin daha verimli ve etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi için liderlerin işe yönelik çalışanlara açıklama yapmayı tercih edebileceği görülmektedir. Yine işleri etkilemesi öngörülen geçmişteki ve gelecekteki değişimlere ilişkin çalışanlara bilgi verilmesi iş kapsamında önceden tedbir almayı ve işe ilişkin proaktif yaklaşım sergilemeyi mümkün kılabilir. Gelecekteki gelişmelere ve yeniliklere açık olunması, yenilikçi ve girişimci bir yapının oluşturulması ve değişim kültürünün benimsenmesi doğrultusunda liderler çalışanlarına mesaj verebilmektedir.

Liderlerin söyleşileri kapsamında empatik dil boyutlarına yönelik ifadelerin sıkça görüldüğü tespit edilmiştir. Empatik dil boyutlarından olan çalışanı takdir etmek ve cesaretlendirmek, profesyonel gelişime/kariyere destek vermek, çalışanın iş tatminiyle ve iyi oluşuyla ilgilenmek liderlerin üzerinde daha çok durduğu konulardır. Liderlerin empatik dil unsurlarına daha çok değinmesi çalışanların ihtiyaçlarına önem verdiğini ve çalışanların duygu ve düşüncelerinin farkına vararak iletişim kurduğunu gösterir. İşletmelerde en önemli kaynaklardan birisi olan çalışanların işletme içindeki ve dışındaki memnuniyeti ve mutluluğu yapılan işin niteliğine yansımaktadır. Çalışanların gelecek kaygısı içinde olmaması, fikir ve düşüncelerini özgürce ifade edebilmesi memnuniyet düzeylerini artırmaktadır. Ürün ve hizmetin nitelikli şekilde üretilmesi ve müşteriye ulaştırılması sürecinde işinden ve dışarıdaki hayatından memnun olan çalışanların kritik bir işlevinin bulunması liderleri daha çok empatik dil unsurlarını benimsemeye itiyor olabilir. Söyleşiler empatik dil kapsamında incelendiğinde de liderlerin, çalışanların fikrini rahatça ifade edebileceği iş ortamının oluşturulması, kararlara katılımının sağlanması, kariyer ihtiyaçlarının giderilmesi, eğitimi ve geliştirilmesi, iş yapış şekillerinin değiştirilmesi, duygusal ve sosyal ihtiyaçlarının giderilmesi yönünde önemli mesajlarının bulunduğu görülmüştür.

Liderlerin anlam verici dil boyutlarına yönelik içerikleri çok fazla kullanmadığı görülmüştür. Anlam verici dil kapsamında şirketten ayrılan/daha önce başarı kazanmış/hayranlık duyulan kişilerin hikâyesinin anlatılması ve şirketteki diğer kişilerle uyum sağlamak için öğüt verilmesi çalışanlar için önem teşkil etmeyebilir. Özellikle günümüz işgücünün büyük çoğunluğunun Y kuşağından oluştuğu düşünüldüğünde, başka kişilerin hikâyesini anlatarak ve kendilerine öğüt vererek onları motive etmek doğru bir yaklaşım olmayabilir. Bu çalışanların başkalarından bağımsız olarak işlerini yerine getireceğini ve sadece kendi fikirleri ve düşünceleriyle hareket edebileceğini unutmamak gerekir. Dolayısıyla liderlerin de özellikle Y kuşağı çalışanlarının kişilik ve iş yapış özelliklerini düşünerek anlam verici dil unsurlarına çok fazla değinmediği düşünülebilir.

Liderlerin görev süreleri ile motivasyonel dil unsurlarının kullanımı arasındaki ilişki de incelenmiştir. En fazla 10 yıla kadar görev yapan liderler ile nispeten daha uzun süreli görev yapan (12-40 yıl arası) liderlerin

çalışanların takdir edilmesi ve cesaretlendirilmesi, profesyonel gelişime/kariyere destek verilmesi, çalışanların iş tatmini ve iyi oluşuyla ilgilenilmesi, yapılacak işlete yönelik açıklamaların yapılması ve işleri etkileyen geçmiş ve gelecekteki değişime ilişkin bilgilerin verilmesi yönünde mesajlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Nispeten daha uzun süreli görev yapan liderlerin (12-40 yıl arası) şirketten ayrılan/daha önce başarı kazanmış/hayranlık duyulan kişilerin hikâyesine ilişkin bilgi verdiği görülürken, kısa süreli görev yapan liderlerin (en fazla 10 yıla kadar) ise bu boyuta ilişkin bilgi paylaşmadığı tespit edilmiştir. Kısa süredir görev yapan (en fazla 10 yıla kadar) liderler performans değerlendirmenin nasıl yapılacağına, işe yönelik problemlerin çözülmesine ve çalışanların işteki gelişimine ilişkin tavsiyeler verdikleri görülürken, nispeten daha uzun süreli görev yapan liderlerin (12-40 yıl arası) ise bu doğrultuda bilgi paylaşmadığı ortaya çıkmıştır.

KAYNAKLAR

- Conger, J. A.** (1991). Inspiring Others: The Language of Leadership. *Academy of Management Executive*, 5 (1), 31-45.
- Ergül, H. F.** (2005). Motivasyon ve Motivasyon Teknikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (14), 67-79.
- Holmes, W. T., & Parker, M. A.** (2017). Communication: Empirically Testing Behavioral Integrity and Credibility as Antecedents for the Effective Implementation of Motivating Language. *International Journal of Business Communication*, 54 (1), 70-82.
- Ling, B., & Guo, Y.** (2020). Affective and Cognitive Trust as Mediators in the Influence of Leader Motivating Language on Personal Initiative. *International Journal of Business Communication*, 00 (0), 1-23.
- Mayfield, J., Mayfield, M., & Kopf, J.** (1995). Motivating Language: Exploring Theory with Scale Development. *The Journal of Business Communication*, 32 (4), 329-344.
- Mayfield, J. R., Mayfield, M. R., & Kopf, J.** (1998). The Effects of Leader Motivating Language on Subordinate Performance and Satisfaction. *Human Resource Management*, 37 (3-4), 235-248.
- Mert, İ. S.** (2011). Yöneticilerin Kullandıkları Motivasyonel Dil ve Performans Üzerindeki Etkisi. Balıkesir Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (26), 197-214.
- Mert, İ. S., Keskin, N., & Baş, T.** (2011). Motivasyonel Dil (Md) Teorisi ve Ölçme Aracının Türkçede Geçerlik ve Güvenilirlik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12 (2), 243-255.
- Önen, S. M., & Kanayran, H. G.** (2015). Liderlik ve Motivasyon: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Birey ve Toplum*, 5 (10), 43-63.
- Sıgrı, Ü.** (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Beta Yayınevi.
- Sullivan, J. G.** (1988). Three Roles of Language in Motivation Theory. *Academy of Management Review*, 13 (1), 104-115.
- Sun, P. C., Pan, F. T., & Ho, C. W.** (2016). Does Motivating Language Matter In Leader-Subordinate Communication?. *Chinese Journal of Communication*, 9 (3), 264-282.
- Wang, C. W., Hsieh, C. T., Fan, K. T., & Menefee, M. L.** (2009). Impact of Motivating Language on Team Creative Performance. *Journal of Computer Information Systems*, 50 (1), 133-140.
- Wirsching, S. G., Mayfield, J., Mayfield, M., & Wang, W.** (2015). Motivating Language as a Mediator Between Servant Leadership and Employee Outcomes. *Management Research Review*, 38 (12), 1234-1250.

Araştırma Makalesi- Research Article

İngiltere'nin Avrupa Birliğinden Ayrılış Sürecinde Göç Faktörünün Etkisi

The Effect of Migration in the Britain's European Union Exit Process

İsmail Hakkı İŞCAN^{1*}

Geliş / Received: 22/11/2021

Revize / Revised: 16/12/2021

Kabul / Accepted: 16/12/2021

ÖZ

Sancılı bir başvuru sürecinden sonra 1973 yılında İrlanda ve Danimarka ile birlikte Avrupa Birliği (AB) üyeliğine kabul edilen İngiltere AB için, iç politika bağımsızlığı ve bazı egemenlik haklarının devri konularında her zaman sorun oluşturmuştur. İngiltere, AB'nin yürürlüğe koyduğu birçok ulus üstü ve hükümetler arası anlaşmalardan kendini ayırıştırmayı başarmıştır. Brexit, bu ayrışmanın en kalıcısıdır. Brexit sürecinde göç konusunun yoğun bir şekilde propaganda aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. İstatistiklere bakıldığında İngiltere için göç konusundaki sorunun bölge dışı olmaktan ziyade Birlik üyesi diğer ülkelerle olan göçmen hareketliliğinden kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma göçün AB içerisinde ve İngiltere özelinde yarattığı ekonomik ve güvenlik kaynaklı etkilerini araştırırken, Brexit sürecinin göç konusu ile ilişkisini tartışmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla gerek AB ülkeleri ve gerekse İngiltere, göçle birlikte oluşan sosyal değişimi bir güvenlik tehdidi olarak ele almaktadırlar. Gelişmiş ve hedef ülkeler kendilerini bu tehdiye karşı korumak ve göçü bir şekilde engellemek için her türlü politik tedbiri almak durumunda ve dahası bu hakka sahip hissetmektedirler.

Anahtar Kelimeler- Brexit, Göç, Avrupa Birliği, Suriyeli Mülteciler.

ABSTRACT

After a painful application process, Britain, was admitted to the European Union (EU) together with Ireland and Denmark in 1973. It has always been a problem in terms of internal policy independence and transfer of some sovereign rights for the EU. Britain has succeeded in decoupling from many supranational and intergovernmental agreements put into effect by the EU. Brexit is the most permanent of this divergence. In the Brexit process, it is seen that immigration is used as a propaganda tool. Considering the statistics, it is understood that the problem regarding immigration for the Britain is due to immigrant mobility with other member countries of the Union rather than being outside the region. This study investigates the economic and security-based effects of migration in the EU and in the Britain, while also discussing the relationship between the Brexit process and the issue of migration. It is understood that both the EU countries and the Britain consider the social change that occurs with immigration as a security threat. Developed and target countries have to take all kinds of political measures to protect themselves against this threat and prevent migration, and moreover, they feel they have this right.

Keywords- Brexit, Migration, European Union, Syrian refugees.

^{1*} Sorumlu Yazar, Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ismailhakki.iscan@bilecik.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2786-4928>)

I. GİRİŞ

Genel sözlüklerde yapılan tanımlamalar dışında göç (*migration*) ve göçmen (*migrant*) kavramları, yasal, idari, bilimsel ve istatistiksel alanlar da dâhil olmak üzere farklı ve özel tanımlamalara sahiptir. Göç ve göçmen kavramlarının tanımlamaları, ilişkili kavramları ve kategorileri, coğrafi, yasal, politik, metodolojik ve benzeri faktörlerle yakından ilgilidir. Göç olaylarının tanımlamasında örneğin, doğum yeri, vatandaşlık, ikamet yeri ve kalış süresi gibi faktörlerce belirlenen sayısız yol vardır. Göç ve göçmenlerin etkilerini ölçmek ve analiz etmek söz konusu olduğunda tanımlama önem arz etmektedir. Buna göre Birleşmiş Milletler (BM) göçmen kavramını, “*her zamanki ikamet ettiği ülkesini değiştiren herhangi bir kişi*” olarak tanımlar (UNDESA, 1998: 9).

Bu tanımlamaya göre uluslararası göçmen, ayrıldığı ülkede normal bir ikamet sahibi olan, girdiği ülkede normal bir ikamet sahibi olmamakla birlikte bir ikamet kuracak olan kişidir. Bu tanımın kullanılması, göçle ilgili uluslararası düzeyde karşılaştırılabilir verilerin toplanmasına imkân sağlamaktadır. BM, böyle bir tanımlamanın ulusal veri sistemleri tarafından benimsenmesini tavsiye etmesine rağmen, uluslararası göçmenin her ülkede kullanılan idari ve yasal tanımlamalarıyla karıştırılmamalıdır. Yani uluslararası göçmenle ilgili ulusal uygulamalarda yer alan temel kavramların ve tanımlamaların çoğu zaman BM tarafından önerilen kavram ve tanımlamalardan farklı olabileceği unutulmamalıdır. BM’nin çeşitli raporlarda ülkeler bazında sunduğu uluslararası göçmen sayılarına ilişkin istatistikler, BM tarafından önerilenleri değil, ulusal tanımlamaları yansıtmaktadır (IOM, 2017: 299-300). Ülkeler arasında kavram ve tanımlamalardaki farklılıklarla veri toplama metodolojilerindeki uyumsuzluklar, uluslararası göçmenlerle ilgili ulusal bazdaki istatistiklerin karşılaştırılabilirliğini önemli ölçüde engellemektedir.

Göç konusunda uluslararası düzeyde yaşanan kavramsal kargaşaya önem atfetmemizin nedeni, Birlik genelinde şu ana kadar tutarlı bir göç politikası geliştiremeyen Avrupa Birliği (AB) için göç olgusunun, geçmişte ve şu anda ifade ettiği anlam ve algı farklılığıdır. Zira AB bir zamanlar göçü siyasi bütünleşmesinin tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirirken, göçün ekonomik etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle AB’nin genişleme dönemlerinde yürütülen kontrollü göç hareketliliğinin AB’nin kurumlarınca Birliğin ekonomik büyümesine katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Nitekim Avrupa Komisyonu ve OECD tarafından ortaklaşa oluşturulan ve 2014 yılında yayımlanan raporda Avrupa’nın ihtiyaç duyduğu niteliklere sahip iş gücünü çekebilme için diğer ekonomilerle rekabet ettiği, 2012 ile 2025 yılları arasında AB’nin gerektirdiği iş gücü niteliğinde, yüksek eğitimli iş gücü istihdamının keskin bir artış göstereceğinin beklendiği (%23 oranında) ifade edilmektedir (Descy, 2014) AB’nin göçe yönelik ilk eylem planı olan ve Avrupa Komisyonunun Mayıs-2015’de yayımlanan “*Avrupa Göç Gündemi*” başlıklı raporunda ise AB için yasal göçün hem kaynak ve hem de hedef ülkeler için olumlu ekonomik sonuçları üzerinde tespitler yapılmaktadır. Aynı raporda üye ülkelerin konu hakkında acil eylem planları oluşturulması gerekliliği vurgulanırken kararlı bir çabayla bile orta ve uzun vadede AB iş gücü piyasasındaki ihtiyaçların tam olarak karşılanamayacağı belirtilmektedir. Raporda düzensiz göçün AB açısından göçü bir sorun haline getireceği ve AB Delegasyonlarının göçü temel bir sorun olarak ele almaları gerektiği de ayrıca vurgulanmaktadır (EC, 2015).

AB’nin kurucu anlaşmaları olan 1951 Paris ve 1957 Roma Anlaşmalarında, üye ülke vatandaşlarına Birlik içerisinde bulunan ülkelere çalışma imkânı ve üye ülke işçilerine bir diğer üye ülkede serbest dolaşım hakkı sağlanmıştır. Bu özgürlük zamanla daha da genişletilerek 1993 Maastricht Anlaşması ile bir vatandaşlık hakkı haline getirilmiştir. Bununla birlikte serbest dolaşım hakkı giderek Birlik için bir güvenlik sorunu haline gelmeye başlamış özellikle düzensiz göçle mücadelede geliştirilen politika ve önlemlerin bu hakla birlikte yürütülmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Soğuk Savaş sonrası Doğu ve Batı Almanya’nın birleşmesi, küreselleşmede yaşanan gelişmeler ve Doğu Avrupa ülkelerinde liberal ekonomi politikalarına geçiş süreci, Avrupa’da doğudan batıya doğru göç hareketlerini tetiklemiş, bu durum ev sahibi ülkelere toplumsal önyargıların oluşmasına, ekonomi ve siyasette göç karşıtlığını gündeme taşıyarak Avrupa’da göç ve güvenlik sorunlarının birbirleri ile ilişkilendirildiği bir ortam meydana getirmiştir (Maas, 2008: 16-17).

1990’lı yıllarla birlikte yaşanan bu durum Avrupa’da göçün, istihdam üzerinde oluşturduğu etkilerle birlikte toplumsal önyargı ve yabancı karşıtlığı ile siyasallaşması sonuçlarını da doğurmuştur. Günümüz şartlarında hem AB kurumları hem de Birlik üyesi ülkeler için göç, ekonomik olmaktan ziyade siyasi ve hatta güvenlik endişeleri ile bezenmiş bir sorun haline gelmiştir. AB Konseyi Genel Sekreterliği tarafından 2003 yılında hazırlanan AB Güvenlik Stratejisi belgesinde terörizm ve organize suçlarla birlikte düzensiz göç de güvenlik tehdidi olarak görülmüş ve terörle bağlantılı konularla birlikte AB politika metinlerine girmiştir (CEU, 2009: 7).

Ayrıca Avrupa toplumlarının göçü sosyoekonomik birçok sorunla eşleştirmesi ve artan bir tehdit ve güvensizlik unsuru olarak görmesi, Avrupa devletlerine normalde meşru sayılamayacak çeşitli kontrollerin göçe karşı uygulanmasını haklı gösterecek bir siyasi ortam da sağlamıştır (Boswell, 2007: 590).

Bu çalışmada Avrupa’da önemli bir endişe kaynağı haline gelen göçün ekonomik yönden bir endişe mi yoksa çeşitli argümanlarla ortaya konabilecek farklı bir sorun mu olduğu araştırılacaktır. Bu kapsamda çalışmanın iki amacından biri Brexit sürecinin bölge içi ve bölge dışı kaynaklı göç sorunu ile ilgili olup olmadığını ortaya koymaktır. Çalışmanın diğer amacı ise Suriye’de baş gösteren iç karışıklıklar dolayısıyla göçe maruz kalan mültecilerin AB içerisinde ve Birleşik Krallık² özelinde yarattığı etkiyi ortaya koyarak Brexit süreci ile ilgisinin gerçekçiliğini tartışmaktır. Çalışmanın izleyen bölümünde AB göç politikaları ve göç yönetimi üzerinde açıklamalar getirilecek ve sonrasında İngiltere’nin AB’den ayrılış süreci ve bu süreçte göçün etkisi araştırılacaktır. Sonuç bölümü öncesinde İngiltere özelinde göçün durumu ele alınarak göç kaynaklı endişenin emek piyasası temelli ekonomik bir sorun mu yoksa toplumsal endişelerle bezenmiş bir güvenlik sorunu mu olduğu tartışılacaktır. Çalışmada göçe dair istatistikler için, bazı düşünce kuruluşlarının göçe dair hazırladığı raporlar yanında BM ve BM’ye bağlı Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR)’nin verileri kullanılmış, aynı zamanda İngiltere Ulusal İstatistik Ofisinin (Office for National Statistics-ONS) de çeşitli rapor ve istatistikleri çalışma boyunca değerlendirilmiştir.

II. AB POLİTİKALARINDA GÖÇ VE YÖNETİMİ

Avrupa için uluslararası göç konusu, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yoğunluk kazanmaya başlamış, bu durum bir taraftan Avrupa ülkeleri arasında siyasi bütünleşme sürecinin bir tehdidi olarak görülürken aynı zamanda ekonomik bütünleşme sürecinin de tamamlayıcı bir unsuru olarak değerlendirilmiştir. Avrupa’daki bütünleşmenin genişleme dönemlerinde Avrupa kamuoyu, genişleyen coğrafyalardan gelecek göç hareketliliğine karşı rahatsızlığını bir şekilde dillendirirken, Birliği oluşturan kurumlar da, kontrollü göç hareketliliğinin Birliğin ekonomik büyümesine katkı sağlayabileceği ihtimali üzerinde yoğunlaşmıştır.

Dünya üzerinde istikrarsızlaşan alanlardan daha istikrarlı bölgelere doğru bir göç başladığında Avrupa coğrafyası daima temel yönelimlerden biri olmuştur. Ancak buna rağmen AB, günümüze kadar gelen süreç içerisinde tam bir göç ve sığınma politikası geliştirememiştir. AB’nin göç yönetiminde her üye devlet kendi çıkarlarını gözetirken her ülkenin de kendine özgü özellikleri ve politikaları bulunmakta ve bir diğerine benzememektedir. Bu durum ise göç ile ilgili her üye devletin kendine özgü hukuksal düzenlemelerinin ortaya çıkmasına neden olmakta ve konu ile ilgili AB düzeyinde ortak bir politikanın üretilmesini ve/veya uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

Tarihsel olarak bakıldığında AB’deki nüfus artışı büyük ölçüde doğal nüfus değişiminden (toplam doğum sayısı-toplam ölüm sayısı) kaynaklanmaktadır. Ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra doğum oranlarındaki azalma dolayısıyla 1970’lerden itibaren doğal nüfus artış hızı yavaşlamaya başlamıştır. 1990’lı yıllarda AB’deki genişleme dalgaları ve Avrupa tek pazarının gelişmesiyle birlikte ekonomik birliğe doğru hızlı yöneliş, nüfus sayısındaki genel değişiklikleri açıklamak için net göçün (gelen ve giden göç arasındaki fark) kullanılmasını gerekli kılmıştır (EU, 2018: 38). Yani 1990’lı yıllardan sonra AB’nin demografik genişlemedeki esas unsur göçtür.

AB ülkelerini göç ve göçmenler için cazip kılan en önemli hususlardan biri şüphesiz ekonomik unsurdur. Birlik üyesi ülkelerin ekonomik olarak zengin olması, özellikle Avrupa dışı göçmenler için bu coğrafyayı cazip kılmaktadır. Coğrafi olarak büyük sayılamayacak bir bölgede demografik değişimin ve hareketliliğinin getirdiği nüfus yoğunluğundaki artış AB’yi etkin ve tutarlı bir göç politikası oluşturma gerekliliğine itmiştir. Bu doğrultuda ekonomik ve siyasi bütünleşme süreci içerisinde özgür, güvenli ve adalet ilkesi ile bütünleşik bir alan meydana getirmeye çalışırken aynı zamanda AB için uluslararası göç konusu, muhtemel bir güvenlik sorunu haline geleceği endişesi ile 1999 Amsterdam Anlaşması’ndan itibaren AB gündeminin üst sıralarında yer almaya başlamıştır.

² Büyük Britanya (Great Britain), İngiltere, İskoçya ve Galler’i içine alan oluşumu ifade eden coğrafi bir terimdir. Birleşik Krallık (United Kingdom) ise İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda olmak üzere dört ana ülkeden oluşur. Birleşik Krallık için, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland) da denebilmektedir. Bu devletler, İrlanda Adası’ndaki Kuzey İrlanda hariç hepsi Büyük Britanya adasıdır. Uluslararası camiada her iki terim de birbiri yerine kullanılabilirken, İngiltere ismi de zaman zaman resmi kanallarda Birleşik Krallık yerine kullanılmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019). İngiltere Birleşik Krallığı oluşturan bu dört ülkeden birisi ancak Egemen ülke konumundadır. Bu ayrımın önemi, Brexit oylamasında bu dört ülkenin de Brexit’e farklı tepkiler vermesiyle ilgilidir. Zira 23 Haziran 2016 tarihinde yapılan halk oylamasında AB’den ayrılmaya İngiltere %53,4, Galler %52,5 “Evet” derken, İskoçya %62 ve Kuzey İrlanda %55,8 oranı ile “Hayır” demiş, sonuçta %52 ile AB’den ayrılma kararı çıkmıştır. Bu çalışmada bölgeyi temsil eden coğrafi kavram olarak “İngiltere” kullanılacaktır.

Dolayısıyla AB, üye ülkeler arasında başarabildiği ölçüde düzensiz göçle mücadele ve sınır kontrollerinin yaygınlaştırılması politikalarını etkinleştirmeye çalışmıştır.

Bunu gerçekleştirirken AB'nin göç yönetimi ve politikalarında genel olarak üç evreden bahsetmek mümkündür. Avrupaya gelen göçün ilk evresi, II. Dünya Savaşından sonra gelişmekte olan ülkelere doğru savaşın getirdiği yıkımı onarmak ve normale dönme çabası içerisinde geçici misafir işçilerin davet edilmesi politikasıdır. Bu dönemde Batı Avrupa'ya yaklaşık on milyon kişinin göç ettiği tahmin edilmektedir (Stalker, 2002: 152-153). Avrupa'da bu dönem göç alan ülkeler arasında başta Almanya olmak üzere İngiltere, Fransa ve Hollanda yer almaktadır (Zimmermann, 2005, s. 4). Bu dönem, göçmenlerin geldikleri ülke ekonomilerine önemli katkı sağladıkları, dolayısıyla uluslararası göçlerin kısıtlama getirmek bir yana teşvik ve kontrolünün sağlandığı bir dönemdir (Schmelz, 2008: 10).

Diğer taraftan aynı tarihlerde Avrupa ülkeleri arasındaki bütünleşme hareketleri de Avrupa'ya yönelik göç hareketlerini etkileyen bir başka unsurdur. Bu doğrultuda AB'nin gelişimi ile göç politikalarının gelişimini aynı doğrultudaki gelişmeler olarak değerlendirmek mümkündür. Bugünkü AB'nin 1951'den günümüze uzanan tarihinde ortaya çıkan ekonomik büyümesinin en önemli girdilerinden birisi, Avrupa'ya çevre ülkelerden gelen milyonlarca göçmen işçidir (Canpolat ve Arner, 2012: 11).

AB'nin göç yönetimi ve politikalarında sonraki aşama, misafir olarak gelen ve davet edildiği ülkede yaşamlarını kuran göçmenlerin aileleri ile birleştirilmesi ile gerçekleşmiştir. AB, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde göçü, kendi alt yapı ve ekonomik dağılımını onarmak için desteklemiştir. Ancak sonrasında özellikle 1970'lerde yaşanan petrol krizlerinin neden olduğu ekonomik durgunluk ve işsizlik sonucu Avrupalı ülkeler, dış göçleri sınırlandırmakla kalmayarak sınırlarındaki göçmen işçilerin kendi ülkelerine dönmelerini sağlayacak çeşitli teşvik politikaları oluşturmaya başlamışlardır. Bu dönemde AB için göçün bir güvenlik sorunu haline gelmesi, göçe ilişkin kurumsal düzenlemeleri bundan sonraki AB gündeminin önemli bir maddesi haline getirmiştir. Bu konuda alınan ilk önemli karar, iç güvenlik konulu (terörizm, polis işleri ve eğitimi, sivil havacılık güvenliği, nükleer güvenlik, doğal afet ve yangından korunma) alanlarda bilgi ve kaynak paylaşımını esas alan ancak ilerde AB'nin göç ve sığınma politikasına zeminini oluşturacak ve yasa dışı göç sorununu da kapsayacak olan ve 1975 yılında Avrupa Birliği Konseyi Roma Zirvesi'nde oluşturulan Trevi Grubu örgütüdür (Karyotis, 2007: 4). Ancak daha sonra aile birleşmeleri yoluyla Avrupa'ya olan göçler devam etmiştir (Hansen, 2003: 27). 1950'li yılların ikinci yarısından petrol krizlerinin yaşandığı 1970'li yıllara kadar olan süreçte yaklaşık 5 milyona yaklaşan bir nüfus Akdeniz ülkelerinden kuzeye doğru göç etmiş, Batı Avrupa'da nüfustaki yabancı uyruklu oranı 1950'de %1,3 iken 1965'de %3,6, 1990 yılında ise bu oran %10,3'e çıkmıştır (Subacchi, 2005: 2).

1980'li yıllardan itibaren başlayan küresel ekonomik büyümedeki artışlar da göç eğilimlerinin tekrar hızlanmasına neden olmuştur. Göç eğiliminde yaşanan bu artışın göç alan Avrupa ülkeleri için doğurduğu en önemli sonuç, göçmenlerin emek piyasası için vasıfsız nitelikte iş gücü açığını kapatan bir kitle olarak değil de, sosyal devletin imkânlarından yararlanmaya çalışan, toplumsal düzeni ve refahı tehlikeye sokan ve ülke sınırları için tehdit oluşturan bir kitle olarak algılanmaya başlamasıdır (Güleç, 2015: 84).

Dolayısıyla 1973 yılı sonlarında yaşanan petrol krizi sonrası dönem, Avrupa'da özellikle iş gücü göçüne ve göçmenlerine dair bir algı değişikliğini beraberinde getirmiştir. Bu dönem Avrupa'nın göç algısının tamamen değiştiği ve artık düzensiz ve kontrolsüz göçü önlemeye yönelik politikaların en sert ve yoğun bir şekilde uygulamaya başlandığı bir dönemdir. Böylece Avrupa'da 1970'li yıllara kadar uygulanan açık kapı politikası, ekonomik krizler ve göçmenlerin yol açtığı sosyal olaylar nedeniyle terkedilmiştir.

Avrupa'daki bütünleşme sürecinde genişleme yerine derinleşme politikalarının yoğunlaştığı 1980 sonrası bu dönemde tüm Avrupa genelinde bütünleşmeye şüpheyle yaklaşan söylemlerin arttığını söylemek mümkündür. (Serricchio, 2013: 53). Dolayısıyla özellikle Maastricht Anlaşması ve sonrası dönemde göç ve serbest dolaşım ile ilgili konular, Birlik içerisinde temel tartışma konuları haline gelmiştir. Bu tarihten itibaren AB için göçün bir güvenlik sorunu haline gelmesi, göçe ilişkin kurumsal düzenlemeleri bundan sonraki AB gündeminin önemli maddesi haline getirmiştir.

AB'nin göç yönetimi ve politikalarında nihayet son dönem AB içerisinde serbest dolaşım hukukunun gelişimi ve 1989 yılında başlayan uluslararası ilişkilerdeki yeni dönemle birlikte yıkılan komünist rejimlerde yaşayan toplumların Batı ülkelerine göç etmesiyle yaşanmıştır. Bu dönemde özellikle Soğuk Savaş sonrası dağılan Doğu Bloku ülkelerinde yaşayan insanların Batı'ya ilticaları, Avrupa'ya yönelik göçün temel kaynağını oluşturmuştur (Hansen, 2003: 27-30). Orta ve Doğu Avrupa'daki emek piyasası ile ilgili sorun ve yetersizliklerin (ücretler, sigorta, iş güvenliği, çalışma koşulları vs.), bu bölgelerden Batıya göçmen akışını sağlayacağı ve bunun

da Avrupa güvenliğini tehdit edeceği düşüncesi, bu dönemin Birliğe şüpheyle bakan kesiminin savunduğu temel argümanlardan birisi haline gelmiştir (Startin, 2015: 316). Bu dönemde İngiltere siyasetinde de çeşitli parti söylemlerinin, işsizlik ve konut kıtlığı sorunlarının göçmenlerle ilişkilendirilerek şekillendiği görülmektedir (Coulter, 2016: 197).

AB içerisinde göçün bir güvenlik konusu haline gelmesi ve Trevi Grubunun oluşturulması sonrasında konu ile ilgili hükümetler arası iş birliğinin ilk sonucu Schengen Anlaşması olarak kabul edilebilir. Anlaşma, Trevi'de olduğu gibi hem terörizm hem de yasadışı göçle ilgili hükümler ve iş birliğini içeriyordu (Karyotis, 2007: 5). 1986 yılında imzalanan Avrupa Tek Senedi Anlaşması da Schengen'de sağlanan iş birliğini daha da güçlendirmiş, her iki anlaşma güvenlik endişelerinden ve "istenmeyen" göçün bir tehdit olarak algılanmasından kaynaklanan bir çerçeve oluşturmuştur. Anlaşma, iç sınır kontrollerinin kaldırılması ile ortaya çıkabilecek güvenlik probleminde, dış sınırlarda ise göç sorunu ile ilgili kontrol, düzenleme ve politikalarda ortak hareket etmeyi ve iş birliğini öngörmüştür (Geddes, 2001: 24).

Ortak Pazarın kurulması, Doğu Avrupa'daki ideolojik bölünmenin ortadan kalkması ve yeni güvenlik tehditleriyle mücadele için oluşturulan Trevi Grupları, Sığınma ve Göçle ilgili Özel Gruplar ve Schengen Antlaşması, aslında AB'nin göç politikalarına egemen olan üniter bir güvenlik alanı olma yönündeki hamlelerine işaret etmekle birlikte aynı zamanda AB göç politikasının gelişimini güvenlik boyutuna net bir şekilde yönlendirmiş, suç, uyuşturucu kaçakçılığı, terörizm ve göç arasında bir devamlılık yaratarak yapılandırmıştır. AB'nin bu tarz bir güvenlik inşası, Avrupa'nın göç konusundaki politikalarını terörizm ve iç güvenlikle ilgili konularla ilişkilendirerek göçün güvenlik unsurlarından biri olarak değerlendirilmesine katkıda bulunmuştur. Kısaca göç artık AB için güvenlik konularından bir hâline gelmiştir. Öyle ki AB için göç, terörizm ve suç birbiriyle ilişkili konulardır (Karyotis, 2007: 5-6).

1989-1998 yılları arasında Avrupa'da iltica başvurusunda bulunanların sayısı yaklaşık 4 milyon düzeyindedir. Bunların %43'ü bir başka Avrupa ülkesinden gelirken %35'i Asya, %19'u ise Afrika kaynaklıdır (Tokgöz, 2006: 16). Ayrıca neo-liberal ekonomi politikaları ile şekillenen bu dönemde insanlar düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışmaya zorlanmışlar, bu durum gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ve/veya az gelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik, siyasi ve toplumsal eşitsizliklerin artmasına neden olmuş ve insanları daha uygun yaşam şartlarına ulaşmak için göç etmeye zorlamıştır (Hammar, 2006; Haas vd., 2020).

1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması, göç ve sığınma konularının AB müktesebatına girdiği önemli bir anlaşmadır. Anlaşma ile AB'ye üye olan ülke vatandaşlarına Avrupa vatandaşlığı kavramı getirilmiş ve aynı zamanda Birlik vatandaşlarına üye ülkeler arasında serbest dolaşım hakkı tanınmıştır (Balkır, 2010: 206). Göç ve sığınma yönetimi, Anlaşmanın üçüncü sütunu olan Adalet ve İçişleri alanına alınmıştır. Aynı zamanda Anlaşma ile AB göç politikaları açısından önemli bir adım niteliğinde olan Trevi Grubu da AB'nin üçüncü sütunu olan Adalet ve İçişleri alanına entegre edilmiştir (Canpolat ve Arıner, 2012: 12).

AB göç yönetiminde 1997'de imzalanan Amsterdam Anlaşması da önemli bir dönüm noktasıdır. AB'nin bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı olduğu belirtilen Anlaşmaya, göç, iltica ve serbest dolaşım ile ilgili bir bölüm eklenmiştir. Çok daha önemlisi Anlaşma ile göç ve iltica konuları ile ilgili politika geliştirme sorumluluğu, Maastricht Anlaşması'nda belirlenen devletlerarası bir sütundan (Üçüncü Sütun- Adalet ve İçişleri-) alınarak geleneksel Birlik politikalarının yer aldığı AB Anlaşmaları (Birinci Sütun) bölümüne dâhil edilmiştir (Geddes, 2001: 26). Ayrıca Amsterdam'ın Topluluklaştırması, göç ve ilticanın AB'nin gündemindeki yükselişine işaret etmektedir. Bu durum, Ekim 1999'da Tampere'de düzenlenen ve ortak bir AB göç politikası çağrısında bulunan AB Hükümet Başkanları Zirvesiyle de doğrulanmıştır (EP, 2019).

Diğer taraftan 11 Eylül terör saldırıları ile birlikte terörizmle mücadeleye verilen yeni vurgu göçün, çok daha fazla düzeyde güvenlik kavramı ile bütünleşik ele alınmasını ve konu ile ilgili literatürde *göçün güvenikleştirilmesi (securitization)* olarak ifade edilen kavramsal ve teorik yaklaşımların geliştirilmesini sağlamıştır. 1990'lı yıllarda Buzan ve Waever'ın çalışmaları ile literatüre giren güvenikleştirme teorisi, 1970'li yıllarda Avrupa'da başlayan ancak 11 Eylül terör saldırıları ile daha belirgin hale gelen güvenlik temelinde göç sorununu açıklamakta oldukça etkili olmuştur (Waever vd., 1993). Önemli kuramsal çalışmaları bulunan Huysmans'a göre göçün güvenikleştirilmesi, göçün ekonomik, siyasi ve sosyal yönleri dışında güvenlik alanında bir sorun olarak gösterilmesidir (Huysmans, 2000: 758). Bu dönemde göçe yönelik çok daha fazla güvenlik boyutu ile oluşan bu bakış açısı, AB'de sadece Adalet ve İçişleri ile ilgili alanlarla sınırlı kalmayarak, birçok üye devletin göçmenlere yönelik daha kısıtlayıcı politikaları uygulamaya koymalarına neden olmuştur. Örneğin Almanya, istihdam nedeniyle ek göçe izin verecek bir göçmenlik yasa tasarısını, terör saldırıları ışığında yeniden değerlendirme talepleri baskısıyla askıya almış, kaçak göçmenlere karşı Danimarka, İtalya, Portekiz ve İngiltere

de zorlu yeni yasalar çıkarmışlardır (Karyotis, 2007, s. 7). Ancak göçün güvenleleştirilmesi yine Huysmans'a göre AB'nin çok kültürlülük yaklaşımı ile önemli bir tezat teşkil etmekte, özgürlüklerin korunmasını tehlikeye düşürmekte ve ırkçı söylemlere yönelik siyasi oluşumların güç kazanmasına neden olmaktadır (Huysmans, 2006: 46).³

Avrupa Komisyonunun Birlik açısından göçün bir sorun haline geldiğinin ve Delegasyonların göçü bu yönde ele almaları gerektiğinin vurgulandığı 2015 yılında yayınlanan “*A European Agenda on Migration- Avrupa Göç Gündemi*” başlıklı raporundan (EC, 2015) sonraki raporlarda Komisyon, AB için göçü artık bir sorun olarak görmekte ve göç olgusunu bir kriz konusu olarak öne çıkarmaktadır (EC, 2021). Özellikle 2017 yılında yayınlamış olduğu “*The EU and the Migration Crisis- AB ve Göç Krizi*” başlıklı rapor (EC, 2017) ile AB, göç konusunu bir kriz olarak değerlendirmekte olduğunu, raporda yer alan ve AB'nin bu krizle ilgili neler yaptığının sorulduğu başlıkta ise Komisyonun 2015 yılında ortaya koyduğu göç gündeminde yer alan hususlar temelinde Avrupa göç politikasının hızla ilerlediğini ifade etmektedir.

Son on yıllık zaman dilimine baktığımızda ise Avrupa ve Birlik üyesi ülkeler için siyasi, toplumsal ve ekonomik açıdan önemli çalkantılarla karşı karşıya kaldıkları bir dönemin yaşandığını söyleyebiliriz. Öncelikle dünyada yaşanan iç savaş ve göç dalgasından en çok etkilenen coğrafyaların başında Avrupa yer almıştır. Uluslararası düzeyde en fazla göçün gerçekleştiği bölgesel göç koridorlarının başında, hedef bölgesi Avrupa ülkelerinin yer aldığı Avrupa koridoru gelmektedir. Son on yıllık dönem içerisinde Suriyeli birçok sığınmacı Türkiye ve Kuzey Afrika üzerinden Avrupa'ya akın etmiştir. Ayrıca Rusya'nın Kırım'ı ilhakı, Ukrayna'da yaşanan Maidan olayları, Paris, Berlin, Londra ve Nice'de yaşanan terör olayları, tüm Kıta Avrupa'sında derin yaralar açarken, iklim krizi ve Paris COP-25 Antlaşması birçok ülkede olduğu gibi Avrupa'nın siyasi yönetiminde de büyük değişikliklere neden olmuştur. Tüm bunlara ilave olarak AB'nin geleceğinin sorgulanmasına neden olan İngiltere'nin AB'den ayrılışı ile ilgili yaşananlar da Avrupa ve Birlik üyesi ülkeler açısından son derece önemli gelişmelerdir.

Avrupa'da son dönemde yaşanan bu gelişmelerden ikisi, Brexit ve göç konuları bugün süreci ve etkisi hala devam eden bir özellik taşımaktadır. Üstelik birbirleriyle olan neden-sonuç ilişkisi yüzünden her iki başlık, birbirlerinden bağımsız olarak ele alınamayacak bir derinliğe de sahiptir. BM verilerine göre Suriye'de 2011 yılında başlayan iç savaş sebebiyle bugüne kadar 6,6 milyon kişi bu ülkeden başka ülkelere iltica etmiştir. Mültecilerin en fazla geldiği ilk beşte yer alan diğer kaynak ülkeler sırasıyla Venezuela (3,7 milyon) Afganistan (2,7 milyon), Güney Sudan (2,2 milyon) ve Myanmar (1,1 milyon)'dır. BM'nin verileri ile uluslararası mültecilerin toplam sayısının %68'i bu beş ülke kaynaklıdır (UNHCR, 2020).

Aslında Suriye krizi, Kuzey Afrika coğrafyasında başlayarak süratle Orta Doğu'ya yayılan ve Arap Baharı olarak adlandırılan olaylar dizisinin son halkasıdır. Tunus'ta yolsuzluk ve kötü muameleye tepki olarak 2010 yılı Aralık ayında başlayan olaylar, kısa sürede Mısır, Ürdün, Yemen, Cezayir, Libya ve Bahreyn gibi ülkelere yayılmış, bazı ülkelerde rejimle halkı silahlı çatışmalar seviyesine kadar getirmiş, nihayetinde Suriye'de hala devam eden bir iç savaşa dönüşmüştür (Çakı, 2014: 125).

Suriye krizi, hem bu ülkeden hem de yakın ve bağlantılı coğrafyalardan birçok sığınmacının Türkiye ve Libya üzerinden Avrupa'ya sığınmasına neden olmuştur. Suriye'deki savaşın şiddetlendiği 2015 ve 2016 yılları arasında bu göç akını doruk noktasına ulaşmış, Avrupa'ya doğru gelen göç dalgası AB siyasetinde de bölünmelere yol açmıştır. Ortadoğu'daki Arap Baharı'nın evrimi, Türkiye'ye büyük göç akışı ve aynı tarihlerde yürütülen Türkiye'nin katılım müzakere süreci de AB kamuoyunda yüksek düzeydeki AB şüpheciliğinin anlaşılmasında ve artış göstermesinde önemli gelişmeler olmuştur (Utku ve Köroğlu, 2020: 10-11).

Başta Macaristan, Polonya, Danimarka ve Slovakya gibi ülkeler sığınmacılara kapılarını kapatırken, Yunanistan ve İtalya gibi bazı hedef ülkelerde ise bu göç dalgası sosyal yapının değişmesine neden olmuştur. Almanya'nın mülteci krizi dolayısıyla oluşan iş göçünden faydalandığı ve iş gücü açığını, çoğunluğu Suriyeli mültecilerle kapatmaya çalıştığı yorumlanırken (Euronews, 2020-a), Berlin yönetiminin bu kapsamda önemli ve kapsamlı bir entegre politikası izlediği görülmektedir. Diğer taraftan Avrupa'daki birçok ülke de mültecilerle ilgili mevzuatta düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır.

Diğer taraftan Suriye'de 2011 yılında başlayan iç savaş ve Türkiye'ye doğru oluşan göç dolayısıyla Türkiye ile AB arasında 2013 yılında bir Geri Kabul Anlaşması imzalanmıştır. Hem bu anlaşma hem de 2016 yılında her iki taraf arasında varılan Türkiye-AB Mülteci Mutabakatı gereğince Türkiye AB sınırlarına yasal

³ Göçün güvenleleştirilmesi konusunda ayrıca Bkz; Huysmans (1995, 2002).

olmayan yollardan giriş yapan göçmenleri geri almayı kabul edecek, bu yolla Türkiye'ye geri kabul edilen her bir göçmen karşılığında geçici koruma kapsamında bulunan birer mültecinin AB ülkelerine yerleştirilmesi sağlanacaktır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020). Her iki taraf arasında varılan mutabakat gereği aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının AB ülkelerinde vizesiz seyahat edebilmeleri için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması konusunda Avrupa Komisyonu ile mutabık kalınmıştır. Anlaşma kapsamına İngiltere, İrlanda ve Danimarka dâhil edilmemiş bu üye ülkeler dışındaki diğer tüm AB üyesi ülkeler Anlaşma kapsamına alınmıştır (ABB, 2019).

Komisyonun 4 Ekim 2016 tarihli raporunda vize uygulamasının kaldırılması için öne sürülen 72 kriterin 65'inin Türkiye tarafından tam olarak yerine getirildiği belirtilmekle birlikte yerine getirilmeyen kriterler içerisinde özellikle terörle mücadele yasasının çok geniş kapsamlı bulunması ve Avrupa standartlarına uygun olarak tekrar gözden geçirilmesi talebi, Türkiye'ye yönelik vize muafiyeti beklentisini önemli ölçüde tehlikeye sokmuştur (EC, 2016-d). Komisyonun gerek 4 Mayıs 2016 tarihli raporunda ve gerekse Haziran ayı içerisinde yayımlanan diğer raporlarında Konsey ve Parlamentoda Türkiye'nin başta terörle mücadele yasasının AB'ye uyumlu hale getirilme talebinin Türkiye tarafından yerine getirilmediği gerekçe gösterilerek vize serbestisinin AB kurumlarını memnun edecek bu değişikliklerin gerçekleşmesine bağlı kılındığı ve uygulamaya alınmadığı ifade edilmiştir (EC, 2016-a; EC, 2016-b; EC, 2016-c).

III. İNGİLTERE'DE BREXIT SÜRECİ VE GÖÇÜN SÜRECE ETKİSİ

İngiltere, bugünkü AB'nin temel kuruluşlarından biri olan Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) 1973 yılında oldukça sancılı bir süreç sonunda üye olduktan sonra AB'nin Schengen ve parasal birlik gibi önemli oluşumlarının dışında kalmayı tercih etmiştir. Aslında üyeliğin ilk döneminden itibaren İngiltere içerisinde, siyasi ve ekonomik bütünleşme ile gücün, Brüksel'deki bürokraside toplanmasından şikayet eden ve AB'nin Schengen ve parasal birlik gibi etkin kurumsal oluşumlarına ve dolayısıyla AB'ye şüpheyle yaklaşan bir kesim de oluşmaya başlamıştır.

Özellikle AB'nin 2004 yılı genişlemesinde çoğu eski Doğu Avrupa ülkesinin Birliğe katılımı ile artan göç ve 2008 küresel finans krizinin ortaya koyduğu özellikle mali politikadaki uyumsuzluklar, İngiltere içerisinde AB karşılığının yaygınlaşmasına neden olan gelişmeler arasında gösterilebilir (Pirro ve Kessel, 2017: 405). İngiltere'nin AB ve göç karşıtı siyasetçisi Nigel Farage'ın liderliğindeki Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisinin (UKIP) 1990'lardaki 100 bin oyluk tabanını 2010 yılında 920 bine, 2015'te de 3 milyon 890 bine taşımayı başarması da ülkedeki ana akım siyaseti baskı altına almıştır. Göçmenlik karşıtı söylemin partinin siyasi duruşunda özel bir yere sahip olduğunu Partinin 2015 yılında yayınladığı manifestodan da anlamak mümkündür (UKIP, 2015). 17 milyondan fazla insanı AB'den ayrılmaya ikna ettiği iddia edilen (BBC, 2016-a) Farage, İngiliz siyasetinde göçmenleri hedef alan tek kişi olmasa da eylemleri en radikal ve göç karşıtı söylemi en etkili olanıydı. Partisi, Mayıs 2014'te Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerinde kazandığı başarıyla da çok sayıda milletvekili çıkararak, Brexit'i Avrupa gündemine taşımıştır (AA, 2020).

2013 yılında dönemin Başbakanı David Cameron'un seçimi kaybetmemek uğruna İngiltere'nin AB üyeliğini referanduma götüreceği vaadi (Aljazeera, 2013), az farkla da olsa 2015 yılı Birleşik Krallık seçimlerinde Muhafazakarların tek başına iktidar olmasını sağlamıştır (BBC, 2015). Aslında bir AB taraftarı olan Cameron Kasım 2015'de göçün sınırlandırılması, ekonomi yönetimi ve ulusal parlamantonun egemenliği ve yetkileri konusunda İngiltere'nin taleplerini içeren mektubunu dönemin Avrupa Komisyon Başkanı Donald Tusk'a göndermiş, Tusk'ın bu talepler doğrultusunda hazırladığı taslak metin Şubat 2016'da toplanan AB Zirvesinde kabul edilmişti (EURO, 2016). Ancak buna rağmen Cameron, ülkenin AB üyeliği konusunda 23 Haziran 2016 tarihinde referanduma gideceğini açıklamıştır. Cameron'un amacı aslında İngiltere'nin AB'yi terk etmesi değil, AB'nin reformlar yapmaya zorlanmasıydı (Özkural Köroğlu ve Yüksel Çendek, 2015: 201). İngiliz Başbakan, AB ile vardığı mutabakat çerçevesinde yeniden şekillenecek Birlik üyeliğinin devamı için ülkesinde referandum kampanyası başlatmış, halkı Birlik içerisinde kalma yönünde oy kullanmaya çağırmıştır. İngiliz İşçi Partisi, Liberal Demokratlar, İskoç Ulusal Partisi ve Yeşiller partisi, İngiltere'nin Birlik içinde kalması için kampanya yürüttüler. Cameron referandum kampanyasında AB'den ayrılma durumunda karşılaşılabilecek ekonomik sorunlar üzerinde yoğunlaşırken aynı zamanda göçün kontrol altına alınmasına ilişkin taahhütlerde de bulunmuştur (Powel, 2017: 232). Aslında 2010 yılı seçimleri öncesinde de Cameron'un başaramasa da İngiltere'ye gelen göçmen sayısının düşürülmesi, hatta 1990'lar seviyesine getirilmesi için çaba göstereceğini taahhüt etmesi (The Guardian, 2010), İngiltere'de göçün bir soruna dönüştüğünün, Brexit referandumundan daha önceye dayandığını göstermesi açısından önemlidir.

Brexit kampanya sürecinde Cameron, AB'den ayrılma yanlıları tarafından referandum kampanyasında Türkiye'nin AB'ye üye olacağı belirtilerek oy istendiğini (Cookman, 2016) ancak Türkiye'nin önümüzdeki on yıllarda AB'ye girme ihtimalinin bulunmadığını ve referandumda hayır oyu verecek olanların bu kararını, Türkiye'nin AB üyeliği gibi doğru olmayan gerekçelerle vermemeleri gerektiğini vurgulamıştır (BBC, 2016-b).

Brexit yanlılarının kampanyalarında kullandıkları birkaç temel argümandan birisi göçe karşı sınırların kontrolünün yeniden sağlanması gerekliliği üzerinedir. Göçmen karşıtları ve Brexit yanlıları, AB'nin mülteci sorununu çözemediğinden dolayı önemli derecede rahatsızlık duymuş ve AB'nin konu ile ilgili yavaş atılımlarını eleştirmişlerdir.⁴ Brexit sürecinde göçmen krizinin İngiltere'nin AB'den ayrılışına neden olduğunu ifade eden bir çok haberin yazılı ve görsel medyada yer aldığını söyleyebiliriz.⁵ Siyasi arenada da göç konusunun, politikacıların insanların zihinlerini ve tutumlarını kontrol etmek için ihtiyaç duydukları konulardan biri olarak ortaya çıktığını söylemek ve bir AB şüphesi olan Farage'nın Brexit sürecindeki tutumunu bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Farage göçle ilgili siyasi söylemini, İngiltere'nin AB'yi terk etme arzusunun haklı çıkarmak için etkin bir şekilde kullanmıştır. Cameron'un, İngilizlerin Avrupa konusunda söz sahibi olması gerektiğini ilan ettiğinde Farage, bunun UKIP'in yükselişi için uzun zamandır beklediği bir fırsat olduğunu, UKIP'in asıl işinin şimdi başladığını ifade etmiştir (BBC, 2013).

UKIP'in AB'ye yönelik eleştirileri ile göç karşıtı söylemi, Farage'nın Brexit referandumu öncesinde özellikle 2015 yılı Paris saldırıları ile ilgili yaptığı açıklamalarla da anlaşılabilir. Bu açıklamalarda Farage, aslında terör saldırılarının öngülebilir olduğunu ve bunun kitlesel göç ve çok kültürlü bölünmüşlüğü getirdiği başarısızlıkla çok yakından ilgili olduğunu ifade etmiştir (Mason, 2015).

Uluslararası bir araştırma şirketi olan Ipsos MORI'nin referandumdan hemen önce 21-22 Haziran 2016'da 18 yaş üstü 1592 yetişkinden oluşan temsili örneklem üzerinde yaptığı ankette, "Q5. İngiltere'nin AB üyeliğine ilişkin referandumda, oyunuzu belirleyecek olan hangi konunun sizin için daha önemli olduğunu düşünüyorsunuz?" sorusuna, katılanların %32'si İngiltere'ye gelen göçmen sayısındaki artışı karar vermede en önemli sorunlarından biri olarak belirtmişken, %31'i İngiltere ekonomisi ile ilgili sorunları ve %16'sı ise İngiltere'nin yasama yetkisi ile ilgili endişeleri göstermiştir (Ipsos MORI, 2016: 3).

UKIP ve o zamanki lideri Farage'ın, göç karşıtı söylemini referandum öncesi Parti programlarına bakarak anlamak mümkündür. Referandumun sonuçlarını, İngiliz seçmenlerinin oylamadan önceki on iki yıl süresince gerçekleşen siyasi tutum ve davranışlarının ayrıntılı bir analizini içeren ve UKIP'in yükselişini daha geniş bağlamda ele alan Harold D. Clarke ve arkadaşlarının çalışması, Brexit taraftarı ve karşıtlarının temel stratejilerinin iki noktada biçimlendiğini, bunlardan ilkinin göç ve ikincisinin ise ekonomik ve güvenlik riskine dayalı konular olduğunu belirtmektedir. Çalışmada yapılan analizin temel bulgusu, referandum öncesi dönemde İngiliz halkının ekonomi, egemenlik ve göç konularında karamsarlığa düştüğü ve bunun bir tezahürü olarak UKIP'e yönelik desteğin arttığıdır (Clarke vd., 2017). Ayrıca referandum sürecinde UKIP'in kampanyasını bir siyasal söylem analizi kullanarak inceleyen Utku ve Köroğlu'nun çalışmaları da partinin süreç boyunca göç karşıtı söyleminin, referandumun kazanılmasında etkin olduğunu ancak göçmen karşıtı söyleminin referandum sonrası İngiltere'de ırkçı ve yabancı düşmanlığına yol açtığını ortaya koymaktadır (Utku ve Köroğlu, 2020).

Referandum sürecinde Alman Şansölyesi'nin izlediği açık kapı politikasının Avrupa'ya kaos getirdiğini, göçün yeterli düzeyde kontrol edilemediği ve dolayısıyla Avrupa kıtasında paniğe yol açtığını, Avrupa göç krizinin ve Brexit tartışmasının daha sonra birbirinden beslendiğini ifade eden çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. İngiltere'nin AB'den ayrılışını isteyen Brexit taraftarlarının göç konusunu ayrılışın temel nedeni olarak gösterdikleri bu süreçte, ayrılık taraftarlarının kampanyalarında özellikle Suriyeli mülteciler nedeniyle AB'nin kırılma noktasında olduğu, "AB hepimizi başarısızlığa uğrattı. AB'den kurtulmalı ve sınırlarımızı kontrol altına almalıyız" sloganıyla Brexit sürecini haklılaştırmaya çalıştıkları görülmüştür (Dailymail, 2016).

Son ana kadar başa baş giden referandum yarışından %48'e karşı %52 ile Brexit cephesinin galip çıkması üzerine Başbakan Cameron 11 Temmuz 2016'da Muhafazakar Parti liderliğinden ve Başbakanlık görevinden istifa etmiş yerine ise kabinede İçişleri Bakanlığı koltuğunda oturan ve referandumdan bir ay önce İngiltere'nin AB'de kalması için kampanya yürüten dönemin İçişleri Bakanı Theresa May parti liderliğine seçilmiştir. 13 Temmuz

⁴ Brexit taraftarlarının yürütülen kampanya ile ilgili Bkz. *Why Vote Leave* (2021).

⁵ Özellikle Brexit yanlısı baskı grubu Leave.eu'nun web sitesi, referandum süreci boyunca bu doğrultuda seçmenlere yönelik medyatik propagandanın merkezi olmuştur. İş adamı Arron Banks tarafından kurulan ve Nigel Farage tarafından desteklenen site, Brexit'e geçişin tamamlanmasından kısa bir süre önce, .eu alanını kaybetmemek için kayıtlarını İngiltere'den İrlanda Cumhuriyeti'ne taşımak zorunda kalmıştır. Şu an askıya alınan ve ulaşılamayan sitenin bu taşınma girişimi de anlaşmazlıkların gölgesinde ve soruşturma altındadır. (Bkz. *Independent*, 2021).

2016'da da Kraliçe tarafından Başbakan olarak görevlendirilmiştir (CNN, 2016). May, göreve geldikten sonra Brexit sürecini başlatmakta gecikmemiş, Brexit sürecini resmen başlatacak AB Antlaşması'nın 50'inci maddesini⁶ 29 Mart 2017'de işleteceğini açıklamıştır. AB ile zorlu müzakere sürecinin başlamasıyla birlikte May'in hedefi, 2 yıl içinde (29 Mart 2019'a kadar) hem aylık koşullarını hem de yeni bir serbest ticaret anlaşmasını müzakere edip sonuca bağlamaktır. Ancak gelişmeler istendiği gibi gerçekleşmemiş ve Başbakan May, parti içindeki bölünmelerle AB karşısında düştüğü zayıflatıcı konumdan kurtulmak için erken genel seçime giderek güçlü parlamento çoğunluğuyla yeniden hükümete gelmeyi denemiştir. Fakat May, 8 Haziran 2017'de gidilen erken genel seçimde tek başına iktidara gelememiş, bir azınlık hükümeti kurmak durumunda kalmıştır. AB ile varılan aylık anlaşmasına kendi partisinden birçok kişinin karşı çıkması ve bir çok ismin istifa etmesi May'i daha da zor durumda bırakmıştır. May, belirlenen süre içinde AB ile bir Brexit anlaşmasına varmayı başardığıysa da aylık anlaşması, İngiltere Parlamentosunda üç kez (15 Ocak, 12 Mart ve 29 Mart) oylanmasına rağmen kabul edilmemiş böylece 29 Mart'ta planan Brexit, önce 12 Nisan'a sonra da 31 Ekim 2019'a ertelenmiştir. May, üç kez reddedilen AB'den aylık anlaşmasında değişiklikler yaparak yeniden milletvekillerinin onayına sunacağını bildirmiş olmasına rağmen siyasi baskılara dayanamayarak 7 Haziran'dan geçerli olmak üzere Muhafazakar Parti liderliğinden ayrılacağını ve Parti'nin yeni başkanının belirlenmesinin ardından da Başbakanlık görevini bırakacağını açıklamıştır (Euronews, 2019).

Bu istifada ülkede 22 Mayıs 2019'da yapılan AP seçimlerinde Muhafazakar Partinin 5'inci sıraya gerileyerek tarihinin en büyük seçim yenilgisini alması da önemli bir rol oynamıştır. 751 vekil bulunan AP'de, İngiltere 73 sandalye ile temsil edilmekteydi. Yapılan seçimlerde Muhafazakar Parti (%9,1) ve İşçi Partisi (%13,8) büyük bir yenilgiye uğramış, Brexit referandumunda önemli bir rol oynayan UKIP'ten ayrıldıktan sonra seçimlerden kısa bir süre önce Brexit Partisi'ni kuran Nigel Farage'ın partisi ise önemli bir üstünlük sağlayarak oyların %31,6'sını almış ve seçimleri ilk sırada tamamlamıştır. İkinci sırayı ise %20 oyla AB yanlısı Liberal Demokratlar almıştır (BBC, 2019).

May'in görevden ayrılma kararının ardından, Muhafazakar Parti içerisinde yaklaşık bir buçuk ay süren liderlik yarışı, 23 Temmuz 2019'da sonuçlanmış ve yeni parti lideri olarak, geçmişte Londra Büyükşehir Belediye Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı görevlerini de yürütmüş olan Boris Johnson seçilmiştir. Johnson, 24 Temmuz 2019'da Theresa May'in istifasını takiben Birleşik Krallık Başbakanlığı görevini üstlenmiştir. Kabinesini Brexit yanlısı isimler ile kuran Boris Johnson, 31 Ekim itibarıyla Brexit'i gerçekleştirme sözü vermiştir (The Telegraph, 2019). Parlamento dengelerinin Brexit sürecini dilediği gibi yönetmesine izin vermeyeceğini gören Johnson, Parlamentosu 5 hafta tatil kararı almasına rağmen bu karar, Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesinden geri dönmüştür. Johnson, bunun üzerine AB ile yeniden müzakereye başlayarak Brexit anlaşmasında daha önce itirazlara yol açan bazı maddeleri değiştirmeyi başardığıysa da Parlamento, çıkardığı yasa ile katı Brexitçi siyasetçiyi AB'den yeni bir erteleme istemeye mecbur bırakmıştır. AB'ye 28 Ekim'de imzasız bir mektupla erteleme talebini ileten Johnson, 29 Ekim'de muhalefet partilerini erken genel seçime ikna etmeyi başarmıştır. 12 Aralık'ta gerçekleşen erken genel seçimlerde aldığı oy ile Johnson, 365 milletvekili çıkararak 650 sandalyeli Avam kamerasından dilediği düzenlemeyi geçirme imkanına kavuşmuştur (AA, 2020). Brexit anlaşmasına ilişkin tasarı, Ocak ayı içinde Parlamentosunun her iki kanadından hızla geçmiş ve 23 Ocak'ta Kraliçe'nin onayıyla yasalaşmıştır. İngiltere, 31 Ocak Cuma günü AB'den resmen ayrılarak, ülkenin fiilen AB üyesi kalacağı ama Birliğin karar süreçlerinde yer almayacağı 11 aylık bir geçiş dönemi yaşamıştır (Euronews, 2020-b). Böylece 2016 yılında yapılan referandum ile alınan Brexit kararı, hiçbir şeyin değişmediği uzun bir geçiş süreci yaşamış, bu süreç boyunca İngiltere'de iki başbakan görevinden istifa etmiş ve ülke iki defa da genel seçimlere gitmek zorunda kalmıştır. Nihayetinde İngiltere'nin AB ile birlik üyeliğine dayanan bağları, Brexit sürecinin resmîyet kazanmasından neredeyse bir yıl sonra, 31 Aralık 2020 gece yarısı fiilen sona ermiştir.

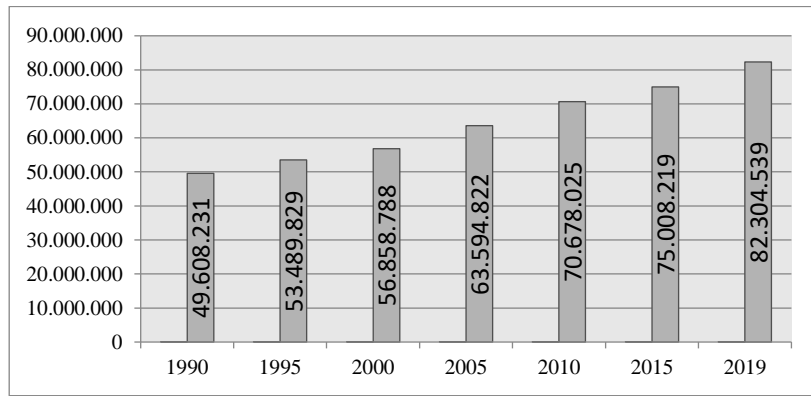
⁶ Avrupa Birliği Antlaşması'nın 50. maddesinde bu imkân şu şekilde düzenlenmiştir:

- 1- Her üye devlet, kendi anayasal kurallarına uygun olarak Birlikten çekilmeye karar verebilir.
- 2- Çekilme kararı alan üye devlet, niyetini Avrupa Birliği Zirvesine bildirir. Birlik, söz konusu devletle, Avrupa Birliği Zirvesi tarafından belirlenen yönlendirici ilkeler ışığında, bu devletin Birlik ile gelecekteki ilişkisinin çerçevesini dikkate alarak, çekilmeye ilişkin kuralları belirleyen bir anlaşmayı müzakere eder ve akdeder. Bu anlaşma, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın 218. maddesinin 3. paragrafına uygun olarak müzakere edilir. Anlaşma, Birlik adına, Avrupa Parlamentosunun muvafakatini aldıktan sonra, nitelikli çoğunlukla hareket eden Konsey tarafından akdedilir.
- 3- Antlaşmaların ilgili üye devlete uygulanması, çekilme anlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihte, bunun gerçekleşmemesi halinde, Avrupa Birliği Zirvesi oybirliğiyle ve ilgili üye devletle mutabık kalarak süreyi uzatmadığı takdirde, 2. paragrafta belirtilen bildirimden iki yıl sonra sona erer. (ABGS, 2011: 30).

IV. İNGİLTERE’NİN GÖÇ GÖRÜNÜMÜ VE GÖÇ SORUNU ALGISI

2019 yılında Avrupa’daki toplam göçmen sayısı 82,3 milyon kişidir. Bu göçmenlerin %11,5’i İngiltere’de yaşamaktadır. Bu oran İngiltere’de yüksek ölçüde bir göçmen sayısına işaret etmektedir. Dolayısıyla buna göre İngiliz halkının Brexit’e taraf olmasının göç ile ilgili dayandığı bir temel vardır. Ancak bunun emek piyasası ile ilgili olması çok muhtemel değildir. Öyleyse İngiliz halkının gerek Brexit taraftarlarınca gerekse karşıtlarınca dile getirilen göç karşıtlığının nedeni nedir? Bu durum göç ile oluşan toplumsal değişimin bir sonucu olarak yaşanan farklılaşmanın getirdiği endişelerle açıklanabilir. Bu endişeler, güvenlik ve suç gibi unsurlarla, göçmenlerin sağlık ve eğitim gibi çeşitli sosyal yardım hizmet taleplerinin getirdiği olumsuz etkilerle veya bugün tüm Avrupa ülkelerini tehdit eden milliyetçilik dalgasının oluşturduğu politik etkilerle ortaya çıkmaktadır.

Grafik 1. Avrupa’daki Toplam Göçmen Sayıları (1990-2019)

Kaynak: UNDESA, 2019 verilerinden elde edilmiştir.

BM Ekonomik ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı (*United Nations, Department of Economic and Social Affairs*- UNDESA) verilerine göre Avrupa ülkelerinde bulunan göçmen sayıları, Grafik 1’de de gösterildiği gibi 1990 yılında 49,6 milyon düzeyindeyken 2019 yılında 82,3 milyona yükselmiştir. Böylece 1990 ile 2019 yılları arasında Avrupa’daki göçmen sayısında %66 oranında bir artış yaşanmıştır. Diğer taraftan UNDESA’nın verilerinden elde edilen Tablo 1’deki rakamlara göre ise İngiltere’de yaşayan yabancı sayısını 2019 yılında toplam 9,5 milyon kişidir. Bu toplam Avrupa’da yaşayan göçmen sayısının %11,5’idir. Bu sayı aynı zamanda İngiltere yerleşik nüfusunun da %14’üne denk gelmektedir. İngiltere’de yaşayan AB ülkesi vatandaşların sayısı ise aynı yıl için 3,3 Milyon kişiye (İngiltere toplam nüfusunun %5’i) yakındır.

Tablo 1. Birleşik Krallık’ta Yaşayan Yabancıların Sayısı (1990-2019)

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019	İngiltere Nüfusu İçerisindeki Payı (2019- %)	Artış Oranı (1990-2019) (%)
Genel Toplam	3.650.286	4.155.293	4.730.165	5.926.156	7.119.664	8.411.569	9.552.110	14	162
AB üye Ülke Toplamı	1.345.000	1.383.211	1.444.708	1.926.967	2.446.445	2.915.695	3.311.062	5	146
AB-8* Ülke Toplamı	97.275	97.718	99.814	502.626	805.622	1.108.405	1.258.705	2	1194

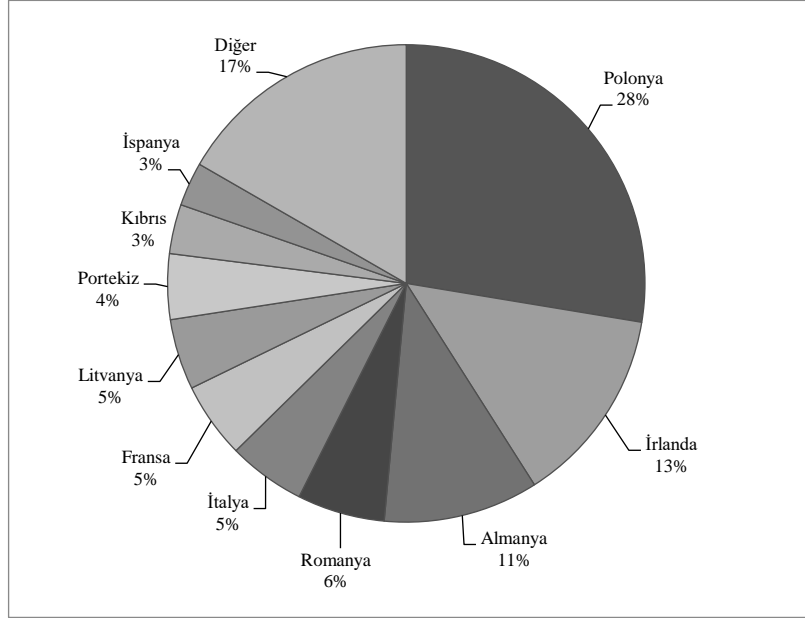
* Bu ülkeler, 1 Mayıs 2004’te AB’ye katılan 8 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi olan; Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovakya ve Slovenya’dır.

Kaynak: UNDESA, 2019 verilerinden elde edilmiştir.

Bu rakamlar İngiliz Ulusal İstatistik Ofisinin 2019 yılı için hazırladığı, İngiltere’deki nüfusun doğdukları ve uyruğunda buldukları ülkelere göre elde edilen istatistikleri içeren rapordaki bulgularla da hemen hemen aynıdır. 2019 yılı için %14 düzeyinde gerçekleşen yerleşik nüfusun yurtdışı doğumlarının oranı 2004 yılında %8,9 iken 2014 yılında %13’tür UNDESA, 2019; ONS, 2019, s. 2). Bu durum bize 1990-2019 yılları arasında

İngiltere’de yerleşik nüfustaki yabancı sayısının gittikçe arttığını ve bu artış oranının %162 düzeyinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Grafik 2. İngiltere’deki AB Vatandaşlarının Menşe Ülkelerine Göre Payı (2019 - %)

Kaynak: UNDESA-2019 verilerinden elde edilmiştir.

Grafik 2’de gösterildiği gibi 2019 yılı verileri ile İngiltere’de yaşayan 3,3 milyon AB vatandaşının en fazla sayıda olanı 914.022 kişi ve %28 oranla Polonyalıdır. Sonrasında İrlanda (442.796 kişi), Almanya (347.634 kişi) ve Romanya (196.503 kişi) gelmektedir. Diğer taraftan BM istatistiklerine göre İngiltere’de Brexit sürecinde de Brexit taraftarlarınca önemli bir sorun olarak dillendirilen AB-8 grubu ülke uyruklu olanların sayısı 2019 yılında 1,3 milyona (toplam nüfusa oranı %2) ulaşmıştır. Ayrıca bu sayı içerisinde tüm AB üyesi ülke vatandaşları kapsamında olduğu gibi AB-8 grubu kapsamında da Polonya uyruklu olanlar ilk sırada gelmektedir.⁷ (Bu sayı İngiltere’de yaşayan ancak İngiltere’de doğmamış toplam yabancı nüfusun % 9,6’sını oluşturmaktadır). Polonya uyrukluların sayısı, İngiltere’deki toplam yabancı nüfus içerisinde de Hindistan’dan (917.686 kişi - toplam yabancı nüfusun %9,6) sonra ikinci sırada gelmektedir. İngiltere’deki tüm yabancıların sayılarının yer aldığı genel toplam içerisinde üçüncü sırayı Pakistan uyruklular (605.016 kişi - toplam yabancı nüfusun %6,3), dördüncü sırayı İrlandalılar (442.796 kişi - toplam yabancı nüfusun %4,6) ve beşinci sırayı ise Almanlar (347.634 kişi - toplam yabancı nüfusun %3,6) almaktadır. Ayrıca tabloya göre İngiltere’de 2019 yılı verileri ile AB üyesi ülke vatandaşı olan (İngilizler hariç) ikamet edenlerin sayısı (3.311.062 kişi), AB üyesi olmayan vatandaşlardan (6.241.048 kişi) daha düşüktür. Bu oran daha önceki dönemlerde AB üyesi ülke vatandaşlarının sayıları lehine bir durum göstermekte idi. Örneğin 2013-2014 yılları arasında Birleşik Krallık’ta AB vatandaşı olan (İngilizler hariç) yerleşiklerin sayısı, AB üyesi olmayan vatandaşlardan (2.406.000’e kıyasla 2.938.000) daha yüksekti (ONS, 2015: 3).

⁷ Ulusal İstatistik Ofisine göre İngiltere ve Galler’de en çok konuşulan ikinci dil Lehçedir. (Bkz. ONS, 2011).

Tablo 2. Birleşik Krallık'ta Yaşayan AB-8 Ülkeleri, Türkiye ve Suriyeli Yabancıların Sayısı (1990-2019)

Ülke/Yıllar	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Polonya	71.908	64.757	58.696	328.865	537.859	804.877	914.022
Litvanya	1.182	2.675	4.214	52.001	139.497	139.497	158.413
Slovakya	1.431	3.236	5.097	31.435	33.115	42.349	48.091
Letonya	1.160	2.623	4.132	30.230	31.846	40.726	46.248
Macaristan	12.192	12.352	12.721	30.132	31.742	40.593	46.097
Çek Cumhuriyeti	8.523	10.086	11.819	23.471	24.725	31.619	35.906
Slovenya	334	756	1.192	1.555	1.638	2.094	2.377
Estonya	545	1.233	1.943	4.937	5.200	6.650	7.551
AB-8 Ülke Toplamı	97.275	97.718	99.814	502.626	805.622	1.108.405	1.258.705
Türkiye	25.947	38.795	52.296	68.300	71.951	92.014	104.491
Suriye	2.761	3.366	4.028	6.191	6.521	8.339	9.469

Kaynak: UNDESA-2019 verilerinden elde edilmiştir.

BM istatistiklerinden elde edilen Tablo 2'de de yer alan rakamlara göre İngiltere'de AB-8 grubu ülke vatandaşlarının sayısında, bu ülkelerin 2004 yılında AB üyeliğine kabulünden sonra önemli bir artış yaşanmıştır. Örneğin İngiltere'deki Polonyalıların sayısı 2000 yılında 58.696 iken 2005 yılında 328.865, 2010 yılında 537.859 ve 2015 yılında ise 804.877 kişiye yükselmiştir. Tablo 1'de gösterildiği gibi AB-8 ülkelerinin 1990-2019 döneminde İngiltere nüfusundaki artış oranı %1194'tür. Bu, İngiltere'deki tüm AB üyesi ülke vatandaşlarının sayısında aynı dönemdeki %146'lık artış oranı düşünüldüğünde oldukça önemli bir artış yüzdesidir.

BM'nin ve İngiliz Ofisinin ortaya koyduğu rakamlar, son yirmi dokuz yıllık dönemde gerek İngiltere dışı doğumlu olan nüfusta gerekse İngiltere'deki yabancı uyrukluların sayısında önemli ölçüde artışın yaşandığını göstermektedir. Bu artışta eski Doğu Avrupa ülkelerinin bir kısmının AB'ye alınması ile başlayan süreçte bu ülkelere kaynaklı göç dolayısıyla yaşanan hareketlilik dikkat çekmektedir. İngiltere'de yaşayan yabancı uyruklularda 2004 yılında Birliğe katılan Polonya ve Litvanya, 2007 yılında Birliğe katılan Romanya gibi eski Doğu Avrupa ülkelerinin bulunması, İngiliz halkının Brexit sürecini desteklemesinde etkili olan göç sorununu ve endişesini doğrulamaktadır (Özerim, 2017: 89-90).

Diğer taraftan Tablo 2'de görüldüğü gibi BM'nin ortaya koyduğu rakamlardan Brexit sürecinde göç ile ilgili dile getirilen bir diğer argüman olan İngiltere'ye Türkiye üzerinden Suriye kaynaklı göçün getireceği olumsuzluklar üzerine kurulu söylemin çok gerçekçi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira belirtilen dönem içerisinde Suriye ve Türkiye'den gelen yabancı sayısında bir artış yaşanmış olmasına rağmen 2019 yılında elde edilen toplam göçmen sayısının İngilizleri ekonomik ve toplumsal yönüyle korkutacak ölçüde olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum Brexit yanlılarınca kullanılan göç ile ilgili endişelerin, Türkiye ve/veya Suriye kaynaklı değil, Avrupa ülkelerinden özellikle AB ve AB içerisinde eski Doğu Avrupa'nın Birliğe son katılan ülkelerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İngiltere'nin AB'den ayrılışının en önemli gerekçelerinden birisi göçtür. Ancak bu göçün kaynağı Avrupa dışı değil, özellikle AB üye ülkelerindedir.

Tablo 3. Avrupa'da bulunan Birleşik Krallık Vatandaşlarının Sayısı (1990-2019)

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Doğu Avrupa	6.209	9.555	13.345	34.081	55.208	66.973	89.305
Kuzey Avrupa	307.838	252.340	269.879	355.502	409.979	439.894	478.822
Güney Avrupa	171.781	162.934	186.679	315.521	439.076	426.967	435.639
Batı Avrupa	293.945	312.027	330.939	359.065	383.619	389.405	419.900
Toplam Avrupa	779.773	736.856	800.842	1.064.169	1.287.882	1.323.239	1.423.666

Kaynak: UNDESA 2019 verilerinden elde edilmiştir.

Brexit sürecinin sonlanması ve İngiltere'nin AB'den ayrılması ile gündeme gelecek sorunlardan bir diğeri ise AB ülkelerinde bulunan İngiliz vatandaşlarının durumu ile ilgilidir. Brexit şu anda İngiltere'de yaşayan Avrupalı vatandaşlarla AB genelinde yaşayan İngiliz vatandaşlarının yasal statüsünü bozmaktadır. Sorun

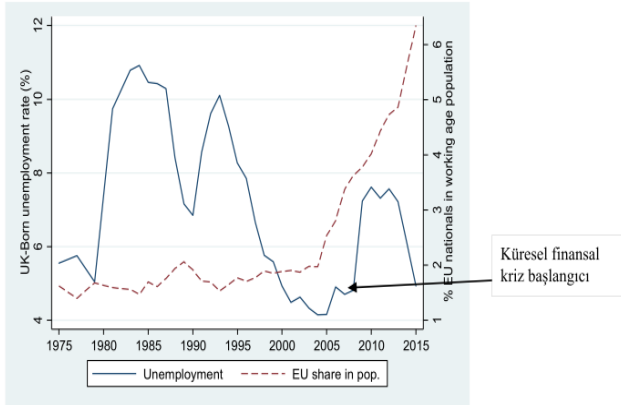
müzakere sürecinde çözülmüş görünmekle birlikte esasen mevcut göçmenlerin kayıtlarını ilgili ülkelerde yapmalarına ve daimi ikamet elde etmelerine izin vereceği düşünülmektedir. BM istatistiklerine ve bu istatistiklerden elde edilen Tablo 3'e göre, 1990-2019 döneminde Avrupa'daki İngiliz vatandaşlarının sayısında artış yaşanıyor olması yanında bu durum oldukça düzenli ve istikrarlı bir yönelim izlemektedir. Avrupa'da bulunan İngilizler, toplam Avrupa'daki göçmenlerin %1,73'ünü oluşturmaktadır. En son 2019 yılı verileri ile Avrupa'da en fazla Kuzey Avrupa ülkelerinde bu bölgede ise en fazla İrlanda'da (293.061 kişi) İngiliz vatandaşının bulunduğu görülmektedir. Güney Avrupa'da İspanya (302.020 kişi), Batı Avrupa'da Fransa (176,672 kişi) ve Doğu Avrupa'da ise Polonya (89.305 kişi) İngilizlerin en fazla bulunduğu ülkelerdir.

AB yasalarına göre, üye ülkeler karşılıklı serbest dolaşıma tabidir, yani birbirlerinin vatandaşlarına vize zorunlulukları, çalışma izinleri, kotalar veya diğer göçmenlik kısıtlamaları getiremezler. Bu durum, AB vatandaşlarının herhangi bir AB üyesi ülkede yaşama ve çalışma özgürlüğüne sahip olduğu anlamına gelmektedir. Yukarıda Tablo 1'de, 1990'dan itibaren AB ülkelerinden İngiltere'ye net göçün artış gösterdiği görülmektedir. Bu artış büyük ölçüde 2004'te AB'ye katılan sekiz eski Doğu Avrupa ülke (AB-8) grubundan gelen ve düşük vasıflı göçmenlerden kaynaklanmaktadır. AB-8 grubunun katılımı sonrası İngiltere'ye bu grup ülke kaynaklı göçün keskin bir şekilde arttığı Tablo 1'de dikkat çekmektedir.

Emek için hareket özgürlüğü AB'nin temel ilkelerinden biridir ve bu, futbolcusundan meyve toplayıcısına, doğmadıkları bir AB ülkesinde yaşayan milyonlarca AB vatandaşını etkilemektedir. Eski Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe alınmasıyla yaşanan iş göçü, yeni gelen işçilerin esnek çalışma koşullarına uyumu ve daha düşük ücretle çalışma yönündeki istekleri, geldikleri AB ülkesinde mavi yakalı işçilerin tepkisine neden olmuş ve bu durum İngiltere'de işçi kesiminin büyük bir kısmının Nigel Farage'ın UKIP'ine yönelmelerine yol açmıştır. Tepkinin bir diğer nedeni de İngiltere'deki göçmenlerin sosyal yardım talep etme hakları ile ilgilidir (Boyle, 2018).

Ancak İngiltere'yi Brexit sürecine götüren, taraftarlarınca ifade edildiği gibi göçün ekonomik yönüyle İngiltere'deki emek piyasasını olumsuz yönde etkileyeceği şeklindeki argüman, çok da doğru görünmemektedir. Zira İngiltere, Birlik üyesi ülkeler arasında iş gücü piyasasındaki hareketliliği kolaylaştıran ve kısıtlamaları kaldıran Schengen Anlaşmasına taraf değildir. İngiltere'nin Schengen'e taraf olmayışı, hem ülke içinde AB karşıtlığının bir göstergesi iken hem de Brexit taraftarlığının emek göçü ile ilgili olmadığını, yani İngiltere'nin AB'den ayrılış kararında göçün emek piyasası ile ilgili yönünün ve etkisinin olamayacağını göstermektedir. Zaten bu durum Brexit karşıtı olan kesim içerisinde göç karşıtı olanların varlığı ile de kendini belli etmektedir. Göçmenlerin ülke nüfusuna eklenmesi, doğum oranlarındaki artış veya ölüm oranlarında meydana gelen azalma gibi nüfus miktarını artırır. İngiltere'nin son yüz yıl içerisinde nüfusu %50 oranında artmıştır. Ancak işsizlik oranı kaçınılmaz olarak yukarı yönlü bir seyir izlemiştir.

İngiltere'deki önemli araştırma merkezlerinden Ekonomik Performans Merkezinin (Centre for Economic Performance - CEP) hazırladığı rapor, İngiltere'deki AB göçmenlerinin yaş ortalamasının genellikle daha genç olduğunu belirtmektedir. Buna göre çalışma çağındaki nüfus içerisinde İngilizlerin yaş ortalaması 40, tüm AB göçmenlerinin yaş ortalaması 38 ve AB-8 grubu ülke vatandaşlarının yaş ortalaması ise 34'tür. Rapora göre AB göçmenleri daha genç ve aynı zamanda daha eğitilmiş oldukları için İngilizlere göre iş bulma olasılıkları daha yüksektir. Göçün, çalışan veya iş arayan toplam insan sayısını artırdığı gerçeğinden hareketle, Brexit taraftarlarınca savunulduğu gibi İngiltere'deki işçilerin artan iş rekabeti karşısında zarar görme olasılığının yüksek olacağı iddiası, varılacak muhtemel sonuçlardan birisidir. Ancak bunun bir emek yanılgısı olduğunu belirten rapor, göçmenlerin mal ve hizmet tükettikleri ve bu artan talebin daha fazla istihdam fırsatı yaratılmasına yardımcı olduğunu ortaya koymaktadır. Rapor ayrıca göçmenlerin İngiliz işçileri tamamlayan becerilere sahip olabileceğini ve dolayısıyla göçün ekonomik etkisinin İngiliz işçiler için olumlu ya da olumsuz sonuçlarını ortaya koymak amacıyla mutlaka ampirik kanıtlara ihtiyaç duyulacağını belirtmektedir (Wadsworth vd., 2016).

Grafik 3. İngiltere Doğumlarıyla AB Ülkelerinden Göçmenlerin İşsizlik Oranı (1975-2015)
Kaynak: (Wadsworth vd., 2016: 6)

Grafik 4. İngiltere Doğumlarıyla AB Ülkelerinden Göçmenlerin İstihdam Oranı (1975-2015)
Kaynak: (Wadsworth vd., 2016: 7)

Grafik 3 ve 4’de İngiltere’de doğan bireylerin işsizlik ve istihdam oranları ile AB ülkelerinden gelen göç eğilimleri gösterilmektedir. Grafik 3’de AB’ye olan göçün hızla yükseldiği 2004 sonrası dönemde İngilizlerin işsizlik oranlarının önce yükseldiği fakat sonrasında göç artmaya devam ettiği halde işsizlik oranlarının çok düşük düzeylere gerilediği görülmektedir. Benzer bir görüntü grafik 4’de İngiltere doğumlu çalışanların istihdam oranlarında da görülebilir. 1975-2015 yılları arasında İngiltere doğumlu işçilerin istihdam oranı ekonomik döngü ile yukarı ve aşağı gitmektedir. Ancak AB göçünün arttığı son dönemde istihdam oranının da arttığı görülmektedir. İstihdam oranı, neredeyse önceki kazanımlarının zirve seviyelerine geri dönmüştür (Wadsworth vd., 2016: 6-7).

Raporda elde edilen bulgular, İngiltere’nin göçün büyük artış gösterdiği bölgelerinin, İngiliz işçilerin işlerinde ve ücretlerinde daha fazla düşüş oluşturmadığını da göstermektedir. Rapor, 2008’den sonra ücretlerde meydana gelen düşüşlerin göçten ziyade küresel finansal krizden ve zayıf bir ekonomik iyileşmeden kaynaklandığını belirtmektedir. Ayrıca daha az vasıflı İngiliz işçilerin ücretlerinde ve iş bulma olanaklarında meydana gelen azalmada göçün etkisinin çok düşük düzeyli olduğunu; elde edilen ampirik bulguların daha az eğitilmiş İngiltere doğumlu işçilerin ücret ve işsizlik değişikliklerinin, AB ülkelerinden İngiltere’ye olan göçteki değişikliklerle çok az korelasyon gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca İngiltere’deki AB göçmenleri vergi ve sosyal hizmetlerin kullanımından daha fazla vergi ödemeleri onların bütçe açığının azaltılmasına yardımcı oldukları anlamına da gelmektedir.⁸

Brexit’in gerçekleşmesi ile İngiltere artık göç politikaları ile ilgili AB’nin kurumsal karar ve kurallarına tabi olmayacak, kendi sınırlarının kontrolünü sağlayarak kendi göç sistemini oluşturmada özgür olacaktır. Dolayısıyla burada önemli olan nokta İngiltere’nin nasıl bir göç politikası izleyeceği ve Brexit’in diğer AB üyesi ülkelerde var olan serbest dolaşımı nasıl etkileyeceği sorunudur. İngiltere, Brexit’in uygulamada gerçekleşmesi ile halihazırda Avrupalı olmayanlara yönelik uyguladığı politikaya benzer bir şekilde AB vatandaşlarına da çalışma ve oturma izni kriterlerini uygulayarak ana karaya olan göçü kısıtlamayı amaçlamaktadır. Brexit sonrası İngiltere göç sistemi için düşünülen ve önerilen yöntemlerden biri, AB vatandaşlarının yeteneklerine göre çalışma izinleri için düşük vasıflı - yüksek vasıflı ayırımına gidilebileceğidir. Düşük vasıflı işçiler, iki ya da üç yıl süren geçici izinler için uygun görülürken, ikamet için uygun olamayacaklardır. Yüksek vasıflı işçiler için ise beş yıllık çalışma izni almaya hak kazandıkları takdirde oturma izni için başvuru olanağına sahip olabileceklerdir. Ancak İngiltere’nin oluşturacağı göç politikasında, ekonomisinin AB ülkeleri emek gücüne olan bağımlılığından kurtarmanın çok kolay olamayacağını bilmesi gerekir (King ve Flynn, 2018).

⁸ İngiltere’de göçün emek ve ücretler üzerindeki etkisini inceleyen çok sayıda araştırma vardır. Bu araştırmaların vardığı sonuç, İngiltere’de göçmen sayısındaki büyük artışın, İngiliz çalışanların iş gücü ve ücret beklentilerine önemli ölçüde zarar vermediğidir. Bkz. Wadsworth (2015); Portes (2016); Springford vd., (2016), Dustmann vd., (2005).

SONUÇ

Sancılı bir başvuru sürecinden sonra 1973 yılında İrlanda ve Danimarka ile birlikte Birliğe kabul edilen İngiltere, iç politika bağımsızlığı ve bazı egemenlik haklarının devri konularında AB için her zaman sorun oluşturmuştur. İngiltere AB üyeliği boyunca Schengen ve parasal birlik konularında olduğu gibi AB'nin yürürlüğe koyduğu birçok ulus üstü ve hükümetler arası anlaşmalardan kendini ayırtırmayı başarmıştır. Brexit, bu ayrışmanın en kalıcısıdır.

Brexit sürecinde göç konusunun yoğun bir şekilde propaganda aracı olarak kullanıldığı görülmüştür. Her iki taraf da göçün İngiltere için önemli bir sorun olduğu konusunda aynı kanaattedir. Ancak Brexit taraftarlarınca AB'den ayrılış İngiltere'ye gelen göçü azaltacaktır.

İngiltere'de son otuz yıllık zaman içerisinde göçün artış gösterdiğini, özellikle 2004 yılı sonrası dönemde bu artışın eski Doğu Avrupa ülke kaynaklı çok daha yüksek düzeyli gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Göç kaynaklı endişe, İngiliz halkının AB üyeliğini sorgulan ve etkileyen faktörler içerisinde önemli bir düzeye ulaştığında ise İngiltere'nin AB'den ayrılış süreci başlamış ve İngiltere, daha bağımsız bir göç politikası için önemli bir güç elde etmiştir.

Bu çalışmada kullanılan çeşitli istatistiksel veriler ve araştırmalar göstermektedir ki, İngiltere için mülteci krizinin oluşturduğu endişenin kaynak coğrafyası, Suriye gibi Avrupa dışı coğrafyalar değil Avrupa coğrafyasıdır. Bu veriler aynı zamanda göçün İngiltere için ekonomik olmaktan ziyade sosyolojik ve siyasi gerekçelerle açıklanabilir olduğunu da ortaya koymaktadır. Yani bir kısım İngiliz halkının Brexit'e taraf olmasının göç ile ilgili dayandığı bir temel vardır. Ancak bunun kaynak coğrafyasının Avrupa dışı olması ve emek piyasası ile ilgili olması çok muhtemel değildir. Yani Brexit yanlıları da karşıtları da olsa, İngiltere'ye olan göçün kaynak coğrafyasının Avrupa dışı olduğu ve emek piyasasındaki olumsuzluklar üzerine kurulu argüman, göç istatistikleri ve elde edilen ampirik bulgularla desteklenmemektedir. Buradaki sorunun temelinde toplumsal endişelerin var olduğu, bunun altında ise güvenlik, suç, eğitim veya sağlık gibi yerel hizmet taleplerinin getirdiği olumsuz etkilerinin yanında Avrupalılık kimliğinin zaman içinde kaybolacağı yönündeki endişelerin yansımaları ile oluşan milliyetçi söylemlerin bulunduğu söyleyebiliriz.

Diğer taraftan 2011 yılında Suriye'de başgösteren iç karışıklıklar dolayısıyla oluşan göç akını, Türkiye'yi önemli ölçüde etkilemiş, Türkiye son dönemde dünyada en fazla mülteci kabul eden ülke konumuna gelmiştir. İngiltere'nin Brexit referandumunda, Türkiye ile AB arasında akdedilen Geri Kabul Anlaşması bahane edilerek, Türkiye'nin Birliğe olası üyeliğinin hem Türk vatandaşlarının hem de Suriye'den göç edenlerin İngiltere'ye akın edecekleri iddiaları gündeme taşınmış ve bu yöndeki propagandalar da kabul görmüş olacak ki Brexit referandumunda AB ve göç karşıtları başarılı olmuştur. Ancak Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması'na İngiltere ile birlikte İrlanda ve Danimarka dâhil edilmemiş, bu üye ülkeler dışındaki diğer tüm AB üyesi ülkeler Anlaşma kapsamına alınmıştır. Diğer taraftan çalışmada kullanılan son 30 yıllık dönem içerisinde gerçekleşen göç istatistiklerine bakıldığında Türkiye üzerinden Suriye kaynaklı göçün İngiltere için sorun yaratacak düzeyde gerçekleşmediği görülmektedir. Bu durum Brexit yanlılarınca kullanılan göç ile ilgili endişelerin, Türkiye ve/veya Suriye kaynaklı olmadığını, bu durumun Avrupa ülkelerinden özellikle AB ve AB içerisinde eski Doğu Avrupa'nın Birliğe son katılan ülkelerinden kaynaklandığını göstermektedir. İngiltere'nin AB'den ayrılışının en önemli gerekçelerinden birisi göçtür. Ancak bu göçün kaynağı Avrupa dışı değil, özellikle AB üyesi ülkelerdir.

Dolayısıyla bu çalışmanın türettiği sonuçlar arasında, İngiltere'nin AB'den ayrılış sürecinin başlangıçtan sonuna kadar göç sorunu ile ilişkilendirildiği gerçeğini belirtmek gerekir. Ayrıca İngiltere'de Brexit sürecinde göç ile ilgili ortaya çıkan sorun kaynak coğrafya ile ilgili veya ekonomik etkilere yönelik olmaktan daha ziyade toplumun göçle birlikte değişmek durumunda kalan sosyolojik yapısı ve bunun getirdiği başta güvenlik odaklı endişelerdir. Bununla birlikte göç nedeniyle Avrupalılık kimliğinin zaman içinde yitirileceği yönündeki endişeler dolayısıyla siyasette artan milliyetçilik söylemleri de Avrupa'nın liberal ve çok kültürlülüğe dayalı yapısını tehdit eder durumdadır. Diğer taraftan İngiltere'nin Brexit süreci ile gündeme gelen Suriye ve Türkiye kaynaklı göç endişesi ise siyasi bir propaganda olmaktan öte gerçekçi değildir.

KAYNAKLAR

- AA (Anadolu Ajansı)** (2020, Ocak 29). *Brexit'e son nokta konuluyor*. [Erişim: 01.02.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/brexitte-son-nokta-konuluyor/1717663>]
- Aljazeera Turk** (2013, Ocak 23). *Cameron'dan AB referandumunu sözü*. [Erişim: 13.06.2019, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/camerondan-ab-referandumu-sozu>]
- ABB (Avrupa Birliği Bakanlığı)** (2019). *Türkiye-AB Vize Muafiyeti Süreci ve Geri Kabul Anlaşması Hakkında Temel Sorular ve Yanıtları*. [Erişim: 10.02.2019, https://www.ab.gov.tr/files/pub/turkiye_ab_vize_muafiyeti_sureci_ve_geri_kabul_anlasmasi_hakkinda_temel_sorular_ve_yanitlari.pdf]
- ABGS (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği)** (2011). *Avrupa Birliği Anlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Anlaşma*. [Erişim: 20.09.2019, <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>]
- Balkır, C.** (2010). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BBC** (2013, Ocak 23). *David Cameron promises in/out referendum on EU*. [Erişim: 15.03.2021, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-21148282>]
- BBC** (2015, Mayıs 08). *İngiltere'de bir seçim üç lidere mal oldu*. [Erişim: 20.09.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150508_ingiltere_secim_analiz]
- BBC** (2016-a, Temmuz 04). *The Nigel Farage story*. [Erişim: 03.03.2021, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-36701855>]
- BBC** (2016-b, Haziran 20). *Cameron: Türkiye AB üyesi olacak diye hayır oyu kullanmayın*. [Erişim: 10.10.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160619_cameron_turkiye]
- BBC** (2019, Mayıs 27). *Avrupa Parlamentosu seçimi: İngiltere'de Brexit partisi zafer kazandı, iktidardaki Muhafazakâr Parti yüzde 9'a geriledi*. [Erişim: 30.10.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48417901>]
- Boswell, C.** (2007). Migration Control in Europe after 9/11: Explaining the Absence of Securitisation. *Journal of Common Market Studies*. 45 (3), 589-610.
- Boyle, C.** (2018). *Just what is the UK's problem with Europe?* [Erişim: 10.09.2019, <https://www.cnbc.com/2015/05/27/why-would-the-uk-want-to-leave-the-eu.html>]
- Canpolat, H., & Arıner H. O.** (2012). *Küresel Göç ve Avrupa Birliği ile Türkiye'nin Göç Politikalarının Gelişimi*. Ankara: ORSAM Yayınları.
- CEU (Council of The European Union)** (2009). *European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World*. Belgium: European Communities.
- Clarke, H. D., Goodwin, M., & Whiteley, P.** (2017). *Brexit: Why Britain Voted to Leave the European Union*. April. Cambridge: Cambridge University Press.
- CNN** (2016, Temmuz 14). *Theresa May becomes new British Prime Minister*. [Erişim: 20.09.2019, <https://edition.cnn.com/2016/07/13/europe/theresa-may-david-cameron-british-prime-minister/>]
- Cookman, L.** (2016). *What if Turks talked about Britons the way Vote Leave talks about Turkey?* [Erişim: 25 May 2016, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/may/25/vote-leave-turkey-british-migrants-turks-ankara-eu>]
- Coulter, S.** (2016). *The UK Labour Market and the Great Recession*. İçinde, M. Myant, S. Theodoropoulou, A. Piasna (Edt.), *Unemployment, Internal Devaluation and Labour Market Deregulation in Europe (197-227)* Belgium: European Trade Union Institute [Erişim: 01.03.2021, http://eprints.lse.ac.uk/65615/1/Coulter_The%20UK%20labour%20market%20and%20the%20great%20recession.pdf]
- Çakı, F.** (2014). Arap Baharı: İslam Üzerine Söylemsel Dönüşümün Habercisi Mi?. *Akademik İncelemeler Dergisi*. 6 (2), 123-138.

Dailymail (2016, Haziran 29). *Merkel's open door policy has brought 'chaos' to Europe, claims George Soros as German leader is blamed for Brexit over her failure to deal with migrant crisis*. [Erişim: 20.10.2019, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3666511/Merkel-s-open-door-policy-caused-Britain-leave-EU-German-leader-blamed-Brexit-failure-deal-migrant-crisis-open-arms-immigration-policy.html>]

Desey, P. (2014). *Projected labour market imbalances in Europe: Policy challenges in meeting the Europe 2020 employment targets*, OECD/European Union, Matching Economic Migration with Labour Market Needs (315-333) içinde. OECD Publishing. ([Http://dx.doi.org/10.1787/9789264216501-12-en](http://dx.doi.org/10.1787/9789264216501-12-en)). (Bu rapor, Avrupa Komisyonu ve OECD tarafından ortaklaşa düzenlenen "OECD-EU Dialogue on Mobility And International Migration: Matching Economic Migration With Labour Market Needs" (Brüksel, 24-25 Şubat 2014) adlı konferansında sunulan çalışmalardan oluşmaktadır.)

Dustmann, C., Fabbri, F., & Preston, I. (2005). The Impact of Immigration on the UK Labour Market. *Economic Journal*. 115, F324-F341.

EC (European Commission) (2015, Mayıs 12). *Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions A European Agenda On Migration*. Brussels. [Erişim: 26.02.2021, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1485255362454&uri=CELEX:52015DC0240>]

EC (European Commission) (2016-a, Mayıs 04)). *Turkey's Progress On The Visa Liberalisation Roadmap*. [Erişim: 15.02.2019, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/20160504/turkey_progress_visa_liberalisation_roadmap_en.pdf]

EC (European Commission) (2016-b). *Managing The Refugee Crisis Eu-Turkey Statement: Progress Report*. [Erişim: 07.02.2019, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/20160615/factsheet_implementation_of_the_eu-turkey_statement_en.pdf]

EC (European Commission) (2016-c). *Second Report on the progress made in the implementation of the EU-Turkey Statement*. [Erişim: 07.02.2019, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/proposal-implementation-package/docs/20160615/2nd_commission_report_on_progress_made_in_the_implementation_of_the_eu-turkey_agreement_en.pdf]

EC (European Commission) (2016-d, Ekim 04)). *Managing the Refugee Crisis, EU-Turkey Statement*. [Erişim: 15.02.2019, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-3218_en.htm]

EC (European Commission) (2017). *The EU and the Migration Crisis*. [Erişim: 10.12.2020, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e9465e4f-b2e4-11e7-837e-01aa75ed71a1>]

EC (European Commission) (2021). *European Agenda on Migration – Legislative document*. [Erişim: 03.03.2021, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/proposal-implementation-package_en]

EP (European Parliament) (2019, Ekim 15-16). *Tampere European Council Presidency Conclusions*. [Erişim: 10.04.2019, http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm]

EU (European Union) (2018). *Eurostat Regional Yearbook 2018*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

EUCO (European Council) (2016, Şubat 18-19). *European Council meeting (18 and 19 February 2016) – Conclusions*. [Erişim: 15.03.2021, <https://www.consilium.europa.eu/media/21787/0216-euco-conclusions.pdf>]

Euronews (2019, Mayıs 24). *Brexit'e karşıydı, Brexit için geldi, Brexit sonu oldu: İngiltere Başbakanı May görevi bırakıyor*. [Erişim: 20.10.2019, <https://tr.euronews.com/2019/05/24/brexit-icin-geldi-brexit-sonu-oldu-ingiltere-basbakani-theresa-may-gorevi-birakiyor>]

Euronews (2020-a, Ocak 02). *Avrupa'yı son 10 senede değiştiren en büyük 10 olay*. [Erişim: 03.02.2020, <https://tr.euronews.com/2020/01/02/avrupa-y-son-10-senede-degistiren-en-buyuk-10-olay>]

Euronews (2020-b, Şubat 01). *İngiltere'nin AB serüveni resmen sona erdi: Brexit sürecinde son 4 yılda neler yaşandı?* [Erişim: 05.02.2020, <https://tr.euronews.com/2020/01/31/ingiltere-avrupa-birligi-seruveni-resmen-bitiyor-brexit-kronolojisi-4-yilda-neler-yasandi>]

Geddes, A. (2001). International Migration and State Sovereignty in an Integrating Europe. *International Migration*. 39 (6), 21-42.

Güleç, C. (2015). Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları ve Türkiye'ye Yansımaları. *TESAM Akademi Dergisi*. 2 (2), 81-100.

Haas Hein de, C. S., & Miller, M. J. (2020). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Sixth Edition. New York: Guildford Press.

Hammar, T. (2006). *Democracy and the Nation-State: Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*. Avebury: Aldershot.

Hansen, R. (2003). Migration to Europe Since 1945: Its History and Its Lessons. *The Political Quarterly*. 74 (S1), 25-38.

Huysmans, J. (1995). *Migrants as a security problem: dangers of 'securitizing' societal issues*. R. Miles and D. Thränhardt. (Edt.) *Migration and European Integration. The Dynamics of Inclusion and Exclusion* (53-72) içinde. London: Pinter.

Huysmans, J. (2000). The European Union and the Securitization of Migration. *Journal of Common Market Studies*. 38 (5), 751-777.

Huysmans, J. (2002). Defining social constructivism in security studies: the normative dilemma of writing security. *Alternatives*. 27, 41-62.

Huysmans, J. (2006). *The Politics of Insecurity- Fear, Migration and Asylum in the EU*. London: Routledge.

Independent (2021, Ocak 16). *Brexit group's website suspended in row over its bid to move to EU*. [Erişim: 10.03.2021, <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/leave-eu-brexit-website-arron-banks-b1788267.html>]

IOM (International Organization for Migration) (2017). *World Migration Report 2018*. Switzerland: International Organization for Migration,

Ipsos MORI (2016). *Ipsos MORI June 2016 Political Monitor Topline Results*. [Erişim: 02.03.2021, <https://www.ipsos.com/sites/default/files/migrations/en-uk/files/Assets/Docs/Polls/eu-referendum-topline-23-june-2016.pdf>, (1-4)]

Karyotis, G. (2007). European Migration Policy in the Aftermath of September 11. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 20 (1), 1-17.

King, E., & Aaron, F., (2018, Ocak). Brexit and the future of immigration in the UK and EU. *Financier Worldwide*. [Erişim: 20.09.2019, <https://www.financierworldwide.com/brexit-and-the-future-of-immigration-in-the-uk-and-eu#.XkXIZGgzaM>]

Maas, W. M. (2008, Ocak). *Fleeing to Europe: Europeanization and the Right to Seek Refugee Status*. International Institute of Social Studies of Erasmus University (ISS). Workin Paper No:454. Netherlands. [Erişim: 11.03.2021, <https://repub.eur.nl/pub/18740/wp454.pdf>, (1-50)]

Mason, R. (2015, Kasım 16). *Nigel Farage Accuses Muslims in UK Of 'Split Loyalties'*. [Erişim: 02.03.2021, <https://www.theguardian.com/politics/2015/nov/16/nigel-farage-accuse-british-muslims-conflicting-loyalties>]

ONS (Office for National Statistics) (2013, Ocak 30). *2011 Census: Quick Statistics for England and Wales, March 2011*. Office for National Statistics, Stistical Bulletin. [Erişim: 30.01.2020, <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/populationestimates/bulletins/2011censusquickstatisticsforenglandandwales/2013-01-30>]

ONS (Office for National Statistics) (2015, Eylül 27). *Population by Country of Birth and Nationality Report: August*. Office for National Statistics, Stistical Bulletin. [Erişim: 10.12.2019, <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/articles/populationbycountryofbirthandnationalityreport/2015-09-27>]

ONS (Office for National Statistics) (2019, Ekim 28). *Population of the UK by country of birth and nationality: July 2018 to June 2019*. Office for National Statistics, Stistical Bulletin. [Erişim: 16.12.2019, <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/ukpopulationbycountryofbirthandnationality/july2018tojune2019>]

Özerim, G. (2017). *Göç Konusunun Birleşik Krallık'ta AB Referandumu Sürecindeki Yeri*. İçinde, E. Esen ve D. Şekeroğlu. (Edt.). BREXIT– Elveda Avrupa İngiltere'nin AB'den Ayrılmasından Sonra Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsatlar ve Tehditler (83-95). Ankara: Siyasal Kitapevi.

Özkural Köroğlu, N., & Yüksel Çendek, S. (2015). Toplumsal Güvenlik, Kimlik, Bütünleşme Bağlamında Avrupa Şüpheliği: Cameron Dönemindeki Avrupa Şüpheliğinin İçerik Analizi. *Akademik İncelemeler Dergisi*. 10 (2), 191-216, DOI: 10.17550/aid.57800.

Pirro, A., & Kessel, S. (2017). United in Opposition? The Populist Radical Right's EU-Pessimism in Times of Crisis. *Journal of European Integration*. 39 (4), 405-420.

Portes, J. (2016). Immigration, free movement and the EU referendum. *National Institute Economic Review*, 236, 14-22. doi:10.1177/002795011623600103

Powell, K. (2017). Brexit Positions: Neoliberalism, Austerity and Immigration-the (Im) possibilities? of political revolution. *Dialectical Anthropology*. 41 (3), 225-240.

Schmelz, A. (2008). *(Post) Colonial Migration and Remembrance (Policy) in European Immigration Societies: Perspectives of a Cosmopolitan European Citizenship Education*. [Erişim: 02.04.2019, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.600.8039&rep=rep1&type=pdf>]

Serricchio, F., Tsakatika, M., & Quaglian, L. (2013). Euroscepticism and Global Financial Crisis. *Journal of Common Market Studies*. 51 (1), 51-64.

Springford, J., Tilford, S., McCann, P., Whyte, P., & Odendahl, C. (2016). *The Economic Consequences of Leaving the EU: The Final Report Of The Cer Commission On Brexit 2016*. Centre for European Reform – CER. London. [Erişim: 15.01.2020, https://www.cer.org.uk/sites/default/files/smc2016_26april2016.pdf]

Stalker, P. (2002). Migration Trends and Migration Policy in Europe. *International Migration*. 40 (5), 151-179.

Startin, N. (2015). Have We Reached A Tipping Point? The Mainstreaming of Euroscepticism in the UK. *International Political Science Review*. 36 (3). DOI: 10.1177/0192512115574126, 311-323.

Subacchi, P. (2005). Temporary Immigration: A Viable Policy for Developed Countries. *Chatham House Briefing Paper*. [Erişim: 10.02.2021, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/International%20Economics/bpimmigration.pdf>]

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019). *Birleşik Krallık'ın Siyasi Görünümü*. [Erişim: 19.11.2019, <http://www.mfa.gov.tr/ingiltere-siyasi-gorunumu.tr.mfa>]

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2020). *Türkiye AB Arasında 18 Mart'ta Varılan Mutabakata İlişkin Soru Cevaplar*. [Erişim: 02.01.2020, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-ara-sinda-18-mart_ta-varilan-mutabakata-iliskin-soru-cevaplar.tr.mfa]

The Guardian (2010, Ocak 11). *Tories would limit immigration to 'tens of thousands' a year, says Cameron*. [Erişim: 20.02.2021, <https://www.theguardian.com/uk/2010/jan/11/david-cameron-limit-immigration>]

The Telegraph (2019, Temmuz 24). *Boris Johnson promotes Brexit loyalists in biggest Cabinet cull in 60 years*. [Erişim: 30.10.2019, <https://www.telegraph.co.uk/politics/2019/07/24/boris-johnson-prime-minister-new-cabinet-latest-news-speech>]

Tokgöz, G. (2006). *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

UNDESA (United Nations Department of Economic and Social Affairs) (1998). *Recommendations on Statistics of International Migration, Revision 1, Statics Division*. United Nations Department of Economic and Social Affairs. New York. [Erişim: 03.03.2019, https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_58rev1e.pdf]

UNDESA (United Nations Department of Economic and Social Affairs) (2019). *Migrant Stock By Origin and Destination-2019*. United Nations Department of Economic and Social Affairs. New York. [Erişim: 02.02.2020, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/data/UN_MigrantStockByOriginAndDestination_2019.xlsx]

UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees) (2020). *Figures at a Glance, Statistical Yearbooks*. [Erişim: 16.12.2020, <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>]

UKIP (2015). *Believe in Britain UKIP Manifesto 2015*. [Erişim: 03.03.2021, <https://d3n8a8pro7vbm.cloudfront.net/ukipdev/pages/1103/attachments/original/1429295050/UKIPManifesto2015.pdf?1429295050>]

Utku, D. E., & Köroğlu, N. Ö. (2020). Anti-Immigration vs Anti-EU: Political Discourse Analysis of Brexit Decision of The UK. *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Haziran, 19 (1), 1-34.

Wadsworth, J. (2015). *Immigration and the UK Labour Market*. Centre for Economic Performance (CEP). London: London School of Economics and Political Science.

Wadsworth, J., Dhingra, S., Ottaviano, G., & Reenen, J., (2016). *Brexit and the Impact of Immigration on the UK*, Centre for Economic Performance (CEP), London: London School of Economics and Political Science.

Waever, O., Buzan, B., Kelstrup, M., & Lemaitre, P. (1993). *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. New York: St.

Why Vote Leave (2021). *Why Vote Leave*, [Erişim: 10.02.2021, http://www.voteleavetakecontrol.org/why_vote_leave.html]

Zimmermann, K. F. (2005). *Introduction: What We Know About European Migration?* European Migration: What Do We Know?, Klaus F. Zimmermann (Edt.). Oxford: Oxford University Press.

Araştırma Makalesi- Research Article

Tarihsel Süreçten 2000'li Yıllara Türkiye'nin Japonya İle Olan Siyasal, Ekonomik ve Kültürel İlişkileri

From the Historical Process to the 2000s, Turkey's Political, Economic and Cultural Relations with Japan

Pınar ÖZDEN CANKARA^{1*} & Yavuz CANKARA²

Geliş / Received: 08/12/2021

Revize / Revised: 22/12/2021

Kabul / Accepted: 22/12/2021

ÖZ

Türkler ile Japonlar on dokuzuncu yüzyıl gibi geç bir süreçte birbirlerini yakından tanımaya başlamışsa da, yirminci yüzyıla gelindiğinde iki taraf da aralarındaki ilişkiyi geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye hem bir Ortadoğu ülkesi olması, hem de Batı'ya açılan bir köprü görevi görmesi nedenleriyle Japonya'nın ilgisini çekmiştir. Japonya ise gelişen ekonomisi ve teknolojik faaliyetleri nedenleriyle Türkiye için potansiyel ekonomik partner olarak görülmüştür. Aslında iki ülke de uzun zamandır siyasal ve iktisadi ilişkileri geliştirme niyetindedir. İki ülke bürokratları defalarca yan yana gelmişse de istenilen ekonomik sonuç bir türlü sağlanamamıştır. Kültürel faaliyetler iki ülke halkının birbirini yakından tanımmasına olanak sağlasa da iki ülke dış politikalarında birbirine öncelik tanımamaktadır. Bu da ilişkilerin gelişmesini engellemiştir. Bu çalışmada iki ülkenin siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkileri geliştirme istençleri sorgulanmıştır. Sonuç olarak siyasal yakınlaşmanın kültürel yakınlaşmayı sağladığı ama iktisadi ilişkileri çok da arttırmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Oysa Japonya'nın Ortadoğu'da güvenilir bir müttefik olarak Türkiye'ye, Türkiye'nin de Uzak Doğu'da stratejik işbirliği geliştirebileceği bir ülke olarak Japonya'ya ihtiyacı vardır.

Anahtar Kelimeler- *Türkiye, Japonya, Türk-Japon İlişkileri, Dış Politika.*

ABSTRACT

The Turks and the Japanese to get to know each other closely as late as the nineteenth century, by the twentieth century, both sides tried to improve the relations. Turkey has attracted the attention of Japan because it is a Middle Eastern country and serves as a bridge to the West. Japan was seen as a potential economic partner for Turkey due to its developing economy and technological activities. In fact, both countries intend to develop political and economic relations for a long time. Although the bureaucrats of the two countries came together many times, the desired economic result could not be achieved. Even though cultural activities allow the people of the two countries to get to know each other closely, the two countries do not give priority to each other in their foreign policies. This hindered the development of relations. In this study, the desire of the two countries to develop political, cultural and economic relations has been questioned. As a result, it has been concluded that political convergence provides cultural convergence but does not increase economic relations much. However, Japan needs Turkey as a reliable ally in the Middle East, and Turkey needs Japan as a country where it can develop strategic cooperation in the Far East.

Keywords- *Turkey, Japan, Turkish-Japanese Relations, Foreign Policy.*

^{1*} Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, pınar.cankara@bilecik.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3739-4771>).

² Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yavuz.cankara@bilecik.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9553-9708>).

I. GİRİŞ

Birbirine yaklaşık sekiz bin beş yüz kilometre mesafede olan Türkiye ile Japonya on dokuzuncu yüzyıla kadar aralarında siyasal bir ilişki kuramamış ancak bu tarihten sonra birbirlerine ilgi duymaya başlamıştır. Aynı bölgede yer almamaları ikisinin olası bir sıcak çatışmaya girmesini ya da tarihsel çekişme yaşamasını engellemiştir. Bu yüzden Türk ve Japon toplumu birbirlerine karşı olumsuz kanaate sahip olmamışlardır.

Doğu'nun iki güçlü imparatorluğu Batı'da yaşanan gelişmelerden etkilenerek modernleşme sürecine girerken birbirinin deneyimlerini takip etmiştir. Japonların bir yandan kültürlerini muhafaza edip diğer yandan kurumlarını revize etmeleri özellikle son dönem imparatorluğu kurtarma arayışında olan Osmanlı aydınlarının ve hatta erken Cumhuriyet dönemi İslamcılarının dikkatinden kaçmamıştır. Bu nedenle Türkiye topraklarında Japon modernleşmesine karşı bir ilgi oluşmuştur.

Birinci ve ikinci dünya savaşları Türkleri ve Japonları farklı gruplaşmalara itse de iki ülke birbirine karşı doğrudan bir savaşa sürüklenmemiştir. Hatta aksine Soğuk Savaş esnasında ve sonrasında yaşanan bazı gelişmeler iki toplumun birbirini zor zamanda yardıma gelen birer dost olarak görmelerine yol açmıştır. İki ülke de diplomatik teması yıllar içerisinde kesmeden sürdürmüş ancak aralarındaki fiziksel mesafe onların istenilen düzeyde iktisadi işbirliği ortamı yakalamalarını engellemiştir.

Bu çalışmanın amacı tarihsel gelişmelere bakarak Türkiye ve Japonya'nın ilişkilerini geliştirme potansiyelini ortaya koymaktır. İki ülke sanki işbirliği yapmak için yeterli istek duymamakta şeklinde bir algı bulunmakta ve Türkiye'nin dış politikasında Japonya'ya yer açılmadığı sanılmaktadır. Çalışmanın araştırma sorusu bu kanının gerçeklik payının sorgulanmasıdır. Bu nedenle çalışmada özellikle Türk Dışişleri Bakanlığı yayınlarına bakılmış ve yıllar içerisinde iki ülkenin aldıkları sosyal mesafe analiz edilmeye çalışılmıştır.

II. İKİ KADİM TOPLULUĞUN BİRBİRİ İLE İLK TEMASLARI

İpek yolunun iki zıt kutbunda yer alan Osmanlılar ve Japonların ilk teması on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine rastlamaktadır. Ancak Japonların Osmanlı hakkında bilgi edinmelerinin tarihi daha eskidir. Daha on altıncı yüzyılın sonlarında Japonya'ya 1571 İnebahtı Savaşı'nı anlatan bir tablo getirilerek sergilenmiştir (Erdemir, 2009: 190). Lakin taraflar arasında temas kurulmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde hızla çözülmeye başlamıştır. Osmanlı aydınları “Devlet nasıl kurtarılabilir” sorusunun yanıtını aramaya başlamıştır. “Osmanlıcılık”, “Türkçülük” ve siyasal iktidarın temel referans noktasının İslam dini olması ile Halifelik makamının elde bulunması nedenleriyle de “İslamcılık” imparatorluğun kurtuluş reçeteleri olarak ortaya atılan siyasi fikirler olmuştur (Tunaya, 2004: 54). İmparatorluk geleneksel kurumları ile hesaplaşmaya başlamıştır.

Osmanlılar batıda gerçekleşen “Aydınlanma” hareketi vasıtasıyla hükümdarın karşısında “birey”in ön plana çıktığı sistemi, 1839 yılında ilan ettiği Tanzimat Fermanı ile yakalamaya çalışmıştır. Liberalleşme hareketleri toplumsal anlamda da değişim yaratmıştır (Tanör, 2009: 87,89). Devlet güvenlik, yasal haklara saygı ve hakkaniyetli bir vergi sistemi vaat etmiştir (Dumont, 2007: 98).

Devlet; ekonomi, eğitim ve maliye alanlarında Avrupa ülkeleri ile arasında oluşan farkı kapatmak için düzenlemeler yaparken, Uzakdoğu'da Japonya da benzer şekilde İmparator Meiji ile birlikte büyük bir ekonomik ve sosyal ilerleme kaydetmiş ve 1890'ların başında önemli bir güç haline gelmiştir. 1867'de feodal sisteme dayalı Tokugawa Yoshinobu yönetimi iktidarını Saray'a geri vermiş ve böylelikle ulusal meşruti Meiji Dönemi'ne geçilmiştir (Yumiko, 1999: 151). Bu dönemde Japonya, “dışa kapalılık” siyasetinden vazgeçerek “dünyaya açılma” stratejisi izlemeye başlamıştır. Ayrıca tıpkı Osmanlılar gibi eğitim, askerlik ve idari alanlarda çağdaşlaşmaya yönelik reformlar yapılmış, Avrupa'ya öğrenciler gönderilip, oradan öğretmenler ve teknisyenler getirilmiştir. Japon Dışişleri Bakanlığı Kâtibi Fukuchi Genichiro 1871'de Osmanlı Devleti'ne resmi ziyarette bulunarak Osmanlılar ve Japonlar arasındaki ilk ilişkinin tesisini sağlamıştır. Bundan yaklaşık bir yıl sonra ise Avrupa'ya giden Japon savaş gemisi İstanbul'a uğramıştır (Özyürek, 2016: 1).

Japon hükümeti bir dostluk ve ticaret anlaşması taslağı hazırlayarak Osmanlı hükümetine intikal ettirmiştir (Lee ve İlhan, 1989: 25). İçeriği oldukça önemli olan bu anlaşma taslağı maalesef imzalanarak yürürlüğe konulamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu tutumunun nedenleri Osmanlı Sultanının o dönem Japonya ile ilişkileri geliştirirken Rus İmparatorluğunu karşısına almak istememesidir (Lee ve İlhan, 1989: 26).

İki devlet arasındaki ilişkiler diplomatik düzeyde 1878-1879 yıllarında yoğunlaşmaya devam etmiştir. Prens Kato Hito'nun 1881 yılında İstanbul'a gelişinden sonra karşılıklı ziyaretler ve nişan teatileri devam etmiştir. Örneğin prensten kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanlığı Komiseri Yoshida Masahura ve imparatorun amcası Prens Komatsu Osmanlı topraklarına resmi ziyarette bulunmuştur (Özyürek, 2016: 17). Japonların bütün ısrarlarına rağmen yakın ilişkiler hususunda somut adımlar atmakta çekimser davranan Osmanlılar, Rusya'yı şüphelendirmemek için siyasi mahiyet taşımayan bir heyeti, 1889'da Bahriye Miralayı Osman Bey komutasındaki Ertuğrul mektep gemisini, imparatora en büyük Osmanlı nişanını vermek üzere Japonya'ya göndermiştir (Karpaz, 2005: 436). Hatta bu ziyaretin görünürdeki sebebi Deniz Harp Okulu öğrencilerinin okulda gemicilik ve gemi idaresi konularında teorik olarak gördükleri ve aldıkları bilgileri denizde uygulamalarının istenmesi oluşturmuştur (Mütercimler, 1991: 27). Aslında heyetin gönderilmesi ile Japonya ile dostluk bağlarının güçlendirilmesi hedeflenmiştir (Lee ve İlhan, 1989: 27).

Ziyaret ile iki ülke birbirini yakından tanıyıp, kültürel temaslarda bulunmuştur. Ancak Ertuğrul firkateyni Japonya'dan dönüş yolculuğuna çıktığında şiddetli bir tayfuna yakalanmış ve batmıştır. Burada yaşanan üzücü olay, Japonların Türk toplumuna karşı olumlu bir hisse sahip olmalarına yol açmıştır.

Osmanlı-Japon ilişkilerinde bir diğer eşik; 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'dır. Topraklarını hızla kaybeden ve dağılmaya doğru sürüklenen bir devlet olarak Batı karşısında özgüvenini yitiren Osmanlı için sarı ırkın, beyaz ırkı yenmesi bir umut olmuştur. Japonların Rus Çarlığı karşısında aldığı başarı Osmanlı toplumunda büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Böylelikle Asya modern anlamda bir bilim ve teknolojiye sahip olduğunu kendini üstün toplum olarak gören Batı'ya kanıtlamıştır (Karpaz, 2005: 437). Anayasal bir rejime sahip Japonya, Rus mutlakiyet rejimini öyle sarsmıştır ki Rus Çarlığı bir anayasa yapmaya karar vermiş ve Duma'yı toplantıya çağırmıştır (Georgeon, 2007: 189). İran da benzer şekilde bu savaşı demokratik kurumların üstünlüğü olarak yorumlamış ve ülkesini meşruti ve parlamenter rejime dönüştürmüştür (Lewis, 1998: 204).

Rusya'nın kuvvetlerinin önemli bir kısmını Uzakdoğu'ya göndermesi Karadeniz'de bulunan taarruz kuvvetini azaltmasına sebep olmuştur. Ancak Rusların Japonlara yenilmesi, bir yandan da önlerinde yegâne seçenek olarak Karadeniz'in kalmasına yol açmıştır. Uzakdoğu'da da Japon-İngiliz ittifakı ile karşılaşan Ruslar cephe değiştirerek yeniden Avrupa ve Boğazlara dönmüştür (Şahin, 2001: 148). Osmanlı İmparatorluğu da bunu engellemek için Japonlarla işbirliği yaparak Rusya için Doğu'da sürekli bir tehlike yaratma stratejisi izlemeye karar vermiştir (Eraslan, 1992: 365).

Yirminci yüzyıla gelindiğinde bu süreç daha da hızlanmış, 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanından sonra da Osmanlı'da durum düzelmemiş ve azınlıkların bağımsızlık hareketleri baş göstermiştir. Bu dönemde Avrupa'nın kendisine Haçlı zihniyeti ile yaklaştığını düşünen Osmanlı aydınları ve devlet adamları Batı ilmi ile milli kültürün sentezinin yapılması anlamına gelen "Japon Gelişme Modeli"nin örnek alınması hususunda hemfikir olmuştur (Erdoğan, 2001: 10). Örneğin Ziya Gökalp imparatorluğun ulus devlet modeline geçişinin kavramsal çatısını oluşturmaya çalışmıştır. Gökalp modernleşme, laiklik ve medeniyet hakkında yazdığı yazılarında Japon modernleşmesine göndermede bulunmuş ve "Japon Gelişme Modeli"nin aslında Türkiye coğrafyasında da uygulanabileceği fikrini savunmuştur (Karpaz, 2005: 715-717).

III. YENİ KURULAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE JAPONYA İLE İLİŞKİLERİN SEYRİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nın ardından ağır işgallere uğraması ile Türkler milli mücadelelerini başlatmış ve nihayetinde 29 Ekim 1923'de devletin ismini koymuşlardır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti anayasalı, parlamentolu bir ulus-devlettir. Japonya ise bu süreçte anayasal monarşi ile yönetilmektedir. I. Dünya Savaşı'nı kazanan Japonya Lozan Konferansı'na katılmış, bu esnada İsmet İnönü Türkiye'nin Japonya ile ilişkileri geliştirmek isteğini beyan etmiş ve 6 Ağustos 1924'de bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ni tanımıştır (Thobie, 2012: 173).

23 Mart 1925'de Japonya İstanbul'da bir büyükelçilik açmıştır. Böylelikle Japonya ilk defa bir Ortadoğu ülkesinde büyükelçilik açmış ve bir Ortadoğu politikası geliştirmeye başlamıştır. Türkiye de 7 Temmuz 1925'de Japonya-Tokyo'da ortak elçilik açmıştır. Türkiye'nin ilk Japon büyükelçisi Hulusi Fuat Bey (Tugay) olmuştur. İki ülke diplomatik ilişkilerini geliştirmeye başlamış, bunu kültürel ilişkilerine de yansıtır olmuştur. Örneğin önce Osaka'da 1925'de Japon-Türk Ticaret Derneği, daha sonra Tokyo'da 15 Haziran 1926'da Japon-Türk Derneği faaliyete geçmiştir (Nagata, 2001: 574). 1927 yılında Japonya Türkiye'nin talebi olmasında kendilerinin Türkiye'ye denizaltı, küçük gemi ve hatta torpido üretebileceğine ilişkin teklif sunmuştur (Uluslan, 2017: 539). Böylelikle 1923 ile 1929 yılları arasında iki ülke arasında iktisadi ivme sağlanmış ve ticari faaliyetler yaklaşık olarak beş kat artmıştır (Thobie, 2012: 173). 1929'da taraflar arasında posta gemileri hattı kurulması

kararlaştırılmıştır. 1929 yılı küresel çapta ekonomik buhran yılları olsa da iki ülke ticarete daralmaların yaşandığı bu süreçte birbirleri ile bu krizi göğüslemek istemiştir (Özyürek, 2016: 20).

Türkiye ulus devlet formatında inşa edilirken bir yandan da hızlı bir modernleşme süreci yaşamıştır. Bu sefer de Japonya Türk modernleşmesini merak etmiştir. 1931’de bu nedenle Japon İmparatorunun kardeşi Prens Noboyoto Takamatsu eşi ile beraber İstanbul ve Ankara’yı ziyaret etmiş ve bizzat Atatürk ile görüşmüştür. Görüşmede Dışişleri Müsteşarı Numan Rifat Bey ve Japon bürokratlar da bulunmuştur. Prens Takamatsu iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi isteklerini beyan etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1931: 3). Bu esnada bir de antlaşma imzalanmıştır. Ancak Japonya 1931’de Mançurya’yı işgal ettiği için aslında Uzak Doğu’da siyaset değişmektedir. Milletler Cemiyeti (MC) bu işgale karşı Japonya’ya herhangi bir yaptırım mekanizması işletmediğinden (Duman, 2020a: 919), Türkiye-Japonya ilişkileri bu gelişmeden etkilenmemiştir. Japonya aslında II. Dünya Savaşı’na giden süreci başlatmıştır. Türkler tekrar topyekün bir savaşa çekilmek istememiş ve Uzak Doğu’da Japonya ve Çin arasında olan gelişmeleri sadece izlemiştir. Rusya ve Amerika da Türkiye-Japonya ilişkilerinin seyrini takip etmiştir (Uluslan, 2017: 544-547). Tokyo’da görev yapan Türk Maslahatgüzarlığı bu süreçte hazırladığı raporlar ile Türkiye’ye bölgeden istihbarat içeren bildirimlerde bulunmuştur (Anzerlioğlu, 2008: 10).

Türkiye iki savaş arası dönemde resmi olarak Japonya ile ilişkilerini belli seviyede tutmayı başarmış ancak bir yandan da bu ülkede milliyetçiliğin yükselişe geçmesini yakından takip etmiştir. Sonuçta Japonya Uzak Doğu’da ABD ve Sovyet Rusya tarafından faaliyetleri dikkatle takip edilen yükselen bir güç odağıdır (Duman, 2020b: 38). 23 Şubat 1933’de Japonya’nın MC’den “Çin’in Mançurya üzerindeki egemenliğinin tanınması, Japon birliklerinin bu ülkeden çekilmesi” yönünde bir karar almasını gerekçe göstererek ayrılması (AlmanakTr, 1933) 18 Temmuz 1932’de örgüte üye olan Türkiye tarafından önemli bir mesele olarak görülmemiştir (Köni, 1993: 274). 1933 yılında Japon milliyetçilerin yaptığı bir başka gelişme daha Türkiye tarafından takip edilmiş ancak resmi bir adım atılmamıştır. Temel ilkelerin Batı tipi demokrasiye geçiş ve laiklik ilkesinin benimsenmesi olarak belirlendiği Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde Türk Birliği kadar İslam Birliği’ne de mesafelidir. Bu nedenle 1933 yılında II. Abdülhamit’in torunu olan ve saltanatın kaldırılmasından sonra sürgünde yaşayan Şehzade Abdülkerim Efendi’nin Japon milliyetçilerinin daveti ile buraya gitmesi ve yaklaşık bir yıl Japonya’da kalması Türkiye’yi rahatsız etmiştir. Türk Büyükelçiliği gayri resmi olarak yaşanan bu duruma olan itirazını da dile getirmiştir. Japon milliyetçileri aslında Şehzade Abdülkerim Efendi ile temas kurarak onun siyasi gücü üzerinden Rusların on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren kontrol altına aldığı Türkistan coğrafyasındaki Japonya’ya bağlı bir “İslam Devleti” kurmak istemişlerdir. Japon milliyetçileri bu şekilde hareket etse de Japon Dışişleri Bakanlığı bu tür bir hamlenin Türkiye tarafında yaratacağı rahatsızlığın farkında olduğundan Şehzade Abdülkerim Efendi’nin Japonya’yı terk etmesinin daha doğru olacağına ilişkin bir rapor kaleme almıştır (Esenbel, 2002: 278). Bu durum gerçekten de Türkiye tarafından rahatsız edici bulunmuştur. Ancak Japon milliyetçilerinin hedeflerini gerçekleştirememeleri ve 1934 yılında yaşanan Türk-Japon yakınlaşması bu hususun iki ülke arasında bir krize dönüşmesini engellemiştir.

4 Nisan 1934’de Türkiye ile Japonya arasında ticaret ve denizcilik antlaşması imzalanmıştır. Japonya’nın Rusya ile ilişkilerinin gerildiği ve bu ülkenin Orta Asya’daki Türk topluluklarına doğru hamle yapma ihtimalinin tartışıldığı bir atmosferde Türkiye’nin yine de Japonya ile yakınlaşması Rusya’yı tedirgin etmiştir (Uluslan, 2017: 548). İkinci Dünya Savaşı başladığında ise Japonya bu savaşta aktif bir taraf olarak pozisyon alırken, Türkiye savaş dışı kalabilmek için olağanüstü gayret sarf etmiştir. 1945 yılında savaşın sonuna geldiğinde Türkiye’nin artık tavrını net bir şekilde ortaya koyması ihtiyacı belirlediğinden, Ocak ayında ülke önce Japonya ile olan ilişkisini kesmiş, ardından Şubat ayında sembolik de olsa Japonya ve Almanya’ya karşı savaş ilan etmiştir. Türkiye’nin bu hamlesinde savaş sonrasında uluslararası sistem yeniden düzenlenirken sistem dışı kalmak istememesinin etkisi büyüktür. Bu sırada zaten Türkiye’de Japon işadamları bulunmadığı gibi, Japonya Seyahat Acente Ofisi ve Enformasyon Ofisi kapatılmalı iki yıl geçmiştir (Aybay, 2002: 298). Bu sebeple savaş ilanı ile değişen bir şey yoktur. Türkiye 8 Eylül 1951’de Japonya barış antlaşmasını imzaladıktan sonra 1952 yılının Haziran ayında yeniden Japonya’da elçilik açmıştır. Japonya ise Türkiye’de yeniden büyükelçilik açmak için Mayıs 1953’ü beklemiştir. 1965’e geldiğinde ise Japonya İstanbul’da bir konsolosluk açmıştır (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2021a).

1945 ile 1951 yılları arasında Japonya ABD işgali altında tutulmuş, atılan iki nükleer bomba ülkenin kaderini sarsmış ve ülkede bulunan ABD Generali Mac Arthur kritik karar alıcı olmuştur. Bu süreçte Japonya savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilmiş ve ülkenin ağır sanayiye yönelmesi ve endüstriyel açıdan gelişmesi engellenmek istenmiştir (Palacioğlu, 2018: 83). Bu nedenle Türk-Japon ilişkilerinin bu şekilde işlemesi olağandır.

IV. SOĞUK SAVAŞ ESNASINDA İKİ ÜLKENİN BİRBİRLERİNE KARŞI TAVRI

8 Şubat 1955’de Türkiye ile Japonya arasında bir ticaret antlaşması imzalanmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) bir kanun ile antlaşmayı onaylayarak, 3 Ocak 1956’da yürürlüğe sokmuştur. Böylelikle Türkiye Japonya’ya buğday, pamuk, tuz ve krom göndermiş, Japonya ise Türkiye’ye makine aksamaları, demir, çelik ve kimyevi gübre ve mamuller ihraç etmiştir (TBMM Tutanaklar, 1956). Türkiye, Japonya’dan olan 2,5 milyon dolarlık alacak temin etmek istemiştir (Milliyet Gazetesi, 1956: 1). Japonya hızla kalkınma planlarını yürürlüğe koymaya başlamıştır. Ülkede bu süreçte siyasal istikrar sağlanmış ve Liberal Demokrat Parti bu tarihten 1990’lı yılların ortasına kadar tek başına siyasal iktidara hâkim olmuştur. Bunun dışında Keiretsu adı verilen büyük şirketler ve Japon bürokrasisi ülkenin endüstrileşmesine büyük katkı sağlamıştır (Ateş, y.y.).

Türkiye-Japonya ilişkilerinde en önemli gelişme; Başbakan Adnan Menderes’in Uzak Doğu gezisi kapsamında 20-25 Nisan 1958’de Japonya’ya resmi ziyarette bulunmasıdır. Bu ziyarette Başbakan Menderes’e Japonya’nın en büyük nişanı ve fahri doktorluk unvanı verilmiştir (Milliyet Gazetesi, 1958: 1). Ziyarete özellikle iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerin ivmelendirilmesi ve bir kültür antlaşmasının tesisi üzerinde durulmuştur. Başbakan’ın ardından 1959’da dönemin Savunma Bakanı Ethem Menderes ve Meclis Başkanı Refik Koraltan ayrı zamanlarda Japonya’ya resmi ziyarette bulunmuştur (Turp, 2020: 660).

23-27 Aralık 1965’de 11 kişiden oluşan Japon ticaret heyeti Türkiye’ye ziyarette bulunmuştur. Heyet Başkanı Shigeo Horie görüşmelerin ertesinde ülkesine dönerken yaptığı açıklamada cumhurbaşkanı, bakanlar ve bürokratlar ile olan temaslarından duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. İki ülkenin arasında fiziksel mesafeler olsa da iki tarafın daha sıkı bağlar kurabileceğine de vurgu yapmıştır (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1965: 55-56). 16 Nisan 1966’da Köy İşleri Bakanı Sabit Osman Avcı Japonya’ya resmi ziyarette bulunmuştur (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1966a: 58). Japonya Türkiye’ye o dönemin en önemli sorunu olan Kıbrıs Türkleri meselesinde destek olmuştur. Örneğin Haziran 1966’da BM Kıbrıs Barış Gücü’nün görev süresinin uzatılması hakkında hazırlanan karar tasarısına Japonya da destek vermiştir (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1966b: 58). BM Genel Kurulunda da Japon delegeler soruna barışçıl yollardan çözüm bulunması gerektiğinin altını çizmiştir (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1966c: 24).

Başbakan Süleyman Demirel 25 Ocak 1968’de ülkenin dış politika ilkeleri ile ilgili yaptığı basın açıklamasında Türkiye’nin kalkınma projelerine Japonya’nın verdiği destekten söz etmiştir (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1968a: 54). Japonya 1 Şubat 1968’de Kıbrıs Barış Gücü masrafları için 125.000 dolar yardım yapmıştır (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1968b: 9). 9 Haziran 1968’de dört kişiden oluşan bir Japon heyet yine Türkiye’ye gelip İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa’da ticaret odaları ile görüştüktan sonra ülkelerine dönmüştür (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1968c: 16). Ağustos ayına gelindiğinde Gümrük ve Tekel Bakanı İbrahim Tekin hem ABD’ye hem de Japonya’ya inceleme gezisi yapmıştır (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1968d: 18). 1968 yılında iki ülke arasında yapılan bir diğer önemli diplomatik temas Japonya’nın eski Başbakanlarından Nobusuke Kishi başkanlığında Japon parlamento heyetinin 15-19 Ekim 1968’de Başbakan Süleyman Demirel’in daveti ile Türkiye’ye gelip, boğaz köprüsü yapım çalışmalarını görmeleridir. Japonlar birinci boğaz köprüsünün yapım ihalesini alamamış olsalar da bu taleplerini bir sonraki sefere saklamıştır. Bu görüşmelerde de temel ilke siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliğinin yapılması olmuştur (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1968e: 18-19).

1969 yılına gelindiğinde bu defa Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Japon hükümetinin daveti ile 13-18 Ocak tarihleri arasında Japonya’ya gitmiştir. Böylelikle Türkiye’den Japonya’ya ilk defa Dışişleri Bakanlığı seviyesinde bir ziyaret yapılmıştır (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1969a: 5). Bu ziyarette dönemin Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarı olan Turgut Özal da hazır bulunmuştur. Japon Dışişleri Bakanı Kiichi Aichi görüşmelerde; “Asya’nın batısında Türkiye, doğusunda Japonya istikrar unsuru olarak dünya barışına hizmet etmektedir.” demiş ve Türkiye ile daha yakın ilişki kurmak isteklerini dile getirmiştir (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1969a: 19). Görüşmelerin ardından 18 Ocak’ta bir ortak bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiri de Türkiye’nin Japonya’nın boğaz köprüsü finansmanına katılmasından duyacağı memnuniyetten bahsedilmiştir. Japon Dışişleri Bakanı da ülkesinin projeye olan ilgisinden söz etmiştir. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, ziyaret esnasında Japon sanayiciler ve iş adamları ile de görüşme fırsatı bulmuş ve Osaka’da fahri konsolosluğun açılışını gerçekleştirmiştir. 21 Ocak’ta Dışişleri Bakanı Çağlayangil basına konuyla ilgili bir demeç vermiş ve Japonya ile neden ekonomik ilişkilerin ivmelendirilmesinin tam olarak sağlanamadığını açıklamıştır. Dışişleri Bakanı’na göre bunun sebeplerinden birisi taraflar arasında hangi alanlarda işbirliği yapılabileceğine ilişkin bilgi eksikliğinin bulunmasıdır. İkinci sebep ise Japonların dış kredi sisteminin Türk ekonomik sistemine uyuşmamasıdır (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1969a: 51-53). 3-22 Eylül 1969’da ise Japon Eğitim Bakanlığı’nın öncülüğünde aralarında öğretmen ve özel sektör temsilcilerinin de bulunduğu bir iyi niyet heyeti Ortadoğu turuna çıkmış iken Türkiye’ye

de uğramıştır (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1969b: 11). Dolayısıyla aslında iki ülke farklı birimler nezdinde de birbirini tanıma istenci geliştirmiştir.

Türk hükümetinin daveti üzerine 1 Mart 1970'de özel sektör temsilcilerinin ağırlıklı olduğu bir Japon ticaret heyeti Türkiye'ye gelmiştir. Heyette Eski Sanayi Bakanı Shinzi Ohya da bulunmuştur. Türk yetkililer Japon heyetine madencilik, gemi inşası, demir ve çelik, petrokimya, elektronik, gıda sanayi ve makine imalatı gibi alanlarda yatırım yapılmasına öncelik verdiklerini ifade etmiştir (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1970a: 11). Japonya bu yıl da Kıbrıs konusunda destek olmaya devam etmiş ve 3 Nisan'da BM'de Kıbrıs barış gücü harcamalarına 50.000 dolarlık yardımda bulunma kararı almıştır (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1970b: 61). Japon temsilciler ile temas meyvesini vermiş ve 25 Haziran'da Sanayi Bakanlığı'nın yaptığı açıklamaya göre Japonya'dan iki yıllık bir zaman zarfında demir ve kütük ithal edileceği açıklanmıştır (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1970c: 109). Türk ve Japon bürokratlar arasında ikili görüşmeler sonraki aylarda da devam ettirilmiştir. Örneğin önce 12-22 Ağustos tarihlerinde bu defa Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyle'nin öncülüğünde bir grup parlamento heyeti (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1970d: 103) ardından ise 17 Ağustos'ta Gümrük ve Tekel Bakanı Ahmet İhsan Binicioğlu Japonya'ya gitmiştir (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1970d: 107). 5 Eylül 1970'de ise DPT Müsteşarı Turgut Özal başkanlığında bir heyet 10 günlüğüne Japon ekonomi heyetinin davetine karşılık olarak Japonya'ya ziyarette bulunmuştur (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1970e: 13). Bu farklı düzeylerde temasların yapılma sıklığı iki devletin birbirine verdiği önemi göstermektedir. Üstelik bu temaslar neticesinde Japonya 19 Kasım'da Türkiye'ye 50 milyon dolar kredi tahsis ettiğini, bu rakamın 30 milyonunun baraj yapımına, 20 milyonun ise naylon ve krom fabrikasına ayrılacağını açıklamıştır (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1970f: 25). Türkiye'nin bu süreçte bir de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile katma protokolü imzalamasının ardından dönemin Türkiye Odalar Birliği Genel Sekreteri Behzat Tanır hedefin; "Türkiye'nin ekonomik alanda Avrupa'nın Japonyası" olması potansiyeli olduğundan söz etmiştir (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1970g: 57).

Bürokratik temaslar 1972'de de devam etmiştir. Bu defa Japon Milli Savunma Bakan Yardımcısı Kyoichi Noro Türkiye'ye 18-21 Haziran arasında gelmiştir (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1972: 13). Bu yıl yaşanan bir diğer önemli gelişme dönemin Japonya Büyükelçisi olan Şükrü Elekdağ ile Japonya Dış İktisadi İş Birliği Fonu arasında yapılmış olan ve amacı Haliç'e köprü inşa etmek olan 3.312 milyon yen tutarındaki kredi anlaşmasının 23 Haziran'da imzalanmış olmasıdır (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1972: 16). Bunun ötesinde Japonya bu yıl da Kıbrıs Barış Gücü için 700.000 TL tutarında yardımda bulunmuştur (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1972: 5).

1973 yılına bakıldığında Türkiye-Japonya ilişkilerine petrol krizinin damgasını vurduğu görülmektedir. Japonya ham petrol ithalatının yaklaşık %78'ini Ortadoğu'dan temin etmektedir ve bu nedenle Japonya için pek çok Ortadoğu ülkesi önemli bir ticari partnerdir. Üstelik petrol krizinin ardından Japonya resmi kalkınma yardımı adı altında ikili anlaşmalar ile bölge ülkelerine finansal açıdan destek olmuştur. Örneğin 1990'da Körfez Krizi çıktığında Japonya ekonomik istikrarın sağlanması için Mısır, Ürdün ve Türkiye'ye 2 milyar dolar yardımda bulunmuştur (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2021b). Japonya ayrıca Soğuk Savaş koşullarına uygun olarak ABD'nin taleplerini de göz önünde bulundurmuş ve hem Sovyet etkisine direnen hem de İran'ın devrim ihracı tehlikesinde bulunan Pakistan, Türkiye ve Afganistan'a yardım etmiştir (Miyagi, 2011: 18).

1980'li yıllarda Japonya Türkiye'nin gündemindeki yerini korumayı başarmıştır. 12 Eylül 1980'de Türkiye'de bir askeri darbe gerçekleşmiş ve yönetim değişikliği olmuşsa da Japonya, ABD ve Avustralya ile birlikte bu durumu anlayış ile karşıladıklarını ve ülkenin sivil siyasete geri döneceğini düşündüklerini ifade etmiştir (Dışişleri Bakanlığı 1981 Tarihçesi, 1983: 23). 16 Ocak 1981'de Türkiye ile Japonya Hükümeti Denizaşırı Ekonomik İş Birliği Kuruluşu arasında, 26 Haziran 1981'de ise Türkiye ile Japonya Eximbank arasında birer kredi anlaşması yapılmıştır (Dışişleri Bakanlığı 1981 Tarihçesi, 1983: 27). 8-11 Şubat 1981'de o dönem Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olan Turgut Özal bir heyet ile birlikte Japonya'ya resmi ziyarette bulunmuştur (Dışişleri Bakanlığı 1981 Tarihçesi, 1983: 8). 1982'de bu defa Deniz Kuvvetleri Komutanı ve Milli Güvenlik Kurulu (MGK) üyesi Nejat Tümer 14-19 Aralık tarihlerinde Japonya'ya resmi ziyarette bulunmuştur (Dışişleri Bakanlığı 1982 Tarihçesi, 1983: 24). 1983 yılında ise ilk defa bir Japon Dışişleri Bakanı Türkiye'ye ziyarete gelmiştir. Dışişleri Bakanı İlder Türkmen Japon Dışişleri Bakanı Shintaro Abe onuruna akşam yemeği düzenlemiştir. 8-9 Ağustos tarihlerinde yapılan bu görüşmelerde iki ülke arasında 65 milyon dolar tutarında bir kredi anlaşması yapılmıştır ve Türkiye Japon yatırımcıları ülkeye çekmeye çabalamıştır. Verilen kredi Altınkaya Barajı ve hidroelektrik santrali için ilk yedi yıl ödemesiz sonra ise on sekiz yıl vadeli olacak şekilde temin edilmiştir (Dışişleri Bakanlığı 1983 Tarihçesi, 1984: 21). Bu kredi, aynı yılın Şubat ayında Japon Eximbank ile Türkiye arasında 45 milyon dolar tutarındaki kredi anlaşmasından sonra yapılan ikinci önemli anlaşmadır (Dışişleri Bakanlığı 1983 Tarihçesi, 1984: 462).

Asya'daki fırsatları gören ve 1980'lerde önemli bürokratik görevler alan Turgut Özal; "Türkiye'yi Ortadoğu'nun Japonya'sı yapmak istediğini" dile getirerek, Japonları örnek model olarak görme eğilimini devam ettirmiştir (Daban, 2017: 86). Türkiye ancak 1983'de sivil siyasete geçiş yapabilmiş ve ülkenin normalleşmesi zaman almıştır. Bu süreçte de Japonya Türkiye ile temasta bulunmaya devam etmiştir. 22 Şubat 1984'de Japonya ile kredi anlaşması, 30 Mart'ta Japon OECF (Deniz aşırı Ekonomik İş Birliği Fonu) ile 4 Nisan'da ise Japon Eximbank ile borç erteleme anlaşmaları yapılmış, 10-13 Temmuz 1984'de Japon Dışişleri Bakan Yardımcısı İsamatsu Kitigawa Türkiye'ye gelmiştir (Dışişleri Bakanlığı 1984 Tarihçesi, 1985: 18, 33-34). 1-10 Aralık 1984'de de bu defa Merkez Bankası Başkanı Yavuz Canevi liderliğinde bankacılardan oluşan bir heyet Japonya'ya gitmiştir (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1984: 17).

1985 yılına gelindiğinde ikili ilişkilerin duygusal anlamda ivmelenmesine neden olan bir olay yaşanmıştır. İran-İrak Savaşı'nın yaşandığı bir dönemde 18 Mart 1985'de Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin İran'a hava saldırısı düzenleyeceklerini ve sivil yolcu uçaklarının ayırt edilmeyeceğini duyurmuştu. İran'da vatandaşları bulunan ülkeler hızla onları ülkeden tahliye etmeye başlamış ancak Tahran'da bulunan Japon Nissan fabrikasında görev yapan 215 Japon bir türlü ülkeden çıkış yapamamıştır. O dönem Japonya'nın Tahran Büyükelçisi Yutaka Nomura her ne kadar ülkesinden özel uçak talebinde bulunmuşsa da Japon hükümeti talebe olumsuz yanıt vermiştir. Japon Büyükelçi bu umutsuzlukta Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi İsmet Birsal ile temas kurarak, Türkiye'den yardım talebinde bulunmuştur. Başbakan Özal'ın talimatı ile Türk Hava Yolları (THY) bir kurtarma operasyonu düzenlemiş ve 15 Mart'ta yapılan özel bir sefer ile mahsur kalan Japonlar kurtarılmıştır. Böylelikle tarihte yaşanan "Ertuğrul Fırkateyni" olayından sonra bu kurtarma operasyonu iki toplum arasında yakınlık hissinin inşasına katkıda bulunmuştur. Japonlar bu tarihi olayın belgeselini çekerken, Türkiye ise sinema filmi haline getirmiştir³ (Şen, 2018). Bu olayın ardından Türk bürokratlar Japonya'ya gittiklerinde veya Japon bürokratlar Türkiye'ye geldiklerinde Tahran operasyonundan duyulan minnet dile getirilmiştir.

1985 Nisan ayında Japonya'da Dünya Ticaret Fuarı organize edilmiş ve Devlet Bakanı Mesut Yılmaz fuarda Türk haftasının açılışını yapmak maksadıyla Tokyo'ya gitmiştir. Mesut Yılmaz bu ziyaretinde üst düzey bürokratlar ile temasta bulunmuş ve Japonya'nın enerji ve telekomünikasyon alanlarında Türkiye'ye yatırım yapmak istekleri olduğunu görmüştür. Ona göre Japonya Ortadoğu'ya yatırım yapmak için Türkiye'ye adeta bir merkez gibi görmektedir (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1985a: 21-22). Bu ziyaretten kısa bir süre sonra 19-22 Mayıs tarihleri arasında bu defa Turgut Özal başbakan olarak Japonya'ya gitmiş ve Başbakan Yasuhiro Nakasone, Dışişleri Bakanı Abe, Ticaret ve Sanayi Bakanı Murata, İnşaat Bakanı Y. Kibe ile görüşme fırsatı bulmuştur. Başbakan Özal aynı zamanda Japon İmparatoru Hirohito tarafından da ağırlandı. Bu görüşmelerde en kritik gelişme Devlet Bakanı Ahmer Karaevli ile Japon Dışişleri Bakanı Abe arasında ikinci boğaz köprüsünün inşası için 21 Mayıs 1985'de bir anlaşma yapılmış olmasıdır. Görüşmelerde iki devlet arasında karma ekonomik komisyonların kurulması, çifte vergilendirmenin engellenmesi ve yatırım olanaklarının artırılması için anlaşmalar yapılması konuları gündeme gelmiştir. İster istemez bu diplomatik temaslarda o dönemin en ciddi sorunu olan İran-İrak Savaşı ve bölgesel gelişmelerden de söz edilmiştir (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1985b: 6). 1986 yılında Şarık Tara'nın kurucu başkan olarak yer aldığı Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK)-Türkiye-Japonya İş Konseyi kurulmuş ve 17 Ekim 1986'da aktif olarak faaliyetler yürütmeye başlamıştır (DEİK, 2021a). 17-18 Mart 1987'de Türk-Japon İş Konseyi ilk toplantısını İstanbul'da düzenleyebilmiştir (Dışişleri Bakanlığı 1987 Tarihçesi, 1988: 12). 1987 yılında da temaslar devam etmiş, 20-24 Nisan 1987'de Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu (Dışişleri Bakanlığı 1987 Tarihçesi, 1988: 14), 19-26 Haziran 1987'de ise Bayındırlık ve İskân Bakanı Safa Giray bu defa Japonya'ya ziyarette bulunmuştur (Dışişleri Bakanlığı 1987 Tarihçesi, 1988: 21).

1990'a bakıldığında iki tarafın da 1980'li yıllardaki gibi iktisadi ilişkileri geliştirme isteğinde olduğu görülmektedir. Bu süreçte Ortadoğu'da yaşanan en önemli siyasal kriz Körfez Savaşı'dır. Bu kriz, Türkiye'ye ciddi iktisadi kayıplar yaşatmış ve Japonya bu süreçte Türk ekonomisine yardımcı olmaya çalışmıştır. 1990'da Türk-Japon ilişkilerinin yüzüncü yılı olması münasebetiyle çeşitli organizasyonlar yapılmış ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın eşi Semra Özal bu kapsamda yapılan Osaka'daki Türk haftasına 4-6 Haziran tarihlerinde katılmıştır. 22-23 Ağustos'ta bu defa Japon Dışişleri Bakanı Taro Nakayama, 6-12 Eylül'de Japon kraliyet ailesinden Prens Tomahito Mikasa ve eşi, 4-6 Ekim'de ise Başbakan Toshiki Kaifu Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuştur. Böylelikle ilk defa bir Japon Başbakan Türkiye'ye gelmiştir. 10-16 Kasım 1990'da Turgut Özal

³ 2019 yılında gösterime giren Türk yapımı "Yuvaya Dönüş" filmi Hakan Kurşun'un yönetmenliğinde çekilmiştir. Film aynı zamanda Japonya'da da gösterime girmiştir. Bir başka önemli film ise 2015 yılında bu defa Türk-Japon ortaklığı ile çekilen hem Ertuğrul Fırkateyni hem de 1985'deki kurtarma operasyonunu anlatan Türk ve Japon oyuncuların yer aldığı "Ertuğrul 1890" isimli filmidir. Filmin yönetmeni Mitsutoshi Tanaka'dır. Filme T.C. Kültür Bakanlığı da destek vermiştir.

Cumhurbaşkanı sıfatı ile bir kez daha Japonya'ya gitmiş ve İmparator Akihito'nun taç giyme seremonisine iştirak etmiştir (Dışişleri Bakanlığı 1990 Tarihçesi, 1991: 60, 76, 82, 95). Böylelikle ilişkilerin yüzüncü yılı kutlamaları esnasında aslında iki ülkeden de üst düzeyli bürokratik temaslar yapılmıştır.

V. 1990'LARDAN 2000'LERE İKİ ÜLKE ARASI DİPLOMATİK TEMASLAR

1991 yılında Türkiye Haliç Köprüsü'nün onarımı ve genişletilmesi projesini Japonlara vermek istemiş ve bir anlaşmanın imzalanması için Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Namık Kemal Kılıç 3-11 Nisan tarihlerinde Japonya'ya gitmiştir. 5 Nisan'da taraflar arasında Türkiye'ye ciddi miktarda para akışı sağlayacak olan dördüncü program kredi anlaşması imzalanmıştır (Dışişleri Bakanlığı 1991 Tarihçesi, 1992: 28). 26-28 Eylül 1991'de Antalya'da Türk-Japon İş Konseyi 5. Toplantısı yapılmış (Dışişleri Bakanlığı 1991 Tarihçesi, 1992: 51), 1992 yılında ise iki ülke arasında çifte vergilendirmenin önlenmesi için müzakere görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. 2-8 Kasım 1992'de Japonya Denizaşırı Ekonomik İş Birliği Fonu Başkanı Akira Nisigaki Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuştur (Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 1994: 74). 24 Kasım'a gelindiğinde Türkiye, iki ülke arasında 12 Kasım'da imzalanan yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması anlaşmasını onaylamıştır (Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 1994: 76). Hatta 28 Kasım-5 Aralık tarihlerinde Başbakan Süleyman Demirel, Devlet Bakanı Cavit Çağlar ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in de yer aldığı bir heyetle Japonya'ya ziyarette bulunmuştur (Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 1994: 82). Türkiye bu dönemde yeni uluslararası sistemin üç odağı olarak ABD, Avrupa Toplulukları ve Japonya'yı görmektedir ve bu nedenle 1990'lı yıllarda Japonya ile ilişkileri ivmelendirmeye çalışmasının ardında bu bakış açısı yatmaktadır (Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 1994: 111). Zaten Japonya'nın da Ortadoğu bölgesine olan ilgisi artmıştır.

Japonya Türkiye'ye sadece iktisadi açıdan yaklaşmamakta ve kültürel anlamda da yatırımlar yapmaktadır. Örneğin Japonya 1991'de Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Japon Dili Kürsüsünde dil laboratuvarı kurulabilmesi için 38 milyon yen, 1992 yılında Ankara Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü'ne teçhizat temini için 50 milyon yen ve 1993 yılında da Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'na 49 milyon yen tutarında hibe yoluyla teknik yardım yapmıştır (Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi, 1994: 350). 1994 yılında da Japonya'dan Türkiye'ye bürokratik temaslar devam etmiştir. 27-29 Mart tarihlerinde Japon Dışişleri Bakan Yardımcısı Hiroshi Fukuda resmi ziyaretle Türkiye gelmiştir (Dışişleri Bakanlığı 1994 Tarihçesi, 1994: 143). Hatta 1994'de Japonya bir adım daha atmış ve Japon Uluslararası İş Birliği Ajansı (JICA) Ankara'da bir büro kurarak, iki ülke arasındaki etkinlikleri buradan yürütme kararı almıştır (Dışişleri Bakanlığı 1994 Tarihçesi, 1994: 296).

1995 yılının en önemli gelişmesi Başbakan Tansu Çiller'in yanına Dışişleri Bakanı Murat Karayalçın'ı da alarak bir heyetle birlikte Japon Başbakan Tomiichi Murayama'nın daveti ile 26 Şubat-1 Mart tarihleri arasında Japonya'ya resmi ziyarette bulunmasıdır. Yola çıkmadan önce yaptığı basın açıklamasında Başbakan Çiller yaklaşık son yirmi yıllık süreçte iki ülkenin finans hacminin 18 milyar dolar civarında olduğuna, Japonya Asya'nın yükselen gücü olduğu için Türkiye'nin yakın ilişki geliştirme ihtiyacı hissettiğine ve iki ülkenin aslında araştırma, eğitim ve teknoloji transferi alanlarında daha fazla işbirliği yapması gerektiğine dikkat çekmiştir. Japonya o dönem Türkiye'ye fazlaca finansman sağlayan ülkeler arasındadır. Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği çerçevesinde yeni bir iktisadi sayfa açtığı dönemde Başbakan Çiller bizzat Japonya'ya giderek aslında bir yandan da bu sürecin Japon yatırımcıları etkilememesini sağlamaya çalışmıştır (Dışişleri Bakanlığı 1995 Tarihçesi, 1995: 233).

2-4 Mayıs 1996'da Japon Dışişleri Bakanı Yukihiko İkedo Türkiye'yi ziyaret ederken, 5-8 Haziran'da Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen Japonya'ya gitmiştir (Dışişleri Bakanlığı 1996 Tarihçesi, 1996: 41). Müsteşar Öymen burada Beşinci Türk-Japon Siyasi Danışma toplantısına katılmıştır. Öte yandan 24 Temmuz'da Japonya'nın Nigata eyaletinde Türk kültür kasabası kurulmuş ve Kültür Bakanı İsmail Kahraman'ın da katıldığı bir törenle açılışı yapılmıştır. Tematik köyün özelliği içerisinde kapalıçarşı, müze ve Türk yemeklerinin olduğu restoranların olması ve böylelikle Türk kültürünün Japonya'da tanıtımına katkı sunmasıdır (Dışişleri Bakanlığı 1996 Tarihçesi, 1996: 54). Bu gelişmelerin dışında 1990'lı yıllar İstanbul'da su sorununun yaşandığı bir dönemeçtir ve Japonya Japon Denizaşırı Ekonomik İş Birliği Fonu'ndan İstanbul'a su getirecek projelere fon tahsis etmek için kredi anlaşması yapılmasını sağlamıştır (Dışişleri Bakanlığı 1996 Tarihçesi, 1996: 74).

Japonya'nın Türkiye'ye verdiği bir başka destek 1999 yılına aittir. Japonya, Kayseri Erciyes Üniversitesi Japon Dil ve Edebiyatı Bölümü'nde Japonca dil laboratuvarı tesis edilmesi amacıyla ve bir de İstanbul boğazı tüp geçit inşaatı projesi için Türkiye ile anlaşma imzalamıştır (Dışişleri Bakanlığı 1999 Tarihçesi, 1999: 80, 86). Ayrıca bu yıl Türkiye'de İzmit depremi yaşanmış ve Japon Dışişleri Bakanı Masahiko Komura bu felaketin ardından 19 Ağustos'ta Türkiye'ye gelen ilk dışişleri bakanı olmuştur. Japonya hem hibe hem de ihtiyaç malzemeleri yardımında bulunmuştur (Dışişleri Bakanlığı 1999 Tarihçesi, 1999: 86).

VI. 2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE VE JAPONYA: KÜLTÜREL TEMASLAR VE İKTİSADİ PROJELER

2000'li yıllara kadar Japonya, Türkiye'nin Asya-Pasifik'te en fazla ticaret yaptığı ülke idi. Ancak 2000'li yıllardan itibaren Çin'in yükselen bir grafik çizmesiyle birlikte Türkiye bu ülke ile iktisadi ilişkilerini geliştirmiş ve Japonya Türkiye için ikinci sıraya gerilemiştir (DEİK, 2021b). Ancak iki ülke ilişkileri geliştirmek için temaslarda bulunmaya devam etmiştir.

2000 yılında İzmit depremi sonrasında bölgenin yeniden imarı esnasında kullanılması için Japon Uluslararası İşbirliği Bankası kredi anlaşması temin etmiştir (Dışişleri Bakanlığı 2000 Tarihçesi, 2000: 7). Japonya bir kez daha Türkiye'ye destek olmuştur. Ayrıca Japonya bu yıl da Türkiye'de yerel projelere hibe yardımıyla bulunmuştur (Dışişleri Bakanlığı 2000 Tarihçesi, 2000: 26). Öte yandan Dışişleri Bakanı İsmail Cem 5-9 Nisan 2000'de Japonya'ya gitmiş, burada "Türkiye-Japonya Ortak Eylem Planı" hazırlanmıştır (Dışişleri Güncesi, 2000: 65). Depremi ardından Japonya'dan getirilen prefabrikler ile bu defa Türkiye Adapazarı'nda Türk-Japon Köyü oluşturulmuş ve Japon Dışişleri Bakan Yardımcısı Ichita Yamamoto bu projenin açılışı için 7-9 Şubat tarihlerinde Türkiye'ye gelmiştir (Dışişleri Bakanlığı 2000 Tarihçesi, 2000: 85).

2000'li yılların ilk on yılında uluslararası sistemde çok önemli gelişmeler yaşanmış ve bu durum Türkiye ve Japonya'nın dış politikalarını etkilemiştir. 11 Eylül 2001'de ABD'ye yapılan terör saldırıları, aynı yıl Afganistan'a yapılan askeri operasyon ve 2003 yılında Irak'a yapılan müdahale Türkiye ve Japonya'nın Ortadoğu politikalarını gözden geçirmelerine yol açmıştır. Japonya ve Türkiye başta BM Örgütü olmak üzere uluslararası organizasyonlarda uyum içerisinde çalışmış, ikisi de Afganistan ile yakından ilgilenmiştir. Örneğin Japonya Afgan polislerinin Türkiye'de eğitilmesi projesine katkıda bulunmuştur. Japon Uluslararası Yardım Kuruluşları, Türkiye ile bu hususta yapılan İşbirliğinin Japonya'nın uluslararası sistemde barışı koruma politikasının bir uzantısı olarak görülmesi gerektiğini belirtmiştir (Pehlivan Türk, 2011: 108-109). Bunun dışında 2002 yılında Güney Kore ile Japonya'nın birlikte düzenlediği Dünya Kupası'nda Türkiye dünya üçüncülüğü aldığı için Japon halkı Türkiye A Milli Futbol Takımına destek göstermiştir. Bu olay da iki halk arasındaki dostane ilişkilere örnek teşkil etmektedir.

2003 yılında açıklanan 59. Hükümet Programı'nda Başbakan Erdoğan, Çin Halk Cumhuriyeti ve Japonya ile ilişkilerin daha ileri götürülmesini istediklerini ve bu yılın Japonya'da "Türk Yılı" olarak kutlanacak olmasının da bu istencin somut göstergesi olduğunu belirtmiştir (Resmi Gazete, 2003). Nitekim bundan sonraki süreçte yaşananlar hükümetin Japonya ile siyasi ve iktisadi ilişkileri geliştirme politikasına uygun olmuştur.

2003 yılı Japonya'da "Türk Yılı" olarak kutlanması nedeniyle önemlidir. Kültür Bakanlığı tarafından yıl boyunca uluslararası kitap fuarı, sufi müzik dinletisi ve sema gösterisi, modern Türk resimleri sergisi, ebru, hat, minyatür gibi Türk süsleme sanatı sergileri, Türk filmleri haftası ve halk dansları gösterisi gibi Türk kültürünün Japon halkına tanıtılmasına ilişkin önemli faaliyetler yapılmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003).

11-14 Nisan 2004'de Japon hükümetinin daveti üzerine Başbakan Recep Tayyip Erdoğan yanına Ekonomi Bakanı Ali Babacan, Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım, Sağlık Bakanı Recep Akdağ ve Kültür ve Turizm Bakanı Erkan Mumcu ve 150'ye yakını işadamları olmak üzere yaklaşık 300 kişilik bir katile ile Japonya'ya resmi ziyarette bulunmuş ve hem Prens Tomohito Mikasa, hem de Japon Başbakan Junichiro Koizumi ile görüşme fırsatı bulmuştur. Bunun 2002 yılında AK Parti iktidara geldiğinden beri Başbakanlık düzeyinde bu ülkeye yapılan ilk ziyaret olması ve son dokuz yıldır Türk Başbakanlarının Japonya'ya gitmemiş olmaları nedenleriyle bu görüşme önem arz etmiştir. Temaslarda iki ülke Irak meselesi hakkında da fikir teatisinde bulunabilmiştir. Japonya, Irak'ın Amerikan müdahalesi sonrasında yeniden imarı ile yakından ilgilenmiştir ve Türkiye Japonya'ya bu hususta yardım sağlayabileceğini belirtmiştir. Türkiye aynı zamanda Irak'ta rehin tutulan 3 Japon vatandaşı ile ilgili bilgi paylaşımı teklifinde de bulunmuştur (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2004). Gerçekten de Japonya o dönem Irak meselesi ile yakından ilgilenmiştir ve bu yüzden Türkiye ile bu alanda işbirliği Japonya'nın çıkarına olmuştur. İki ülke arasındaki bu temas iktisadi açıdan da önem arz etmiştir. Zira Başbakan Erdoğan bu ziyarette Japonya'yı "ekonomik açıdan dost ülke" olarak tanımlamış ve bu ziyareti Türk girişimcilerinin yurtdışına yatırım yapmaları açısından önemli gördüğünü belirtmiştir. İki ülke sadece ticari değil, kültürel ilişkileri de geliştirme isteği duyduklarını belirtmiştir. Dahası Başbakan Erdoğan Japonya'da bulunduğu sırada İtochu Şirketi'nin, Ishikawajima Harima Ağır Sanayi Şirketi'nin ve Mitsubishi Şirketi'nin üst düzey temsilcileri ile de görüşmüş ve yatırım olanakları hakkında fikir alış-verişinde bulunmuştur (Kurumsal İletişim Başkanlığı, 2019a: 181-182). 13 Nisan 2004'de Tokyo'daki Türk-Japon İş Konseyi'nin toplantısına da katılan Başbakan Erdoğan iki ülkedeki özel şirketlerin beraber girişimde bulunmalarını ve Türk ihraç mallarının Japonya'ya ulaşması konusunun kolaylaştırılması ile iki ülke arasında Türkiye aleyhine olan ticaret açığının kapatılmasına yönelik arzusunun olduğunu belirtmiştir (Kurumsal İletişim Başkanlığı, 2019a: 185-186).

2005 yılında bu adımlar meyvesini vermiş ve Japonya İş Federasyonu (Nippon Keidanren) 6 Eylül'de İstanbul'a gelerek, Başbakan Erdoğan ile görüşmüştür. Başbakan Erdoğan Türkiye'nin Japon yatırımcıları da ülkeye çekebilmek için Haziran 2003'de yürürlüğe soktuğu yeni yabancı yatırımcılar yasasına dikkat çekmiş, Türk ekonomisinin büyüme eşiğinde olduğunu vurgulamış ve Türkiye'de Toyota gibi Japon firmaların bulunmasına gönderme yaparak, yeni girişimlere ülkenin açık olduğunu ifade etmiştir. Hatta Başbakan Erdoğan, Japonya'nın Türkiye ile Kafkasya ve Ortadoğu'da ortak yatırımda bulunabilecekleri önerisini dile getirmiştir (Kurumsal İletişim Başkanlığı, 2019b: 17-18).

Ocak 2006'da bu sefer Japon Başbakan Shinzo Abe Türkiye'yi ziyarete gelmiştir. Yaklaşık on beş yıllık bir aradan sonra ilk defa Japonya Başbakanlık düzeyinde bir heyetle Türkiye'ye gelmektedir. Japon Başbakan onuruna verilen akşam yemeğinde konuşma yapan Başbakan Erdoğan iki ülke arasında işbirliği yapmanın faydalarını 2005 yılında yapılan Dubai metro ihalesini Türk ve Japon firmalarından oluşan bir konsorsiyumun almasını örnek göstererek açıklamış ve Türkiye'nin yeni işbirliklerine hazır olduğunu vurgulamıştır (Kurumsal İletişim Başkanlığı, 2019b: 108).

Türkiye ve Japonya 2000'li yıllarda askeri alanda da işbirliği politikası geliştirmişlerdir. 2007 yılında iki ülke aralarında bir güvenlik diyalogu başlatmış ve Aden Körfezi'nde korsanlıkla mücadele amacıyla ortak tatbikat gerçekleştirmişlerdir (Pehlivan, 2011: 110).

3-8 Haziran 2008'de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül yanında eşi, Devlet Bakanları Kürşad Tüzmen, Mehmet Şimşek ve aralarında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu'nun da yer aldığı bir grup işadamı ve bürokrat ile beraber Japonya'ya giderek, Turgut Özal'dan sonra bu düzeydeki ilk ziyareti gerçekleştirmiştir. Buradaki resmi temaslarında Cumhurbaşkanı Gül, İmparator Akihito ve eşi İmparatoriçe Miçiko, Başbakan Yosuo Fukuda gibi üst düzey siyasi kişiler ile görüşmenin yanı sıra Türkiye için kilit önemde olan ve ülkeye önemli yatırımlar yapmış bulunan Japon firmalarının temsilcileri ile de yan yana gelmiş ve Türk-Japon İş Konseyi toplantısına katılmıştır (Gül, 2008). 2009'da ise bu defa Başbakan Yardımcısı Ali Babacan, TOBB Başkanı Hisarcıklıoğlu ve bir grup işadamı 27-29 Ekim tarihlerinde Tokyo'ya gidip, 17. Türk-Japon İş Konseyi toplantısına katılmışlardır (TOBB, 2009: 32).

2010 yılı Türkiye-Japonya ilişkilerinin geliştirilmesi için önemli kültürel adımların atıldığı bir süreç olmuştur. Bu yıl ilişkilerin 120. yılı olması nedeniyle Türkiye'de Japonya yılı ilan edilmiş ve ülke genelinde organizasyonlar düzenlenmiştir. Bir yandan Japon kültürünün tanıtılması için Japonya Dışişleri Bakanlığı tarafından Ankara ve İstanbul'da kimono, dans ve moda gösterisi düzenlenmiş, tiyatro, keman konseri, kiraz ağacı dikilmesi etkinliği, Japon film festivali, uluslararası sempozyumlar ve seyahat fuarı düzenlenmiştir. Japonya Havayolları Dergisi Türkiye Özel Sayısı çıkartmıştır. Japon Deniz Öz Savunma Kuvvetleri Eğitim Filosu Mersin'i ziyaret etmiştir. İstanbul'da bir de Japon-Türk İş Dünyası ve Ticaret Sempozyumu yapılarak, iki ülkenin iktisadi ilişkilerini ivmelendirebilmesi için fırsatlar konuşulmuştur (Türkiye Japonya Büyükelçiliği, 2010).

İki ülke arasında temaslar sadece Dışişleri ya da Kültür Bakanlıkları seviyesinde olmamış örneğin Japon Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Masahiko Sugimoto 3-6 Şubat 2011 tarihleri arasında Türkiye'ye gelmiş ve Amiral Eşref Uğur Yiğit ile görüşmüştür. Dolayısıyla iki ülke sadece siyasiler düzeyinde değil, kolluk kuvvetleri düzeyinde de birbiri ile temaslarda bulunmuş ve güvenlik meselelerini görüşmüştür.

Öte yandan İstanbul boğazının altına döşenen raylı sistem Marmaray ve Osmangazi Köprüsü Japon mühendislerin katkıları ile bu süreçte tamamlanan iki önemli projedir. Hatta Japonya, Türkiye'nin Sinop'ta inşa etmeyi planladığı nükleer santral ihalesi ile de ilgilenmiş ve Fransızların yanı sıra teklif sunmuştur. İhaleyi hangi firmanın aldığı o sıra netleşmemişken, yaklaşık yedi yıldır Başbakanlık düzeyinde bir ziyaret de yapılmamışken, 2013 yılında Japon Başbakan Shinzo Abe Türkiye'ye gelmiştir (TRT Haber, 2013). Üstelik Japon Başbakan 2013 yılında hem Mayıs, hem de Ekim ayında iki defa Türkiye'ye gelmiş, ikinci gelişinde Marmaray'ın açılışına katılmıştır. Görüşmeler neticesinde yayımlanan ortak bir bildiri ile ilişkiler stratejik ortaklık seviyesine yükseltilmiştir. Hatta Sinop Nükleer Enerji Santrali inşasında Japonya ile anlaşmaya varılmıştır. İki ülkenin özel firmalarının yatırım olanaklarının artırılması için de görüşmeler yapılmıştır (Anadolu Ajansı, 2013).

2014 ve 2015 yıllarında bu defa Başbakan Erdoğan Japonya'yı ziyaret etmiştir. 2014 yılında ilk yurtdışı temaslarını Uzakdoğu ülkelerine yapmayı kararlaştıran Başbakan Erdoğan 5-11 Ocak tarihleri arasında sadece Japonya değil, Singapur ve Malezya'ya da gitmiş ve yanına yine bürokratlar ve işadamlarını almıştır. İki ülke son dönemde sıklıkla üst düzey ziyaretler gerçekleştirdiği halde aralarında ticaret hacmi o dönem hala 4 milyar doların altında olduğu için taraflar arasında bir Serbest Ticaret Anlaşması yapılması görüşmelerde ele alınan önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Bunun dışında iki lider Suriye, Mısır, Yemen ve Libya'daki gelişmeler ile

Aşya'da yaşanan problemleri de ele almıştır (TRT Haber, 2014). Aynı zamanda Başbakan Erdoğan Türk-Japon Üst Düzey Yöneticiler Forumu'na da iştirak etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014).

7-8 Ekim 2015'de Cumhurbaşkanı olarak Japonya'ya giden Erdoğan, İmparator Akihito, Başbakan Shinzo Abe, Temsilciler Meclisi Başkanı Tadatori Oshima ve Japonya-Türkiye Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı Toshihiro Nikai ile görüşebilme fırsatı bulmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-Japonya İş Forumu'nda bir konuşma yapmış ve işadamlarına hitap edebilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı Dış Politika Kronolojisi, 2015). Aynı yıl İstanbul'da Kasım ayında Japonya-Türkiye İş Forumu Toplantısı yapılmış ve hazır Japon Başbakan G20 Zirvesi için Türkiye'ye gelmişken Başbakan Ahmet Davutoğlu ile birlikte bir de bu toplantıya katılmış, iki ülke iş adamları ile yan yana gelebilmiştir (DEİK, 2015).

2016 yılında Türkiye'de yaşanan "15 Temmuz Darbe Girişimi" Türkiye ile Japonya'nın ilişkilerini etkileyen bir başka husus olmuştur. Darbenin ardından Japon Başbakan Abe resmi bir açıklama yaparak Türkiye'de demokrasiye saygı duyulması çağrısı yapmıştır (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2016). Böylelikle Japonya dost ülke olarak nitelendirdikleri Türkiye'nin demokrasi mücadelesinde yanlarında oldukları mesajı vermiştir. FETÖ terör örgütünün Japonya'da da yapılanmaları bulunduğu için bu grup özellikle darbe sonrasında Türkiye aleyhinde faaliyetler yürütmüş ve Japon yetkililer ile temas kurmaya çalışmışlardır. 8 Eylül 2016'da Japonya Bilim ve Teknoloji Bakanı Yosuke Tsuruho Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunarak Türkiye'ye bu süreçte olan desteklerini göstermek istemiştir. Bu görüşme esnasında taraflar arasında bir de protokol imzalanmıştır (Bülbül, 2016). Türkiye bundan sonraki süreçte bu terör örgütünün Japonya'da bulunan okul ve derneklerinin kapatılması için Japonya nezdinde faaliyetlerde bulunmuştur⁴. İki ülke arasında 2016 yılındaki bir başka temas BM Genel Kurul görüşmeleri esnasında yaşanmıştır. Başbakan Abe ile görüşen Cumhurbaşkanı Erdoğan mülteci krizi ve terörizm ile mücadele konularını görüşmüştür (Habertürk, 2016). Bunun dışında Başbakan Abe, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Türkiye'nin darbe irşimini atlatmasından duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Taraflar 2017 yılında ise G20 Liderler Zirvesi'nde yan yana gelmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak'ın da yer aldığı görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan yine Başbakan Abe ile temas kurmuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2017).

20-22 Haziran 2017'de Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu on dört yıl aradan sonra Dışişleri Bakanlığı düzeyinde Japonya'ya gitmiştir. Ziyarette Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Başbakan Shinzo Abe, Japon Dışişleri Bakanı Fumio Kishida, Ekonomi Ticaret ve Sanayi Bakanı Hiroshige Seko ile görüşmesinin yanı sıra Mitsubishi Electric firmasının üst düzey yetkilisi ve aynı zamanda Türkiye-Japonya İş Konseyi Eş Başkanı Kenichiro Yamanishi ile görüşmüş, Japonya-Türkiye Parlamentolararası Dostluk Grubu üyeleri ile iki ülkeyi ilgilendiren dış politika konularında fikir teatisinde bulunmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2017).

2018 yılında ise 2015'de Suriye'de El Kaide tarafından kaçırılarak rehin tutulan Japon gazeteci Jumpei Yasuda'nın güvenlik birimleri tarafından kurtarılmış ve Türkiye'ye getirilmiştir. Japon Başbakan Abe teşekkür etmiş, Japon Dışişleri Bakanı Kono Türk Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüşmüştür (TRT Haber, 2018). Böylelikle iki ülke arasında bir başka hassas toplumsal bağ inşa edilmiştir. Japonya bir kez daha Türkiye ile güvenlik alanında işbirliği yapmanın önemini görmüştür.

2019 yılı Japonya'nın "Türk Kültür Yılı" ilan etmesi nedeniyle önemlidir. Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy Tokyo'daki "Hazine ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Lale Geleneği Sergisi" için Japonya'ya gitmiştir ve bu sergi ile kültürel etkinlikler başlatılmıştır (Kabakçı, 2019). Bütün yıl boyunca yapılan diğer kültürel etkinlikler ile Türk kültürü bir kez daha Japon halkına tanıtılmaya çalışılmıştır. 2019 yılı Haziran ayında Osaka'da G20 Liderler Zirvesi düzenlenmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan bu toplantı için Japonya'ya gelmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2019). Cumhurbaşkanı Erdoğan hazır Japonya'dayken İmparator Naruhito ile imparatorluk sarayında bir araya gelmiştir. Ayrıca Japonya-Türkiye Parlamentolar Arası Dostluk Grubu Başkanı Toshihiro Nikai

⁴ Örneğin TRT World 2017 yılında Japonya'da bulunan Sasakawa Barış Vakfı'nda Türkiye'deki darbe girişimini anlatan bir panel organizasyonu gerçekleştirmiş ve Türkiye'nin bu terör örgütüne karşı faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir (TRT Haber, 2017). 18 Ocak 2017'de ise Başbakan Binali Yıldırım Ankara'da Japonya'nın Toprak, Altyapı, Ulaştırma ve Turizm Bakanı Keiichi Ishii ile görüşmüş ve Türkiye'nin Japonya'dan FETÖ'nün yapılanmalarına karşı önlem almasını beklediğini dile getirmiştir. Bakan Ishii bu hususta Türkiye ile tam dayanışma içinde olduklarını ifade etse de Türkiye duyduğu rahatsızlığını vurgulamıştır (Uslu, 2017). 2021 yılının Kasım ayında ise Cumhurbaşkanı Erdoğan Nagoya Bunri Üniversitesi'nin düzenlediği Kültür Forumu'na katılmış ve Japonya'da hala kapatılmayan FETÖ'ye ait kurum ve kuruluşlara dikkat çekerek; "PKK neyse DHKP-C neyse FETÖ de odur. Birbirinden farkı yoktur" demiştir (Hürriyet, 2021). Japonya'nın darbenin üzerinden beş yıl geçtiği halde bu konuda bir adım atmaması Türkiye'de rahatsız yaratmaktadır ancak bu durum ikili ilişkilerin seyrini engellemektedir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan onuruna bir yemek düzenlemiş ve burada gerçekleştirdiği konuşmasında Cumhurbaşkanı kurulması planlanan Türk-Japon Bilim Üniversitesi'ne verdikleri önemden, iki ülke arasındaki kültürel yakınlıktan, 200'den fazla Japon şirketin Türkiye'ye yatırım yapmış olmasından ve Türkiye'nin iki ülke arasındaki ticaret hacmini daha dengede tutabilmek için ekonomik ortaklık anlaşması yapılması istencinden söz etmiştir. Japonya'nın yaşlı, Türkiye'nin ise genç nüfus yapısını haiz olması nedeniyle aslında Türkiye'nin Japonya'ya işgücü temininde de yardımcı olabileceğini belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan burada bulunduğu zaman zarfında Japonya Temsilciler Meclisi Başkanı Oşima Tadatori ile de görüşme imkânı bulmuştur (Kaplan, 2019).

Öte yandan 2020 yılında Türkiye'de kamu ile özel sektör ortaklığında Başakşehir Çam ve Sakura Şehir Hastanesinin açılışı yapılmış ve Japon Başbakan Abe törene video konferans ile katılım sağlamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Dış Politika Kronolojisi, 2020a). Koronavirüs pandemisi nedeniyle video konferans yöntemi ile yapılan bir başka görüşmenin tarihi ise 13 Temmuz'dur. Japon Dışişleri Bakanı Suzuki Keisuke ile Dışişleri Bakan Yardımcısı Sedat Önal görüşmüş, ikili bölgesel konular hakkında fikir paylaşımı gerçekleştirmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı Dış Politika Kronolojisi, 2020b).

2020 yılında yaşanan bir diğer önemli gelişme Japon siyasi yaşamına ilişkindir. Başbakan Abe görevinden ayrılma kararını açıklayınca Cumhurbaşkanı Erdoğan kendisini telefon ile arayarak görüşmüş ve iki ülke ilişkilerinin ilerletilmesine olan desteğinden ötürü teşekkür etmiştir (Kaplan, 2020). Cumhurbaşkanı Erdoğan Eylül 2020'de seçim sonrasında görevi devralan yeni Başbakan Suga Yoşihide'ye bir tebrik mektubu yazmış ve ikili ilişkilere verdiği öneme değinmiştir (Beyaz, 2020). Ekim 2020'de bu temaslar meyvesini vermiş ve Türkiye ile Japonya arasında Teknik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Böylelikle Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı'nın Türkiye'de daha kolay projeler geliştirebileceği bir ortam yaratılmak istenmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı Dış Politika Kronolojisi, 2020c).

2021 yılında Japon Dışişleri Bakanı Toshimitsu Motegi Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuş ve hem Cumhurbaşkanı Erdoğan hem de Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüşmüştür. Bu temaslar esnasında bir de Yerel Yönetimler Altyapı Geliştirme Projesi kapsamında Türkiye'ye verilecek kredilere ilişkin çeşitli belgeler imzalanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Dış Politika Kronolojisi, 2021).

VII. SONUÇ

Batı'nın etkisi ile değişim ve dönüşüm sürecine giren Osmanlı ve Japon imparatorlukları modernleşme süreçlerinde benzer refleksler verdikleri için birbirinin dikkatini çekmiştir. Tarihsel süreçte iki halkın toplumsal belleklerinde birbirlerine karşı sempati duymalarına neden olan birkaç olay yaşanınca da iki halk işbirliği geliştirme noktasında heveskâr olmuştur. 1889'da Osmanlı'ya ait Ertuğrul Fırkateyni'nin batması, İran-İrak Savaşı esnasında yaşanan olaylar neticesinde 1985'de İran'da mahsur kalan Japonların THY tarafından kurtarılarak Türkiye'ye getirilmesi ve 1999 Marmara Depremi'nde Japonya'nın Türkiye'ye verdiği destek ve yaptığı yardımlar iki tarafın da toplumsal hafızalarında birbirini dost ülke olarak tanımlamalarına vesile olan toplumsal olaylardır.

Türkiye ve Japonya 1930'lardan beri birbirleri ile çeşitli bürokratik düzeylerde defalarca temasta bulunmuş ve her defasında iktisadi ilişkileri geliştirme istencilerini ortaya koymuştur. Ancak ülkelerin dış kredi sistemindeki farklılıklar, gümrük sistemleri ve yabancı yatırımcılara yönelik uygulamaları bu taleplerin yeterince karşılanabilmesini engellemiştir. Lakin bir yanda da istenilen düzeyde ekonomik ivme sağlanamasa da, iki ülke birbirini yakından tanımaya devam etmiş, sadece bürokratik temaslar değil, özel sektör temsilcileri ve Eğitim Bakanlıkları arasında da görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Taraflar arası diplomatik temaslar uzun vadede neticesini göstermiş; Japonya Kıbrıs Türkleri konusunda Türkiye'ye destek vermiş, ayrıca Ortadoğu politikasında Türkiye'yi hesaba katmıştır. 12 Eylül 1980'de Türkiye'de bir askeri darbe olup, sivil siyaset ortadan kalktığına bile Japonya Türkiye'ye destek olmaya devam etmiş, ülke askeri vesayet rejimi altındayken de diplomatik temasta bulunup, kredi anlaşması yapmaya devam etmiştir. 1990'larda ise Türkiye Gümrük Birliği Antlaşması'nı imzaladığı zaman Japonya ile hala iktisadi ilişkileri geliştirme istencinde olduğunu hissettirmiş, Doğu ile Batı arasında köprü görevi üslenen Türkiye, Japon yatırımcılara bunun avantajlarını aktarmaya çalışmıştır.

2000'li yıllarda iki ülke kültürel işbirliği noktasında da önemli faaliyetler yürütmüş, 2003 yılı Japonya'da "Türk Yılı" olarak kutlanırken, 2010 yılı Türkiye'de "Japon Yılı" ilan edilmiştir. İki halk birbirine tanıtılırken, toplumsal kaynaşma ve kültür turizmi de canlandırılmak istenmiştir. 2002'den beri iktidarda bulunan AK Parti iki ülke arasındaki ekonomik göstergelerde bulunan dengesizliğin bilincinde olarak, Japonya'nın Türkiye'den olan ihracatını arttırmak istemektedir. Gerçekten de Türkiye Japonya'ya gıda ve tarım ürünleri ile tekstil ve hazır giyim

satarken, Japonya'dan elektrikli makineler ve mekanik cihazlar satın almaktadır. 2013 yılında iki ülkenin ilişkilerini stratejik ortaklık seviyesine yükseltmesi yıllar boyu süren bu gelişmelerin meyvesidir. Türkiye, Japon pazarındaki payını arttırmak istemektedir. Japonya'nın Türkiye'de önemli altyapı yatırımları bulursa da iki ülke arasında aralarındaki ticaret hacmini geliştirebilir ve Japonya Avrupa ve Ortadoğu pazarına Türkiye üzerinden açılabilir. Böylelikle on dokuzuncu yüzyılın sonlarında başlayan Türk-Japon ilişkileri aralarında yaptıkları işbirliği protokol ve anlaşmaları ile günümüze kadar geliştirilmeye çalışılmıştır ve Japonya için Ortadoğu'nun önemi ortadayken, bu sürecin hızlanabilmesi mümkündür.

İkili ilişkilerde 2000'li yıllarda sorun yaratan bir husus Japonya'da FETÖ terör örgütünün dernek ve okullarının halen faaliyette olmalarıdır. Türkiye daha önce Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlıkları nezdinde Japon yetkililer ile kurdukları her temasta bu konudan duydukları rahatsızlığı dile getirmiş ve Japon hükümetinin somut adımlar atmasını talep etmiştir. Türkiye stratejik ortak olarak gördüğü Japonya'nın bu konuda aktif desteğini görmek istemektedir. Japonya beklenen desteği söylemsel olarak verse de bu Türkiye'nin beklentisini karşılamaktan uzaktır. Bu husus negatif bir unsur olsa da iki ülke arasındaki siyasal veya ekonomik ilişkileri etkilememektedir. Japonya'nın beklenen adımları atması iki taraf arasındaki dostluğa dayalı işbirliğinin pekiştirilmesine olanak sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- AlmanakTr** (1933). *Japonya Milletler Cemiyeti'nden Ayrıldı*, [Erişim Tarihi: 22.12.2021, <http://www.almanaktr.com/index.php/dunya-dan-olaylar/dunya-1930-1939/87-dunya-1933/350-25-subat-1933-japonya-milletler-cemiyeti-nden-ayrildi>]
- Anadolu Ajansı** (2013). *Türkiye ve Japonya Stratejik Ortak*. [Erişim Tarihi: 01.06.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-ve-japonya-stratejik-ortak/208085>]
- Anzerlioğlu, Y.** (2008). Tokyo Türk Maslahatgüzarının Değerlendirmeleriyle Mançukuo Devleti (1931-1933), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 41, 1-16.
- Ateş, M. Y.** (y.y.). *Mucizeden Duraklamaya Japon Ekonomisi: Sonuçlar, Sebepler*. [Erişim Tarihi: 25.05.2021, https://www.mfa.gov.tr/mucizeden-duraklamaya-japon-ekonomisi_-sonuclar_-sebepler.tr.mfa]
- Aybay, R.** (2002). Turkey's Declaration of War on Japan at the End of the Second World War, *The Turkish Yearbook*, XXXIII, 293-298.
- Beyaz, Z. F.** (2020). *Erdoğan'dan Japonya'nın Yeni Başbakanı Suga Yoşihide'ye Tebrik*. [Erişim Tarihi: 30.08.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/erdogandan-japonyanin-yeni-basbakani-suga-yosihideye-tebrik/1975029>]
- Bülbül, F.** (2016). *Japanese Minister Pays Visit to Turkey After Coup Bid*. [Erişim Tarihi: 22.12.2021, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/japanese-min-pays-visit-to-turkey-after-coup-bid/643480>]
- Cumhuriyet Gazetesi** (1931).
- Daban, C.** (2017). Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17 (33), 77-96.
- DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)** (2021a). *Türkiye-Japonya İş Konseyi*. [Erişim Tarihi: 18.07.2021, <https://deik.org.tr/turkiye-asya-pasifik-is-konseyleri-turkiye-japonya-is-konseyi>]
- DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)** (2021b). [Erişim Tarihi: 15.06.2021, <http://www.dtik.org.tr/DC/Editor/File/Raporlar/T%C3%BCrkiye-%20Japonya%20Ticari%20ve%20Ekonomik%20C4%B0i%C5%9Fkileri.pdf>]
- DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)** (2015). [Erişim Tarihi: 15.08.2021, <https://www.deik.org.tr/etkinlikler-japonya-basbakani-sn-shinzo-abe-ve-t-c-basbakani-prof-dr-ahmet-davutoglu-nun-katlimlari-ile-japonya-turkiye-is-forumu-14-kasim-2015-istanbul>]
- Duman, M.** (2020a). 1935 Yılı Dış Politika Raporları Doğrultusunda Türkiye'nin Uluslararası Gelişmelere Bakışı, *Turkish Studies History*, 15 (3), 913-930.
- Duman, M.** (2020b). Çin-Japonya Çatışması ve Türkiye'nin Uzakdoğu Gelişmelerine Bakışı (1929-1939), *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 16, 33-70.
- Dumont, P.** (2007). Tanzimat Dönemi (1839-1878), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II- Duraklamadan Yıkılışa*, (Haz.) Robert Mantran, (Çev.) Server Tanilli, Alkım Yayınevi, İstanbul, 8. Basım, 53-128.
- Eraslan, C.** (1992). *II. Abdülhamit ve İslam Birliği*, Ötüken Yayınevi, İstanbul.

- Erdemir, A. V.** (2009). 20. Yüzyıl Başında İstanbul'da Bir Japon Gezgin: Kenjiro Tokutomi'nin Türkiye İzlenimleri, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 189-198.
- Erdoğan, S. S.** (2001). *Day Nippon: Büyük Japonya*, (Haz.) Ali Ergun Çınar, Kitapevi, İstanbul.
- Esenbel, S.** (2002). Türk-Japon İlişkilerinin Tarihi, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ed.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 264-284.
- Georgeon, F.** (2007). Son Canlanmış (1878-1908), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II-Duraklamadan Yıkılışa*, (Haz.) Robert Mantran, (Çev.) Server Tanilli, Alkım Yayınevi, İstanbul, 8. Basım, 129-193.
- Gül, A.** (2008). *Japonya Ziyareti*. [Erişim Tarihi: 10.08.2021, <http://www.abdullahgul.gen.tr/aciklamalar/252/61175/japonya-ziyareti.html>]
- Habertürk** (2016). *Cumhurbaşkanı Erdoğan Japonya Başbakanı Abe ile Görüştü*. [Erişim Tarihi: 17.08.2021, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1299810-cumhurbaskani-erdogan-japonya-basbakani-abe-ile-gorustu>]
- Hürriyet** (2021). *Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Japonya'da FETÖ Uyarısı*. [Erişim Tarihi: 22.12.2021, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-cumhurbaskani-erdogandan-japonyada-feto-uyarisi-41259429>]
- Kabakçı, F.** (2019). *Japonya'da 2019 Türk Kültür Yılı Başladı*. [Erişim Tarihi: 23.08.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/japonya-da-2019-turk-kultur-yili-basladi-/1422775>]
- Kaplan, E.** (2019). *Cumhurbaşkanı Erdoğan Japon İmparatoru Naruhito ile Görüştü*. [Erişim Tarihi: 25.08.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-japon-imparatoru-naruhito-ile-gorustu/1520097>]
- Kaplan, E.** (2020). *Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Japonya Başbakanı Abe Görüştü*. [Erişim Tarihi: 30.08.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-ile-japonya-basbakani-abe-gorustu/1967703>]
- Karpat, K. H.** (2005). *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- Köni, H.** (1993). Genel Dış Politika Işığında Cumhuriyet Dönemi Uzak-Doğu İlişkileri: 1933-36, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 3 (11), 271-277.
- Kurumsal İletişim Başkanlığı** (2019a). *Yeni Türkiye Vizyonu: Ezberleri Bozarken-1*, Cumhurbaşkanlığı Yayınları.
- Kurumsal İletişim Başkanlığı** (2019b). *Yeni Türkiye Vizyonu: Ezberleri Bozarken-2*, Cumhurbaşkanlığı Yayınları.
- Lee, H. S., & İlhan, İ.** (1989). *Osmanlı-Japon Münasebetleri ve Japonya'da İslamiyet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Lewis, B.** (1998). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Milliyet Gazetesi.** (1956).
- Milliyet Gazetesi.** (1958).
- Ministry of Foreign Affairs of Japan** (2004) *Visit to Japan by Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan of the Republic of Turkey*. [Erişim Tarihi: 20.06.2021, https://www.mofa.go.jp/region/middle_e/turkey/pmv0404.html]
- Ministry of Foreign Affairs of Japan** (2016). *Japan-Turkey Summit Meeting*. [Erişim Tarihi: 22.12.2021, https://www.mofa.go.jp/me_a/me1/tr/page4e_000527.html]
- Ministry of Foreign Affairs of Japan** (2021a). *Japan-Turkey Relations*. [Erişim Tarihi: 11.05.2021, https://www.mofa.go.jp/region/middle_e/turkey/data.html]
- Ministry of Foreign Affairs of Japan** (2021b). *Japan's Economic Cooperation in the Middle East*. [Erişim Tarihi: 01.06.2021, https://www.mofa.go.jp/region/middle_e/relation/coop.html]
- Miyagi, Y.** (2011). Japan's Middle East Security Policy: Rethinking Roles and Norms, *Ortadoğu Etütleri*, 3 (1), 9-32.
- Mütercimler, E.** (1991). *Ertuğrul Firkateyni Faciası ve Türk-Japon İlişkisinin Başlangıcı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

Nagata, Y. (2001). Japonya-Osmanlı İlişkileri, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 23, 574-576.

Özyürek, M. (2016). Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Japonya İlişkileri Çerçevesinde Japon Prensi Takamatsu'nun Türkiye Ziyareti, *Atatürk Dergisi*, 5 (2), 15-28.

Palacioğlu, T. (2018). *Hiçbir Şey Tesadüf Değildir: Japonya Örneğinde Dünya Ticaret Tarihi*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

Pehlivan Türk, B. (2011). Turkish-Japanese Relations: Turning Romanticism into Rationality, *International Journal*, 67 (1), 101-117.

Resmi Gazete (2003). *Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Tarafından TBMM'ne Sunulan 59'uncu Hükümet Programı*. [Erişim Tarihi: 01.07.2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/03/20030324.htm>]

Şahin, Ş. U. (2001). *Türk-Japon İlişkileri (1876-1908)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Şen, S. (2018). Yüzyılın Kurtarma Operasyonu, *Akşam Gazetesi*. [Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.aksam.com.tr/cumartesi/yuzyilin-kurtarma-operasyonu/haber-745528>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı (2017). Cumhurbaşkanı Erdoğan Japonya Başbakanı Abe'yi Kabul Etti. [Erişim Tarihi: 20.08.2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/78798/cumhurbaskani-erdogan-japonya-basbakani-abeyi-kabul-etti>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı (2019). Cumhurbaşkanı Erdoğan Japonya'da. [Erişim Tarihi: 24.08.2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/105793/cumhurbaskani-erdogan-japonya-da>]

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1965). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1966a). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1966b). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1966c). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1968a). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1968b). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1968c). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1968d). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1968e). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1969a). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1969b). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1970a). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1970b). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1970c). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1970d). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1970e). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1970f). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1970g). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1972). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1983). *Dışişleri Bakanlığı 1982 Tarihçesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1984). *Dışişleri Bakanlığı 1983 Tarihçesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1984). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1985). *Dışişleri Bakanlığı 1984 Tarihçesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (1985a). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (1985b). *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (1988). *Dışişleri Bakanlığı 1987 Tarihçesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (1991). *Dışişleri Bakanlığı 1990 Tarihçesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (1992). *Dışişleri Bakanlığı 1991 Tarihçesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (1994). *Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (1994). *Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (1994). *Dışişleri Bakanlığı 1994 Tarihçesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (1995). *Dışişleri Bakanlığı 1995 Tarihçesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (1996). *Dışişleri Bakanlığı 1996 Tarihçesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (1999). *Dışişleri Bakanlığı 1999 Tarihçesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (2000). *Dışişleri Bakanlığı 2000 Tarihçesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (2000). *Dışişleri Güncesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (2014). *Başbakan Erdoğan Japonya'da*, [Erişim Tarihi: 12.08.2021, https://www.mfa.gov.tr/basbakan-erdogan-japonya_da.tr.mfa]
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (2015). *Dış Politika Kronolojisi*, [Erişim Tarihi: 13.08.2021, <https://www.mfa.gov.tr/ekim.tr.mfa>]
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (2017). *Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Japonya Ziyareti*. [Erişim Tarihi: 19.08.2021, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglundun-japonya-ziyareti.tr.mfa>]
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (2020a). *Dış Politika Kronolojisi*, [Erişim Tarihi: 30.08.2021, <https://www.mfa.gov.tr/mayis2020.tr.mfa>]
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (2020b). *Dış Politika Kronolojisi*, [Erişim Tarihi: 30.08.2021, <https://www.mfa.gov.tr/temmuz2020.tr.mfa>]
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (2020c). *Dış Politika Kronolojisi*, [Erişim Tarihi: 30.08.2021, <https://www.mfa.gov.tr/ekim2020.tr.mfa>]
- T.C. Dışişleri Bakanlığı** (2021). *Dış Politika Kronolojisi*, [Erişim Tarihi: 17.09.2021, <https://www.mfa.gov.tr/agustos2021.tr.mfa>]
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı** (2003). *2003: Turkey Year in Japan*. [Erişim Tarihi: 28.07.2021, <https://www.ktb.gov.tr/EN-100100/2003-turkey-year-in-japan.html>]
- Tanör, B.** (2009). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 18. Baskı.
- Thobie, J.** (2012). Atatürk ve Dış Siyaseti, (Çev.) İbrahim Güler, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11 (22), 169-177.
- TRT Haber** (2013). *Japon Başbakan Türkiye'ye Geliyor*. [Erişim Tarihi: 20.05.2021, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/japon-basbakan-turkiyeye-geliyor-84531.html>]
- TRT Haber** (2014). *Başbakan Erdoğan Japonya Başbakanı ile Bir Araya Geldi*. [Erişim Tarihi: 11.08.2021, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/basbakan-erdogan-japonya-basbakani-ile-bir-araya-geldi-114494.html>]
- TRT Haber** (2017). *TRT World'den Japonya'da 15 Temmuz Paneli*. [Erişim Tarihi: 22.12.2021, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/trt-worldden-japonyada-15-temmuz-paneli-325322.html>]
- TRT Haber** (2018). *Japonya Başbakanı Abe'den Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Teşekkür*. [Erişim Tarihi: 22.08.2021, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/japonya-basbakani-abeleden-cumhurbaskani-erdogana-tesekkur-390799.html>]
- Tunaya, T. Z.** (2004). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Turp, M. (2020). Türkiye-Japonya Arasında Diplomatik İlişkilerin Yeniden Tesisi ve Siyasi-İktisadi İlişkiler (1951-1960), *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 69, 653-669.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) (1956). *Tutanaklar*. [Erişim Tarihi: 18.05.2021, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc038/kanuntbmmc038/kanuntbmmc03806633.pdf]

Türkiye Japonya Büyükelçiliği (2010). *2010 Türkiye'de Japonya Yılı*. [Erişim Tarihi: 10.05.2021, <https://www.tr.emb-japan.go.jp/Japonya2010/activities.html>]

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) (2009). *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin Dış Ekonomik İlişkileri*, Özyurt Matbaacılık, Ankara.

Uluslan, Ş. (2017). Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi Türk-Japon İlişkileri (1923-1938), *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 9, 535-557.

Uslu, S. (2017). *Turkish PM Warns Japan on Terrorist FETO Structuring*. [Erişim Tarihi: 22.12.2021, <https://www.aa.com.tr/en/todays-headlines/turkish-pm-warns-japan-on-terrorist-feto-structuring/730253>]

Yumiko, K. (1999). *Türk ve Japon Çağdaşlaşmasında Laiklik Sorunsalı; Türk ve Meiji Devrimlerinde Din Politikaları*, (Haz.) Selçuk Esenbel, A. Murat Demircioğlu; *Çağdaş Japonya'ya Türkiye'den Bakışlar*, Simurg Yayınları, İstanbul.

Araştırma Makalesi- Research Article

Avrupa’da Göçmen Karşiti Retorik, Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme: Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) ve Hollanda Özgürlük Partisi (PVV)¹

Anti Immigration Rhetoric in Europe, Copenhagen School and Securitazation: Austria Freedom Party (FPÖ) and the Netherlands Freedom Party (PVV)

Hakan CAVLAK^{2*} & Selin BALIKOĞLU³

Geliş / Received: 11/11/2021

Reviz / Revised: 23/12/2021

Kabul / Accepted: 27/12/2021

ÖZ

Avrupalı devletlerin güvenlik algılamaları zaman içerisinde bazı değişim ve dönüşümler geçirmiştir. Günümüz itibariyle açıkça belirtilmemekle birlikte göçmen olgusu güvenlikleştirmenin merkezinde yer almaktadır. Güvenlikleştirme sürecinde aktör olarak devlet, herhangi bir sorunu tehdit olarak algıladığında o soruna öncelik verir. Sorun olarak tanımlanan “nesne” özelde ulusal güvenlik meselesi olarak kabul edilirse devletler bununla baş etmek için özel haklara sahip olduğunu iddia eder. Soğuk Savaş sonrasında Avrupalı devletlerin güvenlik anlayışında göçmenler aleyhine değişim olmuştur. Aşırı sağ düşüncesi ile hareket eden ve göçmen karşıtı tutum gösteren siyasal partiler yükselişe geçmiştir. Bu makalede güvenlikleştirme kavramları ve Avrupa Birliği’nde göçün güvenlikleştirilmesi incelenmiştir. Daha sonra Avrupa’da göçmen karşıtlığı üzerinden siyaset yapan Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) ile Hollanda Özgürlük Partisi (PVV), durum çalışması modeline göre incelenmiştir. Bu seçimin nedeni ise her iki partinin de göçmen karşıtlığında son yıllarda dikkat çeken faaliyetlerinin olması ve ırkçılık/yabancı düşmanlığı ile birlikte Avroseptisizm konusunda ortak söylemlerinin bulunmasıdır. Makalenin sonucunda, Avrupa genelinde göçmenlere yönelik ötekileştirici bir anlayışın güçlenmeye başladığı ve bunun da aşırı sağcı siyasi gruplar tarafından istismar edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler- Güvenlik, Güvenlikleştirme, Göç, Kopenhag Okulu, Avrupa Birliği,

ABSTRACT

Security perceptions of European states have undergone some changes and transformations over time. As of today, the immigration phenomenon is at the center of securitization, although it is not clearly stated. As an actor in the securitization process, when the state perceives a problem as a threat, it gives priority to that problem. If the "object" defined as the problem is specifically considered a national security issue, states claim that they also have special rights to deal with it. After the Cold War, the security understanding of European states changed against immigrants. Political parties acting with the far-right mindset and displaying an anti-immigrant attitude are on the rise. In this study, securitization concepts and securitization of migration in the European Union have been examined. Later, the Austrian Freedom Party (FPÖ) and the Dutch Freedom Party (PVV), which conduct politics over anti-immigration in Europe, were analyzed according to the case study model. The reason for this choice is the remarkable activities of both parties in anti-immigration in recent years. In addition, FPÖ and PVV have

¹ Bu makale, Selin BALIKOĞLU’nun, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında, Doç. Dr. Hakan CAVLAK danışmanlığında 2020 yılında yazdığı “Avrupa’da Radikal Sağ Partiler ve Göç Karşıtlığı; Güvenlik Ekseninde Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) ve Hollanda Özgürlük Partisi (PVV) İncelemesi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

^{2*} Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, hcavlak@nku.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1119-9900>).

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Küreselleşme ve Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, balikogluselin@gmail.com, (0000-0001-6477-0125)

common discourses on Euroseptism along with racism and xenophobia. As a result of the study, it has been determined that a marginalizing understanding towards immigrants has begun to strengthen across Europe and this has been exploited by far-right political groups.

Keywords- *Security, Securitization, Immigrants, Copenhagen School, European Union,*

I. GİRİŞ

Güvenikleştirici aktör olarak devlet, herhangi bir sorunu tehdit olarak algıladığı zaman o sorunu önceliğine alır, önceliğine aldığı meseleyi de ulusal güvenlik meselesi olarak tanımlarsa bununla baş etmek için de özel haklara sahip olduğunu iddia eder. Başka bir deyişle tehdit olarak sunulan mesele acil nitelik arz etmeli ve gündelik siyasi prosedürün olağan tedbirleri dışında istisnai önlemlerin alınmasını gerektirmelidir. Bu nedenle Kopenhag Okulu'na göre güvenikleştirme “[s]iyaseti oyunun yerleşmiş kurallarının ötesine taşıyan ve meseleyi ya özel bir siyaset türü olarak ya da siyasetin ötesinde bir şey olarak sunan bir eylemdir” (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998: 12) Aynı şekilde Kopenhag Okulu'na göre güvenikleştirme “bu anlamda bir tür aşırı siyasetleştirme”dir. Bir sorunun nasıl ve ne zaman söz konusu ülkenin güvenliğine ulusal bir tehdit olarak sunulduğu ve o tehdide göre eyleme geçildiği iki aşamalı bir model olarak ortaya konmaktadır. İlk güvenikleştirme adımı görüldüğü gibi güvenikleştirici aktörlerin yani “Elitlerin bir meseleyi güvenlik meselesi olarak sunması” ve devamında “Varlığa yönelik yaşamsal tehdidin belirtilmesi” bulunmaktadır.

Ancak güvenikleştirici aktörün bunu yapması tek başına yeterli değildir. Güvenikleştirmenin ikinci aşaması aynı zaman da hayati nitelik taşıyan aşamadır. Güvenikleştirici aktör, referans nesnesinin varlığının yaşamsal tehdit altında olduğu konusunda alımlayıcı kitleyi ikna etmesi gerekmektedir. Yani ulusal güveniğin tehdit altında olduğu konusunda devletin muhataplarını ikna etmesi zorunluluğu bulunmaktadır. O zaman güvenikleştirme başarılı bir şekilde tamamlanmış olmaktadır. Alımlayıcı kitle, güvenikleştirici aktörün söz konusu sorununu ulusal güvenlik sorunu olarak kabul ettiğinde de tehdidin bertaraf edilmesi için olağanüstü tedbirlerin alınmasına rıza göstermiş olmaktadır. Böylece ülkenin ulusal güvenliğine yönelik kabul görülmüş yaşamsal tehdidin aciliyetinden dolayı insanlar, normal siyasi prosedürlerin sınırları dışında karşı eylemlerin gerçekleştirilmesini kabul etmektedir.

Soğuk Savaş yıllarında Avrupalı devletler için başlıca güvenikleştirme nesnesi olan “Sovyet Tehdidi” 1990’ların başında ortadan kalkınca güvenikdışlaştırma söz konusu olmuştur. Güvenikdışlaştırma sürecinde mesele aciliyet ve önemini kaybedince siyasi alanda normale dönüş başlamaktadır. Ancak Kopenhag okulunun ve konstrüktivistlerin yaklaşımlarında da görüleceği üzere devletler için “güvenikleştirme” siz bir sürecin olamayacağı önermesi Avrupalı devletler nezdinde somut olarak ortaya çıkmıştır. Zira geride kalan “Sovyet” olgusunun yerine bu defa “göçmen” olgusu yerleşmiştir. 1950’li yıllardan itibaren sosyal ve ekonomik birliktelik olarak başlayan “Avrupa-Göçmen” ikilisi 1990’ların başından itibaren kademeli olarak güvenikleştirme eksenine doğru kaymaya veya kaydırılmaya başlamıştır.

11 Eylül terör saldırılarının ardından Avrupa kamuoyunda aktif veya pasif nitelikli olmak üzere çeşitli şekillerde göçmen karşıtlığı yükselişe geçmiştir. Göçmenlerin Avrupa’da güvenikleştirmenin yeni nesnesi olmasının başlangıcını bu tarih olarak kabul etmek mümkündür. Göçmenleri resmi olarak itham eden, ötekileştiren ve bir tehdit olarak ileri süren söylemler marjinal siyasi kesimler ve partiler tarafından yüksek sesle dile getirilmeye başlamıştır. Diğer yandan Avrupa genelindeki devletler de göçmen politikalarında güvenikleştirme eğilimli düzenlemelere yönelmeye başlamışlardır. Bütünleşik olarak Avrupa genelinde göçmen karşıtlığı kamuoyunda destek görmeye başlamış farklı görünümde yansımaları olmuştur. Bu kapsamda bu makalenin amacı, Avrupa’da göçmen karşıtlığının siyasal alanda politika konusu ve güvenikleştirme söyleminin nesnesi edilmesinin incelenmesidir. Bunun için siyasi söylemlerini göçmen karşıtlığı üzerinden geliştiren Avusturya’da ki Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) ve Hollanda’daki Hollanda Özgürlük Partisi (PVV) makalede örneklem olarak seçilerek bunların söylemleri, iddiaları, önermeleri ve siyasal yaşamları incelenmiştir.

Bu makalenin temel varsayımı, Avrupa’da gerek ulusal gerek üstü düzeyde göçün çok aktörlü bir düzeyde güvenikleştirme sürecini gerektirdiğidir. Buna ek olarak güvenikleştirme sürecinin göç karşıtı politikalara temel oluşturduğu izlenmiştir. Avrupa’da radikal sağ partiler göç karşıtı söylemlerini ortak bazı güvenlik temalarını kullanarak gerçekleştirmektedir. Bu temaları, ulusal güvenlik, ekonomik güvenlik ve kültürel güvenlik şeklinde saymak mümkündür. Bu temaların kullanım ağırlıkları ülkelerin tarihsel, sosyal ve kültürel birçok noktasından etkilenmektedir. Bu söylemler ise makalenin argümanını oluşturmaktadır.

Avrupa genelinde yükselişe geçen göçmenleri hedef alan ırkçılık ve ötekileştirme, “milliyetçilik” üzerinden kendilerini konumlayan aşırı sağcı partilerin güvenlikleştirme söylemlerinde ilk sıralardadır. Bu durum zaman zaman nefret söylemine dönüşmekte ve hedefinde de genetik kökenden ziyade, Avrupa ortak kimliğine adapte olmayı başaramamış ya da buna direnç gösteren göçmenler yer almaktadır. Bu kapsamda makale Avrupa’da güvenlikleştirmenin aktörlerini, ve güvenlikleştirmenin nesnesini anlamayı hedeflemektedir. Bununla bağlantılı olarak Avrupa’da göçmen karşıtlığında Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) ve Hollanda Özgürlük Partisi (PVV)’nin amacı ve söylemleri üzerinden güvenlikleştirme ve göçmen olgusu arasındaki bağı ortaya koymaya çalışmaktadır.

Makalenin hazırlanmasında kapsamlı bir literatür taraması yapılmış, kavramlar ve kuramlar bu incelemeye göre aktarılmış ve açıklanmıştır. Makalenin hazırlanmasında kullanılan temel yöntem “durum çalışmasıdır”. Sosyal bilimlerde nitel araştırma yaklaşımları içerisinde yer alan durum çalışması aynı zamanda olay incelemesi, örnek olay incelemesi ve vaka çalışması şeklinde de ifade edilmektedir. 1960’lı yıllardan sonra bir yanında sosyal doku diğer yanında bireysel olguların yer aldığı olay ve kavramların incelenmesinde başvurulan durum çalışmaları bireysel, örgütsel, grup, sınıf, sosyal ve politik alandaki bir durumu ayrıntıları ile açıklamak üzere elverişli bir yöntemdir (Vural ve Cenkseven, 2005: 27). Durum çalışmalarında belli bir hiyerarşik sıralama üzerinden araştırma tasarımı yapılmaktadır. Birinci aşama seçilen olayın ve olgunun canlılığını koruyucu olması ve belli kronolojik nitelik arz etmesidir. İkinci ise ele alınan olguların aktörlerinin bulunması, durumun tespit edilebilir nitelikte bireysel, siyasi, sosyal vb. yansımalarının olmasıdır. Üçüncüsü de araştırmacının nesnel bir bakışla gözlem, tespit, bulgu, betimleme vb. yapabilmesine olanak veren çıktılarının olmasıdır. Dördüncüsü ise araştırmacının elde ettiği bulguları bilimsel ilke ve kurallara göre aktarabilmesi, tartışabilmesi ve yorumlayabilmesidir (Aytaçlı, 2012: 3; Subaşı ve Okumuş, 2017: 421-423).

Bu makalede güvenlikleştirme kavramı merkeze alınarak Avrupa’da göçmenlere yönelik gelişmeler kapsamında Avusturya ve Hollanda’daki siyasi partiler incelendiğinden durum çalışma yöntemi tercih edilmiştir. Zira göçmenlik bireysel bir durum olup, sosyal olarak buldukları toplumlarda çeşitli siyasi ve sosyal yansımaları bulunmaktadır. Bu eksende araştırmacının bağımlı değişkeni, göç politikalarında güvenlikleştirme sürecidir. Bu süreçte kullanılan fikirseller araçlar ise araştırmacının bağımsız değişkenlerini göstermektedir. İncelenen ülkelerin tarihsel, kültürel, ekonomik, sosyal alt yapılarının ise kontrol değişkenlerini gösterdiğini söylemek mümkündür.

Hazırlanan bu makalede öncelikle güvenlik ve güvenlikleştirme kavramları kuramsal olarak incelenmiştir. Ardından Avrupa Birliği (AB) göç politikasının işçi göçmenlerden sosyal ve siyasi düzleme geçiş süreci ile göçmen politikalarının yakın dönemden itibaren güvenlikleştirilme bağlamında değişimi incelenmiştir. Son olarak, nitel araştırma deseninde durum çalışması yapılarak Avusturya’da ve Hollanda’da göçmen karşıtlığı üzerinden siyaset yapan FPÖ ve PVV partilerinin söylemleri, amaçları ve siyaseti incelenmiştir.

II. KOPENHAG OKULU, GÜVENLİK VE GÜVENLİKLEŞTİRME

Güvenlik, Hans Günter Brauch’un da belirttiği gibi değişen tarihsel şartlara göre uyarlanan bir kavramdır (Brauch, 2008: 2). Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinin ardından güvenlik ortamının sağlanması noktasında Milletler Cemiyeti’nin yetersiz kalması ve ikinci bir savaşa engel olamaması sonucu realist yaklaşımın güvenlik tanımlaması uluslararası ilişkilerde önem kazanmıştır (Küçüksolak, 2012: 202). Uluslararası ilişkilerde güvenlik tanımı ile önem kazanan realizm, hâkim güvenlik anlayışını temsil ederken soğuk savaş sonrası dönemde birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Kopenhag Okulu da bu eleştirel yaklaşımların başında yer almakla beraber soğuk savaş sonrası dönemin değişen koşullarında da rol oynayan önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Kopenhag Okulu geleneksel güvenlik anlayışına gelen eleştiri üzerinden güvenlik anlayışı geliştiren bir yaklaşımdır. Ole Weaver’a göre okulun geçmişi 1970’ler ve 1980’lerdeki güvenlik çalışmalarında yer alan geniş ve dar güvenlik kavramları tartışmasına dayanmaktadır (Weaver, 2004: 8). Fakat okulun temelini 1985’te Kopenhag Üniversitesinde Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi’ne dayandığı belirtilmektedir (Miş, 2012: 347). Danimarka Parlamentosu tarafından 1985 yılında kurulan Kopenhag Okulu’nun temellerinin atıldığı Kopenhag Barış Araştırmaları Enstitüsü, barış ve güvenlik adına yapılan çalışmaları desteklemektedir. Projelerden biri, “Avrupa Güvenliğinin Askeri Olmayan Yönleri” başlığı 1988 yılında geliştirilmiştir. Bu projenin amacı, Soğuk Savaşın sona erdiği bir dönemde mevcut durumun Avrupa Güvenliği için doğuracağı sonuçları ele almaktır. Bu tarihten itibaren, okulun özünü oluşturan üç ana söylemi Buzan ve Waever ortaklaşa çalışmaları sonucunda geliştirmiştir (Açıkmeşe, 2011: 57). Bu proje ile temelleri atılan okul, Bill Mcsweney tarafından 1993 yılında yazılan “Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe” başlıklı kitap ile dikkatleri üzerine çekmiş ve “Kopenhag Okulu” olarak tanımlanmıştır (Çetinkaya, 2018:39). Okul ilk olarak Avrupa güvenliğini sağlayabilmek adına çalışmalar yapmış ve bunu yaparken Avrupa’nın güvenliğini askeri olmayan boyutlar üzerinden ele almıştır (Miş, 2012: 347).

Kopenhag Okulu geniş güvenlik anlayışı ile beraber, güvenlik çalışmalarında göz ardı edilen yeni güvenlik referans nesnelere odaklanmayı gerekli kılmıştır. Yani Okul, güce dayalı, devlet merkezli bir güvenlik anlayışından farklı olarak, devlet dışında yer alan aktörleri de bünyesinde barındıran bir anlayış ile güvenliğin geleneksel sınırları dışına çıkmasına engel olmaya çalışan, tutucu bir güvenlik anlayışına tepki olarak doğmuştur (Zora, 2015: 117). Bu bağlamda güvenliğin sektörlere ayrılarak incelenmesini savunan ilk iddia, Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap De Wilde tarafından yayınlanan *Güvenlik: Analiz İçin Yeni Bir Çerçeve* adlı kitapta savunulmuştur (Çiçekçi, 2011: 23). Bu bağlamda Kopenhag Okulu'nun güvenlik yaklaşımlarının özünü güvenikleştirme kuramının oluşturduğu söylenebilir.

İnşacı bir temele sahip olan güvenikleştirme kavramı, ilk olarak 1995 yılında Ole Waever tarafından ortaya atılmış daha sonra ise Kopenhag Okulunca çalışmaların temelini oluşturacak bir hale dönüştürülmüştür (Ağır, 2013: 45). Kavram güvenliği söz-edim olarak görmektedir (Baysal ve Lülecı, 2011: 86). Buna göre güvenlik temalı konular söz-edimler aracılığıyla güvenlik tehdidi olarak inşa edilmektedir. Bu sayede söz konusu güvenlik tehditlerine karşı olağan üstü yollara başvurulması meşrulaşmaktadır (Baysal ve Lülecı, 2011: 76). Yukarıdan anlaşılacağı gibi iktidar sahipleri olağanüstü tedbirler almak istedikleri konuları, güvenlik tehdidi olarak sunar ve bu sayede uygulayacağı yaptırımları meşru hale getirir.

Avrupa'da radikal sağ partilerin, göç karşıtı söylemleri doğrultusunda göçü güvenlik eksenine taşımasını incelerken güvenikleştirme yaklaşımı önemli bir çerçeve sunmaktadır. Çünkü yaklaşımın ortaya koyduğu inşacı bakış açısı, göçün radikal sağ partiler tarafından güvenlik sorunu haline getirilmesini açıklamakta önemli bir potansiyele sahiptir. Soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte güvenlik kavramında yaşanan değişim ve dönüşüm içerisinde göçü konumlandırmak istediğimizde güvenikleştirme yaklaşımı uygun bir perspektif sunmaktadır. Göç, Kopenhag Okulu'nun yaratıcı bir yönünü vurgulamaktadır çünkü 1980'li yılların sonuna kadar sadece askeri alanda ele alınan güvenlik konusunun içine Kopenhag Okulu ile birlikte çeşitli sektörlerin yanı sıra göç olgusu da eklenmiştir. Bu bağlamda Radikal Sağ partilerin güvenlik ekseninde göç karşıtı söylemlerini incelerken Kopenhag Okulu ve geliştirmiş olduğu güvenikleştirme yaklaşımı bu çalışmaya önemli bir katkı sağlayacaktır.

Güvenikleştirme kavramını daha iyi anlayabilmek adına Waever ve Buzan'ın tanımlamalarına göz atmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Buna göre Buzan'ın tanımlamasında güvenikleştirme:

“Bir siyasi toplulukta bir şeyin ya da bir konunun değerli olarak kabul edilen bir referans öznenin varlığına yönelik bir tehdit olarak kabul edilecek şekilde kurgulanması ve bu tehdide karşı acil ve olağandışı önlemler alınması çağrısında bulunmayı sağlayan kurgulanmış başarılı bir söz edimi ve buna bağlı olarak kazanılan bir meşruiyet sürecidir” (Buzan ve Waever, 2003: 491).

Daha anlaşılır bir şekilde güvenikleştirmeyi, belirlenmiş bir konunun politikanın kuralları dışına çıkarılması ve özel ya da politika üstü bir mesele haline getirilmesi olarak tanımlayabiliriz (Balcı ve Kardaş, 2012: 416). Buzan incelendiğinde güvenikleştirmeyi bir spektrum yardımıyla açıkladığı görülecektir. Yani kamusal alandaki sorunlar, politikleşmiş, politikleşmemiş ve güvenikleştirilmiş sorunlar olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır. Buna göre, devletin ilgi alanına girmeyen, ayrıca bir tartışma gerektirmeyen (politize edilmemiş), kamusal politikanın parçası olan ve hükümet tarafından karar almayı gerektiren (politize edilmiş), konunun tehdit olarak sunulması ve acil tedbirler gerektirmesi (güvenikleştirilmiş), şeklinde sınıflandırılabilir (Ağır, 2013: 57). Güvenikleştirme, değerli kabul edilen bir özneye yönelik belirli bir tehdidin inşası ve buna mukabil alınan tedbirleri ifade etmek için kullanılan yöntem şeklinde açıklanmaktadır. Bunun tam tersi güvenliksizleştirme veya güvenlik dışılaştırma, önceleri tehdit sayılan bir konunun artık bu şekilde tanımlanmaması üzerine kurulmuştur (Aydın, 2013: 25). Anlaşılacağı üzere güvenikleştirmenin tanımlama ve mobilizasyon olmak üzere iki aşaması söz konusudur.

Güvenikleştirme eylemi ile bir konu tehdit olarak gösterilirken diğer pek çok konuya göre mutlak öncelik kazanmaktadır. Bu konu çözüme kavuşturulamaz ise diğer her şey anlamını yitirecek derece de önemlidir. Böylece ilgili aktörler konuyu olağanüstü araçlar kullanarak çözme meşruiyetini elde eder. Güvenikleştirme unsurunu ortaya çıkaran aktör, bilinçli olarak, olağanüstü tedbirler kullanmak istediği konuları güvenlik sorunu ilan eder ve böylece konunun aciliyetini belirtmiş olur. Dolayısıyla tehdit olarak sunduğu bu problemi çözmek için tüm tedbirleri kullanmayı talep etmektedir (Baysal ve Lülecı, 2011: 76). Yukarıdan da anlaşılacağı üzere güvenikleştirme eylemi siyasilerin söyleyiş ve yorumlarına oldukça açıktır.

Güvenikleştirmenin başarılı olabilmesi için gerekli üç bileşen söz konusudur. Bunlar; tehditlerin varlığı, acil müdahale ve kuralların çiğnenmesi sonucu birimler arasındaki etkileşim üzerindeki etkidir. Başarılı bir güvenikleştirmenin olmazsa olmazlarından biri de dinleyicilerin hâlihazırdaki konuyu tehdit olarak ya da güvenlik

sorunu olarak algılayıp kabul etmesidir (Çapat, 2008: 12). Dinleyicinin güvenikleştirme hamlesini kabul etmiş olması başarılı güvenikleştirme noktasında önemli bir koşulken, kabul etmeme hali ya da yeterince tanımlanmama hali ise bazı problemleri gündeme getirmektedir. Daha açık bir ifade ile yapılacak analizler yetersiz kalmaktadır. Buzan bu durumu “*Bir şeyi, bir başvuru nesnesine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak sunma şeklini alan söylem, kendi başına güvenikleştirme yaratmaz.*” şeklinde tanımlamıştır (Buzan vd., 1998: 25). Buna bağlı olarak sürecin başarılı işleyebilmesi için hedef kitlenin tehdit söylemini kabul etmesi şarttır denilebilir. Başarılı bir güvenikleştirme de bu kabul ile sağlanmaktadır.

A. Güvenikleştirmenin Öğeleri

Kopenhag Okulu yazarlarının öne sürdüğü fikre göre, güvenikleştirme sürecinin önemli bileşenleri üç kısımdan oluşmaktadır. Bunlar: referans nesnesi, güvenikleştirici aktör ve işlevsel aktördür (Mandacı ve Özerim, 2013: 108). Öğeleri açıklamadan önce güvenikleştirme sürecinin oluşumu kısaca açıklanacaktır; ilk adım, meselenin aktörlerle devletin bekası için bir tehdit olarak algılanması ile başlar ve bu sebeple soruna öncelik tanınır. Bunun ardından bu tehdit unsurunun halk/kitle tarafından kabul görmesi gerekmektedir. Çünkü mesele halk tarafından kabul gördüğü takdirde güvenlik meselesi haline gelecektir. Şayet öncelik verilmiş bu sorun devlet tarafından güvenlik problemi olarak tanımlanırsa devlet, bu sorunla mücadele etmek için kendisine özel haklar tayin eder. Bilindiği üzere bu süreç söylemsel ve siyasaldır. Bu sürecin ardından devlet, sorunu bertaraf etmek için olağanüstü yöntemlere başvurur ve mücadele konusunda kitleyi de ikna ederse burada güvenikleştirme süreci oluşmuş demektir (Küçüksoğak, 2012: 206). Anlaşılabacağı üzere güvenikleştirme sürecinin olmazsa olmazı tehdit olarak tanımlanan unsurun halk/kitle tarafından kabul görmesidir.

Güvenikleştirmenin ilk ögesi referans nesnesidir. Referans nesnesi, denildiğinde güvenlik tehdidinin hedef aldığı nesne ifade edilmektedir. Varoluşsal olarak tehdit altında olduğu varsayılan ve hayatta kalması zorunlu olan şeye referans nesnesi denir (Rıdha, 2018: 20). Güvenikleştirme eyleminin ikinci ögesi, o eylemi gerçekleştirecek olan aktör yani güvenikleştirici aktördür. Güvenikleştirici aktör, güvenlik söz-edimini gerçekleştiren kişi ya da gruplara verilen isimdir. Bu rolün sahiplerini, siyasi liderler, bürokratlar, hükümetler, baskı grupları şeklinde sıralamak mümkündür (Saridoğan, 2018: 14). Waever’a göre güvenlik, özellikli bir konumdan, kurumsal bir ses ile seçkinler tarafından dile getirilir (Kaliber, 2005: 38). Okulun araştırmacıları tarafından belirlenen son öge işlevsel aktörlerdir. Güvenikleştirme eyleminin gerçekleştiği sektöre göre değişiklik gösteren bu aktör, Buzan tarafından; referans nesnesi ya da güvenikleştirici aktör olmadan da güvenlik alanındaki kararları önemli derece de etkileyen bir öge olarak tanımlanmıştır (Aktaş, 2011: 15).

B. Güvenlik-Dışlaştırma

Problemleri güvenlik alanından çıkararak normal siyaset alanına dâhil etme işlemi olarak tanımlanan güvenlik-dışlaştırma eylemi okul mensuplarınca daha iyi bir seçim olarak görülmektedir. Böylece bu seçim beraberinde işbirliği ve diyalogu dolayısıyla da sorunların çözümünü getirecektir (Ağır, 2013: 60). Söz konusu güvenlik-dışlaştırmanın gerçekleşebilmesi için Waever ve Huysmans’a göre, üç yol vardır. Bunlar: önleyici ve nesnel strateji, yapısalcı strateji ve yapıbozumcu stratejidir (Şemşit, 2010: 54). Normal politikalar ile çözülemeyecek tehditlerin üst siyasete taşınması şeklinde ifade edilen güvenikleştirme eyleminin tam tersi olan güvenlik-dışlaştırma, tehdit unsurlarına gerekli çözüm yollarını normal siyaset içerisinde aramaktadır.

Buradan anlaşılacağı üzere Kopenhag Okulu yazarlarına göre güvenikleştirme eylemi, çoğu zaman kaçınılması gereken bir durumu ifade eder (Baysal ve Lüleci, 2011: 84). Bu durum “normal siyasetin başarısız olması” şeklinde tanımlanırken “daha az güvenlik, daha çok siyaset” sloganı tercih edilmektedir. Okulun mensuplarına göre, bir olaya güvenlik bakış açısı ile yaklaşmak bazı problemleri de beraberinde getirecektir. Bazı siyasal hakların askıya alınması gibi uygulamalar buna örnek gösterilebilir. Bu sebeple Waever, bazı konuların güvenlik gündeminden çıkarılmasını savunmakta ve bunu güvenlik-dışlaştırma olarak tanımlamaktadır (Şemşit, 2010: 53). Ole Waever, 1995 yılında yayınladığı çalışmasında okul mensuplarınca kabul edilen güvenlik-dışlaştırma kavramını şöyle açıklamaktadır, “Tehditleri meydan okumaya ve güvenliği de siyasete çevirerek, Batı’nın yumuşama yanlısı aktörleri Doğu’daki elitleri güvenlik teriminin kullanılmasını ve uygulanmasını engellemeye ve açık bir şekilde siyasi tartışmaya yer açmaya çalıştılar.” Buradan anlaşılacağı üzere Kopenhag Okulu güvenlik-dışlaştırma durumunu olağan bir durum olarak ele almaktadır (Baysal ve Lüleci, 2011: 84). Bu çerçevede söz konusu kavram, güvenikleştirmenin antitezi olarak görülmelidir (Kurt, 2017: 5).

İlk bölümde yapılan açıklamalar doğrultusunda, Avrupa’da radikal sağ partilerin gerçekleştirmiş olduğu göç karşıtı politikaların ve göçün güvenlik eksenine taşınması sürecinin, güvenikleştirme yaklaşımı ile

açıklanabileceği düşünülmektedir. Çünkü güvenlikleştirme yaklaşımının sunduğu inşacı bakış açısı göçün sağ partiler tarafından bir güvenlik meselesi haline getirilme sürecini açıklayabilecek potansiyele sahiptir. Aynı zamanda bu yaklaşım, soğuk savaşın sona ermesinin ardından yeniden tanımlanan güvenlik kavramı içerisinde göçü uygun şekilde konumlandıran bir perspektif sunmaktadır.

Çizilen bu çerçeve doğrultusunda makalenin ikinci bölümünde Avrupa’da güvenlikleştirme konusu olarak göç incelenecektir. Geniş literatür çalışmaları temel alınarak Avrupa’da göç konusunun neden ve nasıl güvenlikleştirme sürecine dahil olduğu üzerinde durulacaktır.

III. AVRUPA BİRLİĞİ’NDE GÖÇÜN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ

21. yüzyıl Avrupa’sını sosyal, politik ve ekonomik yönden değiştiren etkenlerden biri uluslararası göç hareketleridir. Bu konu Avrupa’daki her ülkeyi etkilemiştir. Ülke politikalarına da yansıyan bu fenomen, ulusal çapta olduğu kadar uluslararası alanda da en önemli ve tartışmalı konulardan biri haline gelmiştir (Ihlamur-Öner & Öner, 2016, s. 13). Bu bağlamda göçe dair artan oranlar, göç alan ülkelerde kimlik ve vatandaşlık gibi unsurlara tehdit olarak görülmekte bu sebeple de bu unsurların yeniden tanımlanması ihtiyacını doğurmaktadır (Giddens, 2005: 258).

Arap halklarının özgürlük, demokrasi ve insan hakları taleplerinden ortaya çıkmış olan Arap baharı hareketleri sonrasında Ortadoğu’da başlayan çatışma süreci, Suriye savaşı, kuzey Afrika ülkelerindeki çatışmalar Avrupa’nın göç pratiğini Avrupa’nın göç ve göçmen krizine çevirmiştir (Barber, 2016). Bu doğrultuda 21. yüzyıl ile beraber göç politikasında yaşanan değişimler sonucu Avrupa’da göç ve göçmen krizinin meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Buzan, Waever ve Wilde tarafından toplumsal güvenlik konusuna giren en temel hususlardan biri göç olarak belirtilmiştir. Bu çerçevede, göçün güvenlik alanında şu şekilde oluştuğu ifade edilmektedir: *X toplumu Y toplumunun saldırılarıyla istila edilmektedir. X toplumu aynı kalamayacaktır; çünkü diğerleri halkı yeniden dizayn edeceklerdir. X kimliği, nüfusun kompozisyonundaki farklılaşma ile değişecektir* (Buzan vd., 1998: 121). Bu ifadeye bakıldığında istila, diğerleri ve kimlik gibi unsurların farklı aktörler tarafından sıkça dile getirildiği görülebilmektedir (Özerim, 2014: 16). Ancak Avrupa’da bulunan çeşitli göç karşıtı grup ve partiler, göçü güvenlikleştirirken bu söylemlerin ötesinde bir dil kullanmaktadır. Aynı kalamayacak olan X toplumunun özelliklerinin başında “dil” gelmektedir. Dil varlığımızın var olmasını, ortaya çıkmasını, keşfedilmesini dolayısıyla sürdürülmesini sağlayan şeydir. Durum böyleyken Y toplumunun saldırıları sonucu başta dil parçalanmakta, bölünmekte ve karanlıkta kalmaktadır (Chambers, 2014: 186-187).

İlk kısımda kuramsal bir bütünlük kapsamında vurgulanan güvenlikleştirmenin “çerçeveleme” (framing) süreci, göç mevzusunda da bulunmaktadır. Huysmans’a göre, güvenlikleştirme ve göç birbiriyle alakalı ardışık iki dönem içinde gerçekleşmektedir (Huysmans, 2006: 51): (i) İlk olarak göç, bir siyasi grubun bağımsız kimliğini ve fonksiyonel yapısını tehdit eden olay ve gelişmelere dönüştürülmektedir; (ii) ikincisi ise güvenlikleştirme süreci, göçün siyasi bütünlüğü olan toplumu tehdit etmektedir (Huysmans, 2006: 51). Bu bağlamda 1990’lı yıllarla beraber göçün güvenlik alanındaki çalışmalar içine girmesi beklenmeyen bir durumdur (Huysmans, 2006: 16). Zira göç konusu 1990’lı yıllara kadar sadece insani müdahale gerektiren bir husus olarak görülmüştür. Buna karşın Kopenhag Ekolü ise güvenliği, siyasallaştırmanın karşısında tanımlamıştır (McDonald, 2008: 70). Bundan dolayı göçün güvenlik kapsamında incelenmesi, normal siyaset sınırlarının ve tedbirlerinin dışında bir girişimi gerektirmektedir. Bu girişimin nedenleri arasında ulusal birlik, milli kimlik ve egemenlik olabileceği gibi bireysel sebepler de olabilir. Bundan dolayı güvenliği tanımlarken görülen birey odaklı yaklaşımın tesirleri, göçü güvenlikleştiren tanımlamalarda da görülür. Bu bağlamda göçün ve göçmenlerin ulus devletin egemenlik, milli birlik ve kimlik gibi değerlerine olan etkisi yanında ekonomik ve sosyal güvenliğe de etkileri değerlendirilmeye başlanmıştır. Göçmen işgücünün vatandaşların çalıştırılmasına, iktisadi alanına ve sosyal hayatına tehlike yaratıp yaratmadığı da tartışılmaya başlanmıştır (Metevlev, 2016: 4). Buzan, Waever ve Wilde da aynı şekilde toplumsal güvenlik çerçevesindeki tehlikelere yine toplumun kendisinin cevap verebileceğini veya hükümet seviyesine aktarılacağını belirtmektedirler (Buzan vd., 1998: 122). Göç mevzusunda siyasi alana geçiş dönemi, yeni kanunların çıkması veya sınırda yapılan kontroller ile ifade edilmektedir. Bundan dolayı göç mevzusunda güvenlikleştirmenin farklı birimler arasında bir yapı teşkil ettiği söylenebilir.

Yeni güvenlik anlayışında göç, bir tehlike olarak görülmektedir (Rumelili ve Karadağ, 2017: 73). Buna örnek olarak McDonald, göçün geleneksel güvenlik anlayışından yeni güvenlik anlayışına geçişine 11 Eylül saldırıları sonrasındaki dönemi örnek vermektedir. Bu dönemden sonra iltica edenlere ve göçmenlere sınırlar kapatılmıştır (McDonald, 2008: 70). Günümüzde göç mevzusunu güvenlik mevzusu olarak gören yaklaşımlar,

yalnızca sınır güvenliği ve iç politikalarda değil, ikamet, iş izni, sosyal yardımla alakalı yapılan düzenlemelerde de izlenmektedir. Yani bu konularda artık güvenlik mekanizmasının bir unsuru haline gelmiştir (Huysmans, 2000: 759). Bu doğrultuda yeni güvenlik anlayışı ile birlikte göç ciddi anlamda tehlike arz etmeye başlamış olup, toplumsal yaşamı ilgilendiren her nokta güvenlik konusu olarak değerlendirilmeye alınmıştır.

Yukarıda ifade edildiği gibi güvenikleştirme sürecinin diğer bir parçası da toplumların kimlikleri, yapısı ve tarihsel açıdan gelişimleridir. Bu açıdan Buzan, Waever ve Wilde'nin farklı toplumların farklı hassasiyetlerde olduğu ve eğer kimlik, mesafe gibi hususlar üzerine konumlandırıldıysa az sayıda yabancı katılım olması durumunda bile sorun çıkabileceğine dair tespitleri bulunmaktadır (Buzan vd., 1998: 124). Etkin güvenikleştirme sürecinin bir parçası olan Kopenhag Ekolü tarafından "dinleyici" (audience) olarak isimlendirilen toplumun bulunduğu şartlar göçü bir güvenlik mevzusuna dönüştürmede etkilidir. Örneğin 11 Eylül gibi terör saldırıları veya Avrupa'da yaşanan ekonomik kriz dinleyiciyi teşvik eden şartlar ortaya çıkarmıştır.

Göç konusu tarihsel olarak incelendiğinde aslında insan tarihiyle eşdeğerdir. "Göçler Çağı" adlı çalışmalarında Castles ve Miller konuyla ilgili şu şekilde ifadelerde bulunmaktadır:

Kitlesel göçler, dünya pazarının büyümesi, sömürgecilik faaliyetleri ve sanayileşme gibi gelişmelerde çok önemli faktör olmuştur. Ancak uluslararası göç, hiçbir dönemde bu kadar görünür olmamıştır. Daha önce göç mevzularına siyasetçiler tarafından önem verilmemişti. Uluslararası göç, hiçbir zaman ulusal ve küresel manada çatışma ve düzensizlikle bu kadar ilişkilendirilmemiştir (Miller ve Castles, 2008: 405).

Bu bağlamda göçün yeni bir konu olmadığı anlaşılmaktadır. Ama göçün siyasallaşması ve güvenikleştirilmesi yeni bir tecrübedir. Bu çerçevede iltica ve göç mevzularında bir güvenikleştirme mevcuttur. Göç konusu 21. yüzyılda Avrupa'da en önemli güvenlik konularından biri olmuştur. Bunda medya, kamuoyu ve hükümetlerin etkisi olmuştur (Buonfino, 2004: 23-24). Huysmans'a göre ise güvenlikle alakalı ifadeler ve güvenlik teknolojisindeki gelişmeler göç politikalarını etkilemiştir (Huymans, 2000: 756). Örneğin 1985 Schengen Anlaşması'nı imzalayanlar göçle terörizmi ilişkilendirmektedir. Fakat Avrupa'da göçün güvenikleştirilmesinde yalnızca 11 Eylül'ü ve sonrasında Avrupa'da meydana gelen saldırıları dikkate almak eksik olacaktır. Tabi ki 11 Eylül saldırıları göç konusunda güvenliği önemli hale getirmiştir. Bu olaydan sonra ABD'de Göç Servisi, milli güvenlik sistemine bağlı bir bölüm olmuştur. 2004 Madrid saldırısı, 2004 yılında Hollandalı yönetmen Theo Van Gogh'un öldürülmesi, Kasım 2005'te Fransa'da çıkan isyanlar gibi olaylar etki alanını büyümüştür (Özerim, 2012: 60). Ancak Castles ve Miller göçün güvenlikle alakalı incelenmesinin sebebini 11 Eylül'den önce meydana gelen olaylarla da ilişkilendirmektedir (Miller ve Castles, 2008: 394). Onlar, Almanya'da yaşayan ve PKK ile bağlantısı olan Kürt göçmenlerin Almanya'da gerçekleştirdikleri eylemleri göç ve güvenlik arasındaki ilişkiyi tespit etmede önemli olaylar olarak değerlendirmektedirler. Diğer bir örnek Fransa'nın Cezayir hükümetine yardım etmesi sonucu İslami grupların saldırılarının Fransa'ya yayılması, hatta 1995 yılında Paris'te yaşanan bombalama olaylarıdır. Bu olaylardan sonra Fransız hükümeti Kuzey Afrika'da kontrolleri sıkılaştırmıştır (Shapiro ve Suzan, 2003: 75). Dolayısıyla terör, göç ve güvenlik ilişkisi yalnızca 11 Eylül saldırıları veya Avrupa'daki diğer saldırılarla oluşmamıştır. Bu olaylar sürecin halkalarından biridir.

Avrupa'da göçün bir güvenlik konusuna dönüşmesini iki boyutlu (iki analiz düzeyli) olarak inceleyebiliriz. Birinci boyut, ulus devlet seviyesindeki süreci kapsar. İkincisi ise ulusüstü, AB düzeyi süreci olarak devam etmektedir. Çünkü 1990'lı yıllara kadar göç konusu ulusal düzeyde incelenirken daha sonrasında göç politikaları da Avrupalılaştırmıştır (Munster, 2009: 2). Üye devletlerden farklı olarak, AB'nin resmi görüşüne göre yalnızca yasadışı göç, güvenlik ve terör ile ilişkilidir. Komisyon göç kavramını, 2003, 2004, 2006 ve 2007 İletişim Bölgeleri'nde yasadışı göç/göçmen ifadeleri ile bağdaştırırken 2010, 2011, 2012 ve 2015 belgelerinde düzensiz göç/göçmen ifadesinin yer aldığını görmekteyiz (Kılıç, 2018: 9).

Bu kapsamda önemli olan husus, göçün yalnızca insani ve ekonomik açıdan değil güvenlik açısından da değerlendirilmesi gerektiğidir. Bu bağlamda güvenlik birimlerinin, Avrupa güvenlik bölgesinde göç konusuna nasıl baktığı önemlidir. Genelde suç ve terör konularıyla ilişkilendirilse de yine de sorgulanması gerekmektedir. Avrupa güvenlik alanının söylemlerinde askeri tehditlerden daha fazla toplumdaki refah düzeyi, sosyal ve ekonomik bütünlük söylemlerine rastlarız. Bu da Avrupa bütünlüğe sürecinde geleneksel tanımdan farklı bir güvenlik tanımını işaret eder. Dolayısıyla asıl aktörler, askerler ve liderler değil, iç güvenlik ve kamu düzenini etkileyenlerdir (Munster, 2009: 17). Buradan anlaşılacağı üzere geleneksel tanımdan farklı olarak ifade edilen yeni güvenlik tanımını ile asıl önemli olan iç güvenlik ve kamu düzeni şeklinde ifade edilmiştir.

Bunların yanında, göçün Avrupa'da güvenikleştirilmesinde önemli unsurlardan biri de aktörlerdir. Bu açıdan bakıldığında yalnızca siyasi ve toplumsal yapılarda, göç akımlarında değişen koşullara odaklanmak, göç

konusunu güvenlik alanında değerlendirmeye yetmemektedir. Bunun yanında farklı aktörler de gereklidir. Bigo'ya göre bu şekilde güvenlik esaslı söylemin görünürlüğüünün artmasının sebebi, tehditlerin artmasından ziyade aktörlerin alana sürdükleri tehditlerin artmasıdır (Bigo, 2008: 63). Buradaki önemli olan nokta tehditlerin kendi kendine geliyor gibi görülmesi fakat aktör ve örgütlerin rolünün dikkate alınmamasıdır. Dolayısıyla, aynı zamanda tehditlerin oluştuğunu yok saymak ve bu tehditleri değerlendiren aktörleri devre dışı bırakmaktır. Bu kapsamda Avrupa'da göçün güvenleştirilmesinde aktör sayısı fazladır. Bu konuda rol oynayanlar arasında siyasi partiler, medya, ulusal hükümetler, bireyler ve Avrupa'daki ulus aşırı adli iletişim ağları sayılabilir (Huymans, 2000: 758). Bu süreç sonunda Avrupa'da göç konusundaki söylemler 1980 ve 1990'lı yıllarda göç ve iltica konularındaki ortak çalışmalarda kendini göstermiştir. Örneğin iltica başvuruları incelenirken söylenen "güvenli orijin ülke" (safe country of origin) ve "güvenli üçüncü ülke" (safe third country) gibi kavramlar bunun bir yansımasıdır (Uçarer, 2001: 293). Bigo'nun ifade ettiği şekilde, tehditlerin artmasından ziyade aktörlerin tehdit söylemleri artmıştır. Kendi kendine geliştiği düşünülen tehditler aslında aktörlerin istekleri ve amaçları doğrultusunda şekillenmektedir. Ve bunu medya, siyasi partiler, ulusal hükümetler aracılığı ile gerçekleştirmektedirler.

Sonuç olarak çok aktörlü güvenleştirme süreci, Avrupa kamuoyunda yer edinmeye başlamıştır. Örneğin, Eurobarometer bu konu hakkında kamuoyu araştırması yapmıştır (Eurobarometer, 2011). Buna göre göç, Avrupa'da toplumun ilgilendiği beş temel konudan biri haline gelmiştir. Ayrıca Avrupa'nın şu anda karşılaştığı en önemli sorun nedir? sorusuna verilen cevapların en başında göç gelmektedir. İktisadi durum, işsizlik ve enflasyon konularına artık göç konusu dahil olmuştur. Yani göç konusu artık Avrupa'da bir sorun olarak kabul edilmektedir. Avrupa Birliği, geleneksel güvenlik anlayışıyla bölgesel bir bütünleşme olarak kurulmuştur (Balkır, 2010: 33). Ancak zamanla bu bütünleşmeye eklenen politikaların kapsamı genişlemiştir. Ayrıca güvenlik anlayışında da değişimler meydana gelmiştir. Tüm bu hususlar birliğin güvenlik anlayışını da değiştirmiştir. Dolayısıyla, göçün güvenleştirilmesi, bu değişim ve dönüşümlerinde bir sonucu olmuştur.

Tüm bu veriler ışığında AB'nin göç paradigmasını bir güvenleştirme unsuru olarak kullandığı ve bu kullanımın kendi içinde tartışmayı bekleyen birçok yönünün olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu tartışmaları ise Avrupa içindeki siyasi partiler etrafında kümelenen düşünceler beslemektedir. Makalenin bundan sonraki bölümünde bu partilerden ikisi seçilerek Avrupa'daki göç kavramının hangi boyutlarda güvenleştirildiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

IV. AVRUPA'DA AŞIRI SAĞCI SÖYLEME DAYALI FPÖ ve PVV PARTİLERİNİN İNCELENMESİ

Makalenin bu bölümünde Avrupa genelinde son yıllarda dikkatleri üzerine çeken, seçimlerde ciddi oy kazanarak iktidara ortak olan ve ulusal politikalara yön vermeyi başaran Avusturya'daki FPÖ ve Hollanda'daki PVV partilerinin aşırı sağcı ve radikal milliyetçi söylemleri güvenleştirme ve güvenlik dışlaştırma bağlamında incelenmiştir. Söz konusu partilerin yükselmesi ve destek bulmalarında etkisi olan sosyal gelişmelerin başında aşırı sağa yönelerek Avrupa'daki her türden muhalefetin merkezi haline gelmeleridir denilebilir. Aşırı sağcı partiler, Avrupa içinden ve kendi ülkelerinden aldıkları tepki kadar destek de görmektedirler. Konuya geçmeden önce kökeni uzun bir geçmişe dayanan göçmen karşıtlığı üzerinde bir kaç tespitin aktarılmasında fayda görülmektedir.

Birincisi; geçmişte iş gücü olarak gelip yerleşen göçmenler, ikinci ve üçüncü nesile ulaşmış durumda olup yaşadıkları toplumda haklarını yüksek sesle talep etmektedir. Bu da Avrupa genelinde daralan ekonomik olanaklar karşısında paylaşım sorunları yaşanmasına neden olmuş, "öteki" ne yönelik bir tepkiyi gündeme getirmiştir.

İkincisi; Avrupa'daki barış ve istikrar ortamının Ortadoğu'daki karışıklıktan etkilenmesi ve buna karşı çıkanların genel olarak göçmenleri sorumlu tutmasıdır. Ayrıca 2010 sonrası başlayan göç dalgasının yarattığı hoşnutsuzluk ve kalıcı çözüm bulunamayışı sorunları derinleştirmektedir.

Üçüncüsü; terör olaylarının arkasında Müslüman göçmenlerin bulunduğu ve bu olayların göçmenlerce desteklendiği iddiaları ve algısının artık kabul görmeye başlaması aşırı sağcı beslemektedir.

Anılan üç olgunun sonuçları Avrupa'nın pek çok ülkesinde aşırı sağcı partilerin güçlenmesine yol açmış, FPÖ ve PVV gibi marjinal toplulukların yükselmesinde itici etki yaratmıştır. Yapılan açıklamalardan hareketle makalenin devamında; Avrupa'da Aşırı Sağın Göç ve Güvenleştirme Üzerinden Yükselişi, Avrupa'da Aşırı Sağ ve PRSP'ler, Avrupa'da Avroseptisizm, Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ), Hollanda Özgürlük Partisi (PVV) hakkında açıklamalar yapılmıştır.

İrkçilik ve ötekileştirme, milliyetçilik üzerinden kendilerini konumlayan aşırı sağcı partilerin güvenlikleştirme söylemlerinde ilk sıralara yerleşmiştir. Zaman zaman nefret söylemine dönüşen bu tutumun hedefi; genetik kökenden ziyade, Avrupa ortak kimliğine adapte olmayı başaramamış ya da buna direnç gösteren göçmenlerdir (Erdenir, 2005: 33). Başka bir deyişle etnik milliyetçilikten ziyade ortak kimliğe entegre olmamış/olamamış göçmen topluluklar aşırı sağın hedefi haline gelmiştir.

Göçmenler üzerinden sürdürülen bu tutum Avrupa genelinde “İslamofobi” semiyotiği ile beslenerek yabancı düşmanlığına dönüşürken, göçmenler terörle ve şiddetle ilintilendirilerek, aşırı sağcı yeni bir karşıtlık ideolojisi yükselmeye başlamıştır denilebilir. Diğer yandan göçmen karşıtlığı söylemi üzerinden marjinal siyasetçilerin kendilerine taban oluşturmak üzere istismar ettikleri durum, Avrupa genelinde yakın dönemde yaşanan gelişmelerle birleşince (11 Eylül, Londra ve Madrid terör saldırıları, Hollanda’daki T. V. Goh’un öldürülmesi, 2008 ekonomik krizi ve ardından gelen süreç, Brexit vb.) entik, ırkçı ve ayrımcı söylemler için ivme kazandırıcı olmuştur.

Aşırı sağın fobik söylemlerinden beslenen göçmen karşıtlığı, zaman içerisinde Birlik üyesi devletlerin ulusal düzeyde güvenlik tehdidi olarak güvenlikleştirici unsurlarından birine dönüşmüştür. Bu dönüşümde etkili olan aşırı sağcılar, küçük yapılar ya da topluluklar değil, aksine kendilerini ulusal kimlik ve toplumsal güvenliğin savunucuları olarak gören ve göçmenleri çok yönlü toplumsal bir tehdit olarak kabul eden siyasi elitlerdir. Nitekim Mudde’a göre Avrupa’daki aşırı sağ, 2010’dan sonra göçle ilgili güvenlik söylemlerinin inşası ve yeniden tanımlanmasında önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bununla birlikte aşırı sağcıların hedefinde ve söylemlerinin merkezinde daha çok Müslümanlar yer almaktadır (Mudde, 2012: 7-9). Dolayısı ile aşırı sağcıların “karşı” çıktığı şeyin İslam mı, göçmen mi? sorusuna cevap vermek ise oldukça güçleşmiş, “İslam karşıtlığı” ile “göçmen karşıtlığı” arasındaki fark oldukça belirsiz hale gelmiştir denilebilir.

Avrupa’daki aşırı sağcı partilerin oy artışları ve söylem profillerinin anlaşılabilmesinde yapılan bazı araştırmalar bu konuya ışık tutmaktadır. Bohman ve Hjerm tarafından 2002 ve 2012 yılları arasında yapılan ve altı Avrupa üyesi ülkeyi kapsayan araştırmada, aşırı sağ partilerin oy potansiyellerinin yükselişinde göçmen karşıtlık politikalarının ve söylemlerinin doğrudan etkili olmadığı ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucunda Avrupa ülkelerinde radikal sağ partilerin başarısı ile bunların göçmen karşıtlığı arasındaki ilişki artışıyla ya da sağ partilerin buna dönük söylemlerinin yoğunluğuyla paralellik göstermemektedir. Aşırı sağcı partilerin kendi toplumlarının homojen yapısını muhafaza etmek, dış unsurların tehditlerine karşı savunmacı tutum göstermek ve bunlar için de gerektiğinde katı tutumlu politikaların uygulanmasını savunması oy artışlarının temel nedeni olarak bulgulanmıştır (Bohman ve Hjerm, 2016: 1732-1733).

Aynı araştırmacıların 2016 yılında yaptığı bir diğer araştırmanın sonuçlarına bakıldığında bu önerme desteklenmektedir. Nitekim Almanya’da aşırı sağcı AfD’nin, 2015 yılından itibaren gerçekleştirdiği göçe yönelik güvenlikleştirici söylemlerle ve parti politikalarıyla aşırı sağcı taban hareketlerini de arkasına alarak önemli bir seçim başarısı elde ettiği tespit edilmiştir. Her iki araştırma birlikte değerlendirildiğinde, 2010-2012 öncesinde aşırı sağın kendi toplumlarının homojen yapısını muhafaza etmek üzere söylem geliştirdiği ve bu şekilde örtülü/dolaylı şekilde göçmenler üzerinden destek bulduğu ifade edilebilir.

11 Eylül’den sonra yükselişe geçen ve bahsi geçen göçmen karşıtlığı, aslında 1970’li yıllara kadar uzanmaktadır. Birlik genelinde göçmen karşıtlığının (İslamofobi de dahil) ve aşırı sağın asıl yükselişi ise 20 Ekim 2014’den sonra lokal topluluklar halinde bir araya gelerek protesto ve gösteriler yapan PEDIGA (Atikan, 2014: 53) ile simgeleşmeye başlamıştır. Almanya’da Dresden’den başlayan PEDIGA (Batının İslamlaşmasına Karşı Yurtsever Avrupalılar) ve benzer çizgide hareket eden marjinal grupların fikirleri, zamanla Birlik geneline yayılmış ve zaman zaman ciddi destek bulmuşlardır. Bu gruplar, Almanya çıkışlı olsa da Avrupa genelinde göç ve mülteci politikalarını sert ifadelerle eleştirmişlerdir. Başlangıçta grubun üye sayısı 250 iken 2015 Ocak ayında bu rakam 18 bini geçmiş (Hille, 2015; www.pi-news.net, 2015; www.wdr5.de, 2015; Alkan, 2016: 279), diğer şehir ve ülkelere yayılmaya başlamıştır.

A. Avrupa’da Avroseptisizm

Avrupa’daki göç ve güvenlikleştirme konusunu siyasal alana taşıyan “Popülist Radikal Sağ Partiler (PRSP)⁴”, alımlayıcı kitle ile olan ilişkilerini ve güvenlikleştirme söylemlerinin kendileri açısından yeniden

⁴ Orijinal kullanımı: Populist Radical Right Parties (PRRP) olup bundan sonra Türkçe kısaltması olan PRSP kullanılacaktır.

tanımlanmasına neden olmuştur. Bu yeni durumu klasik güvenlikleştirme kavramı içerisinde tam olarak karşılamak zor olduğundan PRSP'leri için geliştirilen "Avroseptisizm" (Eurosepticism) kavramını kullanmak yerinde olacaktır. Bu şekilde; terminolojide Avrupa'nın PRSP'leri için tamlama şeklinde kullanılan; "göçmen karşıtlığı, etnik milliyetçi politika, popülist yaklaşım, ırkçı tutum vb." gibi kavramlar bir araya getirilerek tek bir terimle ifade edilebilecektir.

Avroseptisizm kavramı ise; Avrupa şüpheciligi olarak da ifade edilebildiği gibi Avrupa Birliği (Avrupa) ve Avrupa Entegrasyonuna yöneltilen bir eleştiridir. Bu görüşü savunanlar Avroseptik (Euroseptic) olarak nitelenmektedir (Verney 2011: 5; Aras 2015: 27). Kavramın, Avrupa Birliği genelinde aşırı sağcı partilerin söylemlerini desteklemek ve taraflar kitlesini genişletmek amacıyla "şüphe", "tehdit", "karşıtlık", "savunma" gibi diğer kavramlara atıfla göçmen karşıtı söylemlerini inşa ettikleri zemini betimlemek üzere üretildiği ifade edilebilir.

Avroseptisizm çok yönlü söylem ve kanallardan beslenerek etnik milliyetçiliğe odaklanmaktadır. Onların bu tutumu popülarliklerinin artmasında başlıca nedendir. Nitekim Avroseptik siyasi partiler, Avrupa ülkelerinde yapılan ulusal seçimlerde ve Avrupa Parlamentosu'ndaki seçimlerde özellikle son on yıllık dönemde, salt göçmen karşıtlığından yola çıkarak; ekonomi, uluslararası ilişkiler, sosyal düzenleme, refah, göç yönetimi ve savunma gibi alanlara uzanan genişletilmiş bir söylemle siyasal alanda derinleşmeye gitmişlerdir (Davis ve Deole, 2017: 10). Bu da PRSP'lerin önceki yıllara göre çok daha fazla oy almasında belirleyici olmuştur. PRSP'ler, Avroseptiklerin giderek artan sempatisi sayesinde hem kendi ülkelerinde hem de Birlik nezdinde son birkaç yılda, Avrupa hükümetlerinde tek başına ya da koalisyon ortağı durumunda iktidara gelmiştir (Röth vd., 2018: 327). Birlik genelindeki en büyük/güçlü sekiz partiden altısı PRSP olmuştur.

Yerel düzeyde başlayan aşırı sağcı hareketlerin PRSP'lere dönüşerek Avrupa Parlamentosu içerisinde de yer almaya başlaması, Birlik içerisinde Avrupa'nın güneyinin güvenlikleştirilmesini gündemde tutmaktadır. PRSP'ler, ulusal güvenlik risklerini göçmenlere indirgeyerek güvenlikleştirme politikalarını ötekileştirmeye doğru yöneltilmektedirler. PSRP'ler bir başka açıdan geçmişin "Sovyet Tehdidi" korkusunu, günümüzde göçmenler özelinde yeni bir formla servis etmektedirler. Alımlayıcı kitlenin bu şekilde dikkatini çekerek kendi ideolojik söylemlerine muhatap bir kesim yaratmakta ya da buna yönelik çaba göstermektedirler. PSRP'ler, Avrupa'nın özgürlükçü değerlere gösterdiği hassasiyetinden faydalanarak, göçmenlerin bu değerlere yönelik tehdit oluşturduğu iddiasına yaslanmaktadır. Marchesin'e (Marchesin, 2003: 428-429) göre Avrupa genelinde etnik ve dini terörizm, uyuşturucu, organize suç ve bunlara yardım edenler, yasal/yasadışı göçmenler, göç hareketleri ve sığınmacılar konuları birbirine eklenmiş ve gayri meşruiyeti birinden diğerine aktararak güvenlikleştirme söylemlerinin merkezine yerleştirilmektedir.

Makalenin devam eden kısımlarında Avrupa'da dikkat çeken ve son yıllarda adlarından sıkça söz edilen, ırkçı ve etnik söylemlerle göçmen karşıtlığı üzerinden siyaset yapan; Avusturya'daki Avusturya Özgürlük Partisi, (FPÖ) ile Hollanda'daki Özgürlük Partisi (PVV)'nin söylemleri, politikaları ve göçmen karşıtı tutumları incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle Avusturya ve Hollanda'daki aşırı sağcı partiler hakkında literatür incelenmiş ve bunların yönetici/liderlerinin göçmen karşıtı söylemleri derlenmiştir.

Konu edilen FPÖ ve PVV'nin incelenmesinin nedenlerini şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Avrupa genelinde çok sayıda aşırı sağcı politik akımlar sözkonusu olmakla birlikte bunlar arasında tarihi köken itibarıyla 1848 yılına geri giden FPÖ dikkat çekici bulunmuştur. PVV ise tam tersine siyasi alanda oldukça yeni olup 2006 yılında kurulmuş aşırı sağcı bir partidir. FPÖ'nün Heimat gibi ideolojik temelleri bulunmakta olup kuramsal ve kuramsal olarak ideolojik kökenlerinin bulunmasıdır. PVV ise ideolojik kökenden ziyade tamamen popülist ve gündelik siyaset sürdüren bir partidir. FPÖ bir kadro hareketi iken PVV sadece liderinin söylemlerinden ibaret yeni bir partidir. Her iki parti aşırı sağcı söylemlerinde göçmenleri merkeze almakla birlikte Avrupa'daki diğer örneklerinden farklı olarak Avroseptisizmi de savunmaktadırlar. FPÖ, Avusturya milliyetçiliğini savunmakta iken PVV daha çok göçmenleri dışlamaya ve yaşam biçimine vurgu yapmaktadır. Görüldüğü gibi her iki parti yukarıda sıralanan kendilerine has özellikleri ile ön plana çıkmaktadır. Yukarıda sıralanan gerekçelerle FPÖ ve PVV araştırma kapsamında incelemeye değer görülmüşlerdir.

B. Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ)

Avusturya'nın göçmen kabulü işçi göçü şeklinde olup, İkinci Dünya Savaşından sonra başlamıştır. Endüstrileşmenin yeniden gelişmeye başladığı yıllardan itibaren göçmen işçi kabulü söz konusu olmuştur (Soytürk, 2012: 2318). Avusturya, işçi olarak gelip bir süre çalıştıktan sonra kendi ülkelerine döneceği varsayımı

ile Türkiye başta olmak üzere pek çok yabancı ülkeden göçmen işçi kabul etmiş, ancak daha sonra bunlar beklendiği gibi geri dönmemiş, günümüz itibarıyla 3. hatta 4. kuşağa ulaşmışlardır.

Avusturya'nın göçmenlerle olan ilişkileri Hollanda'ya göre yeni sayılabilmekle birlikte yine Hollanda gibi "çokkültürlülük" durumu söz konusu olmamıştır. Avusturya, "eritme potası (melting pot)" çağrışımlı asimilasyona daha yakın politikalar izlemiştir (Sağlam, 2017: 142). Asimilasyon eğilimli politikaların arka planında ülkedeki Germanist ve nispeten etnik dinamiklerin etkilerinin olduğu ifade edilebilir. Söz konusu eğilimler, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi 2000'li yıllardan sonra belirginleşmiş ya da daha görünür hale gelmiştir. Avusturya'daki sağcı siyasetin kökeni, Hollanda'ya göre farklıdır, aşağıda açıklanacağı üzere "Heimat" adı verilen ideolojik kökenlere sahiptir. Bu ideolojinin simge ismi de Avusturya Özgürlük Partisi'dir.

FPÖ'nün, söylemsel kökeni Hasburg bölgelerindeki 1848 Halk Devrimine dayandırılmakta olup (Karnitschnig, 2016) savaşlar arasındaki dönemde "ulusal liberal kamp" şeklinde nitelenebilir. Parti, Devrim yıllarındaki Büyük Alman Halk Partisi ile benzer Pan-Germanist ideolojiye dayanmaktadır. Savaşlar sırasında ve sonrasında "cumhuriyeti" kendi ideolojilerine göre yapılandırma, çabalarında dinin müessesese ve kurumları ve diğer Marksist kamplara karşı net bir duruş ortaya koymuşlardır. Ayrıca 1930'lu yıllarda Avusturya'nın Büyük Almanya'nın parçası olması gerektiğini savunmuşlar, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından daha lokal olmakla birlikte aşırı sağcılık konusunda mücadeleye devam etmişlerdir. Avusturya özelinde yer yer liberal unsurları da içeren kendi "Ulusal Sosyalizm" söylemini geliştirerek yeni bir "kamp" oluşturmuşlardır (Öner, 2014: 165; Alkan, 2015: 278). Ancak Avrupa için ve Avusturya'da Pan-Germanist ideolojiye yönelik tepkiler söz konusu olsa da, göçmen karşıtlığının Birlik genelinde az ya da çok bir şekilde karşılık bulması bu söylemin güvenikleştirme bağlamında genişlemesine neden olmaktadır denilebilir.

Politik söylemlerde, göçmen grupları genellikle ulusal düzen, sosyal uyum, kültürel korunma, ekonomik ve kriminal güvenlik için bir tehdit olarak tasvir edilmektedir. Özellikle sağcı popülist partilerin üyeleri, göçmenler hakkında olumsuz bir şekilde kamuoyu önünde konuşmakta, onları "sahte", "düzen bozucu" hatta "terörist" olarak suçlayabilmektedir. Bu suçlamaları ise "ırksız ırkçılık", "gizli ırkçılık" çoğunlukla da "Yeni Irkçılık Neo-Irkçılık" şeklinde yorumlamak mümkündür.

FPÖ, söylemlerini korku iklimi ile desteklerken aynı zamanda göçmen konusunu idari ve sosyal bir olgu olmaktan potansiyel tehdit ve sosyo-politik alana taşımaya çalışmaktadır. Arap Baharı sonrasında yaşanan göçmen krizi ile birlikte bu tutumları kamuoyunda destek bulan FPÖ, daha cesur ve açık bir ırkçılığa yönelmiş, bazı yönetici veya önde gelen kişilikler göçmenlere hakaret etmiştir (Info Migrants, 2019).

FPÖ'nün göç karşıtı politikalarında kendi bakış açılarına göre güvenikleştirme nesnesi olarak gördükleri göçmenleri ve sadece göç politikasını değil varoluş nedenini kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu iddia ettikleri Avusturya ulusunu korumakla aynı yerde gördükleri anlaşılmaktadır. Örneğin 23 Mayıs 2019'daki genel seçimler öncesinde FPÖ liderinin seçim vaatlerinin ilk sırasında göçmenlerle etkin ve katı bir şekilde mücadele edileceği yer almış, bununla birlikte Avusturya'nın geleceği için "sürünen İslam" diyerek İslamofobik ifadeler kullanmıştır (Reuters.com, 05.05.2019). Benzer bir şekilde FPÖ, eğitim alanını, yabancıların/göçmenlerin kültürlerini yayması için önemli bir alan olarak görmekte bu sebeple bu alanı olabildiğince kısıtlama yoluna gitmektedir. Örneğin, 2006 seçim manifestosunda, devlet okullarında eğitim alacak yabancı öğrenci oranının toplam öğrenci sayısının %30'ndan fazla olamayacağı kuralını getirmeyi talep etmiştir (Özerim, 2012: 129). FPÖ'nün göçmenleri ve Müslümanları "anti göç" söylemiyle hedefine yerleştirmesi daha önceki hükümetlerin hata yaptığını ileri sürerek ılımlı politikalara son vereceğini beyan etmesi eleştirilmiş, seçim sonrasında FPÖ ile olası bir koalisyon için "tehlikeli ittifak" yorumları yapılmıştır (Opratko, 2020).

FPÖ'nün ulusal güvenlik savını ileri sürerken kullandığı en önemli kavram 1997 yılından itibaren yüceltikleri "Heimat" tır. Ancak "Heimat" kavramı "vatan" kavramının ötesinde kültürel boyutları da içeren bir toplumu ifade etmekte ve sadece ulusal güvenlik temasının sınırları içerisinde değil geniş kapsamlı olarak kullanılmaktadır (Mandacı, 2013: 113). FPÖ'nün resmi internet sitesinde yer alan parti programının "vatan, kimlik ve çevre" bölümünde "Avusturya'nın dili, tarihi ve kültürü Almancadır. Avusturya halkı büyük çoğunluğu Alman asıllı olmak üzere, dil ve kültür topluluğu bakımından Burgenland Hırvatlar, Slovenler, Macarlar, Çekler, Slovaklar ve Roman'dan oluşan etnik gruplardan teşkil etmektedir (www.fpoe.at, 2019). Bahsi geçen coğrafi alan tarihi köklerle "Heimatlandes" olarak nitelenmekle birlikte FPÖ ideolojisinin temellerini teşkil etmektedir. FPÖ'nün lider ve yöneticilerince hem seçim vaatlerinde hem de gündelik siyasette göçmenlerin "Heimat" ya da "Heimatlandes" in "asla bir parçası" olamayacakları, zaten onların "Heimatlandes" i de anlamlarını beklemedikleri sıklıkla ifade edilmektedir (FPÖ Oberösterreich, 2018).

FPÖ'nün siyasette taban bulmasında yukarıda ifade edildiği gibi göçmen krizi ve korku iklimi başlıca amil olmakla birlikte aynı zaman toplumdaki hassasiyet içeren konuları popüler söylemlerini desteklemek üzere kullanmıştır. Kafe ve restoran kültürünün gelişkin olduğu ülkede Örneğin OECD'nin "Bir Bakışta Sağlık (2015)" adlı araştırmasına göre sigara içme oranı yüzde 23,2'dir. Bu durumu fırsat olarak gören FPÖ lideri Heinz-Christian Strache, söz konusu mekânlardaki yasağın kaldırılmasını seçim vaatleri arasına almış ve seçim sonrasında da bunu gerçekleştirmiştir (www.nytimes.com, 2018; Boros vd., 2018: 17). Kargaşa ve tartışmalara neden olsa da bu yolla FPÖ, "Red Vienna" olarak bilinen ve genellikle solun hakim olduğu tabanda kendine daha fazla destek bulduğu anlaşılmaktadır.

Farklı yol ve kanallardan elde ettiği desteği "Heimat" a hizmete kanalize eden FPÖ için yeni ırkçılık ve göçmenlerin güvenlikleştirilmesi de suni bir gündem olarak nitelenebilir. FPÖ, ulusal güvenlik için olduğunu öne sürdüğü iddialarını kademeli olarak artırmakta, olayları asli bağlamlarından uzaklaştırmakta ve bu şekilde kendini derinleştirmeye çalışmaktadır. Örneğin göçmen krizi ile başlayan sürecin rüzgarı ile yabancılara vatandaşlık hakkı verilmesi ve aile birleşmeleri konusundaki düzenlemeleri stratejik bir konu olarak yorumlamış, sıkılaştırma konusunda çeşitli girişimlerde bulunmuş/bulunmaktadır. Böylece toplumdaki risk algısını besleyerek kendi tarafına doğru bir destek kanalı açmaya çalışmıştır. Bu durum Vollmer'ın (Vollmer, 2016: 4) ifade ettiği gibi "sınır siyaseti" olarak da yorumlanabilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde FPÖ, "Heimat" ideolojisini göçmenler üzerinden beslemektedir. Daha önce ifade edildiği üzere Parti, programında öncelikle "Avusturya kimliğini" tanımlandıktan sonra göçmenlerin bu "kimlik" üzerinde tahribat yarattığı savına dayanarak onlarla "mücadele" edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bununla birlikte Zaslove 'a (2014) göre FPÖ, Avusturya'nın bir göç ülkesi olmadığı savını her zaman ileri sürmektedir (Zaslove, 2014: 105). Bu da FPÖ'nün ulusal birliğin sürdürülmesi ve güvenliğin sağlanması konularını toplumsal ve ekonomik yaşama yönelik değil yabancılarla ilişkilendirdiğini göstermektedir.

FPÖ'nün göç, göçmen ve yabancı kavramlarının içeriğini kendi bakış açısına göre değiştirerek ulusal tehdit referansına dönüştürdüğü daha sonra bunu yine kendi arzulanı çıktığı olan dışsallaştırmaya dönüştürdüğü ya da bu dönüşümün kabul görmesini sağlamaya çalıştığı ifade edilebilir. Bu süreçte kendisini eleştirenlere yönelik olarak da alt referans nesnelere olan "Avusturyalılık onuru", "vatanseverlik", "ulusal dayanışma", "tarih", "kültür", "ulusal kimlik" gibi karşı durulması mümkün olmayan kavramlara adapte etmektedir. Böylece alt referans nesnelere tekil sinerjik etkisinden yararlanarak ve ulus kavramının bekasını zikredilen bileşenlere bağlayarak söylemlerini makro düzeyde konumlandırmaya çalışmaktadır. Zira FPÖ'nün kendi bakış açısıyla yorumladığı güvenlikleştirmenin beklenen çıktıları; Avusturya'nın göç ülkesi olmadığı resmi olarak kabul edilmesi, bu konuda kanun çıkarılması ve anayasaya eklenmesi, tam entegrasyon için sıkılaştırılmış programların uygulanması, vatandaşlık elde etmenin zorlaştırılması, yabancılara siyasal ve sosyal haklarının sınırlandırılması, aile birleşmelerinin engellenmesi ve en üst düzeyde sınır güvenliğinin sağlanmasıdır.

Özetle Avrupa, göçmen politikasında 11 Eylül'den itibaren başlamak üzere ve daha sonra Arap Baharıyla birlikte gelişen göçmen kriziyle, Birlik mesafeli ancak sistematik olmayan bir tutum geliştirmeye başlamıştır. Diğer yandan Avrupa nezdindeki politik ve uygulama bağlamında çelişkiler, 2008 yılındaki ekonomik sorunların yarattığı korku gibi faktörler de eklenince FPÖ gibi PRSP'lerin çok daha cesur ve yüksek sesle ırkçılık boyutuna varan tezlerini güçlendirmiştir. Korku ve tehdit üzerinden geliştirilen söylemler seçim malzemesi haline dönüştürülmüş, göçmen karşıtı ve ırkçı bir kitle yaratılmıştır.

C. Hollanda Özgürlük Partisi (PVV)

Hollanda'daki göçmenlik olgusu Avrupa'nın diğer ülkelerine göre bazı yönlerden farklılık arz etmektedir. Avrupa üyesi ülkelerin büyük bir kısmında göçmenlerin yoğunlaşması ve kalıcı ikamet edinmeye başlaması 1950'li yıllardan itibaren söz konusu olmakla birlikte Hollanda'nın göçmen tarihi çok daha eskilere dayanmaktadır (Sollors, 2005: 3-4). Avrupa'daki göçmen profilinden söz ederken örneğin Avusturya, Almanya ve kuzeydeki ülkelerin 1950'lilere kadar tek milliyetli ve tek ırklı ülkeler olduğunu belirtmektedir. Ancak Hollanda, merkantilist döneme kadar uzanan ticari geçmişi nedeniyle göçmen ya da yabancı olgusu ile çok daha önce tanışmıştır. Göçmenlerle olan ilişkiler ve birlikte yaşama bakımından yüzyıllara dayanan bir deneyime rağmen Hollanda'da aşırı sağcı ve göçmen karşıtı siyaset alanının geniş taban bulması dikkate değer bulunmuştur. Bu nedenle Hollanda'daki aşırı sağcı oluşumlara geçmeden önce bu ülkedeki göçmenlere ilişkin açıklamalar yapılması gerekli görülmüştür.

Yukarıda ifade edildiği gibi "göçmen" kavramının Hollanda için karşılığı diğer Avrupa ülkelerinden farklıdır. Hollanda'da nüfus verilerinin toplanmasında etnik kökene ilişkin temel ayrım "autochtoon" yani yerli

Hollandalı ve “allochtoon” yani yabancı kökenli Hollandalı şeklinde yaşayan nüfus arasında yapılan ayırmadır (Güleç, 2012: 921). Hollanda resmi terminolojisinde göçmen kavramı yerine sıklıkla kullanılan sözcük, batılı olmayan anlamına gelen “allochtoon” kavramıdır. Allochtoon, yasal yurttaşlık statüsü ne olursa olsun, kendisi veya ebeveynlerinden biri Hollanda dışında doğan kişileri tanımlamak için kullanılan bir kavramdır denilebilir. Dolayısıyla “Allochtoon” resmi İstatistik Ofisi’nin nüfus ve diğer verileri toplarken temel aldığı bir ayırım olup ötekileştirici bir nitelik taşımamaktadır. Hollanda’da 3 milyondan fazla “allochtoon” yaşamaktadır. Bu nüfusun yarısından fazlası da batılı olmayan “allochtoon” nüfustur (Öztan, 2009: 55).

Hollanda toplumu, hem kendilerini hem de göçmenleri bu ayrımlarla betimlediklerinden ırkçı tutumlar göstermediklerini ve hoşgörünün üst seviyede oluşu savı ile övünmektedir. 1945’li yıllarda ülkelerine gelen Endonezyalıları “ikinci sınıf” kabul etmişlerse de 1960’lardan sonra “kendilerine göre” bu durum son bulmuş ve övgüye değer derecede önyargısız, ırkçı olmayan ve anlayışlı bir topluma dönüştükleri ile genelde övünürler (Güleç, 2012: 921). Hollanda 16. Yüzyıl sömürgecilik döneminden itibaren sistemli bir şekilde göçmen kabul eden bir ülke olmakla birlikte yukarıda da ifade edildiği gibi çok kültürlü bir yapısı vardır.

Sonuç olarak II. Dünya Savaşı’nı takiben göç hareketleri hem hacimsel hem de sosyal yönden Hollanda’nın toplumsal olarak çeşitlilik göstermesine sebep olmuştur. Bu süreç Hollanda’da özellikle son yıllarda dozu giderek artan bir kimlik tartışmasını da beraberinde getirmiş, göç konusu kamuoyunda “Hollandalılık” üzerine konuşmanın da zemini haline gelmiştir. Nitekim bu tartışma Avrupa içerisinde kimlik kavramları ve birlikte yaşama konusunda gelişen sorunlara paralel gelişmiştir. Son beş yılda Hollanda siyasetinin pek çok konusu “etnik azınlık problemi”, “allochtoon nüfusun entegrasyonu”, “Müslüman kimlik ve Hollanda’ya uyum” gibi başlıklar altında tartışılmaktadır. Göç ve göçün yarattığı dinamikler aslında tüm Avrupa’da kimlik, yurttaşlık gibi baskın konularda hararetli bir tartışma yaratmakla birlikte, Hollanda’nın diğer Avrupa ülkelerinden bir farklılığını da ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bu konularda yaşanan tartışmalar daha öncesinde Avrupa genelindeki kadar Hollanda’da yaşanmamıştır. Bir yanıyla Hollanda’da siyaset ve bürokrasi ile bağlantılı geniş bir “allochtonia” akademik geleneği bulunduğundan, bu konular yakın döneme kadar gündemin üst sıralarında yer alan maddelerden biri olmamıştır. Allochtoon nüfusa yönelik siyasalar bir yandan akademi-bürokrasi-siyaset üçgeninde “çözülmeye” çalışılırken, gündelik yaşamda “biz” ve “onlar” ayrımına dayalı bir ilişki biçimi çeşitli formlarda devam etmiştir. Yeni olan bu iki düzeyin bir araya geldiği kamusal bir tartışma başlamış ve dozu da giderek artan bir kutuplaşmaya doğru gitmektedir denilebilir.

Nitekim, 2002’de İslam ve göçmen karşıtı söylemleri ile “Hollanda kültürünün İslamlaştırılması”na müsamaha gösterildiği iddiası ile İslam ve göçmenler hakkında ırkçı ve hakaret içerikli söylemleri bulunan radikal sağ siyasetçi Pim Fortuyn’ın öldürülmesi; 2004’te yine İslam karşıtı radikalizmin önde gelen figürlerinden biri haline gelen Theo Van Gogh cinayeti, Hollanda’daki bu tartışmaların bir toplumsal histeriye dönüşmesine yol açmış ve Hollanda kamuoyunda neredeyse tüm tartışmalar, “biz” ve “onlar” ayrımına dayanan göçmen karşıtı ve katı bir kültürel kutuplaşma biçimini almıştır denilebilir.

Schain’e (2009) göre 11 Eylül saldırıları ve ardından Irak’ta yaşananlar, Danimarka’daki karikatür krizi, göç ve İslam meselelerinin giderek güvenle ilişkilendirilmesi, çok kültürlü Avrupa kentlerini “İslamlaşma” karşısında korumaya yönelik hareketler, Avrupa’nın yeni göçmenleri ve göçmen kökenli yurttaşlarına ilişkin işsizlik, yoksulluk, eğitim vb. gibi yapısal sorunların dahi “risk”, “tehlike”, “tehdit”, “akın”, “çöküş”, “suçluluk” gibi güvenle ilişkili bir terminoloji ile yüklenmesi, Avrupa’da kültürler temelinde bir ayrışma ve kutuplaştırmayı pekiştirmiştir (Schain, 2009: 93-94). Söz konusu kutuplaşmanın vücut bulmuş hali ve simge ismi ise PVV olmuştur.

Hollanda siyaseti yüzyılın başından bu yana önemli ölçüde değişim göstermiştir. Hoşgörü, çokkültürlülük, birlikte yaşama, özgürlük vb. gibi kavramlarla anılan ülke de 11 Eylül sonrasında bahsi geçen kavramlar erozyona uğramış ve eski anlamlarından çok uzaklaşarak siyaset alanında tehlikeli bir boşluk meydana gelmiştir. Bu boşluk, radikal söylemleri, militan bir sivilleşmeyi, ekonomik ve sosyal güvenlik tehdit iddialarını, liberalizmden uzaklaşmayı meydana getirmiş ve sonuçta da ırkçı ve göçmen karşıtı siyasal bir alan oluşmuştur (Akkermans, 2005; Vossen, 2010: 26-27). Söz konusu siyasal alanın ilk çıktısı ve oldukça ses getireni Özgürlük Partisi olmuştur.

Hollanda’da popülizmin en önemli temsilcisi Geert Wilders, iktidarın güçlü ismi Halkların Özgürlük ve Demokrasi Partisi’nde (VVD) 1990-1998 yıllarında politik kariyerine başlamıştır. Bu dönemde görev yaptığı VVD’nin lideri olan Bolkenstein’in Müslümanları eleştiren ve göçün Hollanda için tehlikeli olduğunu savunan söylemi benimsenmiş ve onun ırkçı sayılabilecek polemikçi ve çatışmacı tarzını izleyen Wilders, 2004 yılına kadar partisinde kalmıştır. Wilders, Türkiye-Avrupa müzakerelerinin başlamasına karşı çıkarak sert tepki göstermiş ve

bu nedenle de Eylül 2004'te VVD'den ayrılmıştır (Eren, 2017: 9). Hollanda'da İslam ve göçmen karşıtı söylemler siyasete giren Özgürlük Partisi (Partij Voor de Vrijheid-PVV), FPÖ gibi köklü ve uzun bir geçmişe sahip değildir. PVV, Geert Wilders (1963-.....) tarafından 22 Şubat 2006'da tek kişilik bir parti olarak kurulmuştur.

Partinin söylemindeki ana gündem konusuna bakıldığında “Hollanda'nın İslamlaşması” karşısında önlemler alınması ve bunun durdurulmasıdır (Leeuwen, 2009: 1). Wilders, “İslam'ın çağdışı ve faşist bir ideoloji olduğunu, terör başta olmak üzere suçu teşvik ettiğini” savunmaktadır. Ayrıca Hz. Muhammed'e hakaret ederek ve Kuran'ı Hitler'in ‘Kavgam’ kitabına benzetmekte İslam'ın neredeyse tüm değerlerini aşağılamaktadır (Gielsing vd., 2011: 2). Tek kişi olarak yola çıkan Wilders, yukarıda aktarıldığı üzere kısa sürede Hollanda siyasetinin merkezinde yer almaya başlamıştır. Wilders'in söylemlerinde daha önce üyesi olduğu VVD'nin radikal liderinin izleri olmakla birlikte aynı doğrultuda siyaset yaptığı Pim Fortuyn'ın 2002 yılında öldürülmesinin (Eren, 2017: 9) önemli bir etkisi olduğu ifade edilebilir. Zira Fortuyn, İslam ve göçmen karşıtı ve LGBTİ haklarını savunmasıyla tanınmaktadır Wilders ise tüm “karşıt” söylemleri kendi şahsında bir araya toplayarak net ve açık bir marjinal politikacı olarak hem kendi hem de ideolojisini ortaya koymuştur.

PVV, parlamentoda 2006 yılında elde ettiği 20 sandalye ile kurumsallaşmaya başlamış, İslam ve göçmen karşıtlığına Avroseptisizmi de eklemiştir. PVV, Hollanda tarih, ulus, dil ve kültürünü korumak adına makro bir siyasi harekete soyunmakla birlikte, Avrupa'nın genişlemesine de muhalefet etmekte, homojen ve göçmensiz bir yapı talep etmektedir. PVV'nin siyasi başarısının ve uluslararası alanda dikkatleri üzerinde toplamasının en temel nedeni, Hollanda'nın geleneksel politik ailesinin bir parçası olmamasından ileri gelmekte, Hollanda'daki tüm partilerden farklı bir çizgi içerisinde hareket etmekte, göçmenlere karşı sert söylemler içerisine girmekte ve İslamiyet'e karşı nefret söylemi inşa etmektedir. PVV'nin bir diğer önemli özelliği de sürekli üyelere ziyade, bağışçılar ve gönüllüler üzerinden Hollanda siyasetinde etki etmeye çalışmasıdır (Lucardie, 2007: 176). Diğer yandan PVV'nin, aşırı sağ siyasi fraksiyonlardan uzak durması, Hollanda'daki seçmenlerin PVV'ye yönelmesinde önemli bir etken olmuştur (Van Gent vd., 2014: 1779). Böylece PVV, Avrupa'daki pek çok aşırı sağ parti gibi radikal söylemlere yer vermiş olsa da, Hollanda siyasetinde önemli bir yer elde etmeyi başarmıştır.

Hollanda'da PVV'nin söylemleri seçim dönemlerinde tehlikeli bir biçimde daha da popüler olmaktadır. Örneğin, Ocak 2017'de Hollanda'ya özgü değerlere entegrasyonu kabul etmeyenlerin ve Hollanda değerlerini eleştirenlerin ülkeden ayrılmaları gerektiğini ifade ederek radikal sağ oyları toplamayı hedeflemiştir (Aknur ve Saylan, 2019: 3311). Bu “yerlilik” söylemiyle yabancıları dışlayıcı ve tehlike altında gördüğü Hollandalı kimliğini koruyucu bir politikayı savunurken aslında aynı zamanda kişisel özgürlükler ve siyasal çoğulculuk ihlal edilmiştir (Karataş, 2019: 35-36). Burada popülist bir düşünce ile Avrupalılığın tehdit altında olduğu varsayımı ile hareket ederken açıkça popülist radikal sağcı ve etnik çoğulculuk söylemine başvurmadan çekinmemekte, bu açıdan değerlendirildiğinde nefret söylemi olduğu ifade edilebilmektedir.

Seçim kampanyalarında ise Wilders'in PVV'si, ulusal çıkarların korunmasını göçmen karşıtlığı kadar güçlü bir Avrupa karşıtlığı üzerine oluşturmuştur. PVV'ye göre “diğer partiler öyle ya da böyle bir şekilde göçmenleri, İslam'ı ve Avrupa'yi tercih ederken, PVV sadece Hollanda'lılığını seçmektedir.” Bu şekilde PVV için güvenlik ve risk oluşturan faktörlerin ilk olarak göçmenler, ikinci olarak İslam ve üçüncü olarak da genişleyen Avrupa olduğu anlaşılmaktadır.

PVV ye göre göçmenlere olanak/müşamaha sağlayan herkes/her kurum/her parti Hollanda milliyetçiliğinden uzaklaşmıştır, Avrupa ise göçmenler konusunda baştan bu yana hatalıdır. PVV'ye göre eğer göçmenler, İslam ve Avrupa'nın tutumu engellenemezse “İslamlaşma” söz konusu olacaktır, bunun sonucunda da “Araplaşmış Avrupa” için önce “Avrasya” (Eurabia), daha sonra benzer şekilde “Araplaşmış Hollanda” için “Hollanbiya” (Netherabia) terimleriyle tezlerini kavramlaştırarak kamuoyuna ve seçmen kitlesine sunmuştur (Lucardie ve Voerman, 2013: 193; Holsteyn, 2014: 323).

V. SONUÇ

Göç ve göçün kontrolü, entegrasyon gibi konularda devam eden güncel tartışmalar, Avrupa'nın ulus-devletlerinin kendi kimlikleri ile ilgili bir tartışma sürecini de alevlendirmiş ve aşırı sağa alan açmıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren, göç olgusu ve göçmen azınlıklara ilişkin konular, Avrupa siyasetinde istikrarlı bir şekilde yükselmiştir.

Entegrasyon ve çokkültürlülük gibi değerlerinden uzaklaşarak nefrete doğru kaymaya başlayan ve ırkçı eğilimlerle beslenen göçmen karşıtlığı özellikle iki binli yıllardan sonra Avrupa'nın yeni nesil fenomeni haline gelmiştir. Kendini diğer kültürlerle göre konumlayan “Avrupalı” kimliği için göçmen karşıtlığının ırkçılığa

dönüşümü ise uzun bir tarihi ve kültürel geçmişe dayanmaktadır. Uluslararası göç; ekonomi, ulusal güvenlik, politika, demografya, dil, kültür, etnisite ve din gibi olgularla etkileşimde olduğundan ortaya çıkardığı sorunlar ve sonuçlar kompleks yapıdadır (Aksoy, 2012: 294). Makalenin hazırlandığı dönemde yaşanan ve tüm dünyayı derinden etkileyen küresel Covid-19 (Coronavirus) salgınından önce Avrupa ve Türkiye'nin başlıca sorunu ve gündem maddesi göçmen krizi olmuştur. Avrupa için göçmen konusu 1950'li yıllardan itibaren işçi göçü-işçi alımı ile başlamış istihdam ve işgücü olarak ele alınmış, Soğuk Savaş sonrasında kültür ve uyum bağlamında enragasyon konusuna dönüşmüş, yaklaşık son 20 yıldır da güvenlik meselesi olarak ele alınmaya başlanmıştır. Dolayısı ile göçmen konusu Avrupa için bir gelişmenin etkisiyle olgunlaşmış, sosyal ve kültürel algılamaların son dönemde artmasıyla konstrüktivist bakış açısıyla güvenikleştirmeye dönüşmüştür.

Güvenikleştirmede “nesnelere” ve “alınlayıcı kitle” özne durumunda olup bunlar arasında döngüsel bir devinim vardır. Öncelikle güvenikleştirmeye neden gereksinim olduğu iktidar elitleri tarafından belirlenir (savaş, işgal tahdidi, iç/dış ulusal güvenlik vb.), ardından güvenikleştirmenin hangi kavramlarla nesneleştirileceği (kültür, dil, din, milliyetçilik, etnisite vb.) tespit edilir ve ardından bunlar bir araya getirilerek kamuoyunun alınlayıcı kitleleri yönlendirilir. Bu halka ya da olguların hepsi bir araya geldiğinde güvenikleştirme hedefleri kapsamında olağanüstü uygulamaların önu açılabilceği gibi meşruiyet ise zaten kendiliğinden kazanılmış olacaktır. Zira göç ve göçmen karşıtlığı bahsi geçen olgularla birlikte düşünüldüğünde, “kim için, kim tarafından güvenlik?” ve “hangi tehditlere karşı güvenlik?” soruları hakkında alınlayıcı kitle, güvenikleştirici nesnelere donatılmış olacaktır.

Makalede açıklanan Avrupa için göç kavramının içerdiği anlam ve sonuçlar hakkında önceki kısımlarda yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere, “yabancı” kavramının içeriği değişmiş ve son yıllarda yeniden yorumlanmıştır. Söz konusu yorumlamaların öznesi ise göçmenler üzerinden kurulan aşırı sağcı ideolojilerin temsilcilerinin ırkçılık boyutuna varan söylemleridir. Avrupa genelinde sayıları 50'nin üzerinde olduğu ileri sürülen (Davis ve Deole, 2017: 11) pek çok form ve yapıda ırkçı, aşırı sağcı ve göçmen karşıtı resmi/sivil politik oluşum vardır. Bunların her biri hem buldukları ülkeler bakımından hem de kendi içerisinde ayrı bir değerlendirme ve çalışma konusu olacak bir görünümde olmalarına rağmen bu makalede incelenen FPÖ ve PVV özel bir konuma sahiptir. Bahsi geçen iki parti ait oldukları ülkelerin farklı göç politikaları, farklı tarihsel süreçleri ve farklı göç algılarının olması dolayısıyla göç karşıtı politikalara yönelik geliştirilen deneyimlerinin ve süreçlerinin farklı olması gibi bir dizi önemli ayrıştırıcı nokta dolayısıyla tercih edilmiştir. Ayrıca yine bahsi geçen iki partinin söylem ve ideolojileri birçok açıdan benzerlik göstermekle birlikte kendilerine özel durumları olduğundan araştırmaya ve incelemeye değer bulunmuş olup nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür;

FPÖ Avrupa'daki en eski aşırı sağcı partilerden biri iken PVV tam aksine Avrupa'daki en yeni aşırı sağcı akımlardan biridir. FPÖ'nün kökleri 1848 yılına gitmekte iken PVV'nin başlangıç noktası 2006 yılıdır. “Başlangıç noktası” özellikle seçilmiştir. Zira PVV resmi olarak parti niteliğinde olsa da esasen tek kişilik bir popülist bir girişim olarak kabul edilebilir. Zira siyaset şekli, söylemleri, medya ve halkla ilişkileri bakımından kurumsal bir duruştan ziyade liderinin göçmen karşıtlığı bağlamında duygusal tepki ve tutumları ile özdeştir. FPÖ ise her ne kadar ideolojik ve marjinal alanda yer alsada köklerinin oldukça eskiye dayanması, Heimat gibi bir ideolojinin yüzyıldan fazladır savunucusu olması partiyi ister istemez kurumsal ve kuramsal anlamda kök ve derinlik sahibi yapmaktadır. Ancak PVV'nin ise böyle bir durumu söz konusu değildir.

Her iki partinin yapısal bakımından birbirinden çok farklı olması aynı zamanda bunların Avrupa benzerlerinin nadir olması araştırma konusu olmaları için yeterli bir neden olarak görülebilir. FPÖ'nün ırkçı söylemleri ile PVV'nin göçmen karşıtlığı yeni bir siyasi alanın Avrupa gündemine yerleşmesine yol açmıştır. Öyle ki her iki parti hem ulusal seçimlerde hem Avrupa Parlamentosunda elde ettiği temsilcilerle varlıklarını güçlendirmişlerdir.

FPÖ ve PVV'yi ırkçılık ve yabancı düşmanlığı dışında bir araya getiren ortak nokta ise Avroseptisizmdir. Genel görünüm olarak Avrupa'da aşırı sağ denildiğinde yabancıları hedef alan siyasal yapıların akla gelmesi bu iki partinin Avroseptik söylemleri ile başka bir alana kaymaktadır. Zira Avrupa'nın üzerine kurulu olduğu “Birlik” düşüncesine de karşı olan bu iki parti aşırı sağın uç noktası olarak görülebilir. Örneğin Almanya'daki PEGIDA hareketi, Fransa'de Le Pen gibi akımlar ya da öncülerin yegâne hedefi göçmeler iken, FPÖ ve PVV deyim yerindeyse “her şeye karşı” çıkarak muhalif düşüncedeki tüm kesimleri kendi hinterlandında toplama stratejisi yürütmektedirler.

Avrupa'nın pek çok ülkesinde göçmenlere yönelik aşırı sağcı eğilimlerin çıkış noktaları kendine has kaynaklarla beslenmektedir. FPÖ ve PVV ise diğer örneklerinden farklı olarak aşırı sağcı söylemlerinde Avroseptizimi de ekleyerek şimdi olmasa bile gelecekte Avrupa bütünleşmesini erozyona uğratacak bir ayrışma

düşüncesini yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır. Ters açıdan bakıldığında FPÖ ve PVV Avrupa genelindeki “anti”, “fobik” ve “muhalif” düşünce akımlarını kendi bünyelerinde toplayarak güç kazanmaya devam ettikçe arka planda besledikleri Avroseptisizmi göçmen karşıtlığı ile birleştirerek Avrupa’nın da altını oymaktadırlar denilebilir.

Konuya güvenikleştirme açısından bakıldığında ulusal tehdit ile aşırı sağcılığın aynı çizgiye getirilmeye çalışıldığı ifade edilebilir. Kuramsal olarak güvenikleştirici aktör olarak devlet, kendisi ve milleti için tehdit olarak algıladığı bir konuyu ulusal güvenlik bağlamında değerlendirmeye başlarsa, özel ve olağanüstü haklara sahip olduğu gerekçesiyle uluslararası ortamda bunun kabul edilmesini ve tanınmasını beklemektedir (Waever, 1995: 154). Böylece bir konu güvenikleştirme ile güçlendirilerek siyasileştirilmektedir (Emmers, 2013: 134). Sonraki aşamada ise alımlayıcı kitlenin ikna edilmesi yani ulusal güvenliğin tehdit altında olduğuna ilişkin muhatapların ikna edilmesi gerekmektedir.

Bu makalenin hazırlanmasında etkili olan temel soru şudur “Sağ partilerin yükselişinde göç ve göçmenlerin etkisi nedir?”. Ve ulaşılan nokta da, radikal sağ partilerin her iki ülkede de var olan siyasal sistem içerisinde kendilerine yer bulabilmeleri noktasında benzeştikleri görülmüştür. Örneğin, Heimat gibi bir ideolojinin yüzyıllardır savunucusu olan FPÖ, Avusturya’da 1990’lı yılların ortasından itibaren normal siyasetin bir parçası haline gelmiştir. Aynı şekilde Hollanda’da PVV uzun ve köklü bir geçmişe sahip olmamasına rağmen, İslam ve göçmen karşıtı söylemleri ile siyasete girmiş ve böylece kazanmış olduğu sandalye sayıları ile PVV’nin büyük partiler arasına girmeyi başarmış olduğu görülmüştür. Yukarıda ki paragrafta ifade edildiği üzere, güvenikleştirici aktör yani siyasi partiler (FPÖ-PVV), kendisi ve milleti için tehdit olarak algıladığı göç mevzunu söz edimler aracılığıyla ulusal güvenlik problemi olarak ifade etmiştir. Partiler bu söylemlerinin kabul görmesi ile birlikte siyasi olarak bir taban elde etmiş olur. Böylece konu güvenikleştirici unsurlar kullanılarak siyasileştirilmiştir.

Güvenikleştirmenin referans nesnesi durumundaki söylem, hem devletler ve hem de politika alanındaki karakterler için tehdit olgusu ortadan kalktığında süreç tersine doğru gelişir ve güvenlikdışılaştırma söz konusu olur. Örneğin göçmenlerin fail durumunda çok sayıda kriminal olay yaşanması durumunda geri gönderme, vatandaşlıktan çıkarma vb. gibi olağan üstü tedbirler alınır ve bu durumun anlayışla karşılanmasını bekler. Olağan dışı durum bertaraf edildiğinde ise normale dönüğe geçilir (Waever 1995: 57; Bilgin, 2008: 587). Kopenhag Okulu’na göre hak ihlallerine, ötekileştirmeye, baskılamaya, dışsallaştırma ve otoriterleşmeye neden olan güvenikleştirme sürdürülemez olduğundan onu inşa eden iktidar elitlerince geriye yani güvenlikdışılaştırmaya döndürülür (Saridoğan, 2018: 14). Tüm bunlar siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal çıktıları beraberinde getirdiğinden karar vericiler için sosyal psikolojinin önemi büyüktür. İşte bu noktada sosyal psikolojiyi kullanarak kendine alan açmaya, destek edinmeye ve bu yolla iktidar üzerinde hak elde etmeye çalışan oluşumların ortaya çıkması ve beslenmesi mümkün olabilmektedir.

FPÖ ve PVV gibi yapılar Avrupa’da klasik eşitsizlikçilik savına dayanan ırkçılığın biyolojik ve antropolojik ırkçılığı “yeni ırkçılık” olarak ideolojik boyutta sosyo-kültürel ırkçılığa dönüştürmüştür. Yeni ırkçılık, nesnel ve somut verileri olmayan, hissedilen fakat gerçekliği kolay ispatlanamayan bir yapıdadır. Hayali gerçekliklerden beslenir ve ardından kimselerin zihinlerinde farklı anlamlar kazanmaktadır. Günümüz açısından duruma bakıldığında Avrupa’da yaşayan Müslümanların ve göçmenlerin öncelikle dini açıdan radikal sağın körüklediği korku iklimiyle ayrımcılığa tabi tutulduğu görülmektedir. Bu yaklaşımın başlıca nedeni olarak refah paylaşımı, kültür, tarih, din ve dil sorunsalı aslında başlıca referans nesnesi olmaktadır.

Sonuç itibarıyla göçmenlerin Avrupa içerisinde yer almaya başlamalarından günümüzdeki algılamalara kadar geçen sürede, söz edimler ile onların “güvenliğe karşı tehdit” oluşturdukları bu nedenle de gerekirse olağan dışı tedbir ve uygulamalara başvurulması gerektiği iddiası savunula gelir olmuştur. Bu bağlamda, güvenikleştirme yaklaşımının özünde ki inşacı unsurlar ve radikal sağ partilerin göçü güvenikleştirme sürecine kuramsal olarak uygun bir bakış açısı sunması gerekçesi ile Kopenhag Okulu’nun ileri sürdüğü güvenikleştirme anlayışının bu durumu desteklediği görülmüştür. Zira Kopenhag Okulu, süreç içerisinde inşa edilmiş olan güvenliğin tehdit edilmesi halinde, tehdit unsurlarına karşı olağanüstü yollara başvurulmasının meşru olduğu algısının savunulacağını ifade etmektedir. Başka bir deyişle iktidar sahipleri (ya da iktidara aday olanlar), olağanüstü tedbirler almak istedikleri konuları, hâlihazırda güvenlik tehditi olarak sunmak suretiyle, uygulayacakları yaptırımlara meşruiyet kazandırma yolunu seçebilmektedir. Savunulan güvenlik tehdidinin varlığı ve buna karşı alınan olağanüstü tedbirlerin de meşruiyet kazanabilmesi için alımlayıcı kitlenin buna hazırlanması ve ikna gerekmektedir. Diğer yandan, göçün güvenikleştirme sürecinin çok aktörlü olduğu, sürecin sonunda belirli “güvenikleştirme çıktılarının” elde edilmek istendiği, radikal sağ partilerin bu hedefe bazı alt referans nesnelarini öne çıkararak ve belirli güvenlik temalarını kullanarak ulaşmaya çalışmak istediği anlaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- Açıkmeşe, S. A.** (2011). Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 8 (30), 43-73.
- Ağır, B. S.** (2013). *Güvenlik Çalışmaları Alanında Kopenhag Okulunun Toplumsal Güvenlik Kavramsallaştırması Çerçevesinde Bir Etnik Çatışma Örneği Olarak Kosova Sorunu*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Akkermans, T.** (2005). Anti-Immigration Parties And The Defence of Liberal Values: The Exceptional Case of The List Pim Fortuyn. *Journal of Political Ideologies*, 10 (3), 337-354.
- Aksoy, Z.** (2012). Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (20), 292-303.
- Aknur, M. ve Saylan, İ.** (2019) Avrupa Demokrasisine Yönelik Güncel Bir Tehdit: Popülist Radikal Sağın Yükselişi. *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 18 (2), 289-324.
- Aktaş, A.** (2011). Güvenlikleştirme Yaklaşımı ve Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Anlayışındaki Dönüşüm. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 7-47.
- Alkan, M. N.** (2015). Avrupa'da Yükselen İrkçılık: Pegida Örneği The Rising Racism in Europe: Example of Pegida, *Akademik Bakış*, 8 (16), 273-289.
- Aras, İ.** (2015). Avrupa Birliği ve Türkiye'de Euroseptisizm- Siyasi Partilere Bakış, İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Atikkan, Z.** (2014). *Batı Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Aydın, H.** (2013). *Güvenlikleştirme Kavramı ve 11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Orta Doğu'ya Yönelik Dış Politikası*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Harp Akademisi.
- Aytaçlı, B.** (2012). Durum Çalışmasına Ayrıntılı Bir Bakış, *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 1-9.
- Balci, A., & Kardaş, T.** (2012). The Changing Dynamics of Turkey's Relations With Israel: An Analysis of 'Securitization'. *Insight Turkey*, 14 (2), 99-120.
- Balkır, C.** (2010). Trade and Global Economy: EU and Turkey "Europeanisation and the Role of Economic Elites in Romania, Hungary and Turkey. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (2), 07-16.
- Barber, T.** (2016, Eylül). *Europe's migrant crisis is back with a vengeance*. [Erişim: Şubat 2020, <https://www.ft.com/content/20e00c92-7026-11e6-9ac1-1055824ca907>]
- Baysal, B., & Lüleci, Ç.** (2011). Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (22), 61-96.
- Bigo, D.** (2008). *Terror, Insecurity and Liberty: Illegal Practices of Liberal Regimes after 9/11*. Londra: Routledge.
- Bilgin, P.** (2008). The Securityness of Secularism? The Case of Turkey. *Security Dialogue*, 39 (6), 593-614.
- Brauch, H. G.** (2008). Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 5 (18), 1-47.
- Buonfino, A.** (2004). *Politics, Discourse and Immigration as a security concern in the EU: a tale of two nations, Italy and Britain*. (s. 1-30). Londra: Lincoln: SA Annual Conference.
- Buzan, B., & Waeber, O.** (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press.
- Buzan, B., Waeber, O., & Wilde, J. d.** (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: CO: LynneReinnerPublishers.

Bohman, A., & Hjerm, M. (2016). In The Wake Of Radical Right Electoral Success: A CrossCountry Comparative Study Of Anti Immigration Attitudes Over Time. *Journal Of Ethnic and Migration Studies*, 42 (11), 1729-1747.

Boros, T., Freitas, M., Laki, G., & Stetter, E. (2018). *State of Populism In Europe*, FEPS – Foundation for European Progressive Studies, Brussels.

Castles, S., & Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. (B. U. Bal, & İ. Akbulut, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi.

Chambers, I. (2014). *Göç, Kültür, Kimlik* (İkinci Basım b.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çapat, H. (2008). *Kopenhag Okulu Çerçevesinde Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kavramı ve Karadeniz'de AB-ABD Güvenlik Algılamaları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.

Çetinkaya, S. (2018). AB Göç Politikalarının Güvenlikleştirme Ekseninde İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Bolu.

Çiçekçi, C. (2011). *Güvenlikleştirme Kuramı ve İnsan Güvenliği Çerçevesinde 11 Eylül 2001 Sonrası Avrupa'da İslami Kimlik Algısı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale 18 Mart Üniversitesi.

Davis, L. ve Deole, S. S. (2017). Immigration and the Rise of Far-Right Parties in Europe. *DICE Report*, 15, 10-14.

Emmers, R. (2013). "Securitization", *Contemporary Security Studies*, (Ed. A. Collins), 3rd Edition, Oxford: Oxford University Press.

Erdenir, B. (2005). The Future of Europe: Islamophobia?, *Turkish Policy Quarterly*, 4 (3), 27-44.

Eren, S. (2017). *Güç Kazanan Sağcı Popülist Söylemlerin Nedenleri ve Etkileri: Fransa ve Hollanda Örneği*, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı.

European Commission (2011). *Standard Eurobarometer 76/First Results*. [Erişim: Şubat 22, https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb76/eb76_first_en.pdf]

Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınevi.

Gielsing, M. (2011). Thijs, Jochem and Verkuyten, Maykel. (2011). Dutch Adolescents' Tolerance of Practices by Muslim Actors: The Effect of Issue Framing. *Youth Society*, 20 (10), 1- 18.

Güleç, M. (2012). "Hollanda Kültürünün Üçüncü Bakış Açısından Görünümü: İngiliz Gözüyle Hollandalılar," *Batman University International Participated Science And Culture Symposium*, ss.921-932,18-20 April 2012, Batman, TURKEY,

Hille, P. (2015, Ocak 08). *Paris Saldırısının Pegida'ya Etkisi*. [Erişim: 05.02.2020, <http://www.dw.de/paris-saldırısının-pegidaya-etkisi/a-18177373>]

Holsteyn J. J. M. (2014). The Dutch Parliamentary Elections of September 2012. *Electoral Studies*. 34, 321-326.

Huymans, J. (2000). The European Union and the Securitization of Migration. *Journal of Common Market Studies*, 38 (5), 751-777.

Huymans, J. (2006). *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU*. Londra: Routledge.

Ihlamur-Öner, S., & Öner, N. A. (2016). *Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Info Migrants (2019). *Austria's governing FPÖ party publishes anti-migrant poem comparing migrants with rats*. [Erişim: 04.23.2019, <https://www.infomigrants.net/en/post/16459/austria-s-governing-fpoe-party-publishes-anti-migrant-poem-comparing-migrants-with-ratsv>]

Kaliber, A. (2005). Türkiye'de Güvenlikleştirilmiş Bir Alan Olarak Dış Politikayı Yeniden Düşünmek: Kıbrıs Örneği. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 2 (7), 31-60.

- Karataş, İ.** (2019). Avrupa’da Popülist Partilerin Yükselişi; Hollanda’da PVV Örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 28-42.
- Karnitschnig, M.** (2016). *Austria’s right-wing insurgency*. [Erişim: 19.05.2016, <https://www.politico.eu/article/austria-political-upheaval-not-just-flirting-with-far-right-werner-faymann-norbert-hofer-fpo>]
- Kılıç, S. T.** (2018). Avrupa Komşuluk Politikasında Uluslararası Göçün Güvenlikleştirilmesi. *Mukaddime: Avrupa Komşuluk Politikası ve Göç Özel Sayısı*, 9 (3), 1-20.
- Kurt, S.** (2017). Dağlık Karabağ Sorunu’nun Güvenlikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 1-22.
- Küçüksoğak, Ö. K.** (2012). Güvenlik Kavramının Realizm, Neorealizm ve Kopenhag Okulu Çerçevesinde Tartışılması. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 4 (14), 202-208.
- Leeuwen, M.** (2009). ‘Clear’ vs. ‘woolly’ language use in political speeches: the case of the controversial Dutch politician Geert Wilders. Leiden University Repository, pp. 1-13.
- Lucardie, A.** (2007). *Rechts-extremisme, Populisme of Democratisch Patriotisme. Opmerkingen over De Politieke Plaatsbepaling van De Partij voor De Vrijheid en Trots op Nederland*, University of Groningen.
- Lucardie, P., & Voerman, G.** (2013). *Geert Wilders and the Party for Freedom in the Netherlands: A Political Entrepreneur in the Polder*, Brussel/Berlin: Centre for European Studie.
- Mandacı, N., & Özerim, G.** (2013). Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa’da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenlikleştirilmesi. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, 10 (39), 105-130.
- Manfredhaimbuchner, A.** (2018, Haziran 02). *FPÖ präsentiert “Heimat verpflichtet”-Kampagne* [Erişim: 11.03.2020, <https://www.fpoe-ooe.at/fpoe-praesentiert-heimat-verpflichtet-kampagne>]
- Marchesin, P.** (2003). “Yeni Tehditler Karşısında Avrupa”, Dünden Bugüne Avrupa Birliği, (Der. Beril Dedeoğlu), İstanbul: Boyut Yayınları.
- McDonald, M.** (2008). Securitization and the Construction of Security. *European Journal of International Relations*, 14 (1).
- Metevlev, S.** (2016). Migration as a Threat to National Security. *Indian Journal of Science and Technology*, 9 (14), 1-6.
- Miller, M. J., & Castles, S.** (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünya’da Uluslararası Göç Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Miş, N.** (2012, Nisan). Güvenlikleştirme Teorisi ve Türkiye’de Güvenlikleştirme Siyaseti. *Doktora Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Mudde, C.** (2012). *The Relationship Between Immigration and Nativism in Europe and North America*. Washington: Migration Policy Institute.
- Munster, R. V.** (2009). *Securitizing Immigration: The Politics of Risk in the EU*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Opratko, B.** (2020). *Austria’s Green party will pay a high price for its dangerous alliance with the right*. [Erişim: 11.03.2020, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/jan/09/austria-greens-right-peoples-party-anti-immigration>]
- Oster, A.** (2015). *Reden Statt Ausgrenzen*, [Erişim: 15.05.2015, <http://www.wdr5.de/sendungen/morgenecho/maaz100.html>]
- Öner, S.** (2014). Avrupa’da Yükselen Aşırı Sağ, Yeni ‘Öteki’ler ve Türkiye’nin Avrupa Üyeliği. *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13 (1), 163-184.
- Özerim, G.** (2014). Avrupa’da Göç Politikalarının Ulusüstüleşmesi ve Bir Güvenlik Konusunda Dönüşü: Avrupa Göç Tarihinde Yeni Bir Dönem mi? *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5 (1), 11-48.
- Özerim, M. G.** (2012). *Avrupa’da Radikal Sağ Partiler ve Göç Karşıtlığı : Güvenlik Temaları Ekseninde Göç Karşıtı Söylemin İnşası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Öztañ, E. (2009). *Göç Bağlamında Yurttaşlık ve Toplumsal Cinsiyet: Türkiye Kökenli Amsterdamlı Kadınların Yurttaşlık Deneyimleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

PI-NEWS.NET (2015, Nisan 01). *BAGIDA heißt jetzt PEGIDA München*, [Erişim: 05.02.2020, <http://www.pi-news.net/2015/04/bagida-heisst-jetzt-pegida-muenchen>]

Röth, L., Afonso, A. and Spies, D. C. (2018), The Impact of Populist Radical Right Parties on Socio-Economic Policies. *European Political Science Review*, 10 (3), 325-350.

Rıdha, Ş. (2018). Güvenlikleştirme Perspektifinden ABD-Suudi Arabistan Askeri İlişkileri. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Rumelili, B., & Karadağ, S. (2017). Göç ve Güvenlik: Eleştirel Yaklaşımlar. *Uluslararası Göç, Politika ve Güvenlik* (s. 69-92). içinde

Sağlam, E. (2017). Avusturya'daki Türk Göçmenlerin Entegrasyon Algıları, *Göç Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 140-169.

Sarıdoğan, S. (2018). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Göçün Güvenlikleştirilmesi: Suriye Mülteci Krizi Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir.

Schain M. (2009). The State Strikes Back: Immigration Policy in the European Union. *The European Journal Of International Law*, 20 (1), 93-109.

Shapiro, J., & Suzan, B. (2003). The French Experience of Counter-terrorism. *Survival : Global Politics and Strategy*, 45 (1), 67-98.

Şemşit, S. (2010). *Avrupa Birliği Göç Politikasının Güvenlikleştirilmesi ve Dışallaştırılması: Türkiye'ye Yansımaları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.

Sollors, W. (2005). Good-bye, Germany!. *TRANSIT*, 1 (1), 1-14.

Soytürk, M. (2012). Türkiye'den Avusturya'ya İşgücü Göçü, *Turkish Studies*, 7 (3), 2313-2328.

Subaşı, M. ve Okumuş, K. (2017). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 419-426.

Uçarer, E. M. (2001). İltica ve Avrupa Entegrasyonunu Yönetmek: Dışlama Alanlarını Genişletmek? *Uluslararası Çalışmalar Perspektifleri*, 2 (3), 288-304.

Van Gent, P. W., Jansen, F. E., & Smits, H. J. (2014). Right-Wing Radical Populism in City and Suburbs: An Electoral Geography of The Partij voor De Vrijheid in The Netherlands. *Urban Studies*, 51 (9), 1775-1794.

Verney, S. (2011). Euroscepticism in Southern Europe: A Diachronic Perspective, *South European Society and Politics*, 16 (1), 1-29.

Vollmer, B. A. (2016). A Hermeneutical Approach to European Bordering. *Journal of Contemporary European Studies*, 25 (1), 1-15.

Vossen, K. (2010). Populism in the Netherlands after Fortuyn: Rita Verdonk and Geert Wilders Compared. *Perspectives on European Politics and Society*, 11 (1), 22-38.

Vural, R., & Cenkseven, F. (2005). Eğitim Araştırmalarında Örnek Olay (Vaka) Çalışmaları: Tanımı, Türleri, Aşamaları ve Raporlaştırılması, *Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (10), 25-38.

Weaver, O. (2004). *Aberystwyth, Paris, Copenhagen: New Schools in Security Theory and Their Origins between Core and Periphery*.

Waeber, O. (1995). Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5 (18), 151-178.

www.nytimes.com, (2018, Mart 18). *Austria's Far Right Wants the Freedom to Smoke Austria's Far Right Wants the Freedom to Smoke*, [Erişim: 11.03.2020, <https://www.nytimes.com/2018/03/18/world/europe/austria-smoking-ban.html>]

www.reuters.com (2019, Mayıs 05). *Austria far-right leader ramps up anti-immigration rhetoric before European elections*, [Erişim: 11.03.2020, <https://www.reuters.com/article/us-austria-immigration/austria-far-right-leader-ramps-up-anti-immigration-rhetoric-before-european-elections-idUSKCN1SB0C2>]

Zora, K. (2015). Güvenikleştirme: Hukuksal Meşruiyetten Siyasal Meşruiyete Evrilme ve Kopenhag Okulu. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(2), 111-126.